

શ્રીસ્વામિનારાયણો વિજયતેતરામ્
ૐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય

શ્રીમદ્ ભાગવતમહાપુરાણ
શ્રીવ્યાસમુનિ વિરચિત ગુર્જરાનુવાદ સહિત
દશમ સ્કંધ

શ્રીમદ્ભાગવતમહાપુરાણમ્ દશમસ્કન્ધઃ

(ઉત્તરાર્ધઃ)

અથ પચ્ચાશત્તમોઽધ્યાયઃ (૫૦)

શ્રીશુક ઉવાચ

અસ્તિઃ પ્રાપ્તિશ્ચ કંસસ્ય મહિષ્યૌ ભરતર્ષભ ! । મૃતે ભર્તરિ દુઃખાર્તે ઈયતુઃસ્મ પિતુર્ગૃહાન્ ॥૧
પિત્રે મગધરાજાય જરાસન્ધાય દુઃખિતે । વેદયાઞ્ચક્રતુઃ સર્વમાત્મવૈધવ્યકારણમ્ ॥૨
સ તદપ્રિયમાકર્ણ્ય શોકામર્ષયુતો નૃપ ! । અયાદર્વી મહીં કર્તું ચક્રે પરમમુદ્યમમ્ ॥૩

-: અથ દશમસ્કંધ ઉત્તરાર્ધ પ્રારંભ :-

અધ્યાય ૫૦

શ્રીકૃષ્ણે જરાસંઘથી ડરીને પોતાના સંબંધીઓને દ્વારકા
મોકલ્યાં.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! કંસની અસ્તિ અને પ્રાપ્તિ નામની બે રાણીઓ
હતી, તેઓ પોતાનો સ્વામીમરણ પામતાં દુઃખથી પીડાઈને પોતાના બાપને ઘેર
ગઈ. ^૧ દુઃખ પામેલી એ બે સ્ત્રીઓએ મગધ દેશના રાજા અને પોતાના પિતા
જરાસંઘની પાસે, પોતાને વિધવા થવાનું સર્વે વૃત્તાંત કહ્યું. ^૨ હે રાજા ! એ અપ્રિય
વાત સાંભળી શોક અને ક્રોધથી ભરાએલા જરાસંઘે પૃથ્વીને યાદવ વગરની કરવા

અક્ષૌહિણીભિર્વિંશત્યા તિસૃભિશ્ચાપિ સંવૃતઃ । યદુરાજધાનીં મથુરાં ન્યરુણત્ સર્વતોદિશમ્ ૪
નિરીક્ષ્ય તદ્બલં કૃષ્ણ ઉદ્દેલમિવ સાગરમ્ । સ્વપુરં તેન સંરુદ્ધં સ્વજનં ચ ભયાકુલમ્ ॥૫
ચિન્તયામાસ ભગવાન્ હરિઃ કારણમાનુષઃ । તદ્દેશકાલાનુગુણં સ્વાવતારપ્રયોજનમ્ ॥૬
હનિષ્યામિ બલં હોતદ્ ભુવિ ભારં સમાહિતમ્ । માગધેન સમાનીતં વશ્યાનાં સર્વભૂખુજામ્ ॥૭
અક્ષૌહિણીભિઃ સંખ્યાતં ઘટાશ્ચરથકુઞ્જરૈઃ । માગધસ્તુ ન હન્તવ્યો ભૂયઃ કર્તા બલોદ્યમમ્ ૮
એતદર્થોઽવતારોયં ભૂભારહરણાય મે । સંરક્ષણાય સાધુનાં કૃતોઽન્યેષાં વધાય ચ ॥૯
અન્યોઽપિ ધર્મરક્ષાયૈ વેહઃ સંશ્રિયતે મયા । વિરામાયાપ્યધર્મસ્ય કાલે પ્રભવતઃ ક્વચિત્ ॥૧૦
એવં ધ્યાયતિ ગોવિન્દ આકાશાત્ સૂર્યવર્ચસૌ । રથાવુપસ્થિતૌ સદ્યઃ સસૂતૌ સપરિચ્છદૌ ॥૧૧
આયુધાનિ ચ દિવ્યાનિ પુરાણાનિ યદૃચ્છ્યા । દૃષ્ટ્વા તાનિ હૃષીકેશઃ સદ્કૃષ્ણમથાબ્રવીત્ ॥૧૨

સારુ મોટો ઉદ્યમ કર્યો. ^૩ ત્રેવીશ અક્ષૌહિણી સૈન્ય સાથે લઈને તેણે યાદવોની
રાજધાની મથુરાને સઘળી દિશાઓમાં ઘેરી લીધી. ^૪ જાણે મર્યાદા મૂકીને સમુદ્ર
આવેલો હોય એવા એ સૈન્ય દ્વારા ઘેરાએલી પોતાની નગરીને અને ભયથી વ્યાકુળ
થયેલા પોતાના સંબંધીઓને જોઈ, કોઈ પણ પ્રયોજનને માટે મનુષ્યની સમાન
જણાતા ભગવાન, તે દેશકાળને અનુકૂળ આવે એવી રીતે પોતાના અવતારનું
પ્રયોજન વિચારવા લાગ્યા કે જરાસંઘને મૂકી દઈ તેનું સૈન્ય જ મારવું કે સૈન્યને
મૂકી દઈ એકલા જરાસંઘને જ મારવો અથવા બન્નેને મારવા ? પછી નિશ્ચય કર્યો
કે પાયદળ, ઘોડા, રથ અને હાથીઓથી યુક્ત ત્રેવીશ અક્ષૌહિણી જેટલું અને પૃથ્વીના
ભારરૂપ જે સૈન્ય, પોતાના તાબામાં રહેનારા સર્વે રાજાઓ પાસેથી જરાસંઘે
આણેલું છે, તે સૈન્યને હું મારી નાખીશ. જરાસંઘને હમણાં મારવો નહીં. કારણ કે
જીવતો હશે તો ફરીવાર પણ સૈન્ય લાવવાનો ઉદ્યમ કરશે અને એમ થશે તો જ
પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવો સરલ થશે. ^{૫-૮} પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા સારુ, સાધુઓનું
રક્ષણ કરવા સારુ અને દુષ્ટ લોકોને મારવા સારુ જ મેં અવતાર ધર્યો છે. હું બીજો
અવતાર પણ ધર્મની રક્ષા કરવા સારુ અને કોઈ સમયે ઉત્પન્ન થતા અધર્મનો
નાશ કરવા સારુ ધરીશ. ^{૧૦} આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન વિચાર કરતા હતા ત્યાં
આકાશમાંથી તરત જ સૂર્ય સરખા તેજવાળા સારથી રહિત તથા સરસામાન
સહિત બે રથ ઊતર્યા અને પોતાનાં જૂનાં દિવ્ય આયુધો પણ દૈવ ઈચ્છાથી ઊતર્યા.
તેને જોઈ ભગવાને બલરામને કહ્યું કે હે મોટાભાઈ ! જેઓના રક્ષક તમે છો એવા
યાદવોને કષ્ટ આવી પડ્યું છે તે જુઓ. તમારે માટે આ રથ અને પ્યારાં આયુધો
પણ આવ્યાં છે, માટે રથમાં બેસીને આ સૈન્યને મારો અને સંબંધીઓને કષ્ટમાંથી

કરોરુમીના નરકેશશૈવલા ધનુસ્તરઙ્ગાયુધગુલ્મસદ્ગુલાઃ ।
 અચ્છૂરિકાવર્તભયાનકા મહામણિપ્રવેકાભરણાશ્મશર્કરાઃ ॥૨૭॥
 પ્રવર્તિતા भीरुभयावहा मृधे मनस्विनां हर्षकरीः परस्परम् ।
 विनिघ्नतारीन् मुसलेन दुर्मदान् सङ्कर्षणेनापरिमेयतेजसा ॥૨૮॥
 बलं तदङ्गार्णवदुर्गभैरवं दुरन्तपारं मगधेन्द्रपालितम् ।
 क्षयं प्रणीतं वसुदेवपुत्रयोर्विक्रीडितं तज्जगदीशयोः परम् ॥૨૯॥
 स्थित्युद्भवान्तं भुवनत्रयस्य यः समीहतेऽनन्तगुणः स्वलीलया ।
 न तस्य चित्रं परपक्षनिग्रहस्तथापि मर्त्यानुविधस्य वर्णयते ॥૩०॥

જગ્રાહ વિરથં રામો જરાસન્ધં મહાબલમ્ । હતાનીકાવશિષ્ટાસું સિંહઃ સિંહમિવૌજસા ॥૩૧
 બધ્યમાનં હતારાતિં પાશૈર્વારુણમાનુષૈઃ । વારયામાસ ગોવિન્દસ્તેન કાર્યચિકીર્ષયા ॥૩૨
 સ મુક્તો લોકનાથાભ્યાં વ્રીહિતો વીરસંમતઃ । તપસે કૃતસદ્ગુલ્પો વારિતઃ પથિ રાજભિઃ ॥૩૩
 વાક્યૈઃ પવિત્રાર્થપદૈર્યનૈઃ પ્રાકૃતૈરપિ । સ્વકર્મબન્ધપ્રાપ્તોઽયં યદુભિસ્તે પરાભવઃ ॥૩૪
 હતેષુ સર્વાનીકેષુ નૃપો બાર્હદ્રથસ્તદા । ઉપેક્ષિતો ભગવતા મગધાન્ દુર્મના યયૌ ॥૩૫

અને વીરલોકોને હર્ષ આપનારી હતી.^{૨૬-૨૮} હે રાજા ! સમુદ્રની પેઠે દુર્ગમ અને ભયંકર તથા અંત અને પાર વગરનું જરાસંધે પાળેલું સૈન્ય શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવજીએ હણી નાખ્યું. એ કેવળ જગતના ઈશ્વરની કીડામાત્ર જ છે, તે કાંઈ પરાક્રમ સમજવું નહીં.^{૨૯} અનંત ગુણવાળા એ ઈશ્વર પોતાની લીલાથી જ ત્રેલોક્યની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય કરે છે. તેમણે શત્રુના પક્ષને શિક્ષા કરી એ કાંઈ આશ્ચર્યરૂપ નથી, તોપણ મનુષ્યનું અનુકરણ કરતા ભગવાનનાં કર્મોજ અહીં વર્ણવેલાં છે નહિ કે પરાક્રમ.^{૩૦} જેનો રથ ભાંગી પડ્યો છે, એવો જરાસંધ સૈન્ય મરી જતાં કેવળ પ્રાણ જ અવશેષ રહ્યા હતા. બલરામે સિંહ જેમ ચિત્તાને પકડે તેમ બળથી જરાસંધને પકડી લીધો.^{૩૧} જેણે ઘણા શત્રુને માર્યા હતા એવા જરાસંધને બલરામે વરુણના તથા માણસોના પાશોથી બાંધવા માંડ્યો, ત્યારે તેની પાસે વધારે કાર્ય કરવાની ઈચ્છાથી ભગવાને ભાઈને વાર્યા.^{૩૨} જગતના નાથ શ્રીકૃષ્ણ તથા બલરામે મૂકી દીધેલો, લજ્જા પામેલો અને વીરલોકોમાં માન પામેલો જરાસંધ તપ કરવાનો સંકલ્પ કરીને વનમાં જતો હતો. પણ માર્ગમાં તેને રાજાઓએ ધર્મોપદેશનાં તથા લોકરીતિનાં નીતિ ભરેલાં વાક્યોથી વાર્યો કે તમે મોટા છતાં તુચ્છ યાદવોના હાથથી હારી ગયા એ કેવળ તમારા પૂર્વ કર્મોનું ફળ છે પણ બીજું કાંઈ નથી. માટે તમારે લજ્જાઈને તપ કરવા જવું એ યોગ્ય નથી.^{૩૩-૩૪} આ વાત

મુકુન્દોઽપ્યક્ષતબલો નિસ્તીર્ણારિબલાર્ણવઃ । વિકીર્યમાણઃ કુસુમૈસ્ત્રિદશૈરનુમોદિતઃ ॥૩૬
 માથુરૈરુપસદ્ગમ્ય વિજ્વરૈર્મુદિતાત્મભિઃ । ઉપગીયમાનવિજયઃ સૂતમાગધવન્દિભિઃ ॥૩૭
 શદ્ધુદુન્દુભયો નેદુર્ભૈરીતૂર્યાણ્યનેકશઃ । વીળાવેણમૃદઙ્ગાનિ પુરં પ્રવિશતિ પ્રભૌ ॥૩૮
 સિક્તમાર્ગા હ્રષ્ટજનાં પતાકાભિરલઙ્કતામ્ । નિર્ઘુષ્ટાં બ્રહ્મઘોષેણ કૌતુકાબદ્ધતોરણામ્ ॥૩૯
 નિચીયમાનો નારીભિર્માલ્યદધ્યક્ષતાઙ્કુરૈઃ । નિરીક્ષ્યમાણઃ સસ્નેહં પ્રીત્યુત્કલિતલોચનૈઃ ॥૪૦
 આયોધનગતં વિક્તમનન્તં વીરભૂષણમ્ । યદુરાજાય તત્ સર્વમાહતં પ્રાદિશત્પ્રભુઃ ॥૪૧
 એવં સમદશકૃત્વસ્તાવત્યક્ષૌહિણીબલઃ । યુયુધે માગધો રાજા યદુભિઃ કૃષ્ણપાલિતૈઃ ॥૪૨
 અક્ષિણવંસ્તદ્વલં સર્વં વૃષ્ણાયઃ કૃષ્ણાતેજસા । હતેષુ સ્વેષ્વનીકેષુ ત્યક્તોઽયાદરિભિર્નૃપઃ ॥૪૩
 અષ્ટદશમસંગ્રામે આગામિનિ તદન્તરા । નારદપ્રેષિતો વીરો યવનઃ પ્રત્યદૃશ્યત ॥૪૪
 રુરોધ મથુરામેત્ય તિસૃભિર્મ્લેન્ચ્છકોટિભિઃ । નૃલોકે ચાપ્રતિદ્વન્દ્વો વૃષ્ણીઙ્કુત્વાઽઽત્મસમ્મિતાન્

મનમાં ઊતરતાં જરાસંધ ક્યવાતો ક્યવાતો મગધદેશમાં ગયો.^{૩૫} પોતાનું સૈન્ય અખંડ રહેતાં શત્રુના સૈન્યરૂપી સમુદ્રને તરી ગયેલા ભગવાન ત્યાંથી પાછા મથુરામાં પધાર્યા. ત્યારે દેવતાઓ વાહ વાહ ! કરીને પુષ્પવૃષ્ટિથી વધાવવા લાગ્યા.^{૩૬} શત્રુસંબધી તાપ મટી જતાં પ્રસન્ન થયેલા મથુરાના લોકોની સાથે મળીને સૂત, માગધ તથા બંદીજનો ભગવાનના વિજયનું ગાયન કરતા હતા.^{૩૭} ભગવાને જ્યારે મથુરાનગરીમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે અનેક શંખ, દુંદુભિ, ભેરી, તુરી, વીણા આદિ વાજિંત્રો વાગી રહ્યાં હતાં.^{૩૮} મથુરાના માર્ગોમાં પાણી છાંટ્યાં હતાં, ઉત્સવને લીધે તોરણો બાંધ્યાં હતાં, લોકો રાજી થતા હતા, વેદ મંત્રનો ધ્વનિ થતો હતો અને પતાકાઓ શોભી રહ્યા હતા.^{૩૯} સ્ત્રીઓ ભગવાનને ફૂલ, દહીં, અક્ષત અને અંકુરોથી વધાવતી હતી, અને સ્નેહ સહિત જોતી હતી.^{૪૦} રણભૂમિમાં વીરલોકોના આભરણરૂપી જે અપાર ધન પડ્યું હતું તે સર્વે લાવીને ભગવાને ઉગ્રસેનને આપ્યું.^{૪૧} પરાજય થતાં પણ આવી રીતે અક્ષૌહિણી સૈન્યો લઈને જરાસંધે, જેના રક્ષક ભગવાન હતા એવા યાદવોની સાથે સત્તરવાર યુદ્ધ કર્યું.^{૪૨} વારંવાર ભગવાનના પ્રભાવથી યાદવો જરાસંધના સર્વે સૈન્યને મારી નાખતા હતા અને મરી ગયા પછી છોડી દેવાથી જરાસંધ પાછો જતો હતો.^{૪૩} એ જરાસંધ સંગ્રામ કરવા સારુ અઢારમી વખત યુદ્ધ કરવા આવ્યો તેટલામાં નારદજીએ મોકલેલ કાળયવને યાદવોને પોતાનો દેખાવ આપ્યો.^{૪૪} મનુષ્યોમાં તેની સામે કોઈ પણ ટક્કર લઈ શકતો ન હતો, એવા કાળયવને યાદવોને પોતાના જેવા બળવાન સાંભળીને, ત્રણ કરોડ મ્લેચ્છોના સૈન્યની સાથે આવી મથુરાને ઘેરો ઘાલ્યો.^{૪૫}

તં દૃષ્ટ્વાચિન્તયત્ કૃષ્ણઃ સઙ્કર્ષણસહાયવાન્ । અહો યદૂનાં વૃજિનં પ્રાપ્તં હ્યુભયતો મહત્ ॥૪૬
 યવનોઽયં નિરુન્ધેઽસ્માનઘ્ન તાવન્મહાબલઃ । માગધોઽપ્યઘ્ન વા શ્વો વા પરશ્વો વાઽઽગમિષ્યતિ ॥
 આવયોર્યુધ્યતોરસ્ય યદ્યાગન્તા જરાસુતઃ । બન્ધૂન્ વધિષ્યત્યથવા નેષ્યતે સ્વપુરં બલી ॥૪૮
 તસ્માદઘ્ન વિધાસ્યામો દુર્ગં દ્વિપદદુર્ગમમ્ । તત્ર જ્ઞાતીન્ સમાધાય યવનં ઘાતયામહે ॥૪૯
 ઇતિ સમ્મન્ચ ભગવાન્ દુર્ગં દ્વાદશયોજનમ્ । અન્તઃસમુદ્રે નગરં કૃત્સ્નાદ્ધૃતમચીકરત્ ॥૫૦
 દૃશ્યતે યત્ર હિ ત્વાષ્ટ્રં વિજ્ઞાનં શિલ્પનૈપુણમ્ । રથ્યાચત્વરવીથીભિર્યથાવાસ્તુ વિનિર્મિતમ્ ॥
 સુરદ્રુમલતોદ્યાનવિચિત્રોપવનાન્વિતમ્ । હેમશૃઙ્ગૈર્દિવિસ્પૃગ્ભિઃ સ્ફાટિકાઙ્ગાલગોપુરૈઃ ॥૫૨
 રાજતારકુટૈઃ કોષ્ટૈર્હેમકુમ્ભૈરલઙ્કૃતૈઃ । રત્નકૂટૈર્ગૃહેર્હેમૈર્મામરકતસ્થલૈઃ ॥૫૩
 વાસ્તોષ્પતીનાં ચ ગૃહૈર્વલભીંશ્ચ નિર્મિતમ્ । ચાતુર્વર્ણ્યજનાકીર્ણં યદુદેવગૃહોલ્લસત્ ॥૫૪
 સુધર્મા પારિજાતં ચ મહેન્દ્રઃ પ્રાહિણોદ્ધરેઃ । યત્ર ચાવસ્થિતો મર્ત્યો મર્ત્યધર્મેન યુજ્યતે ॥૫૫
 શ્યામૈકકર્ણાન્ વરુણો હયાઙ્ગુક્લાન્ મનોજવાન્ । અષ્ટૈર્નિધિપતિઃ કોશાન્ લોકપાલો નિજોદયાન્
 યવનને જોઈ શ્રીકૃષ્ણ બળદેવજીની સાથે વિચાર કર્યો કે અહો !! યાદવોને બન્ને
 બાજુથી મોટું દુઃખ પ્રાપ્ત થયું છે. ^{૪૬} આજ તો આ મોટા બળવાળા યવને આપણને
 ઘેરો ઘાલ્યો છે, ત્યાં જરાસંધ પણ બે ત્રણ દિવસની અંદર આવશે. ^{૪૭} આપણે
 બન્નેભાઈઓ યવનની સાથે યુદ્ધ કરતા હોઈશું અને ત્યાં જો જરાસંધ આવશે તો
 આપણા સંબંધીઓને મારી નાખશે અથવા પોતાના પુરમાં લઈ જશે. ^{૪૮} માટે
 અત્યારે મનુષ્યોથી જઈ શકાય નહીં એવો કિલ્લો બનાવીશું. એ કિલ્લામાં આપણા
 સંબંધીઓને રાખી પછી યવનને મારીશું. ^{૪૯} આ પ્રમાણે વિચાર કરી ભગવાને
 સમુદ્રની અંદર બાર યોજનનું અને સર્વે સગવડવાળું અદ્ભુત નગર બનાવ્યું. ^{૫૦}
 એ દ્વારકા નગરીમાં વિશ્વકર્માની ચાતુરી અને કળા દેખાતી હતી, ઘરની રચનાને
 અનુકૂળ આવે એવી રીતે રાજમાર્ગ, ઉપમાર્ગ અને આંગણાં કર્યાં હતાં. ^{૫૧} દેવતાઈ
 વૃક્ષ અને વેલીઓવાળી વાડીઓ અને વિચિત્ર બગીચાઓ શોભી રહ્યા હતા, અત્યંત
 ઊંચી સ્ફટિકમણિની અગાસીઓ અને દ્વારો ઉપર સોનાનાં ઈંડાં હતાં. ^{૫૨} ઘોળશાળ
 રૂપાની અને પિતળની કરી સોનાના કુંભોથી શણગારી હતી. મોટા મરકતમણિનાં
 સ્થળવાળાં સોનાનાં ઘરોનાં શિખર માણેક આદિ રત્નોથી કર્યાં હતાં. ^{૫૩} દેવતાઓનાં
 મંદિર અને અગાસીઓની ભારે રચના કરી હતી, એ દ્વારકામાં ચારે વર્ષના લોકો
 રહેતા હતા અને રાજાના અનેક ઘરોથી શોભી રહી હતી. ^{૫૪} ઈંદ્રે ભગવાનને માટે
 સુધર્માસભા અને પારિજાતકનું ઝાડ મોકલ્યું હતું કે જ્યાં રહેનારા માણસોને
 ભૂખ અને તરસ આદિ દેહના ધર્મો પ્રાપ્ત થતા ન હતા. ^{૫૫} વરુણદેવે ધોળા, મન

યદ્ યદ્ ભગવતા દત્તમાધિપત્યં સ્વસિદ્ધયે । સર્વં પ્રત્યર્પયામાસુર્હરૌ ભૂમિગતે નૃપ ! ॥૫૭
 તત્ર યોગપ્રભાવેણ નીત્વા સર્વજનં હરિઃ । પ્રજાપાલેન રામેણ કૃષ્ણઃ સમનુમંત્રિતઃ ।

નિર્જગામ પુરદ્વારાત્ પદ્મમાલી નિરાયુધઃ ॥૫૮

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

दुर्गनिवेशनं नाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥

અર્થેકપચ્ચાશત્તમોઽધ્યાયઃ (૫૧)

॥ શ્રીશુકઝવાચ ॥

તં વિલોક્ય વિનિષ્કાંતમુજ્જહાનમિવોદુપમ્ । દર્શનીયતમં શ્યામં પીતકૌશેયવાસસમ્ ॥૧
 શ્રીવત્સવક્ષસં ભ્રાજત્કૌસ્તુભામુક્તકન્ધરમ્ । પૃથુદીર્ઘચતુર્બાહું નવકઞ્જારુણેક્ષણમ્ ॥૨
 નિત્યપ્રમુદિતં શ્રીમત્સુકપોલં શુચિસ્મિતમ્ । મુખારવિન્દં વિભ્રાણં સ્ફુરન્મકરકુણ્ડલમ્ ॥૩

સરખા વેગવાળા અને એક કાન જેનો કાળો હતો એવા ઘોડા મોકલ્યા. કુબેરજીએ
 પોતાની વિભૂતિરૂપ આઠ ભંડાર મોકલ્યા. ^{૪૬} હે રાજા ! ભગવાને એ દેવતાઓના
 પોતાના અધિકારની સિદ્ધિને માટે તેઓને જે જે કાંઈ ઐશ્વર્ય આપ્યું હતું તે ભગવાન
 પૃથ્વી ઉપર પધારતાં ભગવાનને પાછું આપ્યું. ^{૪૭} ભગવાન પોતાના યોગના
 પ્રભાવથી એ નગરમાં સર્વે સંબંધીઓને લઈ ગયા. પછી પ્રજાનું પાલન કરવા
 બળદેવજીને રાખી, ભગવાન હથિયાર વિના માત્ર કમળની માળા પહેરીને
 નગરીના દ્વારમાંથી બહાર નીકળ્યા. ^{૪૮}

इति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो पचाशमो अध्याय संपूर्ण।

અધ્યાય ૫૧

મુચુકુંદ રાજાની દષ્ટિ દ્વારા કાળયવનનો નાશ કરાવતા તથા
 સ્તુતિ કરતા મુચુકુંદરાજા ઉપર કૃપા કરતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! અત્યંત સુંદર શ્યામ, પીળાં વસ્ત્રવાળા,
 વક્ષઃસ્થળમાં લક્ષ્મીનાં ચિહ્નવાળા, કંઠમાં ઝળહળતા કૌસ્તુભ મણિથી શોભતા,
 પુષ્ટ અને લાંબા ચાર હાથવાળા, કમળની પાંખડી સમાન નેત્રવાળા અને જેનું
 મુખારવિન્દ નિરંતર આનંદવાળું, શોભાયુક્ત, સારા ગાલવાળું, સુંદર હાસ્ય તથા
 ચળકતાં મકારાકૃતિ કુંડળવાળું હતું એવા ભગવાન ઊગતા ચંદ્રમાની પેઠે

વાસુદેવો હાયમિતિ પુમાઙ્ઙીવત્સલાઙ્ઙનઃ । ચતુર્ભુજોઽરવિન્દાક્ષો વનમાલ્યતિસુન્દરઃ ॥૪
લક્ષ્મણૈર્નારદપ્રોક્તૈર્નાન્યો ભવિતુમર્હતિ । નિરાયુધશ્ચલન્ પદ્ભ્યાં યોત્યેઽનેન નિરાયુધઃ ॥૫
ઇતિ નિશ્ચિત્ય યવનઃ પ્રાદ્રવન્તં પરાઙ્મુખમ્ । અન્વધાવજ્જિઘૃક્ષુસ્તં દુરાપમપિ યોગિનામ્ ॥૬
હસ્તપ્રાપ્તમિવાત્માનં હરિણા સ પદે પદે । નીતો દર્શયતા દૂરં યવનેશોઽદ્રિકન્દરમ્ ॥૭
પલાયનં યદુકુલે જાતસ્ય તવ નોચિતમ્ । ઇતિ ક્ષિપત્રનુગતો નૈનં પ્રાપાહતાશુભઃ ॥૮
એવં ક્ષિપ્તોઽપિ ભગવાન્ પ્રાવિશદ્ ગિરિકન્દરમ્ । સોઽપિ પ્રવિષ્ટસ્ત્રાન્યં શયાનં દદૃશે નરમ્ ૯
નન્વસૌ દૂરમાનીય શેતે મામિહ સાધુવત્ । ઇતિ મત્વાચ્યુતં મૂઢસ્તં પદા સમતાડયત્ ॥૧૦
સ ઉત્થાય ચિરં સુમઃ શનૈરુન્મીલ્ય લોચને । દિશો વિલોકયન્ પાશ્વે તમદ્રાક્ષીદવસ્થિતમ્ ॥
સ તાવત્તસ્ય રુષ્ટસ્ય દૃષ્ટિપાતેન ભારત! । દેહજેનાગ્નિના દગ્ધો ભસ્મસાદભવત્ ક્ષણાત્ ॥૧૨

રાજોવાચ

કો નામ સ પુમાન્ બ્રહ્મન્! કસ્ય કિંવિર્યં એવ ચ । કસ્માદ્ ગુહાં ગતઃ શિશ્યે કિન્તેજો યવનાર્દનઃ

નગરમાંથી બહાર આવ્યા, તેને જોઈ કાળયવને વિચાર્યું કે નારદજીએ કહેલાં લક્ષણ પ્રમાણે શ્રીવત્સના ચિહ્નવાળો, કમળ સરખા નેત્રવાળો, વનમાળાને ધરનાર અને અત્યંત સુંદર આ પુરુષ જ વસુદેવનો પુત્ર કૃષ્ણ હોવો જોઈએ, બીજો ન હોવો જોઈએ. આ કૃષ્ણની પાસે આયુધ નથી અને પગપાળો ચાલે છે, માટે હું પણ આયુધ વિના અને પગપાળો ચાલીને આની સાથે યુદ્ધ કરીશ. ^{૧૫} આવો નિશ્ચય કરી એ યવન, પાછું મુખ રાખીને ભાગતા અને યોગીઓ પણ જેને પહોંચી શકતા નથી એવા ભગવાનને પકડવા સારુ પછવાડે દોડ્યો. ^{૧૬} પગલે પગલે પોતાનો હાથ પહોંચી જાય તેટલા જ દૂર દેખાતા ભગવાન એ કાળયવનને ઘણે છેટે પર્વતની ગુફામાં લઈ ગયા. ^{૧૭} તું યદુકુળમાં જન્મેલો છે માટે તારે ભાગવું યોગ્ય નથી, એમ તિરસ્કાર કરતો અને જેનાં અશુભ કર્મ ક્ષીણ થયાં ન હતાં એવો એ કાળયવન ભગવાનની પછવાડે દોડતો ગયો, તોપણ ભગવાનને પહોંચી શક્યો નહીં. ^{૧૮} ભગવાન તિરસ્કાર કરાયા છતાં પણ પર્વતની ગુફામાં પેસી ગયા, એટલે કાળયવન પણ પછવાડે પેદો. ત્યાં તેણે બીજા નરને સૂતેલો દીઠો. ^{૧૯} કાળયવને ભૂલથી વિચાર્યું કે આ કૃષ્ણ મને દૂર લાવીને અહીં સાધુની પેઠે સૂઈ ગયો છે. આ પ્રમાણે સૂતેલા નરને ભગવાન માનીને કાળયવને લાત મારી. ^{૨૦} ઘણા કાળ પહેલાં સૂઈ રહેલો તે પુરુષ લાત વાગવાથી ઊઠીને ધીરે ધીરે આંખો ઉઘાડી ચારેકોર જોવા લાગ્યો, ત્યાં તેણે પડખામાં ઊભેલા કાળયવનને દીઠો. ^{૨૧} ક્રોધ પામેલા મુચુકુંદ રાજાની દૈષ્ટિ પડતાં જ ઉત્પન્ન થયેલા અગ્નિથી બળી ગયેલો કાળયવન

શ્રીશુક ઉવાચ

સ ઇક્ષ્વાકુકુલે જાતો માન્ધાતૃતનયો મહાન્ । મુચુકુન્દ ઇતિ ધ્યાતો બ્રહ્મણ્યઃ સત્યસઙ્ગરઃ ૧૪
સ યાચિતઃ સુરગૈરિન્દ્રાદૈરાત્મરક્ષણે । અસુરેભ્યઃ પરિત્રસ્તૈસ્તદ્રક્ષાં સોઽકરોચ્ચિરમ્ ॥૧૫
લઙ્ઙવા ગુહં તે સ્વઃપાલં મુચુકુન્દમથાબ્રુવન્ । રાજન્! વિરમતાં કૃચ્છ્રદ્ ભવાન્ નઃ પરિપાલનાત્ ૧૬
નરલોકે પરિત્યજ્ય રાજ્યં નિહતકળકમ્ । અસ્માન્ પાલયતો વીર! કામાસ્તે સર્વે ઝઙ્ઙિતાઃ ૧૭
સુતા મહિષ્યો ભવતો જ્ઞાતયોઽમાત્યમન્ત્રિણઃ । પ્રજાશ્ચ તુલ્યકાલીયા નાધુના સન્તિ કાલિતાઃ ૧૮
કાલો બલીયાન્ બલિનાં ભગવાનીશ્વરોઽવ્યયઃ । પ્રજાઃ કાલયતે ત્રીઙ્ઙન્ પશુપાલો યથા પશૂન્
વરં વૃણીષ્વ ભદ્રં તે ઋતે કૈવલ્યમદ્ય નઃ । એક એવેશ્વરસ્તસ્ય ભગવાન્ વિષ્ણુરવ્યયઃ ॥૨૦
એવમુક્તઃ સ વૈ દેવાનભિવન્દ્ય મહાયશાઃ । અશયિષ્ટ ગુહાવિષ્ટો નિદ્રયા દેવદત્તયા ॥૨૧
સ્વાપં યાતં યસ્તુ મધ્યે બોધયેત્વામચેતનઃ । સ ત્વયા દૃષ્ટમાત્રસ્તુ ભસ્મીભવતુ તત્ક્ષણાત્ ૨૨

ભસ્મ થઈ ગયો. ^{૧૨}

પરીક્ષિત રાજા પૂછે છે હે મહારાજ! એ યવનને બાળી દેનોરો પુરુષ કોણ હતો? કોના વંશનો હતો? કેવા પ્રભાવવાળો હતો? કોનો પુત્ર હતો? અને ગુફામાં જઈને શા માટે સૂતો હતો? ^{૧૩}

શુકદેવજી કહે છે ઇક્ષ્વાકુના કુળમાં જન્મેલો, માંધાતા રાજાનો દીકરો, બ્રાહ્મણોને દેવની પેઠે માનનાર અને સાચી પ્રતિજ્ઞાવાળો એ મુચુકુંદ નામનો રાજા હતો. ^{૧૪} દેવોથી ત્રાસ પામેલા ઈંદ્રાદિક દેવતાઓ પોતાના રક્ષણ માટે પ્રાર્થના કરતાં તેણે દેવતાઓની ઘણા દિવસ સુધી રક્ષા કરી હતી. ^{૧૫} પછી દેવતાઓને ‘કાર્તિકેય સ્વામી’ સેનાપતિ મળતાં, તેઓએ મુચુકુંદને કહ્યું કે હે રાજા! હવે તમે અમારું પાલન કરવાનો પરિશ્રમ છોડી દો. ^{૧૬} હે વીર! તમે મનુષ્યલોકમાં પોતાનું નિષ્કંટક રાજ્ય છોડી દઈને અમારું પાલન કરતાં તમારાં સર્વે સુખ ગયાં છે. ^{૧૭} તમારા પુત્રો, રાણીઓ, અને જ્ઞાતિજનો તથા મંત્રીઓ અને તે સમયની પ્રજાઓ કાળથી નાશ પામતાં હમણાં એકે અવશેષ નથી. ^{૧૮} ગોવાળ જેમ પશુઓને આમતેમ ફેરવે તેમ બળવાનોમાં શ્રેષ્ઠ અને અવિનાશી ઈશ્વરરૂપ કાળ પણ પોતાની કીડાથી પ્રજાઓને આમતેમ ફેરવે છે. ^{૧૯} તમારું કલ્યાણ થાઓ અને આજ અમારી પાસેથી મોક્ષ વિના બીજો વર માગી લ્યો, મોક્ષના સ્વામી તો એક અવિનાશી ભગવાન વિષ્ણુ જ છે. ^{૨૦} આ પ્રમાણે દેવતાઓ કહેતાં મોટી કીર્તિવાળા તે મુચુકુંદે દેવતાઓને પગે લાગીને શ્રમથી થાકી જવાને લીધે નિદ્રા માગી, અને વચન લીધું કે “હે દેવતાઓ! જે કોઈ વચમાં મારી નિદ્રાનો ભંગ કરે, તે તરત બળીને ભસ્મ થાય.” દેવતાઓએ

યવને ભસ્મસાત્રીતે ભગવાન્ સાત્વતર્ષભઃ । આત્માનં દર્શયામાસ મુચુકુન્દાય ધીમતે ॥૨૩
તમાલોક્વ ઘનશ્યામં પીતકૌશેયવાસસમ્ । શ્રીવત્સવક્ષસં ભ્રાજત્કૌસ્તુભેન વિરાજિતમ્ ૨૪
ચતુર્ભુજં રોચમાનં વૈજયન્ત્યા ચ માલયા । ચારુપ્રસન્નવદનં સ્ફુરન્મકરકુણ્ડલમ્ ॥૨૫
પ્રેક્ષણીયં નૃલોકસ્ય સાનુરાગસ્મિતેક્ષણમ્ । અપીચ્યવયસં મત્તમૃગેન્દ્રોદારવિક્રમમ્ ॥૨૬
પર્યપૃચ્છન્મહાબુદ્ધિસ્તેજસા તસ્ય ધર્ષિતઃ । શક્લિતઃ શનકૈ રાજા દુર્ધર્ષમિવ તેજસા ॥૨૭

મુચુકુન્દ ઉવાચ

કો ભવાનિહ સમ્પ્રાપ્તો વિપિને ગિરિગહ્વરે । પદ્ભ્યાં પદ્મપલાશાભ્યાં વિચરસ્યુરુકળટકે ॥૨૮
કિંસ્વિત્તેજસ્વિનાં તેજો ભગવાન્ વા વિભાવસુઃ । સૂર્યઃ સોમો મહેન્દ્રો વા લોકપાલોઽપરોઽપિ વા
મન્યે ત્વાં દેવદેવાનાં ત્રયાણાં પુરુષર્ષભમ્ । યદ્ બાધસે ગુહાધ્વાન્તં પ્રદીપઃ પ્રભયા યથા ॥૩૦
શુશ્રૂષતામવ્યલીકમસ્માકં નરપુદ્ગલ! । સ્વજન્મ કર્મ ગોત્રં વા કથ્યતાં યદિ રોચતે ॥૩૧
વયં તુ પુરુષવ્યાધ્ર એક્ષ્વાકાઃ ક્ષત્રબન્ધવઃ । મુચુકુન્દ ઇતિ પ્રોક્તો યૌવનાશ્રાત્મજઃ પ્રભો! ૩૨
ચિરપ્રજાગરશ્રાન્તો નિદ્રયોપહતેન્દ્રિયઃ । શયેઽસ્મિન્ વિજને કામં કેનાપ્યુત્થાપિતોઽધુના ॥૩૩
સોઽપિ ભસ્મીકૃતો નૂનમાત્મીયેનૈવ પાપ્મના । અનન્તરં ભવાઞ્છ્રીમાન્ લક્ષિતોઽમિત્રશાતનઃ ૩૪

તે સ્વીકાર્યું. તેથી તે રાજા દેવોએ આપેલી નિદ્રાથી ગુફામાં જઈને સૂઈ રહ્યા હતા. ^{૨૧}
^{૨૨} દેવતાઓએ તેને કહ્યું હતું કે તું સૂતો હોઈશ ત્યારે વચમાં જે કોઈ તને જગાડશે તે પ્રાણી તારી દૈષ્ટિ પડતાં જ તરત પ્રાણ રહિત થઈને ભસ્મ થઈ જશે. ^{૨૩} આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કાળયવનને ભસ્મ કરાવી નાખ્યો પછી મુચુકુંદને પોતાનું દર્શન આપ્યું. ^{૨૪} ઘનશ્યામ, પીળાં રેશમી વસ્ત્રવાળા, ચારભુજાવાળા, વૈજયંતી માળાથી શોભતા, સુંદર તથા પ્રસન્ન મુખવાળા, સ્નેહ ભરેલા મંદહાસ્યથી જોતા અને સિંહની પેઠે ઉદાર પરાક્રમવાળા, તે ભગવાનને જોઈ તેમના તેજથી અંજાઈ ગયેલા અને શંકા પામેલા તે બુદ્ધિમાન રાજાએ આ પ્રમાણે પૂછ્યું. ^{૨૫-૨૮} મુચુકુંદ પૂછે છે અહીં આવેલા તમે કોણ છો? વનમાં અને તેમાં પણ ઘણા કાંટાવાળા પર્વતના વિષમ પ્રદેશમાં કમળની પાંખડીઓ સરખા ચરણથી ફરો છો. ^{૨૯} તમે તેજસ્વી લોકોનું તેજ છો? અગ્નિદેવ છો? સૂર્ય, ચંદ્ર કે બીજા કોઈ લોકપાળ છો? ^{૩૦} હે દેવ! તમે પોતાની કાંતિથી દીવાની પેઠે ગુફાના અંધકારને મટાડો છો, માટે હું ધારું છું કે, ત્રણ મોટા દેવમાના વિષ્ણુ છો. ^{૩૧} હે મનુષ્યોમાં ઉત્તમ! જો તમારી રુચિ હોય તો પોતાના જન્મ, કર્મ અને વંશની વાત કહો. કારણ કે અમે સાંભળવા ઈચ્છીએ છીએ, ^{૩૨} હે પુરુષોમાં સિંહ! અમો ઈક્ષ્વાકુવંશના ક્ષત્રિયો છીએ, હું માન્ધાતાનો દીકરો મુચુકુંદ નામથી ઓળખાઉં છું. ^{૩૩} ઘણા કાળના

તેજસા તેઽવિષ્ણુઞ્ચેન ભૂરિ દ્રઘું ન શક્નુમઃ । હતૌજસો મહાભાગ માનનીયોઽસિ દેહિનામ્ ॥૩૫
એવં સમ્ભાષિતો રાજા ભગવાન્ ભૂતભાવનઃ । પ્રત્યાહ પ્રહસન્ વાળ્યા મેઘનાદગમ્ભીરયા ॥૩૬

શ્રીભગવાનુવાચ

જન્મકર્મભિધાનાનિ સન્તિ મેઽહ્! સહસ્ત્રશઃ । ન શક્યન્તેઽનુસંખ્યાતુમનન્તત્વાન્મયાપિ હિ ૩૭
ક્ર્કચિદ્ રજાંસિ વિમમે પાર્થિવાન્યુરુજન્મભિઃ । ગુણકર્માભિધાનાનિ ન મે જન્માનિ કર્હિચિત્ ૩૮
કાલત્રયોપપન્નાનિ જન્મકર્માણિ મે નૃપ! । અનુક્રમન્તો નૈવાન્તં ગચ્છન્તિ પરમર્ષયઃ ॥૩૯
તથાપ્યદ્યતનાન્યઙ્ગ ! શૃણુષ્વ ગદતો મમ । વિજ્ઞાપિતો વિરિચ્છેન પુરાહં ધર્મગુપ્તયે ।

ભૂમેર્ભારાયમાણાનામસુરાણાં ક્ષયાય ચ ॥૪૦

અવતીર્ણો યદુકુલે ગૃહ આનકદુન્દુભેઃ । વદન્તિ વાસુદેવેતિ વસુદેવસુતં હિ મામ્ ॥૪૧
કાલનેમિર્હતઃ કંસઃ પ્રલમ્બાદ્યાશ્ચ સદ્દ્વિષઃ । અયં ચ યવનો દગ્ધો રાજંસ્તે તિગ્મચક્ષુષા ૪૨
સોઽહં તવાનુગ્રહાર્થં ગુહામેતામુપાગતઃ । પ્રાર્થિતઃ પ્રચુરં પૂર્વં ત્વયાહં ભક્તવત્સલઃ ॥૪૩
વરાન્ વૃણીષ્વ રાજર્ષે સર્વાન્ કામાન્ દદામિ તે । માં પ્રપન્નો જનઃ કશ્ચિન્ન ભૂયોઽર્હતિ શોચિતુમ્ ૪૪

ઉજાગરાથી થાકીને નિદ્રાથી ઈંદ્રિયો પરવશ થતાં આ એકાંત સ્થળમાં સુખેથી સૂઈ રહ્યો હતો, ત્યાં હમણાં કોઈએ મને જગાડ્યો. ^{૩૪} એ જગાડનાર પણ પોતાના પાપથી જ ભસ્મ થઈ ગયો. તે પછી શત્રુઓને મારનાર શોભાયમાન આપ જોવામાં આવ્યા છો. ^{૩૫} હે ભાગ્યશાળી! તમારા અસહ્ય તેજથી અંજાઈ જવાને લીધે હું તમને સારી રીતે જોઈ શકતો નથી, તમે પ્રાણીઓને માન દેવા યોગ્ય છો. ^{૩૬}

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે રાજાએ કહ્યું, એટલે જગતને પાળનાર ભગવાન હસીને મેઘના નાદ સરખી ગંભીર વાણીથી આ પ્રમાણે બોલ્યા. ^{૩૭}

શ્રી ભગવાન કહે છે હે રાજા! મારા જન્મ, કર્મ અને નામ હજારો છે. અનંત હોવાને લીધે તેઓની સંખ્યા મારાથી પણ કહી શકાતી નથી. ^{૩૮} કોઈ પુરુષ ઘણા જન્મોથી પૃથ્વીના રજકણને પણ ગણી શકે, પરંતુ મારા ગુણ, કર્મ, નામ અને જન્મને કદી ગણી શકે નહીં. ^{૩૯} હે રાજા! ત્રણકાળમાં થતા મારા જન્મ અને કર્મોને મોટા મોટા ઋષિઓ ગણ્યા કરે છે, તોપણ તેઓ પાર પામતા નથી. ^{૪૦} તો હમણાંના જન્મો અને કર્મો કહું છું તે સાંભળો. પ્રથમ ધર્મના રક્ષણને માટે અને પૃથ્વીને ભારરૂપ થયેલા અસુરોનો ક્ષય કરવાને માટે બ્રહ્માની પ્રાર્થનાથી હું યદુકુળમાં વસુદેવના ઘરમાં અવતરેલો છું. હું વસુદેવનો પુત્ર છું તેથી મને “વાસુદેવ” કહે છે. ^{૪૧-૪૨} જે કંસ પૂર્વ જન્મમાં કાલનેમિ દૈત્ય હતો તેને અને પ્રલંબાસુર આદિ બીજા શત્રુઓને મેં માર્યા અને હે રાજા! આ યવનને તમારાં

શ્રીશુક ઉવાચ

इत्युक्तस्तं प्रणम्याह मुचुकुन्दो मुदान्वितः । ज्ञात्वा नारायणं देवं गर्गवाक्यमनुस्मरन् ॥४५

मुचुकुन्द उवाच

विमोहितोऽयं जन ईश ! मायया त्वदीयया त्वां न भजत्यनर्थदृक् ।

सुखाय दुःखप्रभवेषु सज्जते गृहेषु योषित् पुरुषश्च वञ्चितः ॥४६॥

लब्ध्वा जनो दुर्लभमत्र मानुषं कथञ्चिदव्यङ्गमयत्नतोऽनघ ! ।

पादारविन्दं न भजत्यसन्मतिर्गृहान्धकूपे पतितो यथा पशुः ॥४७॥

ममैष कालોऽजित ! निष्फलो गतो राज्यश्रियोन्नद्धमदस्य भूपतेः ।

मर्त्यात्मबुद्धेः सुतदारकोशभूष्वासज्जमानस्य दुरन्तचिन्तया ॥४८॥

कलेवरेऽस्मिन् घटकुड्यसन्निभे निरूढमानो नरदेव इत्यहम् ।

वृतो रथेभाશ્વપદાત્યનીકપૈર્ગાં પર્યટંસ્ત્વાગણયન્ સુદુર્મદઃ ॥૪૯॥

પ્રમત્તમુચ્ચૈરિતિકૃત્યચિન્તયા પ્રવૃદ્ધલોભં વિષયેષુ લાલસમ્ ।

ત્વમપ્રમત્તઃ સહસાભિપદ્યસે ક્ષુલ્લેલિહાનોઽહિરિવાઝ્વમન્તકઃ ॥૫૦॥

તીક્ષ્ણ ચક્ષુથી બાળી નખાવ્યો.^{૪૩} હું ભક્તો ઉપર પ્રેમ રાખનાર છું, તમે પૂર્વે ઘણી ભક્તિ કરી હતી, તેથી તમારા ઉપર અનુગ્રહ કરવાને માટે આ ગુફામાં આવ્યો છું.^{૪૪} હે રાજા ! વર માગો, તમારી સર્વે ઈચ્છા પૂર્ણ કરું, મને શરણ થયેલો કોઈ પણ પુરુષ ફરીવાર સંતાપ પામવાને યોગ્ય જ રહેતો નથી.^{૪૫}

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે ભગવાનનાં વચન સાંભળી, આનંદ પામેલા મુચુકુંદે પોતાને વૃદ્ધ ગર્ગમુનિનાં વચનનું સ્મરણ આવતાં, તેમને નારાયણદેવ જાણીને આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી.^{૪૬}

મુચુકુંદે સ્તુતિ કરે છે હે ઈશ્વર ! તમારી માયાથી મોહ પામવાને લીધે તમારા વાસ્તવિક સ્વરૂપને નહીં જાણનારા આ સ્ત્રીઓ અને પુરુષોરૂપી સર્વલોકો તમને ભજતા નથી, અને એકબીજાથી ઠગાઈને જે ઘર દુઃખનું જ સ્થાનક છે, તેમાં સુખની ઈચ્છાથી બંધાઈ રહે છે.^{૪૭} હે નિર્દોષ ! આ કર્મભૂમિમાં કરોડો ઉદમથી પણ ન મળે એવો અને તેમાં વળી સર્વે પરિપૂર્ણ અવયવવાળો મનુષ્યદેહ પ્રયત્ન વગર પ્રાપ્ત થયા છતાં, પશુની પેઠે વિષયસુખમાં જ પ્રીતિ રાખનારા અને ઘરરૂપી ઊંડી ખાડમાં પડેલા લોકો તમારા ચરણારવિંદને ભજતા નથી.^{૪૮} હે પ્રભુ ! હું રાજ્ય લક્ષ્મીથી મદોન્મત્ત થયેલો અને દેહને આત્મા કરી માનનાર અને અપાર ચિંતાથી પુત્ર, સ્ત્રીઓ, ભંડાર અને પૃથ્વીમાંજ આસક્ત થઈ રહેલો રાજા છું.

पुरा रथैर्हेमपरिष्कृतैश्चरन् मतङ्गजैर्वा नरदेवसंज्ञितः ।

स एव कालेन दुरत्ययेन ते कलेवरो विट्कृमिभस्मसंज्ञितः ॥५१॥

નિર્જિત્ય વિક્રમમૂતવિગ્રહો વરાસનસ્થઃ સમરાજવન્દિતઃ ।

गृहेषु मैथुन्यसुखेषु योषितां क्रीडामृगः पूरुष ईश ! नीयते ॥५२॥

કરોતિ કર્માણિ તપસ્સુનિષ્ઠિતો નિવૃત્તભોગસ્તદપેક્ષયા દદત્ ।

पुनश्च भूयेयमहं स्वराडिति प्रवृद्धतर्षो न सुखाय कल्पते ॥५३॥

ભવાપવર્ગો ભ્રમતો યદા ભવેજ્જનસ્ય તર્હ્યચ્યુત ! સત્સમાગમઃ ।

सत्सङ्गमो र्यहि तदैव सद्गतौ परावरेषे त्वयि जायते मतिः ॥५४॥

મન્યે મમાનુગ્રહ ઈશ ! તે કૃતો રાજ્યાનુબન્ધાપગમો યદૃચ્છયા ।

यः प्रार्थ्यते साधुभिरेकचर्यया वनं विविक्षद्विरखण्डभूमिपैः ॥५५॥

મારો આટલો કાળ વ્યર્થ ગયો છે.^{૪૯} ઘડા અને ભીંત સરખા ક્ષણભંગુર આ જડ દેહમાં, હું રાજા છું, એવું દેહ અભિમાન ધરાવનાર અને રથ, હાથી, ઘોડા, તથા પાયદળોના સેનાપતિઓથી વીંટાઈને, તમને નહીં ગણકારતાં, પૃથ્વી પર ફરનાર હું આટલા સમય સુધી મદોન્મત્ત થઈ રહ્યો હતો.^{૫૦} આ કાર્ય કરવું છે, હજુ આ કાર્ય કરવું છે. એવી ચિંતાથી ગાફલ રહેનાર, મનોરથો ભાંગી જવા છતાં પણ વિષયોમાં ઉત્કંઠાવાળો અને મનોરથો પ્રાપ્ત થાય તો વળી જેને તૃષ્ણા વધતી જાય છે, એવા મનુષ્યને જેમ ભૂખથી ગલોફાં ચાટતો સર્પ ઉંદરને ઝડપમાં લે છે, તેમ અપ્રમત્ત કાળરૂપી તમે ઝડપમાં લઈ લ્યો છો.^{૫૧} પ્રથમ રાજા એવું નામ ધારી, જે દેહ સોનાથી શણગારેલા રથોથી અને હાથીઓથી ફરતો હોય, તે જ દેહ ટાળ્યો ટળે નહીં એવા કાળરૂપ આપ પ્રાપ્ત થતાં, અંતે કોઈ ખાઈ જાય તો ‘વિષ્ટા’ એવું નામ ધારણ કરે છે, પડ્યો રહે તો ‘કીડા’ એવું નામ ધારણ કરે છે અને બાળી નાખવામાં આવે તો ‘ભસ્મ’ એવું નામ ધારણ કરે છે.^{૫૨} હે ઈશ્વર ! સર્વે દિશાઓને જીતી લેવાથી જેને કોઈ સંગ્રામ કરવો રહ્યો ન હોય એવો, ઉત્તમ સિંહાસન પર બેઠેલો અને સર્વે રાજાઓ જેને પ્રણામ કરતા હોય એવો પુરુષ પણ, માત્ર મૈથુનનાં જ સુખવાળાં ઘરોમાં સ્ત્રીઓનો કીડામૃગ થઈને, મદારીના વાંદરાની પેઠે ચારેકોર રઝળે છે.^{૫૩} પ્રથમ રાજ્ય મેળવવાની ઈચ્છાથી તપ કરવામાં નિષ્ઠા રાખી ભોગ ભોગવવાનું છોડી દે છે અને જે પોતા પાસે હોય તે આપી દે છે. પછી રાજ્ય મળતાં વળી બીજા જન્મમાં હું ચકવર્તી થાઉં, એવી તૃષ્ણા વધવાથી સુખ ભોગવવાનો અવસર જ મળતો નથી.^{૫૪} હે ભગવન્ ! સંસારમાં ભટક્યા કરતા

ન કામયેઽન્યં તવ પાદસેવનાદકિચ્છનપ્રાર્થ્યતમાદ્ વરં વિભો ! ।

આરાધ્ય કસ્ત્વાં હ્યપવર્ગદં હરે ! વૃણીત આર્યો વરમાત્મબન્ધનમ્ ॥૫૬॥

તસ્માદ્ વિસૃજ્યાશિષ ઈશ ! સર્વતો રજસ્તમઃ સત્ત્વગુણાનુબન્ધનાઃ ।

નિરઞ્જનં નિર્ગુણમદ્વયં પરં ત્વાં જ્ઞસિમાત્રં પુરુષં વ્રજામ્યહમ્ ॥૫૭॥

ચિરમિહ વૃજિનાર્તસ્તપ્યમાનોઽનુતાપૈરવિતૃષ્ણઙમિત્રોઽલ્બ્યશાન્તિઃ કથચ્છિત્ ।

શરણદ ! સમુપેતસ્ત્વત્પદાબ્જં પરાત્મન્નભયમૃતમશોકં પાહિ માઽપન્નમીશ ! ॥૫૮॥

શ્રીભગવાનુવાચ

સાર્વભૌમ! મહારાજ! મતિસ્તે વિમલોર્જિતા । વરૈઃ પ્રલોભિતસ્યાપિ ન કામૈર્વિહતા યતઃ ॥૫૯
પ્રલોભિતો વરૈર્યત્ત્વમપ્રમાદાય વિદ્ધિ તત્ । ન ધીર્મય્યેકભક્તાનામાશીર્ષિર્ભિદ્યતે વ્ર્ચિત્ ૬૦
યુઞ્જાનાનામભક્તાનાં પ્રાણાયામાદિર્ભિર્મનઃ । અક્ષીણવાસનં રાજન્! દૃશ્યતે પુનરુત્થિતમ્ ૬૧

માણસને તમારા અનુગ્રહથી જ્યારે બંધનનો અંત આવ્યો હોય, ત્યારે તેને સાધુલોકોનો સમાગમ મળે છે, અને ત્યારે જ સત્પુરુષોની ગતિરૂપ અને કાર્ય તથા કારણોના નિયંતા એવા તમારે વિષે ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.^{૫૫} હે ઈશ્વર! મને તો આપોઆપ યદૃચ્છાથી જ રાજ્યાદિકનો સંબંધ છૂટી ગયો છે, એ તમારો મારા ઉપર મોટો અનુગ્રહ થયો છે. એમ માનું છું; કેમકે સર્વથી અલગ થઈને વનમાં જવાની ઈચ્છા કરતા ઉત્તમ ચક્રવર્તી રાજાઓ પણ પોતાથી એ સંબંધને નહીં છોડી શકાતાં તે છોડવાની પ્રાર્થના જ કરે છે.^{૫૬} હે પ્રભુ! તમારા ચરણનું સેવન, કે જેને દેહાભિમાન રહિત પુરુષો બહુ જ માગ્યા કરે છે, તે વિના કોઈપણ વરને ઈચ્છતો નથી. હે વિષ્ણુ! મોક્ષ આપનારા આપને પ્રસન્ન કરી, કયો સમજુ પુરુષ, જેથી પોતાને બંધન થાય એવું વરદાન માગે? ^{૫૭} માટે હે ઈશ્વર! રજોગુણ, તમોગુણ અને સત્વગુણથી બંધાએલી સર્વ સુખની ઈચ્છાઓને છોડી દેતાં જે તમો નિરંજન, નિર્ગુણ, અદ્વૈત અને જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમ પુરુષ છો, એવા તમારું હું શરણ લઉં છું.^{૫૮} રક્ષણ આપનાર હે પરમાત્મા! હે પરમેશ્વર! જે હું ઘણા કાળથી આ સંસારમાં કર્મોના ફળથી પીડાએલો છું, કર્મોની વાસનાઓથી તપેલો છું, અને જેના છ ઈંદ્રિયોરૂપી શત્રુઓ તૃષ્ણા રહિત થયા જ નથી, એવો હું તે માંડ માંડ શાંતિ મળતાં નિર્ભય, સત્ય અને શોક રહિત તમારા ચરણારવિંદના શરણે આવેલો છું, માટે જે હું દુઃખી છું, તેનું રક્ષણ કરો.^{૫૯}

ભગવાન કહે છે હે ચક્રવર્તી રાજા! તમારી બુદ્ધિ નિર્મળ અને નિવૃત્તિ ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળી થયેલી છે. કેમકે વરદાનની લાલચ આપી તોપણ લલચાઈ નહીં.^{૬૦}

વિચરસ્વ મહીં કામં મય્યાવેશિતમાનસઃ । અસ્ત્વેવ નિત્યદા તુભ્યં ભક્તિર્મચ્ચનપાયિની ॥૬૨
ક્ષાત્રધર્મસ્થિતો જન્તૂન્ ન્યવધીર્મૃગયાદિભિઃ । સમાહિતસ્તત્પસા જહાઘં મદુપાશ્રિતઃ ॥૬૩
જન્મન્યનન્તરે રાજન્ ! સર્વભૂતસુહૃત્તમઃ । ભૂત્વા દ્વિજવરસ્ત્વં વૈ મામુપૈષ્યસિ કેવલમ્ ॥૬૪

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દશમસ્કન્ધે ઉત્તરાર્ધ

મુચુકુન્દસ્તુતિર્નામૈકપચ્છાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૧॥

અથ દ્વિપચ્છાશત્તમોઽધ્યાયઃ (૫૨)

॥ શ્રીશુકઝવાચ ॥

ઇત્યં સોઽનુગ્રહીતોઽગ! કૃષ્ણોનેક્ષ્વાકુન્દનઃ । તં પરિક્રમ્ય સન્નમ્ય નિશ્ચક્રામ ગુહામુખાત્ ॥૧
સ વીક્ષ્ય ક્ષુલ્લકાન્ મર્તાન્ પશૂન્ વીરુદ્ધનસ્પતીન્ । મત્વા કલિયુગં પ્રાપ્તં જગામ દિશમુત્તરામ્ ૨

મેં તમને વરદાનની લાલચ આપી, એ પણ તમોને સાવધાન બનાવવા માટે જ છે. એમ તમો જાણો. અને તે પ્રમાણે તમે કદાચ વર માગો તોપણ તમને પ્રમાદ થાય જ નહીં એમ સમજવું; કેમકે મારા સાચા ભક્તોની બુદ્ધિ કદી પણ સંસારના સુખોમાં આસક્ત થાય નહીં.^{૬૧} હે રાજા! જેઓ મારા અભક્ત હોય તેઓ પ્રાણાયામાદિક સાધનોથી મનને વશ કરે, તોપણ જેની વાસના ક્ષીણ થતી નથી, એવું તેઓનું મન ફરી પણ વિષયોથી લલચાય છે.^{૬૨} તમે મારામાં મન રાખી ઈચ્છા પ્રમાણે પૃથ્વીમાં ફરો, તમને મારે વિષે અવિનાશી ભક્તિ સર્વદા રહેશે.^{૬૩} તમે ક્ષત્રિય ધર્મમાં રહી, મૃગયા આદિકે કરીને ઘણા જીવ માર્યા છે, તે પાપ, મારો આશ્રય રાખી એકાગ્રપણાથી તપ કરીને ટાળો. હે રાજા! તમે હવે પછીના જન્મમાં સર્વપ્રાણીઓના મિત્ર ઉત્તમ બ્રાહ્મણ થઈને મારા દિવ્ય સ્વરૂપને પામશો.^{૬૪-૬૫}

ઇતિ શ્રીમદ્મહાપુરાણ ભાગવતના દશમ સ્કન્ધનો એકાવનમો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

અધ્યાય ૫૨

શ્રીકૃષ્ણ મથુરાથી દ્વારિકા જઈને રહ્યા અને લક્ષ્મીજીનો સંદેશો સ્વીકાર્યો.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા! આવી રીતે શ્રીકૃષ્ણે અનુગ્રહ કર્યો એટલે તે મુચુકુંદ રાજા ભગવાનને પ્રદક્ષિણા કરી તથા પ્રણામ કરી, ગુફાના દ્વારમાંથી બહાર નીકળ્યા.^૧ મનુષ્ય, પશુ, લતા અને વનસ્પતિઓ પ્રમાણમાં ટૂંકાં થઈ ગયાં હતાં,

તપઃશ્રદ્ધાયુતો ધીરો નિસંજ્ઞો મુક્તસંશયઃ । સમાધાય મનઃ કૃષ્ણો પ્રાવિશદ્ ગન્ધમાદનમ્ ॥૩
 બદર્યાશ્રમમાસાદ્ય નરનારાયણાલયમ્ । સર્વદ્વન્દ્વસહઃ શાન્તસ્તપસાઽઽરાધયદ્ભરિમ્ ॥૪
 ભગવાન્ પુનરાત્રજ્ય પુરી યવનવેષ્ટિતામ્ । હત્વા મ્લેચ્છબલં નિન્યે તદીયં દ્વારકાં ધનમ્ ॥૫
 નીયમાને ધને ગોભિર્નૃંશિશ્ચાચ્યુતચોદિતૈઃ । આજગામ જરાસન્ધસ્ત્રયોવિંશત્યનીકપઃ ॥૬
 વિલોક્ય વેગરભસં રિપુસૈન્યસ્ય માધવૌ । મનુષ્યચેષ્ટામાપત્રૌ રાજન્ ! દુદ્રુવતુર્દ્રુતમ્ ॥૭
 વિહાય વિત્તં પ્રચુરમભીતૌ ભીરુભીતવત્ । પદ્ભ્યાં પદ્મપલાશાભ્યાં ચેરતુર્બહુયોજનમ્ ॥૮
 પલાયમાનો તો દૃષ્ટ્વા માગધઃ પ્રહસન્ બલી । અન્વધાવદ્ રથાનીકૈરીશયોરપ્રમાણવિત્ ॥૯
 પ્રદ્રુત્ય દૂરં સંશ્રાન્તૌ તુઙ્ગમારુહતાં ગિરિમ્ । પ્રવર્ષણાચ્ચં ભગવાન્ નિત્યદા યત્ર વર્ષતિ ॥૧૦
 ગિરૌ નિલીનાવાજ્ઞાય નાધિગમ્ય પદં નૃપ! । દદાહ ગિરિમેધોભિઃ સમન્તાદગ્નિમુત્સૃજન્ ॥૧૧
 તત ઉત્પત્ય તરસા દહ્યમાનતટાદુભૌ । દશૌકયોજનોત્તુઙ્ગાન્નિપેતતુરધો ભુવિ ॥૧૨
 અલક્ષ્યમાણૌ રિપુણા સાનુગેન યદૂત્તમૌ । સ્વપુરં પુનરાયાતૌ સમુદ્રપરિચ્છાં નૃપ ! ॥૧૩

તે જોઈ કળિયુગ આવ્યો માનીને તે મુયુકુંદ ઉત્તર દિશામાં ગયા.^૨ ધીરજશાળી આસક્તિઓથી રહિત અને જેમના સંશય દૂર થયા છે, એવા મુયુકુંદ રાજા તપને વિષે શ્રદ્ધાવાળા થઈ, ભગવાનમાં મન રાખીને ગંધમાદન પર્વતમાં ગયા.^૩ ત્યાં નરનારાયણના સ્થાનકરૂપ બદરિકાશ્રમમાં જઈ, સર્વ સુખદુઃખાદિક દંદો સહન કરી તથા શાંત રહી, તપથી ભગવાનની આરાધના કરવા લાગ્યા.^૪ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન યવનોએ ઘેરેલી મથુરામાં પાછા આવી, મ્લેચ્છોનું સૈન્ય મારીને તેનું ધન દ્વારકામાં મોકલવા લાગ્યા.^૫ ભગવાનની પ્રેરણાથી બળદો તથા માણસો દ્વારકામાં ધન લઈ જતા હતા. ત્યાં ત્રેવીશ અક્ષૌહિણી સૈન્ય લઈને જરાસંધ યડી આવ્યો.^૬ હે રાજા ! શત્રુના સૈન્યના વેગનો વધારો જોઈ શ્રીકૃષ્ણ અને બળરામ મનુષ્યની ચેષ્ટાનો સ્વીકાર કરી તરત ભાગ્યા.^૭ નહીં ભય પામવા છતાં ભય પામેલાની પેઠે ઘણુંક ધન પડતું મૂકીને ઘણા યોજન સુધી દોડતા ગયા.^૮ એ બંને ભાઈઓને ભાગતા જોઈ, ખડખડાટ હાસ્ય કરતો અને ઈશ્વરના પ્રમાણને નહીં જાણતો બળવાન જરાસંધ રથનાં સૈન્યોથી તેઓની પછવાડે દોડ્યો.^૯ ઘણા દૂર સુધી દોડીને થાકી રહેલા બંને ભાઈઓ પ્રવર્ષણ નામના ઊંચા પર્વત ઉપર યડી ગયા. જે પર્વતમાં ઈંદ્ર દરરોજ દિવસે વૃષ્ટિ કરે છે.^{૧૦} હે રાજા ! એ બે ભાઈઓને પર્વતમાં છુપાયેલા જાણી, શોધ કરતાં પણ પત્તો નહીં મળતાં, જરાસંધે ચારેકોર લાકડાં મૂકી અગ્નિ સળગાવીને તે પર્વતને બાળ્યો.^{૧૧} શિખરો બળવા લાગતાં અગિયાર યોજન ઊંચા તે પર્વત ઉપરથી ઠેકીને એ બંને જણા શત્રુઓ ન દેખે

સોડપિ દગ્ધાવિતિ મૃષા મન્વાનો બલકેશવૌ । બલમાકૃષ્ય સુમહન્મગધાન્ માગધો યયૌ ૧૪
 આનર્તાધિપતિઃ શ્રીમાન્ રૈવતો રેવતી સુતામ્ । બ્રહ્મણા ચોદિતઃ પ્રાદાદ્ બલાયેતિ પુરોદિતમ્ ૧૫
 ભગવાનપિ ગોવિન્દ ઉપયેમે કુરુદ્રુહ । વૈદર્ભી ભીષ્મકસુતાં શ્રિયો માત્રાં સ્વયંવરે ॥૧૬
 પ્રમથ્ય તરસા રાજ્ઞઃ શાલ્વાદીંશ્રેષ્ઠપક્ષગાન્ । પશ્યતાં સર્વલોકાનાં તાક્ષ્યપુત્રઃ સુધામિવ ॥૧૭

રાજોવાચ

ભગવાન્ ભીષ્મકસુતાં રુક્મિણીં રુચિરાનનામ્ । રાક્ષસેન વિધાનેન ઉપયેમ ઇતિ શ્રુતમ્ ॥૧૮
 ભગવજ્ઞેતુમિચ્છામિ કૃષ્ણસ્યામિતતેજસઃ । યથા માગધશાલ્વાદીન્ જિત્વા કન્યામુપાહરત્ ૧૯
 બ્રહ્મન્ ! કૃષ્ણકથાઃ પુણ્યા માધ્વીલોકમલાપહાઃ । કો ન તૃપ્યેત શૃણ્વાનઃ શ્રુતજ્ઞો નિત્યનૂતનાઃ ।

શ્રીશુક ઉવાચ

રાજાઽઽસીદ્ ભીષ્મકો નામ વિદર્ભાધિપતિર્મહાન્ । તસ્ય પઞ્ચાભવન્ પુત્રાઃ કન્યૈકા ચ વરાનના ॥
 રુક્મ્યગ્રજો રુક્મરથો રુક્મબાહુરનન્તરઃ । રુક્મકેશો રુક્મમાલી રુક્મણ્યેષાં સ્વસા સતી ૨૨

એવા પ્રદેશમાં નીચે ધરતી ઉપર પડ્યા.^{૧૨} હે રાજા ! શત્રુ અને શત્રુના અનુચરોના જોવામાં નહીં આવેલા એ બે ભાઈઓ સમુદ્રરૂપી ખાઈવાળી પોતાની દ્વારકાપુરીમાં આવ્યા.^{૧૩} જરાસંધ પણ શ્રીકૃષ્ણ અને બળદેવજી બળી ગયા એવી ખોટી સમજણથી, પોતાનું મોટું સૈન્ય પાછું વાળીને મગધ દેશમાં ગયો.^{૧૪} આનર્ત દેશના રાજા રૈવતે બ્રહ્માની પ્રેરણાથી પોતાની દીકરી રેવતી બળભદ્રને આપી હતી.^{૧૫} હે રાજા ! શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પણ ભીષ્મક રાજાની કુંવરી અને લક્ષ્મીજીના અંશરૂપ રુક્મિણીને સ્વયંવરમાં પરણ્યા હતા.^{૧૬} ગરુડે જેમ દેવતાઓને હરાવીને અમૃતનું હરણ કર્યું હતું, તેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને, સર્વ લોકોના દેખતાં શિશુપાળના પક્ષના શાલ્વ આદિ રાજાઓને હરાવી કરી રુક્મિણીનું હરણ કર્યું.^{૧૭}

પરીક્ષિત રાજા પૂછે છે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, સુંદર મુખવાળી ભીષ્મક રાજાની કુંવરી રુક્મિણીને રાક્ષસ વિવાહની રીતિથી એટલે યુદ્ધમાં હરણ કરીને પરણ્યા, એમ તમે કહી ગયા. તો હે મહારાજ ! અપાર તેજવાળા ભગવાન, જરાસંધ અને શાલ્વ આદિ રાજાઓને જીતી લઈ, જેવી રીતે કન્યાને હરી લાવ્યા તે સર્વે વાત વિસ્તારથી સાંભળવાને ઈચ્છીએ છીએ.^{૧૮-૧૯} હે મહારાજ ! પવિત્ર, જગતના પાપને દૂર કરનાર અને સર્વદા નવીન લાગે એવી ભગવાનની કથાઓ સાંભળતાં સારને જાણનાર કયો પુરુષ તૃપ્તિ પામે ?^{૨૦}

શુકદેવજી કહે છે વિદર્ભ દેશનો અધિપતિ ભીષ્મક નામે મોટો રાજા હતો, તેને પાંચ દીકરા હતા અને એક દીકરી હતી.^{૨૧} સૌથી મોટો રુક્મિ નામે હતો

સોપશ્રુત્ય મુકુન્દસ્ય રૂપવીર્યગુણશ્રિયઃ । ગૃહાગતૈર્ગીયમાનાસ્તં મેને સદૃશં પતિમ્ ॥૨૩
તાં બુદ્ધિલક્ષણૌદાર્યરૂપશીલગુણાશ્રયામ્ । કૃષ્ણાશ્ચ સદૃશીં માર્યાં સમુદ્ગોઢું મનો દધે ॥૨૪
બન્ધૂનામિચ્છતાં દાતું કૃષ્ણાય ભગિનીં નૃપ! । તતો નિવાર્ય કૃષ્ણાદ્વિદ્ રુક્મી ચૈદ્યમમન્યત ॥૨૫
તદવેત્યાસિતાપાઙ્ગી વૈદર્ભીં દુર્મના ભૃશમ્ । વિચિન્ત્યાસં દ્વિજં કચ્ચિત્ કૃષ્ણાય પ્રાહિણોદ્દુતમ્ ॥૨૬
દ્વારકાં સ સમખ્યેત્ય પ્રતીહારૈઃ પ્રવેશિતઃ । અપશ્યદાદ્યં પુરુષમાસીનં કાચ્ચનાસને ॥૨૭
દુષ્ટા બ્રહ્મણ્યદેવસ્તમવરુહ્ય નિજાસનાત્ । ઉપવેશ્યાર્હયાચ્ચક્રે યથાઽઽત્માનં દિવૌકસઃ ॥૨૮
તં ભુક્તવન્તં વિશ્રાન્તમુપગમ્ય સતાં ગતિઃ । પાણિનાભિમૃશન્ પાદાવવ્યગ્રસ્તમપૃચ્છત ॥૨૯
કચ્ચિદ્ દ્વિજવરશ્રેષ્ઠ ! ધર્મસ્તે વૃદ્ધસમ્પતઃ । વર્તતે નાતિકૃચ્છેણ સંતુષ્ટમનસઃ સદા ॥૩૦
સંતુષ્ટો યર્હિ વર્તેત બ્રાહ્મણો યેન કેનચિત્ । અહીયમાનઃ સ્વાદ્ધર્માત્ સ હ્યસ્યાખિલકામધુક્ ॥

અને તેથી નાના રુકમરથ, રુકમબાહુ, રુકમકેશ અને રુકમમાલી નામના પુત્રો
હતા. તેની બહેનનું નામ “રુકમિણી” હતું.^{૨૨} ઘેર આવેલા જનોએ ગાવા માંડેલ
ભગવાનનું રૂપ, પરાક્રમ, ગુણ અને સંપત્તિ તેને સાંભળીને રુકમિણીએ ભગવાનને
જ પોતાના યોગ્ય પતિ માન્યા.^{૨૩} તેમજ ભગવાને પણ બુદ્ધિ, લક્ષણ, ઉદારતા,
શીલ અને ગુણોના આશ્રયરૂપ તે રુકમિણીને પોતાને યોગ્ય સ્ત્રી માની, તેને
પરણવાનું મન કર્યું.^{૨૪} હે રાજા ! સર્વે સંબંધીઓ કન્યા ભગવાનને જ આપવા
ઈચ્છતાં હતાં છતાં ભગવાનનો દ્વેષ કરનારા રુકમીએ તે વાત બંધ રાખી, તે
કન્યાનું શિશુપાળની સાથે સગપણ કરાવ્યું.^{૨૫} તે વાત જાણી બહુજ ક્યવાએલાં
તે શ્યામ કટાક્ષવાળાં રુકમિણીએ વિચાર કરી, તરત પોતાના વિશ્વાસપાત્ર અને
સત્યવક્તા એક બ્રાહ્મણને ભગવાનની પાસે મોકલ્યો.^{૨૬} દ્વારિકામાં આવેલા તે
બ્રાહ્મણે સોનાના આસન ઉપર બેઠેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને દીઠા.^{૨૭} બ્રાહ્મણોને
માન આપનાર ભગવાન એ બ્રાહ્મણને જોઈ આસન ઉપરથી ઊઠી, તે આસન
ઉપર તેને બેસાડ્યો, અને પોતાની જેમ દેવતાઓ પૂજા કરે છે તેમ પોતે એ
બ્રાહ્મણની પૂજા કરી.^{૨૮} તે બ્રાહ્મણે જમીને વિશ્રામ લીધો, પછી ભગવાને તેની
પાસે જઈ પોતાના હાથથી ધીરે ધીરે તેના પગ ચાંપતાં ધીરજથી આ પ્રમાણે તેને
પૂછ્યું.^{૨૯}

ભગવાન પૂછે છે હે બ્રાહ્મણોમાં સર્વોત્તમ ! વૃદ્ધલોકોએ સ્વીકારેલો તમારો
ધર્મ મનમાં સર્વદા સંતોષ રહેતાં ઘણું કષ્ટ ભોગવ્યા વગર બરાબર ચાલે છે,
કારણ કે સંતોષ એ જ બ્રાહ્મણનો પરમ ધર્મ છે.^{૩૦} પોતાના ધર્મથી ભ્રષ્ટ નહીં થતો
બ્રાહ્મણ જો જે કાંઈ મળે તેથી સંતોષ રાખીને વર્તે, તો તે ધર્મ તેના સર્વે મનોરથ

અસન્તુષ્ટોઽસકૃલ્લોકાનાપ્નોત્યપિ સુરેશ્વરઃ । અકિચ્છનોઽપિ સંતુષ્ટ શેતે સર્વાઙ્ગવિજ્વરઃ ॥૩૨
વિપ્રાન્ સ્વલાભસંતુષ્ટાન્ સાધૂન્ ભૂતસુહૃત્તમાન્ । નિરહક્કારિણઃ શાન્તાન્ નમસ્યે શિરસાસકૃત્ ॥
વચ્ચિદ્ વઃ કુશલં બ્રહ્મન્! રાજતો યસ્ય હિ પ્રજાઃ । સુખં વસન્તિ વિષયે પાલ્યમાનાઃ સ મે પ્રિયઃ
યતસ્ત્વમાગતો દુર્ગાં નિસ્તીર્યેહ યદિચ્છ્યા । સર્વં નો બ્રૂહ્યગુહ્યં ચેત્ કિં કાર્યં કરવામ તે ॥૩૫
એવં સમ્પૃષ્ટસમ્પ્રશ્નો બ્રાહ્મણઃ પરમેષ્ઠિના । લીલાગૃહીતદેહેન તસ્મૈ સર્વમવર્ણયત્ ॥૩૬
રુક્મિણ્યુવાચ

શ્રુત્વા ગુણાન્ ભુવનસુન્દર ! શૃણવતાં તે નિર્વિશ્ય કર્ણવિવરૈર્હરતોઽદ્ગતાપમ્ ।
રૂપં દૃશાં દૃશિમતામખિલાર્થલાભં ત્વય્યચ્યુતાવિશતિ ચિત્તમપત્રપં મે ॥૩૭॥
કા ત્વા મુકુન્દ ! મહતી કુલશીલરૂપવિદ્યાવયોદ્રવિણધામભિરાત્મતુલ્યમ્ ।
ધીરા પતિં કુલવતી ન વૃણીત કન્યા કાલે નૃસિંહનરલોકમનોઽભિરામમ્ ॥૩૮॥
તમ્ને ભવાન્ ખલુ વૃતઃ પતિરઙ્ગ ! જાયમાત્માર્પિતશ્ચ ભવતોઽત્ર વિભો ! વિધેહિ ।
મા વીરભાગમભિમર્શતુ ચૈદ્ય આરાદ્ ગોમાયુવન્મૃગપતેર્બલિમમ્બુજાક્ષ ! ॥૩૯॥

પૂર્ણ કરે છે.^{૩૧} જો અસંતોષ હોય તો ઈંદ્રની પદવી મળતાં પણ કોઈ લોકોમાં
સુખેથી એક ઠેકાણે બેસી શકાતું નથી, અને સંતોષ હોય તો નિષ્કંચન છતાં પણ
સર્વ અંગમાં તાપ રહિત થઈને સુખે રહે છે.^{૩૨} જે બ્રાહ્મણો પોતાની મેળે મળતા
લાભથી સંતોષ રાખનાર, સ્વધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા, સર્વ પ્રાણીઓના પરમ મિત્ર,
અહંકાર રહિત અને શાંત હોય, તેઓને હું વારંવાર મસ્તકથી પ્રણામ કરું છું.^{૩૩}
હે બ્રાહ્મણ ! રાજદ્વારથી તો તમારું કુશળ છે ને ? જે રાજાના દેશમાં પાલન પામતી
પ્રજા સુખેથી રહે છે, તે રાજા મને પ્યારો થાય છે.^{૩૪} તમે આ મહાસાગરને ઊતરી
જ્યાંથી અને જે કામની ઈચ્છાથી અહીં આવ્યા છો તે સર્વે વાત જો ગુહ્ય ન હોય તો
અમારી પાસે કહો. અમે તમારું શું કામ કરીએ ?^{૩૫}

શુકદેવજી કહે છે ભગવાને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછતાં, તે બ્રાહ્મણે સર્વે વાત
કહી દેખાડી.^{૩૬} (રુકમિણીએ એકાંતમાં જે પત્ર લખ્યો છે તે બ્રાહ્મણ ભગવાનની
આજ્ઞાથી વાંચી સંભળાવે છે.)

રુકમિણીએ લખ્યું છે કે હે ત્રૈલોક્ય સુંદર ! હે પ્રભુ ! સાંભળનારાઓના
કાનના છિદ્રોથી મારા હૃદયમાં પેસી, મારા તાપને હરનાર તમારા ગુણો અને સર્વે
મનોરથોના લાભરૂપ તમારું રૂપ સાંભળીને, લાજ વગરનું મારું ચિત્ત તમારામાં
લાગી રહ્યું છે.^{૩૭} હે મુકુંદ ! હે મનુષ્યોમાં સિંહરૂપ ! આપ કુળ, શીલ, વિદ્યા, રૂપ,
અવસ્થા, ધન અને પ્રભાવથી પોતા તુલ્ય જ છો અને મનુષ્યોને પ્યારા લાગો એવા

પૂર્તેષ્ટદત્તનિયમવ્રતદેવવિપ્રગુર્વર્ચનાદિભિરલં ભગવાન્ પરેશઃ ।

આરાધિતો યદિ ગદાગ્રજ એત્ય પાર્ણિ ગૃહ્ણાતુ મે ન દમઘોષસુતાદયોઽન્યે ॥૪૦॥

શ્વોભાવિનિ ત્વમજિતોદ્વહને વિદર્ભાન્ ગુપ્તઃ સમેત્ય પૃતનાપતિભિઃ પરીતઃ ।

નિર્મથ્ય ચૈદ્યમગધેન્દ્રબલં પ્રસહ્ય માં રાક્ષસેન વિધિનોદ્વહ વીર્યશુલ્કામ્ ॥૪૧॥

અન્તઃપુરાન્તરચરીમનિહત્ય બન્ધૂન્સ્વામુદ્વહે કથમિતિ પ્રવદામ્યુપાયમ્ ।

પૂર્વેદ્યુરસ્તિ મહતી કુલદેવિયાત્રા યસ્યાં બહિર્નવવધૂર્ગિરિજામુપેયાત્ ॥૪૨॥

યસ્યાઙ્ઘ્રિપદ્મજરજઃસ્ત્રપનં મહાન્તો વાઙ્છન્ત્યુમાપતિરિવાત્મતમોઽપહત્યૈ ।

યર્હામ્બુજાક્ષ ! ન લભેય ભવત્પ્રસાદં જહ્યામસૂન્ વ્રતકૃશાઙ્છતજન્મભિઃ સ્યાત્ ॥૪૩॥

છો, આવા આપને સારા કુળની ઊંચા ગુણવાળી અને બુદ્ધિવાળી કઈ કન્યા વિવાહના અવસરમાં ન વરે? ^{૩૮} એટલા માટે હે પ્રભુ! હું તમને પતિ કરીને વરી ચૂકી છું અને મારો દેહ આપને અર્પણ કરેલો છે, માટે અહીં પધારીને પત્ની તરીકે મારો સ્વીકાર કરો. સિંહના ભાગને શિયાળ જેમ અડકી શકે નહિ, તેમ હું આપના ભાગરૂપ છું તેને શિશુપાળ આવીને સ્પર્શ ન કરે એ મારી પ્રાર્થના છે. ^{૩૯} જળાશયાદિકનું નિર્માણ, અગ્નિહોત્રાદિ યજ્ઞ, દાન, નિયમ, વ્રત અને દેવ, બ્રાહ્મણ તથા ગુરુના પૂજનાદિકથી પરમેશ્વર ભગવાનની મેં પૂર્વ જન્મોમાં પણ જો આરાધના કરી હોય તો તમે આવીને મારું પાણિગ્રહણ કરો. ^{૪૦} (કદાચ તમે કહો કે તારા સંબંધીઓએ તને શિશુપાળને આપી છે, તો હવે તેમાં મારાથી શું બની શકે તેના ઉત્તરમાં કહે છે.) હે અજિત! વિવાહને આગલે દિવસે જ તમે પ્રથમ ગુપ્ત રીતે વિદર્ભ દેશમાં આવી, પછી સેનાપતિઓથી વીંટાઈને શિશુપાળ તથા જરાસંઘના સૈન્યનું મથન કરી નાખીને બળાત્કારથી હું કે જેનું મુલ્ય પરાક્રમ જ છે, તેને રાક્ષસ વિવાહની રીતિથી પરણો. ^{૪૧} “તું અંતઃપુરની અંદર રહેનારી છે, આવી તને તારા બંધુઓને માર્યા વિના શી રીતે પરણી શકું?” એવી તમને શંકા હોય તો તેનો ઉપાય તમને કહું છું. વિવાહથી પહેલે દિવસે અમારા કુળમાં કુળદેવીની યાત્રા કરવાની રીતિ છે, કે જે યાત્રામાં કન્યાને ગામ બહાર પાર્વતીનાં દર્શન કરવા જવું પડે છે. (ત્યાંથી મારું હરણ કરવું સહેલું રહેશે.) ^{૪૨} હે કમળ સરખાં નેત્રવાળા! સદાશિવની પેઠે બીજા મહાત્મા લોકો પણ પોતાનું અજ્ઞાન ટાળવા માટે જેના ચરણારવિંદની રજમાં નહાવાને ઇચ્છે છે, એવા આપની કૃપા મને નહીં મળે તો મારા પ્રાણોને વ્રતથી દુબળા કરી નાખી, તેઓનો ત્યાગ કરી દઈશ. એમ વારંવાર કરતાં સેંકડો જન્મથી પણ આપની કૃપા જ મેળવવી છે. ^{૪૩}

બ્રાહ્મણ ઉવાચ

ઇત્યેતે ગુહ્યસંદેશા યદુદેવ ! મયાહતાઃ । વિમૃશ્ય કર્તુ યચ્ચાત્ર ક્રિયતાં તદનંતરમ્ ॥૪૪

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દશમસ્કન્ધે ઉત્તરાર્ધે

રુક્મિણ્યુદ્વાહપ્રસ્તાવે દ્વિપચ્છાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૨॥

અથ ત્રિપચ્છાશત્તમોઽધ્યાયઃ (૫૩)

॥ શ્રીશુકુવાચ ॥

વૈદર્ભ્યાઃ સ તુ સંદેશં નિશમ્ય યદુનંદનઃ । પ્રગૃહ્ય પાણિના પાર્ણિ પ્રહસન્નિદમબ્રવીત્ ॥૧

શ્રીભગવાનુવાચ

તથાહમપિ તચ્ચિત્તો નિદ્રાં ચ ન લભે નિશિ । વેદાહં રુક્મિણા દ્વેષાન્મમોદ્વાહો નિવારિતઃ ॥૨

તામાનયિષ્ય ઝન્મથ્ય રાજન્યાપસદાન્ મૃધે । મત્પરામનવદ્યાઙ્ગીમેધસોઽગ્નિશિખામિવ ॥૩

શ્રીશુક ઉવાચ

ઉદ્વાહર્ક્ષં ચ વિજ્ઞાય રુક્મિણ્યા મધુસૂદનઃ । રથઃ સંયુજ્યતામાશુ દારુકેત્યાહ સારથિમ્ ॥૪

બ્રાહ્મણ કહે છે, હે યાદવોમાં ઉત્તમ! આ પ્રમાણે આ છાનો સંદેશો મેં આપની પાસે વાંચી સંભળાવ્યો, હવે આ વિષયમાં જે કરવાનું હોય તેનો વિચાર કરીને તરત કરો. ^{૪૪}

ઇતિ શ્રીમદ્ મહાપુરાણ ભાગવતના દશમ સ્કંધનો બાવનમો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

અધ્યાય ૫૩

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને બળાત્કારે રુક્મિણીનું હરણ કર્યું.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા! ભગવાને રુક્મિણીનો સંદેશો સાંભળી, તે બ્રાહ્મણનો હાથ પોતાના હાથે પકડી, હસતાં હસતાં આ પ્રમાણે કહ્યું. ^૧ ભગવાન કહે છે મારું ચિત્ત રુક્મિણીમાં જ લાગ્યું છે, અને તેની ચિંતાને લીધે રાતની નિદ્રા પણ આવતી નથી. રુક્મીએ દ્વેષને લીધે મારા વિવાહને અટકાવ્યો છે તે હું જાણું છું. ^૨ મનુષ્ય લોકડાનું મથન કરી જેમ અગ્નિની શિખાને બહાર લાવે, તેમ યુદ્ધમાં નીચ રાજાઓનું મથન કરી મારા પરાયણ અને નિર્દોષ અંગવાળી તે રુક્મિણીને હું બહાર લાવીશ. ^૩

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા! પરમ દિવસે રાત્રીમાં રુક્મિણીના વિવાહનું નક્ષત્ર છે, એમ જાણી ભગવાને પોતાના સારથિને કહ્યું કે હે દારુક! મારા રથને

સ ચાશ્વેઃ શૈબ્યસુગ્રીવમેઘપુષ્પબલાહકૈઃ । યુક્તં રથમુપાનીય તસ્થૌ પ્રાઙ્જલિરગ્રતઃ ॥૫
 આરુહ્ય સ્યન્દનં શૌરિર્દ્વિજમારોપ્ય તૂર્ણગૈઃ । આનર્તાદેકરાત્રેણ વિદર્ભાનગમદ્ભયૈઃ ॥૬
 રાજા સ કુણ્ડિનપતિઃ પુત્રસ્ત્રેહવશં ગતઃ । શિશુપાલાય સ્વાં કન્યાં દાસ્યન્ કર્માર્ણ્યકારયત્ ૭
 પુરં સમ્મૃષ્ટસંસિક્તમાર્ગરથ્યાચતુષ્પથમ્ । ચિત્રધ્વજપતાકાભિસ્તોરણૈઃ સમલઙ્કૃતમ્ ॥૮
 સ્વગન્ધમાલ્યાભરણૈર્વિરજોઽમ્બરભૂષિતૈઃ । જુષ્ટં સ્ત્રીપુરુષૈઃ શ્રીમદ્ગૃહૈરગુરુધૂપિતૈઃ ॥૯
 પિતૃન્ દેવાન્ સમભ્યર્ચ્ય વિપ્રાંશ્ચ વિધિવન્નૃપ ! । ભોજયિત્વા યથાન્યાયં વાચયામાસ મઙ્ગલમ્ ૧૦
 સુસ્નાતાં સુદર્તી કન્યાં કૃતકૌતુકમઙ્ગલામ્ । અહતાંશુકયુગ્મેન ભૂષિતાં ભૂષણોત્તમૈઃ ॥૧૧
 ચક્રુઃ સામર્ગ્યર્જુર્મન્નૈર્બધ્વા રક્ષાં દ્વિજોત્તમાઃ । પુરોહિતોઽથર્વવિદ્ વૈ જુહાવ ગ્રહશાન્તયે ॥૧૨
 હિરણ્યરૂપ્યવાસાંસિ તિલાંશ્ચ ગુડમિશ્રિતાન્ । પ્રાદાદ્ ધેનૂશ્ચ વિપ્રેભ્યો રાજા વિધિવિદાં વરઃ ૧૩
 એવં ચેદિપતી રાજા દમઘોષઃ સુતાય વૈ । કારયામાસ મન્ત્રજ્ઞૈઃ સર્વમભ્યુદયોચિતમ્ ॥૧૪
 મદચ્યુદ્વિગ્જાનીકૈઃ સ્યન્દનૈર્હેમમાલિભિઃ । પન્થશ્ચસદ્ભુલૈઃ સૈન્યૈઃ પરીતઃ કુણ્ડિનં યયૌ ॥૧૫

તેયાર કર. ૪ શૈબ્ય, સુગ્રીવ, મેઘપુષ્પ અને બલાહક નામના ચાર ઘોડાથી જોડેલો
 રથ પાસે લાવીને તે સારથી હાથ જોડીને આગળ ઊભો રહ્યો. ૫ ભગવાન પોતે
 રથમાં બેસી તથા બ્રાહ્મણને સાથે બેસાડી, ઘોડાઓને ઉતાવળા ચલાવ્યા અને
 ઓખા દેશમાંથી એક રાત્રીમાં વિદર્ભ દેશમાં ગયા. ૬ સ્નેહને લીધે પુત્ર રુકમીની
 ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલેલો કુંડિનપુરનો પતિ ભીષ્મક રાજા, પોતાની કન્યા શિશુપાળને
 પરણાવવા સારુ સર્વે તેયારી કરવા લાગ્યો. ૭ ગામના માર્ગ, રાજમાર્ગ, ચૌટાઓને
 સ્વચ્છ કરાવી રસ્તામાં પાણી છંટાવ્યાં. સ્ત્રીઓ અને પુરુષોએ માળા, સુંગંધી
 પુષ્પ, આભરણ અને સ્વચ્છ વસ્ત્રોથી શણગાર કર્યાં. ઘેરઘેર અગરુના ધૂપની
 સુંગંધી પ્રસરાવી રહી. વિચિત્ર ધ્વજ, પતાકા, અને તોરણોથી નગર શણગાર્યું. ૮
 પિતૃ અને દેવતાઓની વિધિ સહિત પૂજા કરી, તથા બ્રાહ્મણોને યોગ્ય રીતે જમાડી
 સ્વસ્તિવાચન કરાવવા લાગ્યો. ૧૦ કન્યાને સારી પેઠે નવરાવી, કૌતુકથી વિવાહસૂત્ર
 પહેરાવવાનું મંગળ કરી, નવાં વસ્ત્ર તથા ઉત્તમ આભૂષણો પહેરાવી સ્વસ્તિ વાચન
 કરાવ્યું. ૧૧ ઉત્તમ બ્રાહ્મણોએ ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ તથા સામવેદના મંત્રોથી કન્યાની
 રક્ષા કરી. અથર્વવેદના મંત્રોને જાણનાર પુરોહિતે ગ્રહશાંતિ માટે હોમ કર્યો. ૧૨
 વિધિ જાણનારાઓમાં ઉત્તમ ભીષ્મક રાજાએ બ્રાહ્મણોને સોનાં, રૂપાં, વસ્ત્ર, તલ,
 ગોળ અને ગાયોનાં દાન આપ્યાં. ૧૩ એ જ રીતે ચેદીના પતિ દમઘોષ રાજાએ પણ
 પોતાના પુત્ર શિશુપાળને માટે મંત્ર જાણનારા બ્રાહ્મણોની પાસે વિવાહને યોગ્ય
 સર્વ કર્મ કરાવ્યું. ૧૪ પછી મદ ઝરનાર હાથી, સોનાની માળાઓવાળા રથ, પાયદળ

તં વૈ વિદર્ભાધિપતિઃ સમભ્યેત્યાભિપૂજ્ય ચ । નિવેશયામાસ મુદા કલ્પિતાન્યનિવેશને ॥૧૬
 તત્ર શાલ્વો જરાસન્ધો દન્તવક્રો વિદૂરથઃ । આજગ્મુશ્ચૈવપક્ષીયાઃ પૌણ્ડ્રકાઘ્યાઃ સહસ્ત્રશઃ ॥
 કૃષ્ણારામદ્વિષો યત્તાઃ કન્યાં ચૈદ્યાય સાધિતુમ્ । યદ્યાગત્ય હરેત્ કૃષ્ણો રામાઘૈર્યદુર્ભિર્વૃતઃ ॥
 યોત્સ્યામઃ સંહતાસ્તેન ઇતિ નિશ્ચિતમાનસાઃ । આજગ્મુર્ભૂભુજઃ સર્વે સમગ્રબલવાહનાઃ ॥૧૯
 શ્રુત્વૈતદ્ ભગવાન્ રામો વિપક્ષીયનૃપોદ્યમમ્ । કૃષ્ણાં ચૈકં ગતં હર્તુ કન્યાં કલહશક્તિઃ ॥
 બલેન મહતા સાર્ધં ભ્રાતૃસ્ત્રેહપરિપ્લુતઃ । ત્વરિતઃ કુણ્ડિનં પ્રાગાદ્ ગજાશ્ચરથપત્તિભિઃ ॥૨૧
 ભીષ્મકન્યા વરારોહા કાઙ્કન્યાગમનં હરેઃ । પ્રત્યાપત્તિમપ્શ્યન્તી દ્વિજસ્યાચિન્તયત્તદા ॥૨૨
 અહો ત્રિયામાન્તરિત ડ્ઢાહો મેઽલ્પરાધસઃ । નાગચ્છલ્પરવિન્દાક્ષો નાહં વેદમ્યત્ર કારણમ્ ।

સોઽપિ નાવર્તતેઽદ્યાપિ મત્સન્દેશહરો દ્વિજઃ ॥૨૩

અપિ મચ્ચનવદ્યાત્મા દૂષ્ટા કિચ્છિજ્જુગુપ્સિતમ્ । મત્યાણિગ્રહણે નૂનં નાયાતિ હિ કૃતોદ્યમઃ ॥૨૪
 દુર્ભંગાયા ન મે ધાતા નાનુકૂલો મહેશ્વરઃ । દેવી વા વિમુખા ગૌરી રુદ્રાણી ગિરિજા સતી ॥૨૫

અને ઘોડાની ભારે ભીડવાળા સૈન્યોથી વીંટાઈને કુંડિનપુરમાં ગયો. ૧૫ વિદર્ભ
 દેશના પતિ ભીષ્મક રાજાએ તે દમઘોષનું સામેયું કરી તથા સત્કાર કરી પ્રીતિથી
 બીજા ઘરમાં ઉતારો આપ્યો. ૧૬ શાલ્વ, જરાસંધ, દંતવક્ર, વિદૂરથ અને પૌંડ્રક
 આદિ શિશુપાળના પક્ષના હજારો રાજાઓ કે જેઓ શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવના શત્રુ
 હતા, તેઓ સજ્જ થઈને જાનમાં આવ્યા હતા. બળદેવાદિક યાદવોથી વીંટાએલા
 શ્રીકૃષ્ણ જો અહીં આવીને કન્યાનું હરણ કરશે તો કન્યા શિશુપાળને અપાવવા
 સારુ સર્વે એક થઈને કૃષ્ણની સાથે યુદ્ધ કરીશું. એવો દેહ નિશ્ચય કરી પોતાનાં
 સર્વ સૈન્ય અને વહાનોને સાથે લઈ એ સર્વ રાજાઓ આવ્યા હતા. ૧૭-૧૮ આવી
 રીતનો શત્રુના પક્ષના રાજાઓનો ઉદામ સાંભળી, કન્યાનું હરણ કરવા શ્રીકૃષ્ણને
 એકલા ગયેલા જાણી, યુદ્ધની શંકાથી બળદેવજી પણ હાથી, ઘોડા, રથ અને
 પાયદળનું મોટું સૈન્ય લઈ ભાઈના સ્નેહથી વ્યાપ્ત થવાને લીધે તરત કુંડિનપુર
 આવ્યા. ૨૦-૨૧ સુંદર રૂપવાળી ભીષ્મક રાજાની કન્યા રુકિમણી કે જે ભગવાનના
 આવવાની રાહ જોતાં હતાં. તે પોતે મોકલેલા બ્રાહ્મણને પાછો આવ્યો નહીં. તેને
 જોઈને તે સમયમાં ચિંતા કરવા લાગ્યાં કે અહો !!! હું મંદભાગ્યવાળી છું. મારા
 વિવાહને એકજ રાત આડી રહી છે. અને હજુ સુધી ભગવાન આવતા નથી, તે
 વિષયનું કારણ મારા જાણવામાં આવતું નથી. ૨૨-૨૩ મારો સંદેશો લઈ જનાર તે
 બ્રાહ્મણ પણ હજુ સુધી પાછો આવતો નથી. મારું પાણીગ્રહણ કરવામાં સજ્જ
 થઈને રખેને પછી કાંઈ મારામાં દોષ જાણવામાં આવતાં નિર્દોષ ભગવાન રોકાઈ

एवं चिन्तयती बाला गोविन्दहृत्मानसा । न्यमीलयत कालज्ञा नेत्रे चाश्रुकलाकुले ॥२६
 एवं वध्वाः प्रतीक्षन्त्या गोविन्दागमनं नृप ! । वाम ऊर्ध्वजो नेत्रमस्फुरन् प्रियभाषिणः ॥२७
 अथ कृष्णविनिर्दिष्टः स एव द्विजसत्तमः । अन्तःपुरचरिं देवीं राजपुत्रीं ददर्श ह ॥२८
 सा तं प्रहृष्टवदनमव्यग्रात्मगतिं सती । आलक्ष्य लक्षणाभिज्ञा समपृच्छच्छुचिस्मिता ॥२९
 तस्या आवेदयत् प्राप्तं शशंस यदुनन्दनम् । उक्तं च सत्यवचनमात्मोपनयनं प्रति ॥३०
 तमागतं समाज्ञाय वैदर्भी ह्यमानसा । न पश्यन्ती ब्राह्मणाय प्रियमन्यन्ननाम सा ॥३१
 प्रासौ श्रुत्वा स्वदुहितुरुद्वाहप्रेक्षणोत्सुकौ । अभ्ययात्तूर्यघोषेण रामकृष्णौ समर्हणैः ॥३२
 मधुपर्कमुपानीय वासांसि विरजांसि सः । उपायनान्यभीष्टानि विधिवत् समपूजयत् ॥३३

ગયા હોય ! !^{૨૪} ભાગ્ય રહિત એવી મને બ્રહ્મા અનુકૂળ નહિ હોય, અથવા શિવ અનુકૂળ નહિ હોય, અથવા તો પાર્વતી દેવી અનુકૂળ નહિ હોય, જેથી શ્રીકૃષ્ણ ન પધાર્યા. ^{૨૫} આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં અને જેનું મન ભગવાનમાં જ લાગી રહ્યું હતું, એવાં તે રુક્મિણી શ્રીકૃષ્ણને આવવાનો સમય હજુ થયો નથી, એમ માની કાંઈક ધારણા મળતાં આંસુનાં ટીપાંઓથી વ્યાકુળ થયેલી પોતાની આંખોને મીંચી ગયાં. ^{૨૬} હે રાજા ! આવી રીતે તે રુક્મિણી ભગવાનના આવવાની રાહ જોતાં હતાં ત્યાં તેમના અંગોમાં પ્રિય સૂચન થયું. ડાબો હાથ, ડાબો સાથળ અને ડાબી આંખ ફરકી. ^{૨૭} તેટલી વારમાં જ ભગવાને મોકલેલો તે જ બ્રાહ્મણ આવ્યો અને એ બ્રાહ્મણ અંતઃપુરમાં રહેનારાં તે રાજ કુંવરીને મળ્યો. ^{૨૮} સ્વસ્થ રીતે ચાલ્યા આવતા અને જેનું મુખારવિંદ પ્રકૃલિત મુદ્રામાં હતું એવા તે બ્રાહ્મણને જોઈ દૂત કામ કરી આવ્યો છે કે નહીં, એ વાતને તેનાં લક્ષણ ઉપરથી જ જાણી જનારાં રુક્મિણીએ મનોહર રીતે હસીને તે બ્રાહ્મણને પૂછ્યું. ^{૨૯} અને બ્રાહ્મણે ભગવાન આવી પહોંચ્યાની તથા ભગવાને પાણિગ્રહણ કરવાનું જે સત્ય વચન આપ્યું હતું તે સર્વ વાત રુક્મિણીને કહી સંભળાવી. ^{૩૦} ભગવાનને આવ્યા જાણી રાજી થયેલાં રુક્મિણીએ, સર્વોત્તમ વધામણીમાં દેવા જેવી બીજી કોઈ પ્રિય વસ્તુ નહીં દેખતાં એ બ્રાહ્મણને નમસ્કાર કરી વિચાર કર્યો કે (હું કે જે લક્ષ્મીનો અવતાર છું તેને જેઓ નમે તેને સર્વ સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય તો હું જ જેને નમું તેને શી મણા રહે ?) એવા વિચારથી કેવળ પ્રણામ જ કર્યા. ^{૩૧} શ્રીકૃષ્ણ તથા બળભદ્રને પોતાની દીકરીનો વિવાહ જોવાના ઉત્સાહથી આવેલા સાંભળી, ભીષ્મક રાજાએ પૂજનના પદાર્થો લઈ ગાજતે વાજતે તેઓનું સામૈયું કર્યું. ^{૩૨} મધુપર્ક, સ્વચ્છ વસ્ત્રો તથા પ્યારી ભેટો લાવીને વિધિ સહિત તેઓનો સત્કાર કર્યો. ^{૩૩} મોટી બુદ્ધિવાળા ભીષ્મક

तयोर्निवेशनं श्रीमदुपकल्प्य महामतिः । ससैन्ययोः सानुगयोरतिथ्यं विदधे यथा ॥३४
 एवं राज्ञां समेतानां यथावीर्यं यथावयः । यथाबलं यथावित्तं सर्वैः कामैः समर्हयत् ॥३५
 कृष्णमागतमाकर्ण्य विदर्भपुरवासिनः । आगत्य नेत्राञ्जलिभिः पपुस्तन्मुखपङ्कजम् ॥३६
 अस्यैव भार्या भवितुं रुक्मिण्यर्हति नापरा । असावप्यनवद्यात्मा भैष्याः समुचितः पतिः ३७
 किञ्चित्सुचरितं यन्नस्तेन तुष्टस्त्रिलोककृत् । अनुगृह्णातु गृह्णातु वैदर्भ्याः पाणिमच्युतः ॥३८
 एवं प्रेमकलाबद्धा वदन्ति स्म पुरौकसः । कन्या चान्तःपुरात् प्रागाद् भटैर्गुप्ताम्बिकालयम् ३९
 पद्भ्यां विनिर्ययौ द्रष्टुं भवान्याः पादपल्लवम् । सा चानुध्यायती सम्यङ्मुकुन्दचरणाम्बुजम् ४०
 यतवाङ्मातृभिः सार्धं सखिभिः परिवारिता । गुप्ता राजभटैः शूरैः सन्नद्धैरुद्यतायुधैः ।

મૃદંગશબ્દપણવાસ્તૂર્યભેર્યશ્ચ જઘ્નિરે ॥૪૧

नानोपहारबलिभिवारिमुख्याः सहस्रशः । स्रग्गन्धवस्त्राभरणैर्द्विजपत्न्यः स्वलंकृताः ॥४२
 गायन्तश्च स्तुवन्तश्च गायका वाद्यवादकाः । परिवार्यं वधूं जग्मुः सूतमागधवन्दिनः ॥४३

રાજાએ સારો ઉતારો આપી તેઓની તથા તેના અનુચરો સહિત સૈન્યની મહેમાનગતિ કરી. ^{૩૪} એ જ પ્રમાણે બીજા રાજાઓ આવ્યા હતા તેઓની પણ તેઓના બળ અને ઐશ્વર્યના પ્રમાણમાં યોગ્ય પદાર્થોથી મહેમાનગતિ કરી. ^{૩૫} કુંડિનપુરના રહેવાસીઓ ભગવાનને આવ્યા સાંભળી, ત્યાં આવીને પોતાનાં નેત્રરૂપ અંજલિથી તેઓના મુખારવિંદને પીવા લાગ્યાં, અને કહેવા લાગ્યાં કે “રુક્મિણી આની સ્ત્રી થવાને યોગ્ય છે. ^{૩૬-૩૭} આપણું કાંઈ પુણ્ય હોય અને તેથી પરમેશ્વર પ્રસન્ન થઈને અનુગ્રહ કરવાના હોય, તો આ શ્રીકૃષ્ણ રુક્મિણીનું પાણિગ્રહણ કરે એજ અનુગ્રહ કરજો. ^{૩૮} આ પ્રમાણે પ્રેમથી બંધાએલા લોકો વાતો કરતા હતા, તેટલી વારમાં ઘણા યોદ્ધાઓના રક્ષણ તળે કન્યા પણ અંબાજીના મંદિરમાં જવા સારુ અંતઃપુરમાંથી બહાર નીકળ્યાં. ^{૩૯} અંબાજીના ચરણારવિંદનું દર્શન કરવા સારુ પગે જ ચાલ્યાં જતાં તે રુક્મિણીના મનમાં ભગવાનના ચરણારવિંદનું ધ્યાન સારી રીતે લાગ્યું હતું. ^{૪૦} માતાઓ સાથે હતી, મૌનવ્રત રાખ્યું હતું અને સખીઓ ચારેકોર વીંટાઈને ચાલતી હતી. શૂર, સજ્જ અને જેઓએ આયુધ ઉપાડ્યાં હતાં એવા યોદ્ધાઓ રક્ષણ કરતા આવતા હતા. મૃદંગ, શંખ, પણવ, તૂરી અને ભેરીઓ વાગતાં હતાં. ^{૪૧} હજારો ઉત્તમ વેશ્યાઓ અનેક પ્રકારના ઉપહાર અને બલિઓ લઈને સાથે આવતી હતી, તેમજ માળા, સુગંધ, વસ્ત્રો અને આભરણોથી શણગારેલી બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓ પણ સાથે હતી. ^{૪૨} ગાતા તથા સ્તુતિ કરતા ગવૈયાઓ, વાજાં વગાડનારા, સૂત, માગધ અને બંદિજનો કન્યાને

આસાદ્ય દેવીસદનં ધૌતપાદકરામ્બુજા । ઉપસ્પૃશ્ય શુચિઃ શાન્તા પ્રવિવેશામ્બિકાન્તિકમ્ ૪૪
તાં વૈ પ્રવયસો બાલાં વિધિજ્ઞા વિપ્રયોષિતઃ । ભવાનીં વન્દ્યાઞ્ચક્રુર્ભવપત્નીં ભવાન્વિતામ્ ૪૫
નમસ્યે ત્વામ્બિકેઽમ્બીક્ષણં સ્વસન્તાનયુતાં શિવામ્ । ભૂયાત્ પતિર્મે ભગવાન કૃષ્ણાસ્તદનુમોદતામ્
અદ્વિર્ગન્ધાક્ષતૈર્ધૂપૈર્વાસઃ સ્ત્રઙ્માલ્યભૂષણૈઃ । નાનોપહારબલિભિઃ પ્રદીપાવલિભિઃ પૃથક્ ॥૪૭
વિપ્રસ્ત્રિયઃ પતિમતીસ્થતા તૈઃ સમપૂજયત્ । લવણાપૂપતામ્બૂલકળ્ઠસૂત્રફલેક્ષુભિઃ ॥૪૮
તસ્યૈ સન્નિયસ્તાઃ પ્રદદુઃ શેષાં યુયુજુરાશિષઃ । તામ્યો દેવ્યૈ નમસ્ચક્રે શેષાં ચ જગૃહે વધૂઃ ૪૯
મુનિવ્રતમથ ત્યક્ત્વા નિશ્ચક્રામામ્બિકાગૃહાત્ । પ્રગૃહ્ય પાણિના ભૃત્યાં રત્નમુદ્રોપશોભિના ૫૦
તાં દેવમાયામિવ વીરમોહિનીં સુમધ્યમાં કુળ્ડલમણિડતાનનામ્ ।
શ્યામાં નિતમ્બાર્પિતરત્નમેગ્ધલાં વ્યઞ્જસ્તનીં કુન્તલશાઙ્કિતેક્ષણામ્ ॥૫૧॥
શુચિસ્મિતાં બિમ્બફલાધરદ્યુતિશોણાયમાનદ્વિજકુન્દકુઙ્મલામ્ ।
પદા ચલન્તીં કલહંસગામિનીં શિઞ્જત્કલાનૂપુરધામશોભિના ।
વિલોક્ય વીરા મુમુહુઃ સમાગતા યશસ્વિનસ્તત્કૃતહૃચ્છ્યાર્દિતાઃ ॥૫૨॥
યાં વીક્ષ્ય તે નૃપતયસ્તદુદારહાસત્રીડાવલોકહૃત્ચેતસ ઝંજિરતાસ્ત્રાઃ ।
પેતુઃ ક્ષિતૌ ગજરથાશ્વગતા વિમૂઢા યાત્રાચ્છલેન હરયેઽર્પયતીં સ્વશોભામ્ ॥૫૩॥

વીંટાઈને જતા હતા. ૪૩ દેવીના મંદિરની પાસે આવી, હાથ પગ ધોઈ, આયમન લઈ, પવિત્રતાથી તથા ધીરજથી કન્યાએ દેવીના મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો. ૪૪ વિધિ જાણનારી બ્રાહ્મણોની વૃદ્ધ સ્ત્રીઓએ તે કન્યાને સદાશિવ સહિત પાર્વતીના ચરણમાં પ્રણામ કરાવ્યા. ૪૫ હે અંબિકા ! ગણેશાદિ પોતાના સંતાનો સહિત અને પરમ મંગળરૂપ આપને હું વારંવાર પ્રણામ કરું છું. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મારા પતિ થાય એવી મારા ઉપર આપ કૃપા કરજો. ૪૬ આ મંત્ર બોલીને જળ, ગંધ, અક્ષત, ધૂપ, વસ્ત્ર, માળા, ફૂલ, આભરણ, અનેક પ્રકારના ઉપહાર, બલિ અને દીપમાળાથી કન્યાએ નોખનોખી પૂજા કરી. ૪૭ સૌભાગ્યવતી બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓએ પણ તે પદાર્થોથી તથા મીઠું, માલપુવા, તાંબુલ, કંઠસૂત્ર, ફળ અને શેલડીથી દેવીની પૂજા કરી. ૪૮ તે સ્ત્રીઓએ રુક્મિણીને આશીર્વાદ આપ્યા. રુક્મિણીએ પણ બ્રાહ્મણીઓને અને દેવીને પ્રણામ કર્યા તથા પ્રસાદ લીધો. ૪૯ પછી મૌનવ્રત છોડી દઈ રત્નની વીંટીઓથી શોભી રહેલા હાથથી દાસીનો હાથ પકડી તે કન્યા દેવીના મંદિરમાંથી બહાર નીકળ્યાં. ૫૦ દેવતાઓની માયાની પેઠે વીરલોકોને મોહ પમાડનારાં, સારી કટીવાળાં, કુંડળથી શોભિત મુખવાળાં અને સર્વાંગે આભરણોથી સુશોભિત અને સુંદર ચાલવાળાં રુક્મિણીને જોઈને ઉત્પન્ન થયેલા

સૈવં શનૈશ્ચલયતી ચલપદ્મકોશૌ પ્રાપ્તિં તદા ભગવતઃ પ્રસમીક્ષમાણા ।
ઉત્સાર્ય વામકરજૈરલકાનપાઙ્ગૈઃ પ્રાપ્તાન્ દ્વિયૈક્ષત નૃપાન્ દદૃશેઽચ્યુતં સા ॥૫૪॥
તાં રાજકન્યાં રથમારુક્ષતીં જહાર કૃષ્ણો દ્વિષતાં સમીક્ષતામ્ ।
રથં સમારોપ્ય સુપર્ણલક્ષણં રાજન્યચક્રં પરિભૂય માધવઃ ॥૫૫॥
તતો યયૌ રામપુરોગમૈઃ શનૈઃ સૃગાલમધ્યાદિવ ભાગહૃદ્ધરિઃ ॥૫૬॥
તં માનિનઃ સ્વાભિભવં યશઃક્ષયં પરે જરાસન્ધવશા ન સેહિરે ।
અહો ધિગસ્માન્ યશ આત્તધન્વનાં ગોપૈર્હૃતં કેસરિણાં મૃગૈરિવ ॥૫૭॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे
रुक्मिणीहरणं नाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५३॥

કામદેવથી પીડાએલા યશસ્વી વીર લોકો કે જેઓ ત્યાં ભેળા થયા હતા, તેઓ સર્વે મોહ પામી ગયા. ચાલવાના મિષથી પોતાની શોભા ભગવાનને દેખાડતાં તે રુક્મિણીને જોઈને સર્વે રાજાઓ તેના ઉદાર હસવા અને લાજ સહિત જોવાથી ચિત્ત હરાઈ જતાં હથિયાર છોડી દઈ મૂઢ થઈને, હાથી તથા ઘોડાઓ ઉપરથી પડવા લાગ્યા. ૫૧-૫૪ પોતાના ચરણકમળને ધીરે ધીરે ચલાવતાં અને તે સમયે ભગવાન આવી પહોંચવાની વાટ જોતાં તે રુક્મિણીએ ડાબા હાથના નખવડે પોતાના કેશ ઉંચા કરીને, નેત્રની અણીઓથી ત્યાં આવેલા રાજાઓને લાજથી જોયા, ત્યાં તરત ભગવાન જોવામાં આવ્યા. ૫૫ એ રાજકન્યા રથ ઉપર ચડવા જતાં હતાં તેટલી વારમાં શ્રીકૃષ્ણે સર્વે શત્રુના દેખતાં જ તેમનું હરણ કર્યું, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન રાજાઓનો પરાભવ કરી તે કન્યાને પોતાના ગરુડના ચિહ્નવાળા રથમાં બેસાડી, જેમ શિયાળિયાંના ટોળામાંથી પોતાનો ભાગ લઈને સિંહ જાય, તેમ ત્યાંથી બળદેવાદિ યાદવોની સાથે ધીરે ધીરે ચાલ્યા. ૫૬ જરાસંધના વશમાં રહેનારા બીજા અભિમાની રાજાઓ કીર્તિનો ક્ષય કરનારા, એ પોતાના પરાભવને સહન કરી શક્યા નહીં, તેથી કહેવા લાગ્યા કે અહો !! આપણા હાથમાં હથિયારો છતાં જેમ કેસરીના યશને મૃગ લઈ જાય તેમ આપણા યશને ગોવાળો લઈ ગયા, આપણને ધિક્કાર છે. ૫૭

इति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो त्रेपनमो अध्याय संपूर्ण.

અથ ચતુઃપચ્ચાશત્તમોઽધ્યાયઃ (૫૪)

શ્રીશુક ઉવાચ

इति सर्वे सुसंरब्धा वाहानारुह्य दंशिताः । स्वैःस्वैर्बलैः परिक्रान्ता अन्वीयुर्धृतकार्मुकाः ॥१॥
तानापतत आलोक्य यादवानीकयूथपाः । तस्थुस्तत्संमुखा राजन्विस्फूर्ज्य स्वधनूषि ते ॥२॥
अश्वपृष्ठे गजस्कन्धे रथोपस्थे च कोविदाः । मुमुचुः शरवर्षाणि मेघा अद्रिष्वपो यथा ॥३॥
पत्युर्बलं शरासारैश्छत्रं वीक्ष्य सुमध्यमा । सव्रीडमैक्षत्तद्वक्त्रं भयविह्वललोचना ॥४॥
प्रहस्य भगवानाह मा स्म भैर्वामलोचने ! । विनङ्क्यत्यधुनैवैतत्तावकैः शात्रवं बलम् ॥५॥
तेषां तद्विक्रमं वीरा गदसङ्कर्षणादयः । अमृष्यमाणा नाराचैर्जघ्नुर्हयगजान् रथान् ॥६॥
पेतुः शिरांसि रथिनामश्विनां गजिनां भुवि । सकुण्डलकिरीटानि सोष्णीषाणि च कोटिशः ७॥
हस्ताः सासिगदेष्वासाः करभा उरवोऽङ्घ्रयः । अश्वाश्चतरनागोष्त्रखरमर्त्यशिरांसि च ॥८॥
हन्यमानबलानीका वृष्णिभिर्जयकाङ्क्षिभिः । राजानो विमुखा जग्मुर्जरासन्धपुरःसराः ९॥

અધ્યાય ૫૪

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને રુક્મિણીનું પાણિગ્રહણ કર્યું.

શુકદેવજી કહે છે કે રાજા ! આ પ્રમાણે ક્રોધના આવેશથી વાહનો ઉપર બેસી, કવયો પહેરી, ધનુષો હાથમાં લઈ પોતપોતાના સૈન્યોની સાથે સર્વે રાજાઓ ભગવાનની પછવાડે દોડ્યા. ^૧ હે રાજા ! એ લોકોને આવતા જોઈ યાદવોના સૈન્યના યૂથપતિઓ પોતાનાં ધનુષોનો ટંકાર કરી તેઓની સામા ઊભા રહ્યા. ^૨ ઘોડા, હાથી અને રથો ઉપર બેસવામાં બહુ જ નિપુણ એવા રાજાઓ, જેમ વાદળાં પર્વતો ઉપર પાણીની વૃષ્ટિ કરે તેમ યાદવો ઉપર બાણોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ^૩ રુક્મિણી પોતાના પતિના સૈન્યને બાણની વૃષ્ટિથી ઢંકાએલું જોઈ, ભયથી વિહ્વળ અને લાજ ભરેલી દૃષ્ટિથી ભગવાનના મુખને જોવા લાગ્યાં. ^૪ ભગવાને હસીને કહ્યું કે હે સુંદર નેત્રવાળાં ! તમારા સંબંધીઓના (યાદવોના) હાથથી હમણાં જ આ શત્રુઓનું સૈન્ય નાશ પામશે. ^૫ એ રાજાઓના પરાક્રમને નહીં સહન કરતા ગદ અને બળદેવજી આદિ યાદવો બાણોથી તે શત્રુઓના હાથી, ઘોડા અને રથને નાશ કરવા લાગ્યા. ^૬ રથ ઘોડા અને હાથીઓ ઉપર બેઠેલા યોદ્ધાઓનાં કુંડળ, કિરીટ તથા પાઘડીઓ સહિત કરોડો માથાં ધરતી ઉપર પડવા લાગ્યાં. ^૭ તલવાર, ગદા અને ધનુષ સહિત હાથ, લાંબા હાથવાળાં કાંડાં, સાથળ, પગ અને ઘોડા, ખચ્ચર, હાથી, ઊંટ, ગધેડાં તથા મનુષ્યોનાં માથાં પડવા લાગ્યાં. ^૮ જયને ઈચ્છનારા યાદવોએ જેઓના સૈન્યને મારવા માંડ્યા છે, એવા જરાસંધાદિક રાજાઓ પીઠ

शिशुपालं समभ्येत्य हृतदारमिवातुरम् । नष्टत्विषं गतोत्साहं शुष्यद्वदनमब्रुवन् ॥१०॥
भो भोः पुरुषशार्दूल ! दौर्मनस्यमिदं त्यज । न प्रियाप्रिययो राजन् ! निष्ठा देहिषु दृश्यते ॥११॥
यथा दारुमयी योषिन्नृत्यते कुहकेच्छया । एवमीश्वरतन्त्रोऽयमीहते सुखदुःखयोः ॥१२॥
शौरैः समदशाहं वै संयुगानि पराजितः । त्रयोविंशतिभिः सैन्यैर्जिग्य एकमहं परम् ॥१३॥
तथाप्यहं न शोचामि न प्रहृष्यामि कर्हिचित् । कालेन दैवयुक्तेन जानन् विद्रावितं जगत् १४॥
अधुनापि वयं सर्वे वीरयूथपयूथपाः । पराजिताः फल्गुतन्त्रैर्यदुभिः कृष्णपालितैः ॥१५॥
रिपवो जिग्युरधुना काल आत्मानुसारिणि । तदा वयं विजेष्यामो यदा कालः प्रदक्षिणः १६॥
एवं प्रबोधितो मित्रैश्चैद्योऽगात् सानुगः पुरम् । हतशेषाः पुनस्तेऽपि ययुः स्वं स्वं पुरं नृपाः १७॥
रुक्मी तु राक्षसोद्वाहं कृष्णद्विडसहन् स्वसुः । पृष्ठतोन्वगामत् कृष्णमक्षौहिण्या वृतो बली १८॥
रुक्म्यमर्षी सुसंरब्धः शृण्वतां सर्वभूभुजाम् । प्रतिजज्ञे महाबाहुर्दंशितः सशरासनः ॥१९॥

બતાવીને ભાગી ગયા. ^૯ જે શિશુપાળની કાંતિ નાશ પામી હતી, ઉત્સાહ જતો રહ્યો હતો, મોઢું સૂકાતું હતું અને જાણે પોતાની પરણેલી સ્ત્રી હરાઈ ગઈ હોય તેમ આતુર થયો હતો. તેને મળીને તે રાજાઓએ કહ્યું કે હે પુરુષોમાં સિંહ ! આ વિષયનો ખેદ છોડી દે. હે રાજા ! પ્રાણીઓમાં સુખદુઃખની સ્થિરતા દેખાતી જ નથી. ^{૧૦-૧૧} જેમ લાકડાંની પૂતળી, નયાવનારા મદારીની ઈચ્છા પ્રમાણે નાચે છે, તે સર્વે પ્રાણીઓ ઈશ્વરને આધીન રહીને સુખદુઃખ પામ્યા કરે છે. ^{૧૨} હું કૃષ્ણના હાથથી સત્તરવાર ત્રેવીશ અક્ષૌહિણીઓની સાથે હારી ગયો હતો અને કેવળ એકવાર જ જીત્યો છું, તોપણ જગતને ઈશ્વરે પ્રેરેલા કાળથી ખેંચાતું જાણી કદી પણ શોક કરતો નથી અને રાજી પણ થતો નથી. ^{૧૩-૧૪} હમણાં પણ આપણે સર્વે વીરલોકોના યૂથપતિઓના પણ યૂથપતિ છીએ તે આપણે કૃષ્ણે પાળેલા અને થોડાં સૈન્યવાળા યાદવોના હાથથી હારી ગયા. ^{૧૫} હમણાં શત્રુઓ પોતાને કાળ અનુકૂળ હોવાને લીધે જીતી ગયા, અને જ્યારે આપણને કાળ અનુકૂળ થશે ત્યારે આપણે જીતીશું. ^{૧૬} આ પ્રમાણે મિત્રોએ સમજાવ્યું એટલે શિશુપાળ પોતાના અનુચરો સહિત પોતાના પુરમાં ગયો અને મરતાં બાકી રહેલા તે રાજાઓ પણ પોત પોતાના નગરોમાં ગયા. ^{૧૭} બહેનનો જે રાક્ષસ વિવાહ થયો તેને નહીં સહન કરી શકતો બળવાન રુક્મી તો એક અક્ષૌહિણી સેના સાથે લઈને ભગવાનની પાછળ ગયો. ^{૧૮} મોટા હાથવાળા અને ક્રોધ પામતા રુક્મીએ કવચ પહેરી તથા ધનુષ હાથમાં લઈ, સર્વે રાજાઓના સાંભળતાં પ્રતિજ્ઞા કરી કે યુદ્ધમાં કૃષ્ણને માર્યા વિના અને રુક્મિણીને પાછી લાવ્યા વિના, હું કુંડિનપુરમાં પ્રવેશ નહીં કરું.

અહત્વા સમરે કૃષ્ણમપ્રત્યૂહ્ય ચ રુક્મિણીમ્ । કુણ્ડનં ન પ્રવેક્ષ્યામિ સત્યમેતદ્ બ્રવીમિ વઃ ૨૦
 इत्युक्त्वा रथमारुह्य सारथिं प्राह सत्वरः । चोदयाश्चान् यतः कृष्णास्तस्य मे संयुगं भवेत् २१
 अद्याहं निशितैर्बाणैर्गोपालस्य सुदुर्मतेः । नेष्ये वीर्यमदं येन स्वसा मे प्रसभं हता ॥२२
 विकत्थमानः कुमतिरीश्वरस्याप्रमाणवित् । रथेनैकेन गोविन्दं तिष्ठ तिष्ठेत्यथाह्वयत् ॥२३
 धनुर्विकृष्य सुदृढं जघ्ने कृष्णं त्रिभिः शरैः । आह चात्र क्षणं तिष्ठ यदूनां कुलपांसन ! ॥२४
 कुत्र यासि स्वसारं मे मुषित्वा ध्वाङ्गवद्धविः । हरिष्येऽद्य मदं मन्द ! मायिनः कूटयोधिनः २५
 यावन्न मे हतो बाणैः शयीथा मुञ्च दारिकाम् । स्मयन् कृष्णो धनुश्छित्त्वा षड्भिर्विव्याध रुक्मिणम्
 अष्टभिश्चतुरो वाहान् द्वाभ्यां सूतं ध्वजं त्रिभिः । स चान्यद् धનुरादाय कृष्णं विव्याध पञ्चभिः ॥२७
 तैस्ताडितः शरौघैस्तु चिच्छेद धनुरच्युतः । पुनरन्यदुपादत्त तदप्यच्छिनदव्ययः ॥२८
 परिघं पट्टिशं शूलं चर्मासी शक्तितोमरौ । यद्यदायुधमादत्त तत् सर्वं सोऽच्छिनद्धरिः ॥२९
 ततो रथादवप्लुत्य खड्गपाणिर्जिघांसया । कृष्णमभ्यद्रवत् क्रुद्धः पतङ्ग इव पावकम् ॥३०

તમારી પાસે હું આ સાચી પ્રતિજ્ઞા કરું છું. ૧૯-૨૦ આ પ્રમાણે બોલી રથમાં બેસી ઉતાવળથી સારથીને કહ્યું કે જ્યાં કૃષ્ણ છે ત્યાં ઘોડા હાંકી ચાલ કે જેથી શ્રીકૃષ્ણની સાથે મારે યુદ્ધ થાય. ૨૧ આજ હું એ ભારે દુર્બુદ્ધિવાળા ગોવાળના પરાક્રમના અભિમાનને સજાવેલા બાણથી ઉતારી નાખીશ, કે જે બળાત્કારથી મારી બહેનને હરી ગયો છે. ૨૨ આ પ્રમાણે બકતા અને ઈશ્વરના પ્રભાવને નહીં જાણતા એ દુર્બુદ્ધિ રુક્મીએ એક રથથી ભગવાનની પાસે પહોંચી જઈ, ઊભો રહે ! ઊભો રહે ! એવી હાકલ કરી. ૨૩ ધનુષને બહુજ ખેંચીને શ્રીકૃષ્ણને ત્રણ બાણ માર્યા અને કહ્યું કે હે યાદવોના કુળને વટલાવનાર ! અહીં ક્ષણમાત્ર ઊભો રહે. ૨૪ કાગડો જેમ યજ્ઞના હવિને લઈ જાય તેમ મારી બેનને લઈને તું ક્યાં જાય છે ? હે મંદબુદ્ધિવાળા ! જે તું માયાવી અને કપટથી યુદ્ધ કરનાર છે તે તારો મદ આજ હું ઉતારીશ. ૨૫ હું તને હજુ ચેતવણી આપું છું કે મારાં બાણથી મરણ પામીને તું સૂઈ ગયો નથી તે પહેલાં મારી બહેનને મૂકી દે. એ વચન સાંભળી ભગવાને હસતાં હસતાં તે રુક્મીનું ધનુષ કાપી નાખી, છ બાણથી તેને વીંધ્યો, આઠ બાણથી ચાર ઘોડાને વીંધ્યા, બે બાણથી સારથીને વીંધ્યો અને ત્રણ બાણથી તેની ધજાને વીંધી નાખી. રુક્મીએ બીજું ધનુષ લઈ ભગવાનને પાંચ બાણ માર્યા. ૨૬-૨૭ ઘણાં બાણથી પ્રહાર પામેલા ભગવાને તેનું ધનુષ કાપી નાખ્યું, રુક્મીએ બીજું ધનુષ લીધું તો તે પણ ભગવાને કાપી નાખ્યું. ૨૮ આ પ્રમાણે પરિઘ, પટ્ટિશ, શૂલ, ઢાલ, તલવાર, સાંગ અને તોમર આદિ જે જે આયુધો રુક્મીએ લીધાં તે સર્વે આયુધ ભગવાને

तस्य चापततः खड्गं तिलशश्चर्म चेषुभिः । छित्त्वासिमाददे तिमं रुक्मिणं हन्तुमुद्यतः ३१
 दृष्ट्वा भ्रातृवधोद्योगं रुक्मिणी भयविह्वला । पतित्वा पादयोर्भर्तुरुवाच करुणं सती ॥३२
 योगेश्वराप्रमेयात्मन् ! देवदेव ! जगत्पते ! । हन्तुं नार्हसि कल्याण ! भ्रातरं मे महाभुज ! ॥३३

શ્રીશુક ડવાચ

तया परित्रासविकम्पिताङ्गया शुचावशुष्यन्मुखरुद्धकण्ठया ।
 कातर्यविस्रंसितहेममालया गृहीतपादः करुणो न्यवर्तत ॥३४॥
 चैलेन बद्ध्वा तमसाधुकारिणं सशमश्रुकेशं प्रवपन् व्यरूपयत् ।
 तावन्ममर्दुः परसैन्यमद्भुतं यदुप्रवीरा नलिनीं यथा गजाः ॥३५॥

કૃષ્ણાન્તિકમુપવ્રજ્ય દદૃશુસ્તત્ર રુક્મિણમ્ । તથાભૂતં હતપ્રાયં દૃષ્ટ્વા સઙ્કર્ષણો વિભુઃ ।

વિમુચ્ય બદ્ધં કરુણો ભગવાન્ કૃષ્ણમબ્રવીત્ ॥૩૬॥

અસાધ્વિદં ત્વયા કૃષ્ણ ! કૃતમસ્મજ્જુગુપ્સિતમ્ । વપનં શ્મશ્રુકેશાનાં વૈરુપ્યં સુહૃદો વધઃ ૩૭

કાપી નાખ્યાં. ૨૯ પછી રુક્મી રથમાંથી ઊતરી પડી હાથમાં ખડગ લઈને પતંગિયો જેમ અગ્નિ સામે દોડે તેમ, મારી નાખવાની ઈચ્છાથી ભગવાનની સામે દોડ્યો. ૩૦ એ રુક્મી આવતો હતો ત્યાં માર્ગમાં જ ભગવાને તેની તરવારને તથા ઢાલને પોતાના બાણોવડે તિલ તિલ જેટલા કટકા કરી કાપી નાખ્યું અને પછી તેને મારી નાખવા સારુ તીક્ષ્ણ તલવાર હાથમાં લીધી. ૩૧ ભાઈના વધનો ઉદ્યોગ જોઈ ભયથી વિહ્વળ થયેલાં સતી રુક્મિણી સ્વામીના પગમાં પડીને દીન વચન બોલ્યાં કે હે યોગેશ્વર ! હે દેવના દેવ ! હે જગતના પતિ ! હે કલ્યાણરૂપ મહાબાહુ ! તમારે મારા ભાઈને મારી નાખવો ન જોઈએ. ૩૨

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! રુક્મિણીનાં અંગ ત્રાસથી ધ્રૂજતાં હતાં, શોકથી મોઢું સુકાતું હતું, કંઠ રોકાઈ ગયો હતો, વિહ્વળપણાને લીધે સુવર્ણની માળાખસી ગઈ હતી. આવાં રુક્મિણીએ શ્રીકૃષ્ણનાં ચરણ પકડતાં દયાળુ ભગવાન રુક્મીને મારવાથી અટક્યા. ૩૩-૩૪ આમ છતાં પણ રુક્મી પોતાના અનિષ્ટ પ્રયત્નથી અટક્યો નહિ, તેથી રુક્મીને વસ્ત્રથી બાંધી લઈ ભગવાને ઠેકાણે ઠેકાણે થોડી થોડી દાઢી, મૂંછ અને માથાના વાળ રહી જાય, એવી રીતે મૂંડી નાખીને વિરૂપ કરી નાખ્યો. તેટલીવારમાં હાથીઓ જેમ કમળનું મર્દન કરે તેમ યાદવોના વીર યોદ્ધાઓએ રુક્મીના સૈન્યનું મર્દન કરી નાખ્યું. ૩૫ યાદવો ભગવાનની પાસે આવ્યા ત્યારે બંધાએલા અને હતપ્રાય થયેલા રુક્મીને જોઈ દયાળુ બલરામે તેમને છોડી મૂકી ભગવાનને કહ્યું કે કૃષ્ણ ! તમે આ આપણી નિંદા થાય એવું ભૂંડું કામ કર્યું,

મૈવાસ્માન્ સાધ્વ્યસૂયેથા ભ્રાતુર્વૈરૂપ્યચિન્તયા । સુખદુઃખદો ન ચાન્યોઽસ્તિ યતઃ સ્વકૃત્તભુક્ પુમાન્
 બન્ધુર્વધાર્હદોષોઽપિ ન બન્ધોર્વધમર્હતિ । ત્યાજ્યઃ સ્વેનૈવ દોષેણ હતઃ કિં હન્યતે પુનઃ ॥૩૧
 ક્ષત્રિયાણામયં ધર્મઃ પ્રજાપતિવિનિર્મિતઃ । ભ્રાતાપિ ભ્રાતરં હન્યાદ્ યેન ઘોરતરસ્તતઃ ॥૪૦
 રાજ્યસ્ય ભૂમેર્વિત્તસ્ય સ્ત્રિયો માનસ્ય તેજસઃ । માનિનોઽન્યસ્ય વા હેતોઃ શ્રીમદાન્ધાઃ ક્ષિપન્તિ હિ ॥
 તવેયં વિષમા બુદ્ધિઃ સર્વભૂતેષુ દુર્હદામ્ । યન્મન્યસે સદાભદ્રં સુહૃદાં ભદ્રમજ્ઞવત્ ॥૪૨
 આત્મમોહો નૃણામેષ કલ્પ્યતે દેવમાયયા । સુહૃદ્ દુર્હદુદાસીન ઇતિ દેહાત્મમાનિનામ્ ॥૪૩
 એક એવ પરો હ્યાત્મા સર્વેષામપિ દેહિનામ્ । નાનેવ ગૃહ્યતે મૂઢૈર્યથા જ્યોતિર્યથા નભઃ ॥૪૪
 દેહ આદ્યન્તવાનેષ દ્રવ્યપ્રાણગુણાત્મકઃ । આત્મન્યવિદ્યયા ક્લૃષ્ઠઃ સંસારયતિ દેહિનમ્ ॥૪૫

દાઢી મૂછ અને માથાના વાળ મૂંડી નાખી, રૂપ બગાડી નાખવું એ સંબંધીનો વધ કર્યો જ કહેવાય છે. ૩૬-૩૭ પછી બલરામ રુકિમણીને કહેવા લાગ્યા, હે સારા સ્વભાવવાળાં! ભાઈને વિરૂપ કરી નાખ્યો તેની ચિંતાથી અમારા ઉપર દ્વેષ લાવશો નહીં. સુખદુઃખ આપનાર બીજો કોઈ છે જ નહીં, કારણ કે પુરુષને પોતાનું કરેલું જ ભોગવવું પડે છે. ૩૮ ફરીવાર ભગવાનને કહે છે સંબંધીએ દેહાંત શિક્ષાને લાયક અપરાધ કર્યો હોય તોપણ તેને સંબંધીએ નહીં મારવો જોઈએ, પણ છોડી દેવો જોઈએ, કેમકે પોતાના દોષથી જ જે મરી ગયો હોય તેને ફરીવાર શા માટે મારવો જોઈએ, કારણ કે મરેલાને મારવો એ વીરપુરુષ માટે નિંદનીય છે. ૩૯ ફરીવાર રુકિમણીને કહે છે વધ કરવો એ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ છે, અને એ ધર્મ પ્રજાપતિ બ્રહ્માએ જ નિર્માણ કરેલો છે કે જે ધર્મથી ભાઈ ભાઈને પણ મારી નાખે છે. આ ધર્મ તો અતિ ભયંકર છે, માટે આમાં અમારો કોઈ દોષ નથી. ૪૦ ભગવાનને કહે છે જેઓ લક્ષ્મીના મદથી આંધળા થયેલા અભિમાની લોકો છે તેઓ રાજ્યના, પૃથ્વીના, ધનના, સ્ત્રીના, માનના કે તેજના કારણથી અથવા બીજા કોઈ કારણથી સંબંધીઓનું અપમાન કરે છે, પણ આપણા હાથથી તેવું કામ કરવું યોગ્ય નથી. ૪૧ રુકિમણીને કહે છે તમારા ભાઈઓ કે જેઓ સર્વપ્રાણીઓના શત્રુરૂપ છે, તેઓનું અજ્ઞાનીની પેઠે તમે સર્વદા સારું ઈચ્છો છો એ તમારી જ બુદ્ધિની ભૂલ છે, અપરાધી સંબંધીઓનું આ રીતે કલ્યાણ ઈચ્છવું તે ખરી રીતે તેઓનું અકલ્યાણ ઈચ્છવા જેવું છે. ૪૨ દેહને આત્મા કરી માનનારા મનુષ્યોને આ મિત્ર, આ શત્રુ અને આ ઉદાસીન, આવી રીતનો અંતઃકરણનો મોહ ઈશ્વરની માયાથી જ થયો છે. ૪૩ સર્વે જીવોનો અંતરાત્મા એક જ છે. ગુપ્તપણે સર્વે જીવોને વિષે રહેલો છે. જેમ કાષ્ઠમાં અગ્નિ ગૂઢપણે રહેલો છે, તેમ પરમાત્મા સર્વે જીવોને વિષે ગૂઢપણે રહેલા છે.

નાત્મનોઽન્યેન સંયોગો વિયોગશ્ચાસતઃ સતિ । તદ્દેતુત્વાત્તત્પ્રસિદ્ધેર્દૂગૂણાભ્યાં યથા રવેઃ ॥૪૬
 જન્માદયસ્તુ દેહસ્ય વિક્રિયાનાત્મનઃ ક્વચિત્ । કલાનામિવ નૈવેન્દોર્મૃતિર્હાસ્ય કુહૂરિવ ॥૪૭
 યથા શયાન આત્માનં વિષયાન્ ફલમેવ ચ । અનુભુક્તેષ્વસત્યર્થે તથાઽઽજ્ઞોત્યબુધો ભવમ્ ૪૮
 તસ્માદજ્ઞાનજં શોકમાત્મશોષવિમોહનમ્ । તત્ત્વજ્ઞાનેન નિર્હૃત્ય સ્વસ્થા ભવ શુચિસ્મતે! ॥૪૯

શ્રીશુક ઉવાચ

એવં ભગવતા તન્વી રામેણ પ્રતિબોધિતા । વૈમનસ્યં પરિત્યજ્ય મનો બુદ્ધ્યા સમાદધે ॥૫૦
 પ્રાણાવશેષ ઉત્સૃષ્ટો દ્વિદ્વિભર્હતબલપ્રભઃ । સ્મરન્ વિરૂપકરણં વિતથાત્મમનોરથઃ ॥૫૧

છતાં આકાશની પેઠે નિર્લેપ છે. ૪૪ આદિ અંતવાળો અને પંચભૂત, ઈન્દ્રિય તથા શબ્દાદિ ગુણોના સમુદાયરૂપ આ દેહ કે જે અજ્ઞાનને લીધે આત્માને ઠેકાણે કલ્યાયેલ છે, તે દેહ જીવને જન્મ મરણ આપ્યા કરે છે. ૪૫ દેહ જો પોતાના સંબંધ માત્રથી જીવાત્માને જન્મ મરણ આપતો હોય તો જીવ દ્વારા જીવોમાં અંતર્યામીપણે રહેલા પરમાત્માને પણ જન્મ મરણ આપનાર થાય ? તો કહે છે કે, પરમાત્માને દેહની સાથે સંયોગ અને વિયોગ નથી. દેહની સાથે સંયોગ અને વિયોગ કેવળ જીવનો જ છે. દેહતો કેવળ પરમાત્માને આધીન હોવાને કારણે એ દેહ પરમાત્માને બંધન આપનાર થાય નહિ. જેમ દૃષ્ટિ તથા દૃષ્ટિથી પ્રકાશ્ય એવું જે રૂપ આ બન્ને સૂર્યને આધીન છે, છતાં તેનાથી સૂર્યને કોઈ સંબંધ નથી. તેમ દેહ પરમાત્માને આધીન હોવા છતાં તે દેહની સાથે પરમાત્માને કોઈ સંબંધ નથી. ૪૬ જેમ વધવું અને ઘટવું તે ચંદ્રમાની કળાઓનું જ છે પણ ચંદ્રમાનું નથી, તેમ જન્મ મરણાદિક સર્વે વિક્રિયાઓ દેહની જ છે. પણ આત્માની ક્યારેય નથી. અમાવાસ્યાએ કળાનો ક્ષય થતાં જેમ ચંદ્રમાનો ક્ષય થયો કહેવાય છે, તેમ દેહનો નાશ થતાં આત્માનો નાશ થયો કહેવાય છે. ૪૭ જેમ સૂતેલો માણસ સ્વપ્ન સંબંધી સર્વે દૃશ્ય પદાર્થો અસ્થિર હોવા છતાં પણ ભોક્તા, ભોગ્યવિષયો અને ફળનો સ્થિર બુદ્ધિથી અનુભવ કરે છે. તેમ અજ્ઞાની માણસ સર્વે દૃશ્ય પદાર્થો અસ્થિર હોવા છતાં પણ સ્થિર બુદ્ધિથી સંસારનો અનુભવ કરે છે. ૪૮ એટલા માટે હે સુંદર મંદહાસ્યવાળાં રુકિમણી ! અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલો શોક, મનને શોષ તથા મોહ ઉત્પન્ન કરનાર છે. તેને તત્ત્વજ્ઞાનથી દૂર કરી તમે સ્વસ્થ થાઓ. ૪૯

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે મહાત્મા બળદેવજીએ સમજાવતાં રુકિમણીએ ખેદ છોડી દઈને બુદ્ધિથી પોતાના મનને સ્થિર કર્યું. ૫૦ જેના પ્રાણ જ અવશેષ રહ્યા હતા એવો અને શત્રુઓએ છોડી દીધેલો, પોતાના વિરૂપને સંભારતો, વ્યર્થ

ચક્રે ભોજકટં નામ નિવાસાય મહત્ પુરમ્ । અહત્વા દુર્મતિં કૃષ્ણમપ્રત્યૂહ્ય યવીયસીમ્ ।

કુણ્ડિનં ન પ્રવેક્ષ્યામીત્યુક્ત્વા તત્રાવસદ્ રુષા ॥૫૨

ભગવાન્ ભીષ્મકસુતામેવં નિર્જિત્ય ભૂમિપાન્ । પુરમાનીય વિધિવદુપયેમે કુરુદ્વહ ॥૫૩
તદા મહોત્સવો નૃણાં યદુપુર્યાં ગૃહે ગૃહે । અભૂદનન્યભાવાનાં કૃષ્ણો યદુપતૌ નૃપ ! ॥૫૪
નરા નાર્યશ્ચ મુદિતાઃ પ્રમુષ્ટમણિકુણ્ડલાઃ । પારિબર્હમુપાજહુર્વરયોશ્ચિત્રવાસસોઃ ॥૫૫

સા વૃષ્ણિપુર્યુત્તભિતેન્દ્રકેતુભિર્વિચિત્રમાલ્યામ્બરરત્નતોરણૈઃ ।

બભૌ પ્રતિદ્વાર્યુપક્લૃપ્તમઙ્ગલૈરાપૂર્ણકુમ્ભાગુરુધૂપદીપકૈઃ ॥૫૬॥

સિક્તમાર્ગા મદચ્ચુદ્ધિરાહૂતપ્રેષ્ટભૂખામ્ । ગજૈર્દ્વાસ્સુ પરામૃષ્ટરમ્ભાપૂગોપશોભિતા ॥૫૭
કુરુસૃઙ્ગયકૈકેયવિદર્ભયદુકુન્તયઃ । મિથો મુમુદિરે તસ્મિન્ સમ્ભ્રમાત્ પરિધાવતામ્ ॥૫૮
રુક્મિણ્યા હરણં શ્રુત્વા ગીયમાનં તતસ્તતઃ । રાજાનો રાજકન્યાશ્ચ બભૂવુર્ભૃશવિસ્મિતાઃ ૫૯
દ્વારકાયામભૂદ્ રાજન્ મહામોદઃ પુરૌકસામ્ । રુક્મિણ્યા રમયોપેતં દૃષ્ટ્વા કૃષ્ણં શ્રિયઃ પતિમ્ ૬૦

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

रुक्मिण्युद्वाहे चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५४॥

મનોરથવાળો અને જેનાં બળ તથા કાંતિ હણાઈ ગયાં છે; એવો રુક્મી પ્રથમ બોલ્યો હતો કે દુષ્ટબુદ્ધિવાળા કૃષ્ણને માર્યા વિના અને રુક્મિણીને પાછી લીધા વિના હું આ કુંડિનપુરમાં પ્રવેશ કરીશ નહીં, તેથી જ્યાં પોતે વિરૂપ થયો ત્યાં જ ભોજકટ નામનું નવું પુર વસાવીને રહ્યો.^{૫૧-૫૨} હે રાજા ! આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સર્વે રાજાઓને જીતી લઈ ભીષ્મક રાજાની કુંવરીને દ્વારકામાં લાવી તેને શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે પરણ્યા હતા.^{૫૩} એ સમયે દ્વારકાનાં માણસોને શ્રીકૃષ્ણમાં અનન્ય ભક્તિ થયેલી હતી, તેઓને ઘેર ઘેર મોટો ઉત્સવ થઈ રહ્યો હતો.^{૫૪} જેઓ સ્વચ્છ મણિઓનાં કુંડળો પહેર્યાં હતાં એવાં અને પ્રસન્ન થયેલાં સ્ત્રી પુરુષો, વિચિત્ર વસ્ત્રોવાળાં એ પતિ પત્નીને વધાવવા માટે આપવા માટેના પદાર્થો લાવ્યાં હતાં.^{૫૫} એ દ્વારકા ઊંચા કરેલા ઈંદ્રધ્વજો, વિચિત્ર પુષ્પો, વસ્ત્રો, રત્નો, તોરણો, પ્રત્યેક દ્વારમાં કરેલાં મંગળો, પૂર્ણા કુંભો, અગરુના ધૂપો અને દીવાઓથી શોભી રહી હતી.^{૫૬} બોલાવેલા રાજાના મદ ઝરનારા હાથીઓ દ્વારા માર્ગો પર પાણી છાંટ્યાં હતાં. અને દ્વારમાં ઊંચી કરેલી કેળો અને સોપારીનાં વૃક્ષોથી દ્વારિકા શોભી રહી હતી.^{૫૭} ઉત્સાહથી ચારેકોર દોડાદોડ કરતા બંધુઓમાં કુરુ, સુંજય, કેકેય, વિદર્ભ, યદુ, કુંતિ અને દેશના રાજાઓ પરસ્પર મળી આનંદ પામ્યા.^{૫૮} રાજાઓ અને રાજકન્યાઓ ચારેકોર ગવાતું રુક્મિણીનું હરણ

अथ पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः (५५)

॥ श्रीशुकउवाच ॥

કામસ્તુ વાસુદેવાંશો દગ્ધઃ પ્રાગ્ રુદ્રમન્યુના । દેહોપપત્તયે ભૂયસ્તમેવ પ્રત્યપદ્યત ॥૧
સ એવ જાતો વૈદર્ભ્યાં કૃષ્ણાવીર્યસમુદ્ભવઃ । પ્રદ્યુમ્ન ઇતિ વિચ્છ્યાતઃ સર્વતોઽનવમઃ પિતુઃ ॥૨
તં શમ્બરઃ કામરૂપી હૃત્વા તોકમનિર્દશમ્ । સ વિદિત્વાઽઽત્મનઃ શત્રું પ્રાસ્યોદન્વત્યગાદ્ ગૃહમ્ ॥
તં નિર્જગાર બલવાન્ મીનઃ સોઽપ્યપરૈઃ સહ । વૃતો જાલેન મહતા ગૃહીતો મત્સ્યજીવિભિઃ ॥૪
તં શમ્બરાય કૈવર્તા ઉપાજહુરુપાયનમ્ । સૂદા મહાનસં નીત્વાવદ્યન્ સ્વધિતિનાદ્ભુતમ્ ॥૫
દૃષ્ટ્વા તદુદરે બાલં માયાવત્યૈ ન્યવેદયન્ । નારદોઽકથયત્ સર્વં તસ્યાઃ શક્તિચેતસઃ ।

બાલસ્ય તત્ત્વમુત્પત્તિં મત્સ્યોદરનિવેશનમ્ ॥૬

સા ચ કામસ્ય વૈ પત્ની રતિનામ યશસ્વિની । પત્યુર્નિર્દગ્ધદેહસ્ય દેહોત્પત્તિં પ્રતીક્ષતી ॥૭

સાંભળીને બહુ જ વિસ્મય પામ્યા.^{૫૯} હે રાજા ! લક્ષ્મીના અવતારરૂપ રુક્મિણીની સાથે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને જોઈ દ્વારકાના રહેવાસીઓને મોટો આનંદ થયો.^{૬૦}
इति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो योपनमो अध्याय संपूर्ण।

अध्याय ५५

શંબરાસુરે કરેલું પ્રદ્યુમ્નનું હરણ અને શંબરાસુરનો વધ કરી, રતિની સાથે દ્વારિકા આવતા પ્રદ્યુમ્ન.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! વાસુદેવ ભગવાનની વિભૂતિરૂપ એવો કામ પૂર્વે મહાદેવના ક્રોધથી બળી ગયો હતો. તે પાછો ફરીવાર પોતાના દેહના સંયોગને માટે ભગવાનને જ પ્રાર્થ થયો.^૧ એ કામદેવ રુક્મિણીમાં ભગવાનના વીર્યથી ઉત્પન્ન થયા, અને પ્રદ્યુમ્ન એવા નામે પ્રખ્યાત થયા હતા. એ પ્રદ્યુમ્ન કોઈ રીતે પોતાના પિતાથી ન્યૂન ન હતા.^૨ કામદેવનો શત્રુ શંબરાસુર, એ પ્રદ્યુમ્નને પોતાનો શત્રુ જાણી, તેમના જન્મને હજુ દશ દિવસ પૂરા થયા ન હતા, ત્યાં જ તે બાળકને યથેષ્ટ રૂપ ધરીને હરી ગયો. અને તેમને સમુદ્રમાં નાખી દઈ પોતાને ઘેર ગયો. પ્રદ્યુમ્નને સમુદ્રમાં કોઈ મોટું માછલું ગળી ગયું. એ માછલાને માછીમારોએ મોટી જાળથી વીંટી લઈને, બીજાં માછલાંઓની સાથે પકડી લીધું.^{૩-૪} માછીમારો પણ મોટાં માછલાંને શંબરાસુરની પાસે ભેટ લાવ્યા.^૫ માછલાંના પેટમાંથી પુત્ર નીકળ્યો, તેને જોઈ તે પુત્રને રસોયાઓએ માયાવતીને આપ્યો. માયાવતીને શંકા આવતાં નારદજીએ આવીને તેને કહ્યું કે આ તારો પતિ કામદેવ છે, તે શ્રીકૃષ્ણથી

નિરૂપિતા શમ્બરેણ સા સૂપૌદનસાધને । કામદેવં શિશું બુદ્ધ્વા ચક્રે સ્નેહં તદાર્થકે ॥૮
નાતિદીર્ઘેણ કાલેન સ કાર્ણી રૂઢયૌવનઃ । જનયામાસ નારીણાં વીક્ષન્તીનાં ચ વિભ્રમય્ ॥૯
સા તં પતિં પદ્મદલાયતેક્ષણં પ્રલમ્બબાહું નરલોકસુન્દરમ્ ।

સત્રીઢહાસોત્તભિતભ્રુવેક્ષતી પ્રીત્યોપતસ્થે રતિરઙ્ગ ! સૌરતૈઃ ॥૧૦॥

તામાહ ભગવાન્ કાર્ણિર્માતસ્તે મતિરન્યથા । માતૃભાવમતિક્રમ્ય વર્તસે કામિની યથા ॥૧૧
રતિરુવાચ

ભવાન્ નારાયણસુતઃ શમ્બરેણાહ્નો ગૃહાત્ । અહં તેઽધિકૃતા પત્ની રતિઃ કામો ભવાન્ પ્રભો ! ॥૧૨
એષ ત્વાનિર્દશં સિન્ધાવક્ષિપચ્છમ્બરોઽસુરઃ । મત્સ્યોઽગ્રસીત્તદુદરાદિહ પ્રાપ્તો ભવાન્ પ્રભો ! ॥૧૩
તમિમં જહિ દુર્ઘર્ષં દુર્જયં શત્રુમાત્મનઃ । માયાશતવિદં ત્વં ચ માયાભિર્મોહનાદિભિઃ ॥૧૪
પરિશોચતિ તે માતા કુરરીવ ગતપ્રજા । પુત્રસ્નેહાકુલા દીના વિવત્સા ગૌરિવાતુરા ॥૧૫
પ્રભાષ્યૈવં દદૌ વિદ્યાં પ્રદ્યુમ્નાય મહાત્મને । માયાવતી મહામાયાં સર્વમાયાવિનાશિનીમ્ ॥૧૬

રુક્મિણીમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે અને શંબરાસુરના હરી જવાથી માછલાંના પેટમાં આવેલ છે. એ માયાવતી કામદેવની રતિ નામની સ્ત્રી હતી તે બળી ગયેલા પોતાના પતિને દેહની પ્રાપ્તિ થવાની વાટ જોતી હતી. ૯-૭ એ રતિ, ૩૫ અને નામ બદલાવીને આવેલી હોવાને લીધે શંબરાસુરે તેને દાળ-ભાત કરવાના કામમાં રાખી હતી. એ રતિએ તે બાળકને કામદેવ જાણી તેના ઉપર સ્નેહ કર્યો. ૮ થોડા કાળમાં જ જેને યુવાની આવી છે, એવા તે પ્રદ્યુમ્ન પોતાને જોનારી સ્ત્રીઓને મોહ ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યા. ૯ હે રાજા ! કમળની પાંખડીઓની સમાન નેત્રવાળા, લાંબા હાથવાળા અને મનુષ્યલોકમાં સર્વોત્તમ રૂપાળા, એ પતિ સામું લાજ સહિત હાસ્યથી ઊંચી કરેલી ભૃકુટીથી જોતી રતિ, પ્રીતિથી તેને કામનાની ભાવથી સેવવા લાગી. ૧૦ એ રતિને પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું કે હે મા ! તમારી બુદ્ધિ વિપરીત કેમ થઈ છે ? કે જેથી આબરૂ મૂકીને પત્નીની પેઠે વર્તો છો. ૧૧ રતિએ કહ્યું કે હે પ્રભુ ! તમે નારાયણના પુત્ર છો અને શંબરાસુર નારાયણના ઘરમાંથી લાવ્યો છે, હું રતિ નામે તમારી સ્ત્રી છું અને તમે કામદેવરૂપ મારા પતિ છો. ૧૨ તમને દશ દિવસ થયા ન હતા ત્યાં જ આ શંબરાસુરે સમુદ્રમાં નાખ્યા હતા અને સમુદ્રમાં માછલું ગળી ગયું હતું. હે પ્રભુ ! માછલાંના ઉદરમાંથી અહીં આવ્યા છો. ૧૩ સેંકડો માયાને જાણનાર અને ઘણી મહેનતથી જીતાય એવા પોતાના શત્રુ શંબરાસુરને મોહનાદિ માયાથી મારો. ૧૪ જેનો પુત્ર જતો રહ્યો છે એવાં, અને પુત્રના સ્નેહથી વ્યાકુળ અને વાછરડાં વિનાની ગાયની પેઠે દુઃખ ભોગવતાં તમારી મા ટીટોડીની પેઠે રુદન કરે છે. ૧૫

સ ચ શમ્બરમખ્યેત્ય સંયુગાય સમાહ્વયત્ । અવિષહૈસ્તમાક્ષેપૈઃ ક્ષિપન્ સઙ્ગનયન્ કલિમ્ ॥
સોઽધિક્ષિતો દુર્વચોભિઃ પાદાહત ઇવોરગઃ । નિશ્ચક્રામ ગદાપાણિરમર્ષાત્તામ્નલોચનઃ ॥૧૮
ગદામાવિધ્ય તરસા પ્રદ્યુમ્નાય મહાત્મને । પ્રક્ષિપ્ય વ્યનદન્નાદં વજ્રનિષ્ષેષનિષ્ઠુરમ્ ॥૧૯
તામાપતન્તીં ભગવાન્ પ્રદ્યુમ્નો ગદયા ગદામ્ । અપાસ્ય શત્રવે ક્રુદ્ધઃ પ્રાહિણોત્ સ્વગદાં નૃપ ! ।
સ ચ માયાં સમાશ્રિત્ય દૈતેયીં મયદર્શિતામ્ । મુમુચેઽસ્ત્રમયં વર્ષ કાર્ણીં વૈહાયસોઽસુરઃ । ૨૧
બાધ્યમાનોઽસ્ત્રવર્ષેણ રૌક્મિણેયો મહારથઃ । સત્ત્વાત્મિકાં મહાવિદ્યાં સર્વમાયોપમર્દિનીમ્ ૨૨
તતો ગૌહ્યકગાન્ધર્વપૈશાચોરગરાક્ષસીઃ । પ્રાયુઙ્ક્ત ! શતશો દૈત્યઃ કાર્ણિઘ્વધમયત્ સ તાઃ ૨૩
નિશાતમસિમુદ્રમ્ય સકિરીટં સકુળ્ડલમ્ । શમ્બરસ્ય શિરઃ કાયાત્ તાપ્રશ્મશ્વોજસાહરત્ ૨૪
આકીર્યમાણો દિવિજૈઃ સ્તુવદ્ધિઃ કુસુમોત્કરૈઃ । ભાર્યયામ્બરચારિણ્યા પુરં નીતો વિહાયસા ૨૫
અન્તઃપુરવરં રાજન્ ! લલનાશતસઙ્કુલમ્ । વિવેશ પત્ન્યા ગગનાદ્ વિદ્યુતેવ બલાહકઃ ॥૨૬
તં દૃષ્ટ્વા જલદશ્યામં પીતકૌશેયવાસસમ્ । પ્રલમ્બબાહું તામ્રાક્ષં સુસ્મિતં રુચિરાનનમ્ ॥૨૭

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે કહી તે માયાવતીએ મહાત્મા પ્રદ્યુમ્નને સર્વે માયાઓનો વિનાશ કરનારી મહામાયા નામની વિદ્યાનો ઉપદેશ કર્યો. ૧૬ પછી પ્રદ્યુમ્ને શંબરાસુરની પાસે આવી અસહ્ય ગાળો દઈ તિરસ્કાર કરી કજિયો ઉત્પન્ન કરતાં તેને યુદ્ધ કરવા માટે હાકલ કરી. ૧૭ દુર્વચનોથી તિરસ્કાર પામેલો તે શંબરાસુર પગના પ્રહારથી ઇંછડાયેલા સર્પની પેઠે ક્રોધથી આંખો રાતી કરી ગદા હાથમાં લઈને યુદ્ધ કરવા બહાર નીકળ્યો. ૧૮ વેગથી ગદાને ફેરવી મહાત્મા પ્રદ્યુમ્નની ઉપર નાખી અને વજ્રના કડાકા જેવી કઠણ ગર્જના કરી. ૧૯ હે રાજા ! ક્રોધ પામેલા પ્રદ્યુમ્ને તે આવતી ગદાને પોતાની ગદાથી દૂર કરીને શંબરાસુર ઉપર પોતાની ગદા ફેંકી. ૨૦ પછી મયદાનવે ઉત્પન્ન કરેલી દૈત્યોની માયાનો આશ્રય કરી, આકાશમાં ઊભેલો શંબરાસુર પ્રદ્યુમ્ન ઉપર અસ્ત્રોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. ૨૧ અસ્ત્રોની વૃષ્ટિથી પીડા પામેલા પ્રદ્યુમ્ને સર્વે માયાઓનો નાશ કરનારી પોતાની સત્ત્વગુણમય મહા વિદ્યાનો પ્રયોગ કર્યો. ૨૨ પછી શંબરાસુરે યક્ષ, ગંધર્વ, પિશાચ, સર્પ અને રાક્ષસોની સેંકડો માયાના પ્રયોગો કર્યા, તે સર્વે પ્રયોગોને પ્રદ્યુમ્ને ટાળી નાખ્યા. ૨૩ પછી પ્રદ્યુમ્ને સજાવેલી તલવાર કાઢીને મુગટ તથા કુંડળ સહિત અને રાતી દાઢીમૂછોવાળું શંબરાસુરનું માથું તેના ધડ ઉપરથી કાપી નાખ્યું. ૨૪ સ્તુતિ કરતા દેવતાઓ પુષ્પના સમૂહથી પ્રદ્યુમ્નને વધાવ્યા પછી આકાશમાં ચાલનારી તેમની સ્ત્રી રતિ આકાશ માર્ગથી પ્રદ્યુમ્નને દ્વારકામાં તેડી ગઈ. ૨૫ હે રાજા ! સેંકડો સ્ત્રીઓથી ભરેલા ભગવાનના ઉત્તમ અંતઃપુરમાં પ્રદ્યુમ્ને જેમ વીજળીની સાથે

સ્વલંકૃતમુખામ્બોજં નીલવક્રાલકાલિભિઃ । કૃષ્ણં મત્વા સ્ત્રિયો દ્વીતા નિલિલ્યુસ્ત્ર તત્ર હ ॥
 અવધાર્યં શનૈરીષદ્વૈલક્ષણ્યેન યોષિતઃ । ઉપજગમુઃ પ્રમુદિતાઃ સસ્ત્રીરત્નં સુવિસ્મિતાઃ ॥૨૯
 અથ તત્રાસિતાપાઙ્ગી વૈદર્ભીં વલ્ગુભાષિણી । અસ્મરત્ સ્વસુતં નષ્ટં સ્નેહસ્તુતપયોધરા ॥૩૦
 કો ન્વયં નરવૈદૂર્યઃ કસ્ય વા કમલેક્ષણઃ । ધૃતઃ કયા વા જઠરે કેયં લબ્ધ્વા ત્વનેન વા ॥૩૧
 મમ ચાપ્યાત્મજો નષ્ટો નીતો યઃ સૂતિકાગૃહાત્ । એતત્તુલ્યવયોરૂપો યદિ જીવતિ કુત્રચિત્ ૩૨
 કથં ત્વનેન સંપ્રાપ્તં સારૂપ્યં શાઙ્ગધન્વનઃ । આકૃત્યાવયવૈર્ગત્યા સ્વરહાસાવલોકનૈઃ ॥૩૩
 સ એવ વા ભવેન્નૂનં યો મે ગર્ભે ધૃતોઽર્ભકઃ । અમુષ્મિન્ પ્રીતિરધિકા વામઃ સ્ફુરતિ મે ભુજઃ ૩૪
 એવં મીમાંસમાનાયાં વૈદર્ભ્યાં દેવકીસુતઃ । દેવક્યાનકદુન્દુભ્યામુત્તમશ્લોક આગમત્ ॥૩૫
 વિજ્ઞાતાર્થોઽપિ ભગવાંસ્તૂષ્ણીમાસ જનાર્દનઃ । નારદોઽકથયત્ સર્વં શમ્બરાહરણાદિકમ્ ॥૩૬
 તચ્છૃત્વા મહદાશ્ચર્યં કૃષ્ણાન્તઃપુરયોષિતઃ । અભ્યનન્દન્ બહૂનબ્દાન્ નષ્ટં મૃતમિવાગતમ્ ॥૩૭

મેઘ પ્રવેશ કરે તેમ રતિની સાથે પ્રવેશ કર્યો. ૨૯ મેઘ જેવા શ્યામ, પીળાં રેશમી વસ્ત્રવાળા, લાંબા હાથવાળા, રાતી આંખોવાળા, સુંદર મંદહાસ્ય કરતા, રૂડા મુખવાળા અને શ્યામ તથા વાંકા કેશરૂપી ભ્રમરોથી જેનું મુખારવિંદ શોભી રહ્યું હતું એવા એ પ્રદ્યુમ્નને જોઈ, તેમને શ્રીકૃષ્ણ માનીને લજાએલી કૃષ્ણાની સ્ત્રીઓ ચારેકોર ધ્રુપાવા લાગી. ૨૭-૨૮ પછી શ્રીવત્સ આદિ ચિહ્નોના અભાવરૂપ થોડા વિલક્ષણપણાથી “આ શ્રીકૃષ્ણ નથી” આવો નિશ્ચય કરી રાજી થયેલી અને બહુજ વિસ્મય પામેલી સ્ત્રીઓ એ પ્રદ્યુમ્ન અને તેમની રતિનામની સ્ત્રીની પાસે આવી. ૨૯ પછી પ્રદ્યુમ્નને શ્યામ કટાક્ષવાળાં અને મધુર બોલનારાં રુક્મિણીને પોતાના સ્તનમાંથી સ્નેહને લીધે દૂધ ઝરવા લાગ્યું, અને પોતાનો જતો રહેલો પુત્ર સાંભર્યો. ૩૦ આ કમળ સરખા નેત્રવાળો રત્ન જેવો પુરુષ કોણ છે? કોનો હશે? કોના પેટમાં રહ્યો હશે? અને આ કોણ સ્ત્રી આને મળી છે? ૩૧ મારો પુત્ર પણ સુવાવડના ઘરમાંથી હરાઈ જવાને લીધે જતો રહ્યો છે, તે જો કોઈ ઠેકાણે જીવતો હોય તો તેની અવસ્થા અને રૂપ આના જેવાં જ હોય !!! ૩૨ આકૃતિ, અવયવો, ગતિ, સ્વર, હાસ્ય અને જોવાની ઢબમાં આને શ્રીકૃષ્ણનું સમાનપણું શી રીતે મળ્યું હશે? ૩૩ જે બાળક મારા ગર્ભમાં રહ્યો હતો તે જ આ હોવો જોઈએ, આના ઉપર મને બહુ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ છે અને મારો ડાબો હાથ પણ ફરકે છે! ! ૩૪ આ પ્રમાણે રુક્મિણી વિચાર કરતાં હતાં તેટલીવારમાં દેવકી અને વસુદેવની સાથે શ્રીકૃષ્ણ ત્યાં આવ્યા. ૩૫ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સર્વ જાણતા હતા તોપણ ચૂપ રહ્યા. અને નારદજીએ જે શંબરાસુર હરી ગયો હતો તે સર્વે વાત કહી દેખાડી. ૩૬ આ

દેવકી વસિદેવશ્ચ કૃષ્ણારામૌ તથા સ્ત્રિયઃ । દમ્પતી તૌ પરિષ્વજ્ય રુક્મિણી ચ યયુર્મુદમ્ ૩૮
 નષ્ટં પ્રદ્યુમ્નમાયાતમાકર્ણ્યં દ્વારકૌકસઃ । અહો મૃત ઇવાયાતો બાલો દિષ્ટ્યેતિ હાબુવન્ ॥૩૯
 યં વૈ મુહુઃ પિતૃસરૂપનિજેશભાવાસ્તન્માતરો યદ્ભજન્ રહ્નુદ્ભાવાઃ ।
 ચિત્રં ન તત્તલ્લુ રમાસ્પદબિમ્બબિન્બે કામે સ્મરેઽક્ષિવિષયે કિમુતાન્યનાર્યઃ ॥૪૦
 ઇતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દશમસ્કન્ધે ઉત્તરાર્ધે
 પ્રદ્યુમ્નોત્પત્તિનિરૂપણં નામ પચ્ચપચ્ચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૫॥

અથ ષટ્પચ્ચાશત્તમોઽધ્યાયઃ (૫૬)

॥ શ્રીશુકઠ્ઠવાચ ॥

સત્રાજિતઃ સ્વતનયાં કૃષ્ણાય કૃતકિલ્બિષઃ । સ્યમંતકેન મણિના સ્વયમુદ્યમ્ય દત્તવાન્ ॥૧
 મોટા આશ્ચર્યની વાત સાંભળી જાણે મરણ પામીને પાછા આવેલ હોય, તેમ ઘણાં વર્ષ સુધી ખોવાઈને પાછા આવેલા પ્રદ્યુમ્નનો ભગવાનના અંતઃપુરની સ્ત્રીઓએ સત્કાર કર્યો. ૩૭ દેવકી, વસુદેવ, શ્રીકૃષ્ણ, બલરામ, રુક્મિણી તથા બીજી સર્વ સ્ત્રીઓએ સ્ત્રી પુરુષના જોડલાનું આલિંગન કરી આનંદ પામ્યાં. ૩૮ ખોવાઈ ગયેલા પ્રદ્યુમ્નને પાછા આવેલા સાંભળી દ્વારકાનાં માણસો અહો !! જાણે મરી ગયા પછી પાછો આવેલ હોય તેમ આ બાળક પાછો આવ્યો; ઘણું જ સારું થયું એમ બોલવા લાગ્યાં. ૩૯ પ્રદ્યુમ્નનું શ્રીકૃષ્ણ સમાન રૂપ જોઈ તેમાં વારંવાર સ્વામીની ભાવના થતાં તેમની માતાઓ પણ પ્રથમ એકાંતમાં ઘણો પ્રેમ કરી ભ્રાંતિથી ભૂલી ગઈ, એ કાંઈ આશ્ચર્ય સમજવું નહીં કેમકે જે કામદેવ સ્મરણ માત્રથી જ ચિત્તને ક્ષોભ ઉપજાવનાર છે, તે જ પોતે વળી શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર થઈને પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે ત્યારે એમ થવું સાંભવિત જ છે, જ્યારે માતાઓની પણ પ્રથમ આ પ્રમાણે ભૂલ થઈ, ત્યારે બીજી સ્ત્રીઓની તો ભૂલ થાય તેમાં શું કહેવું? ૪૦
 ઇતિ શ્રીમદ્ મહાપુરાણ ભાગવતના દશમ સ્કંધનો પંચાવનમો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

અધ્યાય ૫૬

કલંકરૂપ મણિને લાવી આપતા તથા જાંબવતી અને

સત્યભામાને પરણતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! સત્રાજિત યાદવે પોતે શ્રીકૃષ્ણના અપરાધમાં આવતાં, તે અપરાધને શાંત કરવા સારુ પોતે જ ઉદમ કરીને પોતાની કન્યા

રાજોવાચ

સત્રાજિતઃ કિમકરોદ્ બ્રહ્મન્ ! કૃષ્ણસ્ય કિલ્બિષમ્ । સ્યમન્તકઃ કુતસ્તસ્ય કસ્માદ્ દત્તા સુતા હરેઃ ॥

શ્રીશુક ઉવાચ

આસીત્ સત્રાજિતઃ સૂર્યો ભક્તસ્ય પરમઃ સઘ્વા । પ્રીતસ્તસ્મૈ મર્ણિ પ્રાદાત્ સૂર્યસ્તુષ્ટઃ સ્યમન્તકમ્ ।
સ તં વિભ્રન્ મર્ણિ કળ્પે ભ્રાજમાનો યથા રવિઃ । પ્રવિષ્ટો દ્વારકાં રાજસ્તેજસા નોપલક્ષિતઃ ૪
તં વિલોક્ય જના દૂરાત્તેજસા મુષ્ટદૃષ્ટયઃ । દિવ્યતેઽક્ષૈર્ભગવતે શશંસુઃ સૂર્યશક્તિઃ ॥૫
નારાયણ ! નમસ્તેઽસ્તુ શઙ્ખચક્રગદાધર ! । દામોદરારવિન્દાક્ષ ! ગોવિન્દ ! યદુનન્દન ! ॥૬
એષ આયાતિ સવિતા ત્વાં દિદૃક્ષુર્જગત્પતે ! । મુષ્ણન્ ગભસ્તિચક્રેણ નૃપાં ચક્ષૂષિ તિમ્મગુઃ ॥૭
નન્વન્વિચ્છન્તિ તે માર્ગ ત્રિલોક્યાં વિબુધર્ષભાઃ । જ્ઞાત્વાદ્ય ગૂઢં યદુષુ દ્રષ્ટું ત્વાં યાત્યજઃ પ્રભો ! ૮

શ્રીશુક ઉવાચ

નિશમ્ય બાલવચનં પ્રહસ્યામ્બુજલોચનઃ । પ્રાહ નાસૌ રવિર્દેવઃ સત્રાજિન્મર્ણિના જ્વલન્ ॥૯
સત્રાજિત્ સ્વગૃહં શ્રીમત્ કૃતકૌતુકમઙ્ગલમ્ । પ્રવિશ્ય દેવસદને મર્ણિ વિપ્રૈર્નવેશયત્ ॥૧૦

સત્યભામા, સ્યમન્તક નામના મણિની સાથે ભગવાનને આપી હતી.^૧

પરીક્ષિત રાજા પૂછે છે મહારાજ ! સત્રજિતે ભગવાનનો શો અપરાધ કર્યો હતો ? અને ભગવાનને પોતાની દીકરી શા કારણથી આપી ?^૨

શુકદેવજી કહે છે સત્રાજિત યાદવ સૂર્યનો ભક્ત હતો અને સૂર્યદેવ તેના સ્વામી છતાં પણ પરમ મિત્ર થઈને રહ્યા હતા. સૂર્યે પ્રસન્ન થઈને તેને સ્યમન્તક નામનો મણિ આપ્યો હતો.^૩ હે રાજા ! એક વખત એ મણિને ગળામાં બાંધી સૂર્યની પેઠે પ્રકાશતો તે સત્રાજિત દ્વારકામાં આવ્યો, ત્યાં તેજને લીધે તે ઓળખાયો નહીં.^૪ તેના તેજથી જેઓનાં નેત્રો અંજાઈ ગયાં, એવા લોકોએ દૂરથી તેને જોઈ, સૂર્યની શંકાથી ચોપાટ રમતા ભગવાનને તેમની સામે જઈને કહ્યું કે હે નારાયણ ! હે શંખ, ચક્ર તથા ગદાને ધરનાર ! હે દામોદર ! હે કમળ સરખા નેત્રવાળા ! પોતાના કિરણોના સમૂહથી મનુષ્યોની આંખોનું હરણ કરતા, આ તીવ્ર કિરણોવાળા સૂર્યદેવ તમારું દર્શન કરવાને માટે આવે છે !!^{૫-૭} ત્રિલોકીમાં મોટા મોટા દેવતાઓ પણ આપના માર્ગને શોધે છે. હે પ્રભુ ! હમણાં આપને યાદવોમાં ગૂઢ રીતે રહેલા જાણી, સૂર્યદેવ તમારું દર્શન કરવા આવે છે.^૮ આ પ્રમાણે અજાણ્યા માણસોનું બોલવું સાંભળી ભગવાને હસીને કહ્યું કે આ સૂર્યદેવ નથી, પણ મણિથી પ્રકાશી રહેલો સત્રાજિત છે.^૯ પછી સત્રાજિત યાદવે ઉત્સવને લીધે જેમાં મંગલ કાર્ય કર્યાં હતાં એવાં પોતાનાં ઘરમાં પ્રવેશ કરી પોતાના ઘરમાં રહેલ, દેવ મંદિરમાં

દિને દિને સ્વર્ણભારાનઘૌ સ સૃજતિ પ્રભો ! । દુર્ભિક્ષમાર્યરિષ્ઠાનિ સર્પાધિવ્યાધયોઽશુભાઃ ।

ન સન્તિ માયિનસ્તત્ર યત્રાસ્તેઽધ્યર્ચિતો મર્ણિઃ ॥૧૧
સ યાચિતો મર્ણિ ક્લાપિ યદુરાજાય શૌરિણા । નૈવાર્થકામુકઃ પ્રાદાદ્ યાચ્ચાભઙ્ગમતર્કયન્ ૧૨
તમેકદા મર્ણિ કળ્પે પ્રતિમુચ્ય મહાપ્રભમ્ । પ્રસેનો હ્યમારુહ્ય મૃગયાં વ્યચરદ્ વને ॥૧૩
પ્રસેનં સહયં હત્વા મર્ણિમાચ્છિદ્ય કેસરી । ગિરિં વિશઙ્ગામ્બવતા નિહતો મર્ણિમિચ્છતા ॥૧૪
સોઽપિ ચક્રે કુમારસ્ય મર્ણિ ક્રીડનકં બિલે । અપશ્યન્ ભ્રાતરં ભ્રાતા સત્રાજિત્ પર્યતપ્યત ૧૫
પ્રાયઃ કૃષ્ણેન નિહતો મર્ણિગ્રીવો વનં ગતઃ । ભ્રાતા મમેતિ તચ્છુત્વા કર્ણે કર્ણેઽજપઞ્જનાઃ ૧૬
ભગવાંસ્તદુપશ્રુત્ય દુર્યશો લિપ્તમાત્મનિ । માર્ઘુ પ્રસેનપદવીમન્વપદ્યત નાગરૈઃ ॥૧૭
હતં પ્રસેનમશ્વં ચ વીક્ષ્ય કેસરિણા વને । તં ચાદ્રિપૃષ્ઠે નિહતમૃક્ષેણ દદૃશુર્જનાઃ ॥૧૮
ઋક્ષરાજબિલં ભીમમન્થેન તમસાઽઽવૃતમ્ । એકો વિવેશ ભગવાનવસ્થાપ્ય બહિઃ પ્રજાઃ ૧૯

બ્રાહ્મણોની પાસે તે મણિનું પ્રતિષ્ઠા વિધિથી સ્થાપન કરાવ્યું.^{૧૦} હે રાજા ! એ મણિ દિવસે દિવસે આઠભાર સોનું આપતો હતો. એ મણિનું જ્યાં પૂજન થતું હોય ત્યાં દુર્ભિક્ષ, અકાળ મૃત્યુ, અકલ્યાણ, સર્પ, આધિ, વ્યાધિ કે બીજાં કોઈ અશુભના કારણ હોતાં નથી.^{૧૧} જ્યાં એ મણિની પૂજા થતી હોય ત્યાં માયાવી લોકો પણ રહેતા નથી. એક વખત ભગવાને યાદવોના રાજા ઉગ્રસેનને માટે સત્રાજિતની પાસે એ મણિની માંગણી કરી હતી, પણ ધનના લાલચુ સત્રાજિતે ભગવાનની માંગણી ભંગના પરિણામનો વિચાર નહીં કરતાં તે મણિ આપ્યો ન હતો.^{૧૨} સત્રાજિતનો ભાઈ પ્રસેન એક દિવસે એ મોટી કાંતિવાળા મણિને ગળે બાંધી, ઘોડા ઉપર બેસીને વનમાં મૃગયા કરતો હતો, ત્યાં તેને એક કેસરી સિંહ તેના ઘોડા સહિત મારી નાખી મણિ ખેંચી લઈને પર્વતમાં ગયો, ત્યાં તે સિંહને પણ જાંબવાને મણિ લઈ લેવાની ઈચ્છાથી મારી નાખ્યો.^{૧૩-૧૪} જાંબવાને એ મણિ લઈને પોતાની ગુફામાં તેને બાળકના રમકડાંરૂપે રાખ્યો. પોતાના ભાઈ પ્રસેનને નહીં દેખતાં તેનો ભાઈ સત્રાજિત પરિતાપ પામવા લાગ્યો અને કહ્યું કે કંઈમાં મણિ પહેરીને મારો ભાઈ વનમાં ગયો હતો, તેને ઘણું કરીને કૃષ્ણે મારી નાખ્યો હશે. આ સાંભળી લોકો કાનોકાન એક બીજાને કહેવા લાગ્યા.^{૧૫-૧૬} શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન આ વાત સાંભળીને પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી તે અપકીર્તિ ટાળવા સારુ ગામના લોકોની સાથે પ્રસેનની શોધ કરવા લાગ્યા.^{૧૭} વનમાં પ્રસેનને અને તેના ઘોડાને કેસરીએ મારી નાખેલા જોઈ આગળ ચાલેલા લોકોએ તે કેસરીને પણ પર્વત ઉપર જાંબવાન રીંછે મારી નાખેલો જોયો.^{૧૮} પછી ઘાટા અંધારાવાળી રીંછના રાજાની ભયંકર

તત્ર દૃષ્ટ્વા મણિશ્રેષ્ઠં બાલક્રીડનકં કૃતમ્ । હર્તુ કૃતમતિસ્તસ્મિન્નવતસ્થેઽર્થકાન્તિકે ॥૨૦
તમપૂર્વં નરં દૃષ્ટ્વા ધાત્રી ચુક્રોશ ભીતવત્ । તચ્છુત્વાભ્યદ્રવત્ ક્રુદ્ધો જામ્બવાન્ બલિનાં વરઃ ૨૧
સ વૈ ભગવતા તેન યુયુધે સ્વામિનાઽઽત્મનઃ । પુરુષં પ્રાકૃતં મત્વા કુપિતો નાનુભાવવિત્ ॥૨૨
દ્વન્દ્વયુદ્ધં સુતુમુલમુખયોર્વિજિગીષતોઃ । આયુધાશ્મદુર્મૈર્દોર્ભિઃ ક્રુવ્યાર્થે શ્યેનયોરિવ ॥૨૩
આસીત્તદદૃષ્ટ્વાવિશાહમિતરેતરમુષ્ટિભિઃ । વજ્રનિષ્પેષપરુષૈરવિશ્રમમર્હનિશમ્ ॥૨૪
કૃષ્ણમુષ્ટિવિનિષ્પાતનિષ્પિષ્ટાઙ્ગોરુબન્ધનઃ । ક્ષીણસત્ત્વઃ સિવન્નગાત્રસ્તમાહાતીવ વિસ્મિતઃ ॥૨૫
જાને ત્વાં સર્વભૂતાનાં પ્રાણ ઓજઃ સહો બલમ્ । વિષ્ણુ પુરાણપુરુષં પ્રભવિષ્ણુમધીશ્વરમ્ ॥૨૬
ત્વં હિવિશ્વસૃજાં સ્વષ્ટા સ્વજ્યાનામપિ યચ્ચ સત્ । કાલઃ કલ્પયાતમીશઃ પર આત્મા તથાઽઽત્મનામ્
યસ્યેષદુત્કલિતરોષકટાક્ષમોક્ષૈર્વર્ત્માંદિશત્ ક્ષુભિતનક્રતિમિદ્ગિલોઽધ્ધિઃ ।

સેતુઃ કૃતઃ સ્વયશ ઝજ્જ્વલિતા ચ લક્ષ્મી રક્ષઃ શિરાંસિ ભુવિ પેતુરિષુક્ષતાનિ ॥૨૮

ગુફા જોવામાં આવતાં બીજા લોકોને બહાર બેસાડીને તેમાં ભગવાન એકલા જ ગયા. ૧૯ એ ગુફામાં સ્યમંતક મણિને બાળકનું રમકડું કરેલો જોઈ, તેને લઈ લેવાના વિચારથી ભગવાન બાળકની પાસે ઊભા રહ્યા. ૨૦ કોઈ દિવસ નહીં જોએલા એ પુરુષને જોઈ બાળકની ઉપમાતાએ બીકથી ચીસ નાખી, એ સાંભળી ક્રોધ પામેલા મહાબળવાન જાંબવાન દોડી આવ્યા. ૨૧ કોંઈ અને શ્રીકૃષ્ણના પ્રભાવને નહીં જાણતા જાંબવાન તે પોતાના સ્વામીને કોઈ પ્રાકૃત પુરુષ માની, તેમની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. (પોતાના સ્વામી કહેવાનો એ અભિપ્રાય છે કે રામાવતારમાં ભગવાન રામચંદ્ર જાંબવનના સ્વામી હતા અને એ જ રામ શ્રીકૃષ્ણ છે.) ૨૨ પરસ્પર જીતી લેવાને ઈચ્છતા એ બંને જણાનું જેમ માંસને માટે બે બાજ પક્ષીઓનું યુદ્ધ થાય તેમ ભયંકર દ્વંદ્વ યુદ્ધ થયું. આયુષ, પથરા, ઝાડ, હાથ અને વજ્ર પડવા જેવી કઠણ મૂઠીઓથી રાત દિવસ વિસામો લીધા વિના યુદ્ધ કરતાં અઠ્ઠાવીશ દિવસ થયા. ૨૩-૨૪ ભગવાનની મૂઠીઓના પ્રહારથી જાંબવાનના અંગોના સાંધાઓ શિથિલ થઈ ગયા, બળ ક્ષીણ થયું અને શરીરમાં પસીનો વળી ગયો, તેથી બહુજ વિસ્મય પામીને જાંબવાન આ પ્રમાણે બોલ્યો. ૨૫

જાંબવાન કહે છે સર્વપ્રાણીઓના પ્રાણરૂપ, ઈન્દ્રિય, હૃદય તથા દેહના બળરૂપ, પુરાણ પુરુષ, સર્વના પ્રભુ અને સર્વને વશ કરનારા આપને હું વિષ્ણુ જાણું છું. ૨૬ જગતને સર્જનારાં સર્વે તત્ત્વો તેના પણ સર્જક છો, અને જગતને વશ કરનારાઓને પણ વશ કરનારા કાળરૂપ આપ છો, સર્વજીવોના શુદ્ધ અંતર્યામી આત્મા પણ આપ જ છો. ૨૭ પૂર્વે રામાવતારમાં આપના સહેજ પ્રદીપ્ત ક્રોધના

ઇતિ વિજ્ઞાતવિજ્ઞાનમૃક્ષરાજાનમચ્યુતઃ । વ્યાજહાર મહારાજ ! ભગવાન્ દેવકીસુતઃ ॥૨૯
અભિમૃશ્યારવિન્દાક્ષઃ પાણિના શઙ્ક્રેણ તમ્ । કૃપયા પરયા ભક્તં પ્રેમગમ્ભીરયા ગિરા ॥૩૦
મણિહેતોરિહ પ્રાપ્તા વયમૃક્ષપતે ! બિલમ્ । મિથ્યાભિશાપં પ્રમૃજન્નાત્મનો મણિનામુના ॥૩૧
ઇત્યુક્તઃ સ્વાં દુહિતરં કન્યાં જામ્બવતીં મુદા । અર્હણાર્થં સ મણિના કૃષ્ણાયોપજહાર હ ॥૩૨
અદૃષ્ટ્વા નિર્ગમં શૌરેઃ પ્રવિષ્ટસ્ય બિલં જનાઃ । પ્રતીક્ષ્ય દ્વાદશાહાનિ દુઃખિતાઃ સ્વપુરં યયુઃ ૩૩
નિશમ્ય દેવકી દેવી રુક્મિણ્યાનકદુન્દુભિઃ । સુહૃદો જ્ઞાતયોઽશોચન્ બિલાત્ કૃષ્ણમનિર્ગતમ્ ૩૪
સત્રાજિતં શપન્તસ્તે દુઃખિતા દ્વારકૌકસઃ । ઉપતસ્થુર્મહામાયાં દુર્ગા કૃષ્ણોપલબ્ધયે ॥૩૫
તેષાં તુ દેવ્યુપસ્થાનાત્ પ્રત્યાદિદ્દિશિષા સ ચ । પ્રાદુર્બંભૂવ સિદ્ધાર્થઃ સદારો હર્ષયન્ હરિઃ ૩૬
ઉપલભ્ય હૃષીકેશં મૃતં પુનરિવાગતમ્ । સહ પત્યા મણિગ્રીવં સર્વે જાતમહોત્સવાઃ ॥૩૭
સત્રાજિતં સમાહૂય સભાયાં રાજસન્નિધૌ । પ્રાપ્તિં ચાચ્ચાયા ભગવાન્ મણિં તસ્મૈ ન્યવેદયત્ ૩૮

કટાક્ષો છૂટતાં જે સમુદ્રમાં મોટાં મગરો અને માછલાંઓ બળભળી ઊઠ્યાં હતાં, એવા મહાસાગરે તરત જ માર્ગ આપી દીધો હતો, છતાં પણ પોતાની કીર્તિને માટે સેતુ બાંધ્યો, લંકા બાળી અને રાવણનાં માથાં બાણથી કાપીને ધરતી પર પાડ્યાં, તે જ આપ છો. ૨૮

શુકદેવજી કહે છે રાજા ! આ પ્રમાણે રીંછના રાજાને જ્ઞાન થતાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પરમ કૃપાથી પોતાનો સુખકારી હાથ તે ભક્તના શરીર પર ફેરવીને પ્રેમપૂર્વક ગંભીર વાણીથી તેમને કહ્યું કે હે રીંછના રાજા ! અમે મણિને શોધતા શોધતા આ ગુફાના દ્વાર આગળ આવ્યા હતા અને આ મણિથી મારા ઉપરનો ખોટો અભિશાપ ટાળવા સારુ હું અંદર આવેલો છું. ૨૯-૩૧ આ પ્રમાણે ભગવાનનાં વચન સાંભળી જાંબવાને ભગવાનના સત્કાર સારુ પ્રીતિથી પોતાની દીકરી જાંબવતીનું સ્યમંતક મણિની સાથે ભગવાનને દાન દીધું. ૩૨ ગુફામાં ભગવાનના પાછા નીકળવાની બાર દિવસ સુધી વાટ જોઈ તો પણ બહાર નહીં નીકળતાં દુઃખ પામેલા દ્વારકાના લોકો પાછા દ્વારકામાં ગયા હતા. ૩૩ દેવકી, રુક્મિણી, વસુદેવ, સંબંધીઓ અને જ્ઞાતિઓ ભગવાનને ગુફામાંથી બહાર નહીં નીકળેલા સાંભળી શોક કરતાં હતાં. ૩૪ દુઃખ પામેલાં અને સત્રાજિતને ગાળો દેતાં દ્વારકાનાં માણસો શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ થવા સારુ મહામાયા દુર્ગાદેવીની આરાધના કરવા લાગ્યાં. ૩૫ આરાધનાને લીધે દુર્ગાદેવીએ તેઓને આશીર્વાદ આપ્યો કે તમે શ્રીકૃષ્ણને જોશો, ત્યાં જ તુરત સ્ત્રી સહિત અને જેમનું કામ સિદ્ધ થયું હતું, એવા ભગવાન સર્વેને રાજી કરતા પ્રગટ થયા. ૩૬ પાછા આવેલા ભગવાનને સ્ત્રી સહિત

સ ચાતિત્રીડિતો રત્નં ગૃહીત્વાવાઙ્મુખસ્તતઃ । અનુતપ્યમાનો ભવનમગમત્ સ્વેન પાપ્મના ૩૧
સોઽનુધ્યાયંસ્તદેવાઘં બલવદ્વિગ્રહાકુલઃ । કથં મૃજામ્યાત્મરજઃ પ્રસીદેદ્ વાચ્યુતઃ કથમ્ ૪૦
કિં કૃત્વા સાધુ મહ્યં સ્યાન્ન શપેદ્ વા જનો યથા । અદીર્ઘદર્શનં ક્ષુદ્રં મૂઢં દ્રવિણલોલુપમ્ ૪૧
દાસ્યે દુહિતરં તસ્મૌ સ્ત્રીરત્નં રત્નમેવ ચ । ઉપાયોઽયં સમીચીનસ્તસ્ય શાન્તિર્ન ચાન્યથા ॥૪૨
એવં વ્યવસિતો બુદ્ધ્યા સત્રાજિત્ સ્વસુતાં શુભામ્ । મર્ષિં ચ સ્વયમુદ્યમ્ય કૃષ્ણાયોપજહાર હ ૪૩
તાં સત્યભામાં ભગવાનુપયેમે યથાવિધિ । બહુભિર્યાચિતાં શીલરૂપોદાર્યગુણાન્વિતામ્ ॥૪૪
ભગવાનાહ ન મર્ષિં પ્રતીચ્છમો વયં નૃપ ! । તવાસ્તાં દેવભક્તસ્ય વયં ચ ફલભાગિનઃ ॥૪૫

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

स्यमन्तकोपाख्याने षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५६॥

તથા ગળામાં મણિ સહિત જોઈને સર્વને મોટો આનંદ થયો. ૩૦ પછી ભગવાને ઉગ્રસેન રાજાની સમક્ષ સભામાં સત્રાજિતને બોલાવી મણિ મળવાની સર્વે વાત કહીને તેને મણિ આપી દીધો. ૩૧ મણિ લઈને બહુ જ લજાએલો અને પોતાના પાપથી પસ્તાતો તે સત્રાજિત નીચું મોઢું કરીને ત્યાંથી પોતાને ઘેર ગયો. ૩૨ બળિયા સાથે વિરોધ થવાને લીધે વ્યાકુળ થયેલો તે સત્રાજિત પોતાના મનમાં તે જ વાતનું ધ્યાન લાગી રહેતાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે હવે હું મારો અપરાધ શી રીતે ટાળું? ભગવાન શી રીતે પ્રસન્ન થાય? હું લાંબી દૃષ્ટિથી નહીં જોનારો, ક્ષુદ્ર, મૂઢ અને ધનનો લાલચુ છું તેથી મને માણસો શી રીતે ગાળો ન આપે? ૪૦-૪૧ હું સ્ત્રીઓમાં રત્નરૂપ મારી દીકરી સત્યભામા તથા મણિ એ બંને ભગવાનને આપીશ, આ ઉપાય સારો છે, તે વિના બીજી રીતે અપરાધની શાંતિ થશે નહીં. ૪૨ સત્રાજિતે આ પ્રમાણે મનમાં નિશ્ચય કરી, સામેથી જઈને પોતાની કન્યા ભગવાનને આપી અને મણિ પણ આપ્યો. ૪૩ શીલ, રૂપ, ઉદારતા અને ગુણવાળાં તે સત્યભામાને ભગવાન પરણ્યા. ૪૪ પરણીને ભગવાને સત્રાજિતને કહ્યું કે તમારો મણિ અમે રાખીશું નહીં. તમે સૂર્યના ભક્ત છો તેથી તમારી પાસે જ ભલે રહ્યો, અમે તો એમાંથી થતું ફળ લેવાના છીએ. (તમે અપુત્ર હોવાને લીધે તમારું ધન અંતે અમારું જ થવાનું છે, એમ ગૂઢ અભિપ્રાય રાખીને ભગવાને આ વચન કહ્યું.) ૪૫

एति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधानो छप्यनमो अध्याय संपूर्ण।

अथ सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः (५७)

॥ श्रीशुकउवाच ॥

વિજ્ઞાતાથોઽપિ ગોવિંદો દગ્ધાનાકર્ણ્ય પાંડવાન્ । કુંતી ચ કુલ્યકરણે સહરામો યયૌ કુરુન્ ૧
ભીષ્મં કૃપં સવિદુરં ગાન્ધારીં દ્રોણમેવ ચ । તુલ્યદુઃસ્વૌ ચ સદ્ગમ્ય હા કષ્ટમિતિ હોચતુઃ ॥૨
લબ્ધવૈતદન્તરં રાજન્ ! શતધન્વાનમૂચતુઃ । અક્રૂરકૃતવર્માણૌ મર્ષિઃ કસ્માન્ન ગૃહ્યતે ॥૩
યોઽસ્મભ્યં સંપ્રતિશ્રુત્ય કન્યારત્નં વિગર્હ્ય નઃ । કૃષ્ણાયાદાન્ન સત્રાજિત્ કસ્માદ્ ભ્રાતરમન્વિયાત્
એવં ભિન્નમતિસ્તાભ્યાં સત્રાજિતમસત્તમઃ । શયાનમવધીલ્લોભાત્ સ પાપઃ ક્ષીણજીવિતઃ ॥૫
સ્ત્રીણાં વિક્રોશમાનાનાં ઋન્દન્તીનામનાથવત્ । હત્વા પશૂન્ સૌનિકવન્મણિમાદાય જગ્મિવાન્ ૬
સત્યભામા ચ પિતરં હતં વીક્ષ્ય શુચાર્પિતા । વ્યલપત્તાત ! તાતેતિ હા હતાસ્મીતિ મુહ્યતિ ॥૭
તૈલદ્રોણ્યાં મૃતં પ્રાસ્ય જગામ ગજસાહ્યમ્ । કૃષ્ણાય વિદિતાર્થાય ત્સાઽઽચચ્ચૌ પિતુર્વધમ્ ૮

अध्याय ५७

શતધન્વાને મારવાથી ફરી મણિ ચોરવાનો આરોપ આવતાં ભગવાને અક્રૂર પાસેથી મણિ મંગાવીને આરોપ દૂર કર્યો.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! પાંડવો ભોંયરામાં થઈને લાખાગૃહમાંથી નીકળી ગયા છે, એ વાત ભગવાન જાણતા હતા, તોપણ પાંડવોને અને કુંતીને બળી ગયેલા સાંભળી, બલરામને સાથે લઈને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન લૌકિક વ્યવહાર સાચવવા સારુ હસ્તિનાપુરમાં ગયા. ૧ સમાન જેમને દુઃખ છે એવા ભીષ્મપિતામહ, કૃપાચાર્ય, વિદુર, ગાંધારી અને દ્રોણાચાર્ય આટલાને મળી, એ બે ભાઈઓ હાય !! ભુંડું થયું, એમ ખરખરો કરવા લાગ્યા. ૨ હે રાજા ! આ તાકડો મળતાં દ્વારકામાં અક્રૂરજી તથા કૃતવર્માએ શતધન્વાને શીખવ્યું કે તું સત્રાજિત પાસેથી મણિને શા માટે લઈ લેતો નથી? ૩ જેણે રત્ન જેવી કન્યા આપવાની આપણને હા કહીને પછી કૃષ્ણને આપી દીધી. તે સત્રાજિત તેના ભાઈ પ્રસેનની પાસે શા માટે નહીં જવો જોઈએ? ૪ (અર્થાત્ તેને મારી નાખવો જોઈએ) આ પ્રમાણે તે બંને જણાએ બુદ્ધિ ફેરવતાં જેનું મોત નજીક આવ્યું હતું, એવા એ પાપી અને અત્યંત ક્રૂર શતધન્વાએ સત્રાજિતને સૂતો માર્યો. ૫ કસાઈ જેમ પશુને મારે તેમ સત્રાજિતને મારીને અનાથની પેઠે રુદન કરતી અને વિલાપ કરતી એવી સત્રાજિતની સ્ત્રીઓનો અનાદર કરી શતધન્વા મણિ લઈને ભાગી ગયો. ૬ પોતાના બાપને મારી નાખેલો જોઈ શોકથી વ્યાપ્ત થયેલાં અને મુંઝાએલાં સત્યભામા હે બાપ ! હે બાપ ! હાય !! હું મરી ગઈ. એમ વિલાપ કરવા લાગ્યાં. ૭ પછી મરી ગયેલા બાપને તેલની કોઠીમાં નાખી,

તદાકર્ણેશ્વરૌ રાજન્નુસૃત્ય નૂલોકતામ્ । અહો નઃ પરમં કષ્ટમિત્યસ્ત્રાક્ષૌ વિલેપતુઃ ॥૧
આગત્ય ભગવાંસ્તસ્માત્ સભાર્યઃ સાગ્રજઃ પુરમ્ । શતધન્વાનમારેભે હન્તું હર્તુ મર્ણિ તતઃ ॥૧૦
સોઽપિ કૃષ્ણોદ્યમં જ્ઞાત્વા ભીતઃ પ્રાણપરીપ્સયા । સાહાય્યે કૃતવર્માણમયાચત સ ચાબ્રવીત્ ૧૧
નાહમીશ્વરયોઃ કુર્યાં હેલનં રામકૃષ્ણયોઃ । કો નુ ક્ષેમાય કલ્પેત તયોર્વૈજિનમાચરન્ ॥૧૨
કંસઃ સહાનુગોઽપીતો યદ્દ્વેષાત્યાજિતઃ શ્રિયા । જરાસન્ધઃ સસદશ સંયુગાન્ વિરથો ગતઃ ॥૧૩
પ્રત્યાખ્યાતઃ સ ચાક્રૂરં પાર્ષ્ણિગ્રાહમયાચત । સોઽપ્યાહ કો વિરુદ્ધેત વિદ્વાનીશ્વરયોર્બલમ્ ॥૧૪
ય ઇદં લીલયા વિશ્વં સૃજત્યવતિ હન્તિ ચ । ચેષ્ટાં વિશ્વસૃજો યસ્ય ન વિદુર્મોહિતાજયા ॥૧૫
યઃ સસહાયનઃ શૈલમુત્પાટ્યૈકેન પાણિના । દધાર લીલયા બાલ ઝચ્છિલીન્ધ્રમિવાર્ભકઃ ॥૧૬
નમસ્તસ્મૈ ભગવતે કૃષ્ણાયાદ્ભુતકર્મણે । અનન્તાયાદિભૂતાય કૂટસ્થાયાત્મને નમઃ ॥૧૭

સંતાપ પામેલાં સત્યભામા હસ્તિનાપુર ગયાં, અને જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન આ બધી વાતને જાણતા જ હતા, તેમની પાસે પોતાના બાપનો વધ થવાની વાત કરી. હે રાજા ! આ વાત સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ તથા બલરામ કે જેઓ ઈશ્વર હતા તેઓ પોતાના મનુષ્યાવતારને અનુસરી આંખોમાં આંસુ લાવીને અહો !!! આપણને મોટી વિપત્તિ આવી છે. એમ વિલાપ કરવા લાગ્યા. પછી સત્યભામા અને બલરામની સાથે ભગવાન હસ્તિનાપુરમાંથી દ્વારકામાં આવીને, શતધન્વાને મારવાની અને તેની પાસેથી મણિ લઈ લેવાની ગોઠવણ કરવા લાગ્યા. ભગવાનને એવી ગોઠવણમાં લાગેલા જોઈ, ભય પામેલા તે શતધન્વાએ પોતાને સહાયતા આપવા માટે કૃતવર્માની પ્રાર્થના કરી, ત્યારે કૃતવર્માએ કહ્યું કે શ્રીકૃષ્ણ અને બલરામ મોટા સમર્થ છે. તેઓનો અપરાધ હું નહીં કરું, તેનો અપરાધ કરવાથી કોણ સુખી થાય ? તેઓનો દ્વેષ કરવાથી પોતાના અનુચરો સહિત કંસ, રાજ્ય લક્ષ્મીથી ભ્રષ્ટ થઈને મરી ગયો અને જરાસંધ પણ સત્તરવાર સંગ્રામમાં હાર ખાઈને જતો રહ્યો હતો. આ પ્રમાણે કૃતવર્માએ ના પાડતાં તે શતધન્વાએ પોતાને પડખે રહેવાને માટે અકૂરજીની પ્રાર્થના કરી, ત્યાં અકૂરજીએ પણ કહ્યું કે શ્રીકૃષ્ણ અને બળદેવજી તો ઈશ્વર છે તેઓના બળને જાણનારો કયો પુરુષ તેની સાથે વિરોધ કરે. જે ભગવાન આ જગતને પોતાની લીલાથી સજે છે, પાળે છે અને નાશ કરે છે, તેની ગતિને માયાથી મોહ પામેલા બ્રહ્માદિક પણ જાણતા નથી અને જેણે સાત વર્ષની બાલ્યાવસ્થામાં બાળક જેમ બિલાડીના ટોપને ઊખેડી નાખે તેમ લીલામાત્રમાં પર્વતને ઊખેડીને એક હાથથી ધર્યો હતો. આવું અદ્ભુત કર્મ કરનાર, અનંત, સર્વના કારણ, અવિનાશી આવા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ

પ્રત્યાખ્યાતઃ સ તેનાપિ શતધન્વા મહામણિમ્ । તસ્મિન્ ન્યસ્યાશ્વમારુહ્ય શતયોજનગં યયૌ ૧૮
ગરુડધ્વજમારુહ્ય રથં રામજનાર્દનૌ । અન્વયાતાં મહાવેગૈરશ્ચૈ રાજન્ ! ગુરુદ્રુહમ્ ॥૧૯
મિથિલાયામુપવને વિસૃજ્ય પતિતં હ્યમ્ । પદ્ભ્યામધાવત્ સન્નસ્તઃ કૃષ્ણોઽપ્યન્વદ્રવદ્ રુષા ૨૦
પદાતેર્ભગવાંસ્તસ્ય પદાતિસ્તિગ્મનેમિના । ચક્રેણ શિર ઉત્કૃત્ય વાસસો વ્યચિનોન્મણિમ્ ॥૨૧
અલબ્ધમણિરાગત્ય કૃષ્ણ આહાગ્રજાન્તિકમ્ । વૃથા હતઃ શતધનુર્મણિસ્તત્ર ન વિદ્યતે ॥૨૨
તત આહ બલો નૂનં સ મણિઃ શતધન્વના । કર્સિમશ્ચિત્ પુરુષે ન્યસ્તસ્તમન્વેષં પુરં વ્રજ ॥૨૩
અહં વિદેહમિચ્છામિ દ્રઘ્ણં પ્રિયતમં મમ । ઇત્યુક્ત્વા મિથિલાં રાજન્ ! વિવેશ યદુનન્દનઃ ॥૨૪
તં દૃષ્ટ્વા સહસોત્થાય મૈથિલઃ પ્રીતમાનસઃ । અર્હયામાસ વિધિવદર્હણીયં સમર્હણૈઃ ॥૨૫
ઝવાસ તસ્યાં કતિચિન્મિથિલાયાં સમા વિભુઃ । માનિતઃ પ્રીતિયુક્તેન જનકેન મહાત્મના ।

તતોઽશિક્ષદ્ ગદાં કાલે ધાર્તરાષ્ટ્રઃ સુયોધનઃ ॥૨૬॥

ભગવાનને હું પ્રણામ કરું છું. આ પ્રમાણે અકૂરજીએ પણ ના પાડતાં તે શતધન્વા પોતાના મોટા મણિને અકૂરજીની પાસે થાપણ રાખી, એક સો યોજન ચાલવાની શક્તિવાળા ઘોડા પર બેસીને ભાગી ગયો. હે રાજા ! શ્રીકૃષ્ણ અને બળદેવજી ગરુડની ધ્વજાવાળા રથમાં બેસીને મોટા વેગવાળા ઘોડાઓથી, એ પોતાના સસરાને મારનારા શતધન્વાની પછવાડે ગયા. મિથિલા નગરીના ઉપવનમાં ઘોડો પડી જતાં તેને છોડી દઈ ત્રાસ પામેલો શતધન્વા પગથી દોડ્યો, ત્યારે ભગવાન પણ ક્રોધથી તેની પછવાડે પગથી જ દોડ્યા. ભગવાને એ શતધન્વાનું મારું તીક્ષ્ણ ધારવાળાં ચક્રથી કાપી નાખીને તેના કપડાંમાં મણિને શોધ્યો. મણિ નહીં મળતાં ભગવાને મોટા ભાઈ બલરામની પાસે આવીને કહ્યું કે શતધન્વાને વૃથા માર્યો. તેની પાસે મણિ નથી. આથી બળદેવજીને શંકા થઈ કે ભગવાન પોતાની સ્ત્રીને આપવા સારુ પોતાની પાસે મણિ રાખીને મને ઠગે છે. તોપણ તે વાત મનમાં રાખી, અરુચિથી ભગવાનને કહ્યું કે એ મણિ શતધન્વાએ કોઈને ત્યાં થાપણ રાખેલો હશે, માટે તેની શોધ કરો અને દ્વારકામાં જાઓ. જે મને બહુ જ પ્યારા છે તેવા વિદેહ રાજાને મળવાની ઈચ્છા રાખું છું. એમ કહી બલરામ મિથિલા નગરીમાં ગયા. પૂજન કરવા યોગ્ય એ બળભદ્રને આવ્યા જોઈ, રાજી થયેલા મિથિલા નગરીના પતિ વિદેહ રાજાએ તરત ઊઠીને પૂજાના પદાર્થોથી વિધિ પ્રમાણે તેમની પૂજા કરી. બળદેવજી કેટલાંક વર્ષ સુધી મિથિલામાં જ રહ્યા. ત્યાં યોગ્ય સમયમાં ધૃતરાષ્ટ્રનો દીકરો દુર્યોધન કે જેને પ્રીતિવાળા મહાત્મા જનકે માન દઈને રાખ્યો હતો, તે દુર્યોધન બલરામની પાસેથી

કેશવો દ્વારકામેત્ય નિધનં શતધન્વનઃ । અપ્રાપ્તિં ચ મણેઃ પ્રાહ પ્રિયાયાઃ પ્રિયકૃદ્ વિભુઃ ૨૭
તતઃ સ કારયામાસ ક્રિયા બન્ધોર્હતસ્ય વૈ । સાકં સુહૃદ્ધિર્ભગવાન્ યા યાઃ સ્યુઃ સામ્પરાયિકાઃ ૨૮
અક્રૂરઃ કૃતવર્મા ચ શ્રુત્વા શતધનોર્વધમ્ । વ્યૂષતુર્ભયવિત્રસ્તૌ દ્વારકાયાઃ પ્રયોજકૌ ॥૨૯
અક્રૂરે પ્રોષિતેઽરિષ્ટાન્યાસન્ વૈ દ્વારકૌકસામ્ । શારીરા માનસાસ્તાપા મુહુર્દૈવિકભૌતિકાઃ ૩૦
ઇત્યજ્ઞોપદિશન્ત્યેકે વિસ્મૃત્ય પ્રાગુદાહ્લતમ્ । મુનિવાસનિવાસે કિં ઘટેતારિષ્ટદર્શનમ્ ॥૩૧
દેવેઽવર્ષતિ કાશીશઃ શ્વફલ્કાયાગતાય વૈ । સ્વસુતાં ગાન્દિનીં પ્રાદાત્ તતોઽવર્ષત્ સ્મ કાશિષુ ૩૨
તત્સુતસ્તત્પ્રભાવોઽસાવક્રૂરો યત્ર યત્ર હ । દેવોઽભિવર્ષતે તત્ર નોપતાપા ન મારિકાઃ ॥૩૩
ઇતિ વૃદ્ધવચઃ શ્રુત્વા નૈતાવદિહ કારણમ્ । ઇતિ મત્વા સમાનાય્ય પ્રાહાક્રૂરં જનાર્દનઃ ॥૩૪
પૂજયિત્વાભિભાષ્યેનં કથયિત્વા પ્રિયાઃ કથાઃ । વિજ્ઞાતાઃખિલચિત્તજ્ઞઃ સ્મયમાન ડવાચ હ ૩૫

ગદાયુદ્ધ શીખ્યો. ૨૬ આ બાજુ સત્યભામાને રાજી કરનારા ભગવાને દ્વારકામાં આવીને શતધન્વાને મારી નાખવાની અને મણિ નહીં મળવાની વાત કરી દેખાડી. (સત્યભામાને પણ શંકા થઈ કે મણિ પોતાના મોટા ભાઈને આપી, તેમને મિથિલામાં રાખી આવ્યા છે અને ખોટું બોલીને મને ઠગે છે.) ૨૭ પછી ભગવાને મરણ પામેલા સસરાની જે જે પરલોક સંબંધી ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ તે સર્વે સંબંધીઓને સાથે રાખીને કરાવી. ૨૮ શતધન્વાને શીખવનારા અક્રૂરજી અને કૃતવર્મા શતધન્વાને મારી નાખવાની વાત સાંભળી બીકના માર્યા દ્વારકામાંથી ભાગી ગયા. ૨૯ અક્રૂરજી દ્વારકામાંથી જતા રહેતાં દ્વારકાના રહેવાસીઓને શરીરમાં અને મનમાં દેવ તથા ભૂત સંબંધી કેટલાક તાપ અને અનિષ્ટ થવા લાગ્યાં, આમ કેટલાક મુનિઓ પોતે જ કહેલા શ્રીકૃષ્ણના માહાત્મ્યને ભૂલી જઈને કહે છે, કેમકે મુનિઓના નિવાસરૂપ શ્રીકૃષ્ણ જ્યાં રહેતા હોય ત્યાં ઉત્પાત દેખાવા ઘટે જ કેમ ? ૩૦-૩૧ કેટલાક મુનિઓ કહે છે અક્રૂરજી જતા રહેતાં દ્વારકાના વૃદ્ધલોકો કહેવા લાગ્યા કે જે સમયે ઈંદ્ર વૃષ્ટિ કરતો ન હતો તે સમયે કાશીના રાજાએ પોતા પાસે આવેલા શ્વફલ્ક યાદવને પોતાની ગાંદિની નામની કુંવરી આપી હતી, તેથી કાશી દેશમાં વૃષ્ટિ થઈ હતી. તો એ શ્વફલ્કના પુત્ર અક્રૂરજી પણ પોતાના બાપ જેવા પ્રભાવવાળા છે, માટે તે જ્યાં હોય ત્યાં ઈંદ્ર વૃષ્ટિ કરે અને ઉત્પાત કે અકાળ મૃત્યુ પણ ન થાય. ૩૨-૩૩ આવું વૃદ્ધલોકોનું બોલવું સાંભળી તથા આમ થવામાં આટલું જ કારણ નથી પણ મણિ ગયો છે એ પણ કારણ છે, એમ માની ભગવાને કાશીમાંથી અક્રૂરજીને તેડાવ્યા. ત્યાર પછી તેમનો સત્કાર કરી બોલાવી તથા પ્રિય લાગે તેવી વાતો કરી સર્વને તથા સર્વના ચિત્તને જાણનારા ભગવાને હસતાં

નનુ દાનપતે ! ન્યસ્તસ્ત્વચ્યાસ્તે શતધન્વના । સ્યમન્તકો મણિઃ શ્રીમાન્ વિદિતઃ પૂર્વમેવ નઃ ૩૬
સત્રાજિતોઽનપત્યત્વાદ્ ગૃહ્ણીયુર્દુહિતુઃ સુતાઃ । દાયં નિનીયાપઃ પિપ્પડાન્ વિમુચ્ચર્ણં ચ શેષિતમ્ ૩૭
તથાપિ દુર્ધરસ્ત્વન્યૈસ્ત્વચ્યાસ્તાં સુવ્રતે ! મણિઃ । કિન્તુ મામગ્રજઃ સમ્યજ્ઞઃ ન પ્રત્યેતિ મણિ પ્રતિ ૩૮
દર્શયસ્વ મહાભાગ બન્ધુનાં શાન્તિમાવહ । અવ્યુચ્છિન્ના મગ્ધાસ્તેઽદ્ય વર્તન્તે રુક્મવેદયઃ ॥૩૯
એવં સામધિરાલબ્ધઃ શ્વફલ્કતનયો મણિમ્ । આદાય વાસસાચ્છન્નં દવૌ સૂર્યસમપ્રથમ્ ॥૪૦
સ્યમન્તકં દર્શયિત્વા જ્ઞાતિભ્યો રજ આત્મનઃ । વિમૃજ્ય મણિના ભૂયસ્તસ્મૈ પ્રત્યર્પયત્ પ્રભુઃ ૪૧
યસ્ત્વેતદ્ભગવત ઈશ્વરસ્ય વિષ્ણોર્વીર્યાઢ્યં વૃજિનહરં સુમજ્જલં ચ ।

આખ્યાનં પઠતિ શૃણોત્યનુસ્મરેદ્વા દુષ્કીર્તિં દુરિતમપોહ્ય યાતિ શાન્તિમ્ ॥૪૨॥

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દશમસ્કન્ધે ઉત્તરાર્ધે

સ્યમન્તકોપાખ્યાને સપ્તપચ્ચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૭॥

હસતાં કહ્યું કે હે દાનપતિ ! શતધન્વાએ સ્યમંતક નામનો ઉત્તમ મણિ તમારી પાસે થાપણ મૂકેલો છે. એ વાત પ્રથમથી જ અમારા જાણવામાં છે. ૩૪-૩૬ જોકે સત્રાજિત અપુત્ર હોવાને લીધે તેને જળદાન તથા પીંડદાન દઈ તથા તેમનું અવશેષ રહેલું કરજ ચૂકવી તેની સર્વે મિલકત લેવાને ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે તેની દીકરીના દીકરાઓ અધિકારી છે, તોપણ એ મણિ તમ વિના બીજાઓથી રાખી શકાય તેમ નથી, તમે સારા નિયમો પાળનારા છો તેથી તમારી પાસે જ રહેવા દઈશું, પરંતુ મણિના વિષયમાં મોટાભાઈ મારો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ કરતા નથી, માટે એ મણિ દેખાડો અને બંધુઓમાં પરસ્પર મન દુઃખ થયું છે તેની શાંતિ કરો. તમે એમ તો નહિં જ કહી શકો કે મણિ મારી પાસે નથી; કારણ કે હમણાં સુધી સોનાની વેદીવાળા તમારા યજ્ઞો ચાલ્યા કરે છે. ૩૭-૩૮ આ પ્રમાણે ભગવાનનાં સત્ય વચન અક્રૂરજીના હૃદયમાં લાગી ગયાં, તેથી અક્રૂરજીએ સૂર્ય સરખી કાંતિવાળો મણિ હાથમાં લઈ વસ્ત્રથી ઢાંકીને ભગવાનને આપ્યો. ૪૦ જ્ઞાતિઓને એ સ્યમંતકમણિ દેખાડી અને તેથી પોતા ઉપરનો અભિશાપ ટાળીને ભગવાને તે મણિ પાછો અક્રૂરજીને જ આપ્યો. ૪૧ આ આખ્યાન કે જે જગતના ઈશ્વર વિષ્ણુ ભગવાનના પરાક્રમવાળું, દુઃખને હરનાર અને મહા મંગળરૂપ છે, તેનો જે કોઈ માણસ પાઠ કરે, સાંભળે અથવા સ્મરણ કરે તે પોતાની અપકીર્તિને અને અપકીર્તિ કરાવનારા પાપને દૂર કરી શાંતિ પામે છે. ૪૨

ઇતિ શ્રીમદ્મહાપુરાણ ભાગવતના દશમ સ્કંધનો સત્તાવનમો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

અથાષ્ટપન્નાશત્તમોઽધ્યાયઃ (૫૮)

॥ શ્રીશુકઊવાચ ॥

एकदा पांडवान् दृष्टुं प्रतीतान् पुरुषोत्तमः । इन्द्रप्रस्थं गतः श्रीमान् युयुधानादिभिर्वृतः ॥१॥
दृष्ट्वा तमागतं पार्था मुकुन्दमखिलेश्वरम् । उत्तस्थुर्युगपद् वीराः प्राणा मुख्यमिवागतम् ॥२॥
परिष्वज्याच्युतं वीरा अङ्गसङ्ग्रहतैनसः । सानुरागस्मितं वक्त्रं वीक्ष्य तस्य मुदं ययुः ॥३॥
युधिष्ठिरस्य भीमस्य कृत्वा पादाभिवन्दनम् । फाल्गुनं परिरभ्याथ यमाभ्यां चाभिवन्दितः ४॥
परमासन आसीनं कृष्णा कृष्णामनिन्दिता । नवोढा व्रीडिता किञ्चिच्छनैरेत्याभ्यवन्दत ॥५॥
तथैव सात्यकिः पार्थैः पूजितश्चाभिवन्दितः । निषसादासनेऽन्ये च पूजिताः पर्युपासत ॥६॥
पृथां समागत्य कृताभिवादनस्तयातिहाद्रार्द्रदृशाभिरम्भितः ।

आपृष्ट्वास्तां कुशलं सहस्रुषां पितृष्वसारं परिपृष्ट्वान्धवः ॥७॥

तमाह प्रेमवैक्लव्यरुद्धकण्ठाश्रुलोचना । स्मरन्ती तान् बहून् क्लेशान् क्लेशापायात्मदर्शनम् ८

અધ્યાય ૫૮

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પાંચ સ્ત્રીઓ સાથે પરાક્રયા.

શુકદેવજી કહે છે રાજા! પાંડવો પ્રથમ લાક્ષાગૃહમાં બળી ગયેલા જણાયા હતા અને પછી દુપદ રાજાને ઘેર સર્વલોકોના જોવામાં આવ્યા હતા, તે પાંડવોને જોવા માટે એક દિવસે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સાત્યકિ આદિ યાદવોની સાથે ઈંદ્રપ્રસ્થમાં પધાર્યા.^૧ સર્વલોકોના ઈશ્વર તે શ્રીકૃષ્ણને આવેલા જોઈ વીર પાંડવો જેમ પ્રાણ આવતાં ઈંદ્રિયો ઊઠે તેમ એક સામટા ઊભા થયા.^૨ ભગવાનનું આલિંગન કરી તેમના અંગના સમાગમથી જેઓનાં પાપ બળી ગયાં એવા પાંડવો સ્નેહ ભરેલું મંદહાસ્યવાળું તેમનું મુખ જોઈને આનંદ પામ્યા.^૩ યુધિષ્ઠિર અને ભીમસેન કે જેઓ પોતાથી મોટા હતા તેઓને ભગવાન પગે લાગ્યા, અર્જુનનું આલિંગન કર્યું અને નકુલ, સહદેવ ભગવાનને પગે લાગ્યા.^૪ નવાં પરણીને આવેલાં પતિવ્રતા દ્રૌપદી ઉત્તમ આસન પર બેઠેલા ભગવાનની પાસે કાંઈક લજાતાં ધીરે ધીરે આવીને તેમને પગે લાગ્યાં.^૫ આ પ્રમાણે પાંડવો દ્વારા પૂજાયેલ અને પ્રણામ કરાયેલ, સાત્યકિ અને બીજાઓ પણ યોગ્ય પૂજા અને સન્માન પામીને આસનો પર બેઠા.^૬ ભગવાન પોતાનાં કુઈ કુંતીની પાસે આવીને તેમને પગે લાગ્યા. ઘણા સ્નેહથી જેમની આંખોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં હતાં, એવાં એ ફઈએ ભગવાનનું આલિંગન કર્યું. પછી કુંતીએ બાંધવોનું કુશળ પૂછતાં ભગવાને પણ તેમને અને દ્રૌપદીને કુશળ પૂછ્યું.^૭ પ્રેમની પરવશતાથી જેનો કંઠ રુંધાઈ ગયો હતો, અને નેત્રમાં

तदैव कुशलं नोऽभूत् सनाथास्ते कृता वयम् । ज्ञातीन् नः स्मरता कृष्ण भ्राता मे प्रेषितस्त्वया ९
न तेऽस्ति स्वपरभ्रान्तिर्विश्वस्य सुहृदात्मनः । तथापि स्मरतां शश्वत् क्लेशान् हंसि हृदि स्थितः १०
युधिष्ठिर उवाच

किं न आचरितं श्रेयो न वेदाहमधीश्वर ! । योगेश्वराणां दुर्दर्शो यन्नो दृष्टः कुमेधसाम् ॥११॥
इति वै वार्षिकान् मासान् राज्ञा सोऽभ्यर्थितः सुखम् । जनयन् नयनानन्दमिन्द्रप्रस्थौकसां विभुः १२
एकदा रथमारुह्य विजयो वानरध्वजम् । गाण्डीवं धनुरादाय तूणौ चाक्षयसायकौ ॥१३॥
साकं कृष्णेन सन्नद्धो विहर्तुं विपिनं वनम् । बहुव्यालमृगाकीर्णं प्राविशत् परवीरहा ॥१४॥
त्राविध्यच्छ्रैर्व्याघ्रान् सूकरान् महिषान् रुरुन् । शरभान् गवयान् खड्गान् हरिणाञ्छशशकान्
तान् निन्युः किङ्करा राज्ञे मेध्यान् पर्वण्युपागते । तृट्परीतः परिश्रान्तो बीभत्सुर्यमुनामगात् १६
तत्रोपस्पृश्य विशदं पीत्वा वारि महारथौ । कृष्णौ ददृशतुः कन्यां चरन्तीं चारुदर्शनाम् १७
तामासाद्य वरारोहां सुद्विजां रुचिराननाम् । पप्रच्छ प्रेषितः सख्या फाल्गुनः प्रमदोत्तमाम् १८

આંસુ આવ્યાં હતાં, એવાં કુંતીએ પોતા ઉપર પડેલાં ઘણાં કષ્ટોને સંભારી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને કહ્યું કે “હે કૃષ્ણ! હે દુઃખહરણ! જ્યારે અમો બંધુઓને સંભારીને તમે મારા ભાઈ અકૂરને મોકલ્યા હતા, ત્યારથી જ અમારું કુશળ થઈ ચૂક્યું છે અને તમે અમને ધણિયાતાં કર્યાં છે.”^{૯-૯} જગતના મિત્ર અને આત્મારૂપ આપને આ પોતાનો અને આ પારકો એવો ભેદ નથી, તોપણ સ્મરણ કરનારાઓના હૃદયમાં રહીને નિરંતર તેઓના ક્લેશોને દૂર કરો છો.”^{૧૦} યુધિષ્ઠિરે ભગવાનને કહ્યું કે “હે પ્રભુ! અમે કહ્યું પુણ્ય કર્યું છે કે જેના પ્રભાવથી યોગેશ્વરોને પણ દુર્લભ એવાં તમારાં દર્શન, વિષય લંપટ એવા અમોને થયાં તે હું જાણતો નથી.”^{૧૧} યુધિષ્ઠિર રાજાની પ્રાર્થના ઉપરથી ભગવાન વર્ષાઋતુના ચાર મહિના સુધી આનંદથી ઈંદ્રપ્રસ્થમાં રહ્યા અને ત્યાંના રહેવાસીઓનાં નેત્રોને આનંદ આપ્યો.^{૧૨} એક દિવસે શત્રુઓને મારનાર અર્જુન ભગવાનની સાથે સજજ થઈ, વાનરની ધ્વજાવાળા રથમાં બેસીને ગાંડીવ ધનુષ તથા અક્ષય બાણવાળા ભાથા લઈ, ઘણા સર્પ અને મૃગોથી ભરેલા ઘાટા વનમાં મૃગયા કરવા સારુ ગયા.^{૧૩-૧૪} એ વનમાં વાઘ, સુવર, પાડા, રુરુ, સરભ, રોઝ, ગેંડા, હરણ, સસલાં અને શાહુડીને (શેઢાઈને) બાણથી વીંધી નાખ્યાં.^{૧૫} પર્વણીનો દિવસ હતો તેથી એ પવિત્ર પશુઓને કિંકર લોકો રાજાની પાસે લઈ ગયા. તરસથી વ્યાપ્ત અને થાકેલા અર્જુન યમુનાજીની પાસે આવ્યા.^{૧૬} મહારથી શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુને સ્વચ્છ પાણીનું આચમન અને પાન કર્યા પછી ત્યાં ફરતી એક રૂપાળી કન્યાને દીઠી.^{૧૭} ભગવાને

કા ત્વં કસ્યાસિ સુશ્રોણિ ! કુતોઽસિ કિં ચિકીર્ષસિ । મન્યે ત્વાં પતિમિચ્છન્તી સર્વં કથય શોભને !

કાલિન્દ્યુવાચ

અહં દેવસ્ય સવિતુર્દુહિતા પતિમિચ્છતી । વિષ્ણું વરેણ્યં વરદં તપઃ પરમમાસ્થિતા ॥૨૦
નાન્યં પતિં વૃણે વીર! તમૃતે શ્રીનિકેતનમ્ । તુષ્યતાં મે સ ભગવાન્ મુકુન્દોઽનાથસંશ્રયઃ ॥૨૧
કાલિન્દીતિ સમાચ્ચાતા વસામિ યમુનાજલે । નિર્મિતે ભવને પિત્રા યાવદચ્યુતદર્શનમ્ ॥૨૨
તથાવદદ્ ગુડાકેશો વાસુદેવાય સોઽપિ તામ્ । રથમારોપ્ય તદ્ વિદ્વાન્ ધર્મરાજમુપાગમત્ ૨૩
યદૈવ કૃષ્ણઃ સન્દિષ્ટઃ પાર્થાનાં પરમાદ્ભુતમ્ । કારયામાસ નગરં વિચિત્રં વિશ્વકર્મણા ॥૨૪
ભગવાંસત્ર નિવસન્ સ્વાનાં પ્રિયચિકીર્ષયા । અગ્નયે ખાણડવં દાતુમર્જુનસ્યાસ સારથિઃ ૨૫
સોઽગ્નિસ્તુષ્ટો ધનુરદાઙ્ગ્યાઙ્ગ્વેતાનષ્ટ રથં નૃપ! । અર્જુનાયાક્ષયૌ તૂળૌ વર્મં ચાભેદ્યમસ્ત્રિભિઃ ૨૬
મયશ્ચ મોચિતો વહ્નેઃ સખાં સઘ્ચ ઉપાહરત્ । યસ્મિન્ દુર્યોધનસ્યાસીજ્જલસ્થલદૃશિ ભ્રમઃ ૨૭

મોકલેલા અર્જુને સુંદર નિતંબવાળી, સારા દાંતવાળી અને રુચિર મોઢાંવાળી એ ઉત્તમ સ્ત્રીની પાસે જઈને પૂછ્યું કેરું હે રૂડા નિતંબવાળી ! તું કોણ છે ? કોની છે ? ક્યાંથી આવી છે ? અને શું કરવા ઈચ્છે છે ? હું ધારું છું કે તને પતિની ઈચ્છા છે. માટે હે સુંદરી ! તું સર્વે કહે. ૧૮-૧૯ કાલિંદી કહે છે હું સૂર્યની દીકરી છું, અને વરદાન દેનારા મહાપ્રભુ વિષ્ણુ મારા પતિ થાય એવી ઈચ્છાથી કઠોર તપ કરું છું. ૨૦ હે વીર ! લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ એ વિષ્ણુ વિના બીજા પતિને હું ઈચ્છતી નથી. અનાથ લોકોના આશ્રયરૂપ એ મુકુંદ ભગવાન મારા ઉપર પ્રસન્ન થજો. ૨૧ મારું નામ કાલિંદી છે અને યમુનાના ધરામાં મારા પિતાએ રચી આપેલા ઘરમાં હું ભગવાનનું દર્શન થવા સુધી રહેવાની છું. ૨૨

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! અર્જુને ભગવાનની પાસે આ વાત કહી એટલે ભગવાન પોતે પહેલાંથી જ જાણતા હતા, તેથી ભગવાન એ કાલિંદી નામની કન્યાને રથમાં બેસાડી અર્જુનની સાથે યુધિષ્ઠિર રાજાની પાસે આવ્યા. ૨૩ પાંડવોની પ્રાર્થનાથી ભગવાન ઈંદ્રપ્રસ્થમાં રહ્યા હતા, તે સમયમાં તેમણે વિશ્વકર્માની પાસે પાંડવોને માટે ભારે અદ્ભુત નગર કરાવી દીધું હતું. ૨૪ સંબંધીઓનું પ્રિય કરવાની ઈચ્છાથી ત્યાં રહેલા શ્રીકૃષ્ણે અગ્નિને ખાંડવવન બાળવા આપ્યું તે પ્રસંગમાં અર્જુનને ધનુષ આદિનો લાભ કરી દેવાને માટે તેના સાથિય થયા હતા. ૨૫ અગ્નિએ પ્રસન્ન થઈને અર્જુનને ધનુષ, ધોળા, ઘોડા, રથ, અખૂટ બાણવાળાં ભાથાં અને કવચ આપ્યું હતું. ૨૬ વળી ખાંડવવન બાળતી વખતે મયદાનવને અગ્નિથી છોડાવ્યો હોવાથી અગ્નિમાંથી મુકાવેલા મયદાનવે પોતાના મિત્ર અર્જુનને એવી સભા કરી

સ તેન સમનુજ્ઞાતઃ સુહૃદ્ધિશ્ચાનુમોદિતઃ । આયયૌ દ્વારકાં ભૂયઃ સાત્યકિપ્રમુખૈર્વૃતઃ ॥૨૮
અથોપયેમે કાલિન્દી સુપુણ્યત્વૃક્ષ ઋજિતે । વિતન્વન્ પરમાનન્દં સ્વાનાં પરમમઙ્ગલમ્ ॥૨૯
વિન્દાનુવિન્દાવાવન્ત્યૌ દુર્યોધનવશાનુગૌ । સ્વયંવરે સ્વભગિનીં કૃષ્ણો સક્તાં ન્યષેધતામ્ ॥૩૦
રાજાધિદેવ્યાસ્તનયાં મિત્રવિન્દાં પિતૃષ્વસુઃ । પ્રસહ્ય હૃતવાન્ કૃષ્ણો રાજન્ ! રાજાં પ્રપશ્યતામ્ ૩૧
નગનજિન્નામ કૌસલ્ય આસીદ્ રાજાતિધાર્મિકઃ । તસ્ય સત્યાભવત્ કન્યા દેવી નાગ્નજિતી નૃપ !
ન તાં શેકુર્નૃપા વોદુમજિત્વા સમ્ ગોવૃષાન્ । તીક્ષ્ણશૃઙ્ગાન્ સુદુર્ધર્ષાન્ વીરગન્ધાસહાન્ ખલાન્ ૩૩
તાં શ્રુત્વા વૃષજિલ્લભ્યાં ભગવાન્ સાત્વતાં પતિઃ । જગામ કૌસલ્યપુરં સૈન્યેન મહતા વૃતઃ ૩૪
સ કોસલપતિઃ પ્રીતઃ પ્રત્યુત્થાનાસનાદિભિઃ । અર્હણેનાપિ ગુરુણા પૂજયન્ પ્રતિનન્દિતઃ ॥૩૫
વરં વિલોક્યાભિમતં સમાગતં નરેન્દ્રકન્યા ચક્રમે રમાપતિમ્ ।

ભૂયાદયં મે પતિરાશિષોઽમલાઃ કરોતુ સત્યા યદિ મે ધૃતો વ્રતૈઃ ॥૩૬॥

આપી હતી કે જે સભામાં જળનું સ્થળ અને સ્થળનું જળ સમજાયાની દુર્યોધનને ભ્રાંતિ થઈ હતી. ૨૭ પછી યુધિષ્ઠિર રાજાની આજ્ઞા લઈને સંબંધીઓની સંમતિ લઈ, ભગવાન સાત્યકિ આદિ પોતાના અનુચરોની સાથે પાછા દ્વારકામાં પધાર્યા. ૨૮ ત્યાં આવીને સંબંધીઓને પરમ આનંદ મંગળ આપતા ભગવાન સારી ઋતુ અને ઉત્તમ નક્ષત્રવાળા માંગલિક સમયમાં કાલિંદીને પરણ્યા. ૨૯ અવંતીના રાજા વિંદ અને અનુવિંદ જેઓ દુર્યોધનની ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલનારા હતા, તેઓએ પોતાની બેન મિત્રવિંદા સ્વયંવરમાં શ્રીકૃષ્ણમાં આસક્ત થયાં છતાં પણ તેને રોકી હતી. ૩૦ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન એ મિત્રવિંદા કે જે પોતાની ફોઈ રાજાધિદેવીની દીકરી હતી, તેને સર્વ રાજાઓના દેખતાં જ બળાત્કારથી હરી ગયા. ૩૧ હે રાજા ! કોસલ દેશનો નગ્નજિત નામે એક મોટો ધાર્મિક રાજા હતો, તેની “સત્યા” નામની રૂપાળી કન્યા હતી તે “નાગ્નજીતી” એવા નામથી ઓળખાતી હતી. ૩૨ તીક્ષ્ણ શીંગડાંવાળા, પરાભવ કરી શકાય નહીં એવા, ખળ અને શૂર પુરુષોના ગંધને પણ સહન કરતા ન હતા, એવા સાત આખલાઓને જીત્યા વિના રાજાઓ તેને પરણી શક્યા ન હતા. ૩૩ આખલાને જે જીતે તેને જ કન્યા મળે. એ વાત સાંભળી, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મોટું સૈન્ય લઈ, એ રાજાના પુરમાં ગયા. ૩૪ પ્રસન્ન થયેલા તે કોસલ દેશના રાજાએ આસનાદિક અને પૂજાના પદાર્થોથી ભગવાનની પૂજા કરી, અને ભગવાને પણ તેને માન આપ્યું. ૩૫ રાજાની કન્યાએ પોતાને જોઈએ તેવા વર થવા આવેલા ભગવાનને જોઈને તેને વરવાની ઈચ્છા કરી, અને મનમાં કહેવા લાગી કે જો અનેક વ્રત કરીને મેં ભગવાનને મનમાં ધર્યા હોય તો આ ભગવાન

યત્પાદપદ્મજરજઃ શિરસા વિભર્તિ શ્રીરબ્જજઃ સગિરિશઃ સહ લોકપાલૈઃ ।

લીલાતાનૂઃ સ્વકૃતસેતુપરીપ્સયેશઃ કાલે દધત્ સ ભગવાન્ મમ કેન તુષ્યેત્ ॥૩૭

અર્ચિતં પુનરિત્યાહ નારાયણ ! જગત્પતે ! । આત્માનન્દેન પૂર્ણસ્ય કરવાણિ કિમલ્પકઃ ॥૩૮

શ્રીશુક ઉવાચ

તમાહ ભગવાન્ હ્રષ્ટઃ કૃતાસનપરિગ્રહઃ । મેઘગમ્भीરયા વાચા સસ્મિતં કુરુનન્દન ! ॥૩૯

શ્રીભગવાનુવાચ

નરેન્દ્ર ! યાચ્ચા કવિભિર્વિગર્હિતા રાજન્યબન્ધોર્નિજધર્મવર્તિનઃ ।

તથાપિ યાચે તવ સૌહૃદેચ્છ્યા કન્યાં ત્વદીયાં ન હિ શુલ્કદા વયમ્ ॥૪૦॥

રાજોવાચ

કોઽન્યસ્તેઽભ્યધિકો નાથ! કન્યાવર ડ્રહેપ્સિતઃ । ગુણૈકધામ્નો યસ્યાઙ્ગે શ્રીર્વસત્યનપાયિની ૪૧

કિં ત્વસ્માભિઃ કૃતઃ પૂર્વ સમયઃ સાત્ત્વતર્ષભ! । પુંસાં વીર્યપરીક્ષાર્થ કન્યાવરપરીપ્સયા ॥૪૨

સમૈતે ગોવૃષા વીર ! દુર્દાન્તા દુરવગ્રહાઃ । ઇતૈર્ભગ્નાઃ સુબહવો ભિન્નગાત્રા નૃપાત્મજાઃ ॥૪૩

મારા પતિ થજો અને મારા શુભ મનોરથને સફળ કરજો. ૩૬ લક્ષ્મી, બ્રહ્મા, સદાશિવ અને લોકપાળ દેવતાઓ પણ જેના ચરણની રજને પોતાનાં મસ્તક ઉપર ધરે છે અને પોતે કરેલી ધર્મ મર્યાદાઓનું રક્ષણ કરવાને માટે જે ઈશ્વર સમયે સમયે લીલાવતાર ધરે છે, તે ભગવાન મારા ઉપર શા ઉપાયથી પ્રસન્ન થાય ? પછી રાજાએ ભગવાનની પૂજા કરીને કહ્યું કે હે નારાયણ ! હે જગતના પતિ ! તમે આત્માનંદથી જ પરિપૂર્ણ છો તે તમારું હું ક્ષુદ્ર રાજા શું કામ કરું ? ૩૭-૩૮ હે રાજા ! રાજ થયેલા ભગવાને આસનનો સ્વીકાર કરી મેઘનાદ સરખી ગંભીર વાણીથી મંદહાસ્યપૂર્વક તે રાજાને આ પ્રમાણે કહ્યું. ૩૯

ભગવાન કહે છે હે રાજા ! પોતાના ધર્મમાં વર્તનાર ક્ષત્રિય કોઈની પાસે માગણી કરે એ કામ વિદ્વાનોએ ધિક્કારેલું છે, તો પણ તમારી સાથે સ્નેહ સંબંધ કરવાની ઈચ્છાથી તમારી કન્યાને માગું છું. પણ અમો કન્યાના મૂલ્ય તરીકે ધન વગેરે આપતા નથી. ૪૦

રાજા કહે છે હે નાથ ! ગુણોના મુખ્ય સ્થાનરૂપ અને જેના અંગમાં લક્ષ્મીજી સદાય રહે છે, તેમનાથી અધિક બીજો કન્યાનો કયો વર ધારીએ ? પરંતુ હે કૃષ્ણ ! પુરુષોના પરાક્રમની પરીક્ષાને માટે અને કન્યાનો વર શોધવાને માટે પ્રથમ ઠરાવ કર્યો છે. ૪૧-૪૨ હે વીર ! વગર નાથેલા અને પકડી શકાય નહીં એવા આ સાત બળદો છે, તેમણે ઘણા રાજકુમારોનાં ગાત્રો ભાંગી નાખીને તેઓને હરાવ્યા છે. ૪૩

યદિ મે નિગૃહીતાઃ સ્યુસ્ત્વયૈવ યદુનન્દન ! । વરો ભવાનભિમતો દુહિતુર્મે શ્રિયઃ પતે ! ॥૪૪

एवं समयमाकर्ण्य बद्ध्वा परिकरं प्रभुः । आत्मानं सप्तधा कृत्वान्यगृह्णास्त्रीलयैव तान् ॥४५

बद्ध्वा तान् दामभिः शौरिर्भग्नदर्पान् हतौजसः । व्यकर्षस्त्रीलया बद्धान् बालो दारुमयान् यथा

ततः प्रीतः सुतां राजा ददौ कृष्णाय विस्मितः । तां प्रत्यगृह्णाद् भगवान् विधिवत् सदृशीं प्रभुः ॥

राजपत्न्यश्च दुहितुः कृष्णं लब्ध्वा प्रियं पतिम् । लेभिरे परमानन्दं जातश्च परमोत्सवः ॥४८

शङ्खभेर्यान्का नेदुर्गीतवाद्यद्विजाशिषः । नरा नार्यः प्रमुदिताः सुवासःस्त्रगलङ्कृताः ॥४९

दशधेनुसहस्राणि पारिबर्हमदाद् विभुः । युवतीनां त्रिसાહસ્રં નિષ્કગ્રીવસુવાસસામ્ ॥૫૦

નવનાગસહસ્રાણિ નાગાચ્છતગુણાન્ રથાન્ । રથાચ્છતગુણાનશ્વાનશ્ચાચ્છતગુણાન્ નરાન્ ॥૫૧

દમ્પતી રથમારોપ્ય મહત્યા સેનયા વૃતૌ । સ્નેહપ્રક્લિન્નહૃદયો યાપયામાસ કોસલઃ ॥૫૨

શ્રુત્વૈતદ્ રુરુધુર્ભૂપા નયન્તં પથિ કન્યકામ્ । ભગ્નવીર્યાઃ સુદુર્મર્ષા યદુભિર્ગોવૃષૈઃ પુરા ॥૫૩

તાનસ્યતઃ શરત્રાતાન્ બન્ધુપ્રિયકૃદર્જુનઃ । ગાણડીવી કાલયામાસ સિંહઃ ક્ષુદ્રમૃગાનિવ ॥૫૪

હે યદુનંદન ! હે લક્ષ્મીનાપતિ ! જો આ આખલાને આપ પકડો તો હું મારી દીકરીના પતિ તરીકે સ્વીકારું. ૪૪

શુકદેવજી કહે છે આવી રીતનો ઠરાવ સાંભળી ભગવાને ભેટ બાંધીને પોતાનાં સાત સ્વરૂપ ધરી, રમત માત્રમાં જ તે આખલાને પકડી લીધા. ૪૫ જેઓનો ગર્વ અને શક્તિ નાશ પામ્યાં છે, એવા એ આખલાને લગામથી બાંધીને બાળક જેમ લાકડાના આખલાને ખેંચે તેમ લીલામાત્રમાં ખેંચ્યા. ૪૬ પછી પ્રસન્ન થયેલા અને વિસ્મય પામેલા નગ્નજિત રાજાએ પોતાની દીકરી ભગવાનને આપી. ભગવાને પણ પોતાને યોગ્ય એ સ્ત્રીનો વિધિ પ્રમાણે પ્રતિગ્રહ કર્યો. ૪૭ દીકરીને પ્યારા પતિ ભગવાન મળવાથી રાજાની રાણીઓને મોટો આનંદ મળ્યો અને ભારે ઉત્સવ થયો. ૪૮ શંખ, ભેરી, આદિ અનેક વાજાં વાગવા લાગ્યાં. બ્રાહ્મણો આશીર્વાદ આપવા લાગ્યા. પુરુષો અને સ્ત્રીઓએ રાજી થઈ સારાં વસ્ત્રો અને માળાઓના શણગાર ધર્યા. ૪૯ સમર્થ નગ્નજિત રાજાએ દીકરી અને જમાઈના સત્કારમાં ગળામાં સુવર્ણના હારોથી શણગારેલી દશહજાર ગાયો, ત્રણહજાર સારાં વસ્ત્રવાળી દાસીઓ, નવહજાર હાથીઓ, હાથીઓથી સો ગણા રથ, અને રથથી સો ગણા ઘોડા, અને ઘોડાથી સો ગણા સેવકો આપ્યા. ૫૦-૫૧ જેનું હૃદય સ્નેહથી ભીંજાઈ ગયું છે, એવા એ રાજાએ દીકરી તથા જમાઈને રથમાં બેસાડી, સાથે મોટી સેના આપીને વળાવ્યા. ૫૨ પૂર્વે યાદવો અને બળવાન આખલાઓએ પ્રથમ જેનાં બળ ભાંગી નાંખ્યાં હતાં એવા રાજાઓએ, આ કૃષ્ણ કન્યા પરણીને લઈ જાય છે એ

પારિબર્હમુપાગૃહ્ય દ્વારકામેત્ય સત્યયા । રેમે યદૂનામૃષભો ભગવાન્ દેવકીસુતઃ ॥૫૫
શ્રુતકીર્તેઃ સુતાં ભદ્રામુપયેમે પિતૃષ્વસુઃ । કૈકેર્યાં ભ્રાતૃભિર્દત્તાં કૃષ્ણઃ સન્તર્દનાદિભિઃ ॥૫૬
સુતાં ચ મદ્રાધિપતેર્લક્ષ્મણાં લક્ષ્ણૈર્યુતામ્ । સ્વયંવરે જહારૈકઃ સ સુપર્ણઃ સુધામિવ ॥૫૭
અન્યાશ્રૈવંવિધા માર્યાઃ કૃષ્ણસ્યાસન્ સહસ્ત્રશઃ । ભૌમં હત્વા તન્નિરોધાદાહતાશ્ચારુર્દર્શનાઃ ૫૮
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

अष्टमहिष्युद्वाहो नाम अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५८॥

અથ ઇકોનષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ (૫૧)

રાજોવાચ

યથા હતો ભગવતા ભૌમો યેન ચ તાઃ સ્ત્રિયઃ । નિરુદ્ધા એતદાચક્ષ્વ વિક્રમં શાર્ફધન્વનઃ ॥૧
इन्द्रेण हतच्छत्रेण हतकुण्डलबन्धुना । हतामराद्रिस्थानेन ज्ञापितो भौमचेष्टितम् ।

સભાર્યો ગરુડારુઢઃ પ્રાગ્જ્યોતિષપુરં યયૌ ॥૨

વાત સાંભળી સહન ન થતાં, તેમણે માર્ગમાં રોક્યા.^{૫૩} બંધુનું પ્રિય કરનારા અર્જુને
અનેક બાણ નાખી એ રાજાઓને સિંહ જેમ મૃગોને મારે તેમ મારી નાખ્યા.^{૫૪}
યાદવોમાં ઉત્તમ ભગવાને સસરાએ આપેલી સર્વે વસ્તુઓ લઈ દ્વારકામાં આવીને
નાગ્નજિતીની (સત્યાની) સાથે રમવા લાગ્યા.^{૫૫} કેકય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલી અને
શ્રુતકીર્તિ નામની પોતાની ફઈની દીકરી ભદ્રાને તેમના ભાઈઓએ ભગવાનને
આપી, તેથી શ્રીકૃષ્ણ તેમને પણ પરણ્યા.^{૫૬} મદ્રદેશના રાજાની દીકરી સારાં
લક્ષણવાળી લક્ષ્મણાને, ગરુડ જેમ અમૃતને હરી લાવ્યા હતા તેમ ભગવાન પણ
સ્વયંવરમાંથી એકલા જ હરી લાવ્યા.^{૫૭} આવી રીતે બીજી પણ ભગવાનની હજારો
રૂપાળી સ્ત્રીઓ હતી કે જેઓને નરકાસુરના બંધનમાંથી નરકાસુરને મારીને
છોડાવી લાવ્યા હતા.^{૫૮}

इति श्रीमद्महापुराणे भागवतना दशम स्कंधानो अष्टपञ्चमो अध्याय संपूर्ण।

અધ્યાય ૫૮

કૃષ્ણ ભગવાને કરેલો નરકાસુરનો વધ અને પારિજાતનું હરાણ.
પરીક્ષિત રાજા કહે છે શુકદેવજી ! નરકાસુરે તે સ્ત્રીઓને કેવી રીતે રોકી
રાખી મૂકી હતી અને તેને શ્રીકૃષ્ણે કેવી રીતે માર્યો તે પ્રકારનું ભગવાનનું પરાક્રમ
મને કહો. ^૧ શુકદેવજી કહે છે નરકાસુરે વરુણદેવનું છત્ર હરી લીધું હતું, દેવતાની

गिरिदुर्गैः शस्त्रदुर्गैर्जलाग्न्यनिलदुर्गामम् । मुरपाशायुतैर्घोरैर्दृढैः सर्वत आवृतम् ॥३
गदया निर्बिभेदाद्रीन् शस्त्रदुर्गाणि सायकैः । चक्रेणार्गिनं जलं वायुं मुरपाशांस्तथासिना ॥४
शङ्खानादेन यन्त्राणि हृदयानि मनस्विनाम् । प्राकारं गदया गुर्व्या निर्बिभेद गदाधरः ॥५
पाञ्चजन्यध्वनिं श्रुत्वा युगान्ताशनिभीषणम् । मुरः शयान उत्तस्थौ दैत्यः पञ्चशिरा जलात् ६

ત્રિશૂલમુદ્યમ્ય સુદુર્નિરીક્ષણો યુગાન્તસૂર્યાનલરોચિરુલ્લભઃ ।

ग्रसंस्त्रिलोकीमिव पञ्चभिर्मुखैरभ्यद्रवत्ताक्षर्यसुतं यथोरगाः ॥७॥

આવિધ્ય શૂલં તરસા ગરુત્મતે નિરસ્ય વક્ત્રૈર્વ્યનદત્ સ પજ્જભિઃ ।

स रोदसी सर्वदिशोऽन्तरं महानापूरयन्नण्डकटाहमावृणोत् ॥८॥

તદાપતદ્ વૈ ત્રિશિખં ગરુત્મતે હરિઃ શરાભ્યામભિનત્ત્રિધૌજસા ।

मुखेषु तं चापि शरैरताडयत्तस्मै गदां सोऽपि रुषा व्यमुञ्चत ॥९॥

મા અદિતિનાં કુંડળ હરી લીધાં હતાં અને મેરૂપર્વતમાં મણિપર્વત નામનું ઈંદ્રનું
સ્થાનક પણ હરી લીધું હતું, તેથી ઈંદ્રે સત્યભામાના ઘરમાં આવીને તે સર્વે
નરકાસુરના અપરાધનું નિવેદન કરતાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ગરુડજી ઉપર બેસીને,
સત્યભામાની સાથે નરકાસુરના પ્રાગ્જ્યોતિષ નામના પુરમાં ગયા. એ પુરની
આજુ બાજુ પહાડો તથા શસ્ત્રના કિલ્લા હતા. જળ, અગ્નિ અને વાયુ ચારેકોર
રાખેલા હોવાને લીધે ત્યાં જવું ઘણું કઠણ પડે એવું હતું. મુર નામના દૈત્યે નાખી
મૂકેલા ભયંકર અને દંઢ એવા હજારો પાશોથી ચારેકોર વીંટાએલું હતું.^{૨-૩} ભગવાને
ત્યાં જઈને ગદાથી પર્વતના ગઢને અને બાણોથી શસ્ત્રના ગઢને તોડી નાખ્યો,
અગ્નિ, જળ તથા વાયુને ચક્રથી, મુરદૈત્યના પાશોને તલવારથી, યંત્રોને તથા વીર
પુરુષોના હૃદયોને શંખનાદથી અને ગઢને મોટી ગદાથી તોડી નાખ્યા.^{૪-૫} પાંચજન્ય
શંખના પ્રલયકાળના કડાકાની પેઠે ભયંકર શબ્દને સાંભળી પાંચ માથાંવાળો
મુરદૈત્ય કે જે ખાઈના જળમાં સૂતો હતો તે ઊઠ્યો.^૬ જેની સામું જોઈ શકાય નહીં
એવો ભયંકર દૈત્ય, પ્રલયકાળના સૂર્ય અને અગ્નિના સરખું તેજવાળું ત્રિશૂળ
ઉગામીને પાંચ મોઢાંથી જાણે ત્રિલોકીને ગળી જતો હોય એવી રીતે, સર્પ જેમ
ગરુડની સામે દોડે તેમ ભગવાનની સામે દોડ્યો.^૭ વેગથી ત્રિશૂળ ફેરવીને ગરુડ
ઉપર નાખતાં તેણે પાંચ મોઢાંથી ગર્જના કરી. એ ગર્જનાના મોટા શબ્દથી સર્વે
દિશાઓ, આકાશ અને આખું બ્રહ્માંડ વ્યાપ્ત થયું.^૮ ગરુડ ઉપર આવી પડતાં એ
ત્રિશૂળના ભગવાને પોતાની શક્તિથી બાણવડે ત્રણ કટકા કરી નાખ્યા, અને એ
દૈત્યના મોઢાંઓમાં પણ કેટલાંક બાણ માર્યા. દૈત્યે પણ ક્રોધથી ભગવાન ઉપર

તામાપતન્તી ગદયા ગદાં મૃધે ગદાગ્રજો નિર્ભિભિદે સહસ્રધા ।
 ઉદ્યમ્ય બાહૂનભિધાવતોઽજિતઃ શિરાંસિ ચક્રેણ જહાર લીલયા ॥૧૦॥
 વ્યસુઃ પપાતામ્ભસિ કૃત્તશીર્ષો નિકૃત્તશૃઙ્ગોઽદ્રિરિવેન્દ્રતેજસા ।
 તસ્યાત્મજાઃ સસ પિતુર્વધાતુરાઃ પ્રતિક્રિયામર્ષજુષઃ સમુદ્યતાઃ ॥૧૧॥
 તામ્નોઽન્તરિક્ષઃ શ્રવણો વિભાવસુર્વસુર્નભસ્વાનરુણશ્ચ સસમઃ ।
 પીઠં પુરસ્કૃત્ય ચમૂપર્તિં મૃધે ભૌમપ્રયુક્તા નિરગન્ ધૃતાયુધાઃ ॥૧૨॥
 પ્રાયુઙ્જતાસાદ્ય શરાનસીન્ ગદાઃ શક્ત્યૃષ્ટિશૂલાન્યજિતે રુષોલ્બણાઃ ।
 તચ્છસ્ત્રકૂટં ભગવાન્ સ્વમાર્ગણૈરમોઘવીર્યસ્તિલશશ્ચકર્ત હ ॥૧૩॥
 તાન્ પીઠમુખ્યાનનયદ્ યમક્ષયં નિકૃત્તશીર્ષોરુભુજાઙ્ગિવર્મણઃ ।
 સ્વાનીકપાનચ્યુતચક્રસાયકૈસ્તથા નિરસ્તાન્ નરકો ધરાસુતઃ ॥૧૪॥
 નિરીક્ષ્ય દુર્મર્ષણ આસ્રવન્મદૈર્ગજૈઃ પયોધિપ્રભવૈર્નિરાક્રમત્ ।
 દૃષ્ટ્વા સભાર્યં ગરુડોપરિ સ્થિતં સૂર્યોપરિષ્ઠાત્ સતતિદ્વિનં યથા ।
 કૃષ્ણં સ તસ્મૈ વ્યસૂજચ્છતર્ષ્ણી યોધાશ્ચ સર્વે યુગપત્ સ્મ વિવ્યધુઃ ॥૧૫॥

ગદા નાખી.^૯ એ ગદા આવતી હતી તેટલામાં ભગવાને યુદ્ધમાં પોતાની ગદાથી તે ગદાના ઉજાર કટકા કરી નાખ્યા. પછી પોતાના અનેક હાથને ઊંચા કરી, તે દૈત્ય યુદ્ધમાં સામો દોડ્યો આવતો હતો તેનાં પાંચે માથાં ભગવાને ચક્રવતે કાપી નાખ્યાં.^{૧૦} માથાં કપાતાં પ્રાણ રહિત થયેલો તે દૈત્ય પાણીમાં પડ્યો. પછી બાપના વધથી આતુર થયેલા તેના સાત દીકરાઓ વેર વાળવાને માટે ક્રોધ કરીને લડવા સજ્જ થયા.^{૧૧} તામ્ર, અંતરિક્ષ, શ્રવણ, વિભાવસુ, વસુ, નભસ્વાન્ અને અરુણ એ સાત દૈત્યો હથિયારો લઈ તથા પીઠ નામના સેનાપતિને આગળ કરી બહાર નીકળ્યા.^{૧૨} યુદ્ધમાં આવી ક્રોધને લીધે બહુ જ ભયંકર લાગતા એ દૈત્યો, ભગવાન ઉપર બાણ, તલવાર, ગદા, સાંગ, ઋષ્ટિ અને ત્રિશૂળોના ઘા કરવા લાગ્યા. અમોઘ પરાક્રમવાળા ભગવાને પોતાનાં બાણોથી એ શસ્ત્રોના સમૂહના તિલતિલ જેવડા ટુકડા કરી નાખ્યા.^{૧૩} એ પીઠાદિક યોદ્ધાઓનાં માથાં, સાથળ, હાથ, પગ અને કવચો કાપી નાખીને તેઓને યમપુરીમાં મોકલ્યા. આ પ્રમાણે ભગવાનનાં ચક્ર અને બાણોથી પોતાના સેનાપતિઓને મરણ પામેલા સાંભળી, અસહનતાવાળો પૃથ્વીનો દીકરો નરકાસુર સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા અને મદ ઝરતા હાથીઓનું સૈન્ય લઈને બહાર નીકળ્યો. જેમ સૂર્યની ઉપર વીજળી સહિત મેઘ બેઠેલો હોય, તેમ ગરુડ ઉપર સત્યભામાની સાથે બેઠેલા ભગવાનને જોઈ તેમના ઉપર શતદિનિ નામનું હથિયાર નાખ્યું. અને સર્વે યોદ્ધાઓ પણ ભગવાનને એક સામટા વીંધવા

તદ્ ભૌમસૈન્યં ભગવાન્ ગદાગ્રજો વિચિત્રવાર્જૈર્નિશિતૈઃ શિલીમુઁઃ ।
 નિકૃત્તબાહૂશિરોઘ્નવિગ્રહં ચકાર તર્હૈવ હતાશ્ચકુઙ્ગરમ્ ॥૧૬॥
 યાનિ યોદ્ધૈઃ પ્રયુક્તાનિ શસ્ત્રાસ્ત્રાણિ કુરુદ્વહ । હરિસ્તાન્યચ્છિન્તીક્ષ્ણૈઃ શરૈરૈકૈક્ષાસ્ત્રિભિઃ ૧૭
 ઉદ્યમાનઃ સુપર્ણેન પક્ષાભ્યાં નિઘ્નતા ગજાન્ । ગરુત્મતા હન્યમાનાસ્તુણ્ડપક્ષનઁર્ગજાઃ ॥૧૮
 પુરમેવાવિશત્રાર્તા નરકો યુધ્યયુધ્યત । દૃષ્ટ્વા વિદ્રાવિતં સૈન્યં ગરુડેનાર્દિતં સ્વકમ્ ॥૧૯
 તં ભૌમઃ પ્રાહરચ્છક્ત્યા વજ્રઃ પ્રતિહતો યતઃ । નાકમ્પત તયા વિદ્ધો માલાહત ઇવ દ્વિપઃ ॥૨૦
 શૂલં ભૌમોઽચ્યુતં હન્તુમાદદે વિતથોદ્યમઃ । તદ્વિસર્ગાત્ પૂર્વમેવ નરકસ્ય શિરો હરિઃ ।
 અપાહરદ્ ગજસ્થસ્ય ચક્રેણ ક્ષુરનેમિના ॥૨૧
 સકુણ્ડલં ચારુકિરીટભૂષણં બભૌ પૃથિવ્યાં પતિતં સમુજ્જ્વલત્ ।
 હાહેતિ સાધ્વિત્યૃષયઃ સુરેશ્વરા માલ્યૈર્મુકુન્દં વિકિરન્ત ઈંદિરે ॥૨૨॥
 તતશ્ચ ભૂઃ કૃષ્ણમુપેત્ય કુણ્ડલે પ્રતસજામ્બૂનદરત્તભાસ્વરે ।
 સર્વૈજયન્ત્યા વનમાલયાર્પયત્ પ્રાચેતસં છન્નમથો મહામણિમ્ ॥૨૩॥
 અસ્તૌષીદથ વિશ્વેશં દેવી દેવવરાર્ચિતમ્ । પ્રાઙ્ગલિઃ પ્રણતા રાજન્! ભક્તિપ્રવળયા ધિયા ૨૪

લાગ્યા.^{૧૪-૧૫} ભગવાને વિચિત્ર પુંખવાળાં સજાવેલાં બાણોથી તે નરકાસુરના સૈન્યના હાથ, સાથળ, કંઠ અને શરીર કાપી નાખ્યાં તથા ઘોડા અને હાથીઓને પણ મારી નાખ્યા.^{૧૬} હે રાજા! યોદ્ધાઓએ જે જે શસ્ત્રો અને અસ્ત્રો નાખ્યાં, તે પ્રત્યેકને ભગવાન કે જે પાંખોથી હાથીઓને મારનારા ગરુડની ઉપર બેઠા હતા, તેમણે ત્રણ ત્રણ બાણથી કાપી નાખ્યાં. ગરુડે યાંચ, પાંખો અને નખોથી મારવા માંડેલા હાથીઓ પીડા પામીને ગામમાં પેસી ગયા. પછી નરકાસુર યુદ્ધ કરવા લાગ્યો, પોતાના સૈન્યને ગરુડે ભગાડેલું અને પીડેલું જોઈ નરકાસુરે પોતાની સાંગથી વજ્રને પણ રોક્યું હતું તે સાંગથી ગરુડને પ્રહાર કર્યો. ભાલાંના પ્રહારથી જેમ હાથી કંપે નહીં, તેમ ગરુડ સાંગના પ્રહારથી કંપ્યા નહી.^{૧૭-૨૦} પોતાનો ઉદમ વ્યર્થ જતાં નરકાસુરે ભગવાનને મારવા સારુ ત્રિશૂળ ઉપાડ્યું. એ ત્રિશૂળને નાખ્યા પહેલાં જ ભગવાને સજાયાની સમાન ધારવાળા ચક્રથી એ હાથી ઉપર બેઠેલા નરકાસુરનું માથું કાપી નાખ્યું.^{૨૧} કુંડળ સહિત અને સુંદર મુકુટ અને આભૂષણો વાળું તેનું માથું પૃથ્વી પર પડ્યા છતાં પણ શોભવા અને ચળકવા લાગ્યું, દૈત્યો હાહાકાર કરવા લાગ્યા. ઋષિઓ સારું થયું એમ કહેવા લાગ્યા, મોટા દેવતાઓ પુષ્પોથી ભગવાનને વધાવતાં સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.^{૨૨} પછી પૃથ્વીએ ભગવાનની પાસે આવીને તેમને અતિ ઉજ્જવળ સુવર્ણમાં જડેલાં રત્નોથી ચળકતું કુંડળ,

ભૂમિરુવાચ

નમસ્તે દેવદેવેશ ! શઙ્ખચક્રગદાધર ! । ભક્તેષ્છોપાત્તરૂપાય પરમાત્મન્ ! નમોઽસ્તુ તે ॥૨૫
નમઃ પદ્મજનાભાય નમઃ પદ્મજમાલિને । નમઃ પદ્મજનેત્રાય નમસ્તે પદ્મજાદ્વયે ॥૨૬
નમો ભગવતે તુભ્યં વાસુદેવાય વિષ્ણવે । પુરુષાયાદિબીજાય પૂર્ણબોધાય તે નમઃ ॥૨૭
અજાય જનયિત્રેઽસ્ય બ્રહ્મણેઽનન્તશક્તયે । પરાવરાત્મન્ ભૂતાત્મન્ પરમાત્મન્ નમોસ્તુ તે ॥૨૮
ત્વં વૈ સિસૃક્ષુ રજ ઊત્કટં પ્રભો ! તમો નિરોધાય વિભર્ષ્યસંવૃતઃ ।

સ્થાનાય સત્ત્વં જગતો જગત્પતે ! કાલઃ પ્રધાનં પુરુષો ભવાન્ પરઃ ॥૨૯॥

અહં પયો જ્યોતિરથાનિલો નમો માત્રાણિ દેવા મન ઇન્દ્રિયાણિ ।

કર્તા મહાનિત્યખિલં ચરાચરં ત્યય્યદ્વિતીયે ભગવન્નયં ભ્રમઃ ॥૩૦॥

વૈજયંતીમાળા, વરુણદેવનું છત્ર અને મોટો મણિ આપ્યો. ૨૩ હે રાજા ! તે પછી
નમેલાં પૃથ્વીદેવી હાથ જોડીને ભક્તિથી નમ્ર બુદ્ધિવડે, ઉત્તમ દેવતાઓએ પૂજેલા
ભગવાનની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં. ૨૪

પૃથ્વી સ્તુતિ કરે છે હે દેવના દેવ ! હે ઈશ્વર ! હે શંખ, ચક્ર, ગદાને ધરનાર !
આપને હું નમસ્કાર કરું છું. હે પરમાત્મા ! જે આપ ભક્તો ઉપર અનુગ્રહ કરવાની
ઈચ્છાથી અવતાર ધર્યો છે, તેમને પ્રણામ કરું છું. ૨૫ જે આપની નાભિ કમળ થકી
બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા છે એવા આપને પ્રણામ કરું છું. કમળ સરખાં નેત્રવાળા આપને
પ્રણામ કરું છું. કમળની માળા ધારણ કરનારા આપને હું પ્રણામ કરું છું. ૨૬
વસુદેવના પુત્રપણે પ્રગટ થયેલા છતાં પણ વ્યાપક અને સર્વોત્તમ ઐશ્વર્યવાળા
આપને પ્રણામ કરું છું. પૂર્ણ જ્ઞાનવાળા તથા સર્વથી પહેલા રહેનાર અને કારણના
કારણરૂપ આપને પ્રણામ કરું છું. ૨૭ અજન્મા, જગતને ઉત્પન્ન કરનાર, મોટા
અને અનંત શક્તિવાળા આપને પ્રણામ કરું છું. હે કાર્ય કારણોના આત્મા ! હે
ચેતન અને અચેતનના પ્રવર્તક ! હે પરમાત્મા ! આપને મારા નમસ્કાર હો. ૨૮ હે
પ્રભુ ! હે જગતના પતિ ! જ્યારે આપ જગતને સ્રજવાની ઈચ્છા કરો છો, ત્યારે
વૃદ્ધિ પામેલા રજોગુણને સ્રજો છો, પ્રલય કરવાને માટે ભારે તમોગુણને સ્રજો છો,
અને પાલન કરવાને માટે તે પ્રકારના સત્વગુણને સ્રજો છો. એ કરવા છતાં પણ તે
ગુણોનું આપને આવરણ થતું નથી. કાળ, પ્રધાન અને પુરુષ આપના શરીરભૂત
છે, છતાં પણ આપ તેનાથી જુદા છો. ૨૯ હે પ્રભુ ! જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ,
વિષયો, દેવતાઓ, મન, ઈન્દ્રિયો, અહંકાર અને મહત્ત્વ, તેનાથી થયેલું આ સ્થાવર
જંગમ સર્વે જગત આપના અદ્વિતીય સ્વરૂપમાં વર્તે છે. (અર્થાત્ આ જગત આપને

તસ્યાત્મજોઽયં તવ પાદપદ્મજં ભીતઃ પ્રપન્નાર્તિહરોપસાદિતઃ ।

તત્ પાલયૈનં કુરુ હસ્તપદ્મજં શિરસ્યમુષ્યાખિલકત્મષાપહમ્ ॥૩૧॥

શ્રીશુક ડ્વાચ

ઇતિ ભૂમ્યાર્થિતો વાગિભર્ભગવાન્ ભક્તિનમ્રયા । દત્ત્વાભયં ભૌમગૃહં પ્રાવિશત્ સકલલલિદ્ધિમત્ ૩૨
તત્ર રાજન્યકન્યાનાં ષટ્સહસ્ત્રાધિકાયુતમ્ । ભૌમાહ્તાનાં વિક્રમ્ય રાજભ્યો દદૃશો હરિઃ ॥૩૩
તં પ્રવિષ્ટં સ્ત્રિયો વીક્ષ્ય નરવીરં વિમોહિતાઃ । મનસા વત્ત્રિરેઽભીષ્ટં પતિં દૈવોપસાદિતમ્ ॥૩૪
ભૂયાત્ પતિરયં મહાં ધાતા તદનુમોદતામ્ । ઇતિ સર્વાઃ પૃથક્ કૃષ્ણો ભાવેન હૃદયં દધુઃ ॥૩૫
તાઃ પ્રાહિણોદ્ દ્વારવતીં સુમૃષ્ટિવિરજોઽમ્બરાઃ । નરયાનૈર્મહાકોશાન્ રથાશ્વાન્ દ્રવિણાં મહત્ ॥૩૬
ઐરાવતકુલેભાંશ્ચ ચતુર્દન્તાંસ્તરસ્વિનઃ । પાણ્ડુરાંશ્ચ ચતુઃર્ષષ્ટિં પ્રેષયામાસ કેશવઃ ॥૩૭
ગત્વા સુરેન્દ્રભવનં દત્ત્વાદિત્યૈ ચ કુણ્ડલે । પૂજિતસ્ત્રિદશેન્દ્રેણ સહેન્દ્રાણ્યા ચ સપ્રિયઃ ॥૩૮
ચોદિતો ભાર્યયોત્પાટ્ય પારિજાતં ગરુત્મતિ । આરોપ્ય સેન્દ્રાન્ વિબુધાન્ નિર્જિત્યોપાનયત્ પુરમ્ ।

જ આધીન છે.) આ જગત આપને આધીન નથી, એમ કહેનારાનો એ માત્ર ભ્રમ
જ છે. ૩૦ હે શરણાગતોની પીડાને હરનાર ! નરકાસુરનો પુત્ર આ ભગદત્ત
આપનાથી ભય પામેલો હતો, તેથી હું તેને આપના ચરણારવિંદની પાસે લાવી છું.
માટે આનું પાલન કરો અને સર્વપાપને નાશ કરનારું હસ્તકમળ આના માથા
ઉપર ધરો. ૩૧

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે ભક્તિથી નમેલાં પૃથ્વીદેવીએ પોતાની વાણીથી
જેમની પ્રાર્થના કરી છે, એવા ભગવાન અભયદાન આપીને નરકાસુરના સર્વ
સંપત્તિવાળા ઘરમાં પધાર્યા. ૩૨ ત્યાં રાજાઓની સોળહજાર અને એકસો કન્યાઓ
કે જેઓને પરાક્રમથી નરકાસુરે રાજાઓની પાસેથી હરી લાવેલી હતી, તેઓને
ભગવાને જોઈ. ૩૩ ભગવાનને આવેલા જોઈ મોહ પામેલી તે કન્યાઓ દેવે મેળવી
આપેલ તે જ પ્યારા શ્રીકૃષ્ણને પતિ તરીકે મનથી વરી ચૂકી. ૩૪ “આ ભગવાન
મારા પતિ થજો અને એજ વિષયમાં દૈવસંમતિ આપજો” આવી રીતે સર્વે
કન્યાઓએ પૃથક્ પૃથક્ પ્રેમથી ભગવાનમાં મન ધર્યું. ૩૫ સુંદર અને સ્વચ્છ
વસ્ત્રવાળી તે સ્ત્રીઓને પાલખીઓ આદિમાં બેસાડીને ભગવાને દ્વારકામાં મોકલી
દીધી, અને તે ઉપરાંત મોટા ભંડાર, હાથી, ઘોડા અને ઘણુંક ધન પણ મોકલી
દીધું. વેગવાળા ઘોડા અને ઐરાવતના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ચોસઠ હાથીઓ પણ
મોકલી દીધા. ૩૬-૩૭ પછી સ્વર્ગમાં જઈને અદિતિને કુંડળ આપ્યાં અને ઈંદ્રે તથા
ઈંદ્રાણીએ ભગવાન તથા સત્યભામાની પૂજા કરી. ૩૮ સત્યભામાની પ્રેરણાથી

સ્થાપિતઃ સત્યભામાયા ગૃહોદ્યાનોપશોભનઃ । અન્વગુર્ભમરાઃ સ્વર્ગાત્તદ્વન્ધાસવલમ્પટાઃ ॥૪૦

યયાચ આનમ્ય કિરીટકોટિભિઃ પાદૌ સ્પૃશન્નચ્યુતમર્થસાધનમ્ ।

સિદ્ધાર્થ એતેન વિગૃહ્યતે મહાનહો સુરાણાં ચ તમો ધિગાઢ્યતામ્ ॥૪૧॥

અથો મુહૂર્ત એકસ્મિન્ નાનાગારેષુ તાઃ સ્ત્રિયઃ । યથોપયેમે ભગવાંસ્તાવદ્રૂપધરોઽવ્યયઃ ॥૪૨

ગૃહેષુ તાસામનપાવ્યતર્ક્યકૃત્ત્રિરસ્તસામ્યાતિશયેષ્વવસ્થિતઃ ।

રેમે રમાભિર્નિજકામસંપ્લુતો યથેતરો ગાર્હકમેધિકાંશ્ચરન્ ॥૪૩॥

ઇત્યં રમાપતિમવાપ્ય પતિં સ્ત્રિયસ્તા બ્રહ્માદયોઽપિ ન વિદુઃ પદવીં યદીયામ્ ।

ભેજુર્મુદાવિરતમેધિતયાનુરાગહાસાવલોકનવસદ્ગમજલ્પલજ્જાઃ ॥૪૪॥

પ્રત્યુદ્ગમાસનવરાર્હણપાદશૌચતાંબૂલવિશ્રમણવીજનગંધમાલ્યૈઃ ।

કેશપ્રસારશયનસ્નપનોપહાર્યૈર્દાસીશતા અપિ વિભોર્વિદધુઃ સ્મ દાસ્યમ્ ॥૪૫॥

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દશમસ્કન્ધે ઉત્તરાર્ધે

પારિજાતહરણનરકવધો નામ ઇકોનષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૫૧॥

પારિજાતકના ઝાડને ઊખેડી, ગરુડ ઉપર મૂકીને ઈંદ્રાદિક દેવતાઓનો પરાજય કરી, તે ઝાડને દ્વારકામાં લાવ્યા. ^{૩૯} એ ઝાડને સત્યભામાના ઘરના બગીચાની શોભા કરવા સારુ ત્યાં રોપ્યું. એ ઝાડના સુગંધરૂપ આસવમાં લલચાએલા ભ્રમરો સ્વર્ગમાંથી તે ઝાડની પછવાડે આવ્યા હતા. ^{૪૦} જે ઈંદ્રે મુગટના અગ્રભાગથી શ્રીકૃષ્ણના ચરણનો સ્પર્શ કરતાં પ્રણામ કરી, પ્રથમ તેની પાસે પોતાનાં કાર્ય સિદ્ધ કરવા માગણી કરી હતી, તે જ ઈન્દ્ર પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થયા પછી ભગવાન સાથે યુદ્ધ કરે છે. આશ્ચર્ય છે, દેવોને પણ આટલો બધો અહંકાર !!! ધિક્કાર છે દેવોની ધનિકતાને. ^{૪૧} પછી જેટલી સ્ત્રીઓ હતી તેટલાં રૂપો ધરીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન નોખાનોખા ઘરોમાં એક જ મુહૂર્તમાં તે સર્વે સ્ત્રીઓને વિધિ સહિત પરણ્યા. ^{૪૨} જેઓના સમાન અથવા અધિક કોઈ પણ ઘર નથી, એવાં તે સ્ત્રીઓનાં ઘરમાં સર્વદા રહેતા અને પોતાના સ્વરૂપાનંદથી પૂર્ણ છતાં પણ બીજાની પેઠે ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મોને પાળતા ભગવાન લક્ષ્મીના અંશરૂપ તે સ્ત્રીઓની સાથે રમતા હતા. ^{૪૩} બ્રહ્માદિક પણ જેમની પદવીને જાણતા નથી, એવા લક્ષ્મીના પતિ ભગવાનને પોતાના પતિરૂપે પામીને તે સ્ત્રીઓ નિરંતર વૃદ્ધિ પામતી પ્રીતિથી સ્નેહ ભરેલા હાસ્યપૂર્વક જોતી હતી, નવીન સંગમ કરતી હતી, ભાષણ કરતી હતી અને લાજ દેખાડતી હતી. ^{૪૪} જોકે પ્રત્યેકની પાસે સેંકડો દાસીઓ હતી તોપણ

અથ ષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ (૬૦)

॥ શ્રીશુક ઉવાચ ॥

કર્હિચિત્સુખમાસીનં સ્વતલ્પસ્થં જગદ્ગુરુમ્ । પતિં પર્યચરદ્વૈષ્મી વ્યજનેન સખીજનૈઃ ॥૧
યસ્ત્વેતલ્લીલયા વિશ્વં સૃજત્યત્યવતીશ્ચરઃ । સ હિ જાતઃ સ્વસેતૂનાં ગોપીથાય યદુષ્વજઃ ॥૨
તસ્મિન્નન્તર્ગૃહે ભ્રાજન્મુક્તાદામવિલમ્બિના । વિરાજિતે વિતાનેન દીપૈર્મણિમયૈરપિ ॥૩
મલ્લિકાદામભિઃ પુષ્પૈર્દિર્ફકુલનાદિતૈઃ । જાલરન્ધ્રપ્રવિષ્ટૈશ્ચ ગોભિશ્ચન્દ્રમસોઽમલૈઃ ॥૪
પારિજાતવનામોદવાયુનોદ્યાનશાલિના । ધૂપૈર્ગુરુજૈ રાજન્ ! જાલરન્ધ્રવિનિર્ગતૈઃ ॥૫
પયઃફેનનિભે શુભ્રે પર્યઙ્કે કશિપૂત્તમે । ઉપતસ્થે સુખાસીનં જગતામીશ્વરં પતિમ્ ॥૬
વાલવ્યજનમાદાય રત્નદણ્ડં સખીકરાત્ । તેન વીજયતી દેવી ઉપાસાઞ્ચક્ર ઈશ્વરમ્ ॥૭

સામે જવું, આસન દેવું, સુંદર પૂજન કરવું, પગ ધોવા, પાનબીડું દેવું, પગ ચાંપવા, પંખા નાખવા, ચંદન પુષ્પ દેવાં, કેશ સ્વચ્છ કરવા, સુવડાવવા, નવરાવવા અને ભોજન કરાવવું ઈત્યાદિક ઉપચારોથી તે સ્ત્રીઓ ભગવાનની પાસે દાસીપણું કરતી હતી. ^{૪૫}

ઇતિ શ્રીમદ્મહાપુરાણ ભાગવતના દશમ સ્કન્ધનો ઓગણસાઠમો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

અધ્યાય ૬૦

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને રુક્મિણીનું કરેલું હાસ્ય તથા સાન્ત્વન.

શુકદેવજી કહે છે એક દિવસે પોતાની સખીઓની સાથે રુક્મિણી પોતાના પલંગ ઉપર સુખેથી બેઠેલા જગદ્ગુરુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ચમર ઢોળીને સેવા કરતાં હતાં. ^૧ જે ઈશ્વર પોતાની લીલાથી આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને પોષણ કરે છે તેજ અજન્મા ઈશ્વર પોતાની કરેલી મર્યાદાઓના રક્ષણ માટે યાદવકુળમાં જન્મ્યા છે. ^૨ એ રુક્મિણીનું શયનગૃહ મોતીની માળાઓનાં લટકણિયાંથી શોભતું હતું અને મણિના દીવા પ્રકાશી રહ્યા હતા. ^૩ મલ્લિકાની માળાઓ અને પુષ્પોની સુગંધી લેવા આવેલા અનેક ભ્રમરાઓ ગુંજારવ કરી રહ્યા હતા, ચંદ્રમાના નિર્મળ કિરણો બારીઓના છિદ્રમાંથી પેસી રહ્યા હતા. ^૪ બગીચામાં શોભનાર પારિજાતકના વનનો સુગંધી વાયુ ફેલાઈ રહેલો હતો. હે રાજા! અગરુના ધૂપના ધુમાડા જાળિઆનાં છિદ્રમાંથી નીકળતા હતા. ^૫ એ ઘરમાં રુક્મિણી પલંગ પર બીછાવેલી દૂધના ફીણ સમાન અતિ કોમળ તથા શ્વેત

સોપાચ્યુતં ક્રણયતી મણિનૂપુરાભ્યાં રેજેડ્ઙુલીયવલયવ્યજનાગ્રહસ્તા ।
વસ્ત્રાન્તગૂઢકુચકુઙ્કુમશોણહારભાસા નિતમ્બધૃતયા ચ પરાધ્યકાઙ્ચ્યા ॥૮॥
તાં રૂપિણીં શ્રિયમનન્યગતિં નિરીક્ષ્ય યા લીલયા ધૃતતનોરનુરૂપરૂપા ।
પ્રીતઃ સ્મયન્નલકકુણ્ડલનિષ્કકળઠવક્ત્રોલ્લસત્સ્મિતસુધાં હરિરાબભાષે ॥૯॥

શ્રીભગવાનુવાચ

રાજપુત્રીપ્સિતા ભૂપૈર્લોકપાલવિભૂતિભિઃ । મહાનુભાવૈઃ શ્રીમદ્દ્વી રૂપૌદાર્યબલોર્જિતૈઃ ॥૧૦॥
તાન્ પ્રાપ્તાનર્થિનો હિત્વા ચૈદ્યાદીન્ સ્મરદુર્મદાન્ । દત્તા ભ્રાત્રા સ્વપિત્રા ચ કસ્માન્નો વવૃષેડ્ઙ્મન્ ૧૧
રાજમ્બો બિમ્બયતઃ સુભ્રુઃ સમુદ્રં શરણં ગતાન્ । બલવદ્ધિઃ કૃતદ્વેષાન્ પ્રાયસ્ત્યક્તનૃપાસનાન્ ૧૨
અસ્પૃષ્ટવર્ત્મનાં પુંસામલોકપથમીયુષામ્ । આસ્થિતાઃ પદવીં સુભ્રુઃ પ્રાયઃ સીદન્તિ યોષિતઃ ॥૧૩॥
નિષ્કિન્ચના વયં શશ્વન્નિષ્કિન્ચનજનપ્રિયાઃ । તસ્માત્ પ્રાયેણ ન હ્યાઢ્યા માં ભજન્તિ સુમધ્યમે ! ૧૪

વર્ણવાળી ઉત્તમ રજાઈ ઉપર સુખેથી બેઠેલા પોતાના પતિ જગન્નાથ ભગવાનની સેવા કરતાં હતાં.^૬ રત્નની ઢાંડીવાળા ચમર હાથમાં લઈને પવન ઢોળતાં રુક્મિણી પ્રભુની પાસે બેઠાં હતાં.^૭ ભગવાનની પાસે મણિનાં ઝાંઝરના ઝમકારા કરતા અને વીંટીઓ, કંકણ તથા ચમર જેના હસ્તમાં શોભી રહેલું હતું, એવાં રુક્મિણી વસ્ત્રના છેડાથી ઢાંકેલાં સ્તન ઉપર કેસરથી રંગાએલા હારથી અને નિતંબ ઉપર ધરેલી અમૂલ્ય કટિમેખળાથી શોભતાં હતાં.^૮ ભગવાને લીલાથી ધરેલા અવતારને યોગ્ય રૂપવાળાં અને પોતા વિના બીજો કોઈ જેનો આશ્રય નથી, એવાં એ સાક્ષાત્ લક્ષ્મીરૂપ રુક્મિણી કે જેના કેશ, બે કુંડળ અને સોનાની કંઠીથી ચારે દિશામાં શોભી રહેલા મુખમાં મંદહાસ્યરૂપી અમૃત દીપી રહ્યું હતું, તેમને જોઈને પ્રસન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન હસતાં હસતાં આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.^૯

ભગવાન કહે છે હે રાજપુત્રી ! લોકપાળ સરખા ઐશ્વર્યવાળા, મોટા પ્રભાવવાળા, ધનવાન, રૂપ, ઉદારતા અને બળથી વૃદ્ધિ પામેલા રાજાઓ પ્રથમ તમને ઈચ્છતા હતા અને પછી તમારા ભાઈએ તથા પિતાએ તેઓના સંબંધમાં તમારું સગપણ કર્યું હતું તે છતાં, એ કામાતુર શિશુપાળ આદિ રાજાઓ કે જેઓ તમને પરણવા સારુ આવ્યા હતા, તેઓને છોડી દઈને અમો કે જેઓ તમારા સમાન નથી, તેને તમો શા માટે વર્યા ?^{૧૦-૧૧} હે સુંદરી ! અમો તો ઘણું કરીને રાજાઓથી ભય પામીને સમુદ્રને શરણે આવેલા, બળવાનોની સાથે દ્વેષ કરનારા અને રાજ્યાસનનો ત્યાગ કરનારા છીએ, આવા અમોને શા માટે વર્યા ?^{૧૨} હે સુંદરી ! અજાણી રીતભાતવાળા અને લોકથી ન્યારા માર્ગવાળા પુરુષોના પનારામાં

યયોરાત્મસમં વિત્તં જન્મૈશ્વર્યાકૃતિર્ભવઃ । તયોર્વિવાહો મૈત્રી ચ નોત્તમાધમયોઃ ક્વચિત્ ॥૧૫॥
વૈદર્ભ્યેતદવિજ્ઞાય ત્વયાદીર્ઘસમીક્ષયા । વૃતા વયં ગુણૈર્હીના ભિક્ષુભિઃ શ્લાઘિતા મુધા ॥૧૬॥
અથાત્મનોડ્ઙ્નરૂપં વૈ ભજસ્વ ક્ષત્રિયર્ષભમ્ । યેન ત્વમાશિષઃ સત્યા ઇહામુત્ર ચ લપ્સ્યસે ॥૧૭॥
ચૈદ્યશાલ્વજરાસન્ધદન્તવક્ત્રાદયો નૃપાઃ । મમ દ્વિષન્તિ વામોરુ! રુક્મી ચાપિ તવાગ્રજઃ ૧૮
તેષાં વીર્યમદાન્ધાનાં દૂમાનાં સ્મયનુત્તયે । આનીતાસિ મયા ભદ્રે ! તેજોડ્ઙ્પહરતાસતામ્ ॥૧૯॥
ઉદાસીના વયં નૂનં ન સ્વ્યપત્યાર્થકામુકાઃ । આત્મલબ્ધ્યાડ્ઙ્મહે પૂર્ણાં ગેહયોજ્યોતિરક્રિયાઃ ૨૦
શ્રીશુક ઉવાચ

एतावदुक्त्वा भगवानात्मानं वल्लभाभिव । मन्यमानामविश्लेषात् तद्दर्पेण उपारमत् ॥२१॥
इति त्रिलोकेशपतेस्तदाऽऽत्मनः प्रियस्य देव्यश्रूतपूर्वमप्रियम् ।
आश्रुत्य भीता हृदि जातवेपथुश्चिन्तां दुरन्तां रुदती जगाम ह ॥२२॥

પડેલી સ્ત્રીઓ ઘણું કરીને પીડાય છે.^{૧૩} અમો તો નિરંતર નિષ્કિંચન છીએ, અને નિષ્કિંચન લોકોને પ્યારા તથા તેઓ ઉપર પ્રીતિ રાખનારા છીએ, એટલા માટે ઘણું કરીને સમૃદ્ધિવાળા લોકો મને ભજતા નથી.^{૧૪} જેઓનાં ધન, જન્મ, ઐશ્વર્ય અને આવતા સમયની સ્થિતિ પરસ્પર સમાન હોય તેઓ વચ્ચે જ વિવાહ અને મૈત્રી થવી યોગ્ય છે. પણ ઉત્તમ અને અધમની વચ્ચે કદી યોગ્ય નથી.^{૧૫} હે રુક્મિણી ! તમે ટૂંકી દૃષ્ટિથી આ સર્વે વાત નહીં જાણતાં, ગુણ રહિત, એવા અમો ભિખારીઓને વખાણવા લાયક છીએ તેઓને તમો વૃથા વર્યા છો.^{૧૬} માટે હજી પણ તમે પોતાને યોગ્ય હોય, એવા કોઈ ઉત્તમ ક્ષત્રિયને વરો કે જેથી આલોકમાં અને પરલોકમાં તમે સાચાં સુખને પામો.^{૧૭} શિશુપાળ, શાલ્વ, જરાસંધ અને દંતવકત્ર આદિ રાજાઓ તથા તમારો મોટોભાઈ રુક્મી પણ મારો દ્વેષ કરતા હતા.^{૧૮} પરાક્રમના મદથી આંધળા એ અભિમાની લોકોનો ગર્વ ઉતારવા સારુ હે રુક્મિણી ! દુષ્ટ લોકોના તેજનો નાશ કરનાર હું તમને હરી લાવ્યો છું.^{૧૯} અમો સ્વસ્વરૂપના અખંડ પ્રકાશના કારણે પ્રાકૃત ચેષ્ટાથી રહિત છીએ. અમોને સ્ત્રી, સંતાન કે ધનની લાલચ નથી. કારણ કે અમો સ્વસ્વરૂપના લાભથી જ પૂર્ણ છીએ. એટલા જ માટે દેહ તથા ઘરને વિષે અમો અત્યંત ઉદાસીન વર્તીએ છીએ.^{૨૦}

શુકદેવજી કહે છે પોતાથી ભગવાન અળગા નહીં પડવાને લીધે જે રુક્મિણી પોતાને બહુજ પ્યારી માનતાં હતાં, તે રુક્મિણીનો ગર્વ ઉતારવા સારુ આટલાં વચન બોલીને બંધ રહ્યા.^{૨૧} ત્રિલોકના સ્વામીઓના પણ સ્વામી અને પોતાના પ્યારા ભગવાનનું આ પ્રમાણે કદી નહીં સાંભળેલું અપ્રિય વચન સાંભળી હૃદયમાં

પદા સુજાતેન નસ્ત્રારુણાશ્રિયા ભુવં લિખન્ત્યશ્રુભિરઞ્જનાસિતૈઃ ।

આસિન્ચતી કુઙ્કમરૂષિતૌ સ્તનૌ તસ્થાવધોમુખ્યતિદુઃસ્વરુદ્ધવાક્ ॥૨૩॥

તસ્યાઃ સુદુઃસ્વભયશોકવિનષ્ટબુદ્ધેર્હસ્તાચ્છ્લથદ્વલયતો વ્યજનં પપાત ।

દેહશ્ચ વિક્લવધિયઃ સહસૈવ મુહ્યન્ રમ્ભેવ વાયુવિહતા પ્રવિકીર્ય કેશાન્ ॥૨૪॥

તદ્ દૃષ્ટ્વા ભગવાન્ કૃષ્ણઃ પ્રિયાયાઃ પ્રેમબન્ધનમ્ । હાસ્યપ્રૌઢિમજાનન્ત્યાઃ કરુણઃ સોઽન્વકમ્પયા ૨૫
પર્યઙ્કાદવરુહ્યાશુ તામુત્થાપ્ય ચતુર્ભુજઃ । કેશાન્ સમુહ્ય તદ્વક્ત્રં પ્રામૃજત્ પદ્મપાણિના ॥૨૬
પ્રમૃજ્યાશ્રુકલે નેત્રે સ્તનૌ ચોપહતૌ શુચા । આશ્લિષ્ય બાહુના રાજન્નન્યવિષયાં સતીમ્ ॥૨૭
સાન્વયામાસ સાન્વજ્ઞઃ કૃપયા કૃપણાં પ્રભુઃ । હાસ્યપ્રૌઢિમચ્ચિત્તામતદર્હાં સતાં ગતિઃ ૨૮

શ્રીભગવાનુવાચ

મા મા વૈદર્ભ્યસૂયેથા જાને ત્વાં મત્પરાયણામ્ । ત્વદ્વચઃ શ્રોતુકામેન ક્ષ્વેલ્યાઽઽચરિતમઙ્ગને! ૨૯

ભયથી રોતાં એવાં રુક્મિણી અપાર ચિંતામાં પડ્યાં. ૨૨ નખને લીધે રાતી કાંતિવાળા કોમળ ચરણથી ધરતીને ખોતરતાં, કેસરના લેપનવાળાં પોતાનાં સ્તનને આંજણને લીધે કાળાં થયેલાં આંસુવડે નવરાવતાં અને ઘણા દુઃખને લીધે જેની વાણી રોકાઈ ગઈ હતી. એવાં રુક્મિણી નીચું મોઢું કરી બેસી રહ્યાં. ૨૩ અપ્રિય સાંભળવાથી અત્યંત દુઃખી અને ભગવાન મારો ત્યાગ કરી દેશે એવી શંકાથી ભય, તથા પશ્ચાતાપથી જેની બુદ્ધિ વ્યાકુળ થઈ ગઈ, એવાં તે રુક્મિણીના હાથમાંથી ચામર પડી ગયો અને કંકણ પણ પડવા લાગ્યાં, તેમજ મૂર્છા પામતાં વાયુએ પાડી નાખેલી કેળની પેઠે છુટાં થયેલાં કેશવાળાં રુક્મિણી ધરતી પર પડી ગયાં. ૨૪ હાસ્યની ગંભીરતાને નહીં જાણનારાં પ્યારીનું એ પ્રેમબંધન જોઈને તે દયાળુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને દયા આવી. ૨૫ ઉઠાડવું, આલિંગન કરવું અને મોઢું લુછવું ઈત્યાદિક કાર્યોને માટે જેણે ચારભુજા પ્રગટ કરી છે, એવા ભગવાને પલંગ પરથી નીચા ઉતરી તે રુક્મિણીને ઉઠાડી તેમના કેશ સરખાં કરી કમળ સરખા હાથથી તેમનું મોઢું લુછ્યું. ૨૬ હે રાજા ! આંસુથી શોભતાં તેમનાં નેત્ર અને આંસુથી ખરડાયેલા તેમના સ્તનને લુહીને ભગવાને જેની પોતા સિવાય બીજી કોઈ ગતિ નથી, એવાં એ સતી રુક્મિણીનું હાથથી આલિંગન કર્યું. ૨૭ પછી સાંત્વના કરવામાં ચતુર અને સજ્જનોના શરણરૂપ ભગવાને હાસ્યની ગંભીરતાથી જેનું ચિત્ત ભમતું હતું એવાં અને તેવી હાંસી કરવાને યોગ્ય નહીં, એવાં રુક્મિણીની આ પ્રમાણે સાંત્વના કરી. ૨૮

ભગવાન કહે છે હે રુક્મિણી ! મારા ઉપર તમારે દોષ દૃષ્ટિ કરવી નહીં. હું

મુખં ચ પ્રેમસંરમ્ભસ્ફુરિતાધરમીક્ષિતુમ્ । કટાક્ષેપારુણાપાઙ્ગં સુન્દરમ્બુકુટીતટમ્ ॥૩૦
અયં હિ પરમો લાભો ગૃહેષુ ગૃહમેધિનામ્ । યન્નર્મૈર્નીયતે યામઃ પ્રિયયા ભીરુ ભામિનિ ! ॥૩૧

શ્રીશુક ઉવાચ

સૈવં ભગવતા રાજન્ ! વૈદર્ભીં પરિસાન્વિતા । જ્ઞાત્વા તત્પરિહાસોક્તિં પ્રિયત્યાગભયં જહૌ ।૩૨
બભાષ ઋષભં પુંસાં વીક્ષન્તી ભગવન્મુખમ્ । સત્રીડહાસરુચિરસ્ત્રિગ્ધાપાઙ્ગેન ભારત ! ॥૩૩

રુક્મિણ્યુવાચ

નન્વેવમેતદરવિન્દવિલોચનાહ યદ્ વૈ ભવાન્ ભગવતોઽસદૃશી વિભૂમ્નઃ ।

ક્લસ્વે મહિમ્ન્યભિરતો ભગવાંસ્વધીશઃ ક્લહં ગુણપ્રકૃતિરજ્જગૃહીતપાદા ॥૩૪॥

સત્યં ભયાદિવ ગુણેભ્ય ઝરુક્રમાન્તઃ શૈતે સમુદ્ર ઉપલમ્બનમાત્ર આત્મા ।

નિત્યં કલિન્દ્રિયગણૈઃ કૃતવિગ્રહસ્ત્વં ત્વત્સેવકૈર્નૃપપદં વિધુતં તમોઽન્ધમ્ ॥૩૫॥

ત્વત્પાદપદ્મમકરન્દજુષાં મુનીનાં વર્ત્માસ્ફુટં નૃપશુભિર્નિનુ દુર્વિભાવ્યમ્ ।

યસ્માદલૌકિકમિવેહિતમીશ્વરસ્ય ભૂમંસ્તવેહિતમથો અનુ યે ભવન્તમ્ ॥૩૬॥

જાણું છું કે તમે મને જ આશ્રયરૂપ ગણો છો. હે સુંદરી ! તમારો પ્રત્યુત્તર સાંભળવાની ઈચ્છાથી મેં હસ્તાં હસ્તાં કહ્યું છે, કાંઈ વાસ્તવિક રીતે કહ્યું નથી. ૨૯ તમારા મુખને પ્રેમના કોપથી ફરકતા હોઠવાળું, રાતી થયેલી નેત્રની અણીઓવાળું અને તેથી જ વાંકી થયેલી ભ્રમરોવાળું જોવા સારુ મેં આ તમારી હાંસી કરી છે. ૩૦ હે ભામિની ! પ્યારીની સાથે હાસ્યનાં વચનોથી સમય કાઢવામાં આવે એજ ગૃહસ્થાશ્રમાં મોટો લાભ છે. ૩૧

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! આ પ્રમાણે ભગવાને સાંત્વના આપતાં રુક્મિણીએ એ વચનોને હાસ્યરૂપ જાણી, ભગવાન મારો ત્યાગ કરશે એવી બીકને છોડી દીધી. ૩૨ પછી લાજ સહિત હાસ્યથી સુંદર અને સ્નેહ ભરેલાં નેત્રોથી ભગવાનના મુખને જોતાં રુક્મિણીએ ભગવાનને આ પ્રમાણે કહ્યું. ૩૩

રુક્મિણી કહે છે હે કમળ સરખાં નેત્રવાળા ! આપે કહ્યું કે અમો તારા સમાન નથી એ વાત સાચી જ કહી છે; કેમકે પોતાના સ્વરૂપના આનંદમાં મગ્ન રહેનારા અને બ્રહ્માદિકના સ્વામી આપ ક્યાં ? અને પામર તથા અજ્ઞાની લોકો જેના ચરણનું સેવન કરે છે એવી લક્ષ્મી હું ક્યાં ? ૩૪ હે મોટા પરાક્રમવાળા ! આપે કહ્યું કે “અમો રાજાઓથી ભય પામીને સમુદ્રના શરણે આવેલા છીએ” તે પણ સાચું જ કહ્યું છે, કારણ કે શબ્દ સ્પર્શાદિક વિષયોરૂપી રાજાઓની બીકથી જાણે ભય પામેલા હોયને શું ? તેની પેઠે આપ સમુદ્રની પેઠે અગાધ અર્થાત્ વિષયોથી

નિષ્કિંચનો નનુ ભવાન્ ન યતોઽસ્તિ કિંચિદ્ યસ્મૈ બલિં બલિભુજોઽપિ હરન્યજાદ્યાઃ ।
 ન ત્વા વિદન્યસુતૃપોઽન્તકમાઢ્યતાન્ધાઃ પ્રેષ્ઠો ભવાન્ બલિભુજામપિ તેઽપિ તુભ્યમ્ ॥૩૭॥
 ત્વં વૈ સમસ્તપુરુષાર્થમયઃ ફલાત્મા યદ્વાઞ્છયા સુમતયો વિસૃજન્તિ કૃત્ત્વમ્ ।
 તેષાં વિભો સમુચિતો ભવતઃ સમાજઃ પુંસઃ સ્ત્રિયાશ્ચ રતયોઃ સુખદુઃખિનોર્ન ॥૩૮॥
 ત્વં ન્યસ્તદણ્ડમુનિભિર્ગદિતાનુભાવ આત્માઽઽત્મદશ્ચ જગતામિતિ મે વૃતોઽસિ ।
 હિત્વા ભવદ્ભુવ ડદીરિતકાલવેગધ્વસ્તાશિષોઽબ્જભવનાકપતીન્ કુતોઽન્યે ॥૩૯॥

ક્ષોભ નહીં પામેલા હૃદયમાં ચૈતન્યધન આત્માના અંતરાત્મારૂપે નિશ્ચળપણાથી રહેલા છો. આપે કહ્યું કે “બળવાનોની સાથે દ્વેષ કરનારા છીએ” તે પણ સાચું જ કહ્યું છે; કેમકે વિષયોમાં લાગનારી ઈંદ્રિયો કે જેઓ બળવાન છે, તેઓની સાથે આપ નિરંતર દ્વેષ જ રાખો છો. અર્થાત્ તેવી ઈંદ્રિયોથી આપ ઓળખાતા નથી. આપે કહ્યું કે “અમો રાજ્યાસનનો ત્યાગ કરનારા છીએ” તે પણ સાચું જ કહેલું છે. કેમકે રાજ્યાસન ઘાટા અજ્ઞાનરૂપ જ છે, તેને આપના સેવકોએ પણ છોડી દીધેલું છે, ત્યારે આપ પોતે છોડી દો તેમાં તો શું કહેવું? આપે કહ્યું કે “અમો અજાણી રીતભાતવાળા છીએ” તે પણ સાચું જ કહ્યું છે. કેમકે હે પ્રભુ! આપના ચરણકમળના રસને સેવનારા મુનિઓની રીતભાત પણ પશુ જેવા માણસોના જાણવામાં આવતી નથી, ત્યારે આપની પોતાની રીતભાત તો અજાણી જ હોય તેમાં શું કહેવું? આપે કહ્યું કે “અમો લોકથી ન્યારા માર્ગવાળા છીએ” તે પણ સાચું જ કહ્યું છે. આપને સેવનારા મુનિઓનો માર્ગ પણ લોકોથી ન્યારો હોય છે. ત્યારે આપ કે જે ઈશ્વર જ છો, તેમનો પોતાનો માર્ગ લોકથી ન્યારો હોય તેમાં તો શું જ કહેવું? આપે કહ્યું કે “અમો નિષ્કિંચન છીએ” તે પણ સાચું જ કહ્યું છે. કેમકે આપની પાસે કાંઈ નથી, માટે આપ નિષ્કિંચન છો, એવું નથી, પણ આપને કાંઈ પણ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય નથી, આપ પૂર્ણકામ છો, માટે આપ નિષ્કિંચન છો. બીજાઓની પાસેથી પૂજા લેનારા બ્રહ્માદિક પણ આપને પૂજા અર્પણ કરે છે. આપે કહ્યું કે “અમો નિષ્કિંચન લોકોને પ્યારા અને તેઓની ઉપર પ્રીતિ રાખનારા છીએ” તે પણ સાચું જ કહ્યું છે, કેમકે નિષ્કિંચન એટલે જેઓને કાંઈ પણ દેહાભિમાન નથી, એવા નારદાદિક બ્રહ્મવેતાઓને આપ પ્યારા છો અને તેઓ આપને પ્યારા છે. આપે કહ્યું કે “સમૃદ્ધિવાળા લોકો મને ભજતા નથી” તે પણ સાચું જ કહ્યું છે. કેમકે ધનવાનપણાના અભિમાનથી આંધળા થયેલા લોકો કાળસ્વરૂપ એવા આપને

જાહ્યં વચસ્તવ ગદાગ્રજ ! યસ્તુ ભૂપાન્ વિદ્રાવ્ય શાર્દૂનિનદેન જહર્થ માં ત્વમ્ ।
 સિંહો યથા સ્વબલિમીશ ! પશૂન્ સ્વભાગં તેભ્યો બયાદ્ યદુર્દર્ધિ શરણં પ્રપન્નઃ ॥૪૦॥
 યદ્વાઞ્છયા નૃપશિખામણયોઽઙ્ગવૈન્યજાયન્તનાહુષગયાદય એકપત્યમ્ ।
 રાજ્યં વિસૃજ્ય વિવિશુર્વનમમ્બુજાક્ષ ! સીદન્તિ તેઽનુ પદવીં ત ઇહાસ્થિતાઃ કિમ્ ॥૪૧॥
 કાન્યં શ્રયેત તવ પાદસરોજગન્ધમાગ્નાય સન્મુખરિતં જનતાપવર્ગમ્ ।
 લક્ષ્મ્યાલયં ત્વવિગણય્ય ગુણાલયસ્ય મર્ત્યાં સદોરુભયમર્થવિવિક્તદૃષ્ટિઃ ॥૪૨॥

જાણતા નથી, તેથી તેઓ ઈંદ્રિયોને જ તૃપ્ત કરે છે પણ આપને ભજતા નથી. આપે કહ્યું કે “ઉત્તમ અને અધમની વચ્ચે વિવાહ કે મૈત્રી યોગ્ય નથી” એ પણ સાચું જ કહ્યું છે, કેમકે આપ સર્વે પુરુષાર્થમય અને પરમાનંદ છો, એમ જાણી પરમાનંદની પ્રાપ્તિની ઈચ્છાથી જે બુદ્ધિમાન લોકો બીજા સર્વને છોડી દે છે, તેઓને જ આપનો સંબંધ યોગ્ય છે, પણ સુખદુઃખથી વ્યાકુળ અને પરસ્પર પ્રીતિની ગાંઠ બાંધી રહેલાં પામર સ્ત્રી પુરુષોને આપનો સંબંધ યોગ્ય નથી.^{૩૫-૩૮} આપે કહ્યું કે “અમોને ભીખારીઓએ વખાણ્યા છે” તે પણ સાચું જ કહ્યું છે. કેમકે ભિખારીઓ એટલે સર્વને અભયદાન દઈને ભિક્ષુક થયેલા મુનિલોકો આપના વખાણ કરે છે. અને વળી આપે કહ્યું કે “ટૂંકા વિચારની તું આ બધું જાણ્યા વિના અમને વૃથા વરી છો” આ તમારું કહેવું ઠીક નથી. કેમ કે તમો જગતના અંતર્યામી છો. અને તમોને વરનારા પુરુષોને આપ પોતાની મૂર્તિ પર્યન્તનું ફળ આપનારા છો, આ બધું જાણીને હું આપને વરી છું. અને વળી તમારી ભૃકુટીથી પ્રેરાયેલા કાળના વેગે કરીને નાશ પામેલા છે લોકો અને ભોગો જેમના, એવા બ્રહ્માદિકોનો ત્યાગ કરીને હું તમોને વરી છું. તો બીજા શિશુપાલાદિકની વાત જ શું કરું? (અર્થાત્ દીર્ઘ દષ્ટિથી વિચાર કરીને જ હું તમોને વરી છું, પણ વિચાર કર્યા વિના હું તમોને વરી નથી.)^{૩૯} હે શ્રીકૃષ્ણ! હે પ્રભુ! સિંહ જેમ પશુઓને ભગાડીને પોતાનું ભક્ષ્ય લઈ જાય, તેમ તમે શારંગ ધનુષના નાદથી જરાસંઘાદિક રાજાઓને ભગાડીને પોતાના ભાગરૂપ મને હરી લાવ્યા છો, માટે તેઓના ભયથી સમુદ્રનું શરણ લેવાનું આપ જે કહો છો, તે આપનું વચન સાંભળનારા જનોને મોહ ઉત્પન્ન કરનારું છે.^{૪૦} આપે કહ્યું કે “અમારે પનારે જેઓ પડેલા હોય તેઓ પીડાય છે, પણ તે વાત ખોટી છે; કેમકે બીજા રાજાઓના શિરોમણિ સરખા અંગ, પૃથુ, ભરત, યયાતિ અને ગય આદિ રાજાઓ પણ આપનું ભજન કરવાની ઈચ્છાથી પોતાના ચક્રવર્તી રાજ્યને છોડી

તં ત્વાનુરૂપમભજં જગતામધીશમાત્માનમત્ર ચ પરત્ર ચ કામપૂરમ્ ।
 સ્યાન્મે તવાદ્વિગ્રરણં સૃતિભિર્મનન્ત્યા યો વૈ ભજન્તમુપયાત્યનૃતાપવર્ગઃ ॥૪૩॥
 તસ્યાઃ સ્યુરચ્યુત ! નૃપા ભવતોપદિષ્ટાઃ સ્ત્રીણાં ગૃહેષુ खरगोश्वबिडालभृत्याः ।
 यत्कर्णमूलमरिकर्षण ! नोपयायाद् युष्मत्कथा मृडविरिञ्चसभासु गीता ॥४४॥
 त्वक्शमश्रुरोमनखकेशपिनद्धमन्तर्मासास्थिरक्तकृमिविट्कफपित्तवातम् ।
 जीवच्छवं भजति कान्तमतिर्विमूढा या ते पदाब्जमकरन्दमजिघ्रती स्त्री ॥४५॥
 अस्त्वम्बुजाक्ष ! मम ते चरणानुराग आत्मन् रतस्य मयि चानतिरिक्तदृष्टेः ।
 यर्हस्य वृद्धय उपात्तरजोऽतिमात्रो मामीक्षसे तदु ह नः परमानुकम्पा ॥४६॥

દઈ વનમાં ગયા હતા. માટે હે કમળની સમાન નેત્રવાળા ! આપને પનારે પડેલા હોય તેઓ પીડાતા નથી પણ તમારા સ્વરૂપને પામે છે.^{૪૧} કલ્યાણકારી ગુણોના આશ્રયરૂપ અને લોકોને મોક્ષરૂપ તથા સત્પુરુષોએ વર્ણવેલ તમારા ચરણ કમળના સુગંધને સૂંઘીને પછી તેનો અનાદર કરીને કઈ સ્ત્રી ઘણા ભયથી દબાયેલા અને મરણશીલ બીજા પતિને વરે ? જેને માથે મોત હોય અને જે પોતાના સાચા સ્વાર્થમાં યથાર્થ સમજતી હોય, એવી કોઈ પણ સ્ત્રી આપને છોડીને બીજા પતિને ન વરે.^{૪૨} એટલા માટે સર્વપ્રકારે યોગ્ય, જગતના સ્વામી, આલોક તથા પરલોકના સર્વ મનોરથોને પૂરનાર અને પોતાના આત્મારૂપ આપને જ હું વરી છું. (આમ કહીને પ્રાર્થના કરે છે.) અનેક અવતારોમાં ભટકતી હું માગું છું કે આપનું આ ખોટા સંસારનો નાશ કરનાર ચરણારવિંદ કે જે ભજનારા માણસને પોતાનો કરી લે છે, તે જ ચરણારવિંદ સર્વે અવતારોમાં મારું શરણ થજો.^{૪૩} હે અચ્યુત ! હે શત્રુઓનો નાશ કરનાર ! તમોએ કહેલા જે બીજા રાજાઓ, સ્ત્રી જેમાં પ્રધાન છે એવા ઘરોમાં ગધેડાની પેઠે કેવળ ભાર ઉપાડ્યા કરે છે, બળદની પેઠે સર્વદા રડ્યા કરે છે, કૂતરાની પેઠે હમેશાં અપમાન પામ્યા કરે છે, મીંદડાંની પેઠે ગરીબડા થઈને હિંસાઓ કર્યા કરે છે, અને નોકરોની પેઠે તાબે દારી ઉઠાવ્યા કરે છે. આવા એ રાજાઓ, જેમના કાનમાં ક્યારેય પણ તમારી કથા આવેલી નથી, એવી દુર્ભાગીણી સ્ત્રીઓના પતિ થાઓ, પણ મારા નહીં.^{૪૪} તમારા ચરણકમળના મકરંદને નહીં સૂંઘનારી જે સ્ત્રી મૂઢ હોય, તે સ્ત્રી જીવતે મરેલા માણસને આ પતિ છે એમ માનીને ભજે છે કે જે માણસ બહાર ચાંમડી, દાઢી, મૂછ, રુવાંડાં, નખ અને વાળથી મઠાએલો અને અંદર માંસ, હાડકાં, લોહી, કીડા, વિષ્ટા, કફ,

નૈવાલીકમહં મન્યે વચસ્તે મધુસૂદન । અમ્બાયા ઇવ હિ પ્રાયઃ કન્યાયાઃ સ્યાદ્ રતિઃ ક્વચિત્ ૪૭
 વ્યૂઢાયાશ્ચાપિ પુંશ્ચલ્યા મનોઽભ્યેતિ નવં નવમ્ । બુધોઽસતીં ન વિભૃયાતાં વિભ્રદુભયચ્યુતઃ ૪૮
 શ્રીભગવાનુવાચ
 સાધ્યેતચ્છ્રેતુકામૈસ્ત્વં રાજપુત્રિ ! પ્રલમ્બિતા । મયોદિતં યદન્વાત્થ સર્વં તત્ સત્યમેવ હિ ॥૪૯
 યાન્ યાન્ કામયસે કામાન્ મય્યકામાય ભામિનિ ! । સન્તિ હ્યેકાન્તભક્તાયાસ્તવ કલ્યાણિ નિત્યદા ।
 ઉપલબ્ધં પતિપ્રેમ પાતિવ્રત્યં ચ તેઽનઘે ! । યદ્વાક્યૈશ્ચાલ્યમાનાયા ન ધીર્મય્યપકર્ષિતા ॥૫૧
 યે માં ભજન્તિ દામ્પત્યે તાપસા વ્રતચર્યયા । કામાત્માનોઽપવર્ગેશં મોહિતા મમ માયયા ॥૫૨

પિત્ત અને વાયુથી જ ભરેલો હોય છે.^{૪૫} આપના કહ્યા પ્રમાણે જો કે આપ કોઈની અપેક્ષા વગરના અને મને પણ ઉત્કૃષ્ટ નહીં સમજનારા છો, તોપણ મને આપના ચરણારવિંદમાં જ પ્રેમ રહેજો. કેમકે એ પ્રેમ જ મારા માટે મોટો લાભ છે. આ જગતની વૃદ્ધિ કરવા સારુ રજોગુણની ભારે માત્રા લઈને કોઈ સમયે, હું કે જે માયારૂપ છું તેની સામું જુઓ છો, એજ મારા ઉપર મોટો અનુગ્રહ છે !^{૪૬} હે મધુદેવને મારનારા ! આપે હવે મને બીજા ઉપર પ્રેમ કરવાનું કહ્યું તે વાતને હું ખોટી માનતી નથી; કેમકે કાશીરાજાની અંબા, અંબાલિકા તથા અંબિકા એ ત્રણમાંથી અંબા નામની કુંવરીને કન્યાવસ્થામાં જ જેમ શાલ્વરાજા ઉપર પ્રીતિ થઈ હતી. તેમ મને પણ કન્યાવસ્થામાં જ આપના ઉપર પ્રીતિ થઈ હતી, જેથી હું મારા યોગ્ય પતિ એવા આપને વરી છું. અને કોઈ સમયે પરણ્યા પછી પણ ઇનાળવી સ્ત્રીનું મન નવા નવા પુરુષમાં લાગી જાય છે એવાં ઘણાં ઉદાહરણ છે, પરંતુ મારી તો તમારામાં જ પ્રીતિ છે. (અર્થાત્ મારું મન તમારા સિવાય ક્યાંય લાગ્યું નથી.) વિદ્વાન પુરુષે વ્યભિચારિની સ્ત્રીને ઘરમાં રાખવી ન જ જોઈએ; કેમકે એવી સ્ત્રીને રાખનાર પુરુષ આલોક તથા પરલોકમાંથી પણ ભ્રષ્ટ થાય છે.^{૪૭-૪૮}

ભગવાન કહે છે હે પતિવ્રતા ! હે રાજપુત્રી ! તમારા મુખથી આવાં વચન સાંભળવાની ઈચ્છાથી મેં તમારી હાંસી કરી હતી, મારાં વચનોના તમે જે પ્રત્યુત્તર કહ્યા તે સર્વે સાચા જ છે.^{૪૯} હે ભામિનિ ! જે જે મનોરથોને તમે ઈચ્છો છો તે સર્વે મનોરથો તમને મારામાં સાચી ભક્તિ હોવાથી સર્વદા પ્રાપ્ત જ છે, એટલું જ નહીં પણ હે કલ્યાણિ ! તે કામો પરિણામે કામનિવૃત્તિને માટે જ હોય છે. (અર્થાત્ કામનિવૃત્તિપૂર્વક મોક્ષને જ આપનારા હોય છે.)^{૫૦} હે નિર્દોષ પત્નિ ! તમારો પતિ ઉપર પ્રેમ અને પતિવ્રતાપણું પણ સારી રીતે જાણવામાં આવ્યું; કેમકે વચનો બોલીને તમને ચલાયમાન કરવા માંડ્યાં, તોપણ મારામાં લાગેલી તમારી બુદ્ધિ

માં પ્રાપ્ય માનિન્યપવર્ગસમ્પદં વાઙ્છન્તિ યે સમ્પદ એવ તત્પતિમ્ ।
 તે મન્દભાગ્યા નિરયેઽપિ યે નૃણાં માત્રાત્મકત્વાન્નિરયઃ સુસદ્ગમઃ ॥૫૩॥
 દિષ્ટ્યા ગૃહેશ્વર્યસકૃન્મયિ ત્વયા કૃતાનુવૃત્તિર્ભવમોચની યલૈઃ ।
 સુદુષ્કરાસૌ સુતરાં દુરાશિષો હ્યસુમ્ભરાયા નિકૃતિઙ્ગુષઃ સ્ત્રિયાઃ ॥૫૪॥
 ન ત્વાદૃશીં પ્રણયિનીં ગૃહિણીં ગૃહેષુ પશ્યામિ માનિનિ ! યયા સ્વવિવાહકાલે ।
 પ્રાપ્તાન્ નૃપાનવગણય્ય રહોહરો મે પ્રસ્થાપિતો દ્વિજ ઉપશ્રુતસત્કથસ્ય ॥૫૫॥
 ભ્રાતુર્વિરૂપકરણં યુધિ નિર્જિતસ્ય પ્રોદ્વાહપર્વણિ ચ તદ્વધમક્ષગોષ્ટ્યામ્ ।
 દુઃખં સમુત્થમસહોઽસ્મદયોગભીત્યા નૈવાબ્રવીઃ કિમપિ તેન વયં જિતાસ્તે ॥૫૬॥
 દૂતસ્ત્વયાઽઽત્મલભને સુવિવિક્તમન્ત્રઃ પ્રસ્થાપિતો મયિ ચિરાયતિ શૂન્યમેતત્ ।
 મત્વા જિહાસ દ્વદમદ્ગમનન્યયોગ્યં તિષ્ઠેત તત્ત્વયિ વયં પ્રતિનન્દ્યામઃ ॥૫૭॥

બીજા વિષયમાં ગઈ જ નહીં. ૫૧ મોક્ષના સ્વામી એવા મને જે વિષયી લોકો તપ અને વ્રતો પાળીને દંપતી સંબંધી સુખભોગને માટે જ ભજે છે, તેઓને મારી માયાથી મોહ પામેલા સમજવા. ૫૨ હે માનિની ! મોક્ષની સાથે સંપત્તિનો સ્વામી એવો જે હું, તે મને પ્રસન્ન કરી જે લોકો સંપત્તિરૂપ કેવળ વિષય સુખને જ ઈચ્છે છે, પણ હું કે જે સંપત્તિઓનો સ્વામી છું તેને ઈચ્છતા નથી, તે લોકોને મંદભાગ્યવાળા જ જાણવા; કેમકે વિષયનાં સુખ તો માણસોને અતિ અધમયોનિમાં પણ મળે છે અને વિષય સુખમાં ચિત્ત રહેવાથી નરકની જ પ્રાપ્તિ થાય છે. ૫૩ હે ઘરઘણીઆણી ! સંસારમાંથી છોડાવે એવી મારી નિષ્કામ સેવા જે ખળ લોકોથી થઈ શકે નહીં, તે તમે ઘણીવાર કરી તેણે કરીને મને મહાન આનંદ થયો છે. દુષ્ટ સ્વભાવવાળી, ઈંદ્રિયોને જ તૃપ્ત કરનારી અને ઠગાઈ કરનારી સ્ત્રીથી આવી સેવા કદી પણ બની શકે નહીં. ૫૪ હે માનિનિ ! નિષ્કામ રહીને પ્રેમથી જ મારી સેવા કરનારી મારા ઘરમાં ઘણી સ્ત્રીઓ છે, તોપણ તમારા જેવી પ્રેમવાળી હું કોઈને દેખતો નથી; તમે પોતાના વિવાહ સમયમાં આવેલા રાજાઓને તુચ્છ ગણીને કેવળ મારી કીર્તિ સાંભળવા ઉપરથી જ થયેલા પ્રેમને લીધે, બ્રાહ્મણને ગુપ્ત સમાચાર આપીને મારી પાસે મોકલ્યો હતો. ૫૫ તમારા ભાઈને યુદ્ધમાં જીતી લઈને અમે વિરૂપ કર્યો તથા અનિરુદ્ધના વિવાહના ઉત્સવમાં જુગારની સભામાં એ ભાઈને મારી નાખ્યો, તે વાતને સમયે સમયે મનમાં યાદ આવતાં, ઉત્પન્ન થયેલ દુઃખને તમે અમારી સાથે વિયોગ થવાની બીકથી સહન કરી રહ્યાં છો અને કાંઈ પણ બોલ્યાં નથી. તેથી તમોએ અમોને વશ કરી લીધા છે. ૫૬ મારી પ્રાપ્તિ માટે

શ્રીશુક ઉવાચ

એવં સૌરતસંલાપૈર્ભગવાઙ્ગદીશ્વરઃ । સ્વરતો રમયા રેમે નરલોકં વિડમ્બયન્ ॥૫૮
 તથાન્યાસામપિ વિભુર્ગૃહેષુ ગૃહવાનિવ । આસ્થિતો ગૃહમેધીયાન્ ધર્માલ્લોકગુરુર્હરિઃ ॥૫૯
 ઇતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દશમસ્કન્ધે ઉત્તરાર્ધે
 કૃષ્ણરુક્મિણીસંવાદો નામ ષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૦॥

અથ એકષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ

॥ શ્રીશુક ઉવાચ ॥

એકૈકશસ્તાઃ કૃષ્ણસ્ય પુત્રાન્ દશ દશાબલાઃ । અજીજનન્નવમાન્પિતુઃ સર્વાત્મસંપદા ॥૧
 ગૃહાદનપગં વીક્ષ્ય રાજપુત્ર્યોઽચ્યુતં સ્થિતમ્ । પ્રેષ્ટં ન્યમંસત સ્વં સ્વં ન તત્તત્ત્વવિદઃ સ્ત્રિયઃ ॥૨

તમે ગુપ્ત વિચારો આપીને દૂત મોકલ્યો હતો, તથા મારા આવી પહોંચવાનો વિલંબ થતાં આ જગતને શૂન્ય માની, બીજાને યોગ્ય નહીં એવું આ શરીર છોડી દેવાની ઈચ્છા કરી હતી, તેનો બદલો અમારાથી વાળી શકાય તેમ નથી. અમો તો કેવળ વખાણ કરી તમને અભિનંદન આપીએ છીએ. ૫૭

શુકદેવજી કહે છે જગતના ઈશ્વર ભગવાન પોતે આત્મારામ છતાં પણ મનુષ્ય લોકની લીલા કરવા સારુ, આવી રીતની શૃંગારરસ સંબંધી હાંસીની વાતોથી લક્ષ્મીજીના અવતારરૂપ રુક્મિણીની સાથે રમતા હતા. ૫૮ લોકોના ગુરુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન બીજી સ્ત્રીઓના ઘરમાં પણ એવી જ રીતે ગૃહસ્થાશ્રમ સંબંધી ધર્મોને અનુસરતા હતા. ૫૯

ઇતિ શ્રીમદ્ મહાપુરાણ ભાગવતના દશમ સ્કંધનો સાઠમો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

અધ્યાય ૬૧

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના પુત્ર પૌત્રાદિકની કથા તથા બળભદ્રે
 કરેલો રુક્મિણો નાશ.

શુકદેવજી કહે છે ભગવાનની એ સોળહજાર એકસો આઠ સ્ત્રીઓએ દરેકે દશ દશ પુત્રોને જન્મ આપ્યા. તે સર્વે પુત્રો પિતાથી ન્યૂન ન હતા. ૧ ભગવાનના આત્મારામપણાને નહીં જાણતી એ ભગવાનની પત્ની રાજપુત્રીઓ, ભગવાનને પોતપોતાના ઘરમાં રહેલા અને ઘર છોડીને નહીં જતા જોઈને તેમને પોતપોતાના

ચાર્વબ્જકોશવદનાયતબાહુનેત્રસપ્રેમહાસરસવીક્ષિતવલ્ગુજલ્પૈઃ ।

સમ્મોહિતા ભગવતો ન મનો વિજેતું સ્વૈર્વિભ્રમૈઃ સમશકન્ વનિતા વિભૂમ્નઃ ॥૩॥

સ્માયાવલોકલવદર્શિતભાવહારિ ભ્રૂમણડલપ્રહિતસૌરતમન્નશૌણ્ડૈઃ ।

પત્યસ્તુ ષોડશસહસ્રમનઙ્ગબાળૈર્યસ્યેન્દ્રિયં વિમથિતું કરણૈર્ન શોકુઃ ॥૪॥

ઈત્યં રમાપતિમવાપ્ય પતિં સ્ત્રિયસ્તા બ્રહ્માદયોઽપિ ન વિદુઃ પદવીં ચદીયામ્ ।

ભેજુર્મુદાવિરતમેધિતયાનુરાગહાસાવલોકનવસઙ્ગમલાલસાદ્યમ્ ॥૫॥

પ્રત્યુદ્ગમાસનવરાહૈર્ણપાદશૌચતામ્બૂલવિશ્રમણવીજનગન્ધમાલ્યૈઃ ।

કેશપ્રસારશયનસ્ત્રપનોપહાર્યૈર્દાસીશતા અપિ વિભોવિદધુઃ સ્મ દાસ્યમ્ ॥૬॥

તાસાં યા દશપુત્રાણાં કૃષ્ણાસ્ત્રીણાં પુરોદિતાઃ । અષ્ટૌ મહિષ્યસ્તત્પુત્રાન્ પ્રદ્યુમ્નાદીન્ ગૃણામિ તે ૭

ચારુદેષ્ણાઃ સુદેષ્ણાશ્ચ ચારુદેશ્ચ વીર્યવાન્ । સુચારુશ્ચારુગુપ્તશ્ચ ભદ્રચારુસ્તથાપરઃ ॥૮

ચારુચન્દ્રો વિચારુશ્ચ ચારુશ્ચ દશમો હરેઃ । પ્રદ્યુમ્નપ્રમુખા જાતા રુક્મિણ્યાં નાવમાઃ પિતુઃ ૯

જ પ્યારા માનતી હતી.^૨ ભગવાનનું સુંદર કમળના કોશ જેવું મુખ, લાંબા હાથ તથા નેત્ર દ્વારા પ્રેમ સહિત હાસ્યરસથી યુક્ત, મધુર દૃષ્ટિ અને મનોહર ભાષણોથી મોહ પામેલી એ સ્ત્રીઓ પોતાના અનેક વિલાસોથી ભગવાનના મનનું હરણ કરવાને સમર્થ થતી ન હતી.^૩ ગૂઢ હાસ્યયુક્ત કટાક્ષથી સૂચવેલા અભિપ્રાયને લીધે, મનનું હરણ કરનાર ભૂકુટીના મંડળથી યોજેલા રતિકીડાના મંત્રો તેને વિષે પ્રવીણ એવાં કામદેવનાં બાણોથી અને બીજા પણ કામશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ ઉપાયોથી ભગવાનના મનને વશ કરવામાં એ સ્ત્રીઓ સોળહજાર એકસો અને આઠ હતી છતાં પણ સમર્થ થતી ન હતી.^૪ બ્રહ્માદિક પણ જેમની પદવીને જાણતા નથી, એવા એ લક્ષ્મીના પતિ ભગવાનને પતિ તરીકે પામીને એ સ્ત્રીઓ નિરંતર વૃદ્ધિ પામતી પ્રીતિથી, આ પ્રમાણે સ્નેહ સહિત હાસ્ય કટાક્ષ અને નવીન સંગમમાં ઉત્સુકપણું, ઈત્યાદિક વિહારો કરતી હતી.^૫ જો કે પ્રત્યેકની પાસે સેંકડો દાસીઓ હતી તોપણ સામે જવું, આસન દેવું, સુંદર પૂજન કરવું, પગ ધોવા, પાનબીડી દેવી, પગ ચાંપવા, પંખા નાખવા, ચંદન પુષ્પ દેવાં, કેશ સ્વચ્છ કરાવવા, સુવડાવવા, નવરાવવા અને ભોજન દેવું એવા એવા ઉપચારોથી તે સ્ત્રીઓ ભગવાનની પાસે દાસીપણું કરતી હતી.^૬ દશ દશ દીકરાવાળી એ ભગવાનની સ્ત્રીઓમાં જે આઠ પટરાણીઓ કહેલી છે, તેઓના પુત્ર પ્રદ્યુમ્નાદિકનાં નામ હું તમારી પાસે કહું છું.^૭ ભગવાનને રુક્મિણીમાં પ્રદ્યુમ્ન, ચારુદેષ્ણા, સુદેષ્ણા, ચારુદેહ, સુચારુ, ચારુગુપ્ત, ભદ્રચારુ, ચારુચંદ્ર, વિચારુ અને ચારુ, એ દશ પુત્રો

માનુઃ સુમાનુઃ સ્વર્માનુઃ પ્રમાનુર્માનુમાંસ્તથા । ચન્દ્રમાનુર્બૃહદ્દાનુરતિમાનુસ્તથાષ્ટમઃ ॥૧૦

શ્રીમાનુઃ પ્રતિમાનુશ્ચ સત્યભામાત્મજા દશ । સામ્બઃ સુમિત્રઃ પુરુજિચ્છતજિચ્ચ સહસ્ત્રજિત્ ૧૧

વિજયશ્ચિત્રકેતુશ્ચ વસુમાન્ દ્રવિડઃ ક્રતુઃ । જામ્બવત્યાઃ સુતા હોતે સામ્બાદ્યાઃ પિતૃસમ્મતાઃ ૧૨

વીરશ્ચન્દ્રોઽશ્વસેનશ્ચ ચિત્રગુર્વેગવાન્ વૃષઃ । આમઃ શઙ્કુર્વસુઃ શ્રીમાન્ કુન્તિર્નાગ્નિજિતેઃ સુતાઃ ૧૩

શ્રુતઃ કવિર્વૃષો વીરઃ સુબાહુર્ભદ્ર એકલઃ । શાન્તિર્દર્શઃ પૂર્ણમાસઃ કાલિન્દ્યાઃ સોમકોઽવરઃ ૧૪

પ્રધોષો ગાત્રવાન્ સિંહો બલઃ પ્રબલ ઝર્વગઃ । માર્ક્યાઃ પુત્રા મહાશક્તિઃ સહ ઓજોઽપરાજિતઃ ૧૫

વૃકો હર્ષોઽનિલોગૃધ્રો વર્ધનોઽન્નાદ એવ ચ । મહાશઃ પાવનો વહ્નિર્મિત્રવિન્દાત્મજાઃ ક્ષુધિઃ ૧૬

સદ્યુમામિજિદ્ બૃહત્સેનઃ શૂરઃ પ્રહરણોઽરિજિત્ । જયઃ સુભદ્રો ભદ્રાયા વામ આયુશ્ચ સત્યકઃ ૧૭

દીપ્તિમાંસ્તામ્રતમાદ્યા રોહિણ્યાસ્તનયા હરેઃ । પ્રદ્યુમ્નાચ્ચાનિરુદ્ધોઽભૂદ્ રુક્મવત્યાં મહાબલઃ ૧૮

પુત્ર્યાં તુ રુક્મિણો રાજન્ ! નામ્ના ભોજકટે પુરે । એતેષાં પુત્રપૌત્રાશ્ચ બભૂવુઃ કોટિશો નૃપ ! ।

માતરઃ કૃષ્ણજાતાનાં સહસ્ત્રાણિ ચ ષોડશ ॥૧૯

રાજોવાચ

કથં રુક્મ્યરિપુત્રાય પ્રાદાદ્ દુહિતરં યુધિ । કૃષ્ણેન પરિભૂતસ્તં હન્તું રન્ધ્રં પ્રતીક્ષતે ।

એતદાચ્ચાહિ મે વિદ્વન્ ! દ્વિષોર્વૈવાહિકં મિથઃ ॥૨૦

થયા હતા કે જેઓ પિતાથી ન્યૂન ન હતા.^૮ હવે સત્યભામાના પુત્રોનાં નામ કહું છું. ભાનુ, સુભાનુ, સ્વર્માનુ, પ્રભાનુ, ભાનુમાન, ચંદ્રભાનુ, બૃહદ્દાનુ, રતિભાનુ, શ્રીભાનુ, અને પ્રતિભાનુ, હવે જાંબવતીના પુત્રોનાં નામ કહું છું. સાંબ, સુમિત્ર, પુરુજિત, શતજિત, સહસ્રજિત, વિજય, ચિત્રકેતુ, વસુમાન, દ્રવિડ, અને ક્રતુ.^૯

^{૧૨} વીર, ચંદ્ર, અશ્વસેન, ચિત્રગુ, વેગવાન, વૃષ, આમ, શંકુ, વસુ, અને કુન્તિ, એ દશ નાગ્નિજિતીના પુત્રો હતા.^{૧૩} હવે કાલિન્દીના પુત્રોનાં નામ કહું છું. શ્રુત, કવિ, વૃષ, વીર, સુબાહુ, ભદ્ર, શાંત, દર્શ, પૂર્ણમાસ અને સોમક.^{૧૪} પ્રધોષ, ગાત્રવાન, સિંહ, બલ, પ્રબલ, ઝર્વગ, મહાશક્તિ, સહ, ઓજ અને અપરાજિત આ દશ લક્ષ્મણના પુત્રો હતા.^{૧૫} વૃક, હર્ષ, અનિલ, ગૃધ્ર, વર્ધન, અન્નાદ, મહાશ, પાવન, વહ્નિ અને ક્ષુધિ એ દશ મિત્રવિંદાના પુત્રો હતા.^{૧૬} સંગ્રામજિત, બૃહત્સેન, શૂર, પ્રહરણ, અરિજિત, જય, સુભદ્ર, વામ, આયુ અને સત્યક એ દશ ભદ્રાના પુત્રો હતા.^{૧૭} ભગવાનને સોળહજાર અને એકસો સ્ત્રીઓને મધ્યે ગુણે કરીને મોટી રોહિણીમાં, દિપ્તમાન અને તામ્રતમ આદિ પુત્રો થયા હતા. હે રાજા ! ભોજકટ નામના પુરમાં રહેલા રુક્મીની કુંવરી રુક્મવતીને પ્રદ્યુમ્ન પરણ્યા હતા, તે રુક્મવતીમાં પ્રદ્યુમ્નને મહા બળવાન અનિરુદ્ધ નામે પુત્ર થયો હતો. શ્રીકૃષ્ણના બીજા પુત્રો અને પૌત્રો કરોડો થયા હતા. શ્રીકૃષ્ણની સોળહજાર એકસો અને

અનાગતમતીતં ચ વર્તમાનમતીન્દ્રિયમ્ । વિપ્રકૃષ્ટં વ્યવહિતં સમ્યક્ પશ્યન્તિ યોગિનઃ ॥૨૧

શ્રીશુક ઉવાચ

વૃતઃ સ્વયંવરે સાક્ષાદનજ્ઞોઽજ્ઞયુતસ્તયા । રાજ્ઞઃ સમેતાન્ નિર્જિત્ય જહારૈકરથો યુધિ ॥૨૨
યદ્યપ્યનુસ્મરન્ વૈરં રુક્મી કૃષ્ણાવમાનિતઃ । વ્યતરદ્ ભાગિનેયાય સુતાં કુર્વન્ સ્વસુઃ પ્રિયમ્ ॥
રુક્મિણ્યાસ્તનયાં રાજન્ ! કૃતવર્મસુતો બલી । ઉપયેમે વિશાલાક્ષીં કન્યાં ચારુમતીં કિલ ૨૪
દૌહિત્રાયાનિરુદ્ધાય પૌત્રીં રુક્મ્યદદાદ્ધરેઃ । રોચનાં બદ્ધવૈરોઽપિ સ્વસુઃ પ્રિયચિકીર્ષયા ।

જાનન્નધર્મ તદ્ યૌનં સ્નેહપાશાનુબન્ધનઃ ॥૨૫

તસ્મિન્નશ્યુદયે રાજન્ ! રુક્મિણી રામકેશવૌ । પુરં ભોજકટં જમ્મુઃ સામ્બપ્રદ્યુમ્નકાદયઃ ૨૬
તસ્મિન્ નિવૃત્ત ઉદ્ગ્રાહે કાલિન્દ્રપ્રમુખા નૃપાઃ । દ્વાસ્તે રુક્મિણં પ્રોચુર્બલમક્ષૈર્વિનિર્જય ॥૨૭
અનક્ષ્ણો હ્યયં રાજન્નપિ તદ્વ્યસનં મહત્ । ઇત્યુક્તો બલમાહૂય તેનાક્ષૈ રુક્મ્યદીવ્યત ॥૨૮

આઠ પત્નીઓ હતી તેથી સંતતિ પણ ઘણી જ થઈ. ૧૮-૧૯ પરીક્ષિત રાજા પૂછે છે જે રુક્મી શ્રીકૃષ્ણના હાથથી યુદ્ધમાં પરાભવ પામવાને લીધે શ્રીકૃષ્ણને મારવાનો જ લાગ જોતો હતો, તેણે પોતાના શત્રુ શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર પ્રદ્યુમ્નને પોતાની દીકરી કેમ આપી ? હે સર્વજ્ઞ ! શત્રુઓને પરસ્પર વેવાઈનો સંબંધ થયો તેનું કારણ કહો. ૨૦ રુક્મીનો અભિપ્રાય તમારાથી અજાણ્યો ન હોવો જોઈએ; કેમકે જે વસ્તુ ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન, ઈંદ્રિયોથી ન જાણી શકાય. એવી દૂર કે વ્યવધાનવાળી હોય તેને પણ યોગીઓ સારી રીતે જાણી શકે છે. ૨૧

શુકદેવજી કહે છે પ્રદ્યુમ્ન સાક્ષાત્ કામદેવના અવતારરૂપ હતા, તેમને સ્વયંવરમાં રુક્મવતી વરતાં તેમણે પોતાના એક રથથી, ત્યાં ભેળા થયેલા રાજાઓને યુદ્ધમાં જીતી લઈને રુક્મવતીનું હરણ કર્યું હતું. ૨૨ ભગવાને અપમાન કરેલા રુક્મીને વૈર સાંભરતું હતું, તોપણ તેણે પોતાની બહેન રુક્મિણીને રાજી રાખવા સારુ પોતાના ભાણેજને કન્યા આપવામાં વાંધો લીધો ન હતો. ૨૩ હે રાજા ! રુક્મિણીની કુંવરી મોટાં નેત્રવાળી ચારુમતી નામની કન્યાને બળવાન કૃતવર્માનો દીકરો પરણ્યો હતો. ૨૪ રુક્મીએ ભગવાનની સાથે વૈર બાંધ્યું હતું, તોપણ ભગવાનના પૌત્ર અનિરુદ્ધને પોતાની પૌત્રી રોચના આપી હતી. જો કે શત્રુની સાથે સંબંધ કરવો અયોગ્ય છે, એમ પોતે જાણતો હતો તોપણ સ્નેહરૂપી પાશથી બંધાઈને પોતાની બેનને સારુ લગાડવા માટે એ કામ પણ રુક્મીએ કર્યું. ૨૫ હે રાજા ! એ અનિરુદ્ધના વિવાહના ઉત્સવમાં રુક્મિણી, બળભદ્ર, ભગવાન, શાંબ અને પ્રદ્યુમ્ન આદિ યાદવો ભોજકટપુરમાં ગયા હતા. ૨૬ એ વિવાહની ક્રિયા સંપૂર્ણ

શતં સહસ્રમયુતં રામસ્તત્રાદદે પણમ્ । તં તુ રુક્મ્યજયત્ તત્ર કાલિન્દ્રઃ પ્રાહસદ્ બલમ્ ।

દન્તાન્ સન્દર્શયન્નુચ્ચૈર્નામૃષ્યત્ તદ્બલાયુધઃ ॥૨૯

તતો લક્ષં રુક્મ્યગૃહ્ણાદ્ ગ્લહં તત્રાજયદ્ બલઃ । જિત્વાનહમિત્યાહ રુક્મી કૈતવમાશ્રિતઃ ॥૩૦
મન્યુના ક્ષુભિતઃ શ્રીમાન્ સમુદ્ર ઇવ પર્વણિ । જાત્યારુણાક્ષોઽતિરુષા ન્યર્બુદં ગ્લહમાદદે ॥૩૧
તં ચાપિ જિતવાન્ રામો ધર્મેણચ્છલમાશ્રિતઃ । રુક્મી જિતં મયાત્રેમે વદન્તુ પ્રાશ્નિકા ઇતિ ૩૨
તદાબ્રવીન્નભોવાણી બલેનૈવ જિતો ગ્લહઃ । ધર્મતો વચનેનૈવ રુક્મી વદતિ વૈ મૃષા ॥૩૩
તામનાદૃત્ય વૈદર્ભો દુષ્ટરાજન્યચોદિતઃ । સઙ્કર્ષણં પરિહસન્ બભાષે કાલચોદિતઃ ॥૩૪
નૈવાક્ષકોવિદા યૂયં ગોપાલા વનગોચરાઃ । અક્ષૈર્દીવ્યન્તિ રાજાનો બાણૈશ્ચ ન ભવાદૃશાઃ ૩૫
રુક્મિણૈવમધિક્ષિમો રાજભિશ્ચોપહાસિતઃ । ક્રુદ્ધઃ પરિઘમુદ્યમ્ય જઘ્ને તં નૃમ્ણાસંસદિ ॥૩૬
કલિન્દ્રારાજં તરસા ગૃહીત્વા દશમે પદે । દન્તાનપાતયત્ ક્રુદ્ધો યોઽહસદ્ વિવૃતૈર્દ્વિજૈઃ ॥૩૭
અન્યે નિર્ભિન્નબાહૂરુશિરસો રુધિરોક્ષિતાઃ । રાજાનો દુદ્રુવુર્મીતા બલેન પરિઘાર્દિતાઃ ॥૩૮

થયા પછી અભિમાની કાલિંગ આદિ રાજાઓ રુક્મીને કહ્યું કે જુગારમાં બળભદ્રને જીતીલે. ૨૭ બલરામને પાસા નાખવાનું જ્ઞાન નથી, તોપણ તે વાતનું ભારે વ્યસન છે, આ પ્રમાણે રાજાઓના કહેવાથી બળદેવજીને બોલાવી તેમની સાથે રુક્મી જુગાર રમવા લાગ્યો. ૨૮ એ પ્રસંગમાં બળભદ્રે સો, હજાર અને દશહજારનો દાવ મુક્યો, તેમાં રુક્મી જીત્યો. એટલે કાલિંગ રાજાએ દાંત દેખાડીને બળદેવની ઊંચા સાદથી હાંસી કરી, તે બળદેવજીથી સહન ન થયું. ૨૯ પછી રુક્મીએ એકલાખનો દાવ માંડ્યો. તેમાં બળભદ્ર જીત્યા તોપણ કપટથી રુક્મીએ કહ્યું કે હું જીત્યો. ૩૦ સમુદ્ર જેમ પુનમમાં ક્ષોભ પામે તેમ ક્રોધથી ક્ષોભ પામેલા અને જેમના જન્મથી રાતાં નેત્ર ક્રોધથી અત્યંત રાતાં થઈ ગયાં એવા બળદેવજી દશકરોડનો દાવ માંડ્યો. ૩૧ એ રમતમાં પણ ધર્મની રીતે બળદેવજી જીત્યા, તોપણ છળ ધરાવનારો રુક્મી બોલ્યો કે હું જીત્યો છું. આ વિષયમાં આ સભાસદો કહેશે. ૩૨ એ સમયમાં આકાશવાણી બોલી કે “આ દાવમાં બળદેવજી જ ધર્મની રીતે જીત્યા છે. અને રુક્મી તો કેવળ વચનથી ખોટું બોલે છે”. ૩૩ દુષ્ટ રાજાઓએ પ્રેરેલો અને જેનું મોત સમીપે આવ્યું હતું, એવો રુક્મી આકાશવાણીનો અનાદર કરી બળદેવજીની હાંસી કરતાં બોલ્યો કે તમો વનમાં ફરનારા ગોવાળો પાસાની રમતમાં જાણો જ નહીં. રાજાઓ જ પાસાઓથી અને બાણોથી રમી જાણે પણ તમ જેવા ન જાણે. ૩૪-૩૫ આ પ્રમાણે રુક્મીએ તિરસ્કાર કરતાં અને રાજાઓએ ઉપહાસ કરતાં ક્રોધ પામેલા બળદેવજીએ, માંગલિક સભામાં ભોગળ ઉપાડીને

નિહતે રુક્મિણિ ણ્યાલે નાબ્રવીત્ સાધ્વસાધુ વા । રુક્મિણીબલયો રાજન્ સ્નેહમ્ભૂભયાદ્ધરિઃ ૩૧
તતોઽનિરુદ્ધં સહ સૂર્યયા વરં રથં સમારોપ્ય યયુઃ કુશસ્થલીમ્ ।

રામાદયો ભોજકટાદ્ગાર્હાઃ સિદ્ધાચ્છિલાર્થા મધુસૂદનાશ્રયાઃ ॥૪૦॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

अनिरुद्धविवाहे रुक्मिवधो नामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥६१॥

અથ દ્વિષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ (૬૨)

॥ રાજોવાચ ॥

બાણસ્ય તનયામૂષામુપયેમે યદુત્તમઃ । તત્ર યુદ્ધમમ્ભૂદ્ધોરં હરિશંકરયોર્મહત્ ।

एतत् सर्वं महायोगिन् ! समाख्यातुं त्वमर्हसि ॥१॥

શ્રીશુક ડ્વાચ

બાણઃ પુત્રશતજ્યેષ્ઠો બલેરાસીન્મહાત્મનઃ । યેન વામનરૂપાય હરયેઽદાયિ મેદિની ॥૨

રુકમીને મારી નાખ્યો. ૩૬ કલિંગ દેશનો રાજા ભાગવા લાગતાં તેને દશમે પગલે પકડી લઈને, ક્રોધથી તેના દાંત પાડી નાખ્યા કારણ કે તે રાજા દાંત ઉઘાડા કરીને હસ્યો હતો. ૩૭ બલરામે ભોગળથી તાડન કરેલા, લોહીથી ખરડાએલા અને જેઓનાં સર્વે અંગો ભાંગી પડ્યાં હતાં, એવા બીજા રાજાઓ બીકથી ભાગી ગયા. ૩૮ હે રાજા ! શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતાનો સાળો રુકમી મરણ પામતાં રુક્મિણી અને બળદેવજીની સાથે સ્નેહ તૂટી જવાની બીકથી સારું કે નરસું કાંઈ પણ બોલ્યા નહીં. ૩૯ પછી ભગવાનના આશ્રયને લીધે જેઓના સર્વે મનોરથો પૂર્ણ થયા છે. એવા બળભદ્ર આદિ યાદવો અનિરુદ્ધને એ નવી પરણેલી વહુની સાથે રથમાં બેસાડીને ભોજકટપુરથી દ્વારકામાં ગયા. ૪૦

एति श्रीमद्महापुराण भागवतना दशम स्कंधानो अकसठमो अध्याय संपूर्ण।

અધ્યાય ૬૨

ઉઘા સાથે રમાણ કરવાથી અનિરુદ્ધને બાણાસુરે કેદ કર્યો.

પરીક્ષિત રાજા પૂછે છે હે મોટા યોગી ! બાણાસુરની દીકરી ઊપાને અનિરુદ્ધ પરણ્યા હતા, તે પ્રસંગમાં શ્રીકૃષ્ણ અને સદાશિવને મોટું અને ભયંકર યુદ્ધ થયું હતું. એ સર્વે વાત આપ કહેવાને યોગ્ય છો. ૧

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! બળિરાજાના સો પુત્રોમાં બાણાસુર મોટો પુત્ર

તસ્યૌરસઃ સુતો બાણઃ શિવભક્તિરતઃ સદા । માન્યો વદાન્યો ધીમાંશ્ચ સત્યસન્ધો દૃઢવ્રતઃ ॥૩
શોણિતાગ્ચે પુરે રમ્યે સ રાજ્યમકરોત્ પુરા । તસ્ય શમ્ભોઃ પ્રસાદેન કિઙ્કરા ઇવ તેઽમરાઃ ।

સહસ્ત્રબાહુર્વાદ્યેન તાણડવેઽતોષયન્મૃડમ્ ॥૪

ભગવાન સર્વભૂતેશઃ શરણ્યો ભક્તવત્સલઃ । વરેણચ્છન્દયામાસ સ તં વવ્રે પુરાધિપમ્ ॥૫
સ એકદાઽઽહ ગિરિશં પાર્શ્વસ્થં વીર્યદુર્મદઃ । કિરીટેનાર્કવર્ણેન સંસ્પૃશંસ્તપદામ્બુજમ્ ॥૬
નમસ્યે ત્વાં મહાદેવ ! લોકાનાં ગુરુમીશ્વરમ્ । પુંસામપૂર્ણકામાનાં કામપૂરામરાદ્ધિપમ્ ॥૭
દોઃસહસ્ત્રં ત્વયા દત્તં પરં ભારાય મેઽભવત્ । ત્રિલોક્યાં પ્રતિયોદ્ધારં ન લભે ત્વદૃતે સમમ્ ॥૮
કણ્ઠત્યા નિભૃતૈર્દોર્ભિર્યુત્સુર્દિગ્ગજાનહમ્ । આઘ્યાયાં ચૂર્ણયન્નદ્રીન્ ભીતાસ્તેઽપિ પ્રદુદ્ધુઃ ॥૯
તચ્છ્રુત્વા ભગવાન્ ક્રુદ્ધઃ કેતુસ્તે ભજ્યતે યદા । ત્વહર્ષઞ્નં ભવેન્મૂઢ ! સંયુગં મત્સમેન તે ॥૧૦
इत्युक्तः कुमतिर्हृष्टः स्वगृहं प्राविशन्नृप ! । प्रतीक्षन् गिरिशादेशं स्ववीर्यनशनं कुधीः ॥११

હતો. કે જે બળિરાજાએ વામનરૂપ ધરી આવેલા વિષ્ણુને પૃથ્વીનું દાન દીધું હતું. ૨ એ બળિરાજાનો ઔરસ પુત્ર બાણાસુર નિરંતર સદાશિવની ભક્તિમાં લાગેલો, માન દેવા યોગ્ય, ઉદાર, બુદ્ધિમાન, સાચી પ્રતિજ્ઞાવાળો અને દંઢ નિયમવાળો હતો. ૩ એ બાણાસુર પૂર્વે શોણિતપુરમાં રાજ્ય કરતો હતો. સદાશિવની કૃપાથી દેવતાઓ તેની પાસે કિંકર જેવા થઈ રહ્યા હતા. હજાર હાથવાળા એ બાણાસુરે તાંડવ કરીને મહાદેવને પ્રસન્ન કર્યા હતા. ૪ સર્વપ્રાણીઓના સ્વામી, શરણે જવા યોગ્ય અને ભક્તવત્સલ શંકરે બાણાસુરને ઈચ્છિત વર માગવાનું કહેતાં “તમારે મારા પુરનું પાલન કરવામાં રહેવું” એવું માગ્યું હતું. ૫ પરાક્રમથી છકેલા બાણાસુરે એક દિવસ પોતાની પાસે રહેલા શિવને પોતાના સૂર્ય સરખા તેજસ્વી મુકુટથી તેમના ચરણારવિંદનો સ્પર્શ કરીને કહ્યું કે હે મહાદેવ ! જે આપ લોકોના ગુરુ, ઈશ્વર અને જેની કામના પૂરી થઈ નથી એવા પુરુષોની કામનાને પૂર્ણ કરવામાં કલ્પવૃક્ષ સમાન છો, તે આપને હું પ્રણામ કરું છું. ૬-૭ આપે મને હજાર હાથ આપેલા છે, પરંતુ તેઓ મને ભારરૂપ થઈ પડ્યા છે; કારણ કે ત્રિલોકીમાં એક તમારા વિના બીજો કોઈ મારી સમાન અને મારી સામે લડનાર મને મળતો નથી. ૮ હે આદિપુરુષ ! હસ્તોમાં ખંજવાળ આવતાં હું યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી પર્વતોને ચૂર્ણ કરી નાખતા દિશાઓના હાથીઓની પાસે ગયો, ત્યારે તેઓ મારી બીકથી ભાગી ગયા. ૯ આવાં વચન સાંભળી ક્રોધ પામેલા શિવે કહ્યું કે હે મૂઢ ! જ્યારે તારી ધ્વજા ભાંગશે ત્યારે તને તારો ગર્વ ઉતારી નાખે એવું યુદ્ધ મળશે. ૧૦ હે રાજા ! આ પ્રમાણે શિવનું વચન સાંભળી રાજી થયેલો દુર્મતિ બાણાસુર પોતાને ઘેર

તસ્યોષા નામ દુહિતા સ્વપ્ને પ્રાદ્યુમ્નિના રતિમ્ । કન્યાલભત કાન્તેન પ્રાગદૃષ્ટશ્રુતેન સા ॥૧૨
સા તત્ર તમપશ્યન્તી ક્લાસિ કાન્તેતિ વાદિની । સર્ગીનાં મધ્ય ઉત્તસ્થૌ વિહ્વલા વ્રીડિતા ભૃશમ્ ૧૩
બાણસ્ય મન્ત્રી કુમ્ભાણ્ડશ્ચિત્રલેખા ચ તત્સુતા । સખ્યપૃચ્છત્ સર્ગીમૂષાં કૌતૂહલસમન્વિતા ૧૪
કં ત્વં મૃગયસે સુભ્રુઃ કીદૃશસ્તે મનોરથઃ । હસ્તગ્રાહં ન તેઽદ્યાપિ રાજપુત્ર્યુપલક્ષયે ॥૧૫

ઋષોવાચ

દૃષ્ટઃ કશ્ચિન્નરઃ સ્વપ્ને શ્યામઃ કમલલોચનઃ । પીતવાસા બૃહદ્વાહુર્યોષિતાં હૃદયઙ્ગમઃ ॥૧૬
તમહં મૃગયે કાન્તં પાયયિત્વાધરં મધુ । ક્લાપિ યાતઃ સ્પૃહયતીં ક્ષિપ્ત્વા માં વૃજિનાર્ણવે ॥૧૭

ચિત્રલેખોવાચ

વ્યસનં તેઽપકર્ષામિ ત્રિલોક્યાં યદિ ભાવ્યતે । તમાનેષ્યે નરં યસ્તે મનોહર્તા તમાદિશ ॥૧૮
ઇત્યુક્ત્વા દેવગન્ધર્વસિદ્ધચારણપત્રગાન્ । દૈત્યવિદ્યાધરાન્ યક્ષાન્ મનુજાંશ્ચ યથાલિખત્ ॥૧૯
મનુજેષુ ચ સા વૃષ્ણીન્ શૂરમાનકદુન્દુભિમ્ । વ્યલિખદ્ રામકૃષ્ણૌ ચ પ્રદ્યુમ્નં વીક્ષ્ય લજ્જિતા ૨૦

ગયો, અને કુબુદ્ધિપણાથી પોતાના પરાક્રમનો નાશ કરનાર શિવજીનું વચન સફળ થવાની વાટ જોવા લાગ્યો.^{૧૧} એ બાણાસુરની ઊષા નામની કુંવારી દીકરી હતી, તેને રૂપાળા અનિરુદ્ધ કે જેને પૂર્વે દીઠા કે સાંભળ્યા પણ ન હતા, તેમની સાથે સ્વપ્રમાં સમાગમ થયો.^{૧૨} પછી સ્વપ્રમાં જ તેમને નહીં દેખતાં તે ઉષા “હે પતિ ! ક્યાં છો” એમ બોલતી ઊઠી અને સખીઓના મધ્યમાં વિહ્વળ થઈને બહુ જ લજાઈ ગઈ.^{૧૩} કુભાંડ નામે બાણાસુરનો મંત્રી હતો તેમની દીકરી ચિત્રલેખા કે જે ઉષાની સખી થતી હતી, તેણે કૌતુકને લીધે પોતાની સખી ઉષાને પૂછ્યું કે હે સુંદરી ! હે રાજકુમારી ! તું કોને શોધે છે ? તારો કેવો મનોરથ છે ? હજી સુધી તારું પાણિગ્રહણ કરનાર કોઈ મારા જાણવામાં નથી.^{૧૪-૧૫}

ઉષાએ કહ્યું કે શ્યામ કમળ સરખાં નેત્રવાળો, પીળાં વસ્ત્રવાળો, મોટા હાથવાળો અને સ્ત્રીઓના મનને ગમે એવો કોઈ નર મારા સ્વપ્રમાં જોવામાં આવ્યો.^{૧૬} એ નર મને પ્રથમ પોતાનું અધરામૃત પાઈને પછી મને દુઃખના સમુદ્રમાં નાખી દઈને ક્યાંય જતો રહ્યો છે, તે પ્યારાને હું શોધું છું.^{૧૭}

ચિત્રલેખાએ કહ્યું કે તારું દુઃખ હું મટાડી દઉં છું. જેણે તારા મનનું હરણ કર્યું છે તે જો ત્રિલોકીમાં હશે તો તેને હું લાવી આપીશ, માટે મને ઓળખાવ.^{૧૮}

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે બોલીને તે ચિત્રલેખાએ વસ્ત્રમાં દેવ, ગંધર્વ, સિદ્ધ, ચારણ, નાગ, દૈત્ય, વિદ્યાધર, યક્ષો અને મનુષ્યોને યથાર્થ રીતે આલેખ્યા.^{૧૯} મનુષ્યોમાં તેણે શૂર, વસુદેવ, બળદેવજી, શ્રીકૃષ્ણ અને પદ્યુમ્નને આલેખ્યા,

અનિરુદ્ધં વિલિખિતં વિક્ષોષાવાહુમુખી હ્રિયા । સોઽસાવસાવિતિ પ્રાહ સ્મયમાના મહીપતે! ૨૧
ચિત્રલેખા તમાજ્ઞાય પૌત્રં કૃષ્ણસ્ય યોગિની । યયૌ વિહાયસા રાજન્ ! દ્વારકાં કૃષ્ણપાલિતામ્ ૨૨
તત્ર સુસં સુપર્યઙ્કે પ્રાદ્યુમ્નિ યોગમાસ્થિતા । ગૃહીત્વા શોણિતપુરં સર્ગ્યૈ પ્રિયમદર્શયત્ ॥૨૩
સા ચ તં સુન્દરવરં વિલોક્ય મુદિતાનના । દુષ્ટેક્ષ્યે સ્વગૃહે પુમ્બી રેમે પ્રાદ્યુમ્નિના સમમ્ ॥૨૪
પરાર્ધ્યવાસઃ સ્વગન્ધધૂપદીપાસનાદિભિઃ । પાનભોજનભક્ષ્યૈશ્ચ વાક્યૈઃ શુશ્રૂષ્યાર્ચિતઃ ॥૨૫
ગૂઢઃ કન્યાપુરે શશ્વત્પ્રવૃદ્ધસ્નેહયા તયા । નાહર્ગણાન્ સ બુબુધે ઋષયાપહતેન્દ્રિયઃ ॥૨૬
તાં તથા યદુવીરેણ ભુજ્યમાનાં હતવ્રતામ્ । હેતુભિર્લક્ષ્યાઞ્ચક્રુરાપ્રીતાં દુરવચ્છદૈઃ ॥૨૭
ભટા આવેદયાઞ્ચક્રુ રાજંસ્તે દુહિતુર્વયમ્ । વિચેષ્ટિતં લક્ષ્યામઃ કન્યાયાઃ કુલદૂષણમ્ ॥૨૮
અનપાયિભિરસ્માભિર્ગુમાયાશ્ચ ગૃહે પ્રથો ! । કન્યાયા દૂષણં પુમ્ભિર્દુષ્ટેક્ષાયા ન વિદ્મહે ॥૨૯
તતઃ પ્રવ્યથિતો બાણો દુહિતુઃ શ્રુતદૂષણઃ । ત્વરિતઃ કન્યકાગારં પ્રાપ્તોઽદ્રાક્ષીદ્ યદ્દૂહમ્ ॥૩૦
કામાત્મજં તં ભુવનૈકસુન્દરં શ્યામં પિશાઙ્ગામ્બરમમ્બુજેક્ષણમ્ ।

બૃહદ્દુજં કુણ્ડલકુન્તલત્વિષા સ્મિતાવલોકેન ચ મણિડતાનનમ્ ॥૩૧॥

પદ્યુમ્નને જોઈને તે ઉષા લજાઈ ગઈ.^{૨૦} હે રાજા ! પછી અનિરુદ્ધને આલેખેલા જોઈ હસતી ઊષાએ લાજથી નીચું મુખ કરીને “તે આ, તે આ” એમ કહ્યું.^{૨૧} યોગવાળી ચિત્રલેખા તેમને શ્રીકૃષ્ણના પૌત્ર જાણીને આકાશ માર્ગથી શ્રીકૃષ્ણે પાળેલી દ્વારકામાં ગઈ.^{૨૨} ચિત્રલેખાએ દ્વારકામાં સારા પલંગપર સૂતેલા પોતાની સખીના પ્રિય અનિરુદ્ધને, યોગના પ્રભાવથી ઉપાડી, શોણિતપુરમાં જઈને પોતાની સખીને દેખાડ્યા.^{૨૩} તે સુંદર અનિરુદ્ધને જોઈ જેનું મુખ પ્રકૃત્વિત થયું છે. એવી એ ઊષા પુરુષોથી જોઈ શકાય નહીં એવા પોતાના ઘરમાં તેમની સાથે રમણ કરવા લાગી.^{૨૪} અમૂલ્ય વસ્ત્ર, માળા, સુગંધ, ધૂપ, દીપ, પાન, ભોજન, ભક્ષ્ય અને આસનાદિક આપીને સારા વચન પૂર્વક સેવાથી પૂજેલા, કન્યાના અંતઃપુરમાં ગુપ્ત રહેલા અને જેને સ્નેહ વધ્યો છે, એવી ઊષાએ મોહ પમાડી દીધેલા અનિરુદ્ધને ઘણા દિવસો નીકળી ગયા તેની ખબર પડી નહીં.^{૨૫-૨૬} આ પ્રમાણે અનિરુદ્ધ દ્વારા ભોગવાતી અને રાજી થયેલી ઊષાને ચોકીવાળાઓ છાનાં રાખી શકાય નહીં, એવાં ચિહ્નોથી વ્રતભંગ થયેલી (અર્થાત્ ગર્ભ રહ્યો) જાણી લીધી.^{૨૭} પછી તે ચોકીદારો બાણાસુરની પાસે વાત કરી કે હે રાજા ! તમારી કુંવારી કન્યા કુળને કલંક લગાડે એવી અમારા જોવામાં આવી છે.^{૨૮} હે સ્વામી ! અમો સાવધાનપણાથી ઘરની ચોકી કરીએ છીએ અને પુરુષો તે કન્યાને જોઈ પણ શકે તેમ નથી; છતાં એ કન્યાને દૂષણ ક્યાંથી આવ્યું ? એ અમો જાણતા નથી.^{૨૯} પછી દીકરીના દૂષણની

દીવ્યન્તમક્ષેઃ પ્રિયયાભિનૃમ્ણયા તદ્દ્વસદ્ગ્સ્તનકુદ્ધુમસ્ત્રજમ્ ।
 બાહ્લોર્દધાનં મધુમલ્લિકાશ્રિતાં તસ્યાગ્ર આસીનમવેક્ષ્ય વિસ્મિતઃ ॥૩૨॥
 સ તં પ્રવિષ્ટં વૃતમાતતાયિભિર્ભટૈરનીકૈરવલોક્ય માધવઃ ।
 ઉદ્યમ્ય મૌર્વં પરિઘં વ્યવસ્થિતો યથાન્તકો દણ્ડધરો જિઘાંસયા ॥૩૩॥
 જિઘૃક્ષયા તાનુ પરિતઃ પ્રસર્પતઃ શુનો યથા સૂકરયૂથપોઽહનત્ ।
 તે હન્યમાના ભવનાદ વિનિર્ગતા નિર્ભિન્નમૂર્ધોરુભુજાઃ પ્રદુદ્રુવુઃ ॥૩૪॥
 તં નાગપાશૈર્બલિનંદનો બલી ઘનન્તં સ્વસૈન્યં કુપિતો બબંધ હ ।
 ઋષા ભૃશં શોકવિષાદવિહ્વાલા બદ્ધં નિશમ્યાશ્રુકલાક્ષયરૌદિષીત્ ॥૩૫॥
 ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દશમસ્કન્ધે ઉત્તરાર્ધે
 અનિરુદ્ધબન્ધો નામ દ્વિષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૨॥

વાત સાંભળી બહુ જ વ્યથા પામેલો બાણાસુર તરત કન્યાના ઘરમાં ગયો, ત્યાં અનિરુદ્ધ તેના જોવામાં આવ્યા. ૩૦ ત્રિલોકીમાં સર્વોત્તમ, રૂપાળા, શ્યામ, પીળાં વસ્ત્રોવાળા, કમળ સરખાં નેત્રવાળા, મોટી ભુજવાળા, સર્વ મંગળરૂપ, પ્યારીની સાથે પાસાથી રમતા, પ્યારીના અંગસંગને લીધે જેમાં સ્તનનું કેસર લાગી ગયું હતું એવા અને વસંતઋતુ સંબંધી મલ્લિકાના પુષ્પોની માળાને વક્ષઃસ્થળમાં ધારણ કરનાર અને કુંડળ તથા કેશની કાંતિથી તથા હાસ્યપૂર્વક કટાક્ષથી જેમનું મુખ શોભી રહ્યું હતું, એવા પ્રદ્યુમ્નના પુત્ર અનિરુદ્ધને તે કન્યાની આગળ બેઠેલા જોઈને બાણાસુર વિસ્મય પામ્યો. ૩૧-૩૨ શસ્ત્ર ધરનારા અનેક યોદ્ધાઓથી વીંટાએલા બાણાસુરને ઘરમાં આવેલો જોઈ અનિરુદ્ધ, તે બાણાસુરને મારી નાખવાની ઈચ્છાથી લોઢાની ભોગળ ઉપાડીને દંડ ધરનારા કાળની પેઠે ઊભા રહ્યા. ૩૩ મોટો ભૂંડ જેમ કૂતરાઓને મારે તેમ, પકડી લેવાની ઈચ્છાથી ચારેકોરથી આવતા એ યોદ્ધાઓને અનિરુદ્ધે મારવા માંડ્યા. માર ખાતા અને જેઓનાં માથાં, સાથળ તથા હાથ ભાંગી પડ્યા છે, એવા તે યોદ્ધાઓ ઘરમાંથી નીકળી ગયા. ૩૪ પોતાના સૈન્યને મારતા એ અનિરુદ્ધને બળવાન બાણાસુરે કોપથી નાગપાશવડે બાંધી લીધા. અનિરુદ્ધને બંધાએલા જોઈ શોક તથા ખેદથી વિહ્વળ થયેલી અને આંસુ જેના નેત્રમાંથી પડતાં હતાં એવી ઊષા બહુજ રોવા લાગી. ૩૫

ઇતિ શ્રીમદ્ મહાપુરાણ ભાગવતના દશમ સ્કંધનો બાસડમો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

અથ ત્રિષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ (૬૩)

॥ શ્રીશુકઝવાચ ॥

અપશ્યતાં ચાનિરુદ્ધં તદ્વંધૂનાં ચ ભારત ! । ચત્વારો વાર્ષિકા માસા વ્યતીયુરનુશોચતામ્ ॥૧
 નારદાન્તદુપાકર્ણ્ય વાર્તાં બદ્ધસ્ય કર્મ ચ । પ્રયયુઃ શોણિતપુરં વૃષ્ણાયઃ કૃષ્ણાદેવતાઃ ॥૨
 પ્રદ્યુમ્નો યુયુધાનશ્ચ ગદઃ સામ્બોઽથ સારણઃ । નન્દોપનન્દભદ્રાદ્યા રામકૃષ્ણાનુવર્તિનઃ ॥૩
 અક્ષૌહિણીભિર્દ્વાદશભિઃ સમેતાઃ સર્વતોદિશમ્ । રુરુધુર્બાળનગરં સમન્તાત્ સાત્વતર્ષભાઃ ॥૪
 ભજ્યમાનપુરોદ્યાનપ્રાકારાદ્વાલગોપુરમ્ । પ્રેક્ષમાણો રુષાવિષ્ટસ્તુલ્યસૈન્યોઽભિનિર્યયૌ ॥૫
 બાણાર્થે ભગવાન્ રુદ્રઃ સસુતૈઃ પ્રમથૈર્વૃતઃ । આરુહ્ય નન્દિવૃષભં યુયુધે રામકૃષ્ણયોઃ ॥૬
 આસીત્ સુતુમુલં યુદ્ધમદ્ધૃતં રોમહર્ષણમ્ । કૃષ્ણાશઙ્કરયો રાજન્! પ્રદ્યુમ્નગુહયોરપિ ॥૭
 કુમ્ભાણ્ડકૂપકર્ણાભ્યાં બલેન સહ સંયુગઃ । સામ્બસ્ય બાણપુત્રેણ બાણેન સહ સાત્યકેઃ ॥૮
 બ્રહ્માદયઃ સુરાધીશા મુનયઃ સિદ્ધચારણાઃ । ગન્ધર્વાપ્સરસો યક્ષા વિમાનૈર્દ્રુમાગમન્ ॥૯
 શઙ્કરાનુચરાઞ્જૈરિર્ભૂતપ્રમથગુહ્યકાન્ । ડાકિનીર્યાતુધાનાંશ્ચ વેતાલાન્ સવિનાયકાન્ ॥૧૦

અધ્યાય ૬૩

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને બાણાસુરના હાથ કાપી નાખ્યા.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા! અનિરુદ્ધને નહીં દેખતાં અને તેમનો શોક કરતાં તેમનાં સંબંધીઓને વર્ષાઋતુના ચાર મહિના વીતી ગયા. ૧ પછી નારદજીના કહેવાથી અનિરુદ્ધ બંધાયો વાત તથા તેમણે કરેલું કામ જાણવામાં આવતાં, શ્રીકૃષ્ણને અનુસરનારા યાદવો શોણિતપુરમાં ગયા. ૨ શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવજીની સાથે પ્રદ્યુમ્ન, સાત્યકિ, ગદ, સાંબ, સારણ, નંદ, ઉપનંદ તથા ભદ્ર આદિ ઉત્તમ યાદવોએ બાર અક્ષૌહિણી સૈન્યથી ચારેકોર બાણાસુરના નગરને ઘેરી લીધું. ૩-૪ સર્વે દિશાઓમાં પુર, બગીચા, ગઢ, કોઠા અને દરવાજા ભાંગતાં જોઈ ક્રોધથી ભરાએલો બાણાસુર બાર અક્ષૌહિણી સૈન્ય લઈને યુદ્ધ કરવા નીકળ્યો. ૫ બાણાસુરને માટે પોતાના પુત્રો અને પાર્ષદોથી વીંટાએલા શિવજી નંદિકેશ્વર ઉપર બેસીને બલરામ તથા ભગવાનની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ૬ હે રાજા! શ્રીકૃષ્ણ તથા શંકરને અને પ્રદ્યુમ્ન તથા કાર્તિકેય સ્વામીને પણ ભારે તુમુલ અદ્ભુત અને રુવાંડાં ઊભાં કરે એવું યુદ્ધ થયું. ૭ બળદેવજીની સાથે કુભાંડ અને કૂપકર્ણ નામના બાણાસુરના મંત્રીઓ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, સાંબની સાથે બાણાસુરનો પુત્ર અને સાત્યકિની સાથે બાણાસુર પોતે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. ૮ બ્રહ્માદિક મોટા દેવતાઓ, મુનિઓ, સિદ્ધ, ચારણ, ગંધર્વ, અપ્સરા અને યક્ષો વિમાનોમાં બેસીને જોવા આવ્યા

પ્રેતમાતૃપિશાચાંશ્ચ કૂષ્માણ્ડાન્ બ્રહ્મરાક્ષસાન્ । દ્રાવયામાસ તીક્ષ્ણાગ્રૈઃ શરૈઃ શાર્દૂધનુશ્ચ્યુતૈઃ ૧૧
પૃથગ્વિધાનિ પ્રાયુક્ત્વા પિનાક્યસ્ત્રાણિ શાર્દૂળિણે । પ્રત્યસ્ત્રૈઃ શમયામાસ શાર્દૂળિણિરવિસ્મિતઃ ૧૨
બ્રહ્માસ્ત્રસ્ય ચ બ્રહ્માસ્ત્રં વાયવ્યસ્ય ચ પાર્વતમ્ । આગ્નેયસ્ય ચ પાર્જન્યં નૈજં પાશુપતસ્ય ચ ૧૩
મોહયિત્વા તુ ગિરિશં જૃમ્ભણાસ્ત્રેણ જૃમ્ભિતમ્ । બાણસ્ય પૂતનાં શૌરિર્જઘાનાસિગદેષુભિઃ ૧૪
સ્કન્દઃ પ્રદ્યુમ્નબાણૌઘૈરર્દ્યમાનઃ સમન્તતઃ । અસૂર્ વિમુચ્ચન્ ગાત્રેભ્યઃ શિખિનાપાક્રમદ્ રણાત્ ।
કુમ્ભાણ્ડઃ કૂપકર્ણશ્ચ પેતતુર્મુસલાર્દિતૌ । દુદ્રુવુસ્તદનીકાનિ હતનાથાનિ સર્વતઃ ૧૧૬
વિશ્વીર્યમાણં સ્વબલં દૃષ્ટ્વા બાણોઽત્યમર્ષણઃ । કૃષ્ણમભ્યદ્રવત્ સંગ્ઘે રથી હિત્વૈવ સાત્યકિમ્ ૧૭
ધનૂંધ્યાકૃષ્ણ યુગપદ્ બાણઃ પચ્છશતાનિ વૈ । એકૈકસ્મિજ્જરૌ દ્વૌ દ્વૌ સન્દધે રણદુર્મદઃ ૧૧૮
તાનિ ચિચ્છેદ ભગવાન્ ધનૂંષિ યુગપદ્ભરિઃ । સારથિં રથમશ્વાંશ્ચ હત્વા શઙ્ખમપૂરયત્ ૧૧૯
તન્માતા કોટરા નામ નગ્ના મુક્તશિરોરુહા । પુરોઽવતસ્થે કૃષ્ણસ્ય પુત્રપ્રાણરિરક્ષયા ૧૨૦
તતસ્તિર્યઙ્મુખો નગ્નામનિરીક્ષન્ ગદાગ્રજઃ । બાણશ્ચ તાવદ્ વિરથશિચ્છન્ધન્વાવિશત્ પુરમ્ ૨૧

હતા.૯ ભૂત, પ્રમથ, ડાકણ, રાક્ષસો, યક્ષો, વૈતાલ, વિનાયક, પ્રેત, માતૃગણ, પિશાચ, કુમ્ભાંડ અને બ્રહ્મરાક્ષસ આદિ શંકરના અનુચરોને શ્રીકૃષ્ણે શારંગ-ધનુષમાંથી મૂકેલાં તીક્ષ્ણબાણોથી નસાડી મૂક્યા. ૧૦-૧૧ વિસ્મય નહીં પામેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને, મહાદેવે પોતાની સામે મૂકેલા અનેક પ્રકારનાં અસ્ત્રોને સામા અસ્ત્રોથી સમાવી દીધાં. ૧૨ બ્રહ્માસ્ત્રની સામે બ્રહ્માસ્ત્ર, વાયુના અસ્ત્રની સામે પર્વતનું અસ્ત્ર, અગ્નિના અસ્ત્રની સામે મેઘનું અસ્ત્ર અને પાશુપતાસ્ત્રની સામે નારાયણાસ્ત્ર મૂક્યું. ૧૩ જૃમ્ભણાસ્ત્રના પ્રયોગથી મહાદેવને મોહ ઊપજતાં તે બગાસા ખાવા લાગી ગયા, તેટલામાં ભગવાન તલવાર, ગદા અને બાણોથી બાણાસુરની સેનાનો સંહાર કરવા લાગ્યા. ૧૪ ચારેકોર પ્રદ્યુમ્નના બાણથી પીડા પામતા અને જેમના શરીરમાંથી લોહી નીકળતું હતું, એવા કાર્તિકેય સ્વામી મોર ઉપર બેસીને યુદ્ધમાંથી ભાગી ગયા. ૧૫ બલરામના મુશળથી પીડા પામેલા કુભાંડ અને કૂપકર્ણ પડી ગયા. જેઓના મુખ્ય યોદ્ધા મરણ પામ્યા છે. એવા બાણાસુરના સૈન્યો ચારેકોર ભાગવા લાગ્યાં. ૧૬ પોતાના સૈન્યને નાસેલું જોઈ, બહુ જ ક્રોધ પામેલો બાણાસુર સાત્યકિને છોડી દઈ રથમાં બેસીને ભગવાનની સામે દોડ્યો. ૧૭ મદોન્મત્ત બાણાસુર એક સામટા પાંચસો ધનુષ ખેંચીને તે પ્રત્યેકમાં બબ્બે બાણ સાંધતો હતો. ૧૮ ભગવાને એ ધનુષોને એક સામટા જ કાપી નાખ્યાં અને બાણાસુરના સારથિ તથા ઘોડાઓને પણ કાપીનાખીને શંખનાદ કર્યો. ૧૯ બાણાસુરની મા કોટરા પોતાના પુત્રના પ્રાણ બચાવવા સારુ, વાળ છૂટા મૂકી નાગી થઈને ભગવાનની સામે આવીને ઊભી

વિદ્રાવિતે ભૂતગણે જ્વરસ્તુ ત્રિશિરાસ્ત્રિપાત્ । અભ્યધાવત દાશાર્હ દહન્નિવ દિશો દશ ૧૨૨
અથ નારાયણો દેવસ્તં દૃષ્ટ્વા વ્યસૃજજ્જ્વરમ્ । માહેશ્વરો વૈષ્ણવશ્ચ યુયુધાતે જ્વરાવુભૌ ૧૨૩
માહેશ્વરઃ સમાક્રન્દન્ વૈષ્ણવેન બલાર્દિતઃ । અલબ્ધ્વાભયમન્યત્ર ભીતો માહેશ્વરો જ્વરઃ ।

શરણાર્થી હૃષીકેશં તુષ્ટાવ પ્રયતાઞ્જલિઃ ૧૨૪

જ્વર ઉવાચ

નમામિ ત્વાનન્તર્શક્તિ પરેશં સર્વાત્માનં કેવલં જ્ઞસિમાત્રમ્ ।
વિશ્વોત્પત્તિસ્થાનસંરોધહેતું યત્તદ્ બ્રહ્મ બ્રહ્મલિઙ્ગં પ્રશાન્તમ્ ૧૨૫ ॥
કાલો દૈવં કર્મ જીવઃ સ્વભાવો દ્રવ્યં ક્ષેત્રં પ્રાણ આત્મા વિકારઃ ।
તત્સજ્ઞાતો બીજરોહપ્રવાહસ્ત્વન્માયૈષા તન્નિષેધં પ્રપદ્યે ૧૨૬ ॥
નાનાભાવૈર્લીલયૈવોપપન્નૈર્દેવાન્ સાધૂલ્લોકસેતૂન્ બિભર્ષિ ।
હંસ્યુન્માર્ગાન્ હિંસયા વર્તમાનાન્ જન્મૈતત્તે મારહારાય ભૂમેઃ ૧૨૭ ॥

રહી. ૨૦ પછી નાગીને નહીં જોતા ભગવાન આડું મોઢું કરી ગયા, તેટલીવારમાં રથ વગરનો અને જેનું ધનુષ કપાઈ ગયું હતું એવો બાણાસુર ગામમાં પેસી ગયો. ૨૧ ભગવાને ભૂતપ્રેતોને ભગાડી મૂકતાં ત્રણ માથાં અને ત્રણ પગવાળો તાવ જાણે દશે દિશાઓને બાળતો હોય તેમ ભગવાન સામો યુદ્ધ કરવા આવ્યો. ૨૨ ભગવાને તે તાવને જોઈને તેની સામે પોતાનો શીતજ્વર મૂક્યો. શિવનો ગરમ તાવ તથા વિષ્ણુનો ટાઢીઓ તાવ બેય યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ૨૩ વિષ્ણુના તાવે પોતાના બળથી પીડેલો, ચીસો પાડતો, ભય પામેલો અને શરણને ઈચ્છતો શિવનો તાવ બીજા કોઈથી અભય નહીં મળતાં હાથ જોડીને ભગવાનની સામે સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. ૨૪

શિવનો તાવ સ્તુતિ કરે છે હે અપાર શક્તિવાળા પરમેશ્વર ! સર્વના આત્મા ! જ્ઞાનસ્વરૂપ ! શાંત ! વેદથી જાણવામાં આવો એવા ! અને જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પ્રલયના કારણરૂપ ! જે આપ પરબ્રહ્મ છો તે આપને હું પ્રણામ કરું છું. ૨૫ કાળ, કર્મ, કર્મનો સંસ્કાર, જીવ, પાંચ વિષયો, શરીર, પ્રાણ, અહંકાર, અગિયાર ઈન્દ્રિયો, પંચમહાભૂત, લિંગશરીર અને દેહથી કર્મ તથા કર્મથી દેહ એમ ચાલતો પ્રવાહ, એ સર્વ તમારા સંકલ્પરૂપ જ્ઞાનને આધીન છે. માટે એ કાળાદિકનો જેમાં નિષેધ રહ્યો છે. એવા આપને શરણે હું આવેલો છું. ૨૬ આપ સર્વે ઉપાધિઓથી મુક્ત હોવા છતાં જ લીલાથી સ્વીકાર કરેલા અનેક અવતારોથી દેવ, સાધુ અને વર્ણાશ્રમની મર્યાદાઓને પાળો છો અને જગતને પીડા કરનારા

તસોઽહં તે તેજસા દુઃસહેન શાન્તોગ્રેણાત્યુલ્બણેન જ્વરેણ ।
તાવત્તાપો દેહિનાં તેઽઙ્ગમૂલં નો સેવેરન્ યાવદાશાનુબદ્ધાઃ ॥૨૮॥

શ્રીભગવાનુવાચ

ત્રિશિરસ્તે પ્રસન્નોઽસ્મિ વ્યેતુ તે મજ્જ્વરાદ્ ભયમ્ । યો નૌ સ્મરતિ સંવાદં તસ્ય ત્વન્ન ભવેદ્ ભયમ્ ॥
ઇત્યુક્તોઽચ્યુતમાનમ્ય ગતો માહેશ્વરો જ્વરઃ । બાણસ્તુ રથમારુઢઃ પ્રાગાદ્યોત્સ્યઙ્ગનાર્દનમ્ ॥૩૦
તતો બાહુસહસ્ત્રેણ નાનાયુધધરોઽસુરઃ । મુમોચ પરમક્રુદ્ધો બાણાંશ્ચક્રાયુધે નૃપઃ ॥૩૧
તસ્યાસ્યતોઽસ્ત્રાણ્યસકૃચ્ચક્રેણ ક્ષુરનેમિના । ચિચ્છેદ ભગવાન્ બાહૂન્ શાખા ઇવ વનસ્પતેઃ ૩૨
બાહુષુચ્છિદ્યમાનેષુ બાણસ્ય ભગવાન્ ભવઃ । ભક્તાનુકમ્પ્યુપવ્રજ્ય ચક્રાયુધમભાષત ॥૩૩

શ્રીરુદ્ર ઉવાચ

ત્વં હિ બ્રહ્મ પરં જ્યોતિર્ગૂઢં બ્રહ્મણિ વાઙ્મયે । યં પશ્યન્ત્યમલાત્માન આકાશમિવ કેવલમ્ ૩૪
નાભિર્નમ્નોઽગ્નિર્મુખમમ્બુ રેતો દ્યૌઃ શીર્ષમાશા શ્રુતિરઙ્ગિરુર્વી ।
ચન્દ્રો મનો યસ્ય દૃગર્ક આત્મા અહં સમુદ્રો જઠરં ભુજેન્દ્રઃ ॥૩૫॥

કુમાર્ગી લોકોને હણો છો. એવા આ આપનો જન્મ પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા સારુ છે. ૨૭ આપે ઉત્પન્ન કરેલા અસહ્ય અને મહાભયંકર આ શીતજ્વરથી હું પીડાયો છું. પ્રાણીઓ આશામાં બંધાઈને જ્યાં સુધી આપના ચરણને સેવે નહીં ત્યાં સુધી જ તેઓને તાપ રહે છે. ૨૮

ભગવાન કહે છે હે ત્રણમાથાંવાળા. હું તારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. તને મારા તાવની બીક ટળો. આપણા આ સંવાદનું સ્મરણ કરે તેને તારે ભય આપવો નહીં. ૨૯

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે ભગવાને કહેતાં તેમની આજ્ઞાને માથે ચઢાવી પ્રણામ કરીને શિવનો તાવ ત્યાંથી ગયો, તેટલામાં બાણાસુર યુદ્ધ કરવા સારુ રથમાં બેસીને ભગવાનની સામે આવ્યો. ૩૦ હે રાજા ! પછી અનેક આયુધોને ધરનાર અને બહુ જ ક્રોધ પામેલો બાણાસુર, પોતાના હજાર હાથથી ભગવાન ઉપર બાણ વરસાવવા લાગ્યો. ૩૧ વારંવાર અસ્ત્રોને નાખતા તે બાણાસુરના હસ્તોને ભગવાને સજાયા સરખી ધારવાળા ચક્રથી વૃક્ષની શાખાઓની જેમ કાપી નાખ્યા. ૩૨ બાણાસુરના હાથ કપાવા લાગતાં ભક્તવત્સલ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની પાસે આવીને શંકરે આ પ્રમાણે કહ્યું. ૩૩

સદાશિવ કહે છે વેદમાં પણ ઇના રહેલા અને પરમ પ્રકાશરૂપ પરબ્રહ્મ આપ છો કે જેમને નિર્મળ બુદ્ધિવાળાઓ આકાશની પેઠે નિર્દોષ રૂપે જીવે છે. માટે આપને જાણ્યા વિના આ બાણાસુર યુદ્ધ કરે છે તે કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. ૩૪

રોમાણિ યસ્યૌષધયોઽમ્બુવાહાઃ કેશા વિરિઙ્ગો ધિષણા વિસર્ગઃ ।
પ્રજાપતિર્હૃદયં યસ્ય ધર્મઃ સ વૈ ભવાન્ પુરુષો લોકકલ્પઃ ॥૩૬॥
તવાવતારોઽયમકુળ્લધામન્ ધર્મસ્ય ગુપ્ત્યૈ જગતો ભવાય ।
વયં ચ સર્વે ભવતાનુભાવિતા વિભાવયામો ભુવનાનિ સપ્ત ॥૩૭॥
ત્વમેક આદ્યઃ પુરુષોઽદ્વિતીયસ્તુર્યઃ સ્વદૃગ્ધેતુરહેતુરીશઃ ।
પ્રતીયસેઽથાપિ યથાવિકારં સ્વમાયયા સર્વગુણપ્રસિદ્ધયૈ ॥૩૮॥
યથૈવ સૂર્યઃ પિહિતચ્છાયયા સ્વયા છાયાં ચ રૂપાણિ ચ સન્નકાસ્તિ ।
એવં ગુણેનાપિહિતો ગુણાસ્ત્વમાત્મપ્રદીપો ગુણિનશ્ચ ભૂમન્ ! ॥૩૯॥

નિરંજનની વાત તો એક કોર પણ જેમ ઉદંબરાના ફળની અંદર રહેતાં જંતુઓ ફળને જાણી શકતાં નથી, તેમ આપે લીલાથી ધરેલા આપના વિરાટ સ્વરૂપને પણ કોઈ જાણતા નથી. કે જે સ્વરૂપમાં આકાશ નાભિરૂપ છે, અગ્નિ મુખરૂપ છે, જળ વીર્યરૂપ છે, સ્વર્ગ મસ્તકરૂપ છે, દિશાઓ કાનરૂપ છે, પૃથ્વી પગરૂપ છે, ચંદ્રમા મનરૂપ છે, સૂર્ય દંષ્ટિરૂપ છે, હું અહંકારરૂપ છું, સમુદ્ર પેટરૂપ છે, ઈંદ્ર ભુજારૂપ છે, ઔષધિઓ રુવાંડાંરૂપ છે, મેઘ કેશરૂપ છે, બ્રહ્મા બુદ્ધિરૂપ છે, પ્રજાપતિ શિશ્નરૂપ છે અને ધર્મ હૃદયરૂપ છે. આ પ્રમાણે જગતરૂપે કલ્યાયેલા આપ પરમપુરુષ છો. ૩૫-૩૬ હે અખંડ સ્વરૂપવાળા ! ધર્મના રક્ષણને માટે અને જગતના કલ્યાણને માટે આ તમારો અવતાર છે. અમે સર્વે લોકવાળો આપનાથી જ રક્ષણ પામીને સાતે લોકનું પાલન કરીએ છીએ. ૩૭ હે પ્રભુ ! નામરૂપના વિભાગથી રહિત સૂક્ષ્મ દશાને પામેલાં ચેતન તથા અચેતનથી વિશિષ્ટ હોવાને કારણે આપ એકત્વ વ્યપદેશને યોગ્ય આદિપુરુષ છો. અર્થાત્ આપ એક જ જગતના ઉપાદાન કારણભૂત છો. અને વળી આપ કેવળ જગતના ઉપાદાન કારણભૂતજ નથી, પરંતુ નિમિત્તકારણ પણ આપ જ છો. અને વળી હે પ્રભુ ! આપ સ્વયંપ્રકાશ, જ્ઞાનસ્વરૂપ, હોવાને કારણે પ્રકૃતિ થકી વિલક્ષણ છો. અને જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ આ ત્રણ અવસ્થાના સંબન્ધથી રહિત હોવાને કારણે જીવ થકી પણ વિલક્ષણ છો, આપ સર્વેના નિયન્તા છો, આપ સર્વેના કારણ છો, પણ આપનું કોઈ કારણ નથી. જો કે આપ ઉપાદાન કારણભૂત છો, છતાં પ્રકૃતિના પરિણામરૂપ વિકારથી રહિત છો. અને સર્વે જીવોને કર્મફળ આપવાને માટે પોતાની અંતર્યામિ શક્તિથી દેવ મનુષ્યાદિકને વિષે ન્યૂનાધિકભાવથી જણાઓ છો. ૩૮ હે ઈશ્વર ! જેમ સૂર્ય પોતાથી જ પ્રકાશવા યોગ્ય વાદળાંઓથી નહિ ઢંકાઈને

યન્માયામોહિતધિયઃ પુત્રદારગૃહાદિષુ । ઝમ્જ્જન્તિ નિમ્જ્જન્તિ પ્રસક્તા વૃજિનાર્ણવે ॥૪૦
 દેવદત્તમિમં લઙ્ઘ્વા નૃલોકમજિતેન્દ્રિયઃ । યો નાદ્રિયેત ત્વત્પાદૌ સ શોચ્યો હ્યાત્મવચ્ચકઃ ૪૧
 યસ્ત્વાં વિસૃજતે મર્ત્ય આત્માનં પ્રિયમીશ્વરમ્ । વિપર્યયેન્દ્રિયાર્થાર્થ વિષમત્યમૃતં ત્વજન્ ॥૪૨
 અહં બ્રહ્માથ વિબુધા મુનયશ્ચામલાશયાઃ । સર્વાત્મના પ્રપન્નાસ્ત્વામાત્માનં પ્રેષ્ટમીશ્વરમ્ ॥૪૩

તં ત્વા જગત્સ્થિત્યુદયાન્તહેતું સમં પ્રશાન્તં સુહૃદાત્મદૈવમ્ ।

અનન્યમેકં જગદાત્મકેતં ભવાપવર્ગાય ભજામ દેવમ્ ॥૪૪॥

અયં મમેષ્ઠો દયિતોઽનુવર્તી મયાભયં દત્તમમુષ્ય દેવ ! ।

સમ્પાદ્યતાં તદ્ ભવતઃ પ્રસાદો યથા હિ તે દૈત્યપતૌ પ્રસાદઃ ॥૪૫॥

શ્રીભગવાનુવાચ

યદાત્થ ભગવંસ્ત્વન્નઃ કરવામ પ્રિયં તવ । ભવતો યદ્ વ્યવસિતં તન્મે સાધ્વનુમોદિતમ્ ॥૪૬

વાદળાંઓને અને વાદળાંઓથી આચ્છાદિત ઘટાદિકને પણ પ્રકાશ છે. તેમ હે ભૂમન્ ! આપ ગુણમય પ્રકૃતિ વડે નહિ ઠંકાઈને ગુણમય પ્રકૃતિને અને પ્રકૃતિથી આચ્છાદિત જીવોને પ્રકાશ કરો છો. માટે આપ સ્વયંપ્રકાશ છો. ૩૯ આપની માયાથી મોહ પામીને પુત્ર, સ્ત્રીઓ અને ઘર આદિમાં આસક્ત થયેલા લોકો દુઃખના સમુદ્રરૂપ સંસારમાં ઊંચી નીચી યોનિઓ પામ્યા કરે છે. ૪૦ આપે આપેલા આ મનુષ્ય દેહને પામી, જે અજિતેન્દ્રિય પુરુષ આપના ચરણનું ભજન ન કરે, તે પુરુષ શોક કરવા યોગ્ય અને આત્માને જ ઠગનારો સમજવો. ૪૧ જે પુરુષ જડ અપ્રિય અને અનીશ્વર પુત્રાદિકને માટે ચૈતન્ય, પ્રિય અને ઈશ્વર સ્વરૂપ એવા આપને છોડી દે છે, તે પુરુષ અમૃતને મૂકીને ઝેર ખાય છે. ૪૨ હું, બ્રહ્મા, દેવતાઓ અને નિર્મળ મનવાળા ઋષિઓ પણ, પ્રિય, ઈશ્વર અને અંતર્યામી એવા આપને જ સર્વપ્રકારે ભજીએ છીએ. ૪૩ અને હે પ્રભુ ! આપ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયના કારણરૂપ છો, વિષયભાવથી રહિત છો, ભૂખ તરસ આદિ છ પ્રકારની ઊર્મિઓથી રહિત છો, સર્વના મિત્ર છો, સર્વના અંતર્યામી આત્મા છો, સર્વના ઈશ્વર છો, તમે જ એક સ્વામી છો, તમારા સિવાય બીજો કોઈ પણ સ્વામી નથી. માટે તમો અનન્ય એક છો, પ્રકૃતિ તથા આત્માઓના આધારરૂપ છો. આવા તમને અભ્યુદય માટે અને મોક્ષને માટે અમો ભજીએ છીએ. ૪૪ હે દેવ ! આ બાણાસુર મારો આજ્ઞાકારી અને પ્યારો ભક્ત છે. અને તેને મેં અભય આપેલ છે. માટે આપે જેવી પ્રહ્લાદ ઉપર કૃપા કરી તેવી આના ઉપર કૃપા કરો. ૪૫

ભગવાન કહે છે હે ભક્ત શિવજી ! આપ જેવું કહો છો તે પ્રમાણે હું આપને

અવધ્યોઽયં મમાપ્ષેષ વૈરોચનિસુતોઽસુરઃ । પ્રહ્લાદાય વરો દત્તો ન વધ્યો મે તવાન્વયઃ ॥૪૭
 દર્પોપશમનાયાસ્ય પ્રવૃક્ષ્ણા બાહવો મયા । સૂદિતં ચ બલં ભૂરિ યચ્ચ ભારયિતં ભુવઃ ॥૪૮
 ચત્વારોઽસ્ય ભુજાઃ શિષ્ટા ભવિષ્યન્ત્યજરામરાઃ । પાર્ષદમુખ્યો ભવતો ન કુતશ્ચિદ્ધયોઽસુરઃ ૪૯
 ઇતિ લઙ્ઘ્વાભયં કૃષ્ણં પ્રણમ્ય શિરસાસુરઃ । પ્રાદ્યુમ્નિં રથમારોપ્ય સવધ્વા સમુપાનયત્ ॥૫૦
 અક્ષૌહિણ્યા પરિવૃતં સુવાસઃસમલઙ્કૃતમ્ । સપત્નીકં પુરસ્કૃત્ય યયૌ રુદ્રાનુમોદિતઃ ॥૫૧
 સ્વરાજધાનીં સમલઙ્કૃતાં ધ્વજૈઃ સતોરણૈરુક્ષિતમાર્ગચત્વરામ્ ।

વિવેશ શઙ્ખાનકદુન્દુભિસ્વનૈરભ્યુદ્યતઃ પૌરસુહૃદ્વિજાતિભિઃ ॥૫૨॥

ય એવં કૃષ્ણાવિજયં શંકરેણ ચ સંયુગમ્ । સંસ્મરેત્ પ્રાતરુત્થાય ન તસ્ય સ્યાત્ પરાજયઃ ૫૩

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

अनिरुद्धानयनं नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥६३॥

રાજી કરું છું. આપ જે ધારો છો તેમાં હું સારી રીતે સંમતિ આપું છું. ૪૬ બાણરાજાના દીકરા આ બાણાસુરને મારે પણ મારવો નથી કારણ કે “તમારા વંશને હું મારીશ નહીં” એવું મેં પ્રહ્લાદજીને વચન આપ્યું છે. ૪૭ ગર્વ ઉતારવા સારુ આના મેં હાથ કાપ્યા છે અને પૃથ્વીને ભારરૂપ લાગતું મોટું સૈન્ય મેં માર્યું છે. ૪૮ આના ચાર હાથ અવશેષ રહ્યા છે તે અજરઅમર થશે. તમારા પાર્ષદોમાં મુખ્ય આ અસુરને હવે કોઈ પણ સ્થળથી ભય થશે નહીં. ૪૯

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! આ પ્રમાણે બાણાસુર અભય પામી, શ્રીકૃષ્ણને પ્રણામ કરી, અનિરુદ્ધને પોતાની દીકરી ઊંધાની સાથે રથમાં બેસાડીને લાવ્યો. ૫૦ બાણાસુરે આપેલી એક અક્ષૌહિણી સેનાથી વીંટાએલા અને સારાં વસ્ત્ર અલંકારોથી શણગારેલી સ્ત્રીઓ સહિત અનિરુદ્ધને આગળ કરી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન શિવજીની સંમતિ લઈને ત્યાંથી ચાલ્યા. ૫૧ નગરના લોકો, સંબંધીઓ અને દ્વિજલોકોએ જેમનું સામૈયું કર્યું હતું. એવા ભગવાન શંખ, આનક અને દુંદુભિઓના ધ્વનિઓની સાથે તોરણ અને ધ્વજાઓથી શણગારેલી તથા જેના માર્ગ અને ચૌંટાઓમાં પાણી છાંટ્યાં હતાં, એવી પોતાની રાજધાની દ્વારકામાં પધાર્યા. ૫૨ આ પ્રમાણે સદાશિવની સાથે યુદ્ધ થયાની અને ભગવાનનો વિજય થયાની કથાને, જે માણસ પ્રાતઃકાળમાં ઊઠીને સંભારશે તેનો ક્યારેય પણ પરાજય થશે નહીં. ૫૩

इति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधना त्रैसठमो

अध्याय संपूर्ण.

अथ चतुःषष्टितमोऽध्यायः (६४)

॥ श्रीशुक उवाच ॥

एकदोपवनं राजन् ! जग्मुर्यदुकुमारकाः । विहर्तुं साम्बप्रद्युम्नचारुभानुगदादयः ॥१
 क्रीडित्वा सुचिरं तत्र विचिन्वन्तः पिपासिताः । जलं निरुदके कूपे ददृशुः सत्त्वमद्भुतम् ॥२
 कृकलासं गिरिनिभं वीक्ष्य विस्मितमानसाः । तस्य चोद्धरणे यत्नं चक्रुस्ते कृपयान्विताः ३
 चर्मजैस्तान्तवैः पाशैर्बद्ध्वा पतितमर्भकाः । नाशक्नुवन् समुद्धर्तुं कृष्णायाचख्युरुत्सुकाः ४
 तत्रागत्यारविन्दाक्षो भगवान् विश्वभावनः । वीक्ष्योज्जहार वामेन तं करेण स लीलया ॥५

સ ઉત્તમશ્લોકકરાભિમૃષ્ટો વિહાય સઘઃ કૃકલાસરૂપમ્ ।

સન્તમ્પચામીકરચારુવર્ણઃ સ્વર્ગ્યદ્ભુતાલઙ્કરણામ્બરસ્ત્રક્ ॥૬ ॥

પપ્રચ્છ વિદ્વાનપિ તન્નિદાનં જનેષુ વિચ્છ્યાપયિતું મુકુન્દઃ ।

કસ્ત્વં મહાભાગ વરેણ્યરૂપો દેવોત્તમં ત્વાં ગણયામિ નૂનમ્ ॥૭ ॥

દશામિમાં વા કતમેન કર્મણા સમ્પ્રાપિતોઽસ્યતદર્હઃ સુભદ્ર ! ।

આત્માનમાચ્છ્યાહિ વિવિત્સતાં નો યન્મન્યસે નઃ ક્ષમમત્ર વક્તુમ્ ॥૮ ॥

अध्याय ६४

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને નૃગરાજને શાપથી મુકાવ્યો.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! એક દિવસે સાંબ, પ્રદ્યુમ્ન, ચારુ, ભાનુ અને ગદ આદિ યાદવ કુમારો વાડીમાં રમવા માટે ગયા. ૧ ઘણીવાર સુધી રમીને તરસ લાગતાં પાણી શોધતા હતા, ત્યાં એક પાણી વગરના કૂવામાં અદ્ભુત પ્રાણી તેઓના જોવામાં આવ્યું. ૨ એ પર્વત જેવડા શરીરને ધરી રહેલા કાચંડાને જોઈ, વિસ્મય પામતાં દયાને લીધે તેઓએ તેને બહાર કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ૩ તે કાચંડાને ચામડાના અને સૂતરના દોરડાંથી બાંધીને કાઢવા માંડ્યા, તોપણ નહીં કાઢી શકતાં તેઓએ આશ્ચર્ય યુક્ત થઈને ભગવાનની પાસે વાત કરી. ૪ જગતના રક્ષક અને કમળ સરખાં નેત્રવાળા ભગવાને ત્યાં આવી કાચંડાને જોઈ લીલામાત્રમાં ડાબા હાથથી કાઢી લીધો. ૫ ભગવાનના હસ્તનો સ્પર્શ થતાંની સાથે તરત કાચંડાનું રૂપ છોડી દીધું. અને તપાવેલા સુવર્ણ સરખા સુંદર વર્ણવાળો તથા અદ્ભુત અલંકાર, વસ્ત્ર અને માળાવાળો દેવ થઈ ભગવાનની આગળ ઊભો રહ્યો. ૬ ભગવાન પોતે તેના કારણને જાણતા હતા તોપણ તેમણે પ્રખ્યાત કરવા સારુ તે દેવને પૂછ્યું કે હે ભાગ્યશાળી ! ઉત્તમ રૂપવાળો તું કોણ છે ? હું ધારું છું કે તું કોઈ ઉત્તમ દેવ છે. ૭ હે સૌમ્ય ! આ દશાને યોગ્ય નહીં એવાતેં કયા કર્મ વડે આ દશાને પ્રાપ્ત કરી હતી ?

श्रीशुक उवाच

इति स्म राजा सम्पृष्टः कृष्णोनानन्तमूर्तिना । माधवं प्रणिपत्याह किरीटेनार्कवर्चसा ॥९

नृग उवाच

नृगो नाम नरेन्द्रोऽहमिक्ष्वाकुकुतनयः प्रभो ! । दानिष्वाख्यायमानेषु यदि ते कर्णमस्पृशम् १०
 किं नु तेऽविदितं नाथ ! सर्वभूतात्मसाक्षिणः । कालेनाव्याहतदृशो वक्ष्येऽथापि तवाज्ञया ११
 यावत्स्यः सिकता भूर्मेयावत्यो दिवि तारकाः । यावत्यो वर्षधाराश्च तावतीरददां स्म गाः १२

પયસ્વિનીસ્તરુણીઃ શીલરૂપગુણોપપન્નાઃ કપિલા હેમશૃંગીઃ ।

ન્યાર્યાજિતા રૂપ્યચુરાઃ સવત્સા દુકૂલમાલાભરણા દદાવહમ્ ॥૧૩ ॥

સ્વલઙ્કૃતેભ્યો ગુણશીલવદ્ભ્યઃ સીદત્કુટુમ્બેભ્ય ઋતવ્રતેભ્યઃ ।

તપઃશ્રુતબ્રહ્મવદાન્યસદ્ભ્યઃ પ્રાદાં યુવભ્યો દ્વિજપુન્જવેભ્યઃ ॥૧૪ ॥

ગોભૂહિરણ્યાયતનાશ્વહસ્તિનઃ કન્યાઃ સદાસીસ્તિલરૂપ્યશય્યાઃ ।

વાસાંસિ રત્નાનિ પરિચ્છદાન્ રથાનિષ્ઠં ચ ચૈશ્ચરિતં ચ પૂર્તમ્ ॥૧૫ ॥

જો તને અમારી પાસે વાત કરવાને યોગ્ય લાગે તો જાણવાની ઈચ્છાવાળા અમોને તું તારી વાત કહે. ૮

શુકદેવજી કહે છે અનંત મૂર્તિવાળા ભગવાને આ પ્રમાણે પૂછતાં, સૂર્ય સરખા તેજવાળા મુકુટથી ભગવાનને પ્રણામ કરીને બોલ્યો. ૯

નૃગરાજ કહે છે હે પ્રભુ ! ઈક્ષ્વાકુનો દીકરો હું નૃગ નામનો રાજા છું. દાનેશ્વરીઓના નામમાં મારું નામ પણ તમારા કાન ઉપર આવ્યું હશે. ૧૦ સર્વ પ્રાણીઓની બુદ્ધિના સાક્ષી અને કાળથી જેના જ્ઞાનનો લોપ થતો નથી એવા આપથી શું અજાણ્યું હોય ? તોપણ હે ઈશ્વર ! આપની આજ્ઞાથી કહું છું. ૧૧ જેટલા પૃથ્વીમાં રજકણ છે, આકાશમાં જેટલા તારા છે, અને વરસાદનાં જેટલાં બુંદ છે. તેટલી ગાયો મેં દાનમાં આપી હતી. ૧૨ દૂધાળી, યુવાન, શીલરૂપ તથા ગુણોથી સંપન્ન, કપિલ વર્ણવાળી, સોનાનાં શીંગડાવાળી, ન્યાયમાર્ગથી મેળવેલી રૂપાની ખરીઓવાળી, વાછરડાં સહિત અને વસ્ત્ર તથા માળાઓથી શણગારેલી ગાયો મેં આપી હતી. ૧૩ સારી રીતે શણગારેલા, સારા ગુણ તથા સ્વભાવવાળા, નિષ્કપટ આચરણવાળા, તપથી પ્રખ્યાત, વેદ ભણનારા, યુવાન અને જેઓનાં કુટુંબ દરિદ્રતાને લીધે પીડાતાં હતાં, એવા સુપાત્ર ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને મેં ગાયોનું દાન કર્યું હતું. ૧૪ ગાયો, પૃથ્વી, સુવર્ણ, ઘોડા, હાથી, દાસી સહિત કન્યાઓ, તિલ, રૂપું, શય્યાઓ, વસ્ત્રો, રત્નો અને સરસમાન સહિત રથોનાં પણ મેં દાન કર્યાં હતાં,

કસ્યચિદ્ દ્વિજમુખ્યસ્ય ભ્રષ્ટા ગૌર્મમ ગોધને । સમ્પૂક્તા વિદુષા સા ચ મયા દત્તા દ્વિજાતયે^{૧૬}
તાં નીયમાનાં તત્સ્વામી દૃષ્ટોવાચ મમેતિ તમ્ । મમેતિ પ્રતિગ્રાહ્યાહ નૃગો મે દત્તવાનિતિ ॥૧૭
વિપ્રૌ વિવદમાનૌ મામૂચતુઃ સ્વાર્થસાધકૌ । ભવાન્ દાતાપહર્તેતિ તચ્છુત્વા મેઽભવદ્ ભ્રમઃ ^{૧૮}
અનુનીતાવુભૌ વિપ્રૌ ધર્મકૃચ્છ્રાતેન વૈ । ગવાં લક્ષં પ્રકૃષ્ટાનાં દાસ્યામ્યેષા પ્રદીયતામ્ ॥૧૯
ભવન્તાવનુગૃહ્ણીતાં કિઙ્કરસ્યાવિજાનતઃ । સમુદ્ધરત માં કૃચ્છ્રાત્ પતન્તં નિરયેઽશુચૌ ॥૨૦
નાહં પ્રતીચ્છે વૈ રાજત્રિત્યુક્ત્વા સ્વામ્યપાક્રમત્ । નાન્યદ્ ગવામપ્યયુતમિચ્છામીત્યપરો યયૌ ^{૨૧}
૯તસ્મિન્નરતે યામ્યૈર્દૂતૈર્નીતો યમક્ષયમ્ । યમેન પૃષ્ટસ્ત્રાહં દેવદેવ ! જગત્પતે ! ॥૨૨
પૂર્વ ત્વમશુભં ભુઙ્ક્ષે ડતાહો નૃપતે ! શુભમ્ । નાન્તં દાનસ્ય ધર્મસ્ય પશ્યે લોકસ્ય ભાસ્વતઃ ^{૨૩}
પૂર્વ દેવાશુભં ભુઙ્જ ઇતિ પ્રાહ પતેતિ સઃ । તાવદદ્રાક્ષમાત્માનં કૃકલાસં પતન્ પ્રભો ! ॥૨૪
બ્રહ્મણ્યસ્ય વદાન્યસ્ય તવ દાસસ્ય કેશવ ! । સ્મૃતિર્નાદ્યાપિ વિધ્વસ્તા ભવત્સન્દર્શનાર્થિનઃ ^{૨૫}

તેમજ યજ્ઞો અને જળાશય કરવા આદિ કામો પણ મેં કર્યા હતાં.^{૧૫} કોઈ ઉત્તમ
બ્રાહ્મણના ઘરની ગાય ભૂલી પડતાં મારી ગાયોના ધણમાં ભળી ગઈ હતી, તે
ગાય મેં અજાણતાં બીજા બ્રાહ્મણને આપી દીધી.^{૧૬} તે ગાયને લઈ બ્રાહ્મણ જતો
હતો ત્યાં તેને તેનો પ્રથમનો સ્વામી જોઈને બોલ્યો કે “આ ગાય મારી છે.” પ્રતિગ્રહ
કરનાર બોલ્યો કે “આ ગાય મારી છે અને મને નૃગરાજાએ આપી છે.”^{૧૭} વિવાદ
કરતા અને સ્વાર્થ સાધવા માગતા એ બન્ને બ્રાહ્મણોએ મને આ પ્રમાણે કહ્યું તેમાં
પહેલા બ્રાહ્મણે કહ્યું કે “તે મને આ ગાય આપી છે. અને બીજો બોલ્યો કે તે મારી
ગાય હરી લીધી છે.” આ વાત સાંભળી હું વ્યાકુળ થઈ ગયો.^{૧૮} ધર્મ સંકટ આવી
પડતાં મેં બન્ને બ્રાહ્મણોને સમજાવવા માંડ્યું કે “આ ગાયને જે મૂકી દેશે તેને હું
બીજા એક લાખ ગાયો આપીશ.^{૧૯} કિંકર એવો જે હું કાંઈ પણ જાણતો નથી,
માટે મારા ઉપર તમે અનુગ્રહ કરો. અને અપવિત્ર નરકમાં પડવાના કષ્ટમાંથી
મને કાઢો.^{૨૦} તેનો પહેલો ધણી “હે રાજા ! હું દાન લેતો નથી” માટે આ ગાયના
બદલામાં હું આપની બીજા ગાયો લઈશ નહિ. એમ કહીને ચાલ્યો ગયો. અને
પ્રતિગ્રહ કરનાર પણ “એક લાખ ને માથે દશહજાર આપો તોપણ આ ગાય
વિના બીજા લેવાને હું ઈચ્છતો નથી” એમ દુરાગ્રહથી બોલીને જતો રહ્યો.^{૨૧} હે
દેવના દેવ ! હે જગતના પતિ ! આ સમયમાં યમદૂતો મને યમપુરીમાં લઈ ગયા.
ત્યાં યમે મને પૂછ્યું કે હે રાજા ! તું પ્રથમ પાપ ભોગવીશ કે પુણ્ય ભોગવીશ ?
તારા દાનનો, ધર્મનો અને તેથી મળવાના ઉત્તમ લોકોનો પણ હું અંત દેખતો
નથી.^{૨૨-૨૩} હે દેવ ! હું પ્રથમ પાપ ભોગવવા ઈચ્છુ છું, યમરાજાએ કહ્યું કે ત્યારે

સ ત્વં કથં મમ વિભોઽક્ષિપથઃ પરાત્મા યોગેશ્વરૈઃ શ્રુતિદૃશામલહૃદ્વિભાવ્યઃ ।
સાક્ષાદધોક્ષજ ઝરુવ્યસનાન્ધબુદ્ધેઃ સ્યાન્મેઽનુદૃશ્ય ઇહ યસ્ય ભવાપવર્ગઃ ॥૨૬॥
દેવદેવ ! જગન્નાથ ! ગોવિન્દ ! પુરુષોત્તમ ! । નારાયણ ! હૃષીકેશ ! પુણ્યશ્લોકાચ્યુતાવ્યય ॥૨૭
અનુજાનીહિ માં કૃષ્ણ ! યાન્તં દેવગતિં પ્રભો ! । યત્ર ક્વાપિ સતશ્ચેતો ભૂયાન્મે ત્વત્પદાસ્પદમ્ ^{૨૮}
નમસ્તે સર્વભાવાય બ્રહ્મણેઽનન્તશકતયે । કૃષ્ણાય ! વાસુદેવાય ! યોગાનાં પતયે નમઃ ॥૨૯
ઇત્યુક્ત્વા તં પરિક્રમ્ય પાદૌ સ્પૃષ્ટ્વા સ્વમૌલિના । અનુજ્ઞાતો વિમાનાગ્રઘમારુહત્ પશ્યતાં નૃણામ્ ^{૩૦}
કૃષ્ણઃ પરિજનં પ્રાહ ભગવાન્ દેવકીસુતઃ । બ્રહ્મણ્યદેવો ધર્માત્મા રાજન્યાનનુશિક્ષયન્ ॥૩૧
દુર્જરં બત બ્રહ્મસ્વં ભુક્તમનેર્મનાગપિ । તેજીયસોઽપિ કિમુત રાજ્ઞામીશ્વરમાનિનામ્ ॥૩૨
નાહં હાલાહલં મન્યે વિષં યસ્ય પ્રતિક્રિયા । બ્રહ્મસ્વં હિ વિષં પ્રોક્તં નાસ્ય પ્રતિવિધિર્ભુવિ ॥૩૩
હિનસ્તિ વિષમત્તારં વહ્નિદ્વિદ્ધિઃ પ્રશામ્યતિ । કુલં સમૂલં દહતિ બ્રહ્મસ્વારણિપાવકઃ ॥૩૪

નીચ યોનીમાં પડ. તેટલી વારમાં હે પ્રભુ ! ત્યાંથી ભ્રષ્ટ થઈને મેં મારા દેહને
કાચંડારૂપ જોયો.^{૨૪} હે શ્રીકૃષ્ણ ! જે હું બ્રાહ્મણોને માનનાર, ઉદાર, તમારો દાસ
અને તમારા દર્શનને ઈચ્છનાર હતો. તે મને એ વાતનું સ્મરણ અદ્યાપિ સુધી
ટળ્યું નથી.^{૨૫} હે પ્રભુ ! જે આપ યોગેશ્વરોએ પણ ઉપનિષદ્ રૂપ યક્ષુથી નિર્મળ
હૃદયમાં જ ચિંતવવા યોગ્ય અને ઈંદ્રિયો જેમને સાક્ષાત્ પહોંચી શકતી નથી એવા
પરમાત્મા છો. તે આજ મારાં નેત્રને પ્રત્યક્ષ કેમ થયા ?^{૨૬} જેને સંસારનો અંત
આવવાનો હોય તેને આપનાં દર્શન થાય, પણ હું કાચંડાના અવતાર સંબંધી ઘણાં
કષ્ટોથી આંધળી બુદ્ધિવાળો છું, તેને આપનાં દર્શન થયાં એ આશ્ચર્યરૂપ છે. હે
પુરુષોત્તમ ! હે નારાયણ ! હે પવિત્ર કીર્તિવાળા ! મને દેવલોકમાં જવાની આજ્ઞા
આપો. અને હું જ્યાં રહું ત્યાં મારું ચિત્ત તમારાં ચરણમાં જ રહે.^{૨૭-૨૮} સર્વને
ઉત્પન્ન કરનાર, પરબ્રહ્મ, અનંત શક્તિવાળા, સર્વ પ્રાણીઓના આશ્રયરૂપ, કર્મોનાં
ફળ આપનારા અને પરમાનંદરૂપ આપને હું પ્રણામ કરું છું.^{૨૯}

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે કહી, પ્રદક્ષિણા કરી પોતાના માથાથી
ભગવાનના ચરણનો સ્પર્શ કરી તે નૃગરાજા, લોકોના દેખતાં આજ્ઞા લઈને ઉત્તમ
વિમાનમાં બેસી ગયા.^{૩૦} પછી બ્રાહ્મણોને માનનાર અને ધર્માત્મા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને
રાજાઓને શિષ્યામણ દેવા સારુ પોતાના પુત્ર આદિને આ પ્રમાણે કહ્યું.^{૩૧}

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કહે છે હે પુત્રો ! બ્રાહ્મણનું ધન થોડું પણ ખવાયું હોય તો
તે અગ્નિ જેવા તેજસ્વીને પણ પચવું કઠીન છે, ત્યારે સમર્થપણાનું મિથ્યા
અભિમાન ધરાવનારા રાજાઓને તો કેમ જ પચે ?^{૩૨} હું હળાહળને વિષ સમજતો

બ્રહ્મસ્વં દુરનુજ્ઞાતં ભુક્તં હન્તિ ત્રિપૂરુષમ્ । પ્રસહ્ય તુ બલાદ્ ભુક્તં દશ પૂર્વાન્ દશાપરાન્ ॥૩૫
રાજાનો રાજલક્ષ્મ્યાન્ધા નાત્મપાતં વિચક્ષતે । નિરયં યેઽભિમન્યન્તે બ્રહ્મસ્વં સાધુ બાલિશાઃ ૩૬
ગૃહ્ણન્તિ યાવતઃ પાંસૂન્ ઋન્દતામશ્રુબિન્દવઃ । વિપ્રાણાં હૃતવૃત્તીનાં વદાન્યાનાં કુટુમ્બિનામ્ ૩૭
રાજાનો રાજકુલ્યાશ્ચ તાવતોઽબ્દાન્નિરઙ્ગુશાઃ । કુમ્ભીપાકેષુ પચ્યન્તે બ્રહ્મદાયાપહારિણઃ ॥૩૮
સ્વદત્તાં પરદત્તાં વા બ્રહ્મવૃત્તિં હરેચ્ચ યઃ । ષષ્ટિવર્ષસહસ્ત્રાણિ વિષ્ણ્યાં જાયતે કૃમિઃ ॥૩૯
ન મે બ્રહ્મધનં ભૂયાદ્ યદ્ ગૃદ્ધ્વાલ્પાયુષો નરાઃ । પરાજિતાશ્ચ્યુતા રાજ્યાદ્ ભવન્ત્યુદ્વેજિનોઽહ્યઃ
વિપ્રં કૃતાગસમપિ નૈવ દ્રુહ્યત મામકાઃ । ઘનન્તં બહુ શપન્તં વા નમસ્કુરુત નિત્યશઃ ॥૪૧
યથાહં પ્રણમે વિપ્રાનનુકાલં સમાહિતઃ । તથા નમત યૂયં ચ યોઽન્યથા મે સ દળ્ડભાક્ ॥૪૨

નથી, કારણ કે તેનો ઉપાય થઈ શકે છે. પરંતુ જેનો ઉપાય જ નથી, એવા બ્રાહ્મણના દ્રવ્યને વિષ માનું છું.^{૩૩} ઝેર કેવળ ખાનારાને જ મારે છે અને અગ્નિ સંસર્ગથી જ બાળી નાખનાર છે તોપણ જળથી શાંત થાય છે, પણ બ્રાહ્મણના ધનરૂપી અરણીમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો પાપરૂપ અગ્નિ તો તેના કુળનો મૂળ સહિત નાશ કરે છે.^{૩૪} બ્રાહ્મણોની સંમતિ લીધા વિના બ્રાહ્મણનું ધન ખવાયું હોય તો તે ત્રણ પેઢીને નરકમાં નાખે છે, અને હઠથી અથવા રાજાદિકના આશ્રયના બળથી ખવાયું હોય તો દશ પહેલી અને દશ પછીની પેઢીઓને પણ નરકમાં નાખે છે.^{૩૫} રાજલક્ષ્મીથી અંધ થયેલા જે રાજાઓ બ્રાહ્મણના ધનની ઈચ્છા કરે છે તેઓ નરકની જ ઈચ્છા કરે છે અને મૂર્ખપણાથી પોતાના નાશને દેખતા નથી.^{૩૬} ઉદાર અને કુટુંબવાળા બ્રાહ્મણો પોતાની આજીવિકાનું હરણ થતાં રોતા હોય તો આંસુના એક બુંદથી જેટલા રજકણ ભીંજાય તેટલાં વર્ષ સુધી રાજાઓ અને રાજાના આશ્રિતો કુંભીપાક નરકમાં રંધાય છે કે જેઓએ નિરંકુશ થઈને બ્રાહ્મણના ધનનું હરણ કર્યું હોય.^{૩૭-૩૮} પોતે આપેલી અથવા બીજા કોઈએ આપેલી બ્રાહ્મણની આજીવિકાનું જે હરણ કરે તે માણસ સાઠહજાર વર્ષ સુધી વિષ્ટામાં કીડો થાય છે.^{૩૯} આથી હુંતો એજ ઈચ્છું છું, કે બ્રાહ્મણોનું ધન કદી ભૂલથી પણ મારા ખજાનામાં ન આવો. કેમ કે બ્રાહ્મણના ધનની લાલચ રાખનારા રાજાઓ અલ્પ આયુષ્યવાળા, પરાજય પામેલા અને રાજ્ય થકી ભ્રષ્ટ થાય છે. અને દેહ ત્યાગ કર્યા પછી સર્વજનોને ઉદ્દેગ પમાડનાર સર્પના જન્મને પામે છે.^{૪૦} હે મારા સંબંધીઓ ! બ્રાહ્મણે અપરાધ કર્યો હોય તોપણ તેનો દ્રોહ કરશો નહીં, બ્રાહ્મણ મારતો હોય અથવા ગાળો દેતો હોય તોપણ તમો તેને નિરંતર પ્રણામ કરજો.^{૪૧} હું જેમ સાવધાન રહીને પ્રત્યેક સમયમાં બ્રાહ્મણોને પ્રણામ કરું છું, તેમ તમો પણ પ્રણામ કરજો. આથી જે ઉલટો ચાલશે તેને હું

બ્રાહ્મણાર્થો હ્યપહ્નો હર્તારં પાતયત્યધઃ । અજાનન્તમપિ હોનં નૃગં બ્રાહ્મણગૌરિવ ॥૪૩
એવં વિશ્રાવ્ય ભગવાન્ મુકુંદો દ્વારકૌકસઃ । પાવનઃ સર્વલોકાનાં વિવેશ નિજં મંદિરમ્ ૪૪
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे
नृगोपाख्यानां नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥६४॥

અથ પદ્મષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ (૬૫)

॥ શ્રીશુકઝવાચ ॥

બલભદ્રઃ કુરુશ્રેષ્ઠ ! ભગવાન્ રથમાસ્થિતઃ । સુહૃદ્દિક્ષુરુત્કળ્ઠઃ પ્રયયૌ નંદગોકુલમ્ ॥૧
પરિશ્ચક્તશ્ચિરોત્કળ્ઠૈર્ગૌપૈર્ગોપીભિરેવ ચ । રામોઽભિવાદ્ય પિતરાવાશીર્ભિરભિનન્દિતઃ ॥૨
ચિરં નઃ પાહિ દાશાર્હં સાનુજો જગદીશ્વરઃ । ઇત્યારોપ્યાઙ્કમાલિઙ્ગ્ય નેત્રૈઃ સિષિચતુર્જલૈઃ ॥૩
ગોપવૃદ્ધાંશ્ચ વિધિવદ્ યવિષ્ટૈરભિવન્દિતઃ । યથાવયો યથાસઘ્ચં યથાસમ્બન્ધમાત્મનઃ ॥૪
સમુપેત્યાથ ગોપાલાન્ હાસ્યહસ્તગ્રહાદિભિઃ । વિશ્રાન્તં સુખમાસીનં પપ્રચ્છુઃ પર્યુપાગતાઃ ॥૫
શિક્ષા કરીશ.^{૪૨} નહિ જાણતા એવા પણ આ નૃગરાજાને બ્રાહ્મણની ગાયે જેમ નીચ અવતારમાં નાખ્યો. એજ પ્રમાણે બીજા હરણના કરનારને પણ હરાએલું બ્રાહ્મણનું ધન નીચ અવતારમાં નાખે છે.^{૪૩}

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! સર્વલોકોને પવિત્ર કરનાર મુકુંદ ભગવાન આવી રીતે દ્વારકાવાસીઓને સંભળાવી પોતાના ઘરમાં પધાર્યા.^{૪૪}

इति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो योसठमो अध्याय संपूर्ण.

અધ્યાય ૬૫

બળદેવજીએ વ્રજમાં જઈને યમુનાજીને ખેંચ્યાં.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! સંબંધીઓને મળવાની ઉત્કંઠાથી મહા સમર્થ બળદેવજી રથમાં બેસીને નંદરાયના ગોકુળમાં ગયા.^૧ ઘણા કાળની ઉત્કંઠાવાળા ગોવાળો અને ગોપીઓ જેમનું આલિંગન કર્યું છે એવા બળભદ્ર માબાપને પગે લાગ્યા. અને તેઓ આશીર્વાદથી તેમનો સત્કાર કર્યો. હે યાદવ ! જગતના ઈશ્વર તમે અને તમારા નાનાભાઈ ઘણા કાળ સુધી અમારું પાલન કરજો. એમ બોલી બળભદ્રને બોળામાં બેસાડી તથા આલિંગન કરી તેમને નંદ અને યશોદાએ આંસુથી ભીંજવી દીધા.^{૨-૩} બળદેવજી વૃદ્ધ ગોવાળોને પગે લાગ્યા અને પોતાની અવસ્થા, મિત્રતા અને સંબંધ પ્રમાણે નાની અવસ્થાના ગોવાળો, તે બળદેવજીને પગે

પૃષ્ઠાશ્ચાનામયં સ્વેષુ પ્રેમગદ્ગદયા ગિરા । કૃષ્ણો કમલપત્રાક્ષે સંન્યસ્તાચ્ચિલરાધસઃ ॥૬
કચ્ચિન્નો બાન્ધવા રામ! સર્વે કુશલમાસતે । કચ્ચિત્ સ્મરથ નો રામ! યૂયં દારસુતાન્વિતાઃ ૭
દિષ્ટ્યા કંસો હતઃ પાપો દિષ્ટ્યા મુક્તાઃ સુહૃજ્જનાઃ । નિહત્ય નિર્જિત્ય રિપૂન્ દિષ્ટ્યા દુર્ગ સમાશ્રિતાઃ ॥૯
ગોપ્યો હસન્ત્યઃ પ્રપચ્છૂ રામસન્દર્શનાદૃતાઃ । કચ્ચિદાસ્તે સુખં કૃષ્ણાઃ પુરસ્ત્રીજનવલ્લભઃ ॥૧૧
કચ્ચિત્ સ્મરતિ વા બન્ધૂન્ પિતરં માતરં ચ સઃ । અપ્યસૌ માતરં દ્રષ્ટું સુકૃદપ્યાગમિષ્યતિ ।

અપિ વા સ્મરતેઽસ્માકમનુસેવાં મહાભુજઃ ॥૧૦
માતરં પિતરં ભ્રાતૃન્ પતીન્ પુત્રાન્ સ્વસૂરપિ । યદર્થે જહિમ દાશાહં દુસ્ત્યજાન્ સ્વજનાન્ પ્રભો! ૧૧
તા નઃ સદ્યઃ પરિત્યજ્ય ગતઃ સંછિન્નસૌહૃદઃ । કથં નુ તાદૃશં સ્ત્રીભિર્ન શ્રદ્ધીયેત ભાષિતમ્ ૧૨
કથં નુ ગૃહ્ણન્ત્યનવસ્થિતાત્મનો વચઃ કૃતઘ્નસ્ય બુધાઃ પુરસ્ત્રિયઃ ।
ગૃહ્ણન્તિ વૈ ચિત્રકથસ્ય સુન્દરસ્મિતાવલોકોચ્છસિતસ્મરાતુરાઃ ॥૧૩॥

લાગ્યા. ૪ પછી આવેલા ગોવાળોએ હાસ્ય અને હાથ ઝાલવા આદિથી બળદેવજીનું સન્માન કરી બેસાડ્યા, પછી વિશ્રાંતિ લઈને સુખપૂર્વક બેઠેલા બળદેવજીને પ્રેમથી ગદ્ગદ વચનોવડે તેમના સંબંધીઓનું કુશળ પૂછ્યું, અને બલરામે પણ કમળપત્ર સરખાં નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણને પામવા સારુ, જેઓએ સર્વે વિષયો છોડી દીધા હતા એવા તે ગોવાળોને કુશળ પૂછ્યું.^{૫-૬} ગોવાળોએ પૂછ્યું, હે બલરામ ! આપણા સર્વે સગા સંબંધીઓ કુશળ છે ? સ્ત્રીઓ અને પુત્રોવાળા થયેલા તમો અમને સંભારો છો ?^૭ પાપી કંસ મરણ પામ્યો, સંબંધીઓ છૂટ્યા અને તમો શત્રુઓને મારી તથા જીતીને દ્વારકાના ગઢમાં રહ્યા એ સર્વે સારું થયું.^૮ રામના દર્શનથી આદર પામેલી ગોપીઓએ હસતાં હસતાં પૂછ્યું કે જેને નગરની સ્ત્રીઓ વહાલી છે એવા શ્રીકૃષ્ણ સુખી છે?^૯ બંધુઓને અને માબાપને તે કોઈ સમયે સંભારે છે ? મોટી ભુજાવાળા એ ભગવાન પોતાની મા યશોદાને જોવા સારુ એકવાર પણ અહીં આવશે ? અમે કરેલી સેવાને તે સંભારે છે ?^{૧૦} હે યાદવ ! હે પ્રભુ ! મા, બાપ, ભાઈઓ, પતિ, પુત્રો, બહેનો અને છોડી શકાય નહીં એવાં બીજાં સંબંધીઓને પણ અમે જેને માટે છોડી દીધાં હતાં, તે ભગવાન અમારો ત્યાગ કરી ગયા અને તરત સ્નેહ તોડી નાખ્યો. અમે ઈચ્છત તો તેને જતાં રોકી લેત, પરંતુ તેમણે કહ્યું કે, હું તમારો ઋણી છું, તમારા ઉપકારનો બદલો કદી પણ ચૂકવી શકું તેમ નથી. ત્યારે એવી કઈ સ્ત્રી હોય, કે જે તેમની મીઠી મીઠી વાતો ઉપર વિશ્વાસ ન મુકે ?^{૧૧-૧૨} અમને આશ્ચર્ય લાગે છે કે, કૃતઘ્ન અને જેનું ચિત્ત સ્થિર નથી, એવા ભગવાનનાં વચનોને દ્વારકાની ચતુર સ્ત્રીઓ શી રીતે સ્વીકારતી

કિં નસ્તત્કથયા ગોપ્યઃ કથાઃ કથયતાપરાઃ । યાત્યસ્માભિર્વિના કાલો યદિ તસ્ય તથૈવ નઃ
ઇતિ પ્રહસિતં શૌરૈર્જીલ્પિતં ચારુ વીક્ષિતમ્ । ગતિં પ્રેમપરિષ્વઙ્ગં સ્મરન્ત્યો રુરુદુઃ સ્ત્રિયઃ ॥૧૫
સદ્ભૂર્ષણસ્તાઃ કૃષ્ણસ્ય સન્દેશૈર્હૃદયઙ્ગમૈઃ । સાન્વયામાસ ભગવાન્ નાનાનુનયકોવિદઃ ॥૧૬
દ્વૌ માસૌ તત્ર ચાવાત્સીન્મધું માધવમેવ ચ । રામઃ ક્ષપાસુ ભગવાન્ ગોપીનાં રતિમાવહન્ ॥૧૭
પૂર્ણચન્દ્રકલામૃષ્ટે કૌમુદીગન્ધવાયુના । યમુનોપવને રેમે સેવિતે સ્ત્રીગણૈર્વૃતઃ ॥૧૮
વરુણપ્રેષિતા દેવી વારુણી વૃક્ષકોટરાત્ । પતન્તી તદ્ વનં સર્વં સ્વગન્ધેનાધ્યવાસયત્ ॥૧૯
તં ગન્ધં મધુધારાયા વાયુનોપહ્તં બલઃ । આઘ્રાયોપગતસ્તત્ર લલનાભિઃ સમં પપૌ ॥૨૦
ઉપગીયમાનચરિતો વનિતાભિર્હલાયુધઃ । વનેષુ વ્યચરત્ ક્ષીબો મદવિહ્વલલોચનઃ ॥૨૧
સ્ત્રગ્વ્યેકકુણ્ડલો મત્તો વૈજયન્ત્યા ચ માલયા । બિભ્રત્ સ્મિતમુખામ્બોજં સ્વેદપ્રાલેયભૂષિતમ્ ૨૨

હશે ? પણ અમો ધારીએ છીએ કે વિચિત્ર વાતો કરનારા એ શ્રીકૃષ્ણના સુંદર હાસ્ય પૂર્વક કટાક્ષો પડવાને લીધે વૃદ્ધિ પામેલા કામદેવથી આતુર થઈને સ્વીકારતી હશે.^{૧૩} (બીજી ગોપીઓ કહે છે.) હે ગોપીઓ ! તેમની વાતો કરવાથી આપણું શું વળશે ? બીજી વાતો કરો. તેમનો સમય આપણા વિના જાય છે, તો આપણો સમય પણ તેમના વિના જાય છે. (પણ ફરક એટલો જ છે કે તેમનો કાળ સુખથી જાય છે અને આપણો દુઃખથી જાય છે.)^{૧૪} હે રાજા ! આ પ્રમાણે ભગવાનના હાસ્ય, ભાષણ, સુંદર કટાક્ષ, ગતિ, પ્રેમ અને આલિંગનને સંભારતી ગોપીઓ રોઈ પડી.^{૧૫} અનેક પ્રકારે સમજાવવામાં ચતુર બળદેવજી મનને મીઠા લાગે એવા ભગવાનના સંદેશા આપીને તેઓની સાંતવના કરી.^{૧૬} બળદેવજી ચૈત્ર અને વૈશાખ એ બે મહિના સુધી ત્યાં જ રહ્યા. શ્રીકૃષ્ણે રાસ કીડા કરી હતી તે સમયમાં જે ગોપીઓ અત્યંત બાળક હતી અને જેઓ જન્મી જ ન હતી તેઓની સાથે રાત્રીઓમાં રમણ કરતા હતા.^{૧૭} પૂર્ણ ચંદ્રમાનાં કિરણોથી ઉજ્જવળ અને કુમુદોની સુગંધીવાળા પવને સેવેલા યમુનાજીના ઉપવનમાં સ્ત્રીઓના ટોળાંઓથી વીંટાઈને વિહાર કરતા હતા.^{૧૮} તે સમયમાં વરુણદેવે મોકલેલી વારુણી નામની મદિરા દેવી, વૃક્ષના કોતરામાંથી નીચે વહીને પોતાના સુંગધથી તે આખા વનને સુવાસિત કરતી હતી.^{૧૯} વાયુએ આણેલા તે મદિરાના ગંધને સુંઘી બળભદ્રે ત્યાં જઈને સ્ત્રીઓની સાથે તે મદિરા પીધી.^{૨૦} મત્ત, મદથી વિકળ નેત્રવાળા અને સ્ત્રીઓ જેમનાં ચરિત્રને ગાતી હતી. એવા બળદેવજી વનમાં ફરવા લાગ્યા.^{૨૧} વૈજયંતી માળાને ધરનાર, એક કુંડળવાળા, મત્ત અને જેમના મંદહાસ્યવાળા મુખારવિંદ ઉપર પસીનારૂપી હિમ શોભી રહ્યું હતું. એવા તે ઈશ્વર બળભદ્રે જળમાં કીડા

સ આજુહાવ યમુનાં જલક્રીડાર્થમીશ્વરઃ । નિજં વાક્યમનાદૃત્ય મત્ત ઙ્ગ્યાપર્ગાં બલઃ ।

અનાગતાં હલાગ્રેણ કુપિતો વિચકર્ષ હ ॥૨૩

પાપે! ત્વં મામવજ્ઞાય યન્નાયાસિ મયાઽઽહુતા । નેષ્યે ત્વાં લાઙ્ગલાગ્રેણ શતધા કામચારિણીમ્ ।
 एवं निर्भर्त्सिता भीता यमुना यदुनन्दनम् । उवाच चकिता वाचं पतिता पादयोर्नृप ! ॥२५
 રામ! રામ! મહાબાહો! ન જાને તવ વિક્રમમ્ । યસ્યૈકાંશેન વિદ્ધતા જગતી જગતઃ પતે! ॥૨૬
 પરં ભાવં ભગવતો ભગવન્! મામજાનતીમ્ । મોક્તુમર્હસિ વિશ્વાત્મન્! પ્રપન્નાં ભક્તવત્સલ! ૨૭
 તતો વ્યમુચ્ચદ્ યમુનાં યાચિતો ભગવાન્ બલઃ । વિજગાહ જલં સ્ત્રીભિઃ કરેણુભિરિવેભરાદ્ ૨૮
 કામં વિહૃત્ય સલિલાદુત્તીર્ણાયાસિતામ્બરે । ભૂષણાનિ મહાર્હાણિ દદૌ કાન્તિઃ શુભાં સ્વજમ્ ૨૯
 વસિત્વા વાસસી નીલે માલામામુચ્ય કાચ્ચનીમ્ । રેજે સ્વલઙ્કૃતો લિપ્તો માહેન્દ્ર ઇવ વારણઃ ॥૩૦
 અદ્યાપિ દૃશ્યતે રાજન્! યમુનાઽઽકૃષ્ટવર્ત્મના । બલસ્યાનન્તવીર્યસ્ય વીર્યં સૂચયતીવ હિ ॥૩૧
 एवं सर्वा निशा याता एकेव रमतो ब्रजे । रामस्याक्षिप्तचित्तस्य माधुर्यैर्व्रजयोषिताम् ॥३२

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

बलदेवविजये यमुनाकर्षणं नाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥६५॥

કરવાને માટે યમુનાજીને બોલાવ્યાં. મત્ત સમજીને પોતાના વાક્યનો અનાદર કરતાં, નહીં આવેલાં યમુનાજીને કોપ પામેલા બલરામે હળના અગ્રથી ખેંચ્યાં, અને કહ્યું કે હે દુષ્ટ ! મેં બોલાવ્યાં છતાં મારું અપમાન કરીને તું કે જે સ્વચ્છંદ રીતે ચાલનારી છે, તેને હળના અગ્રથી સૈકડો વિભાગમાં વહેંચી નાખીશ. ૨૨-૨૪ આ પ્રમાણે તિરસ્કાર થતાં ભયભીત થયેલાં યમુનાજી ધ્રુજીને તેમના ચરણમાં પડીને બોલ્યાં કે “હે રામ ! હે જગતના પતિ ! હે મહાબાહુ ! જે તમોએ તમારા એક અંશે પૃથ્વીને ધરી રાખી છે તે તમારા પરાક્રમને હું જાણતી નથી. ૨૫-૨૬ હે જગદાત્મા ! હે ભક્તવત્સલ ! જે હું તમારા પરમ સ્વરૂપને જાણતી નથી અને શરણાગત છું, તે આવી મને આપ છોડી દેવાને યોગ્ય છો. ૨૭ આ પ્રમાણે યમુનાજીએ પ્રાર્થના કરતાં સમર્થ બળભદ્રે તેમને છોડી દીધાં, અને પછી સ્ત્રીઓની સાથે નદીના જળમાં પેઠા. ૨૮ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વિહાર કરી, બળદેવજી જળમાંથી બહાર નીકળતાં, લક્ષ્મીજીએ તેમને શ્યામ વસ્ત્ર, મૂલ્યવાન આભૂષણ અને સુંદર માળા આપી. ૨૯ શ્યામ વસ્ત્ર તથા સોનાની માળા પહેરી સારી રીતે અલંકૃત થયેલા અને જેમણે ચંદનાદિકનું લેપન કર્યું હતું, એવા બલરામ ઈંદ્રના ઐરાવત હાથીની પેઠે શોભવા લાગ્યા. ૩૦ હે રાજા ! બળદેવજીએ ખેંચવાને લીધે તે સ્થળમાં યમુનાજી અદ્યાપિ સુધી, અનંત પરાક્રમવાળા તે બળદેવના પરાક્રમને જાણે સૂચવતાં હોય એવાં

अथ षट्षष्टितमोऽध्यायः (६६)

॥ श्रीशुकउवाच ॥

નંદબ્રજં ગતે રામે કરુષાધિપતિર્નૃપ ! । વાસુદેવોઽહમિત્યજ્ઞો દૂતં કૃષ્ણાય પ્રાહિણોત્ ॥૧
 ત્વં વાસુદેવો ભગવાનવતીર્ણો જગત્પતિઃ । ઇતિ પ્રસ્તોભિતો બાલૈર્મેન આત્માનમચ્યુતમ્ ॥૨
 દૂતં ચ પ્રાહિણોન્મન્દઃ કૃષ્ણાયાવ્યક્તવર્ત્મને । દ્વારકાયાં યથા બાલો નૃપો બાલકૃતોઽબુધઃ ॥૩
 દૂતસ્તુ દ્વારકામેત્ય સભાયમાસ્થિતં પ્રભુમ્ । કૃષ્ણં કમલપત્રાક્ષં રાજસન્દેશમબ્રવીત્ ॥૪
 વાસુદેવોઽવતીર્ણોઽહમેક એવ ન ચાપરઃ । ભૂતાનામનુકમ્પાર્થ ત્વં તુ મિશ્યાભિધાં ત્યજ ॥૫
 યાનિ ત્વમસ્મચ્ચિહ્નાનિ મૌઢ્યાદ્ વિભર્ષિ સાત્વત ! । ત્યક્ત્વૈહિ માં ત્વં શરણં નો ચેદ્ દેહિ મમાહવમ્
 श्रीशुक उवाच

कथनं तदुपाकर्ण्य पौण्ड्रकस्याल्पमेधसः । उग्रसेनादयः सभ्या उच्चकैर्जहसुस्तदा ॥७

સરકતાં જોવામાં આવે છે. ૩૧ આ પ્રમાણે વ્રજમાં વિહાર કરતા અને ગોપીઓના વિલાસોથી જેમનું ચિત્ત ખેંચાઈ ગયું હતું, એવા બળભદ્રને સર્વે રાત્રીઓ એક રાત્રીની સમાન થયેલી હતી. ૩૨

इति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो पांसठमो अध्याय संपूर्ण.

અધ્યાય ૬૬

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પૌંડ્રક સહિત તેના મિત્રનો કરેલો નાશ.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! બળભદ્ર નંદરાયના વ્રજમાં ગયા હતા. ત્યાં પછવાડે કરુષ દેશનો રાજા પૌંડ્રક પોતાને વાસુદેવ સમજતો હતો. તેણે મૂર્ખપણાથી ભગવાનની પાસે એક દૂત મોકલ્યો. ૧ “તમેજ જગતના પતિ ભગવાન વાસુદેવ અવતરેલા છો” આ પ્રમાણે મૂર્ખ લોકોએ સ્તુતિથી બહેકાવેલો તે પૌંડ્રક રાજા પોતાને વિષ્ણુ માનતો હતો. ૨ છોકરાઓ જેમ રમતમાં એકને રાજા ઠરાવે છે, તેમ મૂર્ખ લોકોએ વિષ્ણુ ઠરાવેલા તે મંદ રાજાએ દ્વારકામાં અચિન્ત્ય માર્ગવાળા શ્રીકૃષ્ણની પાસે દૂત મોકલ્યો. ૩ દૂતે દ્વારકામાં આવીને, સભામાં બેઠેલા અને કમળપત્ર સરખાં નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને આ પ્રમાણે તે રાજાનો સંદેશો કહ્યો. ૪

દૂત કહે છે પ્રાણીઓ પર દયા કરવાને માટે પૃથ્વી પર અવતરેલો વાસુદેવ હું એક જ છું, બીજો કોઈ વાસુદેવ નથી, માટે તું ખોટું નામ છોડી દે. ૫ હે યાદવ ! તું મૂઢપણાથી જે અમારાં ચિહ્નો ધારણ કરે છે તે સર્વે છોડી દઈને મારા શરણમાં

उवाच दूतं भगवान् परिहासकथामनु । उत्त्रक्षये मूढ ! चिह्नानि यैस्त्वमेवं विकथसे ॥८
मुखं तदपिधायाज्ञ कङ्कगृध्रवटैर्वृतः । शयिष्यसे हतस्तत्र भविता शरणं शुनाम् ॥९
इति दूतस्तदाक्षेपं स्वामिने सर्वमाहरत् । कृष्णोऽपि रथमास्थाय काशीमुपजगाम ह ॥१०
पौण्ड्रकोऽपि तदुद्योगमुपलभ्य महारथः । अक्षौहिणीभ्यां संयुक्तो निश्चक्राम पुराद् द्रुतम् ११
तस्य काशिपतिर्मित्रं पार्ष्णिग्राहोऽन्वयावृषणम् ! । अक्षौहिणीभिस्तिस्सृभिरपश्यत् पौण्ड्रकं हरिः १२
शङ्खुर्यसिगदाशाङ्गं श्रीवत्साद्युपलक्षितम् । बिभ्राणं कौस्तुभमणिं वनमालाविभूषितम् ॥१३
कौशेयवाससी पीते वसानं गरुडध्वजम् । अमूल्यमौल्याभरणं स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥१४
दृष्ट्वा तमात्मनस्तुल्यवेषं कृत्रिममास्थितम् । यथा नटं रङ्गगतं विजहास भृशं हरिः ॥१५
शूलैर्गदाभिः परिधैः शक्त्यृष्टिप्रासतोमरैः । असिभिः पट्टिशैर्बाणैः प्राहरन्नरयो हरिम् ॥१६

આવ અને એમ ન કરવું હોય તો મારી સાથે યુદ્ધ કર. ૬

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા! અલ્પબુદ્ધિવાળા તે પૌંડ્રકનો બકવાદ સાંભળીને તે સમયમાં ઉગ્રસેન આદિ સભાસદો ઊંચે સાદે હસવા લાગ્યા. ૭ હસવાની વાત પૂરી થયા પછી ભગવાને દૂતને કહ્યું કે “હે મૂઢ ! તું તારા રાજાને કહેજે કે જે ચિહ્નોથી તું આ પ્રમાણે બકે છે, તે ચિહ્નોને હું છોડાવી દઈશ. ૮ હે મૂર્ખ ! તે સમયમાં મરણ પામેલો તું જે મુખથી બડાઈ કરે છે, તે તારા મુખને ઢાંકી તથા કાગડા, ગૃધો અને વટ નામના પક્ષીઓથી વીંટાઈને રણસંગ્રામમાં સૂઈ જઈશ. અને કૂતરાઓનું શરણ લઈશ” એમ તું તારા રાજાને કહેજે. ૯

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે ભગવાને જે તિરસ્કારનાં વચનો કહ્યાં, તે પેલા દૂતે પોતાના સ્વામી પૌંડ્રકની પાસે સઘળાં કહ્યાં. તે સમયમાં પૌંડ્રકરાજા તેના મિત્રની નગરી કાશીમાં હતો. તેથી ભગવાન પણ રથમાં બેસીને કાશીએ ગયા. ૧૦ ભગવાનનો ઉદ્યોગ જાણીને મહારથી પૌંડ્રકરાજા પણ બે અક્ષૌહિણી સૈન્ય લઈને તરત કાશીમાંથી બહાર નીકળ્યો. ૧૧ એનો મિત્ર કાશીનો રાજા તેનો પક્ષ લઈને ત્રણ અક્ષૌહિણી સૈન્ય લઈ તેની પછવાડે આવ્યો. ભગવાને પૌંડ્રકરાજાને દીઠો. ૧૨ એ રાજાએ શંખ, ચક્ર, ગદા, શારંગ, અને શ્રીવત્સ ઇત્યાદિક ધાર્યાં હતાં, કૌસ્તુભમણિ ગળામાં પહેર્યાં હતાં, વનમાળાથી શોભી રહ્યો હતો, પીળાં રેશમી વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં, ધ્વજામાં ગરુડનું ચિહ્ન હતું, મુકુટ અને આભરણો અમૂલ્ય હતાં અને મકરાકૃતિ કુંડળો યજ્ઞકતાં હતાં. ૧૩-૧૪ નાટકશાળામાં આવેલા નટની પેઠે, પોતાના જેવો કૃત્રિમ વેષ ધરીને આવેલા તે પૌંડ્રકને જોઈને ભગવાન બહુ જ હસ્યા. ૧૫ ત્રિશૂળ, ગદા, પરિધ, સાંગ્ય, બે ધારી તલવારો, ભાલા, તોમર, તલવાર,

कृष्णस्तु तत्पौण्ड्रककाशिराजयोर्बलं गजस्यन्दनवाजिपत्तिमत् ।
गदासिचक्रेषुभिरार्दयद् भृशं यथा युगान्ते हुतभुक् पृथक् प्रजाः ॥१७॥
आयोधनं तद्रथवाजिकुञ्जरद्विपत्त्रोष्ट्रैररिणावखण्डितैः ।
बभौ चित्तं मोदवहं मनस्विनामाक्रीडनं भूतपतेरिवोल्बणम् ॥१८॥

અથાહ પૌણ્ડ્રકં શૌરિર્મો ભોઃ પૌણ્ડ્રક! યદ્ ભવાન્ । દૂતવાક્યેન મામાહ તાન્યસ્ત્રાણ્યુત્સૃજામિ તે ॥ ત્યાજયિષ્યેઽભિધાનં મે યત્ ત્વયાજ્ઞ ! મૃષા ધૃતમ્ । વ્રજામિ શરણં તેઽદ્યદિ નેચ્છામિ સંયુગમ્ ૨૦
इति क्षिप्त्वा शितैर्बाणैर्विरथीकृत्य पौण्ड्रकम् । शिरोऽवृश्चद् रथाङ्गेन वज्रेणेन्द्रो यथा गिरेः २१
तथा काशिपतेः कायाच्छिर उत्कृत्य पत्रिभिः । न्यपातयत् काशिपुर्यां पद्मकोशमिवानिलः २२
एवं मत्सरिणं हत्वा पौण्ड्रकं ससखं हरिः । द्वारकामाविशत् सिद्धैर्गीयमानकथामृतः ॥२३॥
स नित्यं भगवद्भयानप्रध्वस्ताखिलबन्धनः । बिभ्राणश्च हरे राजन्! स्वरूपं तन्मयोऽभवत् २४
शिरः पतितमालोक्य राजद्वारे सकुण्डलम् । किमिदं कस्य वा वक्त्रमिति संशिशियरे जनाः २५
राज्ञः काशिपतेर्ज्ञात्वा महिष्यः पुत्रबान्धवाः । पौराश्च हा हता राजन्! नाथ! नाथेति प्रारुदन् २६

પટ્ટિશ અને બાણોથી શત્રુઓ ભગવાન પર પ્રહાર કરવા લાગ્યા. ૧૬ પૌંડ્રક અને કાશીના રાજાના હાથી, ઘોડા, રથ અને પાયદળવાળાં તે સૈન્યનો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને જેમ પ્રલયકાળમાં અગ્નિ નોખીનોખી પ્રજાઓનો નાશ કરે તેમ ગદા, તલવાર, ચક્ર અને બાણોથી બહુ જ નાશ કરી નાખ્યો. ૧૭ ચક્રથી કપાએલા રથ, ઘોડા, હાથી, માણસ, ખચ્ચર અને ઊંટોથી વ્યાપ્ત થયેલું અને વીરલોકોને આનંદ આપે એવું તે યુદ્ધનું સ્થળ રુદ્રને કીડા કરવાના સ્થળની પેઠે ભયંકર જણાતું હતું. ૧૮ પછી ભગવાને પૌંડ્રકને કહ્યું કે “હે પૌંડ્રક! દૂતના મોઢાથી તેં મને કહેવરાવ્યું હતું, તે પ્રમાણે તે શસ્ત્રો તારા ઉપર જ મૂકું છું. ૧૯ હે મૂર્ખ ! તેં જે મારું ખોટું નામ ધર્યું છે તે હું આજ છોડાવી દઈશ” ૨૦ આ પ્રમાણે તિરસ્કાર કરી તથા સજાવેલાં બાણોથી તેને રથ વગરનો કરી, ભગવાને ઈંદ્ર જેમ વજ્રથી પર્વતનું શિખર કાપે તેમ ચક્રથી તે પૌંડ્રકનું માથું કાપી નાખ્યું. ૨૧ એ પ્રમાણે જ કાશીના રાજાનું માથું પણ બાણોથી કાપી નાખીને ભગવાને તે માથાંને, વાયુ જેમ કમળના ડોડાને ઉડાવીને પાડે તેમ ઉડાવીને કાશીનગરીમાં પાડ્યું. ૨૨ આ રીતે મત્સરવાળા પૌંડ્રક રાજાને તથા તેના મિત્રને મારી નાખી, સિદ્ધલોકો જેના કથારૂપી અમૃતનું ગાયન કરતા હતા, એવા ભગવાન દ્વારકામાં પધાર્યા. ૨૩ નિરંતર ભગવાનનું ધ્યાન રહેવાથી સર્વે કર્મબંધન છૂટી ગયાં હતાં અને ભગવાનનું જ રૂપ ધરતો હતો, તેથી તે પૌંડ્રકરાજા ભગવાનની સાથે સાધર્મ્યપણાને પામી ગયો. ૨૪ રાજદ્વારમાં કુંડળ સહિત માથું પડેલું જોઈને

સુદક્ષિણસ્તસ્ય સુતઃ કૃત્વા સંસ્થાવિધિં પિતુઃ । નિહત્ય પિતૃહન્તારં યાસ્યામ્યપચિત્તિં પિતુઃ ૨૭
 ઇત્યાત્મનાભિસન્ધાય સોપાધ્યાયો મહેશ્વરમ્ । સુદક્ષિણોઽર્ચ્યામાસ પરમેણ સમાધિના ॥૨૮
 પ્રીતોઽવિમુક્તે ભગવાંસ્તસ્મૈ વરમદાદ્ ભવઃ । પિતૃહન્તૃવધોપાયં સ વત્રે વરમીપ્સિતમ્ ॥૨૯
 દક્ષિણાગ્નિં પરિચર બ્રાહ્મણૈઃ સમમૃત્વિજમ્ । અભિચારવિધાનેન સ ચાગ્નિઃ પ્રમથૈર્વૃતઃ ॥૩૦
 સાધયિષ્યતિ સઙ્કલ્પમબ્રહ્મણ્યે પ્રયોજિતઃ । ઇત્યાદિષ્ટસ્તથા ચક્રે કૃષ્ણાયાઅભિચરન્ વ્રતી ॥૩૧
 તતોઽગ્નિરુત્થિતઃ કુણ્ડાન્મૂર્તિમાનતિભીષણઃ । તસતામ્પ્રશિખાશ્મશ્રુરઙ્ગારોદ્ધારિલોચનઃ ॥૩૨
 દંષ્ટ્રોગ્રમ્બુકુટીદણ્ડકઠોરાસ્યઃ સ્વજિહ્વયા । આલિહન્ સૃક્ષિણી નગનો વિધુન્વંસ્ત્રિશિખં જ્વલન્ ।
 પદ્મ્યાં તાલપ્રમાણામ્યાં કમ્પયન્નવનીતલમ્ । સોઽભ્યધાવદ્ વૃતો ભૂતૈર્દારિકાં પ્રદહન્ દિશઃ ૩૪
 તમાભિચારદહનમાયાન્તં દ્વારકૌકસઃ । વિલોક્ય તત્રસુઃ સર્વે વનદાહે મૃગા યથા ॥૩૫

આ શું ? અને આ મોઢું કોનું ? એમ લોકો સંશયમાં પડ્યા. ૨૫ પછી કાશીના રાજાનું છે એમ જાણવામાં આવતાં તેની રાણીઓ, પુત્રો, બાંધવો અને પ્રજાજનો “હે રાજા ! હે નાથ ! હાય, તમો મરણ પામતાં અમો મરી ગયાં” એમ વિલાપ કરવા લાગ્યાં. ૨૬ એ કાશી રાજાના પુત્ર સુદક્ષિણે પિતાની ઉત્તરક્રિયા કરીને નિશ્ચય કર્યો કે “પિતાના મારનારને મારીને હું પિતાનું વેર વાળીશ” ૨૭ બુદ્ધિમાં આવો નિશ્ચય કરીને પોતાના ઉપધ્યાયોની સાથે સુદક્ષિણે મોટી એકાગ્રતાથી સદાશિવનું પૂજન કર્યું. ૨૮ પ્રસન્ન થયેલા કાશીવિશ્વનાથે તેને વરદાન માગવાનું કહેતાં તેણે પોતાના પિતાને મારનારને મારવાનો ઉપાય કે જે પોતાને જોઈતો હતો તે માગ્યો. ૨૯ સદાશિવે કહ્યું કે દક્ષિણાગ્નિ કે જે, ઋત્વિજની પેઠે કહેલું કામ કરનાર છે. તેનું બ્રાહ્મણોની સાથે અભિચાર (મારણ પ્રયોગના) વિધાનથી તું પૂજન કર, અને એમ કરીશ તો તે ભૂત પ્રેતાદિકથી વીંટાઈને તારી ઈચ્છા પૂરી કરશે, પણ તેનો પ્રયોગ બ્રાહ્મણ ભક્ત સિવાય બીજા ઉપર કરીશ તો જ તારો સંકલ્પ સિદ્ધ થશે, નહિ તો વિપરીત થશે. આ પ્રમાણે સદાશિવે આજ્ઞા કરતાં શ્રીકૃષ્ણ ઉપર અભિચાર કરવાના નિયમો તેણે લીધા. ૩૦-૩૧ એ નિયમો લેવાથી કુંડમાંથી દેહધારી, મહાભયંકર, તપાવેલા ત્રાંબા જેવી શિખા અને દાઢી મૂછવાળો તથા નેત્રમાંથી અંગારા કાઢનારો અગ્નિ નીકળ્યો. ૩૨ એનું મોઢું ભારે વિકરાળ હતું, જીભથી ગલોફાં ચાટતો હતો, ત્રણ શિખાવાળા બળતા ત્રિશૂળને હલાવતો હતો, તાડ જેવડા બે પગથી ધરતીને ધ્રુજાવતો અને નગ્ન હતો. ભૂતથી વીંટાએલો અને દિશાઓને બાળતો તે અગ્નિ દ્વારકા ઉપર દોડ્યો. ૩૩-૩૪ એ અભિચારના અગ્નિને આવતો જોઈ, જેમ વન બળતાં મૃગો ત્રાસ પામે, તેમ સર્વે દ્વારકાવાસીઓ ત્રાસ પામ્યાં. ૩૫

અક્ષૈઃ સભાયાં ક્રીડન્તં ભગવન્તં ભયાતુરાઃ । ત્રાહિ ત્રાહિ ત્રિલોકેશ ! વહેઃ પ્રદહતઃ પુરમ્ ॥૩૬
 શ્રુત્વા તજ્જનવૈક્લવ્યં દુષ્ટાં સ્વાનાં ચ સાધ્વસમ્ । શરણ્યઃ સમ્પ્રહસ્યાહ મા ભૈષ્ટ્યવિતાસ્યહમ્ ।
 સર્વસ્યાન્તર્બહિઃસાક્ષી કૃત્યાં માહેશ્વરી વિભુઃ । વિજ્ઞાય તદ્વિદ્યાતાર્થ પાશ્વસ્થં ચક્રમાદિશત્ ૩૮

તત્ સૂર્યકોટિપ્રતિમં સુદર્શનં જાજ્વલ્યમાનં પ્રલયાનલપ્રભમ્ ।

સ્વતેજસા ઁ કકુભોઽથ રોદસી ચક્રં મુકુન્દાસ્ત્રમથાગ્નિમાર્દયત્ ॥૩૯॥

કૃત્યાનલઃ પ્રતિહતઃ સ રથાઙ્ગપાણેરસ્ત્રૌજસા સ નૃપ ! ભગ્નમુખો નિવૃત્તઃ ।

વારાણસીં પરિસમેત્ય સુદક્ષિણં તં સર્ત્વિગ્જનં સમદહત્ સ્વકૃતોઽભિચારઃ ॥૪૦॥

ચક્રં ચ વિષ્ણોસ્તદનુપ્રવિષ્ટં વારાણસીં સાદૃસભાલયાપણામ્ ।

સગોપુરાટ્ઠાલકકોષ્ટસઙ્કલાં સકોશહસ્ત્યશ્વરથાન્નશાલામ્ ॥૪૧॥

દગ્ધ્વા વારાણસીં સર્વા વિષ્ણોશ્ચક્રં સુદર્શનમ્ । ભૂયઃ પાશ્વમુપાતિષ્ઠત્ કૃષ્ણસ્યાક્લિષ્ટકર્મણઃ ૪૨
 ય એતદ્દશવયેન્મર્ત્યં ઉત્તમશ્લોકવિક્રમમ્ । સમાહિતો વા શૃણુયાત્ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥૪૩

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દશમસ્કન્ધે ઉત્તરાર્ધે

પૌંડ્રકાદિવધો નામ ષટ્ષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૬॥

ભયથી આતુર થયેલા લોકોએ સભામાં પાસાઓથી રમતા શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે હે ત્રિલોકના નાથ ! નગરને બાળીનાખતા અગ્નિથી રક્ષણ કરો. ૩૬ લોકોનો તે ગભરાટ સાંભળીને ભગવાને હસતાં હસતાં કહ્યું કે બીશો નહીં, હું રક્ષા કરીશ. ૩૭ બહાર અને અંદર સર્વના સાક્ષી ભગવાને એ શિવજીએ મોકલેલી કૃત્યા છે, એમ જાણી, નાશ કરવાને માટે પોતાના પડખામાં રહેલા ચક્રને આજ્ઞા કરી. ૩૮ કરોડ સૂર્ય જેવા પ્રલયના અગ્નિ સરખી કાંતિવાળા અને પોતાના તેજથી આકાશ, દશે દિશાઓ, સ્વર્ગ તથા પૃથ્વીને બહુ જ પ્રકાશ આપતા એ ભગવાનના અસ્ત્ર સુદર્શન, અગ્નિને પીડવા લાગ્યું. ૩૯ હે રાજા ! ભગવાનના ચક્રના તેજથી હણાએલા અને જેનું મોઢું ભાંગી ગયું છે, એવા એ અભિચારના અગ્નિએ પાછાવળી કાશીમાં આવીને પોતાને ઉત્પન્ન કરનાર સુદક્ષિણને, ઋત્વિજ બ્રાહ્મણોને અને લોકોને બાળી નાખ્યા. ૪૦ તેની પછવાડે સુદર્શન ચક્ર ગયું, તેણે વળી મંચ, સભા, ઘાટ, હાટ, દરવાજા, અગાશીઓ, ભંડાર, હાથીની શાળા, અને અન્નની શાળાઓ સહિત કાશીને બાળી નાખીને, પાછું ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પાસે આવ્યું. ૪૧-૪૨ જે માણસ સાવધાન રહીને આ ભગવાનનું પરાક્રમ સંભળાવે અથવા સાંભળે છે. તે માણસ સર્વપાપોથી છૂટી જાય છે. ૪૩

ઇતિ શ્રીમદ્ મહાપુરાણ ભાગવતના દશમ સ્કન્ધનો છાસઠમો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

અથ સપ્તષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ (૬૭)

॥ રાજોવાચ ॥

ભૂયોઽહં શ્રોતુમિચ્છામિ રામસ્યાદ્ભુતકર્મણઃ । અનંતસ્યાપ્રમેયસ્ય યદન્યત્ કૃતવાન્ પ્રભુઃ ॥૧

શ્રીશુક ઉવાચ

નરકસ્ય સઘ્ના કશ્ચિદ્ દ્વિવિદો નામ વાનરઃ । સુગ્રીવસચિવઃ સોઽથ ભ્રાતા મૈન્દસ્ય વીર્યવાન્ ૨
સઘ્નુઃ સોઽપચિતિં કુર્વન્ વાનરો રાષ્ટ્રવિપ્લવમ્ । પુરગ્રામાકરાન્ ઘોષાનદહદ્ વહ્નિમુત્સૃજન્ ૩
ઠ્ઠચિત્ સ શૈલાનુત્પાટ્ય તૈર્દેશાન્ સમચૂર્ણયત્ । આનર્તાન્ સુતરામેવ યત્રાસ્તે મિત્રહા હરિઃ ૪
ઠ્ઠચિત્ સમુદ્રમધ્યસ્થો દોઘ્યામુલ્ક્ષિપ્ય તજ્જલમ્ । દેશાન્ નાગાયુતપ્રાણો વેલાકૂલાનમજ્જયત્
આશ્રમાનૃષિમુખ્યાનાં કૃત્વા ભગ્નવનસ્પતીન્ । અદૂષયચ્છક્રમ્તૃરગ્નીન્ વૈતાનિકાનઝલઃ ૬
પુરુષાન્ યોષિતો ઢૂમઃ ક્ષમાભૃદ્ગોણીગુહાસુ સઃ । નિક્ષિપ્ય ચાપ્યધાચ્છૈલૈઃ પેશસ્કારીવ ક્ષીટકમ્ ૭
એવં દેશાન્ વિપ્રકુર્વન્ દૂષયંશ્ચ કુલસ્ત્રિયઃ । શ્રુત્વા સુલલિતં ગીતં ગિરિં રૈવતકં યયૌ ॥૮
તત્રાપશ્યદ્ યદુર્પતિં રામં પુષ્કરમાલિનમ્ । સુદર્શનીયસર્વાઙ્ગં લલનાયૂથમધ્યગમ્ ॥૯

અધ્યાય ૬૭

બળદેવજીએ રૈવતાચળ પર્વત ઉપર દ્વિવિદ નામના વાનરને
માર્ચો.

પરીક્ષિત રાજા પૂછે છે અદ્ભુત કર્મ કરનાર, અનંત અને પ્રમાણમાં ન આવે
એવા બલરામે જે કાંઈ બીજું પણ ચરિત્ર કર્યું હોય, તે પણ હું સાંભળવા ઈચ્છું છું.^૧
શુકદેવજી કહે છે સુગ્રીવનો મંત્રી, મૈન્દ નામના વાનરનો ભાઈ અને પરાક્રમી
દ્વિવિદ નામનો કોઈ વાનર નરકાસુરનો સખા હતો.^૨ તે વાનર પોતાના મિત્રનું
વૈર વાળવાની ઈચ્છાથી દેશનો નાશ થઈ જાય એવી રીતે પુર, ગામ, ખાણો અને
વ્રજોમાં અગ્નિ મૂકીને તેઓને બાળતો હતો.^૩ કોઈ સમયે પર્વતોને ઉપાડીને ગામોને
ચૂર્ણ કરતો હતો. તેઓમાં આનર્ત દેશ કે જેમાં તેના મિત્રને મારનાર ભગવાન
રહ્યા હતા, તેને તો બહુ જ સતાવતો હતો.^૪ દશહજાર હાથીઓના બળવાળો એ
વાનર કોઈ સમયે સમુદ્રની વચમાં ઊભો રહીને હાથવતે તેનું જળ ઉછાળી કાંઠાના
દેશને બોળી દેતો હતો.^૫ મોટા ઋષિઓના આશ્રમોના ઝાડ ભાંગીને એ દુષ્ટ વાનર
યજ્ઞના અગ્નિને વિષ્ટા અને મૂત્રથી અભડાવતો હતો.^૬ જેમ ભમરી કીડાને દરમાં
નાખી રોકી રાખે, તેમ એ ગર્વવાળો વાનર સ્ત્રી-પુરુષોને પર્વતોના કોતર અને
ગુફાઓમાં નાખીને તે સ્થાનકોને મોટી શિલાઓથી ઢાંકી દેતો હતો.^૭ આ પ્રમાણે
દેશોને દુઃખ દેતો અને સારા કુળની સ્ત્રીઓને દૂષિત કરતો એ વાનર, સુંદર

ગાયન્તં વારુણં પીત્વા મદવિહ્વલ્લોચનમ્ । વિભ્રાજમાનં વપુષા પ્રભિન્નમિવ વારણમ્ ॥૧૦
દુષ્ટઃ શાખામૃગઃ શાખામારુઢઃ કમ્પયન્ દ્રુમાન્ । ચક્રે કિલકિલાશબ્દમાત્માનં સમ્પ્રદર્શયન્ ૧૧
તસ્ય ધાષ્ટ્યં કપેર્વીક્ષ્યં તરુણ્યો જાતિચાપલાઃ । હાસ્યપ્રિયા વિજહસુર્બલદેવપરિગ્રહઃ ॥૧૨
તા હેલયામાસ કપિર્ભૂક્ષેપૈઃ સમ્મુખાદિભિઃ । દર્શયન્ સ્વગુદં તાસાં રામસ્ય ચ નિરીક્ષતઃ ૧૩
તં ગ્રાવ્યા પ્રાહરત્ ક્રુદ્ધો બલઃ પ્રહરતાં વરઃ । સ વચ્ચયિત્વા ગ્રાવાણં મદિરાકલશં કપિઃ ૧૪
ગૃહીત્વા હેલયામાસ ધૂર્તસ્તં કોપયન્ હસન્ । નિર્ભિદ્ય કલશં દુષ્ટો વાસાંસ્યાસ્ફાલયદ્ બલમ્ ૧૫
કદર્થીકૃત્ય બલવાન્ વિપ્રચક્રે મદોદ્ભતઃ । તં તસ્યાવિનયં દૃષ્ટ્વા દેશાંશ્ચ તદુપદ્રુતાન્ ॥૧૬
ક્રુદ્ધો મુસલમાદત્ત હલં ચારિજિઘાંસયા । દ્વિવિદોઽપિ મહાવીર્યઃ શાલમુદ્યમ્ય પાણિના ॥૧૭
અભ્યેત્ય તરસા તેન બલં મૂર્ધન્યતાડયત્ । તં તુ સંકર્ષણો મૂર્ધ્ન પતન્તમચલો યથા ॥૧૮
પ્રતિજગ્રાહ બલવાન્ સુનન્દેનાહનચ્ચ તમ્ । મુસલાહતમસ્તિષ્કો વિરેજે રક્તધારયા ॥૧૯

ગાયન સાંભળીને રૈવતક નામના પર્વતમાં ગયો.^૮ એ પર્વતમાં કમળની
માળાવાળા, સર્વે સુંદર અંગોવાળા, સ્ત્રીઓના ટોળાના મધ્યમાં બેઠેલા, વારુણી
મદિરા પીને ગાયન કરતા, મદથી વિહ્વળ નેત્રવાળા, મદ ઝરનારા હાથીની પેઠે
શરીરથી શોભતા બલરામ તેના જોવામાં આવ્યા.^{૯-૧૦} એ દુષ્ટ વાનર શાખા ઉપર
ચઢી વૃક્ષોને કંપાવતાં પોતાનું શરીર દેખાડીને કિકિયારી કરવા લાગ્યો.^{૧૧} યુવાન,
જાતિથી ચપળ અને જેઓને હાસ્ય વહાલું હતું એવી બળદેવજીની સ્ત્રીઓ તે
વાનરનું દુષ્ટપણું જોઈને હસવા લાગી.^{૧૨} બલરામના દેખતાં જ તે સ્ત્રીઓને
પોતાની ગુહ્ય ઈંદ્રિયો દેખાડતો તે વાનર ભૂકુટીના ઈશારાઓથી અને સામે આવવું
એ આદિથી તેઓની ઠેકડી કરવા લાગ્યો.^{૧૩} પ્રહાર કરનારાઓમાં ઉત્તમ બલરામે
ક્રોધ કરીને તેના ઉપર પથરો ફેંક્યો. પથરો પોતાને વાગવા નહીં દેતાં ધૂર્ત,
બલરામને ક્રોધ ચઢાવતો અને હસતો એ વાનર મદિરાના કળશને ઉપાડીને ઠેકડી
કરવા લાગ્યો, મદોન્મત્ત, ધૃષ્ટ અને બળવાન એ વાનરે કળશને ફોડી નાખી,
બળભદ્રને નહીં ગણકારતાં સ્ત્રીઓનાં વસ્ત્રો ખેંચી ખેંચીને ફાડી નાખવા
લાગ્યો.^{૧૪-૧૫} તે વાનરની એ અનીતિ જોઈને અને તેણે ઉપદ્રવ પમાડેલા દેશોને
જોઈને, ક્રોધ પામેલા બળદેવજીએ તે શત્રુને મારી નાખવાની ઈચ્છાથી હળ અને
મુશળ લીધાં.^{૧૬} મોટા બળવાળા દ્વિવિદે પણ હાથથી શાલનું ઝાડ ઉપાડી વેગથી
બળદેવજીની સામે આવી, તે ઝાડ બળદેવજીના માથાંમાં માર્યું.^{૧૭} પર્વત જેવા
બળભદ્રે પોતાના માથાં પર પડતા તે ઝાડને પકડી લીધું, અને તે વાનરને સુનંદ
નામના મુશળનો માર માર્યો.^{૧૮} મુશળથી માથું ભાંગી જતાં પણ તે પ્રહારને નહીં

ગિરિરથા ગૈરિકયા પ્રહારં નાનુચિન્તયન્ । પુનરન્યં સમુત્ક્ષિપ્ય કૃત્વા નિષ્પત્રમોજસા ॥૨૦
 તેનાહનત્ સુસંક્રુદ્ધસ્તં બલઃ શતધાચ્છિનત્ । તતોઽન્યેન રુષા જઞ્ને તં ચાપિ શતધાચ્છિનત્ ૨૧
 એવં યુધ્યન્ ભગવતા ભગ્ને ભગ્ને પુનઃ પુનઃ । આકૃષ્ય સર્વતો વૃક્ષાન્ નિર્વૃક્ષમકરોજ્ વનમ્ ૨૨
 તતોઽમુચ્છિલાવર્ષં બલસ્યોપર્યમધિતઃ । તત્ સર્વં ચૂર્ણયામાસ લીલયા મુસલાયુધઃ ॥૨૩
 સ બાહૂ તાલસઙ્કાશૌ મુષ્ટીકૃત્ય કપીશ્વરઃ । આસાદ્ય રોહિણીપુત્રં તાભ્યાં વક્ષસ્યરુરુજત્ ૨૪
 યાદવેન્દ્રોઽપિ તં દોર્ભ્યાં ત્યક્ત્વા મુસલલાઙ્ગલે । જત્રાવભ્યર્દયત્ ક્રુદ્ધઃ સોઽપતદ્ રુધિરં વમન્ ૨૫
 ચકમ્પે તેન પતતા સટઙ્કઃ સવનસ્પતિઃ । પર્વતઃ કુરુશાર્દૂલ ! વાયુના નૌરિવામ્ભસિ ॥૨૬
 જયશબ્દો નમઃશબ્દઃ સાધુ સાધ્વિતિ ચામ્બરે । સુરસિદ્ધમુનીન્દ્રાણામાસીત્ કુસુમવર્ષિણામ્ ૨૭
 એવં નિહત્ય દ્વિવિદં જગદ્વ્યતિકરાવહમ્ । સંસ્તૂયમાનો ભગવાઙ્ગનૈઃ સ્વપુરમાવિશત્ ॥૨૮
 ઇતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દશમસ્કન્ધે ઉત્તરાર્ધે દ્વિવિદવથો

નામ સપ્તષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૭॥

ગણકારતો વાનર, પર્વત જેમ ગેરુથી શોભે તેમ લોહીની ધારાથી શોભવા લાગ્યો.^{૧૯}
 ક્રોધ પામેલા તે વાનરે ફરી બીજું ઝાડ ઊભેડી પાંદડાં વગરનું કરી, તે ઝાડથી
 બલરામને પ્રહાર કર્યો, તે ઝાડના રામે સો ટૂકડા કર્યા.^{૨૦} પછી ક્રોધથી બીજું ઝાડ
 બળભદ્રને માર્યું, તો તે ઝાડના પણ તેમણે સો ટૂકડા કર્યા. આ પ્રમાણે બળભદ્રની
 સાથે યુદ્ધ કરતા તે વાનરે વારંવાર વૃક્ષો ભાંગી જતાં ચારે કોરથી વૃક્ષો ખેંચી
 લઈને તે વનને વૃક્ષ વગરનું કરી મૂક્યું. પછી ક્રોધ પામેલો તે વાનર બળદેવજીની
 ઉપર પથરાની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. મુશળના આયુધવાળા બળદેવે તે સર્વે
 પથરાઓનો લીલા માત્રમાં ભૂકો કરી નાખ્યો.^{૨૧-૨૨} મોટા વાનર દ્વિવિદે તાડ જેવડા
 બે હાથની મૂઠીઓ બળભદ્રની છાતીમાં મારી.^{૨૩} બળદેવે પણ ક્રોધ કરીને હળ
 તથા મુશળ છોડી દેતાં તે વાનરની હાંસડીમાં પોતાના બે હાથથી પ્રહાર કર્યો. એ
 પ્રહારથી લોહી ઓકતો તે વાનર પડી ગયો.^{૨૪} હે રાજા ! પાણીમાં વહાણ જેમ
 વાયુથી કંપે તેમ જળનાં છિદ્રો અને વનસ્પતિઓ સહિત એ પર્વત દ્વિવિદ વાનરના
 પડવાથી કંપવા લાગ્યો.^{૨૫} આકાશમાં પુષ્પની વૃષ્ટિ કરતા દેવો, સિદ્ધો અને મોટા
 મુનિઓ જય જય નમો નમઃ અને સારું થયું, સારું થયું એમ બોલવા લાગ્યા.^{૨૬}
 આ પ્રમાણે જગતને દુઃખ દેનારા દ્વિવિદ વાનરને મારી, લોકો દ્વારા સ્તુતિ કરાતા
 બળદેવજી દ્વારકામાં પધાર્યા.^{૨૭}

ઇતિ શ્રીમદ્ મહાપુરાણ ભાગવતના દશમ સ્કંધનો સડસઠમો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

અથાષ્ટષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ (૬૮)

॥ શ્રીશુક ઉવાચ ॥

દુર્યોધનસુતાં રાજન્ ! લક્ષ્મણાં સમિર્તિજયઃ । સ્વયંવરસ્થામહરત્ સાંબો જાંબવતીસુતઃ ॥૧
 કૌરવાઃ કૃપિતા ઋચુર્દુર્વિનીતોઽયમર્ષકઃ । કદર્થીકૃત્ય નઃ કન્યામકામામહરદ્ બલાત્ ॥૨
 બધ્નીતેમં દુર્વિનીતં કિં કરિષ્યન્તિ વૃષ્ણયઃ । યેઽસ્મત્પ્રસાદોપચિન્તાં દત્તાં નો ભુજ્જતે મહીમ્ ૩
 નિગૃહીતં સુતં શ્રુત્વા યદ્યેષ્યન્તીહ વૃષ્ણયઃ । ભગ્નદર્પાઃ શમં યાન્તિ પ્રાણા ઇવ સુસંયતાઃ ॥૪
 ઇતિ કર્ણઃ શલો ભૂરિર્યજ્જેતુઃ સુયોધનઃ । સામ્બમારેભિરે બદ્ધું કુરુવૃદ્ધાનુમોદિતાઃ ॥૫
 દૃષ્ટ્વાનુધાવતઃ સામ્બો ધાર્તરાષ્ટ્રાન્ મહારથઃ । પ્રગૃહ્ય રુચિરં ચાપં તસ્થૌ સિંહ ઇવૈકલઃ ॥૬
 તં તે જિઘૃક્ષવઃ ક્રુદ્ધાસ્તિષ્ઠ તિષ્ઠેતિ ભાષિણઃ । આસાદ્ય ધન્વિનો બાળૈઃ કર્ણાગ્રણયઃ સમાકિરન્ ૭
 સોઽપવિદ્ધઃ કુરુશ્રેષ્ઠ ! કુરુભિર્યદુનન્દનઃ । નામૃષ્યત્તદચિન્ત્યાર્ષઃ સિંહઃ ક્ષુદ્રમૃગૈરિવ ॥૮
 વિસ્ફુર્જ્ય રુચિરં ચાપં સર્વાન્ વિવ્યાધ સાયકૈઃ । કર્ણાદીન્ ષડ્ઠાન્ વીરાંસ્તાવદ્ધિર્યુગપત્ પૃથક્ ॥૯
 ચતુર્ભિશ્ચતુરો વાહાનેકૈકેન ચ સારથીન્ । રથિનશ્ચ મહેષ્વાસાંસ્તસ્ય તત્તેઽભ્યપૂજયન્ ॥૧૦

અધ્યાય ૬૮

બળદેવજીએ સાંબને છોડાવીને હસ્તિનાપુર ખેંચ્યું.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! જાંબવતીના પુત્ર, યુદ્ધમાં જય મેળવનાર સાંબે
 સ્વયંવરમાં રહેલી દુર્યોધનની કુંવરી લક્ષ્મણાનું હરણ કર્યું.^૧ કૌરવો કોપ કરીને
 બોલવા લાગ્યા કે આ વિનય વગરનો છોકરો આપણને નહીં ગણકારીને જે આપણી
 કન્યા એ સાંબને ઈચ્છતી ન હતી છતાં, તે કન્યાને બળતકારથી હરી ગયો છે.^૨
 માટે એ ઉદ્ધત છોકરાને બાંધી લો. યાદવો આપણે કૃપા કરી આપેલી પૃથ્વીને
 ભોગવે છે તેઓ શું કરશે ?^૩ પુત્રને પકડેલો સાંબળી યાદવો જો અહીં આવશે તો
 ભાંગેલા ગર્વવાળા થઈને તેઓ દમન કરેલી ઈંદ્રિયોની પેઠે શાંત થઈ જશે.^૪ આ
 પ્રમાણે બોલી ભિષ્મપિતામહની સંમતિથી કર્ણ, શલ, ભૂરિ, યજ્ઞકેતુ અને દુર્યોધન,
 તેઓ સાંબને બાંધવાની ગોઠવણ કરી.^૫ મહારથી સાંબ પોતાની પાછળ દોડતા
 કૌરવોને જોઈ સુંદર ધનુષ હાથમાં લઈને સિંહની પેઠે એકલો તેઓની સામે ઊભો.^૬
 ક્રોધ પામેલા, પકડી લેવાને ઈચ્છતા, ‘ઊભો રહે, ઊભો રહે’ એમ બોલતા, એ
 કર્ણાદિક ધનુષધારીઓ સાંબની પાસે પહોંચીને તેના ઉપર બાણ વરસાવવા
 લાગ્યા.^૭ હે રાજા ! તુચ્છ મૃગો દ્વારા તાડન કરાયેલું સિંહનું બચ્યું જેમ સહન કરી
 શકે નહિ, તેમ કૌરવોએ વીધેલો, અને યાદવોને રાજ કરનાર શ્રીકૃષ્ણનો પુત્ર તે
 સહન કરી શક્યો નહીં.^૮ વીર સાંબે પોતાના સુંદર ધનુષનો ટંકાર કરી

તં તુ તે વિરથં ચક્રુશ્ચત્વારશ્ચતુરો હયાન્ । એકસ્તુ સારથિં જઘ્ને ચિચ્છેદાન્યઃ શરાસનમ્ ॥૧૧
તં બદ્ધ્વા વિરથીકૃત્ય કૃચ્છ્રેણ કુરવો યુધિ । કુમારં સ્વસ્ય કન્યાં ચ સ્વપુરં જયિનોઽવિશન્ ૧૨
તચ્છુત્વા નારદોક્તેન રાજન્ ! સઙ્ગાતમન્યવઃ । કુરૂન્ પ્રત્યુદ્યમં ચક્રુરુગ્રસેનપ્રચોદિતાઃ ॥૧૩
સાન્ત્વયિત્વા તુ તાન્ રામઃ સન્નદ્ધાન્ વૃષ્ણિપુઙ્ગવાન્ । નૈચ્છત્ કુરૂણાં વૃષ્ણીનાં કલિં કલિમલાપહઃ
જગામ હાસ્તિનપુરં રથેનાદિત્યવર્ચસા । બ્રાહ્મણૈઃ કુલવૃદ્ધૈશ્ચ વૃતશ્ચન્દ્ર ઇવ ગ્રહૈઃ ॥૧૫
ગત્વા ગજાહ્વયં રામો બાહ્યોપવનમાસ્થિતઃ । ડ્ઢવં પ્રેષયામાસ ધૃતરાષ્ટ્રં બુભુક્સયા ॥૧૬
સોઽભિવન્દ્યામ્બિકાપુત્રં ભીષ્મં દ્રોણં ચ બાહ્લિકમ્ । દુર્યોધનં ચ વિધિવદ્ રામમાગતમબ્રવીત્ ૧૭
તેઽતિપ્રીતાસ્તમાકર્ણ્ય પ્રાપ્તં રામં સુહૃત્તમમ્ । તમર્ચયિત્વાભિયયુઃ સર્વે મઙ્ગલપાણયઃ ॥૧૮
તં સઙ્ગમ્ય યથાન્યાયં ગામર્ઘ્યં ચ ન્યવેદયન્ । તેષાં યે તત્પ્રભાવજ્ઞાઃ પ્રણેમુઃ શિરસા બલમ્ ૧૯
બન્ધૂન્ કુશલિનઃ શ્રુત્વા પૃષ્ઠા શિવમનામયમ્ । પરસ્પરમથો રામો બભાષેઽવિક્લવં વચઃ ૨૦

ભીષ્મપિતામહ સહિત, એ છ મહારથીઓને એક સામટા પ્રત્યેકને છ છ બાણથી પ્રહાર કર્યો. ૯ ચાર બાણથી તેઓના ચાર ઘોડાઓને, એક બાણથી એક સારથીને અને એક બાણથી રથમાં બેસનારાઓને વીંધી નાખ્યા. એ સાંબના કર્મને છએ મહારથીઓ અભિનંદન આપવા લાગ્યા. ૧૦ પછી એ છ વ્યક્તિઓએ સાંબને રથ વિનાનો કર્યો. ચાર જણાએ ચાર ઘોડા મારી નાખ્યા, એકે સારથિને મારી નાખ્યો અને એકે ધનુષ કાપી નાખ્યું. ૧૧ કૌરવો યુદ્ધમાં ઘણા પરિશ્રમથી તે સાંબને રથ વગરનો કરી, બાંધી લેતાં જય મેળવીને તેને તથા પોતાની કન્યાને લઈને પોતાના પુરમાં ગયા. ૧૨ હે રાજા ! નારદજીના કહેવાથી આ વાત સાંભળવામાં આવતાં ક્રોધ પામેલા અને ઉગ્રસેન રાજાએ પ્રેરેલા યાદવો કૌરવો ઉપર લડાઈ કરવા તત્પર થયા. ૧૩ પણ કળિયુગના મેલને ટાળનાર બળદેવજી કૌરવો અને યાદવો વચ્ચે કજિયો વધવામાં રાજી ન હતા, તેથી સજજ થયેલા મોટા મોટા યાદવોની સાંત્વના કરી, સૂર્ય સરખા તેજસ્વી રથમાં બેસી હસ્તિનાપુર ગયા. ગ્રહોવડે જેમ ચંદ્રમા વીંટાએલો રહે તેમ બ્રાહ્મણોથી અને કુળના વૃદ્ધ પુરુષોથી વીંટાએલા તે બળદેવજી હસ્તિનાપુરમાં જઈને બહારની વાડીમાં ઊતર્યા, ત્યાં રહીને અભિપ્રાય જાણવા સારુ તેમણે ઉદ્ધવજીને ધૃતરાષ્ટ્રની પાસે મોકલ્યા. ૧૪-૧૬ ધૃતરાષ્ટ્ર, ભીષ્મ, દ્રોણ, બાલ્હિક અને દુર્યોધનને રીતિ પ્રમાણે પ્રણામ કરી, ઉદ્ધવજીએ બળદેવજી આવ્યાના સમાચાર આપ્યા. ૧૭ પોતાના પરમ સ્નેહી રામને આવ્યા સાંભળી બહુ જ રાજી થયેલા તે કૌરવો ઉદ્ધવજીનો સત્કાર કરી હાથમાં ભેટ દેવાની ઉત્તમ વસ્તુઓ લઈને બળભદ્રની પાસે ગયા. ૧૮ તેને યથા યોગ્ય રીતે મળીને ગાય તથા

ઉગ્રસેનઃ ક્ષિતીશેશો યદ્ વ આજ્ઞાપયત્ પ્રભુઃ । તદવ્યગ્રધિયઃ શ્રુત્વા કુરુધ્વં માવિલમ્બિતમ્ ૨૧
યદ્ યૂયં બહવસ્ત્વેકં જિત્વાધર્મેણ ધાર્મિકમ્ । અબઘ્નીતાથ તન્મૃષ્યે બન્ધૂનામૈક્યકામ્યયા ૨૨
વીર્યશૌર્યબલોન્નદ્ધમાત્મશક્તિસમં વચઃ । કુરવો બલદેવસ્ય નિશમ્યોચુઃ પ્રકોપિતાઃ ॥૨૩
અહો મહાચ્ચત્રમિદં કાલગત્યા દુરત્યયા । આરુરુક્ષત્યુપાનદ્ વૈ શિરો મુકુટસેવિતમ્ ॥૨૪
એતે યૌનેન સમ્બદ્ધાઃ સહશય્યાસનાશનાઃ । વૃષ્ણયસ્તુલ્યતાં નીતા અસ્મદ્તનૃપાસનાઃ ॥૨૫
ચામરવ્યજને શઙ્ખમાતપત્રં ચ પાણડુરમ્ । કિરીટમાસનં શય્યાં ભુજ્જન્યસ્મદુપેક્ષયા ॥૨૬
અલં યદૂનાં નરદેવલાઙ્ઘનૈર્દાતુઃ પ્રતીપૈઃ ફળિનામિવામૃતમ્ ।

યેઽસ્મત્પ્રસાદોપચિતા હિ યાદવા આજ્ઞાપયન્ત્યદ્ય ગતત્રપા બત ॥૨૭॥

કથમિન્દ્રોઽપિ કુરુભિર્ભીષ્મદ્રોણાર્જુનાદિભિઃ । અદત્તમવરુન્ધીત સિંહગ્રસ્તમિવોરણઃ ॥૨૮

અર્ધ્યનું નિવેદન કર્યું. તેમાં જેઓ બળભદ્રના પ્રભાવને જાણતા હતા તેઓએ મસ્તકવડે બળભદ્રને પ્રણામ કર્યા. ૧૯ પરસ્પર કલ્યાણ તથા આરોગ્ય પૂછી સંબંધીઓનું કુશળ સાંભળી, પછી બળદેવજીએ આ પ્રમાણે તેજ ભરેલું વચન કહ્યું. ૨૦

બળદેવજી કહે છે મહારાજાધિરાજ ઉગ્રસેને તમોને જે આજ્ઞા કરી છે તે સાવધાન પણાથી સાંભળીને તે પ્રમાણે કરો, વિલંબ કરશો નહીં. ૨૧ ઉગ્રસેને કહ્યું છે કે તમોએ ઘણા જણા ભેગા થઈ અધર્મ કરીને ધર્મવાળા અમારા બાળકને જીતી લઈ બાંધી લીધો છે, તોપણ સંબંધીઓમાં સંપ રાખવાની ઈચ્છાથી તે વાત હું સહન કરું છું, તો હવે એ બાળકને છોડી આપો. ૨૨

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! પ્રભાવ, ઉત્સાહ અને બળને લીધે ઉચ્છ્રંબલ તથા પોતાની શક્તિને યોગ્ય બળદેવજીનું વચન સાંભળી કોપ પામેલા કૌરવો બોલ્યા કે ૨૩ “અહો ! કાળની દુરંત ગતિથી આ મોટું આશ્ચર્ય થયું છે કે મુકુટે સેવેલા મસ્તક ઉપર જોડા ચડવા ઈચ્છે છે. ૨૪ આ યાદવો કુંતીના વિવાહને લીધે આપણી સાથે સંબન્ધવાળા થયા છે, એ યાદવોને રાજ્યાસન આપી તથા શય્યા, આસન અને ભોજન આપણી સાથે કરવા આપીને તેઓને આપણે આપણા જેવા કર્યા છે. ૨૫ આપણે આગ્રહ રાખતા નથી, તેથી જ આ યાદવો ચામર, વીંજણા, શંખ, ધોળું છત્ર, કિરીટ, આસન અને શય્યાને ભોગવે છે. ૨૬ ખેદની વાત છે કે આપણી કૃપાથી વધેલા યાદવો આજ નિર્લજ્જ થઈને આપણા ઉપર આજ્ઞા કરે છે. સર્પોને પાયેલું દૂધ જેમ પાનારનું જ ભૂંડું કરે, તેમ યાદવોને આપણે આપેલાં રાજચિહ્ન કે જેઓથી આપણું જ અવળું થાય છે. માટે તે હવે હરી લેવાં જોઈએ. ૨૭

શ્રીશુક ઉવાચ

જન્મબન્ધુશ્રિયોન્નદ્ધમદાસ્તે भरतर्षभ ! । आश्राव्य रामं दुर्वाच्यमसभ्याः पुरमाविशन् ॥२९
 दृष्ट्वा कुरूणां दौःशील्यं श्रुत्वावाच्यानि चाच्युतः । अवोचत् कोपसंरब्धो दुष्प्रेक्ष्यः प्रहसन् मुहुः
 नूनं नानामदोन्नद्धाः शान्तिं नेच्छन्त्यसाधवः । तेषां हि प्रशमो दण्डः पशूनां लगुडो यथा ३१
 अहो यदूनं सुसंरब्धान् कृष्णं च कुपितं शनैः । सान्त्वयित्वाहमेतेषां शममिच्छन्निहागतः । ३२
 त इमे मन्दमतयः कलहाभिरताः खलाः । तं मामवज्ञाय मुहुर्दुर्भाषान् मानिनोऽबुवन् ॥३३
 नोग्रसेनः किल विभुर्भोजवृष्णयन्धकेश्वरः । शक्रादयो लोकपाला यस्यादेशानुवर्तिनः ॥३४
 सुधर्माऽऽक्रम्यते येन पारिजातोऽमराद्भिषपः । आनीय भुज्यते सोऽसौ न किलाध्यासनाहर्णः ३५
 यस्य पादयुगं साक्षात् श्रीरूपास्तेऽखिलेश्वरी । स नाहति किल श्रीशो नरदेवपरिच्छदान् ३६

ભીષ્મ, દ્રોણ અને અર્જુનાદિક કૌરવોએ જે ન આપેલું હોય તેને ઈંદ્ર પણ કેમ લઈ શકે ? જેમ સિંહનો કોળિયો બકરું છીનવી શકે નહિ, તેમ આપણા આપ્યા વિના યાદવો રાજચિહ્નો છીનવી શકે નહિ. ૨૮

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! જન્મ બંધુ અને લક્ષ્મીથી મદોન્મત્ત થયેલા એ અસભ્ય લોકો બળદેવજીને આવાં દુર્વચનો સંભળાવી હસ્તિનાપુરમાં ગયા. ૨૯ કૌરવોનો દુષ્ટસ્વભાવ જોઈને અને તેઓનાં દુર્વચન સાંભળીને કોપના વેગમાં આવેલા અને તેને લીધે સામું જોઈ શકાય નહીં એવા બલરામ વારંવાર હસીને આપ્રમાણે બોલ્યા. ૩૦

બળદેવજી બોલે છે અનેક પ્રકારના મદોથી છકેલા નીચ પુરુષો શાંતિને ઈચ્છે જ નહીં. પશુઓ જેમ લાકડીથી જ શાંત થાય તેમ એવા લોકો દંડથી જ પાંશરા થાય. ૩૧ અહો ! બહુ જ વેગમાં આવેલા યાદવોને અને કોપ પામેલા શ્રીકૃષ્ણને ધીરેધીરે સમજાવી, બંને વચ્ચે સમાધાન કરવાની ઈચ્છાથી હું અહીં આવ્યો, પણ મંદબુદ્ધિવાળા, કજિયામાં પ્રીતિ રાખનારા, અભિમાની અને બળતા ભરેલા આ લોકો મારું અપમાન કરીને વારંવાર ન બોલવાનાં વચનો બોલી ગયા ! ૩૨-૩૩ ભોજ, વૃષ્ણિ અને અંધકકુળના સ્વામી ઉગ્રસેન કે જેની આજ્ઞામાં ઈંદ્રાદિક લોકપાળો પણ વર્તે છે, તેમને આ લોકો તો રાજા જ ગણતા નથી ! ૩૪ જે કૃષ્ણે દેવતાઓની સુધર્મા સભા પોતાને આધીન કરી છે અને દેવતાઓના વૃક્ષ પારિજાતકને પણ સ્વર્ગમાંથી લાવીને જે ભોગવે છે, તે તો આ લોકોના મનમાં સિંહાસનને યોગ્ય જ નથી. ૩૫ સર્વ જગતની ઈશ્વરી સાક્ષાત્ લક્ષ્મી પણ જેનાં ચરણને સેવે છે, એવા લક્ષ્મીના પતિ શ્રીકૃષ્ણ આ લોકોના મનમાં

यस्याद्भिषपङ्कजरजोऽखिललोकपालैर्मौल्युत्तमैर्धृतमुपासिततीर्थतीर्थम् ।

ब्रह्मा भवोऽहमपि यस्य कलाः कलायाः श्रीश्रोद्धहेम चिरमस्य नृपासनं क्र ॥३७
 भुज्जते कुरुभिर्दत्तं भूखण्डं वृष्णायः किल । उपानहः किल वयं स्वयं तु कुरवः शिरः ३८
 अहो ऐश्वर्यमत्तानां मत्तानामिव मानिनाम् । असम्बद्धा गिरो रूक्षाः कः सहेतानुशासिता ३९
 अद्य निष्कौरवीं पृथ्वीं करिष्यामीत्यमर्षितः । गृहीत्वा हलमुत्तस्थौ दहन्निव जगत्त्रयम् ॥४०
 लाङ्गलाप्रेण नगरमुद्विदार्य गजाह्वयम् । विचकर्ष स गङ्गायां प्रहरिष्यन्नमर्षितः ॥४१
 जलयानमिवाघूर्णं गङ्गायां नगरं पतत् । आकृष्यमाणमालोक्य कौरवा जातसम्भ्रमाः ४२
 तमेव शरणं जग्मुः सकुटुम्बा जिजीविषवः । सलक्ष्मणं पुरस्कृत्य साम्बं प्राञ्जलयः प्रभुम् ४३
 राम! रामाखिलाधार प्रभावं न विदाम ते । मूढानां नः कुबुद्धीनां क्षन्तुमर्हस्यतिक्रमम् ॥४४
 स्थित्युत्पत्त्यप्ययानां त्वमेको हेतुर्निराश्रयः । लोकान् क्रीडनकानीश! क्रीडतस्ते वदन्ति हि ४५
 त्वमेव मूर्ध्नीदमनन्त लीलया भूमण्डलं बिभर्षि सहस्रमूर्धन् ।
 अन्ते च यः स्वात्मनि रुद्धविश्वः शेषेऽद्वितीयः परिशिष्यमाणः ॥४६॥

રાજચિહ્નોને ધારણ કરવાને યોગ્ય જ નથી. ૩૬ ગંગાજીને પણ તીર્થપણું આપનાર એવાં જેમના ચરણારવિંદની રજને સર્વે લોકપાળો પોતાના ઉત્તમ મુકુટો ઉપર ધરે છે, અને બ્રહ્મા, શિવ, લક્ષ્મી તથા હું પણ જેમના અંશના અંશરૂપ અને ચરણરજને અનાદિકાળથી ધારણ કરનારા છીએ, તે ભગવાનને રાજ્યાસન ક્યાંથી જ હોય. ૩૭ કૌરવોએ આપેલા પૃથ્વીના કટકાને યાદવો ભોગવે છે ! અમો પગરખાં છીએ ! ૩૮ અહો ! મદિરા પીનારની પેઠે ઐશ્વર્યથી મત્ત થયેલા અભિમાની લોકોની અસંબદ્ધ અને કઠોર વાણીને શિક્ષા કરવાનું સામર્થ્ય ધરાવનાર કયો પુરુષ સહન કરે ? આજ હું પૃથ્વીને કૌરવો વગરની કરી નાખીશ. ૩૯

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે જાણે જગતને બાળવા ધારતા હોય તેમ કોઇ પામેલા બળદેવજી હાથમાં હળ લઈને ઊઠ્યા. ૪૦ બળદેવજી હળના અગ્રભાગથી હસ્તિનાપુરને ઊભેડી ગંગાજીમાં ફેંકી દેવા સારુ ખેંચ્યું. ૪૧ હસ્તિનાપુરને ખેંચાતું ગંગાજીમાં પડતું અને વહાણની પેઠે હાલતું જોઈને કૌરવો ગભરાયા. ૪૨ કુટુંબ સહિત જીવવાને ઈચ્છતા કૌરવો, લક્ષ્મણ સહિત સાંબને આગળ કરી, હાથ જોડીને બળદેવજીના શરણે ગયા. ૪૩

કૌરવો કહે છે હે બલરામ ! તમારા પ્રભાવને અમો જાણતા નથી. જે અમો મૂઢ અને કુબુદ્ધિમાન છીએ. તે અમારા અપરાધની ક્ષમા કરવી જોઈએ. ૪૪ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયના કારણરૂપ તમે જ છો. હે ઈશ્વર ! આ સર્વ

કોપસ્તેઽખિલશિક્ષાર્થં ન દ્વેષાન્ન ચ મત્સરાત્ । વિભ્રતો ભગવન્! સત્ત્વં સ્થિતિપાલનતત્પરઃ ૪૭
નમસ્તે સર્વભૂતાત્મન્! સર્વશક્તિધરાવ્યય! । વિશ્વકર્મન્! નમસ્તેઽસ્તુ ત્વાં વયં શરણં ગતાઃ ૪૮

શ્રીશુક ઉવાચ

એવં પ્રપન્નૈઃ સંવિગ્નૈર્વૈપમાનાયનૈર્બલઃ । પ્રસાદિતઃ સુપ્રસન્નો મા ભૈષ્ટ્યેત્યભયં દદૌ ॥૪૯
દુર્યોધનઃ પારિબર્હં કુઞ્જરાન્ ષષ્ટિહાયનાન્ । દદૌ ચ દ્વાદશશતાન્યયુતાનિ તુરંગમાન્ ॥૫૦
રથાનાં ષટ્સહસ્રાણિ રૌક્માણાં સૂર્યવર્ચસામ્ । દાસીનાં નિષ્કકણ્ઠીનાં સહસ્રં દુહિતૃવત્સલઃ ૫૧
પ્રતિગૃહ્ય તુ તત્ સર્વં ભગવાન્ સાત્વતર્ષભઃ । સસુતઃ સસ્તુષઃ પ્રાગાત્ સુહૃદ્ભિરભિનન્દિતઃ ॥૫૨
તતઃ પ્રવિષ્ઠઃ સ્વપુરં હલાયુધઃ સમેત્ય બન્ધૂનનુરક્તચેતસઃ ।

શશંસ સર્વં યદુપુન્ગવાનાં મધ્યે સભાયાં કુરુષુ સ્વચેષ્ટિતમ્ ॥૫૩॥

અઘ્યાપિ ચ પુરં હ્યેતત્ સૂચયદ્ રામવિક્રમમ્ । સમુન્નતં દક્ષિણતો ગદ્ગાયામનુદૂશ્યતે ॥૫૪॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

हास्तिनपुरकर्षणरूपसङ्घर्षणविजयो नामाष्टषष्ठितमोऽध्यायः ॥६८॥

લોકો ક્રીડા કરનાર આપના રમકડાંરૂપ છે, એમ તમોને યથાર્થ જાણનારા પુરુષો કહે છે. ૪૫ હે અનંત ! હે હજાર મસ્તકવાળા ! તમે જ આ ભૂમંડળને એક મસ્તક ઉપર ધરી રહ્યા છો અને પ્રલયકાળમાં પોતાના સ્વરૂપમાં જગતનો લય કરી, અદ્વિતીય અને અવશેષ રહેનારા તમે જ શેષનાગ પર પોઢો છો. ૪૬ હે મહારાજ ! આપ તો સત્વગુણને ધરનારા છો તે આપનો કોપ દ્વેષથી કે મત્સરથી હોતો નથી, પણ સર્વને શિખામણ દેવાને માટે હોય છે અને તેનું તાત્પર્ય જગતના રક્ષણ માટે હોય છે. ૪૭ હે સર્વપદાર્થોના આત્મા ! હે સર્વ શક્તિઓને ધરનાર ! હે અવિનાશી ! અમે તમારે શરણે આવેલા છીએ અને તમોને પ્રણામ કરીએ છીએ. ૪૮

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે શરણાગત, ઉદ્દેગ પામેલા અને જેઓનું નગર ધૂજતું હતું એવા કૌરવોએ પ્રસન્ન કરલા બળદેવજીએ “બીશો મા” એમ કહીને અભયદાન આપ્યું. ૪૯ દુર્યોધને પ્રેમને લીધે સાઠ સાઠ વર્ષના બારસો હાથી, દશહજાર ઘોડા, સોનાના સૂર્ય સરખા તેજસ્વી છહજાર રથો અને જેઓના કંઠમાં સોનાની કંઠીઓ પહેરાવી હતી. એવી એકહજાર દાસીઓ પોતાની દીકરીને આપી. ૫૦-૫૧ યાદવોમાં ઉત્તમ અને સંબંધીઓએ માન આપેલા બલરામ એ સર્વે લઈ દીકરા અને વહુની સાથે ત્યાંથી ચાલ્યા. ૫૨ પછી બલરામે દ્વારકામાં આવી સ્નેહ ભરેલા સંબંધીઓને મળી, મુખ્ય યાદવોની સભામાં કૌરવો સાથેની સર્વે

अथ एकोनसप्तितमोऽध्यायः (६९)

॥ श्रीशुक उवाच ॥

નરકં નિહતં શ્રુત્વા તથોદ્ગ્રાહં ચ યોષિતામ્ । કૃષ્ણોનૈકેન બહ્વીનાં તત્ દિદૃક્ષુઃ સ્મ નારદઃ ॥૧
ચિત્રં બતૈતદેકેન વપુષા યુગપત્ પૃથક્ । ગૃહેષુ દ્વ્યષ્ટસાહસ્રં સ્ત્રિય એક ઉદાવહત્ ॥૨
ઇત્યુત્સુકો દ્વારવર્તી દેવર્ષિર્દ્રષ્ટુમાગમત્ । પુષ્પિતોપવનારામદ્વિજાલિકુલનાદિતામ્ ॥૩
ઉત્કુલ્લેન્દીવરામ્ભોજકહ્વારકુમુદોત્પલૈઃ । છુરિતેષુ સરસ્મૂચ્ચૈઃ કૂજિતાં હંસસારસૈઃ ॥૪
પ્રાસાદલક્ષ્મૈર્વભિર્જુષ્ટાં સ્ફાટિકરાજતૈઃ । મહામરકતપ્રચ્ચૈઃ સ્વર્ણરત્નપરિચ્છદૈઃ ॥૫

विभक्तश्चापथचत्तरापणैः शालासभाभी रुचिरां सुरालयैः ।

संसिक्तमार्गाङ्गणवीथिदेहलीं पतत्पताकाध्वजवारितातपाम् ॥६॥

તસ્યામન્તઃપુરં શ્રીમદર્ચિતં સર્વધિષ્ણયપૈઃ । હરેઃ સ્વકૌશલં યત્ર ત્વષ્ટ્રા કાત્સ્ન્યેન દર્શિતમ્ ૭

પોતાની વર્તણૂકની વાત કહી દેખાડી. ૫૩ બળદેવજીના પરાક્રમને સૂચવતું એ હસ્તિનાપુર હજુ સુધી પણ દક્ષિણ દિશાની કોર ઊંચું અને ગંગાજીની કોર ઢળતું દેખાય છે. ૫૪

इति श्रीमद्महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो अस्सठमो अध्याय संपूर्ण।

अध्याय ६८

દરેક રાષ્ટ્રીના ઘરમાં ભગવાનને જોઈને નારદજી આશ્ચર્ય પામ્યા.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! નરકાસુરને માર્યો સાંભળી તથા શ્રીકૃષ્ણે કરેલો ઘણી સ્ત્રીઓ સાથેનો વિવાહ સાંભળી, નારદજીને તે જોવાની ઈચ્છા થઈ. ૧ આશ્ચર્ય છે ! કે એક શરીરથી એક સમયમાં જ નોખાંનોખાં ઘરોમાં એક શ્રીકૃષ્ણ સોળહજાર સ્ત્રીઓને પરણ્યા. ૨ આ જોવાની ઉત્કંઠાથી નારદજી દ્વારકામાં આવ્યા. ત્યાં ફૂલવાડી બગીચા અને વાડીઓમાં પક્ષીઓ અને ભ્રમરાઓનાં ટોળાં નાદ કરી રહ્યાં હતાં. ૩ ખીલી રહેલાં ઈંદીવર, અંભોજ, કલહાર, કુમુદ અને ઉત્પલોથી ઘેરાઈ રહેલાં તળાવોમાં હંસ અને સારસો ઊંચા સ્વર કરી રહ્યાં હતાં. ૪ સ્ફટિકના, રૂપાના, મોટા મરકત મણિથી શોભી રહેલા અને સુવર્ણ તથા રત્નજડિત રાસરચીલાવાળા નવ લાખ મહેલો દીપી રહ્યા હતા. ૫ જુદા જુદા રાજમાર્ગ, ચોવાટા, બજાર, શાળા, સભા અને દેવમંદિરો શોભી રહ્યાં હતાં. માર્ગ, આંગણાં, ગલીઓ અને ડેલીઓમાં પાણી છાંટ્યાં હતાં. ઊડતી ધજા અને પતાકાઓથી તડકાનું નિવારણ થતું હતું. ૬ એ દ્વારકામાં સુશોભિત, સર્વ લોકપાળોએ પૂજેલ સોળહજાર ઘરોથી દીપી રહેલ

તત્ર ષોડશભિઃ સદ્વસહસ્રૈઃ સમલંકૃતમ્ । વિવેશૈકતમં શૌરેઃ પત્નીનાં ભવનં મહત્ ॥૮
વિષ્ટબ્ધં વિદુમસ્તમ્ભૈર્વૈદૂર્યફલકોત્તમૈઃ । ઇન્દ્રનીલમયૈઃ કુઙ્કૈર્જગત્યા ચાહતત્વિષા ॥૯
વિતાનૈર્નિર્મિતૈસ્ત્વષ્ટ્રા મુક્તાદામવિલમ્બિભિઃ । દાન્તૈરાસનપર્યઙ્કૈર્મણ્યુત્તમપરિષ્કૃતૈઃ ॥૧૦
દાસીર્ભિર્નિષ્કકણ્ઠીભિઃ સુવાસોંભિરલંકૃતમ્ । પુમ્ભિઃ સકચ્ચુકોષ્ણીષસુવસ્ત્રમણિકુણ્ડલૈઃ

રત્નપ્રદીપનિકરદ્યુતિર્ભિર્નિસ્તધ્વાન્તં વિચિત્રવલભીષુ શિખિણ્ડિનોઽન્ગ ! ।

નૃત્યન્તિ યત્ર વિહિતાગુરુધૂપમક્ષૈર્નિર્યાન્તમીક્ષ્ય ઘનબુદ્ધય ઉન્નદન્તઃ ॥૧૨॥

તસ્મિન્ સમાનગુણરૂપવયસ્સુવેષદાસીસહસ્રયુતયાનુસવં ગૃહિણ્યા ।

વિપ્રો દદર્શ ચમરવ્યજનેન રુક્મદણ્ડેન સાત્વતપતિં પરિવીજયન્ત્યા ॥૧૩॥

તં સન્નિરીક્ષ્ય ભગવાન્ સહસોત્થિતઃ શ્રીપર્યઙ્કૃતઃ સકલધર્મભૃતાં વરિષ્ઠઃ ।

આનમ્ય પાદયુગલં શિરસા કિરીટજુષ્ટેન સાઙ્ગલિરવીવિશદાસને સ્વે ॥૧૪॥

તસ્યાવનિજ્ય ચરણૌ તદપઃ સ્વમૂર્ધ્નાંબિભ્રજ્જગદુરુતરોઽપિ સતાં પતિર્હિ ।

બ્રહ્મણ્યદેવ ઇતિ યદ્દુણનામ યુક્તં તસ્યૈવ યચ્ચરણશૌચમશેષતીર્થમ્ ॥૧૫॥

અને જેમાં વિશ્વકર્માએ પોતાનું સર્વ ડહાપણ દેખાડ્યું હતું, એવા ભગવાનની સ્ત્રીના કોઈ એક મોટા અંતઃપુરમાં નારદજી ગયા. ૭-૮ એ ઘરમાં વૈદૂર્યમણિનાં ઉત્તમ પાટિયાંવાળા થાંભલા લાગી રહ્યા હતા. ઈંદ્રનીલમણિની ભીંતો અને અખંડ કાન્તિવાળી નીલમણિની પૃથ્વી, વિશ્વકર્માએ નિર્માણ કરેલાં મોતીની માળાના લટકણિયાંવાળા ચંદરવા, ઉત્તમ મણિથી જડેલાં દાંતનાં આસન અને પલંગ, સારાં વસ્ત્રવાળી અને ગળામાં સોનાની કંઠીઓ પહેરનારી દાસીઓ અને ઝૂલડી, પાઘડીઓ, સારાં વસ્ત્ર તથા મણિનાં કુંડળવાળા પુરુષોથી એ ઘર શોભી રહ્યું હતું. ૯-૧૧ રત્નના અનેક દીવાઓની કાંતિથી અંધકાર દેખાતો જ ન હતો. એ ઘરમાં જાળિયામાંથી નીકળતા અગરુના ધૂપને જોઈ, તેને મેઘ જાણી ઊંચો નાદ કરતા મયૂરો વિચિત્ર છાજલીઓ પર નાચતા હતા. ૧૨ એ ઘરમાં સર્વ કળામાં પોતાના સરખા જ ગુણ, રૂપ અને અવસ્થાવાળી તથા સારા વેષવાળી હજારો દાસીઓ સહિત રુક્મિણીજી સોનાની દાંડીવાળું ચમર લઈને જેને પવન ઢોળતાં હતાં, એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને નારદજીએ દીઠા. ૧૩ નારદજીને જોઈ સર્વ ધર્મધારીઓમાં ઉત્તમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને તરત રુક્મિણીના પલંગ પરથી ઊઠી, કિરીટવાળા મસ્તકથી નારદજીના ચરણમાં પ્રણામ કરી, હાથજોડીને પોતાના આસન પર બેસાડ્યા. ૧૪ સત્પુરુષોના પતિ અને જેમના ચરણ ધોવાનું જળ સર્વ તીર્થરૂપ છે, એવા ભગવાને પોતે જગતમાં સર્વોત્તમ હોવા છતાં પણ નારદજીનાં

સમ્પૂજ્ય દેવઋષિવર્યમૃષિઃ પુરાણો નારાયણો નરસખો વિધિનોદિતેન ।
વાળ્યાભિભાષ્ય મિતયામૃતમિષ્ટયા તં પ્રાહ પ્રભો ! ભગવતે કરવામહે કિમ્ ॥૧૬॥

નારદ ઉવાચ

નૈવાદ્ભૂતં ત્વયિ વિભોઽગ્નિલલોકનાથે મૈત્રી જનેષુ સકલેષુ દમઃ ખલાનામ્ ।

નિઃશ્રેયસાય હિ જગત્સ્થિતિરક્ષણાભ્યાં સ્વૈરાવતાર ઝરુગાય વિદામ સુષ્ટુ ॥૧૭॥

દૃષ્ટં તવાદ્ધિયુગલં જનતાપવર્ગં બ્રહ્માદિભિર્હૃદિ વિચિન્ત્યમગાધબોધૈઃ ।

સંસારકૂપપતિતોત્તરણાવલમ્બં ધ્યાયંશ્ચરામ્યનુગૃહાણ યથા સ્મૃતિઃ સ્યાત્ ॥૧૮॥

તતોઽન્યદાવિશદ્ ગેહં કૃષ્ણપત્યાઃ સ નારદઃ । યોગેશ્વરેશ્વરસ્યાઙ્ગ! યોગમાયાવિવિત્સયા ॥૧૯
દીવ્યન્તમક્ષૈસ્તત્રાપિ પ્રિયયા ચોદ્ધવેન ચ । પૂજિતઃ પરયા ભક્ત્યા પ્રત્યુત્થાનાસનાદિભિઃ ૨૦
પૃષ્ઠશ્રાવિદુષેવાસૌ કદાઽઽયાતો ભવાનિતિ । ક્રિયતે કિં નુ પૂર્ણાનામપૂર્ણૈસ્મદાદિભિઃ ॥૨૧

ચરણ ધોઈને તેનું જળ પોતાના માથા પર ચઢાવ્યું, પોતાનું ગુણ ઉપરથી થયેલું ‘બ્રહ્મણ્યદેવ’ એ નામ સાર્થક કર્યું. ૧૫ નરના સખા અને જુના ઋષિ નારાયણ ભગવાને નારદનું પૂજન કરી તથા થોડા અક્ષરવાળી અને અમૃતની પેઠે મીઠી વાણીથી બોલાવીને કહ્યું કે હે મહારાજ ! પૂજ્ય એવા તમારા માટે અમો શું ઈષ્ટ કરીએ. ૧૬

નારદજી કહે છે હે વિભુ ! હે સર્વલોકના નાથ ! હે વેદથી ગવાએલા ! આપ સર્વ સજ્જનો ઉપર સ્નેહ રાખો છો, અને બળપુરુષોને શિક્ષા કરો છો એ કાંઈ આશ્ચર્ય નથી; કેમકે જગતનું ધારણ, પાલન અને કલ્યાણ કરવાને માટે જ આ આપનો ઈચ્છાવતાર છે, એ અમે સારી રીતે જાણીએ છીએ. ૧૭ આપનાં ચરણ કે જે લોકોને મોક્ષરૂપ, અગાધ જ્ઞાનવાળાં, બ્રહ્માદિકોએ પણ હૃદયમાં ધ્યાન કરવા યોગ્ય અને સંસારરૂપી કૂવામાં પડેલાઓને બહાર નીકળવાના આશ્રયરૂપ છે, તે ચરણનાં મને દર્શન થયાં તો હવે મને આપનું સ્મરણ રહે એવો અનુગ્રહ કરો કે જેથી ચરણનું જ ધ્યાન કરીને ફર્યા કરું. ૧૮

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! પછી તે નારદજી ભગવાનની યોગમાયાને જાણવા સારુ ભગવાનની બીજી સ્ત્રીના ઘરમાં ગયા. ૧૯ ત્યાં પણ પ્યારી અને ઉદ્ભવની સાથે પાસાની કીડા કરતા ભગવાનને દીઠા. ભગવાને પરમ ભક્તિથી ઊભા થઈ તથા આસનાદિક આપીને નારદજીની પૂજા કરી અને જાણે અજાણ્યા હોય તેમ પૂછ્યું કે “આપ ક્યારે પધાર્યા છો ? મારા જેવા અપૂર્ણ લોકોથી આપ જેવા પૂર્ણ લોકોનું શું કામ થઈ શકે ? તોપણ હે મહારાજ ! જે કામ હોય તે કહો,

અથાપિ બ્રૂહિ નો બ્રહ્મન્ જન્મૈતચ્છોભનં કુરુ । સ તુ વિસ્મિત ઉત્થાય તૂષ્ણીમન્યદગાદ્ ગૃહમ્ ૨૨
તત્રાપ્યચષ્ટ ગોવિન્દં લાલયન્તં સુતાઞ્ચિષ્ણૂન્ । તતોઽન્યસ્મિન્ ગૃહેઽપશ્યન્મજ્જનાય કૃતોદ્યમમ્ ૨૩
જુહ્વન્તં ચ વિતાનાગ્નીન્ યજન્તં પશ્ચભિર્મૃચૈઃ । ભોજયન્તં દ્વિજાન્ ક્ષાપિ ભુઞ્જાનમવશેષિતમ્ ૨૪
ક્ષાપિ સન્ધ્યામુપાસીનં જપન્તં બ્રહ્મ વાગ્યતમ્ । એકત્ર ચાસિચર્મભ્યાં ચરન્તમસિવત્સ્મુ ૨૫
અશ્વૈર્ગજૈઃ રથૈઃ ક્ષાપિ વિચરન્તં ગદાગ્રજમ્ । ક્ષ્મચિચ્છ્યાનં પર્યઙ્કે સ્તૂયમાનં ચ બન્દિભિઃ ૨૬
મન્ત્રયન્તં ચ કસ્મિંશ્ચિન્મન્ત્રિશ્ચોદ્ધવાદિભિઃ । જલક્રીડારતં ક્ષાપિ વારમુખ્યાબલાવૃતમ્ ૨૭
કુત્રચિદ્ દ્વિજમુખ્યેભ્યો દદતં ગાઃ સ્વલંકૃતાઃ । ઇતિહાસપુરાણાનિ શૃણવન્તં મઙ્ગલાનિ ચ ૨૮
હસન્તં હાસ્યકથયા કદાચિત્ પ્રિયયા ગૃહે । ક્ષાપિ ધર્મે સેવમાનમર્થકામૌ ચ કુત્રચિત્ ૨૯
ધ્યાયન્તમેકમાસીનં પુરુષં પ્રકૃતેઃ પરમ્ । શુશ્રૂષન્તં ગુરૂન્ ક્ષાપિ કામૈર્ભૌગૈઃ સપર્યયા ૩૦
કુર્વન્તં વિગ્રહં કૈશ્ચિત્ સન્ધિ ચાન્ત્ર્ય કેશવમ્ । કુત્રાપિ સહ રામેણ ચિન્તયન્તં સતાં શિવમ્ ૩૧
પુત્રાણાં દુહિતૃણાં ચ કાલે વિધ્યુપયાપનમ્ । દારૈર્વૈસ્તત્સદૃશૈઃ કલ્પયન્તં વિભૂતિભિઃ ૩૨

અને આ અમારા જન્મને પવિત્ર કરો.” વિસ્મય પામેલા નારદજી ત્યાંથી યુપયાપ ઊઠીને બીજા ઘરમાં ગયા. ૨૦-૨૨ ત્યાં પણ પોતાના બાળક એવા પુત્રોને રમાડતા ભગવાન જોવામાં આવ્યા, પછી બીજા ઘરમાં ભગવાન સ્નાન કરવાની તૈયારી કરતા જોવામાં આવ્યા. ૨૩ કોઈ ઘરમાં અગ્નિહોત્રનો હોમ કરતા અને વૈશ્વદેવ આદિ પંચમહાયજ્ઞ કરતા જોવામાં આવ્યા. કોઈ ઘરમાં બ્રાહ્મણોને જમાડતા અને અવશેષ રહેલું અન્ન જમતા જોવામાં આવ્યા. ૨૪ કોઈ ઘરમાં સંધ્યાની ઉપાસના કરતા અને મૌન રહીને ગાયત્રીનો જપ કરતા જોવામાં આવ્યા, કોઈ ઘરમાં ઢાલ તલવારથી પટો ખેલતા જોવામાં આવ્યા. ૨૫ કોઈ ઘરમાં હાથી, ઘોડા અને રથ ઉપર બેસીને ફરતા. કોઈ ઘરમાં પલંગ પર પોઢેલા અને બંદિજનોએ સ્તુતિ કરતા જોવામાં આવ્યા. ૨૬ કોઈમાં ઉદ્ધવાદિક મંત્રીઓની સાથે વિચાર કરતા. કોઈ ઘરમાં ઉત્તમ વેશ્યાઓથી વીંટાઈને જળક્રીડા કરતા જોવામાં આવ્યા. ૨૭ કોઈ ઘરમાં ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને શણગારેલી ગાયો દેતા. અને કોઈમાં મંગળરૂપ ઈતિહાસ અને પુરાણોને સાંભળતા જોવામાં આવ્યા. ૨૮ કોઈમાં સ્ત્રીની સાથે હસવાની વાતથી હસતા જોવામાં આવ્યા. કોઈ ઘરમાં ધર્મને, કોઈમાં અર્થને અને કોઈમાં કામને સેવતા જોવામાં આવ્યા. ૨૯ કોઈ ઘરમાં એકલા બેસીને પ્રકૃતિથી પર સ્વસ્વરૂપનું ચિંતન કરતા જોવામાં આવ્યા. કોઈમાં કામભોગ અને પૂજનના બીજા પદાર્થોથી ગુરુઓની સેવા કરતા જોવામાં આવ્યા. ૩૦ કોઈમાં બીજાઓની સાથે સંધી કરતા અને કોઈ ઘરમાં બીજાઓની સાથે વિગ્રહ કરતા. તેમજ કોઈમાં મોટાભાઈની

પ્રસ્થાપનોપાનયનૈરપત્યાનાં મહોત્સવાન્ । વીક્ષ્ય યોગેશ્વરેશસ્ય યેષાં લોકા વિસિસ્મિરે ૩૩
યજન્તં સકલાન્ દેવાન્ ક્ષાપિ ઋતુભિર્ઋજિતૈઃ । પૂર્તયન્તં ક્ષ્મચિદ્ ધર્મ કૂપારામમઠાદિભિઃ ૩૪
ચરન્તં મૃગયાં ક્ષાપિ હ્યમારુહ્ય સૈન્ધવમ્ । ઘનન્તં તતઃ પશૂન્ મેધ્યાન્ પરીતં યદુપુઙ્ગવૈઃ ૩૫
અવ્યક્તલિઙ્ગં પ્રકૃતિષ્વન્તઃપુરગૃહાદિષુ । ક્ષ્મચિચ્ચરન્તં યોગેશં તત્તદ્વાવબુભુત્સયા ૩૬
અથોવાચ હૃષીકેશં નારદઃ પ્રહસન્નિવ । યોગમાયોદયં વીક્ષ્ય માનુષીમીયુષો ગતિમ્ ૩૭
વિદામ યોગમાયાસ્તે દુર્દર્શા અપિ માયિનામ્ । યોગેશ્વરાત્મન્ નિર્ભાતા ભવત્યાદનિષેવયા ૩૮
અનુજાનીહિ માં દેવ લોકાંસ્તે યશસાઽઽપ્લુતાન્ । પર્યટામિ તવોદ્ગાયન્ લીલાં ભુવનપાવનીમ્ ૩૯

શ્રીભગવાનુવાચ

બ્રહ્મન્! ધર્મસ્ય વક્તાહં કર્તા તદનુમોદિતા । તચ્ચક્ષ્યંલ્લોકમિમમાસ્થિતઃ પુત્ર ! મા ચિદઃ ૪૦

સાથે સત્પુરુષોના કલ્યાણનો વિચાર કરતા જોવામાં આવ્યા. ૩૧ કોઈ ઘરમાં મોટી ધામધૂમથી પુત્રોને યોગ્ય સ્ત્રીઓની સાથે અને દીકરીઓને યોગ્ય વરોની સાથે પરણાવતા જોવામાં આવ્યા. ૩૨ કોઈમાં પોતાનાં સંતાનોને મોકલવાના અને પાછાં તેડી આવવાના મહોત્સવ કે જેને જોઈને લોકો વિસ્મય પામતા હતા, તેઓની ગોઠવણ કરતા જોવામાં આવ્યા. ૩૩ કોઈ ઘરમાં ભારે ભારે યજ્ઞોથી સર્વ દેવતાઓનું પૂજન કરતા, કોઈમાં કૂવા, વાડીઓ અને મઠ આદિ રચાવીને, ધર્મ સંબંધી પૂર્ત કર્મ કરતા જોવામાં આવ્યા. ૩૪ કોઈમાં સિંધુદેશના ઘોડા ઉપર ચઢીને મૃગયામાં પવિત્ર પશુઓને મારતા અને મોટા મોટા યાદવોથી વીંટાએલા જોવામાં આવ્યા. ૩૫ કોઈમાં મંત્રીઓ અને અંતઃપુર આદિના તે મનોભાવ જાણવા સારુ વેષ બદલાવીને ફરતા જોવામાં આવ્યા. ૩૬ પછી મનુષ્યાવતારની લીલા કરતા ભગવાનની યોગમાયાનો એ સર્વે ઉદય જોઈને જાણે હસતા હોય, એવા નારદજીએ ભગવાનને આ પ્રમાણે કહ્યું. ૩૭

નારદજી કહે છે હે યોગેશ્વર ! યોગી પુરુષોથી પણ જાણી શકાય નહીં એવી તમારી યોગમાયા જે તમારા ચરણની સેવાના પ્રભાવથી મનમાં જણાય છે, તે યોગમાયાને જ અમો જાણીએ છીએ પણ તમારા પરમાર્થ સ્વરૂપને જાણતા નથી. ૩૮ હે દેવ ! મને આજ્ઞા આપો કે ત્રિલોકને પવિત્ર કરનારી તમારી લીલાનું ગાયન કરતાં, તમારા યશથી વ્યાપ્ત થયેલા લોકોમાં ફરું. ૩૯

ભગવાન કહે છે હે પુત્ર નારદ ! ધર્મનો કહેનાર, કરનાર અને સંમતિ આપનાર, હું લોકને ધર્મ શીખવવા સારુ આ ધર્મ પાળું છું. માટે તમે મુંઝાશો નહીં. ૪૦

શ્રીશુક ઉવાચ

इत्याचरन्तं सद्धर्मान् पावनान् गृहमेधिनाम् । तमेव सर्वगेहेषु सन्तमेकं ददर्श ह ॥४१
 कृष्णस्यानन्तवीर्यस्य योगमायामहोदयम् । मुहुर्दृष्ट्वा ऋषिरभूद् विस्मितो जातकौतुकः ॥४२
 इत्यर्थकामधर्मेषु कृष्णेन श्रद्धितात्मना । सम्यक् सभाजितः प्रीतस्तमेवानुस्मरन् ययौ ॥४३

एवं मनुष्यपदवीमनुवर्तमानो नारायणोऽखिलभवाय गृहीतशक्तिः ।

रेमेऽङ्ग ! षोडशसहस्रवराङ्गानां सत्रीडसौहृदनरीक्षणहासजुष्टः ॥४४॥

यानीह विश्वविलयोद्भववृत्तिहेतुः कर्माण्यनन्यविषयाणि हरिश्चकार ।

यस्त्वं गायति शृणोत्यनुमोदते वा भक्तिर्भवेद्भगवति ह्यपवर्गमार्गे ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

कृष्णगार्हस्थ्यदर्शनं नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥६९॥

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમવાળાઓના પવિત્ર ધર્મનું પાલન કરતા એક જ ભગવાનને નારદજીએ સર્વે ધરોમાં રહેલા દીઠા.^{૪૧} અનંત શક્તિવાળા ભગવાનની યોગમાયાનો મોટો ઉદય વારંવાર જોઈને જેને કૌતુક ઉત્પન્ન થયું હતું, એવા નારદજી વિસ્મય પામ્યા.^{૪૨} અર્થ, કામ અને ધર્મમાં આ પ્રમાણે શ્રદ્ધા રાખનારા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને સારી રીતે સત્કાર કરતાં પ્રસન્ન થયેલા નારદજી તેમનું જ સ્મરણ કરતા કરતા ત્યાંથી ગયા.^{૪૩} હે રાજા ! આ પ્રમાણે મનુષ્યલીલાને અનુસરતા, સર્વના કલ્યાણને માટે અનેક અવતારો ધરનાર અને સોળહજાર ઉત્તમ સ્ત્રીઓની લાજ સહિત સ્નેહ ભરેલી દૃષ્ટિથી તથા હસવાથી પ્રીતિ પામેલા નારાયણ ભગવાન રમતા હતા.^{૪૪} હે રાજા ! જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયના કારણરૂપ ભગવાને જે જે અસાધારણ કર્મો કર્યાં છે, તેઓને જે માણસ ગાય, સાંભળે અથવા વખાણે તે માણસને મોક્ષના માર્ગરૂપ ભગવાનને વિષે ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.^{૪૫}

एति श्रीमद्भागपुराण भागवतना दशम स्कंधनो ओगाणोतेरमो अध्याय संपूर्ण।

અથ સપ્તતિમોઽધ્યાયઃ (૭૦)

॥ શ્રીશુક ઉવાચ ॥

अथोषस्युपवृत्तायां कुक्कुटान् कुजतोऽशपन् । गृहीतकण्ठ्यः पतिभिर्माधव्यो विरहातुराः १
 वयांस्यरुरुवन् कृष्णं बोधयन्तीव बन्दिनः । गायत्स्वलिष्वनिद्राणि मन्दारवनवायुभिः ॥२
 मुहूर्तं तं तु वैदर्भी नामृष्यदतिशोभनम् । परिरम्भणविश्लेषात् प्रियबाह्वन्तरं गता ॥३
 ब्राह्मे मुहूर्तं उत्थाय वार्युपस्पृश्य माधवः । दध्यौ प्रसन्नकरण आत्मानं तमसः परम् ॥४
 एकं स्वयंज्योतिरनन्यमव्ययं स्वसंस्थया नित्यनिरस्तकल्मषम् ।

ब्रह्माख्यमस्योद्भवनाशहेतुभिः स्वशक्तिभिर्लक्षितभावनिर्वृतिम् ॥५॥

अथाप्लुतोऽम्भस्यमले यथाविधि क्रियाकलापं परिधाय वाससी ।

चकार सन्ध्योपगमादि सत्तमो हुतानलो ब्रह्म जजाप वाग्यतः ॥६॥

उपस्थायार्कमुद्यन्तं तर्पयित्वाऽऽत्मनः कलाः । देवानृषीन् पितृन् वृद्धान् विप्रानभ्यर्च्य चात्मवान्
 धेनूनां रुक्मशृङ्गीणां साध्वीनां मौक्तिकस्रजाम् । पयस्विनीनां गृष्ठीनां स्ववत्सानां सुवाससाम्

અધ્યાય ૭૦

ભગવાનનું આહ્નિક અને દૂતનો સંદેશો.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! રાત્રીઓમાં શ્રીકૃષ્ણે કંઠમાં આલિંગન કરેલી સ્ત્રીઓ પ્રાતઃકાળ થવા આવે ત્યારે કુકડાં બોલતાં, તેઓના શબ્દો સાંભળી ભગવાન ઉઠી જશે એમ જાણી, વિરહથી આતુરતાને લીધે કુકડાંઓને તે ગાળો દેતી હતી.^૧ પારિજાતના વનના સુગંધી વાયુને લીધે ભ્રમરાઓ ગાયન કર્યા કરતાં જેઓની નિદ્રા જતી હતી એવાં પક્ષીઓ, બંદીજનોની પેઠેજાણે શ્રીકૃષ્ણને જગાડતાં હોય તેમ શબ્દ કરતાં હતાં.^૨ એ પ્રભાતનો સમય જોકે અત્યંત સુંદર હતો તો પણ પોતાના પતિની બાથમાં રહેલી શ્રીકૃષ્ણની સર્વે સ્ત્રીઓને પતિનું આલિંગન છૂટી જવાથી તે પ્રાતઃસમય જરા પણ સારો લાગતો ન હતો.^૩ ભગવાન બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ઉઠી, જળવડે કોગળા કરી, ઈંદ્રિયોને સ્વચ્છ કર્યા પછી માયાથી પર, એક સ્વયંપ્રકાશ, ઉપાધી રહિત, અવિનાશી, સ્વસ્વરૂપને વિષે રહેવાથી અવિદ્યાને નિરંતર દૂર રાખનાર તથા આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશના કારણરૂપ પોતાની શક્તિઓથી જણાએલું છે અસ્તિત્વ જેમનું, અને આનંદાત્મક એવા સ્વસ્વરૂપનું ધ્યાન કરતા હતા.^{૪-૫} પછી નિર્મળ જળમાં સ્નાન કરી, બે વસ્ત્ર પહેરીને વિધિ પ્રમાણે સંધ્યોપાસન આદિ ક્રિયાઓ કરતા હતા. પોતે યજુર્વેદની કર્ણશાખાવાળા હોવાથી, સૂર્યોદયથી પહેલાં જ અગ્નિમાં હોમ કરીને મૌન વ્રતથી

દદૌ રૂપ્યચુરાગ્રાણાં ક્ષૌમાજિનતિલૈઃ સહ । અલંકૃતેભ્યો વિપ્રેભ્યો બદ્ધં બદ્ધં દિને દિને ॥૧
ગોવિપ્રદેવતાવૃદ્ધગુરુન્ ભૂતાનિ સર્વશઃ । નમસ્કૃત્યાત્મસંભૂતીર્મઙ્ગલાનિ સમસ્પૃશત્ ॥૧૦
આત્માનં ભૂષયામાસ નરલોકવિભૂષણમ્ । વાસોભિર્ભૂષણૈઃ સ્વીરૈર્દિવ્યસ્ત્રગનુલેપનૈઃ ॥૧૧
અવેક્ષ્યાજ્યં તથાઽઽદર્શં ગોવૃષદ્વિજદેવતાઃ । કામાંશ્ચ સર્વવર્ણાનાં પૌરાન્તઃપુરચારિણામ્ ।

પ્રદાપ્ય પ્રકૃતીઃ કામૈઃ પ્રતોષ્ય પ્રત્યનન્દત ॥૧૨

સંવિભજ્યાગ્રતો વિપ્રાન્ સ્ત્રક્તામ્બૂલાનુલેપનૈઃ । સુહૃદઃ પ્રકૃતીર્દારાનુપાયુક્ત તતઃ સ્વયમ્ ૧૩
તાવત્ સૂત ઉપાનીય સ્યન્દનં પરમાદ્ભુતમ્ । સુગ્રીવાદૈર્હૈર્યૈર્યુક્તં પ્રણમ્યાવસ્થિતોઽગ્રતઃ ॥૧૪
ગૃહીત્વા પાણિના પાણી સારથેસ્તમથારુહત્ । સાત્યક્યુદ્ધવસંયુક્તઃ પૂર્વાદ્રિમિવ ભાસ્કરઃ ૧૫
ઈક્ષિતોઽન્તઃપુરસ્ત્રીણાં સન્વીડપ્રેમવીક્ષિતૈઃ । કૃચ્છ્રાદ્ વિસૃષ્ટો નિરગાજ્જાતહાસો હરન્ મનઃ ૧૬
સુધર્માચ્ચં સખાં સર્વૈર્વૃષ્ણિભિઃ પરિવારિતઃ । પ્રાવિશદ્ યન્નિવિષ્ટાનાં ન સન્ત્યજ્ઞ ષડૂર્મયઃ ૧૭

ગાયત્રીનો જપ કરતા હતા. અને પછી સર્વથી ઉત્તમ અને ધીર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ઉગતા સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરી, પોતાના અંશરૂપ દેવ, ઋષિ અને પિતૃઓનું તર્પણ કરી તથા બ્રાહ્મણ અને વૃદ્ધલોકોની પૂજા કરી, દરરોજ દરેક ઘરમાં સુવર્ણથી મઢેલા શીંગળાંવાળી, રૂપાની ખરીઓવાળી, ભલી, મોતીની માળાવાળી, દુધાળ, પહેલવેતરી, વાઇરડાંવાળી અને સારાં વસ્ત્રવાળી તેરહજાર અને ચોરાશી ગાયો શણગારેલા બ્રાહ્મણોને આપતા હતા. અને તેઓની સાથે રેશમી વસ્ત્ર, મૃગયર્મ અને તિલનાં દાન પણ કરતા હતા.^{૬-૮} પોતાની વિભૂતિરૂપ સર્વ ગાય, બ્રાહ્મણ, દેવતા, વૃદ્ધ, ગુરુ અને સર્વપ્રાણીઓને પ્રણામ કરી, મંગળ પદાર્થોનો સ્પર્શ કરતા હતા.^{૧૦} જો કે ભગવાનના શરીરનું સ્વાભાવિક સૌંદર્ય જ મનુષ્યલોકના આભૂષણરૂપ છે, તો પણ તેઓ પોતાના શરીરને વસ્ત્ર, ભૂષણ, દિવ્યમાળા અને દિવ્ય ચંદનોથી શણગારતા હતા.^{૧૧} ધીમાં મોઢું જોઈ તથા અરીસો જોઈ, ગાય, બળદ, બ્રાહ્મણ તથા દેવતાઓનાં દર્શન કરી, નગરમાં તથા અંતઃપુરમાં રહેનારા સર્વવર્ણોને જોઈતા પદાર્થો અપાવી કરી મંત્રીઓને તે તે પદાર્થોથી રાજી કરી માન આપતા હતા.^{૧૨} પ્રથમ બ્રાહ્મણોને અને પછી મિત્ર, કારભારીઓ તથા સ્ત્રીઓને માળા, તાંબૂલ અને ચંદનના ભાગ આપ્યા પછી તે વસ્તુઓને પોતે ઉપયોગમાં લેતા હતા.^{૧૩} એટલીવારમાં સારથિ, સુગ્રીવ આદિ ઘોડાઓથી જોડેલા પરમ અદ્ભુત રથને લાવી પ્રણામ કરી આગળ ઊભો રહેતો.^{૧૪} પોતાના હાથથી સારથિનો હાથ પકડી, સાત્યકિ તથા ઉદ્ધવજી સહિત ભગવાન, સૂર્ય જેમ ઉદયાચળ ઉપર ચઢે તેમ રથ ઉપર ચઢતા હતા.^{૧૫} અંતઃપુરમાંથી વિદાય થવાના સમયમાં

તત્રોપવિષ્ટઃ પરમાસને વિભુર્બભૌ સ્વભાસા કકુભોઽવભાસયન્ ।

વૃતો નૃસિંહૈર્યદુભિર્યદૂત્તમો યથોઙ્ગરાજો દિવિ તારકાગણૈઃ ॥૧૮॥

તત્રોપમન્ત્રિણો રાજન્! નાનાહાસ્યરસૈર્વિભુમ્ । ઉપતસ્થુર્નટાચાર્યા નર્તક્યસ્તાણ્ડવૈઃ પૃથક્૧૯
મૃદઙ્ગવીણામુરજવેણુતાલદરસ્વનૈઃ । નનૃતુર્જગુસ્તુષ્ટુવુશ્ચ સૂતમાગધવન્દિનઃ ॥૨૦
તત્રાહુર્બ્રાહ્મણાઃ કેચિદાસીના બ્રહ્માવાદિનઃ । પૂર્વેષાં પુણ્યયજ્ઞસાં રાજ્ઞાં ચાકથયન્ કથાઃ ૨૧
તત્રૈકઃ પુરુષો રાજન્નાગતોઽપૂર્વદર્શનઃ । વિજ્ઞાપિતો ભગવતે પ્રતીહારૈઃ પ્રવેશિતઃ ॥૨૨
સ નમસ્કૃત્ય કૃષ્ણાય પરેશાય કૃતાઞ્જલિઃ । રાજ્ઞામાવેદયદ્ દુઃખં જરાસન્ધનિરોધજમ્ ॥૨૩
યે ચ દિગ્વિજયે તસ્ય સન્નતિં ન યયુર્નૃપાઃ । પ્રસહ્ય રુદ્ધાસ્તેનાસન્નયુતે દ્વે ગિરિવ્રજે ॥૨૪

અંતઃપુરની સ્ત્રીઓ લાજ સહિત પ્રેમ ભરેલી દૃષ્ટિથી જોઈ રહેતી હતી અને તેમનાં દર્શનને માંડમાંડ છોડી શકતી હતી. સર્વના મનનું હરણ કરતા અને હસતા ભગવાન અંતઃપુરમાંથી બહાર નીકળી, સર્વે યાદવોથી વીંટાઈને સુધર્મા નામની સભામાં પધારતા હતા, કે જે સભામાં પ્રવેશેલાઓને ભૂખ તરસ આદિ છ ઊર્મિઓ બાધ કરતી ન હતી.^{૧૬-૧૭} તે સભામાં ઉત્તમ આસન પર બિરાજેલા, પોતાની કાંતિથી દિશાઓમાં પ્રકાશ કરતા અને મનુષ્યોમાં સિંહ સરખા ઉત્તમ યાદવોથી વીંટાએલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન, આકાશમાં તારાઓના સમૂહોથી જેમ ચંદ્રમા શોભે તેમ શોભતા હતા.^{૧૮} હે રાજા ! એ સભામાં હાસ્ય કરાવનારા વિદુષકો અનેક પ્રકારના હાસ્યરસોથી ભગવાનને પ્રસન્ન કરતા હતા અને નટલોકોના આચાર્યો તથા નાયનારી સ્ત્રીઓ પણ પોતપોતાના સમુદાયની સાથે આવી, નૃત્યાદિકથી ભગવાનને પ્રસન્ન કરતી હતી.^{૧૯} સૂત, માગધ અને બંદિજનો મૃદંગ, વીણા, મુરજ, વેણુ, તાલ અને શંખના શબ્દોથી નાયતા, ગાતા અને સ્તુતિ કરતા હતા.^{૨૦} એ સભામાં બેઠેલા કેટલાક વાદમાં યતુર બ્રાહ્મણો વેદમંત્રોનું વ્યાખ્યાન કરતા હતા અને પવિત્ર કીર્તિવાળા પ્રાચીન રાજાઓની કથા કહેતા હતા.^{૨૧} આ પ્રમાણે દરરોજ ભગવાન કરતા હતા. ત્યાં એક દિવસે કોઈ સમયે નહીં દેખેલો એક પુરુષ ત્યાં આવ્યો. ભગવાનને પૂછાવીને દ્વારપાળ લોકોએ તેને અંદર જવા દીધો.^{૨૨} એ દૂતે પરમેશ્વર શ્રીકૃષ્ણને પ્રણામ કરી, હાથ જોડીને તેમની પાસે રાજાઓને જરાસંધે રોકી મૂકવાથી થયેલા દુઃખનું નિવેદન કર્યું.^{૨૩} જે રાજાઓ જરાસંધના દિગ્વિજય કરવાના સમયમાં જરાસંધને નમ્યા ન હતા, તે વીશહજાર રાજાઓને બળાત્કારથી ગિરિવ્રજ નામના કિલ્લામાં કેદ કર્યા હતા, તે રાજાઓવતી દૂતે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને આ પ્રમાણે કહ્યું.^{૨૪}

કૃષ્ણ! કૃષ્ણાપ્રમેયાત્મન્ ! પ્રપન્નભયભઙ્ગન! । વયં ત્વાં શરણં યામો ભવભીતાઃ પૃથગ્ધિયઃ
 લોકો વિકર્મનિરતઃ કુશલે પ્રમત્તઃ કર્મણ્યયં ત્વદુદિતે ભવદર્ચને સ્વે ।
 યસ્તાવદસ્ય બલવાનિહ જીવિતાશાં સદ્યશ્ચિન્ત્યનિમિષાય નમોઽસ્તુ તસ્મૈ ॥૨૬॥
 લોકે ભવાઙ્ગગદિનઃ કલયાવતીર્ણઃ સદ્રક્ષણાય ચ્ચલનિગ્રહણાય ચાન્યઃ ।
 કશ્ચિત્ ત્વદીયમતિયાતિ નિદેશમીશ કિં વા જનઃ સ્વકૃતમૃચ્છતિ તન્ન વિદ્મઃ ॥૨૭॥
 સ્વપ્નાયિતં નૃપસુખં પરતન્નમીશ ! શશ્વદ્ભયેન મૃતકેન ધુરં વહામઃ ।
 હિત્વા તદાત્મનિ સુખં ત્વદનીહલભ્યં ક્લિષ્ટયામહેઽતિકૃપણાસ્તવ માયયેહ ॥૨૮॥
 તન્નો ભવાન્ પ્રણતશોકહરાદિઘ્નયુગ્મો બદ્ધાન્ વિયુઙ્ક્ષ્વ મગધાહ્યકર્મપાશાત્ ।
 યો ભૂભુજોઽયુતમતઙ્ગજવીર્યમેકો વિભ્રદ્ રુરોધ ભવને મૃગરાડિવાવીઃ ॥૨૯॥

રાજાઓ કહેવરાવે છે હે કૃષ્ણ ! હે શરણાગતોના ભયને ભાંગનાર ! જે
 અમો ભેદબુદ્ધિવાળા છીએ, તે અમો સંસારથી ભય પામીને તમારા શરણાગત
 થયા છીએ. ૨૫ નિષિદ્ધ અને સકામ કર્મમાં બહુ જ લાગેલો લોક હજી આપે કહેલા
 અને પોતાના પવિત્ર ધર્મરૂપ આપના પૂજનમાં પ્રમાદ ધરાવતો હોય તેટલામાં જ
 બળવાન એવા જે આપ, તે લોકોની જીવવાની આશાને કાપી નાખો છો, તે કાળરૂપ
 આપને પ્રણામ કરીએ છીએ. ૨૬ હે ઈશ્વર ! જગતના સ્વામી આપ સજ્જનોના
 રક્ષણને માટે અને બળ લોકોને શિક્ષા કરવાને માટે બળદેવજીની સાથે અવતર્યા
 છો, તો પછી રક્ષણ કરનારો હું રહેલો હોવા છતાં કેટલાક જનો શા કારણથી
 દુઃખ પામે છે ? આના ઉત્તરમાં રાજાઓ કહે છે કે- જરાસંધાદિ કેટલાક લોકો
 પ્રજાપાલનરૂપ તમારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે છે, અને અમારા જેવા કેટલાક
 લોકો પૂર્વે કરેલાં પાપનાં ફળો ભોગવે છે, આ સિવાય બીજું કોઈ દુઃખનું કારણ
 અમે જાણતા નથી. ૨૭ હે ઈશ્વર ! રાજ્ય સંબંધી સુખ કર્માધીન હોવાથી પરતંત્ર
 છે, અને સ્વપ્રના સુખની સમાન અતિ તુચ્છ છે. અને આ શરીર પણ નિરંતર
 ભય પામેલું અને મુડદા જેવું છે, તોપણ આ શરીરથી અમે કેવળ સ્ત્રી પુત્રાદિકની
 ચિંતાને ઉપાડીએ છીએ, અને નિષ્કામ લોકોને આપની પાસેથી મેળવવા યોગ્ય
 સ્વતઃસિદ્ધ સુખ તેને છોડી દઈને, આપની માયાથી અત્યંત કંગાળ બનીને અહીં
 કલેશ ભોગવ્યા કરીએ છીએ. ૨૮ એટલા માટે પ્રણામ કરનારાઓના શોકને
 હરનારાં ચરણારવિંદવાળા આપ, અમો બંધાએલા લોકોને જરાસંધ નામના
 કર્મબંધનમાંથી છોડાવો. એકલો છતાં દશહજાર હાથીનું બળ ધરાવનાર એ
 જરાસંધે, સિંહ જેમ ઘેટાંઓને રોકી રાખે, તેમ પોતાના ઘરમાં અમોને રાજાએ

યો વૈ ત્વયા દ્વિનવકૃત્વ ઉદાત્તચક્ર ભગનો મૃધે ચ્ચલુ ભવન્તમનન્તવીર્યમ્ ।
 જિત્વા નૃલોકનિરતં સકૃદ્દૂઢર્પો યુષ્મત્પ્રજા રુજતિ નોઽજિત તદ્ વિધેહિ ॥૩૦॥

દૂત ઉવાચ

ઇતિ માગ્ધસંરુદ્ધા ભવદર્શનકાઙ્ક્ષિણઃ । પ્રપન્નાઃ પાદમૂલં તે દીનાનાં શં વિધીયતામ્ ॥૩૧

શ્રીશુક ઉવાચ

રાજદૂતે બ્રુવત્યેવં દેવર્ષિઃ પરમદ્યુતિઃ । વિભ્રત્ પિઙ્ગુજટાભારં પ્રાદુરાસીદ્ યથા રવિઃ ॥૩૨
 તં દૃષ્ટ્વા ભગવાન્ કૃષ્ણઃ સર્વલોકેશ્વરેશ્ચરઃ । વવન્દ ઉત્થિતઃ શીર્ષ્ણાં સસભ્યઃ સાનુગો મુદા ૩૩
 સભાજયિત્વા વિધિવત્ કૃતાસનપરિગ્રહમ્ । બભાષે સૂનૃતૈર્વાક્યૈઃ શ્રદ્ધયા તર્પયન્ મુનિમ્ ૩૪
 અપિ સ્વિદદ્ય લોકાનાં ત્રયાણામકુતોભયમ્ । નનુ ભૂયાન્ ભગવતો લોકાન્ પર્યટતો ગુણઃ ૩૫
 ન હિ તેઽવિદિતં કિઙ્ચિલ્લોકેષ્વીશ્વરકર્તૃષુ । અથ પૃચ્છમહે યુષ્માન્ પાણ્ડવાનાં ચિકીર્ષિતમ્ ૩૬

શ્રીનારદ ઉવાચ

દૃષ્ટ્વા મયા તે બહુશો દુરત્યયા માયા વિભો ! વિશ્વસૃજશ્ચ માયિનઃ ।
 ભૂતેષુ ભૂમંશ્ચરતઃ સ્વશક્તિભિર્વહેરિવચ્છન્નરુચો ન મેઽદ્ભુતમ્ ॥૩૭॥

રોકી રાખ્યા છે. ૨૯ હે ચક્રધારી ! હે અજિત ! આપની સાથે અઢારવાર થયેલા
 સંગ્રામમાં આપ એ જરાસંધને સત્તરવાર તો હરાવ્યો હતો, પણ અઢારમીવારના
 સંગ્રામમાં આપ અનંત પરાક્રમવાળા છતાં મનુષ્યદેહની લીલા કરવા લાગતાં
 એકવાર આપને જીતી લઈને તે જરાસંધ ભારે ગર્વ ધરાવે છે અને અમે કે જેઓ
 આપની પ્રજા છીએ તેઓને પીડે છે. માટે આ વિષયમાં જે યોગ્ય લાગે તે કરો. ૩૦

દૂત કહે છે જરાસંધે રોકેલા, આપના દર્શનને ઈચ્છતા અને આપના ચરણે
 શરણ થયેલા રાજાઓએ આ પ્રમાણે આપને પ્રાર્થના કરી છે, માટે એ દીન લોકોનું
 કલ્યાણ કરો. ૩૧ શુકદેવજી કહે છે રાજાઓનો દૂત આ પ્રમાણે બોલતો હતો, ત્યાં
 મોટી કાંતિવાળા અને પીંગળી જટાને ધરનારા નારદજી સૂર્યની પેઠે પ્રગટ થયા. ૩૨
 નારદજીને જોઈ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન, સભાસદો અને અનુચરો સહિત આનંદથી
 ઊભા થઈને તેમને મસ્તકવડે પગે લાગ્યા. ૩૩ આસનનો સ્વીકાર કરી બેઠેલા
 નારદજીનો વિધિપૂર્વક શ્રદ્ધાથી સત્કાર કરી, ભગવાને મધુર વચનથી નારદને
 આ પ્રમાણે કહ્યું. ૩૪

ભગવાન કહે છે, હમણાં ત્રણેલોક સારી રીતે નિર્ભય છે ? કોઈ તરફથી
 ભય તો નથી ને ? આપ સર્વે લોકોમાં ફરો છો તેથી અમોને લોકોનું વૃતાંત જાણવાનો
 મોટો લાભ થાય છે. ૩૫ ઈશ્વરે સર્જેલા ત્રણે લોકોમાં આપથી અજાણ્યું કાંઈ નથી,

તવેહિતં કોઽર્હતિ સાધુ વેદિતું સ્વમાયયેદં સુજતો નિયચ્છતઃ ।

યદ્ વિદ્યમાનાત્મતયાવભાસતે તસ્મૈ નમસ્તે સ્વવિલક્ષણાત્મને ॥૩૮॥

જીવસ્ય યઃ સંસરતો વિમોક્ષણં ન જાનતોઽનર્થવહાચ્છરીરતઃ ।

લીલાવતારૈઃ સ્વયણઃ પ્રદીપકં પ્રાજ્વાલયત્ત્વા તમહં પ્રપદ્યે ॥૩૯॥

અથાપ્યાશ્રાવયે બ્રહ્મ નરલોકવિડમ્બનમ્ । રાજ્ઞઃ પૈતૃષ્વસેયસ્ય ભક્તસ્ય ચ ચિકીર્ષિતમ્ ૪૦
યક્ષ્યતિ ત્વાં મચ્ચન્દ્રેણ રાજસૂયેન પાણ્ડવઃ । પારમેષ્ઠ્યકામો નૃપતિસ્તદ્ ભવાનનુમોદતામ્
તસ્મિન્ દેવ ! ઋતુવરે ભવન્તં વૈ સુરાદયઃ । દિદૃક્ષવઃ સમેષ્યન્તિ રાજાનશ્ચ યશસ્વિનઃ ॥૪૧
શ્રવણાત્ કીર્તનાદ્ ધ્યાનાત્ પૂયન્તેઽન્તેવસાયિનઃ । તવ બ્રહ્મમયસ્યેશ ! કિમુતેક્ષાભિર્માર્શિનઃ ૪૨

માટે હમણાં પાંડવો શું કરવા ધારે છે ? એ આપને પૂછું છું.^{૩૬}

નારદજી કહે છે હે પ્રભુ ! હે વ્યાપક ! જે આપ બ્રહ્માને પણ મોહ ઉપજાવનાર અને પોતાની શક્તિઓથી પ્રાણીઓમાં અંતર્યામીરૂપે રહેલા છો. છતાં પણ કાષ્ઠમાં રહેલા અગ્નિની પેઠે ગુપ્ત પ્રકાશવાળા છો તે તમારી માયા મેં ઘણીવાર જોયેલી છે, માટે આ આપે કરેલા પ્રશ્નાદિક મને આશ્ચર્ય પમાડનારા થતા નથી.^{૩૭} પોતાના સંકલ્પથી આ જગતને સ્વજનારા, અને અંતરાત્માપણે પાલન કરનારા એવા આપના અભિપ્રાયને કયો પુરુષ જાણી શકે ? કોઈપણ ન જાણી શકે. અને કદાચ કોઈ જાણી શકે છે, એ પણ તમારી મૂર્તિમાં પોતાનો આત્મા જોડી દઈને એ દ્વારા મહાપ્રયાસે જાણી શકે છે. માટે કયો પુરુષ સારી રીતે જાણી શકે ? કોઈ પણ ન જાણી શકે, માટે જે આપ સ્વરૂપથી અચિંત્ય જ છો તે આપને પ્રણામ કરું છું.^{૩૮} જન્મ મરણ પામ્યા કરતા અને અનર્થ આપનારા શરીરથી છૂટકારો થવાનો ઉપાય નહીં જાણતા જીવને માટે તેના અજ્ઞાનરૂપી અંધારાને દૂર કરનાર પોતાના યશરૂપી દીવાને જે આપે લીલા અવતારો દ્વારા પ્રજ્વલિત કર્યો છે તે આપને હું શરણે આવ્યો છું.^{૩૯} હે મહારાજ ! આમ છે તોપણ મનુષ્ય લોકનું અનુકરણ કરનારા આપને, આપના ભક્ત અને ફોઈના દીકરા યુધિષ્ઠિર રાજાએ જે કરવા ધારેલું છે, તે કહી સંભળાવું છું.^{૪૦} હે દેવ ! યુધિષ્ઠિર રાજા ચક્રવર્તીપણું મેળવવાની ઈચ્છાથી રાજસૂય નામનો મોટો યજ્ઞ કરીને આપનું પૂજન કરવા ધારે છે, તો એ કામમાં આપે સંમતિ આપવી, એટલું જ નહીં પણ ત્યાં અવશ્ય આવવું, કેમકે એ મોટા યજ્ઞમાં દેવતા આદિ અને મોટી કીર્તિવાળા રાજાઓ પણ આપનાં દર્શન કરવાની ઉત્કંઠાથી ભ્રેણા થશે.^{૪૧-૪૨} હે પ્રભુ ! જે આપ પરબ્રહ્મ છો તે આપના શ્રવણથી, કીર્તનથી અને ધ્યાનથી ચંડાળો પણ પવિત્ર થાય છે. ત્યારે આપનાં

યસ્યામલં દિવિ યશઃ પ્રથિતં રસાયાં ભૂમૌ ચ તે ભુવનમઙ્ગલ ! દિગ્વિતાનમ્ ।

મન્દાકિનીતિ દિવિ ભોગવતીતિ ચાધો ગઙ્ગૈતિ ચેહ ચરણામ્બુ પુનાતિ વિશ્વમ્ ॥૪૪॥

શ્રીશુક ઉવાચ

તત્ર તેષ્વાત્મપક્ષેષ્વગૃહ્ણત્સુ વિજિગીષયા । વાચઃપેશૈઃ સ્મયન્ ભૃત્યમુદ્ભવં પ્રાહ કેશવઃ ॥૪૫

શ્રીભગવાનુવાચ

ત્વં હિ નઃ પરમં ચક્ષુઃ સુહૃમન્નાર્થતત્ત્વવિત્ । તથાત્ર બ્રૂહાનુષ્ઠેયં શ્રદ્ધમઃ કરવામ તત્ ॥૪૬
ઇત્યુપામંત્રિતો ભર્ત્રા સર્વજ્ઞેનાપિ મુગ્ધવત્ । નિદેશં શિરસાઽઽધાય ઉદ્ભવઃ પ્રત્યભાષત ॥૪૭

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દશમસ્કન્ધે ઉત્તરાર્ધ

ભગવદ્યાનવિચારે સપ્તતિતમોઽધ્યાયઃ ॥૭૦॥

દર્શન અને સ્પર્શ કરનારા લોકો પવિત્ર થાય તેમાં શું કહેવું ?^{૪૩} હે સર્વલોકોને મંગળરૂપ ! સ્વર્ગને વિષે, રસાતળને વિષે, અને પૃથ્વીને વિષે પ્રસિદ્ધ થઈને વ્યાપેલો નિર્મળ એવો તમારો યશ દિશાઓને શણગારરૂપ થઈને વિશ્વને પવિત્ર કરે છે. તેવી જ રીતે સ્વર્ગમાં મંદાકિની એવા નામથી, પાતાળમાં ભોગવતી એવા નામથી તથા પૃથ્વીમાં ગંગા એવા નામથી પ્રખ્યાતિ પામેલું જે આપનું ચરણારવિંદ ધોયાનું જળ જગતને પવિત્ર કરે છે, તે આપના ત્યાં પધારવાથી સર્વ મંગળ અને પવિત્ર થશે.^{૪૪}

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે નારદજી બોલ્યા પછી પોતાના પક્ષના યાદવો જરાસંધને જીતવાની ઈચ્છાથી યુદ્ધિષ્ઠિરના યજ્ઞમાં જવાની વાત જ્યારે માન્યા નહિ ત્યારે હસતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને મધુર વાણીથી પોતાના ભૃત્ય ઉદ્ભવજીને આ પ્રમાણે કહ્યું.^{૪૫}

ભગવાન કહે છે તમે અમારા સંબંધી અને વળી વિચારથી સિદ્ધ કરવાની વસ્તુઓના પરિણામ જાણનાર હોવાને લીધે અમારી ઉત્તમ આંખરૂપ છો, માટે આ વિષયમાં શું કરવું યોગ્ય છે, તે કહો; અને જે કહેશો તે અમો સ્વીકારીને એ પ્રમાણે કરીશું.^{૪૬}

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે ભગવાને સર્વજ્ઞ છતાં પણ નહિ સમજનારની પેઠે પૂછતાં તેમની આજ્ઞાને માથે ચડાવી ઉદ્ભવજી બોલ્યા.^{૪૭}

ઇતિ શ્રીમદ્ મહાપુરાણ ભાગવતના દશમ સ્કંધનો સિત્તેરમો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

અથ એકસપ્રતિતમોઽધ્યાયઃ (૭૧)

॥ શ્રીશુક ઉવાચ ॥

ઇત્યુદીરિતમાકર્ણ્ય દેવર્ષેરુદ્ધવોઽબ્રવીત્ । સભ્યાનાં મતમાજ્ઞાય કૃષ્ણસ્ય ચ મહામતિઃ ॥૧

ઉદ્ભવ ઉવાચ

યદુક્તમૃષિણા દેવ સાચિવ્યં યક્ષ્યતસ્ત્વયા । કાર્યં પૈતૃષ્વસેયસ્ય રક્ષા ચ શરણૈષિણામ્ ॥૨
યષ્ટ્યં રાજસૂયેન દિક્ચક્રજયિના વિભો ! । અતો જરાસુતજય ઉભયાર્થો મતો મમ ॥૩
અસ્માકં ચ મહાનર્થો હોતેનૈવ ભવિષ્યતિ । યશ્ચ તવ ગોવિન્દ ! રાજો બદ્ધાન્ વિમુચ્ચતઃ ॥૪
સ વૈ દુર્વિષહો રાજા નાગાયુતસમો બલે । બલિનામપિ ચાન્યેષાં ભીમં સમબલં વિના ॥૫
દ્વૈરથે સ તુ જેતવ્યો મા શતાક્ષૌહિણીયુતઃ । બ્રહ્મણ્યોઽભ્યર્થિતો વિપ્રૈર્ન પ્રત્યાગ્ચ્યાતિ કર્હિચિત્ ૬
બ્રહ્મવેષધરો ગત્વા તં ભિક્ષેત વૃકોદરઃ । હનિષ્યતિ ન સન્દેહો દ્વૈરથે તવ સન્નિઘૌ ॥૭

અધ્યાય ૭૧

ઉદ્ભવજીની સલાહથી શ્રીકૃષ્ણાનું ઈદ્રપ્રસ્થમાં પધારવું.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! આ પ્રમાણે ભગવાનનું વચન સાંભળી રાજસૂયમાં જવાનો નારદજીનો મત, રાજાઓની રક્ષા કરવાનો સભાસદોનો મત અને તે બંને કરવાનો ભગવાનનો મત જાણીને મોટી બુદ્ધિવાળા ઉદ્ભવજી આ પ્રમાણે બોલ્યા.^૧

ઉદ્ભવજી કહે છે હે દેવ ! નારદજીના કહેવા પ્રમાણે યજ્ઞ કરવાને ઈચ્છતા આપની ફોઈના દીકરા યુધિષ્ઠિર રાજાને આપે સહાયતા આપવી જોઈએ, અને શરણ ઈચ્છનારા રાજાઓની રક્ષા પણ કરવી જોઈએ.^૨ હે પ્રભુ ! રાજસૂય યજ્ઞ કરવાનો છે તેમાં દિગ્વિજય કરવો જ પડશે અને તે પ્રસંગે જરાસંધ પણ જિતાશે, માટે તેમ કરવામાં શરણાગતની રક્ષા અને રાજસૂય એ બંને સિદ્ધ થશે, એમ હું માનું છું.^૩ હે ગોવિંદ ! આમ કરવાથી જ આપણું મોટું પ્રયોજન સિદ્ધ થશે અને બંધાએલા રાજાઓને છોડાવાથી તમારી કીર્તિ પણ થશે.^૪ બળમાં દશહજાર હાથી સરખા તે જરાસંધ રાજા તેથી વધારે બળવાળા બીજાઓને તો ભારે પડી જાય તેવો છે. કેવળ સમાન બળવાળો ભીમ જ તેને મારી શકે એમ છે, કારણ કે ભીમના હાથથી જ જરાસંધનો વધ સર્જાયેલો છે.^૫ તે જરાસંધને દ્વંદ્વયુદ્ધમાં જીતવો, પણ સો અક્ષૌહિણી સૈન્ય ભેગું કરવા માટેનો તેને લાગ આવવા દેવો નહીં. આમ કરવાનો ઉપાય આ છે કે ભીમે બ્રાહ્મણનો વેષ ધરી તેની પાસે જઈને દ્વંદ્વયુદ્ધ માગી લેવું. જરાસંધ બ્રાહ્મણોને માનનાર છે, તેથી બ્રાહ્મણો તેની પાસે કાંઈ માગે

નિમિત્તં પરમીશસ્ય વિશ્વસર્ગનિરોધયોઃ । હિરણ્યગર્ભઃ શર્વશ્ચ કાલસ્યારૂપિણસ્તવ ॥૮

ગાયન્તિ તે વિશદકર્મ ગૃહેષુ દેવ્યો રાજ્ઞાં સ્વશત્રુવધમાત્મવિમોક્ષણં ચ ।

ગોપ્યશ્ચ કુઞ્જરપતેર્જનકાત્મજાયાઃ પિત્રોશ્ચ લબ્ધશરણા મુનયો વયં ચ ॥૯॥

જરાસન્ધવધઃ કૃષ્ણ! ભૂયર્થાયોપકલ્પતે । પ્રાયઃ પાકવિપાકેન તવ ચાભિમતઃ ક્રતુઃ ॥૧૦

શ્રીશુક ઉવાચ

ઇત્યુદ્ભવવચો રાજન્ ! સર્વતોભદ્રમચ્યુતમ્ । દેવર્ષિર્યદુવૃદ્ધાશ્ચ કૃષ્ણશ્ચ પ્રત્યપૂજયન્ ॥૧૧

અથાદિશત્ પ્રયાણાય ભગવાન્ દેવકીસુતઃ । ભૃત્યાન્ વારુકજૈત્રાદીનનુજ્ઞાપ્ય ગુરૂન્ વિભુઃ ૧૨

છે તો ના કહેતો નથી. માટે ભીમે બ્રાહ્મણનો વેષ ધારણ કરી, જરાસંધ પાસે જઈને ભિક્ષા માગવી અને તે સમયે તમારા સાનિધ્યમાં દ્વંદ્વયુદ્ધને વિષે તો ભીમ તેને મારશે જ, એમાં કશો સંદેહ નથી.^{૬-૭} વિશ્વની સૃષ્ટિ અને પ્રલયને વિષે પરમ નિમિત્ત કારણ આપ જ છો. જો હું પરમ નિમિત્ત કારણ હોઉં તો અવાન્તર નિમિત્ત કારણ કોણ છે ? પ્રાકૃતરૂપથી રહિત અને કાળના પણ નિયામક એવા આપના અંશભૂત બ્રહ્મા અને શંકર અવાન્તર નિમિત્ત કારણ છે. માટે ભીમદ્વારા તમો જ જરાસંધને મારશો, ભીમ અવાન્તર નિમિત્તરૂપ જ થશે, આપ પરમ નિમિત્તર કારણ થશો. આવો ભાવ છે.^૮ જેમ ગોપીઓ શંખચૂડને મારવારૂપ અને તેથી પોતાને છોડાવવારૂપ આપના પવિત્ર કર્મને ગાય છે, જેમ શરણાગત લોકો ચૂડને મારવારૂપ અને તેથી ગજેન્દ્રને છોડાવવારૂપ આપના પવિત્ર કર્મને ગાય છે, જેમ મુનિઓ રાવણને મારવારૂપ અને તેથી સીતાજીને છોડાવવારૂપ આપના પવિત્ર કર્મને ગાય છે. અને જેમ અમો કંસને મારવારૂપ અને તેથી માતાપિતાને છોડાવવારૂપ આપના પવિત્ર કર્મને ગાઈએ છીએ, તેમ જરાસંધે પકડી રાખેલા રાજાઓની સ્ત્રીઓ પણ પોતાના ઘરોમાં બાળકને રમાડવા આદિ કામ કરતાં “હે પુત્ર ! રુદન કર મા, કરુણાના સાગર શ્રીકૃષ્ણ જરાસંધને મારશે અને તારા બાપને છોડાવશે” એવી રીતે આપના પવિત્ર કર્મને ગાય છે.^૯ હે કૃષ્ણ ! જરાસંધને મારવાથી બીજાં પણ ઘણાં પ્રયોજન સિદ્ધ થશે, કેમકે તેને મારવાથી શિશુપાળ આદિ શત્રુઓ નબળા પડી જશે. હું ધારું છું કે ઘણું કરીને કેટલી રાજાઓના પુણ્યનો પાક કાળ આવવાથી અને જરાસંધાદિકના પાપોનો પાકકાળ આવવાથી રાજસૂય કરાવવા તમને રુચિ થઈ છે.^{૧૦}

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે સર્વે રીતે સુખકારક અને ઉત્તમ યુક્તિથી

નિર્ગમચ્યાવરોધાન્ સ્વાન્ સસુતાન્ સપરિચ્છદાન્ । સઙ્કર્ષણમનુજ્ઞાપ્ય યદુરાજં ચ શત્રુહન્ ।

સૂતોપનીતં સ્વરથમારુહદ્ ગરુડધ્વજમ્ ॥૧૩॥

તતો રથદ્વિપખટસાદિનાયકૈઃ કરાલયા પરિવૃત આત્મસેનયા ।

મૃદઙ્ગભેર્યાનકશઙ્ગુગોમુઘૈઃ પ્રઘોષઘોષિતકકુભો નિરાક્રમત્ ॥૧૪॥

નૃવાજિકાઞ્ચનશિબિકાભિરચ્યુતં સહાત્મજાઃ પતિમનુ સુવ્રતા યયુઃ ।

વરામ્બરાભરણવિલેપનસ્રજઃ સુસંવૃતા નૃભિરસિચર્મપાણિભિઃ ॥૧૫॥

નરોષ્ટ્રગોમહિષઘરાશ્ચતર્યનઃકરેણુભિઃ પરિજનવારયોષિતઃ ।

સ્વલઙ્કૃતાઃ કટકુટિકમ્બલામ્બરાદ્યુપસ્કરા યયુરધિયુજ્ય સર્વતઃ ॥૧૬॥

બલં બૃહદ્ધ્વજપટછત્રચામરૈર્વરાયુધાભરણકિરીટવર્મભિઃ ।

દિવાંશુભિસ્તુમુલરવં બભૌ રવેર્યથાર્ણવઃ ક્ષુભિતતિમિઙ્ગિલોર્મિભિઃ ॥૧૭॥

અથો મુનિર્યદુપતિના સભાજિતઃ પ્રણમ્ય તં હૃદિ વિદધદ્ વિહાયસા ।

નિશમ્ય તદ્વ્યવસિતમાહ્તાર્હણો મુકુન્દસન્દર્શનનિર્વૃતેન્દ્રિયઃ ॥૧૮॥

ભરેલાં ઉદ્ભવજીનાં વચનને નારદજી, વૃદ્ધ યાદવો અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને માન આપીને સ્વીકારી લીધું.^{૧૧} પછી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને વસુદેવાદિ ગુરુજનોની સંમતિ લઈને પ્રયાણ કરવા માટે દારુક અને જૈત્ર આદિ ભૃત્ય લોકોને આજ્ઞા કરી.^{૧૨} હે શત્રુને મારનાર પરીક્ષિત ! પુત્રો સહિત અને દાસી-દાસ તથા સરસામાન સહિત પોતાની સ્ત્રીઓને દ્વારકામાંથી પ્રયાણ કરાવી અને બલરામ તથા ઉગ્રસેનની આજ્ઞા લઈ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સારથિએ આણેલા અને જેની ધ્વજામાં ગરુડનું ચિહ્ન હતું એવા રથમાં બેઠા.^{૧૩} પછી રથ, હાથી, પાળા, ઘોડેસવારો અને નાયકોથી ભયંકર લાગે એવી પોતાની સેનાથી વીંટાએલા ભગવાન મૃદંગ, ભેરી, આનક, શંખ અને ગોમુખ નામનાં વાજાંઓના શબ્દોથી શબ્દાયમાન થયેલી દિશામાંથી નીકળ્યા.^{૧૪} ઉત્તમ આભૂષણ, વસ્ત્ર, લેપન અને માળાવાળી તથા ઢાલ તલવારવાળા મનુષ્યોથી વીંટાએલી પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પુત્રોની સાથે મેના આદિ મનુષ્યોનાં વહાન, ઘોડા જોડેલા રથ અને પાલખીઓમાં બેસીને પોતાના પતિ ભગવાનની પછવાડે ચાલવા લાગી.^{૧૫} સારી રીતે શણગારેલી સેવકોની સ્ત્રીઓ અને વેશ્યાઓ પણ સાદરડીઓ, તંબુઓ, ધાબળા અને વસ્ત્રાદિક સામાનો લઈ તથા તે સમાનોને ગાડાઓમાં સારી રીતે બાંધીને માણસ, ઊંટ, બળદ, પાડા, ખચ્ચર, ગાડાં અને હાથણીઓ ઉપર બેસી ચારેકોરથી ચાલતી થઈ.^{૧૬} ભારે શબ્દવાળું તે મોટું સૈન્ય, ધ્વજા, છત્ર, ચામર, ઉત્તમ આયુધ, આભરણ, કિરીટ, કવચ અને સૂર્યનાં કિરણોથી, સમુદ્ર

રાજદૂતમુવાચેદં ભગવાન્ પ્રીણયન્ ગિરા । મા ભૈષ્ટ દૂત! ભદ્રં વો ઘાતયિષ્યામિ માગધમ્ ॥૧૯

ઇત્યુક્તઃ પ્રસ્થિતો દૂતો યથાવદવદન્નૃપાન્ । તેઽપિ સન્દર્શનં શૌરેઃ પ્રત્યૈક્ષન્ યન્મુમુક્ષવઃ ॥૨૦

આનર્તસૌવીરમરૂંસ્તીર્વા વિનશનં હરિઃ । ગિરીન્ નદીરતીયાય પુરગ્રામવ્રજાકરાન્ ॥૨૧

તતો દૃષદ્વર્તીં તીર્વા મુકુન્દોઽથ સરસ્વતીમ્ । પઞ્ચાલાનથ મત્સ્યાંશ્ચ શક્રપ્રસ્થમથાગમત્ ॥૨૨

તમુપાગતમાકર્ણ્ય પ્રીતો દુર્દર્શનં નૃણામ્ । અજાતશત્રુર્નિરગાત્ સોપાધ્યાયઃ સુહૃદ્વૃતઃ ॥૨૩

ગીતવાદિત્રઘોષેણ બ્રહ્મઘોષેણ ભૂયસા । અભ્યયાત્ સ હૃષીકેશં પ્રાણાઃ પ્રાણમિવાદૃતઃ ॥૨૪

દૃષ્ટ્વા વિક્લિન્નહૃદયઃ કૃષ્ણં સ્નેહેન પાણ્ડવઃ । ચિરાદ્ દૃષ્ટં પ્રિયતમં સસ્વજેઽથ પુનઃ પુનઃ ॥૨૫

દોષ્યૈર્પરિષ્વજ્ય રમામલાલયં મુકુન્દગાત્રં નૃપતિર્હતાશુભઃ ।

લેખે પરાં નિર્વૃતિમશ્રુલોચનો હૃષ્યત્તનુર્વિસ્મૃતલોકવિભ્રમઃ ॥૨૬॥

તં માતુલેયં પરિરભ્ય નિર્વૃત્તો ભીમઃ સ્મયન્ પ્રેમજવાકુલેન્દ્રિયઃ ।

યમૌ કિરીટી ચ સુહૃત્તમં મુદા પ્રવૃદ્ધબાષ્પાઃ પરિરેભિરેઽચ્યુતમ્ ॥૨૭॥

જેમ ક્ષોભ પામેલા મત્સ્યો અને તરંગોથી શોભે તેમ દિવસમાં શોભવા લાગ્યું.^{૧૭} પછી ભગવાને સત્કાર કરી પૂજેલા અને ભગવાનનાં દર્શનથી પરમ આનંદ પામેલા નારદજી ભગવાનને પ્રણામ કરી તથા તેમનો નિશ્ચય સાંભળી હૃદયમાં તેનું જ ધ્યાન કરતા કરતા આકાશમાર્ગથી ગયા.^{૧૮} પછી વચનથી પ્રસન્ન કરતા ભગવાને રાજાઓના દૂતને કહ્યું કે હે દૂત ! તું રાજાઓને કહેજે કે ભય પામશો નહીં, તમારું ભલું થશે હું જરાસંધને મરાવીશ.^{૧૯} આ પ્રમાણે ભગવાને કહેતાં ત્યાંથી ગયેલા દૂતે રાજાઓની પાસે તે વાત યથાસ્થિત કહી સંભળાવી. છૂટવાને ઇચ્છતા રાજાઓ પણ ભગવાનના દર્શનની વાટ જોવા લાગ્યા.^{૨૦} આનર્ત, સૌવીર અને મરુદેશને ઓળંગી કુરુક્ષેત્ર, પર્વતો, નદીઓ, ગામ, પુર, વ્રજ અને ખાણોના પ્રદેશોને ભગવાન ઓળંગી ગયા.^{૨૧} પછી સરસ્વતી નદીને ઊતરી અને પંચાલ તથા મત્સ્ય દેશને ઓળંગી ઈંદ્રપ્રસ્થમાં આવ્યા.^{૨૨} જેનાં દર્શન મનુષ્યોને દુર્લભ છે, એવા ભગવાનને આવ્યા સાંભળી રાજા થયેલા યુધિષ્ઠિર રાજા પોતાના ઉપાધ્યાયો અને સંબંધીઓની સાથે સામા આવ્યા.^{૨૩} ઈંદ્રિયો જેમ મુખ્ય પ્રાણની સામે જાય તેમ આદરવાળા યુધિષ્ઠિર રાજા ગાજતે વાજતે અને વેદના મોટા ઘોષની સાથે ભગવાનની સામે ગયા.^{૨૪} ભગવાનને જોઈ સ્નેહથી જેનું હૃદય પલળી ગયું છે, એવા યુધિષ્ઠિર રાજાએ ઘણે દિવસે દેખેલા પરમ પ્યારા ભગવાનનું વારંવાર આલિંગન કર્યું.^{૨૫} લક્ષ્મીના સુંદર ઘરરૂપ શ્રીકૃષ્ણના અંગનું આલિંગન કરી જેનાં પાપ નાશ પામ્યાં છે એવા યુધિષ્ઠિર રાજાના નેત્રમાં ઘણું સુખ મળવાથી હર્ષાશ્રુ આવ્યાં, રુવાંડા

અર્જુનેન પરિષ્વક્તો યમાભ્યામભિવાદિતઃ । બ્રાહ્મણેભ્યો નમસ્કૃત્ય વૃદ્ધેભ્યશ્ચ યથાર્હતઃ ॥૨૮
માનિતૌ માનયામાસ કુરુસૃજ્જયકૈકયાન્ । સૂતમાગધગન્ધર્વા બન્દિનશ્ચોપમન્ત્રિણઃ ॥૨૯
મૃદઙ્ગશઙ્ખપટહવીણાપણવગોમુષ્ઠૈઃ । બ્રાહ્મણાશ્ચારવિન્દાક્ષં તુષ્ટુવુર્નનૃતુર્જગુઃ ॥૩૦
એવં સુહૃદ્ભિઃ પર્યસ્તઃ પુણ્યશ્લોકશિખામણિઃ । સંસ્તૂયમાનો ભગવાન્ વિવેશાલંકૃતં પુરમ્ ૩૧

સંસિક્તવર્ત્મ કરિણાં મદગન્ધતોયૈશ્ચિત્રધ્વજૈઃ કનકતોરણપૂર્ણકુમ્ભૈઃ ।
મૃષ્ટાત્મભિર્નવદુકૂલવિભૂષણસ્રગન્ધૈર્નૃભિર્યુવતિભિશ્ચ વિરાજમાનમ્ ॥૩૨॥
હૃદીપદીપબલિભિઃ પ્રતિસદ્ગજાલનિર્યાતધૂપરુચિરં વિલસત્પતાકમ્ ।
મૂર્ધન્યહેમકલશૈ રજતોરુશૃઙ્ગૈર્જુષ્ટં દર્શ ભવનૈઃ કુરુરાજધામ ॥૩૩॥
પ્રાસં નિશમ્ય નરલોચનપાનપાત્રમૌત્સુક્યવિશ્લથિતકેશદુકૂલબન્ધાઃ ।
સદ્યો વિસૃજ્ય ગૃહકર્મ પતીશ્ચ તલ્પે દ્રષ્ટું ચયુર્યુવતયઃ સ્મ નરેન્દ્રમાર્ગે ॥૩૪॥

ઊભાં થયાં અને તે બીજું કર્તવ્ય ભૂલી ગયા. ૨૬ હસતા અને પ્રેમના વેગથી આકુળ
ઈંદ્રિયોવાળા ભીમસેને એ પોતાના મામાના પુત્રનું આલિંગન કર્યું, અને તેથી તે
ભીમસેનને પરમ સુખ મળ્યું. આનંદથી જેઓનાં આંસુ વધી ગયાં છે એવા અર્જુન,
નકુલ અને સહદેવે પણ ભગવાનનું આલિંગન કર્યું. ૨૭ અર્જુન સમાન વયના હોવાને
લીધે ભગવાનને કેવળ મળ્યા જ અને નકુલ તથા સહદેવ તો મળવા ઉપરાંત પગે
પણ લાગ્યા. બ્રાહ્મણોને અને વૃદ્ધલોકોને યથાયોગ્ય રીતે નમસ્કાર કરી માન
પામેલા ભગવાને કુરુ, સંજય, કૈક્ય, સૂત, માગધ, ગાંધર્વ, બંદિજનો અને
ઉપમંત્રીઓને માન આપ્યું. ૨૮-૨૯ મૃદંગ, શંખ, ઢોલ, વીણા, પણવ અને ગોમુખ
નામનાં વાજાં વાગવા લાગ્યાં. બ્રાહ્મણો પણ ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને
ગાવવા લાગ્યા. ૩૦ આ પ્રમાણે પવિત્ર કીર્તિવાળા, પુરુષોના ચૂડામણિરૂપ અને
સંબંધીઓથી વીંટાએલા તથા સ્તુતિ કરાતા ભગવાન શણગારેલા ઈંદ્રપ્રસ્થપુરમાં
પધાર્યા. ૩૧ એ પુરના માર્ગોમાં હાથીઓના મદ અને સુગંધી જળોના છંટકાવ થઈ
રહ્યા હતા. એ પુર વિચિત્ર ધ્વજા, સોનાના તોરણ અને પૂર્ણ કુંભોથી શોભી રહ્યું
હતું. સ્વચ્છ શરીરવાળા અને નવાં વસ્ત્રો, ઘરેણાં, માળા તથા સુગંધોને ધારણ
કરનારા પુરુષો અને સ્ત્રીઓથી શોભી રહ્યું હતું. ૩૨ ઘેરઘેર દીવા અને પુષ્પાદિકના
સમૂહ શોભી રહ્યા હતા, જાળિયાઓમાંથી નીકળતા ધૂપના ધુમાડાઓથી મનોહર
લાગતું હતું, પતાકાઓ શોભી રહી હતી, ઉપર સોનાના કળશવાળા અને કળશોની
નીચે રૂપાનાં શિખરોવાળાં ઘરોવાળું યુધિષ્ઠિરનું નગર ભગવાને જોયું. ૩૩ પુરુષોના
નેત્રો પણ જેમાં લાગી જ રહે એવા ભગવાનને પધાર્યા સાંભળી, ઉત્સાહને લીધે

તસ્મિન્ સુસદ્ગુલ ભાશ્વરથદ્વિપદ્મિઃ કૃષ્ણં સભાર્યમુપલભ્ય ગૃહાધિરૂઢાઃ ।
નાર્યો વિકીર્ય કુસુમૈર્મનસોપગૃહ્ય સુસ્વાગતં વિદધુરુત્મયવીક્ષિતેન ॥૩૫॥
ઝચુઃ સ્ત્રિયઃ પથિ નિરીક્ષ્ય મુકુન્દપત્નીસ્તારા યથોદુપસહાઃ કિમકાર્યભૂમિઃ ।
યચ્ચક્ષુષાં પુરુષમૌલિરુદારહાસલીલાવલોકકલયોત્સવમાતનોતિ ॥૩૬॥

તત્ર તત્રોપસદ્ગમ્ય પૌરા મદ્ગલપાણયઃ । ચક્રુઃ સપર્યાં કૃષ્ણાય શ્રેણીમુચ્ચા હૃતૈનસઃ ॥૩૭
અન્તઃપુરજનૈઃ પ્રીત્યા મુકુન્દઃ ફુલ્લોચનૈઃ । સસમ્ભ્રમૈરભ્યુપેતઃ પ્રાવિશદ્ રાજમન્દિરમ્ ॥૩૮
પૃથા વિલોક્ય ભ્રાત્રેયં કૃષ્ણં ત્રિભુવનેશ્વરમ્ । પ્રીતાત્મોત્થાય પર્યઙ્ગાત્ સસ્તુષા પરિષ્વજે ૩૯
ગોવિન્દં ગૃહમાનીય દેવદેવેશમાદૃતઃ । પૂજાયાં નાવિદત્ કૃત્યં પ્રમોદોપહતો નૃપઃ ॥૪૦
પિતૃષ્વસુર્ગુસ્ત્રીણાં કૃષ્ણાશ્ચક્રેઽભિવાદનમ્ । સ્વયં ચ કૃષ્ણાયા રાજન્ ! ભગિન્યા ચાભિવન્દિતઃ
શ્વશ્વા સઙ્ગોદિતા કૃષ્ણા કૃષ્ણપત્નીશ્ચ સર્વશઃ । આનર્ચં રુક્મિણીં સત્યાં ભદ્રાં જામ્બવતીં તથા

જેઓના કેશ અને વસ્ત્રોનાં બંધનો શિથિલ થઈ ગયાં હતાં, એવી યુવતિ સ્ત્રીઓ
ઘરના કામ કાજને અને પતિને પણ પલંગ ઉપર છોડી દઈ રાજમાર્ગમાં જોવા
આવી. ૩૪ હાથી, ઘોડા, રથ અને માણસોથી બહુ જ ભીડવાળા રાજમાર્ગમાં સ્ત્રીઓ
સહિત ભગવાનને આવેલા જાણી, ઘર ઉપર ચઢેલી કેટલીક સ્ત્રીઓ ફૂલથી વધાવી
તથા મનથી આલિંગન કરીને ઉત્સાહ ભરેલા કટાક્ષોથી જ માન આપવા લાગી. ૩૫
ચંદ્રની સાથે તારાઓની પેઠે માર્ગમાં ભગવાનની સાથે તેમની સ્ત્રીઓને જોઈને,
ઈંદ્રપ્રસ્થની સ્ત્રીઓ વાતો કરવા લાગી કે “આ સ્ત્રીઓ કે જેઓના નેત્રોને પુરુષોત્તમ
ભગવાન પોતાના મંદ હાસ્યથી અને લીલાપૂર્વક જોવાની કળાથી આનંદ આપે
છે, તેઓએ શા પુણ્ય કર્યા હશે ? ૩૬ પાપ રહિત થયેલા પૌર લોકો અને વ્યાપાર
ચલાવનારા મહાજનોના આગેવાનો હાથમાં મંગળ પદાર્થ રાખી, સ્થળે સ્થળે
ભગવાનને મળીને તેમની પૂજા કરવા લાગ્યા. ૩૭ પ્રીતિથી પ્રફુલ્લિત નેત્રવાળી
અને ઘણાં સંભ્રમવાળી અંતઃપુરની સ્ત્રીઓએ સામે જઈને જેમને માન આપ્યું છે,
એવા ભગવાન રાજાના ઘરમાં પધાર્યા. ૩૮ ત્રિલોકના ઈશ્વર અને પોતાના ભાઈના
પુત્ર ભગવાનને જોઈ રાજી થયેલાં કુંતીએ પોતાની વહુ દ્રૌપદી સહિત ઢોલિયા
પરથી ઊઠીને તેમનું આલિંગન કર્યું. ૩૯ આદરવાળા યુધિષ્ઠિર મોટા દેવતાઓના
પણ સ્વામી એવા, શ્રીકૃષ્ણને પોતાને ઘેર તેડી લાવીને પ્રેમથી વિહ્વળ થઈ જવાને
લીધે પૂજનના કેટલાક પ્રકારોને પણ ભૂલી ગયા. ૪૦ હે રાજા ! શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન
પોતાની ફોઈને અને ગુરુજનની સ્ત્રીઓને પગે લાગ્યા, અને દ્રૌપદી તથા સુભદ્રા
તેમને પગે લાગ્યાં. ૪૧ સાસુએ પ્રેરણા કરવાથી દ્રૌપદીએ રુક્મિણી, સત્યભામા,

કાલિન્દી મિત્રાવિન્દાં ચ શૈભ્યાં નાગ્નજિતીં સતીમ્ । અન્યાશ્ચાભ્યાગતા યાસ્તુ વાસઃ સ્ત્રઙ્મણ્ડનાદિભિઃ
સુખં નિવાસયામાસ ધર્મરાજો જનાર્દનમ્ । સસૈન્યં સાનુગામાત્યં સભાર્યં ચ નવં નવમ્ ॥૪૪
તર્પયિત્વા ખાણ્ડવેન વહ્નિં ફાલ્ગુનસંયુતઃ । મોચયિત્વા મયં યેન રાજ્ઞે દિવ્યા સભા કૃતા ૪૫
ઊવાસ કતિચિન્માસાનુ રાજ્ઞઃ પ્રિયચિકીર્ષયા । વિહરન્ રથમારુહ્ય ફાલ્ગુનેન ભટૈર્વૃતઃ ॥૪૬
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे
कृष्णस्येन्द्रप्रस्थगमनं नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥७१॥

અથ દ્વિસપ્તતિતમોઽધ્યાયઃ (૭૨)

॥ શ્રીશુક ડવાચ ॥

एकदा तु सभामध्ये आस्थितो मुनिर्भिवृतः । ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैर्भ्रातृभिश्च युधिष्ठिरः ॥१
आचार्यैः कुलवृद्धैश्च ज्ञातिसम्बन्धिबान्धवैः । शृण्वतामेव चैतेषामाभाष्येदमुवाच ह ॥२
ભદ્રા, જાંબવતી, કાલિંદી, મિત્રવિંદા, શૈભ્યા, નાગ્નજિતી અને બીજી પણ
ભગવાનની જે સ્ત્રીઓ આવી હતી, તેઓની વસ્ત્ર, માળા અને આભરણાદિકથી
પૂજા કરી. ૪૨-૪૪ ભગવાનને, તેમના સૈન્યને, અનુચરોને, મંત્રીઓને અને સ્ત્રીઓને
યુધિષ્ઠિર રાજાએ દરરોજ નવાં નવાં લાગે એવાં સુખથી ઈંદ્રપ્રસ્થમાં રાખ્યાં, પ્રેમથી
અર્જુનની સાથે નિરંતર રહેતા ભગવાને અર્જુનને સહાયતા આપી, ખાંડવ વનથી
અગ્નિને તૃપ્ત કરાવ્યો અને મયદાનવ કે જેણે પછીથી યુધિષ્ઠિર રાજાને દિવ્ય સભા
કરી આપી હતી તેને અગ્નિમાંથી છોડાવ્યો. ૪૫ અર્જુનની સાથે રથમાં બેસી
યોદ્ધાઓથી વીંટાઈને વિહાર કરતા ભગવાન રાજાનું પ્રિય કરવાની ઈચ્છાથી
કેટલાક મહિના સુધી ઈંદ્રપ્રસ્થમાં રહ્યા. ૪૬

इति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो अेकोत्तरमो
अध्याय संपूर्ण।

અધ્યાય ૭૨

રાજસૂય યજ્ઞ પ્રસંગે ભગવાને ભીમસેન દ્વારા જ્ઞાસંધનો વધ
કરાવ્યો.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! એક દિવસે મુનિ, બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો,
ભાઈઓ, આચાર્યો, કુળના વૃદ્ધ પુરુષો, જ્ઞાતિ, સંબંધી અને બાંધવોથી વીંટાઈને
સભાની અંદર સિંહાસન પર બેઠેલા યુધિષ્ઠિર રાજાએ એ સર્વે લોકોના સાંભળતાં

युधिष्ठिर उवाच
ऋतुराजेन गोविन्द ! राजसूयेन पावनीः । यक्ष्ये विभूतीर्भवतस्तत् सम्पादय नः प्रभो ! ॥३
त्वत्पादुके अविरतं परि ये चरन्ति ध्यायन्त्यभद्रनशने शुचयो गृणन्ति ।
विन्दन्ति ते कमलनाभ ! भवापवर्गमाशासते यदि त आशिष ईश ! नान्ये ॥४॥
तद् देवदेव ! भवतश्चरणारविन्दसेवानुभावमिह पश्यतु लोक एषः ।
ये त्वां भजन्ति न भजन्त्युत वोभयेषां निष्ठां प्रदर्शय विभो ! कुरुसृज्जयानाम् ॥५॥
न ब्रह्मणः स्वपरभेदमतिस्तव स्यात् सर्वात्मनः समदृशः स्वसुखानुभूतेः ।
संसेवतां सुरतरोरिव ते प्रसादः सेवानुरूपमुदयो न विपर्ययोऽत्र ॥६॥
श्रीभगवानुवाच

सम्यग् व्यवसितं राजन् ! भवता शत्रुकर्शन ! । कल्याणी येन ते कीर्तिर्लोकाननुभविष्यति ७

ભગવાનને સંબોધન આપીને આ પ્રમાણે કહ્યું. ૧-૨

યુધિષ્ઠિર રાજા કહે છે હે ગોવિંદ ! હે પ્રભુ ! સર્વયજ્ઞોના રાજા રાજસૂય
નામના યજ્ઞથી હું આપના અંશરૂપ દેવતાઓનું પૂજન કરવા ધારું છું, તો તે અમારું
કામ આપ સિદ્ધ કરી આપો. ૩ હે પદ્મનાભ ! હે ઈશ્વર ! જે પવિત્ર લોકો અમંગળનો
નાશ કરનારી આપની પાદુકાનું દેહથી નિરંતર સેવન કરે છે, મનથી ધ્યાન કરે છે
અને વાણીથી વર્ણન કરે છે, તેઓ મોક્ષ પામે છે, અને જો ઈચ્છા હોય તો સંસાર
સંબંધી સુખોને પણ તેઓ જ પામે છે; પરંતુ ભક્તિ વગરના ચક્રવર્તીઓ પણ
પામતા નથી. ૪ એટલા માટે હે દેવના દેવ ! આ લોકો આપના ચરણારવિંદની
સેવાના પ્રભાવને દેખે, એમ આ વિષયમાં થવું જોઈએ. હે પ્રભુ ! આ કુરુ અને
સુંજય રાજાના વંશના કેટલાક દુર્યોધનાદિક પુરુષો કે જેઓ કર્માદિકને પ્રધાન
ગણીને આપની ભક્તિને ઉત્તમ માનતા નથી, અને અમારા જેવા કેટલાક તમોને
ભજે છે, એ બન્નેની સ્થિતિ દેખાડો. (અર્થાત્ તમોને ભજે છે તેને શું ફળ પ્રાપ્ત
થાય છે? અને નથી ભજતા તેને શું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે? એ બન્નેની સ્થિતિ દેખાડો) ૫
આપ કે જે ઉપાધિ રહિત સર્વના આત્મા, સમદૃષ્ટિવાળા અને સ્વરૂપ સુખના
અનુભવરૂપ છો, તે આપને જો કે પોતાના પારકાની ભેદબુદ્ધિ ન જ હોય, તોપણ
કલ્પવૃક્ષની પેઠે આપને સેવનારાઓને જ આપનો પ્રસાદ મળે છે, પણ બીજાઓને
મળતો નથી. અને તેમાં પણ જે ફળ મળે છે તે સેવાના પ્રમાણમાં મળે છે, એમાં
ફેરફાર થતો નથી. ૬

શ્રીભગવાન કહે છે હે રાજા ! હે શત્રુઓનો નાશ કરનાર ! તમે બહુ જ સારો

ઋષીણાં પિતૃદેવાનાં સુહૃદામપિ નઃ પ્રભો ! । સર્વેષામપિ ભૂતાનામીપ્સિતઃ ઋતુરાહયમ્ ॥૮
વિજિત્ય નૃપતીન્ સર્વાન્ કૃત્વા ચ જગતીં વશે । સમ્ભૃત્ય સર્વસમ્ભારાનાહરસ્વ મહાઋતુમ્ ॥૯
એ તે ભ્રાતરો રાજન્ ! લોકપાલાંશસમ્ભવાઃ । જિતોઽસ્મ્યાત્મવતા તેઽહં દુર્જયો યોઽકૃતાત્મભિઃ ૧૦
ન કશ્ચિન્મત્પરં લોકે તેજસા યશસા શ્રિયા । વિભૂતિભિર્વાંભિભવેદ્ દેવોઽપિ કિમુ પાર્થિવઃ ૧૧

શ્રીશુક ઉવાચ

નિશમ્ય ભગવદ્ગીતં પ્રીતઃ ફુલ્લમુખામ્બુજઃ । ભ્રાતૃન્ દિગ્વિજયેઽયુક્ત વિષ્ણુતેજોપબંહિતાન્
સહદેવં દક્ષિણસ્યામાદિશત્ સહ સૃજ્જયૈઃ । દિશિ પ્રતીચ્યાં નકુલમુદીચ્યાં સવ્યસાચિનમ્ ।

પ્રાચ્યાં વૃકોદરં મત્સ્યૈઃ કેકયૈઃ સહ મદ્રકૈઃ ॥૧૩

તે વિજિત્ય નૃપાન્ વીરા આજર્હુર્દિગ્ભ્ય ઓજસા । અજાતશત્રવે ભૂરિ દ્રવિણં નૃપ! યક્ષ્યતે ॥૧૪
શ્રુત્વાજિતં જરાસન્ધં નૃપતેર્ધ્યાયતો હરિઃ । આહોપાયં તમેવાદ્ય ઉદ્ભવો યમુવાચ હ ॥૧૫
ભીમસેનોઽર્જુનઃ કૃષ્ણો બ્રહ્મલિઙ્ગધરાસ્ત્રયઃ । જગમુર્ગિરિવ્રજં તાત ! બૃહદ્રથસુતો યતઃ ॥૧૬

નિશ્ચય કર્યો છે, કે જેથી તમારી પવિત્ર કીર્તિ લોકોમાં ફેલાઈ જશે, ઋષિઓ,
પિતૃ, દેવ, અમો સંબંધીઓ અને સર્વ પ્રાણીઓને પણ એ મોટો યજ્ઞ પ્યારો છે. ૭-૮
સર્વે રાજાઓને જીતી, સર્વે પૃથ્વીને વશ કરી, સર્વ સામાન ભેળો કરીને મોટો યજ્ઞ
કરો. ૯ હે રાજા ! આ તમારા ભાઈઓ લોકપાળના અંશોથી ઉત્પન્ન થયા છે, અને
જે હું અજિતેન્દ્રિય પુરુષોને વશ થતો નથી, તે મને પણ તમે પોતાના
જિતેન્દ્રિયપણાથી વશ કર્યો છે. ૧૦ જે પુરુષ મારો ભક્ત હોય તેને દેવતા પણ
તેજથી, યશથી, લક્ષ્મીથી અથવા સૈન્યાદિક સામગ્રીઓથી પરાભવ ન કરી શકે,
ત્યારે રાજાની તો શી જ વાત કરવી ? ૧૧

શુકદેવજી કહે છે ભગવાનનું વચન સાંભળી આનંદથી પ્રકૃલ્લિત મુખવાળા
યુધિષ્ઠિર રાજાએ, વિષ્ણુના તેજથી વૃદ્ધિ પામેલા ભાઈઓને દિગ્વિજય કરવાની
આજ્ઞા કરી. ૧૨ સહદેવને સુંજયકુળના ક્ષત્રિયોની સાથે દક્ષિણ દિશામાં મોકલ્યા,
નકુળને કેકય દેશના ક્ષત્રિયોની સાથે પશ્ચિમ દેશમાં મોકલ્યા, અર્જુનને મદ્રદેશના
ક્ષત્રિયોની સાથે ઉત્તર દિશામાં મોકલ્યા અને ભીમસેનને મત્સ્ય દેશના ક્ષત્રિયોની
સાથે પૂર્વ દિશામાં મોકલ્યા. ૧૩ હે રાજા ! એ વીરપુરુષોએ પરાક્રમથી રાજાઓને
જીતી લઈ યજ્ઞ કરવાને ઈચ્છતા યુધિષ્ઠિર રાજાને દિશાઓમાંથી ઘણું ધન લાવી
આપ્યું. ૧૪ એ દિગ્વિજયમાં જરાસંધને નહીં જિતાએલો સાંભળી, યુધિષ્ઠિર રાજા
ચિંતામાં પડતાં, ભગવાને તે જ ઉપાય કહ્યો, કે જે ઉદ્ભવજીએ કહ્યો હતો. ૧૫ પછી
ભીમસેન, અર્જુન અને શ્રીકૃષ્ણ એ ત્રણ જણા બ્રાહ્મણોનો વેશ ધરીને ગિરિવ્રજમાં

તે ગત્વાઽઽતિથ્યવેલાયાં ગૃહેષુ ગૃહમોદિનમ્ । બ્રહ્મણ્યં સમયાચેરન્ રાજન્યા બ્રહ્મલિઙ્ગિનઃ ૧૭
રાજન્ ! વિદ્વ્યતિથીન્ પ્રાહ્નાર્થિનો દૂરમાગતાન્ । તત્રઃ પ્રયચ્છ ભદ્રં તે યદ્ વયં કામયામહે ૧૮
કિં દુર્મર્ષં તિતિક્ષૂણાં કિમકાર્યમસાધુભિઃ । કિં ન દેયં વદાન્યાનાં કઃ પરઃ સમર્દશિનામ્ ૧૯
યોઽનિત્યેન શરીરેણ સતાં ગેયં યશો ધ્રુવમ્ । નાચિનોતિ સ્વયં કલ્પઃ સ વાચ્યઃ શૈચ્ય એવ સઃ
હરિશ્ચન્દ્રો રન્તિદેવ ઝચ્ચવૃત્તિઃ શિબિર્બલિઃ । વ્યાધઃ કપોતો બહવો હ્યધ્રુવેણ ધ્રુવં ગતાઃ ॥૨૧

શ્રીશુક ઉવાચ

સ્વરૈરાકૃતિભિસ્તાંસ્તુ પ્રકોષ્ટૈર્જ્યાહૈતૈરપિ । રાજન્યબન્ધૂન્ વિજ્ઞાય દૃષ્ટપૂર્વાનચિન્તયત્ ॥૨૨
રાજન્યબન્ધવો હોતે બ્રહ્મલિઙ્ગાનિ બિભ્રતિ । દદામિ ભિક્ષિતં તેથ્ય આત્માનમપિ દુસ્ત્યજમ્ ૨૩
બલેનું શ્રૂયતે કીર્તિર્વિતતા દિક્ષ્વકલ્મષા । એશ્વર્યાદ્ ધ્રંશિતસ્યાપિ વિપ્રવ્યાજેન વિષ્ણુના ૨૪
શ્રિયં જિહીર્ષતેન્દ્રસ્ય વિષ્ણવે દ્વિજરૂપિણે । જાનન્નપિ મહીં પ્રાદાદ્ વાર્યમાણોઽપિ દૈત્યરાદ્ ૨૫

ગયા, કે જ્યાં જરાસંધ રહેતો હતો. ૧૬ બ્રાહ્મણનો વેશ ધરનારા એ ક્ષત્રિયોએ
બ્રાહ્મણને માનનારા અને ગૃહસ્થનો ધર્મ પાળનારા જરાસંધને ઘેર અતિથિના
પૂજનના સમયમાં જઈને માગ્યું કે હે રાજા ! અમોને માગવાની ઈચ્છાને લીધે
દૂરથી આવેલા અતિથિ જાણો, અને એટલા માટે અમો જે ઈચ્છીએ છીએ તે
આપો. ૧૭-૧૮ જેમ નીચ પુરુષોને કાંઈ પણ અકાર્ય હોતું નથી, તેમ સહનશીલ
પુરુષોને કાંઈ પણ અસહ્ય હોતું નથી. અત્યંત ઉદાર પુરુષોને કાંઈ પણ નહિ
દેવાનું હોતું નથી અને સમદૃષ્ટિવાળા પુરુષોને કોઈ પણ પરાયો હોતો નથી. ૧૯ જે
પુરુષ પોતે સમર્થ છતાં આ અનિત્ય શરીરથી, સત્પુરુષોએ ગાવા જેવા અવિચળ
યશને મેળવતો નથી, તે નિંદાનું અને ખેદ કરવાનું પાત્ર થાય છે. ૨૦ હરિશ્ચંદ્ર,
રંતિદેવ, ઉંછવૃત્તિ, શિબિ, બળિ, પારધિ, હોલો અને બીજા પણ ઘણા લોકો આ
અનિત્ય શરીરથી અવિચળ પદ પામી ગયા છે. ૨૧

શુકદેવજી કહે છે સ્વર આકૃતિ અને જેઓમાં ધનુષની દોરીઓ વાગવાના
ડાઘ હતા, એવાં કાંડાં ઉપરથી તેઓને ક્ષત્રિય જાણીને અને વળી કોઈ સમયે
જોયેલા જાણીને જરાસંધે વિચાર કર્યો કે “આ લોકો જાતના ક્ષત્રિય હોવા છતાં
પણ બ્રાહ્મણનો વેષ પહેરી આવ્યા છે, માટે આ લોકોને મારે અત્યંત પ્રિય આત્મા
આપવો પડશે તોપણ આપીશ. ૨૨-૨૩ જે બળિરાજાને બ્રાહ્મણનો વેષ ધરી આવેલા
વિષ્ણુએ એશ્વર્યથી ભ્રષ્ટ કર્યો હતો, તે બળિરાજાની સર્વત્ર ફેલાએલી પવિત્ર કીર્તિ
સાંભળવામાં આવે છે. ૨૪ બળિરાજાને શુકાચાર્યે વારવા માંડ્યો અને વળી પોતે
જાણતો હતો, તોપણ જે વિષ્ણુ ઈંદ્રને રાજ્ય અપાવવાની ઈચ્છાથી બ્રાહ્મણનું રૂપ

જીવતા બ્રાહ્મણાર્થાય કો ન્વર્થઃ ક્ષત્રબન્ધુના । દેહેન પતમાનેન નેહતા વિપુલં યશઃ ॥૨૬
ઇત્યુદારમતિઃ પ્રાહ કૃષ્ણાર્જુનવૃકોદરાન્ । હે વિપ્રા ! ત્રિયતાં કામો દદામ્યાત્મશિરોઽપિ વઃ ૨૭

શ્રીભગવાનુવાચ

યુદ્ધં નો દેહિ રાજેન્દ્ર ! દ્વન્દ્વશો યદિ મન્યસે । યુદ્ધાર્થિનો વયં પ્રાપ્તા રાજન્યા નાત્રકાઙ્ક્ષિણઃ ૨૮
અસૌ વૃકોદરઃ પાર્થસ્તસ્ય ભ્રાતાર્જુનો હ્યયમ્ । અનયોર્માતુલેયં માં કૃષ્ણં જાનીહિ તે રિપુમ્ ૨૯
એવમાવેદિતો રાજા જહાસોચ્ચૈઃ સ્મ માગધઃ । આહ ચામર્ષિતો મન્દા યુદ્ધં તર્હિ દદામિ વઃ ૧૩૦
ન ત્વયા ભીરુણા યોત્સ્યે યુધિ વિક્લવચેતસા । મથુરાં સ્વપુરીં ત્યક્ત્વા સમુદ્રં શરણં ગતઃ ૩૧
અયં તુ વયસા તુલ્યો નાતિસત્ત્વો ન મે સમઃ । અર્જુનો ન ભવેદ્ યોદ્ધા ભીમસ્તુલ્યબલો મમ ૩૨
ઇત્યુક્ત્વા ભીમસેનાય પ્રાદાય મહર્તાં ગદામ્ । દ્વિતીયાં સ્વયમાદાય નિર્જગામ પુરાદ્ બહિઃ ૩૩
તતઃ સમે યત્સે વીરૌ સંયુક્તાવિતરેતરૌ । જઘ્નતુર્વજ્રકલ્પાભ્યાં ગદાભ્યાં રણદુર્મદૌ ૧૩૪
મણ્ડલાનિ વિચિત્રાણિ સવ્યં દક્ષિણમેવ ચ । ચરતોઃ શુશુભે યુદ્ધં નટયોરિવ રઙ્ગિણોઃ ૧૩૫

ધરી આવ્યા હતા, તે વિષ્ણુને બળીરાજાએ પૃથ્વીનું દાન દીધું હતું.^{૨૫} ક્ષત્રિય જાતનો દેહ જીવતાં છતાં પણ બ્રાહ્મણનો અર્થ સંપાદન કરીને મોટી કીર્તિ ન મેળવે, તો તે દેહનું પ્રયોજન પણ શું છે ?^{૨૬} આવો વિચાર કરી ઉદાર બુદ્ધિવાળા જરાસંધે શ્રીકૃષ્ણ, અર્જુન અને ભીમસેનને કહ્યું કે હે બ્રાહ્મણો ! જે જોઈએ તે માગી લો. મારું માથું માગશો તો તે પણ હું આપીશ.^{૨૭}

ભગવાન કહે છે હે મોટા રાજા ! જો તમારે દેવાની ઈચ્છા હોયતો અમને દ્વંદ્વયુદ્ધ આપો. અમે ક્ષત્રિય છીએ અને યુદ્ધની ઈચ્છાથી આવ્યા છીએ, અત્રની ઈચ્છાથી આવ્યા નથી.^{૨૮} આ કુંતીનો પુત્ર ભીમસેન છે. આ તેનો ભાઈ અર્જુન છે અને હું આ બેના મામાનો દીકરો અને તમારો શત્રુ કૃષ્ણ છું એમ જાણો.^{૨૯}

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે વાત કહેતાં જરાસંધ ઊંચા સ્વરથી હસ્યો અને ક્રોધથી બોલ્યો કે હે મૂઢલોકો ! એમ હોય તો અત્યારે હું તમોને યુદ્ધ આપું છું.^{૩૦} બીકણ અને યુદ્ધમાં વિકળ ચિત્તવાળો જે તું, પોતાની નગરી મથુરાને છોડીને સમુદ્રને શરણે ગયો છે, માટે તારી સાથે હું યુદ્ધ નહીં કરું.^{૩૧} આ અર્જુન અવસ્થાથી પણ મારા સરખો નથી, બહુ બળવાન નથી અને શરીરથી પણ મારા સરખો નથી, માટે તે મારી સાથે યુદ્ધ કરી શકે નહિ, જે ભીમમાં મારાં સરખું જ બળ છે, તે ભીમે મારી સાથે યુદ્ધ કરવું^{૩૨} આ પ્રમાણે બોલી ભીમસેનને મોટી ગદા આપી, એક મોટી ગદા પોતે લઈને જરાસંધ ગામ બહાર નીકળ્યો.^{૩૩} પછી યુદ્ધ ભૂમિમાં ભેળા થયેલા અને યુદ્ધમાં મદોન્મત્ત એ બે વીરપુરુષો વજ્ર જેવી

તતશ્ચટચટાશબ્દો વજ્રનિષ્ષેષસંનિભઃ । ગદયોઃ ક્ષિપ્તયો રાજન્ ! દન્તયોરિવ દન્તિનોઃ ॥૩૬
તે વૈ ગદે ભુજજવેન નિપાત્યમાને અન્યોન્યતોઽસકટિપાદકરોરુજત્રૂન્ ।

ચૂર્ણીબભૂવતુરુપેત્ય યથાર્કશાખે સંયુદ્ધયોર્દ્વિરદયોરિવ દીપ્તમન્વોઃ ॥૩૭॥

ઇત્યં તયોઃ પ્રહતયોર્ગદયોર્નૃવીરૌ ક્રુદ્ધૌ સ્વમુષ્ટિભિરયઃસ્પર્શૌરપિષ્ટામ્ ।

શબ્દસ્તયોઃ પ્રહરતોરિભયોરિવાસીન્નિર્ઘાતવજ્રપરુષસ્તલતાડનોત્થઃ ॥૩૮॥

તયોરેવં પ્રહરતોઃ સમશિક્ષાબલૌજસોઃ । નિર્વિશેષમભૂદ્ યુદ્ધમક્ષીણજવયોર્નૃપ ॥૩૯
એવં તયોર્મહારાજ યુદ્ધયોઃ સમવિંશતિઃ । દિનાનિ નિરગંસ્ત્ર સુહૃદ્વન્નિશિ તિષ્ઠતોઃ ॥૪૦
એકદા માતુલેયં વૈ પ્રાહ રાજન્ ! વૃકોદરઃ । ન શક્તોઽહં જરાસન્ધં નિર્જેતું યુધિ માધવ ! ॥૪૧
શત્રોર્જન્મમૃતી વિદ્વાન્ જીવિતં ચ જરાકૃતમ્ । પાર્થમાપ્યાયયન્ સ્વેન તેજસાચિન્તયદ્ધરિઃ ૪૨
સચ્ચિન્ત્યારિવધોપાયં ભીમસ્યામોઘદર્શનઃ । દર્શયામાસ વિટપં પાટયન્નિવ સંજ્ઞયા ॥૪૩

ગદાઓથી એકબીજાને પ્રહાર કરવા લાગ્યા.^{૩૪} અખાડામાં પટા ખેલતા નટોની પેઠે ડાબાં જમણાં વિચિત્ર મંડળોમાં ફરતા એ બે જણનું યુદ્ધ શોભવા લાગ્યું.^{૩૫} હે રાજા ! પછી પ્રહાર કરવામાં આવતી બે ગદાઓનો વજ્ર પડવા સરખો કડાકાનો શબ્દ, યુદ્ધ કરતા બે હાથીઓના દાંતના શબ્દ જેવો જણાવા લાગ્યો.^{૩૬} યુદ્ધ કરતા અને પ્રદીપ્ત ક્રોધવાળા બે હાથીઓથી આકડાની શાખાઓ જેમ અંગમાં પછડાઈને ભાંગી પડે, તેમ હાથના વેગથી ફેંકવામાં આવતી એ બે ગદાઓ એક બીજાના ખભા, કેડ, પગ, હાથ, સાથળ અને હાંસડીઓમાં પછડાઈને ચૂર્ણ થઈ ગઈ.^{૩૭} આ પ્રમાણે ગદાઓ ભાંગી પડતાં ક્રોધ પામેલા એ બે વીર પુરુષો લોઢા સરખા સ્પર્શવાળી પોતાની મુઠીઓથી એક બીજાનાં ગાત્રને ભાંગવા લાગ્યા. હાથીની પેઠે પ્રહાર કરતા એ બે જણાઓનો હથેળીઓના મારવાથી ઊઠેલો શબ્દ વજ્રના કડાકા જેવો ભયંકર થતો હતો.^{૩૮} હે રાજા ! અભ્યાસ, ધૈર્ય અને પ્રભાવમાં સરખા તથા જેઓનો વેગ ક્ષીણ થતો ન હતો એવા એ ભીમ અને જરાસંધને સરખે સરખું યુદ્ધ થવા લાગ્યું.^{૩૯} આ પ્રમાણે દિવસમાં યુદ્ધ કરતા અને રાત્રીમાં મિત્રની પેઠે રહેતા એ બન્ને જણાને તે સ્થળમાં સત્યાવીશ દિવસ નીકળી ગયા.^{૪૦} હે રાજા ! એક દિવસે ભીમસેને પોતાના મામાના પુત્ર ભગવાનને કહ્યું કે “હે કૃષ્ણ ! હું યુદ્ધમાં જરાસંધને જીતવાને સમર્થ નથી.”^{૪૧} જરાસંધ બે ફાડિયાંરૂપે જન્મ્યો હતો અને પાછો બે ફાડિયાં થઈને મરશે એમ જાણતા અને તેને જરા નામની રાક્ષસીએ જિવાડેલો છે તેને પણ જાણતા, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાની શક્તિથી ભીમને બળવાન કરી જરાસંધના ફાડિયાં કરી નાખવાનો વિચાર કર્યો.^{૪૨} અમોઘ

તદ્ વિજ્ઞાય મહાસત્ત્વો ભીમઃ પ્રહરતાં વરઃ । ગૃહીત્વા પાદયોઃ શત્રું પાતયામાસ ભૂતલે ॥૪૪
 એકં પાદં પદાઽઽક્રમ્ય દોર્ભ્યામન્યં પ્રગૃહ્ય સઃ । ગુદતઃ પાટયામાસ શાખામિવ મહાગજઃ । ૪૫
 એકપાદોરુવૃષણકટિપૃષ્ઠસ્તનાંસકે । એકબાહ્લક્ષિભૂકર્ણે શકલે દદૃશુઃ પ્રજાઃ ॥૪૬
 હાહાકારો મહાનાસીન્નિહતે મગધેશ્વરે । પૂજયામાસતુર્ભીમં પરિરભ્ય જયાચ્યુતૌ ॥૪૭
 સહદેવં તત્તનયં ભગવાન્ ભૂતભાવનઃ । અભ્યષિચ્છદમેયાત્મા મગધાનાં પતિં પ્રભુઃ ।

મોચયામાસ રાજન્યાન્ સંરુદ્ધા માગધેન ચે ॥૪૮

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे जरासन्धवधो
 नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥७३॥

अथ त्रिसप्ततितमोऽध्यायः (७३)

॥ श्रीशुक उवाच ॥

અચુતે દ્વે શતાન્યઘ્નૌ લીલયા યુધિ નિર્જિતાઃ । તે નિર્ગતા ગિરિદ્રોણ્યાં મલિના મલવાસસઃ ॥૧
 ક્ષુત્ક્ષામાઃ શુષ્કવદનાઃ સંરોધપરિકર્ષિતાઃ । દદૃશુસ્તે ઘનશ્યામં પીતકૌશેયવાસસમ્ ॥૨
 શ્રીવત્સાઙ્કં ચતુર્બાહું પદ્મગર્ભારુણેક્ષણમ્ । ચારુપ્રસન્નવદનં સ્ફુરન્મકરકુण्डलम् ॥૩

જ્ઞાનવાળા ભગવાને જરાસંધને મારવાના ઉપાયનો વિચાર કરીને હાથમાં વૃક્ષની
 સળી લઈ “જેમ હું આ સળીને ચીરું તેમ તું શત્રુને ચીરી નાખ” આ રીતે સંકેતથી
 તે ઉપાય ભીમને દેખાડ્યો. ૪૩ મહાબળવાન અને યુદ્ધ કરનારાઓમાં ઉત્તમ
 ભીમસેને તે સંકેત જાણી લઈને, જરાસંધને તેના પગ પકડીને ધરતી પર
 પછાડ્યો. ૪૪ ભીમસેને પોતાના પગથી તેનો એક પગ દબાવી ને બીજો પગ બે
 હાથથી પકડીને હાથી જેમ શાખાને ચીરી નાખે તેમ તે જરાસંધને ગુદાથી ચીરી
 નાખ્યો. ૪૫ તે સમયે જેઓમાં પગ, સાથળ, વૃષણ, કેડ, વાંસાનો ભાગ, સ્તન,
 ખભો, હાથ, આંખ, ભમર અને કાન એક એક હતાં એવાં તે બે ફાડિયાં લોકોએ
 જોયાં. ૪૬ મગધ દેશનો સ્વામી જરાસંધ મરણ પામતાં મોટો હાહાકાર થઈ રહ્યો,
 અર્જુન અને ભગવાને ભીમસેનનું આલિંગન કરી તેનો સત્કાર કર્યો. ૪૭ પ્રાણીઓના
 રક્ષક અને જાણ્યામાં ન આવે એવા સ્વરૂપવાળા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણે જરાસંધના દીકરા
 સહદેવનો મગધદેશમાં રાજ્યાભિષેક કર્યો, અને જે રાજાઓને જરાસંધે કેદ કર્યા
 હતા તેઓને છોડાવ્યા. ૪૮

इति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो जोतेरमो अध्याय संपूर्ण।

પદ્મહસ્તં ગદાશઙ્કુરથાઙ્કૈરુપલક્ષિતમ્ । કિરીટહારકટકકટિસૂત્રાઙ્ગદાચિતમ્ ॥૪
 ભ્રાજદ્વરમણિગ્રીવં નિવીતં વનમાલયા । પિબન્ત ઇવ ચક્ષુર્ભ્યાં લિહન્ત ઇવ જિહ્વયા ॥૫
 જિઘ્રન્ત ઇવ નાસાભ્યાં રમ્ભન્ત ઇવ બાહુભિઃ । પ્રણેમુર્હતપાપ્માનો મૂર્ધ્ભિઃ પાદયોર્હૈઃ ॥૬
 કૃષ્ણસન્દર્શનાહ્વાદધ્વસ્તસંરોધનક્લમાઃ । પ્રશશંસુર્હૃષીકેશં ગીર્ભિઃ પ્રાઙ્જલયો નૃપાઃ ॥૭

રાજાન ડચુઃ

નમસ્તે દેવદેવેશ! પ્રપન્નાર્તિહરાવ્યય ! । પ્રપન્નાન્ પાહિનઃ કૃષ્ણ ! નિર્વિણ્ણાન્ ઘોરસંસૃતેઃ ॥૮
 નૈનં નાથાન્વસૂયામો માગધં મધુસૂદન ! । અનુગ્રહો યદ્ ભવતો રાજ્ઞાં રાજ્યચ્યુતિર્વિભો ॥૯
 રાજ્યૈશ્વર્યમદોન્નદ્ધો ન શ્રેયો વિન્દતે નૃપઃ । ત્વન્માયામોહિતોઽનિત્યા મન્યતે સમ્પદોઽચલાઃ ૧૦

अध्याय ७३

જરાસંધે કેદ કરેલા રાજાઓને, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને છોડાવી,
 તેઓને પોતાનાં રાજ્ય પાછાં સોંપ્યાં.

શુકદેવજી કહે છે રાજા ! વીશહજાર અને આઠસો રાજાઓ, કે જેઓને
 જરાસંધે લીલા માત્રથી યુદ્ધમાં જીતી લઈને પર્વતની ગુફામાં કેદ કર્યા હતા, તેઓ
 ગુફામાંથી બહાર નીકળ્યા. મેલાં વસ્રવાળા, સૂકાએલાં મોઢાંવાળા અને કેદમાં
 રહેવાને લીધે દુબળા થયેલા તે રાજાઓએ પીળાં રેશમી વસ્ર ધરનારા, શ્રીવત્સનાં
 ચિહ્નવાળા, ચાર ભુજાવાળા, કમળની પાંખડી સરખા નેત્રવાળા, સુંદર પ્રસન્ન
 મુખવાળા, ચળકતાં મકરાકૃતિ કુંડળવાળા, શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મથી શોભતા,
 કિરીટ, હાર, કડાં, કટિમેખલા તથા બાજુબંધથી શોભી રહેલા, વળી
 કૌસ્તુભમણિથી શોભતા ગળાવાળા અને વનમાળાથી વીંટાએલા ઘનશ્યામ
 ભગવાનને દીઠા. જાણે નેત્રથી પીતા હોય. જીભથી ચાટતા હોય, નાકથી સૂંઘતા
 હોય અને હાથથી આલિંગન કરતા હોય તેમ દેખાવ આપતા એ નિષ્પાપ રાજાઓ
 તે ભગવાનના ચરણમાં મસ્તક મૂકીને પગે લાગ્યા. ૧-૯ ભગવાનના દર્શનના
 આનંદથી જેઓને કેદ રહેવાનો પરિશ્રમ મટી ગયો છે, એવા એ રાજાઓ હાથ
 જોડીને વચનથી, આ પ્રમાણે ભગવાનને વખાણવા લાગ્યા. ૧૦

રાજાઓ કહે છે દેવ ! હે ઈશ્વર ! હે શરણાગતોની પીડાને હરનારા !
 આપને પ્રણામ કરીએ છીએ. હે કૃષ્ણ ! ભયંકર સંસારથી ખેદ પામીને શરણાગત
 થયેલા અમારું રક્ષણ કરો. હે નાથ ! હે મધુસૂદન ! આ જરાસંધ ઉપર અમે દોષ
 મૂકતા નથી. કેમકે રાજાઓ રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થાય એ તમારો અનુગ્રહ ગણવો
 જોઈએ. ૯ રાજ્યસંબંધી ઐશ્વર્યના મદથી છડી ગએલા રાજાઓ કલ્યાણને પામતા

મૃગતૃષ્ણાં યથા બાલા મન્યન્ત ઉદકાશયમ્ । એવં વૈકારિકીં માયામયુક્તા વસ્તુ ચક્ષતે ॥૧૧

વયં પુરા શ્રીમદનષ્ટદૃષ્ટયો જિગીષયાસ્યા ઇતરેતરસ્પૃધઃ ।

છન્તઃ પ્રજાઃ સ્વા અતિનિર્ઘૃણાઃ પ્રભો મૃત્યું પુરસ્ત્વાવિગણય્ય દુર્મદાઃ ॥૧૨॥

ત એવ કૃષ્ણાદ્ય ગમ્भीરરંહસા દુરન્તવીર્યેણ વિચાલિતાઃ શ્રિયઃ ।

કાલેન તન્વા ભવતોઽનુકમ્પયા વિનષ્ટદર્પાશ્ચરણૌ સ્મરામ તે ॥૧૩॥

અથો ન રાજ્યં મૃગતૃષ્ણારૂપિતં દેહેન શશ્વત્ પતતા રુજાં ભુવા ।

ઉપાસિતવ્યં સ્પૃહયામહે વિભો ક્રિયાફલં પ્રેત્ય ચ કર્ણરોચનમ્ ॥૧૪॥

તં નઃ સમાદિશોપાયં યેન તે ચરણાબ્જયોઃ । સ્મૃતિર્યથા ન વિરમેદપિ સંસરતામિહ ॥૧૫

કૃષ્ણાય વાસુદેવાય હરયે પરમાત્મેને । પ્રણતક્લેશનાશાય ગોવિન્દાય નમો નમઃ ॥૧૬

શ્રીશુક ઉવાચ

સંસ્તૂયમાનો ભગવાન્ રાજભિર્મુક્તબન્ધનૈઃ । તાનાહ કરુણસ્તાત શરણ્યઃ શ્લક્ષ્ણયા ગિરા ૧૭

નથી, કારણ કે તેઓ તમારી માયાથી મોહ પામીને અનિત્ય સંપત્તિઓને અવિચળ માને છે.^{૧૦} જેમ બાળકો ઝાંઝવાનાં પાણીને જળાશય માને, તેમ અવિવેકી લોકો અનેક વિકારવાળી અસ્થિર માયાને સ્થિર માને છે.^{૧૧} હે શ્રીકૃષ્ણ ! જે અમો પૂર્વે લક્ષ્મીના મદથી આંધળા થયેલા હતા, અને આ પૃથ્વીને જીતી લેવાની ઈચ્છાથી એક બીજાનો દ્વેષ કરનારા હતા, અને માથે મૃત્યુરૂપ આપને નહીં ગણકારી મદોન્મત્ત થઈને અત્યંત નિર્દયપણાથી પોતાની પ્રજાઓને મારતા હતા, તે જ અમો આજ તમારી કૃપાથી ગંભીર વેગવાળા તમારા શરીરરૂપ અને અપાર બળવાળા કાળને લીધે લક્ષ્મીથી ભ્રષ્ટ થતાં ગર્વ રહિત થઈને તમારાં ચરણાં સ્મરણ કરવાની આશા રાખીએ છીએ, માટે રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થવું એ આપનો અનુગ્રહ જ છે.^{૧૨-૧૩} હવે અમે નિરંતર ક્ષીણ થતા જતા અને રોગોના ક્ષેત્રરૂપ આ દેહથી ભોગવવા યોગ્ય તથા ઝાંઝવાનાં પાણી જેવા રાજ્યને તથા માત્ર કાનને જ રુચિ ઉપજાવનારા અને પરલોકમાં ભોગવવાના કર્મફળરૂપ સ્વર્ગાદિકને પણ ઈચ્છતા નથી.^{૧૪} એટલા માટે અમે અનેક યોનિઓમાં જતાં પણ જે ઉપાયથી અમને તમારા ચરણારવિંદનું સ્મરણ ભૂલાય નહીં એવા ઉપાયનો ઉપદેશ કરો.^{૧૫} કૃષ્ણ, વાસુદેવ, હરિ, પરમાત્મા, ગોવિંદ અને નમેલા લોકોના કલેશનો નાશ કરનારા આપને વારંવાર પ્રણામ કરીએ છીએ.^{૧૬}

શુકદેવજી કહે છે બંધનથી છૂટેલા રાજાઓ આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરતાં દયાળુ અને શરણાગતોનું રક્ષણ કરનાર ભગવાને મધુર વાણીથી રાજાઓને આ પ્રમાણે કહ્યું.^{૧૭}

શ્રીભગવાનુવાચ

અદ્યપ્રભૃતિ વો ભૂપા મય્યાત્મન્યખિલેશ્વરે । સુદૃઢા જાયતે ભક્તિર્બાઢમાશંસિતં તથા ॥૧૮

શ્રીશુક ઉવાચ

ઇત્યાદિશ્ય નૃપાન્ કૃષ્ણો ભગવાન્ ભુવનેશ્વરઃ । તેષાં ન્યયુક્તઃ પુરુષાન્ સ્ત્રિયો મજ્જનકર્મણિ ॥૨૪

ભગવાન કહે છે હે રાજાઓ ! તમો જેવું ધારો છો તે પ્રમાણે જ આજથી માંડી, તમોને જે હું સર્વનો ઈશ્વર, આત્મા છું. તે મારામાં અત્યંત દૃઢ ભક્તિ થશે.^{૧૮} હે રાજાઓ ! તમોએ ઠીક ધાર્યું છે અને સાચી વાત કરી છે. કારણ કે લક્ષ્મી અને ઐશ્વર્યના મદથી જે સ્વેચ્છાચાર પ્રાપ્ત થાય છે, એ મનુષ્યોને ગાંડા બનાવી દે છે.^{૧૯} સહસ્રાર્જુન, નહુષ, વેન, રાવણ, નરકાસુર અને બીજા પણ દેવ, દૈત્ય તથા મનુષ્યના રાજાઓ લક્ષ્મીના મદથી સ્થાનભ્રષ્ટ થયા છે.^{૨૦} એટલા જ માટે તમો પણ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય જે દેહાદિક પદાર્થો છે એ નાશવંત છે એમ જાણી, સાવધાનપણે ધર્મથી પ્રજાનું રક્ષણ કરજો અને યજ્ઞોથી મારું પૂજન કરજો.^{૨૧} તમે પુત્ર પૌત્રાદિક વંશનો વિસ્તાર કરતાં અને સુખ દુઃખ લાભ કે અલાભ જે કાંઈ આવે તેનું સેવન કરતાં મારામાં ચિત્ત રાખીને ફરજો.^{૨૨} મારામાં સારી રીતે મન રાખીને દેહાદિકમાં ઉદાસીન, આત્મારામ અને નિયમ સહિત રહેવાથી અંતે પરબ્રહ્મ એવો જે હું તે મને પામશો.^{૨૩}

શુકદેવજી કહે છે લોકોના ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને રાજાઓને આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરીને તેઓને સ્નાનાદિક કરાવવા સારું કેટલાક પુરુષો અને સ્ત્રીઓને આજ્ઞા કરી.^{૨૪} હે રાજા ! સહદેવ પાસે રાજાને યોગ્ય વસ્ત્ર, ભૂષણ, માળા અને લેપન કરવાનાં ચંદનો ચર્યાંને તેઓની પૂજા કરાવી, શણગારી, ઉત્તમ અન્નથી જમાડી તથા રાજાને યોગ્ય તાંબૂલ આદિ અનેક ભોગ ભોગવાવીને ભગવાને સત્કાર કરેલા અને સ્વચ્છ કુંડળ ધરનારા એ રાજાઓ કલેશથી મુકાવાને લીધે,

તે પૂજિતા મુકુન્દેન રાજાનો મૃષ્ટકુણ્ડલાઃ । વિરેજુર્મોચિતાઃ ક્લેશાત્ પ્રાવૃઙ્ક્તે યથા ગ્રહાઃ ૨૭
રથાન્ સદશ્ચનારોપ્ય મણિકાચ્છનભૂષિતાન્ । પ્રીણવ્ય સૂનૃતૈર્વાક્યૈઃ સ્વદેશાન્ પ્રત્યયાપયત્ ૨૮
એવં મોચિતાઃ કૃચ્છ્રાત્ કૃષ્ણેન સુમહાત્મના । યયુસ્તમેવ ધ્યાયન્તઃ કૃતાનિ ચ જગત્પતેઃ ૨૯
જગદુઃ પ્રકૃતિભ્યસ્તે મહાપુરુષચેષ્ટિતમ્ । યથાન્વશાસદ્ ભગવાંસ્તથા ચક્રુરતન્દ્રિતાઃ ॥૩૦
જરાસન્ધં ઘાતયિત્વા ભીમસેનેન કેશવઃ । પાર્થાભ્યાં સંયુતઃ પ્રાયાત્ સહદેવેન પૂજિતઃ ॥૩૧
ગત્વા તે ખ્રાણ્ડવપ્રસ્થં શઙ્ખાન્ દધ્મુર્જિતારયઃ । હર્ષયન્તઃ સ્વસુહૃદો દુર્હૃદાં ચાસુર્યાવહાઃ ॥૩૨
તચ્છુત્વા પ્રીતમનસ ઇન્દ્રપ્રસ્થનિવાસિનઃ । મેનિરે માગધં શાન્તં રાજા ચાસમનોરથઃ ॥૩૩
અભિવન્દ્યાથ રાજાનં ભીમાર્જુનજનાર્દનાઃ । સર્વમાશ્રાવયાચ્છ્રુરાત્મના યદનુષ્ટિતમ્ ॥૩૪
નિશમ્ય ધર્મરાજસ્તત્ કેશવેનાનુકંપિતમ્ । આનંદાશ્રુકલાં મુચ્ચન્ પ્રેમ્ણા નોવાચ કિંચન૩૫

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

कृष्णाद्यागमने त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥७३॥

વર્ષાઋતુના અંતમાં ગ્રહો જેમ શોભે તેમ શોભવા લાગ્યા. ૨૬-૨૭ સારા ઘોડાવાળા
અને મણિ તથા સુવર્ણથી શણગારેલા રથોમાં બેસાડી તથા મધુર વચનોથી પ્રસન્ન
કરી ભગવાને તેઓને પોતપોતાના દેશમાં મોકલ્યા. ૨૮ આ પ્રમાણે મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાને કષ્ટમાંથી છોડાવેલા રાજાઓ તે ભગવાનનું અને તેમના કર્મોનું ધ્યાન
કરતા કરતા પોતપોતાના દેશોમાં ગયા. ૨૯ તેઓ સ્વદેશમાં જઈને ભગવાને કરેલું
કામ પોતાના મંત્રીઓ આદિની પાસે કહી સંભળાવ્યું, અને ભગવાને આજ્ઞા કરી
હતી તે પ્રમાણે આજ્ઞા મૂકીને સર્વે કરવા લાગ્યા. ૩૦ ભગવાન ભીમસેનના હાથથી
જરાસંધને મરાવ્યા પછી સહદેવે કરેલી પૂજાનો સ્વીકાર કરી, અર્જુન તથા
ભીમસેનની સાથે ઈંદ્રપ્રસ્થમાં આવ્યા. ૩૧ શત્રુને જીતી આવેલા, સંબંધીઓને રાજી
કરતા અને શત્રુઓને પીડા કરનારા એ ત્રણે જણાએ ઈંદ્રપ્રસ્થમાં આવીને શંખનાદ
કર્યો. ૩૨ એ શંખનાદ સાંભળી રાજી થએલા ઈંદ્રપ્રસ્થના રહેવાસીઓએ જરાસંધ
મરણ પામવાનો નિશ્ચય કર્યો અને યુધિષ્ઠિર રાજાના સર્વે મનોરથ પૂર્ણ થયા. ૩૩
ભીમ, અર્જુન અને ભગવાને યુધિષ્ઠિર રાજાને પ્રણામ કરી પોતે જે કરી આવ્યા
હતા તે સર્વે વાત કહી સંભળાવી. ૩૪ ભગવાને અનુગ્રહ કર્યાની વાત સાંભળી.
આનંદથી અશ્રુને વહેવરાવતા યુધિષ્ઠિર રાજા પ્રેમના દબાણથી કાંઈ પણ બોલી
શક્યા નહીં. ૩૫

एति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो तौतेरमो अध्याय संपूर्ण।

अथ चतुःसप्ततितमोऽध्यायः (७४)

॥ श्रीशुकउवाच ॥

एवं युधिष्ठिरो राजा जरासन्धवधं विभोः । कृष्णस्य चानुभावं तं श्रुत्वा प्रीतस्तमब्रवीत् ॥१

युधिष्ठिर उवाच

ये स्युस्त्रैલोक्यगुरवः सर्वे लोकमहेश्वराः । वहन्ति दुर्लभं लब्ध्वा शिरसैवानुशासनम् ॥२
स भवानरविन्दाक्षो दीनानामीशमानिनाम् । धत्तेऽनुशासनं भूमंस्तदत्यन्तविडम्बनम् ॥३
न ह्येकस्याद्वितीयस्य ब्रह्मणः परमात्मनः । कर्मभिर्वर्धते तेजो ह्रसते च यथा रवेः ॥४
न वै तेऽजित भक्तानां ममाहमिति माधवः । त्वं तवेति च नानाधीः पशूनामिव वैकृता ॥५

श्रीशुक उवाच

इत्युक्त्वा यज्ञिये काले वव्रे युक्तान् स ऋत्विजः । कृष्णानुमोदितः पार्थो ब्राह्मणान् ब्रह्मवादिनः ६

अध्याय ७४

યુધિષ્ઠિરના રાજસૂય યજ્ઞમાં અગ્ર પૂજાના પ્રસંગે શ્રીકૃષ્ણે
શિશુપાળનો વધ કર્યો.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! આ પ્રમાણે જરાસંધનો વધ અને પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનો
પ્રભાવ સાંભળીને તથા શ્રીકૃષ્ણનું પોતાની આજ્ઞાને અનુસરવાપણું જોઈ પ્રસન્ન
થયેલા યુધિષ્ઠિર રાજાએ શ્રીકૃષ્ણને આ પ્રમાણે કહ્યું.^૧

યુધિષ્ઠિર કહે છે હે ઈશ્વર ! ત્રિલોકના ગુરુ સનકાદિક, સર્વે લોકો અને
લોકપાળ દેવતાઓ જે આપની આજ્ઞાને દુર્લભ માનીને ઘણા માનથી માથે યઠાવે
છે તે આપ, જે અમો દીન અને સમર્થપણાનું મિથ્યા અભિમાન ધરાવનારા છીએ.
તે અમારી આજ્ઞાને માથે યઠાવો છો એ આપને ન ઘટે એવું અનુકરણ છે.^{૨-૩}
અથવા જે આપ એક અદ્વિતીય, પરમાત્મા અને પરિપૂર્ણ છો તે આપને બીજાની
આજ્ઞા માનવાપણું વાસ્તવિક રીતે તો છે જ નહીં, છતાં જેમ ઉદય તથા
અસ્તપણાથી સૂર્યનું તેજ વૃદ્ધિ પામતું નથી કે ઘટતું પણ નથી. તેમ ભક્તો ઉપર
અનુગ્રહ કરવા સારુ શત્રુનો પરાજય કરવો એ આદિ કર્મોથી આપનું તેજ વૃદ્ધિ
પામતું નથી અને ઘટતું પણ નથી.^૪ હે અજિત ! હે માધવ ! અજ્ઞાની લોકોને જેવી
શરીરના સંબંધમાં “હું મારું, તું તારું” એવી ભેદ બુદ્ધિ હોય છે, એવી તમારા
ભક્તોને પણ હોતી નથી, ત્યારે તમને પોતાને તો ક્યાંથી જ હોય ?^૫

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે કહી ભગવાનની સંમતિથી યજ્ઞને યોગ્ય
સમયમાં તે યુધિષ્ઠિર રાજાએ બ્રહ્મવાદી યોગ્ય બ્રાહ્મણોનું હોતા આદિ ઋત્વિજરૂપે

દ્વૈપાયનો भरद्वाजः सुमन्तुर्गौतमोऽसितः । वसिष्ठश्च्यवनः कण्वो मैत्रेयः कवषस्त्रितः ॥७
 विश्वामित्रो वामदेवः सुमतिर्जैमिनिः ऋतुः । पैलः पराशरो गर्गो वैशम्पायन एव च ॥८
 अथर्वा कश्यपो धौम्यो रामो भार्गव आसुरिः । वीतिहोत्रो मधुच्छन्दा वीरसेनोऽकृतव्रणः ॥९
 उपहृतास्तथा चान्ये द्रोणभीष्मकृपादयः । धृतराष्ट्रः सहसुतो विदुरश्च महामतिः ॥१०
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा यज्ञदिदृक्षवः । तत्रेयुः सर्वराजानो राज्ञां प्रकृतयो नृप ! ॥११
 ततस्ते देवयजनं ब्राह्मणाः स्वर्णलाङ्गलैः । कृष्ट्वा तत्र यथाम्नायं दीक्षयाञ्चक्रिरे नृपम् ॥१२
 हैमाः किलोपकरणा वरुणस्य यथा पुरा । इन्द्रादयो लोकपाला विरिञ्चभवसंयुताः ॥१३
 सगणाः सिद्धगन्धर्वा विद्याधरमहोरगाः । मुनयो यक्षरक्षांसि खगकिन्नरचारणाः ॥१४
 राजानश्च समाहृता राजपत्यश्च सर्वशः । राजसूयं समीयुः स्म राज्ञः पाण्डुसुतस्य वै ॥१५
 मेनिरे कृष्णभक्तस्य सूपपन्नमविस्मिताः । अयाजयन् महाराजं याजका देववर्चसः ।

राजसूयेन विधिवत् प्राचेतसमिवामराः ॥१६।

સૌત્યેઽહન્યવનીપાલો યાજકાન્ સદસસ્પતીન્ । અપૂજયન્મહાભાગાન્ યથાવત્ સુસમાહિતઃ ૧૭

વરણ કર્યું.^૬ વેદવ્યાસ, ભરદ્વાજ, સુમંતુ, ગૌતમ, અસિત, વસિષ્ઠ, ચ્યવન, કણ્વ, મૈત્રેય, કવષ, ત્રિત, વિશ્વામિત્ર, વામદેવ, સુમતિ, જૈમિનિ, ઋતુ, પૈલ, પરાશર, ગર્ગ, વૈશંપાયન, અથર્વા, કશ્યપ, ધૌમ્ય, પરશુરામ, આસુરિ, વીતિહોત્ર, મધુચ્છંદા, વીરસેન અને અકૃતવ્રણ એ મુનિઓને યજ્ઞમાં વરાવ્યા.^{૭-૯} તેમજ યુધિષ્ઠિરના નિમંત્રણને લીધે બીજા પણ દ્રોણ, ભીષ્મ, કૃપાચાર્યાદિ પુત્રો સહિત ધૃતરાષ્ટ્ર, મોટીબુદ્ધિવાળા વિદુર, બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો, શૂદ્રો, સર્વે રાજાઓ અને રાજાઓના મંત્રી આદિ પણ યજ્ઞ જોવાની ઈચ્છાથી ત્યાં આવ્યા હતા.^{૧૦-૧૧} પછી બ્રાહ્મણોએ દેવતાઓનું યજન કરવાની ભૂમિને સુવર્ણના હળોથી ખેડાવીને ત્યાં વેદનાં વચન પ્રમાણે યુધિષ્ઠિર રાજાને દીક્ષા આપી.^{૧૨} એ યુધિષ્ઠિર રાજાના યજ્ઞમાં, પૂર્વે વરુણદેવના યજ્ઞની પેઠે, સરસામાન સોનાના કર્યા હતા. ઈંદ્રાદિક લોકપાળ, બ્રહ્મા, સદાશિવ, તેઓના પાર્ષદો, સિદ્ધ, ગંધર્વ, વિદ્યાધર, મોટા નાગ, મુનિઓ, યક્ષ, રાક્ષસ, પક્ષી, કિન્નર, ચારણ, રાજાઓ અને સર્વે રાજાઓની સ્ત્રીઓ, આ સર્વે યુધિષ્ઠિર રાજાના યજ્ઞમાં તેમના બોલાવવાથી આવ્યા હતા.^{૧૩-૧૫} એ સર્વે કાંઈ પણ વિસ્મય નહીં પામતાં ‘ભગવાનના ભક્તને એ સર્વે ઘટે છે’ એમ માનવા લાગ્યાં. દેવસરખા તેજવાળા ઋત્વિજો, જેમ વરુણને દેવતાઓએ યજન કરાવ્યું હતું, તેમ વિધિ સહિત રાજસૂયથી મહારાજ યુધિષ્ઠિરને યજન કરાવતા હતા.^{૧૬} સારી પેઠે સાવધાન યુધિષ્ઠિર રાજાએ સોમરસ કાઢવાના દિવસે

सदस्याग्र्यार्हणार्हं वै विमृशन्तः सभासदः । नाध्यगच्छन्नैकान्त्यात् सहदेवस्तदाब्रवीत् ॥१८
 अर्हति ह्यच्युतः श्रेष्ठ्यं भगवान् सात्वतां पतिः । एष वै देवताः सर्वा देशकालधनादयः ॥१९
 यदात्मकमिदं विश्वं ऋतवश्च यदात्मकाः । अग्निराहुतयो मन्त्राः सांख्यं योगश्च यत्परः ॥२०
 एक एवाद्वितीयोऽसावैतदात्म्यमिदं जगत् । आत्मनाऽऽत्माश्रयः सभ्याः सृजत्यवति हन्त्यजः
 विविधानीह कर्माणि जनयन् यदवेक्षया । ईहते यदयं सर्वः श्रेयो धर्मादिलक्षणम् ॥२२
 तस्मात् कृष्णाय महते दीयतां परमार्हणम् । एवं चेत् सर्वभूतानामात्मनश्चार्हणं भवेत् ॥२३
 सर्वभूतात्मभूताय कृष्णायानन्यदर्शने । देयं शान्ताय पूर्णाय दत्तस्यानन्त्यमिच्छता ॥२४
 इत्युक्त्वा सहदेवोऽभूत् तूष्णीं कृष्णानुभाववित् । तच्छ्रुत्वा तद्गुणैः सर्वे साधु साध्विति सत्तमाः ॥
 श्रुत्वा द्विजेरितं राजा ज्ञात्वा हार्दं सभासदाम् । समर्हयद्दृष्टीकेशं प्रीतः प्रणयविह्वलः ॥२६

મહાભાગ્યશાળી ઋત્વિજો અને સભા પતિઓની પૂજા કરવા માંડી.^{૧૭} સભાસદોમાં પહેલી પૂજા કોની કરવી ? એમ સભાસદોએ વિચાર કરતાં તે પૂજાને યોગ્ય ઘણા જણ હોવાને લીધે કાંઈ નિશ્ચય કરી શક્યા નહીં, ત્યારે સહદેવ આ પ્રમાણે બોલ્યા.^{૧૮}

સહદેવ કહે છે યાદવોના પતિ ભક્તવત્સલ ભગવાન. શ્રીકૃષ્ણ જ મુખ્ય પૂજા માટે શ્રેષ્ઠતાને યોગ્ય છે; કેમકે શ્રીકૃષ્ણ જ સર્વ દેવતા, દેશ, કાળ અને ધનાદિકરૂપ છે.^{૧૯} યજ્ઞો અને આ સર્વજગત શ્રીકૃષ્ણરૂપ જ છે. અર્થાત્ સર્વના અંતર્યામી આત્મા શ્રીકૃષ્ણ જ છે. અગ્નિઓ, આહુતિઓ, મંત્રો, સાંખ્ય અને ઉપાસના એ સર્વે શ્રીકૃષ્ણને માટે છે.^{૨૦} આ શ્રીકૃષ્ણ એકજ અદ્વિતીય છે. અર્થાત્ તેની જોડે બીજો કોઈ આવી શકે તેમ નથી. સર્વ જગતનું મૂળતત્ત્વ એ જ છે. હે સભાસદો ! અજન્મા અને સ્વાશ્રય ભગવાન પોતે જ આ જગતને સ્રજે છે, પાળે છે અને પ્રલય કરે છે.^{૨૧} આ સર્વે લોકો શ્રીકૃષ્ણના અનુગ્રહથી જ અનેક પ્રકારનાં સત્કર્મ કરીને ધર્માદિકરૂપ પુરુષાર્થને સિદ્ધ કરે છે.^{૨૨} આટલા માટે મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણને જ ઉત્તમ પૂજા આપો, અને એમ કરશો તો સર્વપ્રાણીઓનું અને પોતાનું પણ પૂજન થશે.^{૨૩} જે પુરુષ દાનના અનંતફળને ઈચ્છતો હોય તેણે જે શ્રીકૃષ્ણ સર્વપ્રાણીઓના આત્મા, ભેદમતિનો નાશ કરનાર, શાંત અને પૂર્ણ છે તે શ્રીકૃષ્ણને જ દેવું જોઈએ.^{૨૪}

શુકદેવજી કહે છે ભગવાનના પ્રભાવને જાણનારા સહદેવ આટલું બોલીને ચુપ રહ્યા. આ વચન સાંભળીને સર્વે મહાત્મા પુરુષો “સારું સારું” એમ વખાણવા લાગ્યા. ^{૨૫} બ્રાહ્મણોનો શબ્દ સાંભળી અને સભાસદોનો અભિપ્રાય જાણી રાજી

તત્પાદાવવનિજ્યાપઃ શિરસા લોકપાવનીઃ । સભાર્યઃ સાનુજામાત્યઃ સકુટુમ્બોઽવહન્મુદા ૨૭
વાસોભિઃ પીતકૌશેયૈર્ભૂષણૈશ્ચ મહાધનૈઃ । અર્હયિત્વાશ્રુપૂર્ણાક્ષો નાશકત્ સમવેક્ષિતુમ્ ॥૨૮
ઇત્યં સભાજિતં વીક્ષ્ય સર્વે પ્રાઞ્જલયો જનાઃ । નમો જયેતિ નેમુસ્તં નિપેતુઃ પુષ્પવૃષ્ટયઃ ॥૨૯
ઇત્યં નિશમ્ય દમઘોષસુતઃ સ્વપીઠાદુત્થાય કૃષ્ણાગુણવર્ણનજાતમન્યુઃ ।

ઉત્ક્ષિપ્ય બાહુમિદમાહ સદસ્યમર્ષી સંશ્રાવયન્ ભગવતે પરુષાણ્યમીતઃ ॥૩૦॥

ईशो दुरत्ययः काल इति सत्यवती श्रुतिः । वृद्धानामपि यद् बुद्धिर्बालवाक्यैर्विभिद्यते ॥३१
यूयं पात्रविदां श्रेष्ठा मा मन्ध्वं बालभाषितम् । सदसस्पतयः सर्वे कृष्णो यत् सम्मतोऽर्हणे ॥३२
तपोविद्याव्रतधरान् ज्ञानविध्वस्तकल्मषान् । परमर्षीन् ब्रह्मनिष्ठान् लोकपालैश्च पूजितान् ॥३३
सदस्पतीनतिक्रम्य गोपालः कुलपांसनः । यथा काकः पुरोडाशं सपर्या कथमर्हति ॥३४
वर्णाश्रमकुलापेतः सर्वधर्मबहिष्कृतः । स्वैरवतीं गुणैर्हीनः सपर्या कथमर्हति ॥३५

થયેલા અને સ્નેહથી વિહ્વળ થયેલા યુધિષ્ઠિર રાજાએ સર્વપ્રથમ ભગવાનની પૂજા કરી. ૨૬ રાજા, તેમની સ્ત્રીઓ, ભાઈઓ અને મંત્રીઓએ તથા તેમના કુટુંબે ભગવાનનાં ચરણ ધોઈને જગતને પવિત્ર કરનાર તેનું જળ પ્રીતિથી માથે ચઢાવ્યું. ૨૭ પીળાં રેશમી વસ્ત્ર અને ઘણા મૂલ્યનાં આભૂષણોથી ભગવાનનું પૂજન કરી, યુધિષ્ઠિર રાજા આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવવાથી તેમની સામું જોઈ શક્યા નહીં. ૨૮ આ પ્રમાણે ભગવાનનો સત્કાર થયેલો જોઈ સર્વે લોકો હાથ જોડી “નમો નમો જય જય” એવા શબ્દો કરી ભગવાનને નમ્યા અને પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી. ૨૯ આ શબ્દો સાંભળી ભગવાનના ગુણોના વર્ણનથી જેને કોઈ ઉત્પન્ન થયો છે, એવો શિશુપાળ સભામાં નિર્ભયપણે પોતાના આસન પરથી ઊભો થઈ, હાથ ઊંચો કરીને અસહનતાથી ભગવાનને કઠણ વચન સાંભળાવવા સારુ આ પ્રમાણે બોલ્યો. ૩૦

શિશુપાળ કહે છે ‘કાળ અલંઘ્ય અને સમર્થ છે. એવી લોકોની વાત સાચી છે; કેમકે બાળકના વચનથી વૃદ્ધલોકોની બુદ્ધિ પણ ફરી જાય છે. ૩૧ હે સભાસદો ! તમે પાત્ર જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ થઈને, આ બાળક સહદેવના બોલવાથી કૃષ્ણ અગ્ર પૂજાને યોગ્ય માનવામાં આવે છે, તેને માનો મા. ૩૨ તપ, વિદ્યા અને વ્રતને ધરનારા, જ્ઞાનથી સર્વદોષ રહિત થયેલા, બ્રહ્મમાં નિષ્ઠાવાળા અને લોકપાળોએ પણ પૂજેલા એવા જે મોટા ઋષિઓ, આ સભાના સભાપતિઓ છે તે ઋષિઓને મૂકી દઈ, ગોવાળ અને કુળને વટલાવનાર આ કૃષ્ણ પૂજાને યોગ્ય કેમ મનાય છે ? કાગડો પુરોડાશને યોગ્ય હોય જ નહીં. ૩૩-૩૪ વર્ણ, આશ્રમ તથા કુળથી ભ્રષ્ટ,

ययातिनैषां हि कुलं शप्तं सद्भिर्बहिष्कृतम् । वृथापानरतं शश्वत् सपर्या कथमर्हति ॥३६
ब्रह्मर्षिसेवितान् देशान् हित्वैतेऽब्रह्मवर्चसम् । समुद्रं दुर्गमाश्रित्य बाधन्ते दस्यवः प्रजाः ॥३७
एवमादीन्यभद्राणि बभाषे नष्टमङ्गलः । नोवाच किञ्चिद् भगवान् यथा सिंहः शिवारुतम् ॥ ३८
भगवन्निन्दनं श्रुत्वा दुःसहं तत्सभासदः । कर्णौ पिधाय निर्जग्मुः शपन्तश्चेदिपं रुषा ॥३९
निन्दां भगवतः शृण्वंस्तत्परस्य जनस्य वा । ततो नापैति यः सोऽपि यात्यधः सुकृताच्च्युतः ४०
ततः पाण्डुसुताः ऋद्धा मत्स्यकैकयसृञ्जयाः । उदायुधाः समुत्तस्थुः शिशुपालजिघांसवः ४१
ततश्चैद्यस्त्वसम्भ्रान्तो जगृहे खड्गचर्मणी । भर्त्सयन् कृष्णपक्षीयान् राज्ञः सदसि भारत ! ४२
तावदुत्थाय भगवान् स्वान् निर्वाय स्वयं रुषा । शिरः क्षुरान्तचक्रेण जहारापततो रिपोः ४३
शब्दः कोलाहलोऽप्यासीत् शिशुपाले हते महान् । तस्यानुयायिनो भूपा दुद्रुवुर्जीवितैषिणः ४४
सर्वे धर्मोत्थी બહિષ્કૃત થયેલો, સ્વછંદ રીતે વર્તનાર અને ગુણ વગરનો આ કૃષ્ણ શી રીતે પૂજાને યોગ્ય ગણાય ? ૩૫ યયાતિ રાજાના શાપને લીધે સત્પુરુષોએ બહિષ્કૃત કરેલું અને નિરંતર વૃથા મદિરા પીવામાં લાગેલું આ લોકોનું કુળ શી રીતે પૂજાને યોગ્ય થાય ? ૩૬ આ બહારવટિયા લોકો (યાદવો) બ્રહ્મર્ષિઓએ સેવેલા દેશોને છોડી દઈ સમુદ્રરૂપી જે ગઢમાં વેદ સંબંધી તેજ રહે જ નહીં. તે ગઢમાં રહીને પ્રજાઓને દુઃખ દે છે. ૩૭

શુકદેવજી કહે છે જેનું પુણ્ય નાશ પામ્યું હતું એવો શિશુપાળ આ પ્રમાણે ઘણાં દુર્વચન બોલ્યો, પણ શિયાળના શબ્દને સાંભળીને જેમ સિંહ કાંઈ પણ ન બોલે. તેમ એ વચન સાંભળીને ભગવાન કાંઈ પણ ન બોલ્યા. ૩૮ સભાસદો એ ભગવાનની અસહ્ય નિંદાને સાંભળી, કોધથી શિશુપાળને ગાળો દેતા દેતા પોતાના કાન બંધ કરીને ઊઠી ગયા. ૩૯ ભગવાનની અથવા ભગવાનના ભક્તની નિંદા સાંભળીને તે સ્થળમાંથી જે માણસ ખસી ન જાય તે માણસ પોતાના પુણ્યમાંથી ભ્રષ્ટ થઈને નરકમાં પડે છે. ૪૦ પછી કોધ પામેલા પાંડવો અને મત્સ્ય, કૈક્ય તથા સૃજય વંશના ક્ષત્રિયો શિશુપાળને મારી નાખવાની ઈચ્છાથી હથિઆર ઊંચકીને ઊભા થયા. ૪૧ હે રાજા ! એ જોઈને સભામાં શ્રીકૃષ્ણના પક્ષના રાજાઓને ધિક્કારતા શિશુપાળે પણ નિર્ભય રીતે ઢાલ તલવાર લીધી. ૪૨ તેટલીવારમાં આ મારો પાર્ષદ મારા સરખો જ બળવાન છે તેથી આ સર્વેને મારી નાખશે, માટે મારે જ તરત મારવો જોઈએ, આવા અભિપ્રાયથી ભગવાને તરત પોતે ઊઠીને પોતાના પક્ષવાળાઓને વારતાં કોધથી જે શિશુપાળ સામો આવતો હતો તે શિશુપાળનું માથું સજાયા સરખી ધારવાળા ચક્રથી કાપી નાખ્યું. ૪૩ શિશુપાળ મરણ પામતાં

ચૈદ્યદેહોત્થિતં જ્યોતિર્વાસુદેવમુપાવિશત્ । પશ્યતાં સર્વભૂતાનામુલ્કેવ ભુવિ યાચ્ચ્યુતા ॥૪૫
જન્મત્રયાનુગુણિતવૈરસંરઘ્યા ધિયા । ધ્યાયંસ્તન્મયતાં યાતો ભાવો હિ ભવકારણમ્ ॥૪૬
ત્રહત્વિશ્ચ્યઃ સસદસ્યેશ્ચો દક્ષિણાં વિપુલામદાત્ । સર્વાન્ સમ્પૂજ્ય વિધિવચ્ચક્રેઽવભૃથમેકરાટ્
સાધયિત્વા ઋતું રાજ્ઞઃ કૃષ્ણો યોગેશ્વરેશ્ચરઃ । ઉવાસ કતિચિન્માસાન્ સુહૃદ્ધિરભિયાચિતઃ ૪૮
તતોઽનુજ્ઞાપ્ય રાજાનમનિચ્છન્તમપીશ્વરઃ । યયૌ સભાર્યઃ સામાત્યઃ સ્વપુરં દેવકીસુતઃ ॥૪૯
વર્ણિતં તદુપાઘ્યાન્ મયા તે બહુવિસ્તરમ્ । વૈકુણ્ઠવાસિનોર્જન્મ વિપ્રશાપાત્ પુનઃ પુનઃ ॥૫૦
રાજસૂયાવભૃથ્યેન સ્નાતો રાજા યુધિષ્ઠિરઃ । બ્રહ્મક્ષત્રસભામધ્યે શુશુભે સુરરાડિવ ॥૫૧
રાજા સભાજિતાઃ સર્વે સુરમાનવચ્ચેરાઃ । કૃષ્ણાં ઋતું ચ શંસન્તઃ સ્વધામાનિ યયુર્મુદા ॥૫૨
દુર્યોધનમૃતે પાપં કર્ત્વિ કુરુકુલામયમ્ । યો ન સેહે શ્રિયં સ્પ્ષીતાં દૃષ્ટ્વા પાણ્ડુસુતસ્ય તામ્ ૫૩
ય ઇદં કીર્તયેદ્વિષ્ણોઃ કર્મ ચૈદ્યવધાદિકમ્ । રાજમોક્ષં વિતાનં ચ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥૫૪

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

शिशुपालवधो नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥७४॥

ભારે કોલાહલ શબ્દ થઈ રહ્યો, અને શિશુપાળને અનુસરનારા રાજાઓ જીવવાની ઈચ્છાથી ભાગી ગયા. ૪૪ આકાશમાંથી પડેલી ઉલ્કા જેમ પૃથ્વીમાં પેશી જાય, તેમ શિશુપાળના દેહમાંથી નીકળેલું તેજ, સર્વે પ્રાણીઓ દેખતાં ભગવાનમાં પ્રવેશી ગયું. (અર્થાત્ શિશુપાળ ભગવાનના પાર્ષદ પણાને પામ્યો.) ૪૫ ત્રણ જન્મમાં વારંવાર વેરના આવેશવાળી બુદ્ધિથી જેના મનમાં ભગવાનનું જ ધ્યાન લાગી રહ્યું હતું એવો શિશુપાળ ફરીવાર ભગવાનનો પાર્ષદ થયો; કેમકે મનની ભાવના જ જન્મનું કારણ છે. ૪૬ ચક્રવર્તી યુધિષ્ઠિર રાજાએ ઋત્વિજોને અને સભાપતિઓને મોટી દક્ષિણા આપી, અને સર્વલોકોનું પૂજન કરીને અવભૃથસ્નાન કર્યું. ૪૭ યોગેશ્વરોના ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન યુધિષ્ઠિર રાજાનો યજ્ઞ સિદ્ધ કરાવીને પછી સંબંધીઓની માગણી ને આધારે કેટલાક મહિના સુધી ત્યાં ઈંદ્રપ્રસ્થમાં જ રહ્યા. ૪૮ પછી ભગવાન, યુધિષ્ઠિર રાજાની ઈચ્છા ન હતી, તોપણ તેમની આજ્ઞા લઈને પોતાની સ્ત્રીઓ અને મંત્રીઓની સાથે દ્વારકામાં પધાર્યા. ૪૯ વૈકુંઠમાં રહેનારા જય વિજયના વારંવાર જન્મ બ્રાહ્મણોના શાપને લીધે થયા, એ આખ્યાન ઘણા વિસ્તારથી મેં તમારી પાસે કહી સંભળાવ્યું. ૫૦ રાજસૂયના અવભૃથસ્નાનથી નાહેલા યુધિષ્ઠિર રાજા, બ્રાહ્મણો અને ક્ષત્રિયોની સભામાં ઈંદ્રની પેઠે શોભતા હતા. ૫૧ રાજાએ સત્કાર કરેલા, શ્રીકૃષ્ણના તથા યજ્ઞના વખાણ કરતા દેવ, માણસ

अथ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः (७५)

॥ राजोवाच ॥

अजातशत्रोस्तं दृष्ट्वा राजसूयमहोदयम् । सर्वे मुमुदिरे ब्रह्मन् ! नृदेवा ये समागताः ॥१
दुर्योधनं वर्जयित्वा राजानः सर्षयः सुराः । इति श्रुतं नो भगवंस्तत्र कारणमुच्यताम् ॥२

ऋषिरुवाच

पितामहस्य ते यज्ञे राजसूये महात्मनः । बान्धवाः परिचर्यायां तस्यासन् प्रेमबन्धनाः ॥३
भीमो महानसाध्यक्षो धनाध्यक्षः सुयोधनः । सहदेवस्तु पूजायां नकुलो द्रव्यसाधने ॥४
गुरुशुश्रूषणे जिष्णुः कृष्णः पादावनेजने । परिवेषणे द्रुपदजा कर्णो दाने महामनाः ॥५
युयुधानो विकर्णश्च हार्दिक्यो विदुरादयः । बाह्लीकपुत्रा भूर्याद्या ये च सन्तर्दनादयः ॥६

અને પ્રમથ લોકો આનંદથી પોતપોતાના સ્થાનકોમાં ગયા. ૫૨ પાપી કળિયુગના અંશરૂપ અને કુરુ રાજાના કુળમાં રોગરૂપ એક દુર્યોધન કે જે યુધિષ્ઠિર રાજાની વૃદ્ધિ પામેલી લક્ષ્મીને સહન ન કરી શક્યો, તે વિના બીજા સર્વે લોકો રાજી થયા. ૫૩ રાજાઓને છોડાવ્યા, યજ્ઞ કરાવ્યો અને શિશુપાળને માર્યો. ઈત્યાદિક શ્રીકૃષ્ણની આ લીલાનું જે વર્ણન કરે તે સર્વે પાપોથી છૂટે છે. ૫૪

इति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो युमोत्तरमो अध्याय संपूर्ण।

अध्याय ७५

दुर्योधनं तु यथेष्टं मानलंगं.

પરીક્ષિત રાજા પૂછે છે હે મહારાજ ! યુધિષ્ઠિર રાજાના યજ્ઞમાં આવેલા મનુષ્યો, દેવતાઓ, રાજાઓ અને ઋષિઓ રાજસૂયનો મહોત્સવ જોઈને સર્વે રાજી થયા, પણ તેઓને મધ્યે એક દુર્યોધન રાજી ન થયો. એમ મેં તમારી પાસેથી સાંભળ્યું તેમાં જે કારણ હોય તે કહો. ૧-૨ શુકદેવજી કહે છે તમારા દાદા મહાત્મા યુધિષ્ઠિર રાજાના રાજસૂયમાં પ્રેમના બંધનને લીધે તેમના બાંધવો કામકાજમાં લાગ્યા હતા. ૩ ભીમસેન રસોડાના ઉપરી થયા, દુર્યોધન ધનનો ઉપરી થયો, સહદેવ પૂજાનું કામ કરતા હતા, નકુલ ધન મેળવવાનું કામ કરતો હતો. ૪ અર્જુન ગુરુજનની સેવાના કામમાં લાગ્યા હતા, શ્રીકૃષ્ણ મહાત્માઓના પગ ધોવાના કામમાં હતા, દ્રૌપદી પીરસવાના કામમાં હતાં, ઉદાર મનવાળો કર્ણ દાનના કામમાં લાગ્યો હતો. ૫ હે રાજા ! સાત્યકિ, કર્ણ, કૃતવર્મા, વિદુરાદિક, ભૂરિ આદિ બાલિક

નિરૂપિતા મહાયજ્ઞે નાનાકર્મસુ તે તદા । પ્રવર્તન્તે સ્મ રાજેન્દ્ર ! રાજ્ઞઃ પ્રિયચિકીર્ષવઃ ॥૭

ઋત્વિક્સદસ્યબહુવિત્સુ સુહૃત્તમેષુ સ્વિષ્ટેષુ સૂનૃતસમર્હણદક્ષિણાભિઃ ।

ચૈદ્વે ચ સાત્વતપતેશ્ચરણં પ્રવિષ્ટે ચક્રુસ્તતસ્ત્વવભૃથસ્ત્રપનં દ્યુનદ્યામ્ ॥૮॥

મૃદ્ભ્રુશઙ્કુપણવધુન્ધુર્યાનકગોમુખાઃ । વાદિત્રાણિ વિચિત્રાણિ નેદુરાવભૃથોત્સવે ॥૯

નર્તક્યો નનૃતુર્હૃષ્ટા ગાયકા યૂથશો જગુઃ । વીણાવેણુતલોન્નાદસ્તેષાં સ દિવમસ્પૃશત્ ॥૧૦

ચિત્રધ્વજપતાકાગૈરિભેન્દ્રસ્યન્દનાર્વિભિઃ । સ્વલઙ્કૃતૈઃર્મટૈર્મૂપા નિર્યયુઃ રુક્મમાલિનઃ ॥૧૧

યદુસૃજ્જયકામ્બોજકુરુકેકયકોસલાઃ । કમ્પયન્તો ભુવં સૈન્યૈર્યજમાનપુરઃસરાઃ ॥૧૨

સદસ્યર્વિવિદ્વજશ્રેષ્ઠા બ્રહ્મઘોષેણ ભૂયસા । દેવર્ષિપિતૃગન્ધર્વાસ્તુષ્ટુવુઃ પુષ્પવર્ષિણઃ ॥૧૩

સ્વલઙ્કૃતા નરા નાર્યો ગન્ધસ્ત્રગ્ભૂષણામ્બરૈઃ । વિલિમ્પન્ત્યોઽભિષિન્ચન્ત્યો વિજહુર્વિવિધૈ રસૈઃ ૧૪

તૈલગોરસગન્ધોદહરિદ્રાસાન્દ્રકુઙ્કુમૈઃ । પુમ્ભિર્લિસાઃ પ્રલિમ્પન્ત્યો વિજહુર્વારયોષિતઃ ॥૧૫

ગુપ્તા નૃભિર્નિરગમન્નુપલબ્ધુમેતદ્ દેવ્યો યથા દિવિ વિમાનવરૈર્નૈદેવ્યઃ ।

તા માતુલેયસચ્ચિભિઃ પરિષિચ્યમાનાઃ સત્રીડહાસવિકસદ્વદના વિરેજુઃ ॥૧૬॥

રાજાના પુત્રો અને સંતર્દનાદિક કે જેઓને મોટા યજ્ઞમાં નોખાનોખા કામમાં ઉપરી ઠરાવ્યા હતા, તેઓ સર્વે યુધિષ્ઠિર રાજાનું પ્રિય કરવાની ઈચ્છાથી તે તે કામોમાં લાગ્યા હતા. ૯-૧૦ ઋત્વિજ, સભાસદ, ઘણું જાણનારા બીજા પણ વિદ્વાનો અને પ્યારા સંબંધીઓનું મધુર વાણી, અલંકારાદિક અને દક્ષિણાઓથી પૂજન થયા પછી અને શિશુપાળ શ્રીકૃષ્ણના ચરણમાં પ્રવેશ કર્યા પછી યુધિષ્ઠિર રાજાએ પણ ગંગાજીમાં અવભૃથસ્નાન કર્યું. ૮ એ અવભૃથના ઉત્સવમાં મૃદંગ, શંખ, પણવ, નોબત, નગારા અને ગોમુખ આદિ વિચિત્ર વાજાં વાગતાં હતાં. ૯ રાજી થયેલી વેશ્યાઓ નાયતી હતી, ટોળેટોળાં ગવૈયાઓ ગાતા હતા, તેઓનો મોટો શબ્દ આકાશ સુધી વ્યાપ્ત થઈ રહ્યો હતો. ૧૦ સોનાની માળા પહેરનારા યદુ, સૃજય, કમ્બોજ, કુરુ, કેકય અને કોસલ દેશના રાજાઓ વિચિત્ર ધ્વજ તથા પતાકાઓથી યુક્ત અને ખૂબ શણગારેલા મોટા હાથીઓ, રથો અને ઘોડાઓ પર બેસીને શણગારેલા યોદ્ધાઓની સાથે મહારાજ યુધિષ્ઠિરને આગળ કરી, પૃથ્વીને કંપાવતા થકા અવભૃથ સ્નાન કરવા ગામ બહાર નીકળ્યા. ૧૧-૧૨ સભાસદો, ઋત્વિજ અને મોટા મોટા બ્રાહ્મણો વેદનો ભારે શબ્દ કરતા નીકળ્યા. દેવ, ઋષિ, પિતૃ, અને ગંધર્વો સ્તુતિ કરતા હતા તથા ફૂલની વૃષ્ટિ કરતા હતા. ૧૩ સુગંધ, માળા, ભૂષણ અને વસ્ત્રોથી સારી રીતે શણગારેલી સ્ત્રીઓ અને પુરુષો અનેક પ્રકારના દહીં, દૂધ આદિ રસોથી એક બીજાને લેપન કરી અને ભીંજવીને વિહાર કરતા હતા. ૧૪

તા દેવરાનુત સચ્ચીન્ સિષિચુર્દ્વૃતીભિઃ કિલ્ત્રામ્બરા વિવૃતગાત્રકુચોરુમધ્યાઃ ।

ઔત્સુક્યમુક્તકબરાચ્ચવમાનમાલ્યાઃ ક્ષોભં દધુર્મલધિયાં રુચિરૈર્વિહારૈઃ ॥૧૭॥

સ સપ્રાડ્ રથમારુદઃ સદશ્ચં રુક્મમાલિનમ્ । વ્યરોચત સ્વપત્નીભિઃ ક્રિયાભિઃ ઋતુરાડિવ ૧૮

પત્નીસંજાજાવમૃથ્યૈશ્ચરિત્વા તે તમૃત્વિજઃ । આચાન્તં સ્નાપયાન્નકુર્ગુર્જ્ઞાયાં સહ કૃષ્ણયા ॥૧૯

દેવદુન્દુભયો નેદુર્નરદુન્દુભિભિઃસમમ્ । મુમુચુઃ પુષ્પવર્ષાણિ દેવર્ષિપિતૃમાનવાઃ ॥૨૦

સસ્તુસ્ત્રત તતઃ સર્વે વર્ણાશ્રમયુતા નરાઃ । મહાપાતક્યપિ યતઃ સદ્યો મુચ્યેત કિલ્તિભાષા ૨૧

અથ રાજાહતે ક્ષૌભે પરિધાય સ્વલઙ્કૃતઃ । ઋત્વિક્સદસ્યવિપ્રાદીનાનર્ચાભરણામ્બરૈઃ ॥૨૨

બન્ધુજ્ઞાતિનૃપાન્ મિત્રસુહૃદોઽન્યાંશ્ચ સર્વશઃ । અભીક્ષ્ણં પૂજયામાસ નારાયણપરો નૃપઃ ॥૨૩

તેલ, ગોરસ, સુગંધી જળ, હળદર અને ઘાટાં કેસરોથી પુરુષોએ લેપન કરેલી

અને પુરુષોને તે પદાર્થોથી લેપન કરતી વેશ્યાઓ વિહાર કરતી હતી. ૧૬ એ ઉત્સવ

જોવા સારુ ઉત્તમ વિમાનમાં બેસીને જેમ દેવાંગનાઓ નીકળી હતી, તેમ

યોદ્ધાઓએ રક્ષણ કરેલી ઈન્દ્રપ્રસ્થના રાજાઓની રાજસ્ત્રીઓ પણ સુંદર

પાલખીઓ ઉપર સવાર થઈને સ્નાન કરવા સારુ નીકળી હતી. મામાના દીકરા

શ્રીકૃષ્ણ અને મિત્રોએ રાણીઓ ઉપર રંગ આદિ ફેંકી રહ્યા હતા, તેથી રાણીઓના

મુખો લાજ સહિત હસવાથી ખીલી ઊઠેલાં હતાં, અને તેથી અતિશે શોભતી

હતી. ૧૬ ઉત્સુકપણાને લીધે છૂટી ગયેલા ચોટલાઓમાંથી ફૂલ ખરતાં હતાં એવી,

અને વસ્ત્રો ભીંજાઈ જવાને લીધે જેઓનાં ગાત્ર, સ્તન, સાથળ અને મધ્યભાગ

સ્પષ્ટ દેખવામાં આવતાં હતાં એવી તે રાજ્ય પત્નીઓ, પોતાના દિયર અને મિત્રોને

ચામડાના ચંત્રોથી પાણી નાખીને ભીંજવતી હતી અને એવા એવા સુંદર વિહારોથી

કામી લોકોના મનમાં કામજવર ઉત્પન્ન કરતી હતી. ૧૭ સારા ઘોડાવાળા અને

સુવર્ણની માળાઓ વાળા રથમાં બેઠેલા તે ચક્રવર્તી યુધિષ્ઠિર રાજા, ક્રિયાઓથી

જાણે દેહધારી રાજસૂય શોભતો હોય તેમ પોતાની સ્ત્રીઓથી શોભતા હતા. ૧૮

પત્નીસંયાજ નામનું કર્મ અને અવભૃથ સંબંધી કર્મ કરીને જેણે આચમન લીધું

છે. એવા તે યુધિષ્ઠિર રાજાને ઋત્વિજોએ ગંગાજીમાં દ્રૌપદીની સાથે નવરાવ્યા. ૧૯

તે સમયે માણસોના દુદુંભીઓની સાથે દેવતાઓનાં દુદુંભીઓ પણ વાગતાં હતાં.

દેવ, ઋષિ, પિતૃ અને મનુષ્યો ફૂલની વૃષ્ટિ કરતા હતા. ૨૦ એ અવભૃથસ્નાનમાં

વર્ણ આશ્રમવાળા સર્વે માણસોએ સ્નાન કર્યું, કેમકે એ સ્નાન કરે તો મહાપાપી

પણ તરત પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. ૨૧ પછી નવાં વસ્ત્ર પહેરી, સારી રીતે

શણગારેલા રાજાઓ, આભરણ અને વસ્ત્રોથી ઋત્વિજ, સભાસદ અને બ્રાહ્મણો

સર્વે જનાઃ સુરુચો મણિકુण्डलस्रगुष्णीषकञ्चुकदुकूलमहार्घ्यहाराः ।

નાર્યશ્ચ કુण्डलयुगालकवृन्दजुष्टवक्त्रश्रियः कनकमेखलया विरेजुः ॥૨૪॥

અર્થત્વિજો મહાશીલાઃ સદસ્યા બ્રહ્મવાદિનઃ । બ્રહ્મક્ષત્રિયવિદ્શૂદ્રા રાજાનો યે સમાગતાઃ ૨૫
દેવર્ષિપિતૃભૂતાનિ લોકપાલાઃ સહાનુગાઃ । પૂજિતાસ્તમનુજ્ઞાપ્ય સ્વધામાનિ યયુર્નૃપ ! ॥૨૬
હરિદાસસ્ય રાજર્ષે ! રાજસૂયમહોદયમ્ । નૈવાતૃપ્યન્ પ્રશંસન્તઃ પિબન્ મર્ત્યોઽમૃતં યથા ॥૨૭
તતો યુધિષ્ઠિરો રાજા સુહૃત્સમ્બન્ધિબાન્ધવાન્ । પ્રેમ્ણા નિવાસયામાસ કૃષ્ણં ચ ત્યાગકાતરઃ ૨૮
ભગવાનપિ તત્રાઙ્ગ! ન્યવાત્સીત્તત્રિયઙ્કરઃ । પ્રસ્થાપ્ય યદુવીરાંશ્ચ સામ્બાદીંશ્ચ કુશસ્થલીમ્ ૨૯
ઇત્યં રાજા ધર્મસુતો મનોરથમહાર્ણવમ્ । સુદુસ્તરં સમુત્તીર્ય કૃષ્ણોનાસીદ્ ગતજ્વરઃ ॥૩૦
ઐકદાન્તઃપુરે તસ્ય વીક્ષ્ય દુર્યોધનઃ શ્રિયમ્ । અતપ્યદ્ રાજસૂયસ્ય મહિત્વં ચાચ્યુતાત્મનઃ ૩૧

यस्मिन् नरेन्द्रवितिजेन्द्रसुरेन्द्रलक्ष्मीर्नाना विभान्ति किल विश्वसृजोपक्लृप्ताः ।

તાભિઃ પતીન્ દ્રુપદરાજસુતોપતસ્થે યસ્યાં વિષક્તહૃદયઃ કુરુરાડતપ્યત્ ॥૩૨॥

આદિની પૂજા કરી. ૨૨ નારાયણને આધીન યુધિષ્ઠિર રાજાએ બંધુ, જ્ઞાતી, રાજાઓ, મિત્ર, સંબંધીઓ અને બીજા પણ સર્વે લોકોની વારંવાર પૂજા કરી. ૨૩ એ સમયે દેવતા સરખી કાંતિવાળા તથા મણિના કુંડળ, માળા, પાઘડી, ઝૂલડી, વસ્ત્ર અને અમૂલ્ય હાર ધરનારા સર્વે પુરુષો શોભતા હતા. કુંડળની જોડ અને કેશના સમૂહથી ચમકતી મુખની શોભાવાળી સ્ત્રીઓ પણ સોનાની કટિમેખલાથી શોભતી હતી. ૨૪ ઉત્તમ સ્વભાવવાળા ઋત્વિજો, બ્રહ્મવાદી સભાસદો, બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો, શૂદ્રો, રાજાઓ, દેવ, ઋષિ, પિતૃ, ભૂત અને અનુચર સહિત લોકપાળો તે સર્વે યજ્ઞમાં આવ્યા હતા. તેઓ સત્કાર પામી યુધિષ્ઠિર રાજાની સંમતિ લઈને પોતપોતાના સ્થાનકોમાં ગયા. ૨૫-૨૬ માણસ જેમ અમૃત પીતાં તૃપ્તિ ન પામે તેમ એ સર્વે લોકો ભગવાનના ભક્ત યુધિષ્ઠિર રાજાના રાજસૂય સંબંધી ઉત્સવની પ્રશંસા કરતાં તૃપ્તિ પામતા ન હતા. ૨૭ પછી જે યુધિષ્ઠિર રાજા પોતાના પ્રિય બાંધવોના વિરહને ન ખમી શકે એવા, હતા તેથી તે રાજાએ પ્રેમને લીધે પોતાના મિત્રો, સંબંધીઓ, બંધવો અને શ્રીકૃષ્ણને ઈંદ્રપ્રસ્થમાં જ રાખ્યા. ૨૮ યુધિષ્ઠિર રાજાનું પ્રિય કરનારા ભગવાન પણ સાંબ આદિક વીર યાદવોને દ્વારકામાં મોકલીને પોતે ઈંદ્રપ્રસ્થમાં જ રહ્યા. ૨૯ આ પ્રમાણે ધર્મના પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા શ્રીકૃષ્ણની સહાયથી રાજસૂયના મનોરથરૂપી દુસ્તર મહાસાગરને તરીને સંતાપ રહિત થયા. ૩૦ પછી એક દિવસે ભગવાનમાં જ ચિત્ત રાખનારા યુધિષ્ઠિર રાજાના અંતઃપુરની ભારે લક્ષ્મીને અને રાજસૂયના મહિમાને જોઈને દુર્યોધન મનમાં બળવા

यस्मिन्स्तदा मधुपतेर्महिषीसहस्रं श्रोणीभरेण शनकैः कृणदङ्घ्रिशोभम् ।

મધ્યે સુચારુ કુચકુઙ્કમશોણહારં શ્રીમન્મુખં પ્રચલકુण्डलकुन्तलाढ्यम् ॥૩૩॥

સભાયાં મયક્લૃપાયાં ક્ષાપિ ધર્મસુતોઽધિરાટ્ । વૃત્તોઽનુજૈર્બન્ધુશ્ચ કૃષ્ણોનાપિ સ્વચક્ષુષા ૩૪
આસીનઃ કાઙ્ચને સાક્ષાદાસને મધવાનિવ । પારમેષ્ઠ્યશ્રિયા જુષ્ટઃ સ્તૂયમાનશ્ચ વન્દિભિઃ ૩૫
તત્ર દુર્યોધનો માની પરીતો ભ્રાતૃભિર્નૃપ ! । કિરીટમાલી ન્યવિશદસિહસ્તઃ ક્ષિપન્ રુષા ॥૩૬
સ્થલેઽધ્યગૃહ્ણાદ્ વસ્ત્રાન્તં જલં મત્વા સ્થલેઽપતત્ । જલે ચ સ્થલવદ્ બ્રાન્ત્યા મયમાયાવિમોહિતઃ ॥
જહાસ ભીમસ્તં દૃષ્ટ્વા સ્ત્રિયો નૃપતયોઽપરે । નિવાર્યમાણા અપ્યઙ્ગ રાજ્ઞા કૃષ્ણાનુમોદિતાઃ ॥૩૮
સ વ્રીહિતોઽવાગવદનો રુષા જ્વલન્ નિષ્ક્રમ્ય તૂષ્ણીં પ્રયયૌ ગજાહ્યમ્ ।

हाहेति शब्दः सुमहानभूत् सतामजातशत्रुर्विमना इवाभवत् ।

બભૂવ તૂષ્ણીં ભગવાન્ ભુવો ભરં સમુજ્જિહીર્ષુર્ભ્રમતિ સ્મ યદ્દૃશા ॥૩૯॥

લાગ્યો. ૩૧ યુધિષ્ઠિર રાજાના અંતઃપુરમાં મયદાનવે રચેલી સંપત્તિ, રાજાઓ, દૈત્યોના અધિપતિઓ અને દેવતાના અધિપતિઓની અનેક પ્રકારની વિભૂતિઓ શોભતી હતી. એ વિભૂતિઓની સાથે દ્રૌપદી પોતાના પતિને સેવતાં હતાં, જેમાં મન લાગી રહેવાથી દુર્યોધનને પરિતાપ થયો. ૩૨ જે અંતઃપુરમાં નિતંબના ભારને લીધે ધીરે ધીરે ઝમકતાં ઝાંઝરોથી શોભી રહેલા પગવાળી, સુંદર કટીવાળી, સ્તનના કેસરથી રાતા થયેલા હારોવાળી, શોભતાં મુખવાળી અને હાલતાં કુંડળ તથા કેશવાળી ભગવાનની હજારો સ્ત્રીઓ ફરતી હતી, તે અંતઃપુરની શોભા જોઈને દુર્યોધનના મનમાં અસહ્ય પરિતાપ થયો. ૩૩ એક દિવસે મયદાનવે રચેલી સભામાં ભાઈઓ, બંધુઓ અને પોતાની આંખ સરખા શ્રીકૃષ્ણથી વીંટાઈને ચક્રવર્તી યુધિષ્ઠિર રાજા, સોનાના સિંહાસન ઉપર સાક્ષાત્ ઈંદ્રની પેઠે શોભતા હતા, ચક્રવર્તીપણાની લક્ષ્મી દીપી રહી હતી અને બંદીજનો સ્તુતિ કરતા હતા. ૩૪-૩૫ હે રાજા ! તે સમયમાં અભિમાની રાજાઓથી વીંટાએલો કિરીટ તથા માળાને ધરનારો અને જેના હાથમાં તલવાર હતી એવો દુર્યોધન, ક્રોધથી દ્વારપાળ આદિને ધમકી દેતો તે સભામાં આવ્યો. ૩૬ સભામાં જ્યાં સ્થળ હતું ત્યાં જળની ભ્રાંતિને લીધે દુર્યોધને પોતાનાં કપડાં ઊંચાં લીધાં, અને જ્યાં જળ હતું ત્યાં સ્થળ સમજીને જળમાં પડ્યો. આવી રીતે મયદાનવની માયાથી મોહ પામેલા દુર્યોધનને જોઈને ભીમસેન, સ્ત્રીઓ અને બીજા રાજાઓ યુધિષ્ઠિરે વારવા માંડ્યા તોપણ શ્રીકૃષ્ણની સંમતિથી હાંસી કરવા લાગ્યા. ૩૭-૩૮ લજાએલો અને ક્રોધથી બળતો દુર્યોધન નીચું મોઢું કરી ચુપચાપ સભામાંથી નીકળીને હસ્તિનાપુરમાં ગયો. આ જોઈને સત્પુરુષો

एतत्तेऽभिहितं राजन् ! यत्पुष्टोऽहमिह त्वया । सुयोधनस्य दौरात्म्यं राजसूये महाक्रतौ ॥४०

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

दुर्योधनमानभङ्गे नाम पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥७५॥

अथ षट्सप्ततितमोऽध्यायः (७६)

॥ श्रीशुक उवाच ॥

अथान्यदपि कृष्णस्य शृणु कर्माद्भूतं नृप ! । ऋीडानरशरीरस्य यथा सौभपतिर्हतः ॥१
शिशुपालसखः शाल्वो रुक्मिण्युद्वाह आगतः । यदुभिर्निर्जितः संख्ये जरासन्धादयस्तथा २
शाल्वः प्रतिज्ञामकरोत् शृण्वतां सर्वभूभुजाम् । अयादवीं क्षमां करिष्ये पौरुषं मम पश्यत ३
इति मूढः प्रतिज्ञाय देवं पशुपतिं प्रभुम् । आराधयामास नृप ! पांसुमुष्टिं सकृद् ग्रसन् ॥४
संवत्सरान्ते भगवानाशुतोष उमापतिः । वरेणच्छन्दयामास शाल्वं शरणमागतम् ॥५

મોટો ડાડાકાર કરવા લાગ્યા અને યુધિષ્ઠિર રાજા મનમાં ઉદાસ થઈ ગયા.
પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવાને ઈચ્છતા, અને જેની દૃષ્ટિથી દુર્યોધનને ભ્રાંતિ થઈ હતી
એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તો યુપ જ રહ્યા. ૩૯ હે રાજા ! મોટા રાજસૂયયજ્ઞમાં
દુર્યોધનની દુષ્ટતા વિષે તમે જે મને પૂછ્યું હતું તે સર્વે કહી સંભળાવ્યું. ૪૦
ઈતિ શ્રીમદ્ મહાપુરાણ ભાગવતના દશમ સ્કંધનો પંચોત્તરમો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

અધ્યાય ૭૬

यादवोनुं शात्व साधे युद्ध यतां प्रद्युम्नने घायल करतो शात्वन्नो
षणवान मंत्री द्युमान.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! હવે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને શાલ્વને મારવાનું બીજું
પણ અદ્ભુત કામ કર્યું હતું, તેની કથા સાંભળો. ૧ શિશુપાળનો મિત્ર શાલ્વ રાજા
રુક્મિણીના વિવાહમાં આવ્યો હતો, ત્યારે યુદ્ધમાં તેને યાદવોએ જીતી લીધો હતો
અને જરાસંધ આદિ બીજા રાજાઓને પણ જીતી લીધા હતા. ૨ સર્વે રાજાઓના
સાંભળતાં એ શાલ્વે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે “હું પૃથ્વીને યાદવો વગરની કરીશ.
મારો પુરુષાર્થ જુવો” ૩ મૂઢ શાલ્વરાજા આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરીને સદાશિવની
આરાધના કરવા લાગ્યો અને આરાધના કરતાં માત્ર ધૂળની એક મૂઠી ફાકીને જ
રહેતો હતો. ૪ સદાશિવ તરત પ્રસન્ન થાય એવા છે, તોપણ ભગવાનના દ્વેષી
શાલ્વને વરદાન દેવું વ્યર્થ જાણી એક વર્ષ પૂરું થયા પછી શાલ્વને વર માગવાનું

देवासुरमनुष्याणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् । अभेद्यं कामगं वव्रे स यानं वृष्णिभीषणम् ॥६
तथेति गिरिशदिष्टो मयः परपुरञ्जयः । पुरं निर्माय शाल्वाय प्रादात् सौभमयस्मयम् ॥७
स लब्ध्वा कामगं यानं तमोधाम दुरासदम् । ययौ द्वारवतीं शाल्वो वैरं वृष्णिकृतं स्मरन् ॥८
निरुद्ध्य सेनया शाल्वो महत्या भरतर्षभ ! । पुरीं बभञ्जोपवनान्युद्यानानि च सर्वशः ॥९
सगोपुराणि द्वाराणि प्रासादाद्भ्रूलतोलिकाः । विहारान् स विमानान्यान्निपेतुः शस्त्रवृष्टयः १०
शिला द्रुमाश्चाशनयः सर्पा आसारशर्कराः । प्रचण्डशक्रवातोऽभूद् रजसाऽऽच्छ्रिता दिशः ११
इत्यर्द्यमाना सौभेन कृष्णस्य नगरीं भृशम् । नाभ्यपद्यत शं राजंस्त्रिपुरेण यथा मही ॥१२
प्रद्युम्नो भगवान् वीक्ष्य बाध्यमाना निजाः प्रजाः । मा भैष्टेत्यभ्यधाद्वीरो रथारूढो महायशाः १३
सात्यकिश्चारुदेष्णश्च साम्बोऽक्रूरः सहानुजः । हार्दिक्यो भानुविन्दश्च गदश्च शुक्रसारणौ १४
अपरे च महेष्वासा रथयूथपयूथपाः । निर्वयुर्दशिता गुप्ता रथेभाश्चपदातिभिः ॥१५
ततः प्रववृते युद्धं शाल्वानां यदुभिः सह । यथासुराणां विबुधैस्तुमुलं लोमहर्षणम् ॥१६

કહ્યું. ૫ શાલ્વ રાજાએ દેવ, અસુર, મનુષ્ય, ગંધર્વ, નાગ અને રાક્ષસોથી ભેદી
શકાય નહીં એવું, ઈચ્છા પ્રમાણે પહોંચે એવું અને યાદવોને ત્રાસ આપનારું વિમાન
માગ્યું. ૬ “તથાસ્તુ” એમ કહીને મહાદેવે આજ્ઞા કરતાં શત્રુઓના પુરને જીતનાર
મયદાનવે સૌભ નામનું વિમાન બનાવીને શાલ્વને આપ્યું. ૭ ઈચ્છા થાય ત્યાં
પહોંચનાર અને બીજાથી પમાય નહીં એવું અને અંધકારના સ્થાનકરૂપ વિમાન
મેળવીને યાદવોએ કરેલા વૈરને સંભારતો તે શાલ્વરાજા દ્વારકા ઉપર આવ્યો. ૮
હે રાજા ! મોટી સેનાથી દ્વારકાને ઘેરી લઈને તેના સર્વે બગીચા અને વાડીઓને
ભાંગવા લાગ્યો. ૯ ગોપુર, દ્વાર, પ્રાસાદ, મેડીઓ, ભીંતો અને વિહારનાં સ્થાનકોને
ભાંગવા લાગ્યો. મોટા સૌભ વિમાનમાંથી શસ્ત્રની વૃષ્ટિ થવા લાગી. ૧૦ પથ્થરા,
ઝાડ, ઉલ્કાપાત, સર્પ અને ભારે કરાની વૃષ્ટિ થવા લાગી. ભયંકર વંટોળીઓ
ઉત્પન્ન થયો અને ધૂળથી દિશાઓ ઢંકાઈ ગઈ. ૧૧ ત્રિપુરાસુરે પીડા કરવા માંડતાં
જેમ પૃથ્વીને સુખ મળ્યું ન હતું, તેમ શાલ્વે બહુ જ પીડા કરવા માંડતાં ભગવાનની
નગરી દ્વારકાને કોઈ રીતે સુખ થયું નહીં. ૧૨ મહાવીર અને મોટી કીર્તિવાળા
પ્રદ્યુમ્ને પોતાની પ્રજાને પીડાતી જોઈ રથમાં બેસીને “બીશો નહીં” એમ કહ્યું. ૧૩
સાત્યકિ, સાંબ, અકૂરજી, કૃતવર્મા, ગદ, શુક અને બીજા પણ મોટા ધનુષવાળા
મહારથીઓના અધિપતિઓ કવચ પહેરી, રથ, હાથી, ઘોડા અને પાળાઓને સાથે
લઈને બહાર નીકળ્યા. ૧૪-૧૫ પછી જેમ દૈત્ય અને દેવતાઓની સાથે યુદ્ધ થયું
હતું, તેમ શાલ્વની સેનાવાળાઓને યાદવોની સાથે તુમુલ અને રુવાડાં ઊભાં કરે

તાશ્ચ સૌભપતેર્માયા દિવ્યાસ્ત્રૈ રુક્મિણીસુતઃ । ક્ષણેન નાશયામાસ નૈશં તમ ઇવોષ્ણગુઃ ॥૧૭
વિવ્યાધ પઞ્ચવિંશત્યા સ્વર્ણપુઙ્ગુરયોમુઘૈઃ । શાલ્વસ્ય ધ્વજિનીપાલં શરૈઃ સન્નતપર્વભિઃ ॥૧૮
શતેનાતાડયચ્છાલ્વમેકૈકેનાસ્ય સૈનિકાન્ । દશભિર્દશભિર્નેતૃન્ વાહનાનિ ત્રિભિસ્ત્રિભિઃ ૧૯
તદ્દુતં મહત્ કર્મ પ્રદ્યુમ્નસ્ય મહાત્મનઃ । દૃષ્ટ્વા તં પૂજયામાસુઃ સર્વે સ્વપરસૈનિકાઃ ॥૨૦
બહુરૂપૈકરૂપં તદ્ દૃશ્યતે ન ચ દૃશ્યતે । માયામયં મયકૃતં દુર્વિભાવ્યં પરૈરભૂત્ ॥૨૧
ઠ્ઠચિદ્ ભૂમૌ ઠ્ઠચિદ્ વ્યોમ્નિ ગિરિમૂર્ધ્નિ જલે ઠ્ઠચિત્ । અલાતચક્રવદ્ ભ્રામ્યત્ સૌભં તદ્ દુરવસ્થિતમ્
યત્ર યત્રોપલક્ષ્યેત સસૌભઃ સહસૈનિકઃ । શાલ્વસ્તતસ્તતોઽમુઞ્ચન્ શરાન્ સાત્વતયૂથપાઃ ॥૨૩
શરૈરગ્ન્યર્કસંસ્પર્શૌરાશીવિષદુરાસદૈઃ । પીડ્યમાનપુરાનીકઃ શાલ્વોઽમુહ્યત્ પરેરિતૈઃ ॥૨૪
શાલ્વાનીકપશસ્ત્રૌઘૈર્વૃષ્ણિવૈરા ભૃશાર્દિતાઃ । ન તત્યજૂ રણં સ્વં સ્વં લોકદ્વયજિગીષવઃ ૨૫
શાલ્વામાત્યો દ્યુમાન્ નામ પ્રદ્યુમ્નં પ્રાક્પ્રપીડિતઃ । આસાદ્ય ગદયા મૌર્વ્યા વ્યાહત્ય વ્યનદ્ બલી ॥
પ્રદ્યુમ્નં ગદયા શીર્ણવક્ષઃસ્થલમરિન્દમમ્ । અપોવાહ રણાત્ સૂતો ધર્મવિદ્ દારુકાત્મજઃ ૨૭

એવું યુદ્ધ થયું. ૧૬ જેમ સૂર્ય રાત્રીના અંધારાનો નાશ કરે તેમ પ્રદ્યુમ્ને ક્ષણ માત્રમાં દિવ્ય અસ્ત્રોથી શાલ્વની માયાઓનો નાશ કરી નાખ્યો. ૧૭ સુવર્ણની પુંખવાળાં, લોઢાના મુખવાળાં અને નમેલી અણીવાળાં પરચીશ બાણોથી પ્રદ્યુમ્ને શાલ્વના સેનાપતિને વીંધી નાખ્યો. ૧૮ સો બાણ શાલ્વને માર્યાં, એક એક બાણ તેના દરેક યોદ્ધાઓને માર્યું, દશ દશ બાણ સારથીઓને માર્યાં અને ત્રણ ત્રણ બાણ વહાનોને માર્યાં. ૧૯ મહાત્મા પ્રદ્યુમ્નનું એ મોટું અદ્ભુત કામ જોઈને સર્વે પોતાની તથા શત્રુની સેનાના યોદ્ધાઓ તેમનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. ૨૦ શાલ્વનું તે વિમાન કોઈ સમયે એક રૂપ અને કોઈ સમયે બહુરૂપ થઈ જતું હતું અને કોઈક સમયે દેખાતું પણ ન હતું. આવી રીતે મયદાનવે માયાથી બનાવેલું તે વિમાન શત્રુઓના ધારવામાં પણ આવતું ન હતું. ૨૧ ક્યારેક ધરી ઉપર, ક્યારેક આકાશમાં, ક્યારેક પર્વતના શિખર ઉપર અને ક્યારેક જળમાં ફરતું તે સૌભ વિમાન ઉંબાડીઆના ચક્રની પેઠે સ્થિર રહેતું ન હતું. ૨૨ વિમાન અને યોદ્ધાઓ સહિત શાલ્વ જ્યાં દેખાતો ત્યાં યાદવોના યૂથપતિઓ બાણો નાખતા હતા. ૨૩ અગ્નિ અને સૂર્યના સરખા સ્પર્શવાળા અને સર્પની પેઠે ત્રાસ આપનારા યાદવોએ મૂકેલા બાણોથી પોતાનું વિમાન અને યોદ્ધાઓ પીડા પામતાં શાલ્વ મુંઝાઈ ગયો. ૨૪ આલોક તથા પરલોકમાં સુખ પામવાની ઈચ્છાવાળા વીર યાદવો શાલ્વના સેનાપતિનાં ઘણાં શસ્ત્રોથી બહુ જ પીડાતા હતા, તોપણ પોતપોતાની રણભૂમિને છોડતા ન હતા. ૨૫ પ્રથમ પ્રદ્યુમ્ને પીડેલા શાલ્વના બળવાન મંત્રી દ્યુમાને, પ્રદ્યુમ્ન સામો આવી તેમને મોટી ગદા મારીને

લબ્ધસંજ્ઞો મુહૂર્તેન કાર્ષ્ણઃ સારથિમબ્રવીત્ । અહો અસાધ્વિદં સૂત! યદ્ રણાન્મેઽપસર્પણમ્ ૨૮
ન યદૂનાં કુલે જાતઃ શ્રૂયતે રણવિચ્ચુતઃ । વિના મત્ ક્લીબચિત્તેન સૂતેન પ્રાપ્તકિલ્બિષાત્ ૨૯
કિં નુ વક્ષ્યેઽભિસદ્ગમ્ય પિતરૌ રામકેશવૌ । યુદ્ધાત્ સમ્યગપત્રાન્તઃ પૃષ્ઠસ્તત્રાત્મનઃ ક્ષમમ્ ૩૦
વ્યક્તં મે કથયિષ્યન્તિ હસન્ત્યો ભ્રાતૃજામયઃ । ક્લૈબ્યં કથં કથં વીર! તવાન્યૈઃ કથ્યતાં મૃદેઃ ૩૧

સારથિરુવાચ

ધર્મ વિજાનતાઽઽયુષ્મન્ કૃતમેતન્મયા વિભો । સૂતઃ કૃચ્છ્રાગતં રક્ષેદ્ રથિનં સારથિં રથી ॥૩૨
એતદ્વિદિત્વા તુ ભવાન્ મયાપોવાહિતો રણાત્ । ઉપસૃષ્ટઃ પરેણેતિ મૂર્ચ્છિતો ગદયા હતઃ ॥૩૩

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

शाल्वयुद्धे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥७६॥

ગર્જના કરી. ૨૬ શત્રુઓને મારનાર પ્રદ્યુમ્ન કે જેમનું વક્ષઃસ્થળ ગદાથી ફાટી ગયું તેમને, ધર્મ જાણનારો દારુકનો પુત્ર સારથિ, યુદ્ધમાંથી દૂર લઈ ગયો. ૨૭ થોડીવારમાં ભાન આવતાં પ્રદ્યુમ્ને સારથિને કહ્યું કે અહો ! હે સારથિ ! તું યુદ્ધમાંથી મને દૂર લઈ ગયો એ ભૂંડું કર્યું. ૨૮ જે મને નપુંસક સરખા ચિત્તવાળા સારથિએ દૂષિત કરી દીધો. તે મારા વિના બીજો કોઈ યાદવના કુળમાં જન્મેલો યુદ્ધમાંથી ભાગેલો સાંભળવામાં આવ્યો નથી. ૨૯ તે હું યુદ્ધમાંથી ખસી ગયો, તેથી હવે મારા પિતા શ્રીકૃષ્ણ અને બલભદ્ર મળીને તેઓ પૂછશે ત્યારે, મારી યોગ્યતા વિષે સારી રીતે શું બોલી શકીશ ? ૩૦ મારા ભાઈઓની સ્ત્રીઓ “હે વીર ! બીજાઓની સાથે યુદ્ધ કરતાં તમારું કેમ થયું હતું તે કહો” એમ હસતાં હસતાં બોલીને અવશ્ય મને નપુંસક ઠરાવશે. ૩૧

સારથિ કહે છે હે મોટા આયુષ્યવાળા ! હે પ્રભુ ! મેં ધર્મ સમજીને આ કામ કર્યું છે. રથમાં બેસનારને કષ્ટ પડે ત્યારે સારથિએ તેની રક્ષા કરવી જોઈએ, અને સારથિને કષ્ટ પડે ત્યારે રથમાં બેસનારાએ તેની રક્ષા કરવી જોઈએ. ૩૨ તમને શત્રુની ગદાનો પ્રહાર વાગવાથી પીડા પામીને મૂર્છિત થઈ ગયા જાણી, હું યુદ્ધમાંથી દૂર લઈ ગયો હતો. ૩૩

इति श्रीमद् महापुराणे भागवतना दशम स्कंधानो छोटैरमो अध्याय संपूर्ण.

અથ સપ્તસપ્તતિતમોઽધ્યાયઃ (૭૭)

॥ શ્રીશુક ઉવાચ ॥

સ તૂપસ્પૃશ્ય સલિલં દંશિતો ધૃતકાર્મુકઃ । નય માં દ્યુમતઃ પાર્શ્વ વીરસ્યેત્યાહ સારથિમ્ ॥૧
વિધમન્તં સ્વસૈન્યાનિ દ્યુમન્તં રુક્મિણીસુતઃ । પ્રતિહત્ય પ્રત્યવિધ્યન્નારાચૈરશ્વિભિઃ સ્મયન્ ॥૨
ચતુર્ભિશ્ચતુરો વાહાન્ સૂતમેકેન ચાહનત્ । દ્વાભ્યાં ધનુશ્ચ કેતું ચ શરેણાન્યેન વૈ શિરઃ ॥૩
ગદસાત્યકિસામ્બાદ્યા જઘ્નુઃ સૌભપતેર્બલમ્ । પેતુઃ સમુદ્રે સૌભેયાઃ સર્વે સંછિન્નકન્ધરાઃ ॥૪
એવં યદૂનાં શાલ્વાનાં નિઘ્નતામિતરેતરમ્ । યુદ્ધં ત્રિણવરાત્રં તદભૂત્તુમુલમુલ્બળમ્ ॥૫
ઇન્દ્રપ્રસ્થં ગતઃ કૃષ્ણ આહૂતો ધર્મસૂનુના । રાજસૂયેઽથ નિર્વૃત્તે શિશુપાલે ચ સંસ્થિતે ॥૬
કુરુવૃદ્ધાનનુજ્ઞાપ્ય મુનીંશ્ચ સસુતાં પૃથામ્ । નિમિત્તાન્યતિઘોરાણિ પશ્યન્ દ્વારવર્તી યયૌ ॥૭
આહ ચાહમિહાયાત આર્યમિશ્રાભિસદ્ગતઃ । રાજન્યાશ્ચૈદ્યપક્ષીયા નૂનં હન્યુઃ પુરીં મમ ॥૮
વીક્ષ્ય તત્ કદનં સ્વાનાં નિરૂપ્ય પુરરક્ષણમ્ । સૌભં ચ શાલ્વરાજં ચ દારુકં પ્રાહ કૈશવઃ ૧

અધ્યાય ૭૭

માયાવી શાલ્વનો તથા તેના વિમાનનો શ્રીકૃષ્ણે નાશ કર્યો.

શુકદેવજી કહે છે જળનું આયમન લઈ ધનુષ ધરીને સજજ થયેલા તે પ્રદ્યુમ્ને સારથિને કહ્યું કે “મને વીર દ્યુમાનની પાસે લઈ જા.”^૧ પોતાના સૈન્યનો નાશ કરતા દ્યુમાનને રોકીને પ્રદ્યુમ્ને હસતાં હસતાં તેને આઠ બાણથી વીંધ્યો.^૨ તેમાં ચાર બાણથી ચાર ઘોડા માર્યા, એક બાણથી સારથિને માર્યો, બે બાણથી ધનુષ તથા ધ્વજા કાપી નાખી અને એક બાણથી દ્યુમાનનું માથું કાપી નાખ્યું.^૩ ગદ, સાત્યકિ અને સાંબ આદિ યાદવો શાલ્વના સૈન્યને મારવા લાગ્યા. માથાં કપાઈ જતાં સૌભ વિમાનમાં બેઠેલા સર્વે સમુદ્રમાં પડવા લાગ્યા.^૪ આવી રીતે યાદવો અને શાલ્વના પક્ષના લોકો એક બીજાને મારતાં તે તુમુલ અને ભયંકર યુદ્ધ સત્યાવીશ રાત્રી સુધી ચાલ્યું.^૫ યુધિષ્ઠિર રાજાએ બોલાવવાથી ઈંદ્રપ્રસ્થમાં ગયેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન રાજસૂય પૂરો થયા પછી અને શિશુપાળ મરી ગયા પછી વૃદ્ધ કૌરવોની, મુનિઓની અને પુત્રો સહિત કુંતીની આજ્ઞા લઈને અત્યંત ભયંકર શુકનો જોતા જોતા દ્વારકામાં જવા નીકળ્યા.^{૬-૭} માર્ગમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે “હું બલભદ્ર સહિત અહીં આવ્યો છું, તો શિશુપાલના પક્ષના રાજાઓ અવશ્ય મારી નગરીને મારતા હશે.”^૮ વિચાર કરતા કરતા દ્વારકા પાસે આવ્યા ત્યાં સૌભ વિમાનને, શાલ્વ રાજાને અને તેથી થતા પોતાના સૈન્યના નાશને જોઈ, દ્વારિકાની રક્ષા કરવા માટે બળભદ્રને મોકલ્યા. પછી ભગવાને દારુકને કહ્યું કે

રથં પ્રાપય મે સૂત ! શાલ્વસ્યાન્તિકમાશુ વૈ । સમ્ભ્રમસ્તે ન કર્તવ્યો માયાવી સૌભરાડયમ્ ૧૦
ઇત્યુક્તશ્ચોદયામાસ રથમાસ્થાય દારુકઃ । વિશન્તં દદૃશુઃ સર્વે સ્વે પરે ચારુણાનુજમ્ ॥૧૧
શાલ્વશ્ચ કૃષ્ણમાલોક્ય હતપ્રાયબલેશ્વરઃ । પ્રાહરત્ કૃષ્ણસૂતાય શક્તિં ભીમરવાં મૃથે ॥૧૨
તામાપતન્તીં નભસિ મહોલ્કામિવ રંહસા । ભાસયન્તીં દિશઃ શૌરિઃ સાયકૈઃ શતધાચ્છિન્નત્ ૧૩
તં ચ ષોડશભિર્વિદ્ધ્વા બાણૈઃ સૌભં ચ खे भ्रमत् । અવિધ્યચ્છરસન્દોહૈઃ खं सूर्य इव रश्मिभिः ૧૪
શાલ્વઃ શૌરેસ્તુ દોઃસવ્યં સશાર્દ્ઙ્ શાર્દ્ઙ્ધન્વનઃ । બિભેદ ન્યપતદ્દસ્તાત્ શાર્દ્ઙ્માસીત્તદદ્ધુતમ્ ૧૫
હાહાકારો મહાનાસીદ્ ભૂતાનાં તત્ર પશ્યતામ્ । વિનદ્ય સૌભરાડુચ્ચૈરિદમાહ જનાર્દનમ્ ॥૧૬
યત્ત્વયા મૂઢ ! નઃ સખ્યુર્ભ્રાતુર્ભાર્યા હ્તેક્ષતામ્ । પ્રમત્તઃ સ સભામધ્યે ત્વયા વ્યાપાદિતઃ સઘ્વા ૧૭
તં ત્વાદ્ય નિશિતૈર્બાણૈરપરાજિતમાનિનમ્ । નયામ્યપુનરાવૃત્તિં યદિ તિષ્ઠેર્મમાગ્રતઃ ॥૧૮

શ્રીભગવાનુવાચ

વૃથા ત્વં કત્થસે મન્દ ! ન પશ્યસ્યન્તિકેઽન્તકમ્ । પૌરુષં દર્શયન્તિ સ્મ શૂરા ન બહુભાષિણઃ ૧૯

“હે સારથિ ! મારા રથને શાલ્વની પાસે તરત પહોંચાડી દે. આમાં તારે સભ્રમ કરવો નહીં, કેમકે આ શાલ્વ રાજા માયાવી છે.”^{૧૦} આ પ્રમાણે ભગવાને આજ્ઞા કરતાં દારુકે રથ ઉપર સારી રીતે બેસીને તેને હાંક્યો. પોતાના અને પરાયા સર્વે લોકોએ યુદ્ધમાં ભગવાનની ધ્વજામાં રહેલા ગરુડને આવતાં જોયા. અર્થાત્ ગરુડધ્વજ રથ ઉપર વિરાજમાન શ્રીકૃષ્ણને રણસંગ્રામમાં પ્રવેશતા જોયા.^{૧૧} જેના ઘણા ખરા સેનાપતિઓ મરણ પામ્યા હતા, એવા શાલ્વરાજાએ યુદ્ધમાં ભગવાનને આવ્યા જોઈ તેમના સારથિ ઉપર ભયંકર શબ્દવાળી સાંગ નાખી.^{૧૨} આકાશમાં વીજળીની પેઠે ભારે વેગથી આવતી અને દિશાઓમાં પ્રકાશ કરતી તે સાંગને શ્રીકૃષ્ણે પોતાના બાણોથી અનેક કટકા કરી કાપી નાખી.^{૧૩} સોળ બાણથી શાલ્વને પણ વીંધી નાખતાં, સૂર્ય જેમ પોતાના કિરણોથી આકાશને વીંધે, તેમ આકાશમાં ફરતા સૌભ વિમાનને બાણના સમૂહથી વીંધી નાખ્યું.^{૧૪} શાલ્વ રાજાએ શ્રીકૃષ્ણનો ડાબો હાથ કે જેમાં શારંગ ધનુષ હતું તેને ભેદી નાખ્યો, તેથી ભગવાનના હાથમાંથી શારંગધનુષ પડી ગયું, એ ભારે આશ્ચર્ય થયું.^{૧૫} તે સમયમાં જોનારા પ્રાણીઓએ મોટો હાહાકાર કરી મેલ્યો. શાલ્વ રાજાએ મોટી ગર્જના કરીને ભગવાનને કહ્યું કે હે મૂઢ ! અમારા દેખતાં અમારા મિત્રની સ્ત્રીને તું હરી ગયો છે; વળી રાજસૂયની સભાની અંદર અમારા મિત્રના પ્રમાદનો લાભ લઈને તેં તેને મારી નાખ્યો છે, એટલા માટે જે તું અપરાજિત પણાનું મિથ્યાભિમાન ધરાવે છે, તે તું મારી આગળ ઊભો રહીશ, તો તને આજ સજાવેલાં બાણોથી ત્યાં મોકલી

इत्युक्त्वा भगवाञ्छाल्वं गदया भीमवेगया । तताड जत्रौ संरब्धः स चकम्पे वमन्नसृक् २०
गदायां सन्निवृत्तायां शाल्वस्त्वन्तरधीयत । ततो मुहूर्त आगत्य पुरुषः शिरसाच्युतम् ।

देवक्या प्रहितोऽस्मीति नत्वा प्राह वचो रुदन् ॥२१
कृष्ण कृष्ण महाबाहो पिता ते पितृवत्सल ! । बद्ध्वापनीतः शाल्वेन सौनिकेन यथा पशुः २२
निशम्य विप्रियं कृष्णो मानुषीं प्रकृतिं गतः । विमनस्को घृणी स्नेहाद् बभाषे प्राकृतो यथा २३
कथं राममसम्भ्रान्तं जित्वाजेयं सुरासुरैः । शाल्वेनाल्पीयसा नीतः पिता मे बलवान् विधिः २४
इति ब्रुवाणे गोविन्दे सौभराट् प्रत्युपस्थितः । वसुदेवमिवानीय कृष्णं चेदमुवाच सः ॥२५
एष ते जनिता तातो यदर्थमिह जीवसि । वधिष्ये वीक्षतस्तेऽमुमीशश्चेत् पाहि बालिश ! ॥२६
एवं निर्भर्त्स्य मायावी खड्गोनानकदुन्दुभेः । उत्कृत्य शिर आदाय खस्थं सौभं समाविशत् २७

ततो मुहूर्तं प्रकृतावुपप्लुतः स्वबोध आस्ते स्वजनानुषङ्गतः ।

महानुभावस्तदबुद्ध्यदासुरीं मायां स शाल्वप्रसृतां मयोदिताम् ॥२८॥

આપીશ કે જ્યાંથી પાછું અવાતું નથી.”^{૧૬-૧૮}

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે હે મૂર્ખ ! તું વૃથા બકે છે અને પાસે કાળ આવ્યો છે તેને પણ તું જાણતો નથી. શૂર પુરુષો પોતાનો પુરુષાર્થ દેખાડે પણ ઘણું બોલે નહીં.^{૧૯}

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે કહીને ક્રોધ પામેલા ભગવાને શાલ્વની હાંસડીમાં ભયંકર વેગવાળી ગદા મારી. શાલ્વરાજા કંપવા અને લોહી ઓકવા લાગ્યો.^{૨૦} ગદા પાછી વળ્યા પછી શાલ્વ અંતર્ધાન થઈ ગયો. પછી થોડી જ વારમાં એક પુરુષ આવી ભગવાનને મસ્તકથી પ્રણામ કરી “મને દેવકીએ મોકલ્યો છે” એમ કહી રોતો રોતો બોલ્યો કે “હે કૃષ્ણ ! હે મહાબાહુ ! હે પિતા ઉપર પ્રીતિ રાખનાર ! કસાઈ જેમ પશુને લઈ જાય તેમ શાલ્વ રાજા તમારા પિતાને બાંધીને લઈ ગયો છે.^{૨૧-૨૨} આ અપ્રિય વાત સાંભળી મનુષ્યની પ્રકૃતિને પામેલા દયાળુ ભગવાન મનમાં ઉદાસ થઈને પ્રાકૃત મનુષ્યની પેઠે બોલ્યા કે “સંભ્રમ ન પામનાર અને દેવ તથા દૈત્યો પણ જેને જીતી શકે નહીં એવા બલભદ્રને જીતી લઈ, નીચ અને તુચ્છ શાલ્વ મારા પિતાને શી રીતે લઈ ગયો હશે ? પણ દેવ બળવાન છે.”^{૨૩-૨૪} આ પ્રમાણે ભગવાન બોલતા હતા તેટલી વારમાં નકલી વાસુદેવ લઈને શાલ્વ આવ્યો, અને તેણે ભગવાનને કહ્યું કે “હે મૂર્ખ ! તને જન્મ આપનાર આ તારો બાપ છે કે જેને માટે તું જીવે છે, તારા દેખતાં આને હું મારી નાખીશ. જો તારી શક્તિ હોય તો આની રક્ષા કર.”^{૨૫-૨૬} માયાવી શાલ્વ આ પ્રમાણે ભગવાનનો તિરસ્કાર કરી, ખડ્ગથી વસુદેવનું માથું કાપી નાખી, તે માથું લઈને આકાશમાં

न तत्र दूतं न पितुः कलेवरं प्रबुद्ध आजौ समपश्यदच्युतः ।

स्वापं यथा चाम्बरचारिणं रिपुं सौभस्थमालोक्य निहन्तुमुद्युतः ॥२९॥

एवं वदन्ति राजर्षे ! ऋषयः के च नान्विताः । यत् स्ववाचो विरुध्येत नूनं ते न स्मरन्त्युत ॥३०
क्र शोकमोहौ स्नेहो वा भयं वा येऽज्ञसम्भवाः । क्र चाखण्डितविज्ञानज्ञानैश्वर्यस्त्वखण्डितः ३१

यत्पादसेवोर्जितयाऽऽमविद्यया हिन्वन्त्यनाद्यात्मविपर्ययग्रहम् ।

लभन्त आत्मीयमनन्तमैश्वरं कुतो नु मोहः परमस्य सद्गतेः ॥३२॥

तं शस्त्रपूगैः प्रहरन्तमोजसा શાલ્વં શરૈઃ શૌરિરમોઘવિક્રમઃ ।

વિદ્ધ્વાચ્છિન્નદ્ વર્મ ધનુઃ શિરોર્મણિ સૌભં ચ શત્રોર્ગદયા રુરોજ હ ॥૩૩॥

તત્ કૃષ્ણાહસ્તેરિતયા વિચૂર્ણિતં પપાત તોયે ગદયા સહસ્રઘા ।

વિસૃજ્ય તદ્ ભૂતલમાસ્થિતો ગદામુદ્યમ્ય શાલ્વોઽચ્યુતમભ્યગાદ્ દ્રુતમ્ ॥૩૪॥

રહેલા સૌભ વિમાનમાં ગયો.^{૨૭} ભગવાન સ્વતઃસિદ્ધ જ્ઞાનવાળા હોવા છતાં પણ થોડીવાર સ્વજન ઉપર સ્નેહને લીધે, મનુષ્યના સ્વભાવમાં મગ્ન થઈ રહ્યા. પછી મોટા પ્રભાવવાળા શ્રીકૃષ્ણ એત્યા કે મયદાનવે શીખવેલી આ આસુરી માયા જ શાલ્વે ચલાવી છે. આમ એત્યા એટલે ત્યાં, જાગેલો માણસ જેમ સ્વપ્ના પદાર્થને દેખે નહીં, તેમ ભગવાને દૂતને કે પિતાના દેહને પણ દીઠો નહીં. પછી સૌભમાં બેસી આકાશમાં ફરતા શત્રુને જોઈને તેને મારી નાખવાને સજ્જ થયા.^{૨૮-૨૯} હે રાજા ! પૂર્વાપરનું અનુસંધાન નહીં રાખનારા કેટલાએક ઋષિઓ આ પ્રમાણે વાત કરે છે પણ તેઓ પોતાના જ વચનને જે વિરોધ આવે છે તેનું સ્મરણ કરતા નથી.^{૩૦} શોક, મોહ, સ્નેહ અને ભય કે જેઓ અજ્ઞાની માણસોમાં જ સંભવે છે. તેઓ ક્યાં ? અને અખંડિત તથા જેમનાં જ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને ઐશ્વર્ય અખંડિત છે એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યાં ? આ કારણથી પણ ભગવાનને મોહ થવો સંભવતો જ નથી.^{૩૧} જે ભગવાનના ચરણની સેવા કરવાથી વૃદ્ધિ પામેલી આત્મવિદ્યાના પ્રભાવથી સત્પુરુષો અનાદિ કાળની આત્મામાં દેહબુદ્ધિનો નાશ કરી, ભગવાનની સેવાથી આત્મામાં ઉત્પન્ન થયેલા અનંત અપહતપાપ્મત્વાદિ ઐશ્વર્યને પામે છે, તે સર્વોત્કૃષ્ટ અને સત્પુરુષોના શરણરૂપ ભગવાનને મોહ થવો સંભવે જ કેમ ? અર્થાત્ ભગવાનના સેવકોને જો મોહ થતો ન હોય તો સાક્ષાત્ ભગવાનને તો મોહ થાય જ ક્યાંથી ?^{૩૨} માટે આ વાતમાં સત્ય તો એ છે કે અમોઘ પરાક્રમવાળા શ્રીકૃષ્ણે અનેક શસ્ત્રોથી પ્રહાર કરતા શાલ્વને પોતાના સામર્થ્યથી બાણોવતે વીંધી નાખીને તેનાં કવચ, ધનુષ અને માથાના મણિને કાપી નાખીને, તે શત્રુના સૌભ વિમાનને

આધાવતઃ સગદં તસ્ય બાહું ભલ્લેન છિત્વાથ રથાઙ્ગમદ્ભુતમ્ ।

વધાય શાલ્વસ્ય લયાર્કસન્નિભં બિભ્રદ્ બભૌ સાર્કં ઇવોદયાચલઃ ॥૩૫॥

જહાર તેનૈવ શિરઃ સકુણ્ડલં કિરીટયુક્તં પુરુમાયિનો હરિઃ ।

વજ્રેણ વૃત્રસ્ય યથા પુરન્દરો બભૂવ હાહેતિ વચસ્તદા નૃણામ્ ॥૩૬॥

તસ્મિન્ નિપતિતે પાપે સૌભે ચ ગદયા હતે । નેદુર્દુન્દુભયો રાજન્ ! દિવિ દેવગણેરિતાઃ ।

સખીનામપચિત્તિં કુર્વન્ દંતવક્ત્રો રુષાઽભ્યગાત્ ॥૩૭

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

सौभवधो नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥७७॥

અથ અષ્ટસપ્તતિતમોઽધ્યાયઃ (૭૮)

॥ શ્રીશુક ઉવાચ ॥

શિશુપાલસ્ય શાલ્વસ્ય પૌંદ્રકસ્યાપિ દુર્મતિઃ । પરલોકગતાનાં ચ કુર્વન્ પારોક્ષ્યસૌહદમ્ ૧
એકઃ પદાતિઃ સંક્રુદ્ધો ગદાપાણિઃ પ્રકમ્પયન્ । પદ્ભ્યામિમાં મહારાજ ! મહાસત્ત્વો વ્યદૃશ્યત ૨
તં તથાઽઽયાન્તમાલોક્ય ગદામાદાય સત્વરઃ । અવપ્લુત્ય રથાત્ કૃષ્ણઃ સિન્ધું વેલેવ પ્રત્યધાત્ ૩
ગદામુદ્યમ્ય કારુષો મુકુન્દં પ્રાહ દુર્મદઃ । દિષ્ટ્યા દિષ્ટ્યા ભવાનદ્ય મમ દૃષ્ટિપથં ગતઃ ॥૪
ત્વં માતુલેયો નઃ કૃષ્ણ મિત્રધુઙ્માં જિઘાંસસિ । અતસ્ત્વાં ગદયા મન્દ હનિષ્યે વજ્રકલ્પયા ૫

પણ ગદાથી ભાંગી નાખ્યું.^{૩૩} ભગવાનના હાથથી ફેંકાએલી ગદાથી હજારો કટકા
થઈ ગયેલું તે વિમાન જળમાં પડ્યું. વિમાન છોડી દઈ ધરતી પર ઊભેલો શાલ્વ
ગદા ઉગામીને તુરત ભગવાનની સામો દોડ્યો.^{૩૪} દોડ્યા આવતા શાલ્વના ગદા
સહિત હાથને ભાલાથી કાપી નાખીને તેના વધને માટે જેમણે પ્રલયકાળના સૂર્ય
જેવું ચક્ર ધર્યું હતું એવા ભગવાન સૂર્યવાળા ઉદયાચળની પેઠે શોભવા લાગ્યા.^{૩૫}
ઈંદ્રે જેમ વજ્રથી વૃત્રાસુરનું માથું કાપી નાખ્યું હતું, તેમ ભગવાને ઘણી માયા
કરનારા શાલ્વનું કિરીટ અને કુંડળ સહિત માથું તે ચક્રથી કાપી નાખ્યું. તે સમયમાં
લોકો હાહાકાર કરવા લાગ્યા.^{૩૬} હે રાજા ! એ પાપી શાલ્વ મરણ પામતાં અને
સૌભ વિમાન ગદાથી ભાંગી જતાં આકાશમાં દેવતાઓનાં દુંદુભિ વાગ્યાં. પછી
પોતાના મિત્રોનું વેર વાળવા ક્રોધથી દંતવક્ત્ર આવ્યો.^{૩૭}

एति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधना

सीत्योतेरमो अध्याय संपूर्ण.

તર્હાનૃણ્યમુપૈમ્યજ્ઞ મિત્રાણાં મિત્રવત્સલઃ । બન્ધુરૂપમરિં હત્વા વ્યાધિં દેહચરં યથા ॥૬
એવં રૂક્ષૈસ્તુદન્ વાક્યૈઃ કૃષ્ણં તોત્રૈરિવ દ્વિપમ્ । ગદયા તાડયન્મૂર્ધ્નિ સિંહવદ્ વ્યનદચ્ચ સઃ ૭
ગદયાભિહતોઽપ્યાજૌ ન ચચાલ યદૂદ્ધઃ । કૃષ્ણોઽપિ તમહન્ ગુર્વ્યા કૌમોદક્યા સ્તનાન્તરે ૮
ગદાનિર્ભિન્નહૃદય ડ્વમન્ રુધિરં મુખાત્ । પ્રસાર્ય કેશબાહ્વઙ્ગીન્ ધરણ્યાં ન્યપતદ્ વ્યસુઃ ॥૯
તતઃ સૂક્ષ્મતરં જ્યોતિઃ કૃષ્ણમાવિશદદ્ભુતમ્ । પશ્યતાં સર્વભૂતાનાં યથા ચૈદ્યવધે નૃપ ! ॥૧૦
વિદૂરથસ્તુ તદ્ભ્રાતા ભ્રાતૃશોકપરિપ્લુતઃ । આગચ્છદસિચર્મભ્યામુચ્છ્વસંસ્તજ્જિઘાંસયા ॥૧૧

અધ્યાય ૭૮

શ્રીકૃષ્ણો દંતવક્ત્ર તથા વિદૂરથને માર્યા અને બળદેવજીએ
રોમહર્ષણને માર્યો.

શુકદેવજી કહે છે રાજા ! શિશુપાળ, શાલ્વ અને પૌંદ્રક કે જેઓ મરણ
પામ્યા હતા તેઓનો પરોક્ષ સ્નેહ દેખાડતો, એકલો, મોટા બળવાળો, હાથમાં
ગદા ધરનારો અને પગથી ધરતીને ધ્રુજાવતો દંતવક્ત્ર દેખવામાં આવ્યો.^{૧-૨} આ
પ્રમાણે આવતા દંતવક્ત્રને જોઈ ભગવાને તરત રથમાંથી ઊતરી ગદા લઈને
કાંઠો જેમ સમુદ્રને રોકે તેમ તેને રોક્યો.^૩ મદોન્મત્ત દંતવક્ત્રે ગદા ઉગામીને
ભગવાનને કહ્યું કે “તું આજ મારી દૈષ્ટિએ ચઢ્યો એ ઘણું જ સારું થયું.”^૪ હે કૃષ્ણ
! અમારા મામાનો દીકરો અને મિત્રોનો દ્રોહ કરનાર તું મને મારી નાખવા ઈચ્છે
છે, માટે હે મૂર્ખ ! વજ્ર જેવી ગદાથી હું તને મારી નાખીશ.^૫ હે અજ્ઞ ! જેમ દેહમાં
ફરનારા રોગને હણે તેમ જે તું બંધુરૂપે શત્રુ છે તે તને હું હણીશ, ત્યારે જ જે હું
મિત્રો ઉપર પ્રેમ રાખનાર છું તે મિત્રોના ઋણથી મુક્ત થઈશ.”^૬ આ પ્રમાણે
અંકુશ આદિકથી જેમ હાથીને પીડા આપવામાં આવે, તેમ કદાચ વચનોથી શ્રીકૃષ્ણને
પીડા આપતા દંતવક્ત્ર શ્રીકૃષ્ણના માથામાં ગદા મારી અને સિંહની પેઠે ગર્જના
કરી.^૭ યુદ્ધમાં ગદા વાગ્યા છતાં ભગવાન કંપ્યા નહીં, અને તેમણે પણ કૌમોદકી
નામની ભારે ગદા દંતવક્ત્રની છાતીમાં મારી.^૮ ગદાથી છાતી ફાટી પડતાં મોઢાંથી
લોહી ઓકતો તે દંતવક્ત્ર કેશ, હાથ અને પગને ધરતી પર લાંબા કરી પ્રાણ
રહિત થઈને પડ્યો.^૯ હે રાજા ! પછી શિશુપાળનું તેજ જેમ ભગવાનમાં પ્રવેશી
ગયું હતું તેમ દંતવક્ત્રનું અત્યંત સૂક્ષ્મ તેજ પણ સર્વપ્રાણીઓના દેખતાં છતાં
ભગવાનમાં પ્રવેશી ગયું.^{૧૦} ભાઈના શોકથી વ્યાપ્ત થયેલો તે દંતવક્ત્રનો ભાઈ
વિદૂરથ ભગવાનને મારી નાખવાની ઈચ્છાથી હાંફતો હાંફતો ઢાલ, તલવાર લઈને

તસ્ય ચાપતતઃ કૃષ્ણાશ્ચક્રેણ ક્ષુરનેમિના । શિરો જહાર રાજેન્દ્ર ! સકિરીટં સકુણ્ડલમ્ ॥૧૨
 एवं सौभं च शाल्वं च दन्तवक्त्रं सहानुजम् । हत्वा दुर्विषहानन्यैरीडितः सुरमानवैः ॥१३
 मुनिभिः सिद्धगन्धर्वैर्विद्याधरमहोरगैः । अप्सरोभिः पितृगणैर्यक्षैः किन्नरचारणैः ॥१४
 उपगीयमानविजयः कुसुमैरभिवर्षितः । वृत्तश्च वृष्णिप्रवरैर्विवेशालङ्कृतं पुरीम् ॥१५
 एवं योगेश्वरः कृष्णो भगवाञ्जગदीશ્વરઃ । ઈયતે પશુદૃષ્ટીનાં નિર્જિતો જયતીતિ સઃ ॥૧૬
 शृत्वा युद्धोद्यमं रामः करुणां सह पाण्डवैः । तीर्थाभिषेकव्याजेन मध्यस्थः प्रययौ किल ॥१७
 स्नात्वा प्रभासे संतर्प्य देवर्षिपितृमानवान् । सरस्वतीं प्रतिस्त्रोतं ययौ ब्राह्मणसंवृतः ॥१८
 पृथूदकं बिन्दुसरस्त्रितकूपं सुदर्शनम् । विशालं ब्रह्मतीर्थं च चक्रं प्राचीं सरस्वतीम् ॥१९
 यमुनामनु यान्येव गङ्गामनु च भारत ! । जगाम नैमिषं यत्र ऋषयः सत्रमासते ॥२०
 तमागतमभिप्रेत्य मुनयो दीर्घसत्रिणः । अभिनन्द्य यथान्यायं प्रणम्योत्थाय चार्चयन् ॥२१
 सोऽर्चितः सपरीवारः कृतासनपरिग्रहः । रोमहर्षणमासीनं महर्षेः शिष्यमैक्षत ॥२२

આવ્યો. ૧૧ એ વિદૂરથ આવતો હતો ત્યાં જ ભગવાને સજાયા સરખી ધારવાળા
 ચક્રથી તેનું કિરીટ અને કુંડળ સહિત માથું કાપી નાખ્યું. ૧૨ આ પ્રમાણે સૌભ,
 શાલ્વ, દંતવક્ર અને તેનો ભાઈ વિદૂરથ કે જેઓ બીજાઓથી જીતાય એવા ન
 હતા, તેઓને ભગવાને મારતાં દેવ અને મનુષ્યો ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૧૩
 મુનિ, સિદ્ધ, ગંધર્વ, વિદ્યાધર, મોટા નાગ, અપ્સરાઓ, પિતૃગણ, યક્ષ, કિન્નર
 અને ચારણો ભગવાનનો વિજય ગાવા અને પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ૫છી
 યાદવોથી વીંટાએલા ભગવાન ધામધૂમથી દ્વારકામાં પધાર્યા. એ સમયમાં દ્વારકાને
 શણગારી હતી. ૧૪-૧૫ આ પ્રમાણે યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ સર્વદા જીતે જ છે, તોપણ
 કોઈ સમયે પશુ દૃષ્ટિવાળા મૂર્ખ પુરુષોને જરાસંધાદિકથી હારી ગયેલા જણાય
 છે. ૧૬ પાંડવોની સાથે કૌરવોએ યુદ્ધનો ઉદમ કરેલો સાંભળી, બળભદ્ર કે જે
 ત્રાહિત હતા તે તીર્થસ્નાન કરવાના મિષથી દ્વારકામાંથી ચાલી નીકળ્યા. ૧૭
 બ્રાહ્મણોથી વીંટાએલા બળદેવજી પ્રભાસમાં સમુદ્રને વિષે સ્નાન કરી દેવ, ઋષિ,
 પિતૃ અને મનુષ્યોનું તર્પણ કરી સરસ્વતી નદીની સામે ચાલ્યા. ૧૮ પૃથૂદક, બિંદુસર,
 ત્રિતકૂપ, સુદર્શન, વિશાલ, બ્રહ્મતીર્થ, ચક્રતીર્થ, પ્રાચી, સરસ્વતી અને ગંગા તથા
 યમુનાને અનુસરતાં જે બીજાં તીર્થો છે, ત્યાં જઈને નૈમિષારણ્યમાં ગયા, કે જ્યાં
 ઋષિઓ સત્રયાગ કરવા બેઠા હતા. ૧૯-૨૦ લાંબાકાળનો સત્ર માંડી બેઠેલા
 ઋષિઓએ તેમને ઓળખીને સન્મુખ ઊઠવું, પ્રણામ તથા ન્યાય પ્રમાણે
 અભિવંદન કરતાં તેમની પૂજા કરી. ૨૧ પરિવાર સહિત પૂજાએલા બળદેવજી

अप्रत्युत्थायिनं सूतमकृतप्रह्वणाञ्जलिम् । अध्यासीनं च तान् विप्रांश्चुकोपोद्वीक्ष्य माधवः २३
 कस्मादसाविमान् विप्रानध्यास्ते प्रतिलोमजः । धर्मपालांस्तथैवास्मान् वधमर्हति दुर्मतिः ॥२४
 ऋषेर्भगवतो भूत्वा शिष्योऽधीत्य बहूनि च । सेतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि सर्वशः ॥२५
 अदान्तस्याविनीतस्य वृथा पण्डितमानिनः । न गुणाय भवन्ति स्म नटस्येवाजितात्मनः २६
 एतदर्थो हिलोकेऽस्मिन्नवतारो मया कृतः । वध्या मे धर्मध्वजिनस्ते हि पातकिनोऽधिकाः २७
 एतावदुक्त्वा भगवान् निवृत्तोऽसद्वधादपि । भावित्वात् तं कुशाग्रेण करस्थेनाहनत् प्रभुः २८
 हाहेति वादिनः सर्वे मुनयः खिन्नमानसाः । ऊचुः सङ्कर्षणं देवमधर्मस्ते कृतः प्रभो ॥२९
 अस्य ब्रह्मासनं दत्तमस्माभिर्यदुनन्दन । आयुश्चात्माक्लमं तावद् यावत् सत्रं समाप्यते ॥३०
 अजानतैवाचरितस्त्वया ब्रह्मवधो यथा । योगेश्वरस्य भवतो नाम्नायोऽपि नियामकः ॥३१

આસનનો સ્વીકાર કરીને બેઠા, ત્યાં વેદવ્યાસનો શિષ્ય રોમહર્ષણ એક ઊંચાં
 આસન પર બેઠેલો તેમના જોવામાં આવ્યો. ૨૨ એ સૂત જાતિનો રોમહર્ષણ કે જે
 બ્રાહ્મણો કરતાં પણ ઊંચા આસન પર બેઠેલો હતો, અને જેણે પ્રત્યુત્થાન, નમ્રતા
 કે હાથ જોડવાનો વિવેક પણ કર્યો નહિ, તેને જોઈ બળભદ્રને રીસ થઈ. ૨૩ “આ
 પ્રતિલોમ જાતિનો છતાં બ્રાહ્મણો અને ધર્મનું પાલન કરનારા અમોથી ઊંચા આસન
 પર શા માટે બેઠો છે ? આમ કરવાથી આ દુર્બુદ્ધિ સૂત મારી નાખવાને યોગ્ય
 છે. ૨૪ મહાત્મા વેદવ્યાસ મુનિનો શિષ્ય થઈ, તેમની પાસેથી ઈતિહાસ પુરાણ
 સહિત ઘણા ગ્રંથો અને સર્વે ધર્મશાસ્ત્રો ભણ્યા છતાં આ સૂત અયોગ્ય વર્તણુક
 ચલાવે છે. નટની પેઠે વેષધારી, મનને તથા ઈંદ્રિયોને નહીં જીતનાર, વિવેક રહિત
 અને પંડિતપણાનું મિથ્યાભિમાન ધરાવનારા પુરુષને શાસ્ત્રાભ્યાસથી પણ કશો
 ગુણ પ્રાપ્ત થતો નથી. ૨૫-૨૬ અધર્મનું નિવારણ કરવાને માટે જ આ લોકમાં મેં
 અવતાર ધર્યો છે, ધર્મનો ઢોંગ ધરાવનારા લોકોને મારી નાખવા જ જોઈએ; કેમકે
 તેઓ મોટા પાપી છે” ૨૭ બળભદ્ર જોકે દુષ્ટ લોકોને મારવાથી નિવૃત્તિ પામ્યા
 હતા, તોપણ ભાવિ કોઈનાથી નિવારી શકાતું નથી, આટલું બોલીને તેમણે પોતાના
 હાથમાં રહેલા દર્ભની અણીથી તે સૂતને મારી નાખ્યો. ૨૮ હાહાકાર કરતા અને
 ખેદ પામેલા સર્વે મુનિઓએ બળદેવજીને કહ્યું કે “હે રામ ! તમે અધર્મ કર્યો. ૨૯
 હે યદુનંદન ! યજ્ઞ પૂરો થતાં સુધી અમારી પાસે પુરાણોની કથા કહેવા સારુ
 અમોએ આ સૂતને બ્રહ્માસન આપ્યું હતું, અને જેમાં શરીરને ખેદ ન થાય તેવું
 આયુષ્ય પણ આપ્યું હતું, તમે અજાણતાં આ બ્રહ્મહત્યા જેવું કામ કર્યું છે. ૩૦ હે
 જગતને પવિત્ર કરનાર ! તમે યોગેશ્વર હોવાથી વેદમાં કહેલો બ્રહ્મહત્યાનો નિષેધ

યદ્યેતદ્ બ્રહ્મહત્યાયાઃ પાવનં લોકપાવન ! । ચરિષ્યતિ ભવાલ્લોકસંગ્રહોઽનન્યચોદિતઃ ॥૩૨

શ્રીભગવાનુવાચ

કરિષ્યે વધનિર્વેશં લોકાનુગ્રહકામ્યયા । નિયમઃ પ્રથમે કલ્પે યાવાન્ સ તુ વિધીયતામ્ ૩૩
દીર્ઘમાયુર્બૈતૈતસ્ય સત્ત્વમિન્દ્રિયમેવ ચ । આશાસિતં યત્તદ્ બૂત સાધયે યોગમાયયા ॥૩૪

ઋષય ऊचुः

અસ્ત્રસ્ય તવ વીર્યસ્ય મૃત્યોરસ્માકમેવ ચ । યથા ભવેદ્ વચઃ સત્યં તથા રામ ! વિધીયતામ્ ૩૫

શ્રીભગવાનુવાચ

આત્મા વૈ પુત્ર ઉત્પન્ન ઇતિ વેદાનુશાસનમ્ । તસ્માદસ્ય ભવેદ્ વક્તા આયુરિન્દ્રિયસત્ત્વવાન્ ૩૬
કિં વઃ કામો મુનિશ્રેષ્ઠા ! બૂતાહં કરવાણ્યથ । અજાનતસ્ત્વપચિર્તિં યથા મે ચિન્ત્યતાં બુધાઃ ૩૭

ઋષય ऊचुः

ઇલ્વલસ્ય સુતો ઘોરો બલ્વલો નામ દાનવઃ । સ દૂષયતિ નઃ સન્નમેત્ય પર્વણિ પર્વણિ ॥૩૮

તમને લાગુ પડતો નથી, તોપણ આપ બીજાની પ્રેરણા વિના પોતે જ આ બ્રહ્મહત્યા જેવા પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરશો તો જ જગતમાં મર્યાદા રહેશે”^{૩૧}

બળભદ્ર કહે છે જગતની મર્યાદા રાખવા સારુ હું વધનું પ્રાયશ્ચિત કરીશ, માટે મુખ્ય પક્ષમાં જે કાંઈ નિયમ રાખવાનો હોય તેનો ઉપદેશ કરો.^{૩૨} આ રોમહર્ષણનું લાંબુ આયુષ્ય, બળ અને ઈન્દ્રિયોનું સામર્થ્ય ફરી પ્રાપ્ત થવા વિષે જે કાંઈ તમારી ઈચ્છા હોય તે કહો, એટલે હું મારી યોગમાયાની શક્તિથી કરી આપીશ.^{૩૩}

ઋષિઓ કહે છે હે બળદેવજી ! જેવી રીતે તમારા અસ્રની, તમારા પરાક્રમની અને મૃત્યુની પણ સત્યતા થાય તથા અમે આપેલું વચન પણ સત્ય થાય તેવી રીતે કરી આપો.^{૩૪}

બળભદ્ર કહે છે પિતા જ પુત્રરૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે એવું વેદનું વચન છે, એટલા માટે આનો પુત્ર ઉગ્રશ્રવા તમને પુરાણ સંભળાવનાર થશે, અને આયુષ્ય, ઈન્દ્રિયની શક્તિ તથા શરીરના બળથી પણ સંપન્ન થશે.^{૩૫} હે મોટા મુનિઓ ! તમારે બીજી પણ શી ઈચ્છા છે ? તે કહો, જે કહેશો તે હું કરી આપીશ. હે વિદ્વાનો ! જે હું પ્રાયશ્ચિત જાણતો નથી તે મારા પ્રાયશ્ચિત વિષે પણ વિચાર કરો.^{૩૬}

ઋષિઓ કહે છે ઈલ્વલનો દીકરો બલ્વલ નામે એક ભયંકર દૈત્ય છે, તે દરેક પર્વમાં આવીને અમારા યજ્ઞને અભડાવે છે.^{૩૭} હે દાર્શાહ ! એ પાપી દૈત્ય પરુ, લોહી, વિષ્ટા, મૂત્ર, મદિરા અને માંસની વૃષ્ટિ કરે છે, તેને તમે મારો, એ જ

તં પાપં જહિ દાશાર્હ તન્નઃ શુશ્રૂષણં પરમ્ । પૂયશોણિતવિષ્ણમૂત્રસુરામાંસાભિર્વર્ષિણમ્ ॥૩૯
તતશ્ચ ભારતં વર્ષં પરીત્ય સુસમાહિતઃ । ચરિત્વા દ્વાદશ માસાંસ્તીર્થસ્નાયી વિશુદ્ધ્યસે ॥૪૦

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

बलदेवचरित्रे बल्लववधोपक्रमो नाम अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥७८॥

अथैकोनाशीतितमोऽध्यायः (७९)

॥ श्रीशुक उवाच ॥

તતઃ પર્વણ્યુપાવૃત્તે પ્રચંડઃ પાંસુવર્ષણઃ । ભીમો વાયુરભૂદ્રાજન્ ! પૂયગંધસ્તુ સર્વશઃ ॥૧
તતોઽમેધ્યમયં વર્ષં બલ્વલેન વિનિર્મિતમ્ । અભવદ્ યજ્ઞશાલાયાં સોઽન્વદૃશ્યત શૂલધૃક્ ૨
તં વિલોક્ય બૃહત્કાયં ભિન્નાઞ્જનચયોપમમ્ । તપ્તામ્નશિખાશ્મશ્રું દંષ્ટ્રોગ્રભુકુટીમુગ્ધમ્ ॥૩
સસ્માર મુસલં રામઃ પરસૈન્યવિદારણમ્ । હલં ચ દૈત્યદમનં તે તૂર્ણમુપતસ્થતુઃ ॥૪
તમાકૃષ્ય હલાગ્રેણ બલ્વલં ગગનેચરમ્ । મુસલેનાહનત્ ક્રુદ્ધો મૂર્ધ્નિ બ્રહ્મદ્રુહં બલઃ ॥૫
સોઽપતદ્ ભુવિ નિર્ભિન્નલલાટોઽસૃક્સમુત્સૃજન્ । મુચ્ચન્નાર્તસ્વરં શૈલો યથા વજ્રહતોઽરુણઃ ૬

અમારી મોટી સેવા છે.^{૩૮} પછી સારી રીતે સાવધાનપણાથી બાર મહિના સુધી ભરતખંડની પ્રદક્ષિણા કરી, તીર્થોમાં સ્નાન કરવાથી તમે પવિત્ર થશો.^{૩૯}

इति श्रीमद्महापुराण भागवतना दशम स्कंधानो अठ्योत्तरमो अध्याय संपूर्णः

अध्याय ७९

બળદેવજીએ બલ્વલને મારી નાખીને બ્રહ્મહત્યાને દૂર કરવા તીર્થયાત્રા કરી.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! પછી પર્વણી આવતાં ભયંકર અને પ્રચંડ વાયુ ઉત્પન્ન થયો, ધૂળની વૃષ્ટિ થવા લાગી અને ચારેકોર પરુનો ગંધ વ્યાપી ગયો.^૧ પછી યજ્ઞશાળામાં બલ્વલ દૈત્યે કરેલી અપવિત્ર પદાર્થોની વૃષ્ટિ થવા લાગી, અને જેના હાથમાં ત્રિશૂળ હતું એવો તે દૈત્ય દેખાયો.^૨ મોટી કાયાવાળો, ભેદેલા આંજણના ઢગલા સરખો, તપાવેલાં ત્રાંબા જેવી મૂછો તથા શિખાવાળો અને દાઢો તથા ભૂકુટિથી ભયંકર મુખવાળો તે દૈત્ય જોવામાં આવતાં, બલરામે શત્રુના સૈન્યને ચીરી નાખનારા પોતાના હાથનું અને દૈત્યોને દમન કરનારા મુશળનું સ્મરણ કર્યું, હાથમુશળ તરત જ આવ્યાં.^{૩-૪} ક્રોધ પામેલા બળદેવજીએ આકાશમાં ફરનારા તે બ્રહ્મદ્રોહી બલ્વલ દૈત્યને હાથની અણીથી ખેંચીને તેના માથામાં મુશળ

સંસ્તુત્ય મુનયો રામં પ્રયુજ્યાવિતથાશિષઃ । અભ્યષિચ્છન્ મહાભાગા વૃત્રઘ્નં વિબુધા યથા ॥૭
 વૈજયન્તીં દદુર્માલાં શ્રીધામાપ્લાનપદ્મજામ્ । રામાય વાસસી દિવ્યે દિવ્યાન્યાભરણાનિ ચ ૮
 અથ તૈરભ્યનુજ્ઞાતઃ કૌશિકીમેત્ય બ્રાહ્મણૈઃ । સ્નાત્વા સરોવરમગાદ્ યતઃ સરયુરાસ્રવત્ ॥૯
 અનુસ્ત્રોતેન સરયૂં પ્રયાગમુપગમ્ય સઃ । સ્નાત્વા સંતર્પ્ય દેવાદીન્ જગામ પુલહાશ્રમમ્ ॥૧૦
 ગોમતીં ગણ્ડકીં સ્નાત્વા વિપાશાં શોણ આપ્લુતઃ । ગયાં ગત્વા પિતૃનિષ્ઠા ગઙ્ગાસાગરસદ્ગમે ૧૧
 ઉપસ્પૃશ્ય મહેન્દ્રાદ્રૌ રામં દૃષ્ટ્વાભિવાદ્ય ચ । સપ્તગોદાવરીં વેણાં પમ્પાં ભીમરથીં તતઃ ॥૧૨
 સ્કન્દં દૃષ્ટ્વા યયૌ રામઃ શ્રીશૈલં ગિરિશાલયમ્ । દ્રવિડેષુ મહાપુણ્યં દૃષ્ટ્વાદ્રિં વેદ્ધં પ્રભુઃ ॥૧૩
 કામકોષ્ઠીં પુરીં કાઞ્ચીં કાવેરીં ચ સરિદ્વરામ્ । શ્રીરઙ્ગાચ્ચં મહાપુણ્યં યત્ર સન્નિહિતો હરિઃ ૧૪
 ઋષભાદ્રિં હરેઃ ક્ષેત્રં દક્ષિણાં મથુરાં તથા । સામુદ્રં સેતુમગમન્મહાપાતકનાશનમ્ ॥૧૫
 તત્રાયુતમદાદ્ ધેનૂર્બ્રાહ્મણેભ્યો હલાયુધઃ । કૃતમાલાં તામ્રપર્ણીં મલયં ચ કુલાચલમ્ ॥૧૬
 તત્રાગસ્ત્યં સમાસીનં નમસ્કૃત્યાભિવાદ્ય ચ । યોજિતસ્તેન ચાશીર્ધિરનુજ્ઞાતો ગતોઽર્ણવમ્ ।
 દક્ષિણં તત્ર કન્યાગ્ઘ્યાં દુર્ગાં દેવીં દદર્શ સઃ ॥૧૭

માર્યુ. ૫ કપાળ ફાટી પડતાં લોહી ઓકતો, લોહીથી રાતો થયેલો અને ચીસો નાખતો, તે દેવે વજ્રથી હણાએલા અને ધાતુથી રંગાએલા પર્વતની પેઠે ધરતી પર પડ્યો. ૬ ભાગ્યશાળી મુનિઓએ બલરામની સ્તુતિ કરી તથા સત્ય આશીર્વાદ આપીને દેવતાઓ જેમ ઈંદ્રનો અભિષેક કરે તેમ તેમનો અભિષેક કર્યો. ૭ મુનિઓએ ન કરમાય એવી અને લક્ષ્મીના સ્થાનકરૂપ વૈજયંતી માળા, બે દિવ્ય વસ્ત્ર અને દિવ્ય આભરણો બળભદ્રને આપ્યાં. ૮ પછી તે મુનિઓની આજ્ઞા લઈ બ્રાહ્મણોની સાથે કૌશિકી નદીમાં આવી, સ્નાન કરીને જેમાંથી સરયૂનદી ચાલી છે તે સરોવરમાં આવ્યા. ૯ પછી સરયૂના કાંઠે કાંઠે થઈને પ્રયાગમાં આવ્યા, અને ત્યાં સ્નાન કરી તથા દેવાદિકનું તર્પણ કરીને હરિક્ષેત્રમાં આવ્યા. ૧૦ ગોમતી, ગંડકી તથા વિપાશા નદીમાં સ્નાન કરી શોણનદમાં નાહ્યા. પછી ગયામાં જઈ પિતૃનું પૂજન કરી ગંગાસાગરના સંગમમાં નાહ્યા. ૧૧ પછી મહેન્દ્રાચળમાં પરશુરામનાં દર્શન કરી તથા પ્રણામ કરીને સપ્તગોદાવરી, વેણી, પંપા અને ભીમરથીમાં નાહ્યા. ૧૨ કાર્તિકેય સ્વામીનાં દર્શન કરી શિવના નિવાસરૂપ શ્રીશૈલ પર્વતમાં ગયા. પછી દ્રવિડ દેશમાં મહાપવિત્ર વેંકટાયળનાં દર્શન કરીને કામકોષ્ઠી અને કાંચીપુરીમાં ગયા. ઉત્તમ નદી કાવેરીમાં સ્નાન કર્યું, મહાપવિત્ર શ્રીરંગ નામનું ક્ષેત્ર કે જ્યાં ભગવાન સન્નિહિત રહ્યા છે ત્યાં ગયા. ૧૩-૧૪ ભાગવતના ક્ષેત્રરૂપ ઋષભાદ્રિ અને દક્ષિણ મથુરામાં જઈને મહાપાપને મટાડનારા સેતુની પાસે ગયા કે જેને રામચંદ્રજીએ સમુદ્રમાં

તતઃ ફાલ્ગુનમાસાદ્ય પદ્મપ્પરસમુત્તમમ્ । વિષ્ણુઃ સન્નિહિતો યત્ર સ્નાત્વાસ્પર્શદ્ ગવાયુતમ્ ॥૧૮
 તતોઽભિવ્રજ્ય ભગવાન્ કેરલાંસ્તુ ત્રિગર્તકાન્ । ગોકર્ણાચ્ચં શિવક્ષેત્રં સાન્નિધ્યં યત્ર ધૂર્જટેઃ ૧૯
 આર્યાં દ્વૈપાયનીં દૃષ્ટ્વા શૂર્પારકમગાદ્ બલઃ । તાપીં પયોષ્ણીં નિર્વિન્ધ્યામુપસ્પૃશ્યાથ દણ્ડકમ્
 પ્રવિશ્ય રેવામગમદ્ યત્ર માહિષ્મતી પુરી મનુતીર્થમુપસ્પૃશ્ય પ્રભાસં પુનરાગમત્ ॥૨૧
 શ્રુત્વા દ્વિજૈઃ કથ્યમાનં કુરુપાણ્ડવસંયુગે । સર્વરાજન્યનિધનં ભારં મેને હૃતં ભુવઃ ॥૨૨
 સ ભીમદુર્યોધનયોર્ગદાભ્યાં યુધ્યતોર્મધે વારચિષ્યન્ વિનશનં જગામ યદુનન્દનઃ ॥૨૩
 યુધિષ્ઠિરસ્તુ તં દૃષ્ટ્વા યમૌ કૃષ્ણાર્જુનાવપિ । અભિવાદ્યાભવંસ્તૂષ્ણીં કિં વિવક્ષુરિહાગતઃ ॥૨૪
 ગદાપાણી ઉભૌ દૃષ્ટ્વા સંરબ્ધૌ વિજયૈષિણૌ । મણ્ડલાનિ વિચિત્રાણિ ચરન્તાવિદમબ્રવીત્ ॥૨૫
 યુવાં તુલ્યબલૌ વીરૌ હે રાજન્! હે વૃકોદર! । એકં પ્રાણાધિકં મન્યે ઝૈકં શિક્ષયાધિકમ્ ૨૬

બાંધેલ છે. ૧૫ ત્યાં જઈને બળભદ્રે બ્રાહ્મણોને દશહજાર ગાયો આપી. કૃતમાલા અને તામ્રપર્ણી નદીમાં સ્નાન કરી મલય નામના કુલપર્વતમાં ગયા. ૧૬ ત્યાં બેઠેલા અગસ્ત્ય મુનિને નમસ્કાર તથા અભિવાદન કરતાં તેમણે આશીર્વાદ આપ્યા. પછી તેમની આજ્ઞા લઈને બળભદ્ર દક્ષિણ સમુદ્રની પાસે ગયા. ત્યાં કન્યા નામનાં દુર્ગાદેવીનું દર્શન કર્યું. ૧૭ પછી અનન્તપુરમાં આવીને પંચાપ્સરસ નામનું ઉત્તમ તળાવ કે જેમાં વિષ્ણુ સન્નિહિત રહ્યા છે, ત્યાં સ્નાન કરીને દશહજાર ગાયોનું દાન દીધું. ૧૮ પછી કેરલ અને ત્રિગર્તક દેશમાં જઈને ગોકર્ણ નામનું સદાશિવનું ક્ષેત્ર કે જેમાં શિવનું સાંનિધ્ય છે ત્યાં ગયા. ૧૯ ત્યાંથી આર્યાદ્વૈપાયનીનું દર્શન કરીને બળભદ્ર શૂર્પારક તીર્થમાં ગયા. તાપી, પયોષ્ણી અને નિર્વિન્ધ્યા નદીમાં સ્નાન કરી દંડકારણ્યમાં થઈને રેવાનદી કે જ્યાં માહિષ્મતી નગરી છે ત્યાં ગયા. મનુતીર્થમાં સ્નાન કરીને પાણ પ્રભાસમાં આવ્યા. ૨૦-૨૧ ત્યાં બ્રાહ્મણોના કહેવાથી કૌરવ પાંડવોના યુદ્ધમાં સર્વરાજાઓનો નાશ થયો સાંભળીને બળદેવે પૃથ્વીનો ભાર ઊતર્યો માન્યો. ૨૨ ભીમ અને દુર્યોધન રણભૂમિમાં ગદાઓથી યુદ્ધ કરે છે, એમ સાંભળી તેઓને વારવા સારુ બળદેવ કુરુક્ષેત્રમાં ગયા. ૨૩ યુધિષ્ઠિર, નકુલ, સહદેવ, શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન બળભદ્રને આવ્યા જોઈ અભિવાદન કરીને ‘બળભદ્ર અહીં આવીને શું બોલશે’ એવી બીકથી યુપ થઈ ગયા. ૨૪ ક્રોધ પામેલા જીતવાને ઈચ્છતા અને ગદા હાથમાં લઈને વિચિત્ર મંડળોમાં ફરતા એ ભીમ તથા દુર્યોધનને બળભદ્રે આ પ્રમાણે કહ્યું. ૨૫

બળભદ્ર કહે છે હે દુર્યોધન રાજા! હે ભીમસેન! તમે બન્ને સરખા બળવાળા વીરપુરુષ છો, તેઓમાં હું ધારું છું કે એકમાં બળ અધિક છે અને એકમાં શિક્ષા

તસ્માદેકતરસ્યેહ યુવયોઃ સમવીર્યયોઃ । ન લક્ષ્યતે જયોઽન્યો વા વિરમત્વફલો રણઃ ॥૨૭॥
 ન તદ્વાક્યં જગૃહતુર્બદ્ધવૈરૌ નૃપાર્થવત્ । અનુસ્મરન્તાવન્યોન્યં દુરુક્તં દુષ્કૃતાનિ ચ ॥૨૮
 દિષ્ટં તદનુમન્વાનો રામો દ્વારવર્તી યયૌ । ઊગ્રસેનાદિભિઃ પ્રીતૈર્જાતિભિઃ સમુપાગતઃ ॥૨૯
 તં પુનર્નૈમિષં પ્રાપ્તમૃષયોઽયાજયન્ મુદા । ઋત્વઙ્ગં ઋતુભિઃ સર્વૈર્નિવૃત્તાચિલ્લવિગ્રહમ્ ॥૩૦
 તેभ्यો વિશુદ્ધવિજ્ઞાનં ભગવાન્ વ્યતરદ્ વિભુઃ । યેનૈવાત્મન્યદો વિશ્વમાત્માનં વિશ્વગં વિદુઃ ૩૧
 સ્વપત્ન્યાવભૃથસ્ત્રાતો જ્ઞાતિબન્ધુસુહૃદ્વતઃ । રેજે સ્વજ્યોત્સ્ત્રયેવેન્દુઃ સુવાસાઃ સુપ્લવલઙ્કતઃ ॥૩૨
 ઈદૃગ્વિધાન્યસંખ્યાનિ બલસ્ય બલશાલિનઃ । અનન્તસ્યાપ્રમેયસ્ય માયામર્ત્યસ્ય સન્તિ હિ ॥૩૩
 યોઽનુસ્મરેત રામસ્ય કર્માણ્યદ્ભુતકર્મણઃ । સાયં પ્રાતરનન્તસ્ય વિષ્ણોઃ સ દયિતો ભવેત્ ૩૪

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

बलदेवतीर्थयात्रानिरूपणं नामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥७१॥

અધિક છે, માટે સરખા બળવાળા તમારા બન્નેમાંથી કોઈનો જય કે કોઈનો પરાજય
 થાય એમ જોવામાં આવતું નથી, તેથી આ નિષ્ફળ યુદ્ધ બંધ થવું જોઈએ. ૨૬-૨૭

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા! એક બીજાનાં દુર્વચન અને દુષ્ટ કૃત્યને સંભારતા
 અને જેઓ વચ્ચે દેઢ વેર બંધાઈ ગયું હતું, એવા એ બન્ને જણાએ બળદેવજીનું
 ઉત્તમ વચન માન્યું નહીં. ૨૮ પછી તેનું જેવું પારબ્ધ. એમ માની બળદેવજી દ્વારકામાં
 આવ્યા અને ત્યાં પ્રસન્ન થયેલા ઊગ્રસેનાદિક જ્ઞાતિજનોની સાથે મળ્યા. ૨૯ યજ્ઞમૂર્તિ
 અને જેમના સ્વરૂપમાંથી સર્વે યુદ્ધાદિ કલેશ નિવૃત્ત જ હતા એવા એ બલભદ્ર
 પાછા નૈમિષારણ્યમાં ગયા. ત્યાં બ્રાહ્મણોએ પ્રીતિથી તેમને સર્વયજ્ઞોથી યજન
 કરાવ્યું. ૩૦ પ્રભુ બલભદ્રે તે ઋષિઓને શુદ્ધ જ્ઞાન આપ્યું, કે જે જ્ઞાનથી 'સર્વાધાર
 પરમાત્માને વિષે આ જગત રહ્યું છે.' એવો નિશ્ચય થાય. ૩૧ અવભૃથ સ્નાન કરીને
 જ્ઞાતિ, બંધુ અને મિત્રોથી વીંટાએલા, સારાં વસ્ત્ર ધરનાર અને સારી રીતે
 શણગારેલા બલભદ્ર ચંદ્રમા જેમ પોતાની ચાંદનીથી શોભે, તેમ પોતાની સ્ત્રી
 રેવતીની સાથે શોભવા લાગ્યા. ૩૨ મહા બળવાન, અનંત, અપ્રમેય અને માયાથી
 મનુષ્યરૂપ થયેલા બળદેવજીનાં એવાં એવાં પરાક્રમો અસંખ્યાત છે. ૩૩ અનંત
 અને અદ્ભુત પરાક્રમો કરનારા બળભદ્રનાં પરાક્રમોને જે પુરુષ સાંજે અને
 પ્રાતઃકાળે સંભારે તે વિષ્ણુને પ્રિય થાય છે. ૩૪

इति श्रीमद्महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो ओंगराशीमो अध्याय संपूर्ण.

अथ अशीतितमोऽध्यायः (८०)

॥ राजोवाच ॥

ભગવન્ યાનિ ચાન્યાનિ મુકુન્દસ્ય મહાત્મનઃ । વીર્યાણ્યનંતવીર્યસ્ય શ્રોતુમિચ્છામહે પ્રભો ૧
 કો નુ શ્રુત્વાસકૃદ્ બ્રહ્મન્નુત્તમશ્લોકસત્કથાઃ । વિરમેત વિશેષજ્ઞો વિષણ્ણઃ કામમાર્ગણૈઃ ૨

सा वाग् यया तस्य गुणान् गृणीते करौ च तत्कर्मकरौ मनश्च ।

स्मरेद् वसन्तं स्थिरजङ्गमेषु शृणोति तत्पुण्यकथाः स कर्णः ॥૩॥

શિરસ્તુ તસ્યોભયલિઙ્ગમાનમેત્ તદેવ યત્ પશ્યતિ તદ્ધિ ચક્ષુઃ ।

अङ्गानि विष्णोरथ तज्जनानां पादोदकं यानि भजन्ति नित्यम् ॥४॥

सूत उवाच

વિષ્ણુરાતેન સમ્પૃષ્ઠે ભગવાન્ બાદરાયણિઃ । વાસુદેવે ભગવતિ નિમગ્નહૃદયોઽબ્રવીત્ ॥૫

श्रीशुक उवाच

કૃષ્ણાસ્યાસીત્ સખા કશ્ચિદ્ બ્રાહ્મણો બ્રહ્મવિત્તમઃ । વિરક્ત ઇન્દ્રિયાર્થેષુ પ્રશાન્તાત્મા જિતેન્દ્રિયઃ ૬

अध्याय ८०

द्वारका पधारेलા બાળમિત્ર સુદામાને હર્ષવડે પૂર્વની કથા

પૂછતા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ.

પરીક્ષિત રાજા પૂછે છે હે મહારાજ! હે પ્રભુ! અનંત પરાક્રમવાળા મહાત્મા
 શ્રીકૃષ્ણનાં બીજાં પરાક્રમોનું પણ શ્રવણ કરવાને ઇચ્છીએ છીએ. ૧ હે બ્રાહ્મણ!
 એકવાર ભગવાનની મનોહર કથા સાંભળીને તેના સારને જાણનાર, શબ્દાદિક
 વિષયોને શોધવા વડે ખેદ પામેલો કયો પુરુષ તે કથાઓથી વિરામ પામે? ૨ જેથી
 ભગવાનના ગુણ ગવાય, તે જ વાણી સફળ છે; જેથી ભગવાનની સેવા થાય તે
 જ હાથ સફળ છે; જેથી સ્થાવર જંગમમાં રહેનાર ભગવાનનું સ્મરણ થાય તે જ
 મન સફળ છે; જેથી ભગવાનની પવિત્ર કથા સંભળાય તે જ કાન સફળ છે; જેથી
 ભગવાનની મૂર્તિને પ્રણામ થાય તે જ માથું સફળ છે; અને જેથી ભગવાનના અને
 ભગવાનના ભક્તોનાં ચરણોદકનું નિરંતર સેવન થાય તે જ અંગ સફળ છે. ૩-૪

સૂત શૌનકને કહે છે આ પ્રમાણે પરીક્ષિત રાજાએ પૂછતાં જેમનું હૃદય
 ભગવાનમાં મગ્ન થઈ ગયું, એવા શુકદેવજી આ પ્રમાણે બોલ્યા. ૫

શુકદેવજી કહે છે શ્રીકૃષ્ણનો સખા કોઈ સુદામા બ્રાહ્મણ હતો. એ બ્રાહ્મણ
 મોટો બ્રહ્મવેતા, વિષયોમાં વૈરાગ્યવાળો, શાંત અંતઃકરણવાળો, જિતેન્દ્રિય,
 યદેચ્છાથી જે મળે તેથી નિર્વાહ ચલાવનાર અને ગૃહસ્થાશ્રમી હતો. જૂનાં કપડાં

યદુચ્છયોપપન્નેન વર્તમાનો ગૃહાશ્રમી । તસ્ય ભાર્યા કુચૈલસ્ય ક્ષુક્ષામા ચ તથાવિધા ॥૭
પતિવ્રતા પતિ પ્રાહ મ્લાયતા વદનેન સા । દરિદ્રા સીદમાના સા વેપમાનાભિગમ્ય ચ ॥૮
નનુ બ્રહ્મન્ ! ભગવતઃ સખા સાક્ષાચ્છ્રિયઃ પતિઃ । બ્રહ્મણ્યશ્ચ શરણ્યશ્ચ ભગવાન્ સાત્વતર્ષભઃ ૧
તમુપૈહિ મહાભાગ ! સાધૂનાં ચ પરાયણમ્ । દાસ્યતિ દ્રવિણં ભૂરિ સીદતે તે કુટુમ્બિને ॥૧૦
આસ્તેઽધુના દ્વારવત્યાં ભોજવૃષ્ણયન્ધકેશ્વરઃ । સ્મરતઃ પાદકમલમાત્માનમપિ ચચ્છતિ ।

કિં ન્વર્થકામાન્ ભજતો નાત્યભીષ્ટાઞ્જગદ્ગુરુઃ ॥૧૧
સ એવં ભાર્યયા વિપ્રો બહુશઃ પ્રાર્થિતો મૃદુ । અયં હિ પરમો લાભ ઉત્તમશ્લોકદર્શનમ્ ॥૧૨
ઇતિ સચ્ચિત્ય મનસા ગમનાય મતિં દધે । અપ્યસ્ત્યુપાયનં કિચ્છિદ્ ગૃહે કલ્યાણિ દીયતામ્ ૧૩
યાચિત્વા ચતુરો મુષ્ટીન્ વિપ્રાન્ પૃથુકતણ્ડુલાન્ । ચૈલખ્વળેન તાન્ બદ્ધ્વા ભર્ત્રા પ્રાદાદુપાયનમ્
સ તાનાદાય વિપ્રાગ્રયઃ પ્રયયૌ દ્વારકાં કિલ । કૃષ્ણસંદર્શનં મહાં કથં સ્યાદિતિ ચિન્તયન્ ૧૫
ત્રીણિ ગુલ્માન્યતીયાય તિસ્રઃ કક્ષાશ્ચ સ દ્વિજઃ । વિપ્રોઽગમ્યાન્ધકવૃષ્ણીનાં ગૃહેષ્વચ્યુતર્ધમિણામ્

પહેરનાર એ સુદામા બ્રાહ્મણની સ્ત્રી પણ જૂનાં કપડાં પહેરનારી, ભૂખથી દુબળી
અને પતિવ્રતા હતી. દરિદ્ર અને પીડા પામતી એ પતિવ્રતા સ્ત્રી કરમાયેલા મોઢે
ધ્રૂજતી ધ્રૂજતી આવીને પતિ પાસે બોલી કે “હે મહારાજ ! બ્રાહ્મણોને માનનાર,
શરણાગતનું રક્ષણ કરનાર, યાદવોમાં ઉત્તમ અને સાક્ષાત્ લક્ષ્મીના પતિ શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાન તમારા સખા છે. ૬-૮ માટે સાધુપુરુષોના મોટા શરણરૂપ એ શ્રીકૃષ્ણની
પાસે જાઓ અને જશો તો જે તમે પીડાતા અને કુટુંબી ગૃહસ્થ છો તે તમને ઘણું
ધન આપશે. ૧૦ એ ભગવાન હમણાં દ્વારકામાં છે અને જે પોતાના ચરણકમળનું
સ્મરણ કરે તેને પોતાનું સ્વરૂપ પણ આપે છે. એ ભગવાન ભોજ, વૃષ્ણિ અને
અંધક કુળના અધિપતિ છે, એ તમને ધન આપશે. ૧૧ હમણાં ભગવાન જોકે પોતાને
અર્થ અને વિષય ભોગ બહુ પ્યારા નથી, તોપણ તેઓને સેવે છે, માટે તમને પણ
આપશે” આવી રીતે સ્ત્રીએ કોમળ રીતે ઘણી ઘણી વાર પ્રાર્થના કરતાં ભગવાનનું
દર્શન થશે એજ મોટો લાભ છે, એમ મનમાં વિચારી ભગવાનની પાસે જવાનું
તેમણે મન કર્યું. પછી એ સુદામા બ્રાહ્મણ સ્ત્રીને કહ્યું કે “હે કલ્યાણી ! ઘરમાં કાંઈ
ભેટ લઈ જવા જેવું છે ? હોય તો આપ.” ૧૨-૧૩ પછી તે બ્રાહ્મણીએ ચાર મૂઠી
પોંવા માગી આવીને તે પોંવાને કપડાના કટકામાં બાંધી પોતાના સ્વામીને ભેટ
સારુ આપ્યા. ૧૪ એ પોંવા લઈ “મને ભગવાનનું દર્શન શી રીતે થાય ?” એમ
વિચાર કરતો કરતો તે સુદામા બ્રાહ્મણ દ્વારકામાં ગયો. ૧૫ સ્વધર્મ પાળનારા અને
બીજા કોઈથી પાસે પણ ન જવાય એવા અંધક અને વૃષ્ણિ કુળના યાદવોનાં ઘરોની

ગૃહં દ્વાષ્ટસહસ્ત્રાણાં મહિષીણાં હરેર્દ્વિજઃ । વિવેશૈકતમં શ્રીમદ્ બ્રહ્માનન્દં ગતો યથા ॥૧૭
તં વિલોક્યાચ્યુતો દૂરાત્ પ્રિયાપર્યઙ્કમાસ્થિતઃ । સહસોત્થાય ચાભ્યેત્ય દોર્ભ્યાં પર્યગ્રહીન્મુદા ૧૮
સચ્ચુઃ પ્રિયસ્ય વિપ્રર્ષેર ઙ્ગસઙ્ગાતિનિર્વૃતઃ । પ્રીતો વ્યમુચ્ચદલ્બિન્દૂન્ નેત્રાભ્યાં પુષ્કરેક્ષણઃ ॥૧૯
અથોપવેશ્ય પર્યઙ્કે સ્વયં સચ્ચુઃ સમર્હણમ્ । ઉપહૃત્યાવનિજ્યાસ્ય પાદૌ પાદાવનેજનીઃ ॥૨૦
અગ્રહીચ્છિરસા રાજન્ ભગવાંલ્લોકપાવનઃ । વ્યલિમ્પદ્ વિવ્યગન્ધેન ચન્દનાગુરુકુઙ્કુમૈઃ ॥૨૧
ધૂપૈઃ સુરભિર્મિત્રં પ્રદીપાવલિર્મુદા । અર્ચિત્વાઽઽવેદ્ય તામ્બૂલં ગાં ચ સ્વાગતમબ્રવીત્ ૨૨
કુચૈલં મલિનં ક્ષામં દ્વિજં ધમનિસંતતમ્ । દેવી પર્યચરત્ સાક્ષાચ્ચામરવ્યજનેન વૈ ॥૨૩
અન્તઃપુરજનો દૃષ્ટ્વા કૃષ્ણોનામલકીર્તિના । વિસ્મિતોઽભૂદતિપ્રીત્યા અવધૂતં સભાજિતમ્ ॥૨૪
કિમનેન કૃતં પુણ્યમવધૂતેન ભિક્ષુણા । શ્રિયા હીનેન લોકેઽસ્મિન્ ગર્હિતૈનાધમેન ચ ॥૨૫
યોઽસૌ ત્રિલોકગુરુણા શ્રીનિવાસેન સમ્ભૃતઃ । પર્યઙ્કસ્થાં શ્રિયં હિત્વા પરિષ્વક્તોઽગ્રજો યથા
કથયાઞ્ચક્રતુર્ગાથાઃ પૂર્વા ગુરુકુલે સતોઃ । આત્મનો લલિતા રાજન્ ! કરૌ ગૃહ્ય પરસ્પરમ્ ॥૨૭

વચ્ચે તે બ્રાહ્મણ ત્રણ સૈનિકોની છાવણીઓ અને ત્રણ પેઢીઓને ઉલ્લંઘીને
ભગવાનની સોળહજાર સ્ત્રીઓમાંથી એક સ્ત્રીના સુંદર ઘરમાં ગયો, અને ત્યાં
જઈને તેને બ્રહ્માન્દ જેવું સુખ મળ્યું. ૧૬-૧૭ પ્યારીના પલંગ પર બેઠેલા ભગવાને
દૂરથી તે સુદામા બ્રાહ્મણને જોઈ, તરત ઊઠી સામા આવીને પ્રીતિથી બે હાથવતે
તેનું આલિંગન કર્યું. ૧૮ પોતાના પ્રિયમિત્ર એ સુદામાના શરીરનો સ્પર્શ મળવાથી
બહુ જ સુખ પામેલા ભગવાન પ્રીતિને લીધે નેત્રમાંથી આંસુ પાડવા લાગ્યા. ૧૯
પછી તે મિત્ર બ્રાહ્મણને પલંગ પર બેસાડી, પૂજાનો સામાન પોતાના હાથથી લાવીને
ભગવાને તેના પગ ધોયા, અને પોતે લોકપાવન છતાં પણ એ પગ ધોયાનું જળ
માથે ચઢાવ્યું. ચંદનાદિકથી બનાવેલ દિવ્ય ગંધ, અગરુ અને કુંકુમનું તેના શરીર
પર લેપન કર્યું. ૨૦-૨૧ સુગંધી ધૂપ અને દીપમાળાથી પ્રીતિપૂર્વક તેનું પૂજન કરી,
તાંબૂલ તથા ગાયનું નિવેદન કરીને “ભલે આવ્યા” એમ કહ્યું. ૨૨ પછી એ સુદામાને
ભગવાનની સ્ત્રી રુકિમણી ચામર લઈને પવન ઢોળવા લાગ્યાં. ૨૩ નિર્મળ
કીર્તિવાળા શ્રીકૃષ્ણે બહુ પ્રીતિથી તે સુદામા બ્રાહ્મણનો સત્કાર કરેલો જોઈ
અન્તઃપુરના લોકો વિસ્મય પામી ગયા. ૨૪ એ લોકોને વિસ્મય થયો કે નિર્ધન,
અધમ, નિંદિત, લક્ષ્મી રહિત અને મેલા આ ભિખારીએ આ લોકમાં શું પુણ્ય કર્યું
હશે ? કે જે પુણ્યના પ્રભાવથી, ત્રિલોકીના ગુરુ અને લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ ભગવાને
માન આપ્યું તથા પલંગ પર બેઠેલાં રુકિમણીને મૂકીને મોટા ભાઈનું જેમ આલિંગન
કરે તેમ આલિંગન કર્યું. ૨૫-૨૬ હે રાજા ! પછી એ ભગવાન અને સુદામા બ્રાહ્મણ

શ્રીભગવાનુવાચ

અપિ બ્રહ્મન્! ગુરુકુલાદ્ ભવતા લબ્ધદક્ષિણાત્ । સમાવૃત્તેન ધર્મજ્ઞ ભાર્યોઢા સદૃશી ન વાર૮
પ્રાયો ગૃહેષુ તે ચિત્તમકામવિહતં તથા । નૈવાતિપ્રીયસે વિદ્વન્ ! ધનેષુ વિદિતં હિ મે ॥૨૧
કેચિત્ કુર્વન્તિ કર્માણિ કામૈરહતચેતસઃ । ત્યજન્તઃ પ્રકૃતીદૈવીર્યથાહં લોકસંગ્રહમ્ ॥૩૦
કચ્ચિદ્ ગુરુકુલે વાસાઙ્ગ! બ્રહ્મન્! સ્મરસિ નૌ યતઃ । દ્વિજો વિજ્ઞાય વિજ્ઞેયં તમસઃ પારમશ્નુતે૩૧
સ વૈ સત્કર્મણાં સાક્ષાદ્ દ્વિજાતેરિહ સમ્ભવઃ । આઘોઽઙ્ગ યત્રાશ્રમિણાં યથાહં જ્ઞાનદો ગુરુઃ ॥૩૨
નન્વર્થકોવિદા બ્રહ્મન્ વર્ણાશ્રમવતામિહ । યે મયા ગુરુણા વાચા તરન્ત્યઙ્ગો ભવાર્ણવમ્ ॥૩૩
નાહમિજ્યાપ્રજાતિભ્યાં તપસોપશમેન વા । તુષ્ટ્યેયં સર્વભૂતાત્મા ગુરુશુશ્રૂષયા યથા ॥૩૪
અપિ નઃ સ્મર્યતે બ્રહ્મન્ ! વૃત્તં નિવસતાં ગુરૌ । ગુરુદારૈશ્ચોદિતાનામિન્ધનાનયને ક્વચિત્ ॥૩૫

એક બીજાના હાથ પકડીને આગળમાં પોતે ગુરુને ઘેર રહ્યા હતા તે સંબંધી સુંદર વાતો કરવા લાગ્યા.^{૨૭}

ભગવાન કહે છે હે મહારાજ! હે ધર્મને જાણનાર! તમે ગુરુ દક્ષિણા આપી ગુરુને ઘેરથી આવીને જોઈએ તેવી સ્ત્રી પરણ્યા છો કે નહીં? ^{૨૮} હે વિદ્વન્! ત્યારે હું ધારું છું કે ઘરમાં ઘણું કરીને તમારું ચિત્ત વિષયોમાં લંપટ નહીં થતું હોય અને તમને વસ્ત્રાદિક ધન ઉપર પણ રુચિ નહીં હોય! વિદ્વાનને આ પ્રમાણે જ રાખવું ઘટે છે. ^{૨૯} ઈશ્વરની માયાથી રચાએલ વિષય વાસનાઓનો ત્યાગ કરતા કેટલાએક પુરુષો મારી પેઠે લોકમર્યાદા સારુ કામનાઓથી ચિત્ત નહીં ખેંચાયા છતાં પણ કર્મ કરે છે. ^{૩૦} હે મહારાજ! આપણે ગુરુને ઘેર સાથે રહ્યા હતા એ વાતનું તમને સ્મરણ છે? કે જ્યાં રહેવાથી આત્માનું તત્ત્વ જાણીને દ્વિજલોકો સંસારનો પાર પામે છે. ^{૩૧} જેથી જન્મ મળ્યો છે તે પિતા આલોકમાં પડેલો ગુરુ છે, દ્વિજલોકોને ઉપનયન સંસ્કાર આપીને જે વેદ ભણાવે છે તે બીજો ગુરુ છે, અને આશ્રમવાળાઓને જે બ્રહ્મવિદ્યા આપે છે તે ત્રીજો ગુરુ છે. આ ત્રણ ગુરુઓમાં પડેલો પૂજ્ય છે, બીજો પૂજ્યતર છે અને ત્રીજો તો સાક્ષાત્ મારી પેઠે પૂજ્યતમ છે. ^{૩૨} હે બ્રાહ્મણ! આ મનુષ્ય જન્મમાં વર્ણાશ્રમવાળા જે પુરુષો જ્ઞાન આપનાર ગુરુ કે જે મારું રૂપ છે, તેના ઉપદેશ માત્રથી અનાયાસે સંસારરૂપી સમુદ્રને તરે છે તેઓને પોતાનો અર્થ સાધવામાં ચતુર સમજવા. ^{૩૩} સર્વે પદ્ધર્થોનો આત્મા હું ગુરુ સેવાથી જેવો પ્રસન્ન થાઉં છું તેવો યજ્ઞ, બ્રહ્મચર્ય, વાનપ્રસ્થના ધર્મ કે સંન્યાસીના ધર્મથી પ્રસન્ન થતો નથી. ^{૩૪} હે બ્રાહ્મણ! આ પ્રમાણે ગુરુને ઘેર રહેતા તે સમયમાં ગુરુની સ્ત્રીએ આપણને એક દિવસ લાકડાં લેવા મોકલતાં દૈવગતિથી

પ્રવિષ્ટાનાં મહારણ્યમપતૌંસુમહદ્ દ્વિજ ! । વાતવર્ષમભૂત્ તીવ્રં નિષ્ટુરાઃ સ્તનચિત્તવઃ ॥૩૬
સૂર્યશ્ચાસ્તં ગતસ્તાવત્ તમસા ચાવૃતા દિશઃ । નિમ્નં કૂલં જલમયં ન પ્રાજ્ઞાયત કિચ્છન ॥૩૭

વયં ભૃશં તત્ર મહાનિલામ્બુભિર્નિહન્યમાના મુહુરમ્બુસમ્પલ્લવે ।

દિશોઽવિદન્તોઽથ પરસ્પરં વને ગૃહીતહસ્તાઃ પરિબંધિમાતુરાઃ ॥૩૮॥

एतद् विदित्वा उदिते रवौ सान्दीपनिर्गुरुः । अन्वेषमाणो नः शिष्यानाचार्योऽपश्यदातुरान् ॥३९
अहो हे पुत्रका यूयमस्मदर्थेऽतिदुःखिताः । आत्मा वै प्राणिनां प्रेष्ठस्तमनादृत्य मत्पराः ॥४०
एतदेव हि सच्छिष्यैः कर्तव्यं गुरुनिष्कृतम् । यद् वै विशुद्धभावेन सर्वार्थात्मार्षणं गुरौ ॥४१
तुष्टोऽहं भो द्विजश्रेष्ठः सत्याः सन्तु मनोरथाः । छन्दांस्ययातयामानि भवन्तिवह परत्र च ॥४२
इत्थंविधान्यनेकानि वसतां गुरुवेश्मसु । गुरोरनुग्रहेणैव पुमान् पूर्णः प्रशान्तये ॥४३

ब्राह्मण उवाच

किमस्माभिरनिर्वृत्तं देवदेव जगद्गुरो । भवता सत्यकामेन येषां वासो गुरावभूत् ॥४४

જે કાંઈ થયું હતું તે તમને સાંભરે છે? ^{૩૫} લાકડાં લેવા સારુ આપણે મોટા વનમાં પેઠા હતા, ત્યાં ઋતુ વિના પણ અતિતીવ્ર વાયુ અને વરસાદ થયા હતા તથા કઠોર ગર્જના થવા લાગી હતી. ^{૩૬} થોડીવારમાં સૂર્ય આથમી ગયો, અંધારાંથી દિશાઓ ઘેરાઈ ગઈ અને સર્વ જળમય થઈ જવાથી, નીચું કે ઊંચું સ્થળ કાંઈ પણ જાણવામાં આવતું ન હતું. ^{૩૭} જળમય થઈ ગયેલા તે વનમાં ભારે પવન અને પાણીથી વારંવાર પીડા પામતા, દિશાઓને નહીં જાણતા અને આતુર થયેલા આપણે એક બીજાના હાથ પકડીને લાકડાંની ભારીઓ ઉપાડી રહ્યા હતા. ^{૩૮} આ વાત જાણી સૂર્યોદય થયા પછી સાંદીપનિ ગુરુ આપણને શોધતા શોધતા આવ્યા, તેમણે આતુર થયેલા વિદ્યાર્થીએવા આપણને દીઠા. અને તેમણે કહ્યું કે “અહો! હે દીકરાઓ! આ દેહ કે જે પ્રાણીઓને બહુ જ ધ્યારો છે. તેનો અનાદર કરી મારી સેવા કરનારા તમે મારે માટે બહુ જ દુઃખી થયા. ^{૩૯-૪૦} જે દેહથી સર્વપુરુષાર્થ પ્રાપ્ત થાય છે, તે દેહને સદ્ભાવથી ગુરુને અર્પણ કરવો એટલો જ સારા શિષ્યોએ ગુરુનો પ્રત્યુપકાર કરવાનો છે. ^{૪૧} “હે ઉત્તમ દ્વિજો! હું તમારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. આલોક અને પરલોકમાં તમારા મનોરથ સફળ થજો અને મારી પાસેથી શીખેલા વેદ સાર ભરેલા થજો.” ^{૪૨} આપણે ગુરુને ઘેર રહેતા હતા ત્યાં આવા પ્રકારનાં ઘણાં વૃત્તાંત થયાં હતાં તે તમને યાદ છે? ગુરુના અનુગ્રહથી જ પુરુષ શાંતિને પરિપૂર્ણ રીતે પામે છે. ^{૪૩}

બ્રાહ્મણ કહે છે હે દેવના દેવ! હે જગતના ગુરુ! અમે કે જેઓને

યસ્યચ્છંદોમયં બ્રહ્મ દેહ આવપનં વિભો । શ્રેયસાં તસ્ય ગુરુષુ વાસોઽત્યંતવિડંબનમ્ ॥૪૫

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

श्रीदामचरितेऽशीतितमोऽध्यायः ॥८०॥

અથ એકાશીતિતમોઽધ્યાયઃ (૮૧)

॥ શ્રીશુક ઉવાચ ॥

સ इत्थं द्विजमुख्येन सह संकथयन् हरिः । सर्वभूतमनोऽभिज्ञः स्मयमान उवाच तम् ॥१
બ્રહ્મણ્યો બ્રાહ્મણં કૃષ્ણો ભગવાન્ પ્રહસન્ પ્રિયમ્ । પ્રેમ્ણા નિરીક્ષણેનૈવ પ્રેક્ષન્ યત્ સતાં ગતિઃ ॥

શ્રીભગવાનુવાચ

કિમુપાયનમાનીતં બ્રહ્મન્ મે ભવતા ગૃહાત્ । અળ્વપ્યુપાહૃતં ભક્તૈઃ પ્રેમ્ણા ભૂર્યેવ મે ભવેત્ ।

भूर्यप्यभक्तोपहृतं न मे तोषय कल्पते ॥३

પત્રં પુષ્પં ફલં તોયં ચો મે ભક્ત્યા પ્રયચ્છતિ । તદહં ભક્ત્યુપહૃતમશ્નામિ પ્રયતાત્મનઃ ॥૪
इत्युक्तोऽपि द्विजस्तस्मै व्रीडितः पतये श्रियः । पृथुकप्रसूतिं राजन् न प्रायच्छद्वाङ्मुखः ॥५

સત્યસંકલ્પવાળા આપની સાથે ગુરુને ઘેર રહેવાનું થયું હતું તેઓને શું અપૂર્ણ હોય ?^{૪૪} હે વિભુ ! કલ્યાણોની ઉત્પત્તિનું સ્થાનક વેદરૂપ બ્રહ્મ જેની મૂર્તિરૂપ છે, તે આપ ગુરુને ઘેર રહ્યા હતા એતો અત્યંત મનુષ્યલીલાના અનુકરણ માત્ર છે.^{૪૫}
एति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो अशीमो अध्याय संपूर्ण.

અધ્યાય ૮૧

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને સુદામાના પૌંવા જમીને ઈન્દ્રથી અધિક રાજલક્ષ્મી આપી.

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે તે ઉત્તમ સુદામા બ્રાહ્મણની સાથે વાતો કરતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કે જે સર્વપ્રાણીઓના મનને જાણતા હતા છતાં પણ તેમણે હસતાં હસતાં તેને કહ્યું.^૧ હાંસી કરતા પ્રેમ ભરેલી દૃષ્ટિથી જોતા, સત્પુરુષોના શરણરૂપ અને બ્રાહ્મણને માનનાર ભગવાને કહ્યું. હે બ્રાહ્મણ ! તમે મારે માટે તમારે ઘેરથી શી ભેટ લાવ્યા છો ? ભક્તો પ્રેમથી થોડું લાવ્યા હોય તોપણ તેને હું ઘણું માનું છું, અને અભક્તો ઘણું લાવે તોપણ તેથી હું પ્રસન્ન થતો નથી.^{૨-૩} શાંતબુદ્ધિવાળો પુરુષ ભક્તિપૂર્વક મને પાંદડાં, ફૂલ, ફળ કે પાણી આપે તો તે ભક્તિથી લાવેલું હોવાને લીધે હું સ્વીકારું છું.^૪

સર્વભૂતાત્મદૂક્ સાક્ષાત્ તસ્યાગમનકારણમ્ । વિજ્ઞાયાચિન્તયન્નાયં શ્રીકામો માભજત્ પુરા
પત્ન્યાઃ પતિવ્રતાયાસ્તુ સઘ્વા પ્રિયચિકીર્ષયા । પ્રાપ્તો મામસ્ય દાસ્યામિ સમ્પદોઽમર્ત્યદુર્લભાઃ ૭
इत्थं विचिन्त्य वसनाच्चीरबद्धान् द्विजन्मनः । स्वयं जहार किमिदमिति पृथुकतण्डुलान् ॥८
નન્વેતદુપનીતં મે પરમપ્રીણનં સઘ્વે । તર્પયન્ત્યઙ્ગ ! માં વિશ્વમેતે પૃથુકતણ્ડુલાઃ ॥૯
इति मुष्टिं सकृज्जग्ध्वा द्वितीयां जग्धुमाददे । तावच्छ्रीर्जगृहे हस्तं तत्परा परमेष्ठिनः ॥१०
एतावतालं विश्वात्मन् सर्वसम्पत्समृद्धये । अस्मिंल्लोकेऽथवामुष्मिन् पुंसस्त्वत्तोषकारणम् ॥११
બ્રાહ્મણસ્તાં તુ રજનીમુષિત્વાચ્યુતમન્દિરે । ભુક્ત્વા પીત્વા સુખં મેને આત્માનં સ્વર્ગતં યથા ॥૧૨
श्रोभूते विश्वभावेन स्वसुखेनाभिवन्दितः । जगाम स्वालयं तात पथ्यनुब्रज्य नन्दितः ॥१३
સ ચાલઘ્વા ધનં કૃષ્ણાન્ન તુ યાચિતવાન્ સ્વયમ્ । સ્વગૃહાન્ વ્રીડિતોઽગચ્છન્મહદર્શનનિર્વૃતઃ ॥૧૪
अहो ब्रह्मण्यदेवस्य दृष्टा ब्रह्मण्यता मया । यद् दरिद्रतमो लक्ष्मीमाश्लिष्टो बिभ्रतोरसि ॥१५

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! આ પ્રમાણે ભગવાને કહ્યું તોપણ લજજાઈને નીચું મોઢું કરી બેઠેલા તે શ્રીદામા બ્રાહ્મણે, લાજને લીધે લક્ષ્મીના પતિ ભગવાનને પૌંવા આપ્યા નહીં.^૫ સર્વપ્રાણીઓના અંતઃકરણના સાક્ષી ભગવાને તેના આવવાનું કારણ જાણીને વિચાર કર્યો કે “આ મારો સખા શ્રીદામા બ્રાહ્મણ પૂર્વે લક્ષ્મીની ઈચ્છાથી મને ભજ્યો નથી, પણ હમણાં પોતાની પતિવ્રતા સ્ત્રીને રાજી કરવા સારુ મારી પાસે આવ્યો છે, માટે દેવતાઓને પણ ન મળે એવી સંપત્તિઓ હું આને આપીશ.”^{૬-૭} આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે શ્રીદામા બ્રાહ્મણ પાસેથી ચીંથરામાં બાંધેલા પૌંવાને “આ શું છે ?” એમ કહીને ભગવાને પોતાના હાથથી તેના વસ્ત્રમાંથી લઈ લીધા, અને કહ્યું કે હે મિત્ર ! આ તો હું બહુ જ રાજી થાઉં એવી વસ્તુ લાવ્યા છો. જે હું જગતનો આત્મા છું. તે મને આ પૌંવા અતિ પ્રસન્નતા ઉત્પન્ન કરનાર છે.^{૮-૯} એમ બોલીને એક મૂઠી ખાધા, પછી પૌંવાની બીજી મૂઠી લીધી તેટલામાં લક્ષ્મી, કે જે ભગવાનની પાસે જ રહેનાર છે તેમણે ભગવાનનો હાથ પકડીને કહ્યું કે “હે જગતના આત્મા ! બસ બસ મનુષ્યને આલોકમાં તથા પરલોકમાં સમગ્ર સંપત્તિઓની સમૃદ્ધિ આપવા માટે એક મૂઠી પૌંવા પર્યાપ્ત છે. કારણ કે તમારે માટે એક મૂઠી પૌંવા પણ પ્રસન્નતાનું કારણ બની જાય છે. (હવે બીજી મૂઠી ખાઈને મને પણ એના સ્વાધીનમાં નહીં આપવી જોઈએ.)^{૧૦-૧૧} પછી એ બ્રાહ્મણ ભગવાનના ઘરમાં તે રાત્રી રહી, ખાઈ પીને પોતે જાણે સ્વર્ગમાં આવ્યો હોય તેવું સુખ માનવા લાગ્યો.^{૧૨} સૂર્યોદય થતાં જગતના રક્ષક અને સ્વરૂપાનંદથી પૂર્ણ ભગવાને પ્રણામ કરી, માર્ગમાં વળાવા જઈને, વિનયના વચનોથી રાજી

બ્રહ્મં દરિદ્રઃ પાપીયાન્ ક્રકૃષ્ણઃ શ્રીનિકેતનઃ । બ્રહ્મબન્ધુરિતિ સ્માહં બાહુભ્યાં પરિરમ્ભિતઃ ॥૧૬
નિવાસિતઃ પ્રિયાજુષ્ટે પર્યંકે ભ્રાતરો યથા । મહિષ્યા વીજિતઃ શ્રાન્તો વાલવ્યજનહસ્તયા ॥૧૭
શુશ્રૂષયા પરમયા પાદસંવાહનાદિભિઃ । પૂજિતો દેવદેવેન વિપ્રદેવેન દેવવત્ ॥૧૮
સ્વર્ગાપવર્ગયોઃ પુંસાં રસાયાં ભુવિ સમ્પદામ્ । સર્વાસામપિ સિદ્ધીનાં મૂલં તચ્ચરણાર્ચનમ્ ॥૧૯
અધનોઽયં ધનં પ્રાપ્ય માદ્યન્નુચ્ચૈર્ન માં સ્મરેત્ । ઇતિ કારુણિકો નૂનં ધનં મેઽભૂરિ નાદવાત્ ॥૨૦
ઇતિ તચ્ચન્તયન્નતઃ પ્રાપ્તો નિજગૃહાન્તિકમ્ । સૂર્યાનલેન્દુસંકાશૈર્વિમાનૈઃ સર્વતો વૃતમ્ ॥૨૧
વિચિત્રોપવનોદ્યાનૈઃ કૂઞદ્વિજકુલાકુલૈઃ । પ્રોત્ફલ્લકુમુદામ્બોજકહ્લારોત્પલવારિભિઃ ॥૨૨
જુષ્ટં સ્વલક્ષ્મૈઃ પુષ્પિઃ સ્ત્રીભિશ્ચ હરિણાક્ષિભિઃ । કિમિદં કસ્ય વા સ્થાનં કથં તદિદમિત્યભૂત્ ૨૩
એવં મીમાંસમાનં તં નરા નાર્યોઽમરપ્રભાઃ । પ્રત્યગૃહ્ણન્ મહાભાગં ગીતવાદ્યેન ભૂયસા ॥૨૪

કરેલો શ્રીદામા બ્રાહ્મણ પોતાને ઘેર ગયો.^{૧૪} એ બ્રાહ્મણને શ્રીકૃષ્ણ પાસેથી દ્રવ્ય મળ્યું નહિ. તથાપિ તેણે સ્વતઃ માગ્યું નહીં અને ઘેર જતાં માર્ગમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે “અહો ! બ્રહ્મણ્યદેવ ભગવાનની બ્રાહ્મણ ભક્તિ આજ મારા જોવામાં આવી !!! વક્ષઃસ્થળમાં લક્ષ્મીને ધરનારા ભગવાને, હું કે જે મહાદરિદ્ર છું, તેનું પણ આલિંગન કર્યું.^{૧૪-૧૫} દરિદ્ર અને નીચ હું ક્યાં ? મને કેવળ બ્રાહ્મણ જાતનો જાણીને ભગવાને પોતાના બે હાથથી મારું આલિંગન કર્યું, સ્ત્રીને બેસવાના પલંગ પર જેમ ભાઈઓને બેસાડે તેમ બેસાડ્યો, થાક ઉતારવા સારુ ભગવાનની રાણીએ હાથમાં ચમર લઈને પવન નાખ્યો અને દેવના તથા બ્રાહ્મણોના દેવ ભગવાને મોટી સેવાથી તથા પગચંપી કરવા આદિથી દેવની પેઠે મારી પૂજા કરી.^{૧૬-૧૮} જો કે તે ભગવાનના ચરણનું પૂજન પુરુષોને સ્વર્ગનું, મોક્ષનું, પાતાળ તથા પૃથ્વીની સંપત્તિઓનું અને સર્વે સિદ્ધિઓનું પણ કારણ છે, તો પણ ‘આ નિર્ધન બ્રાહ્મણને ધન મળશે તો બહુજ મદોન્મત્ત થઈ જઈને મારું સ્મરણ નહીં કરે’ એવી કરુણાથી ભગવાને મને થોડું પણ ધન આપ્યું નહીં”.^{૧૯-૨૦} એમ મનમાં વિચાર કરતો કરતો પોતાના ઘરની પાસે આવ્યો, ત્યાં તે ઘર સૂર્ય, અગ્નિ અને ચંદ્રમા સરખા સાત સાત માળના મહેલોથી ચારેકોર વીંટાએલું જોવામાં આવ્યું.^{૨૧} વિચિત્ર બગીચા અને વાડીઓમાં પક્ષીઓનાં ટોળાં ભારે શબ્દ કરી રહ્યાં હતાં. જલાશયોમાં કુમુદ, અંભોજ, કલ્હાર અને ઉત્પલ પ્રફુલ્લિત થઈ રહ્યાં હતાં.^{૨૨} શણગારેલા પુરુષો અને મૃગસરખાં નેત્રવાળી સ્ત્રીઓ અહીં તહીં હર ફર કરી રહી હતી. “આ શું ? આ સ્થાનક કોનું ? આ આવું કેમ થઈ ગયું ?” એમ તે સુદામા બ્રાહ્મણ વિચાર કરતો હતો, ત્યાં દેવ સરખી કાંતિવાળા પુરુષો અને સ્ત્રીઓ ભારે ગાયન અને

પતિમાગતમાકર્ણ્યં પત્ન્યુર્દ્ધર્ષાંતિસમ્ભ્રમા । નિશ્ચક્રામ ગૃહાત્તૂર્ણં રૂપિણી શ્રીરિવાલયાત્ ॥૨૫
પતિવ્રતા પતિં દૃષ્ટ્વા પ્રેમોત્કળાશ્રુલોચના । મીલિતાક્ષ્યનમદ્ બુદ્ધ્યા મનસા પરિષસ્વજે ॥૨૬
પત્નીં વીક્ષ્ય વિસ્ફુરન્તીં દેવીં વૈમાનિકીમિવ । દાસીનાં નિષ્કલ્પઠીનાં મધ્યે ભાન્તીં સ વિસ્મિતઃ ॥
પ્રીતઃ સ્વયં તયા યુક્તઃ પ્રવિષ્ટો નિજમન્દિરમ્ । મણિસ્તમ્ભશતોપેતં મહેન્દ્રભવનં યથા ॥૨૮
પયઃ ફેનનિભાઃ શય્યા દાન્તા રુક્મપરિચ્છદાઃ । પર્યંકુ હેમદળ્ડાનિ ચામરવ્યજનાનિ ચ ૨૯
આસનાનિ ચ હૈમાનિ મૃદૂપસ્તરણાનિ ચ । મુક્તાદામવિલમ્બીનિ વિતાનાનિ દ્યુમન્તિ ચ ॥૩૦
સ્વચ્છસ્પટિકકુડ્યેષુ મહામારકતેષુ ચ । રત્નદીપા ભ્રાજમાના લલનારત્નસંયુતાઃ ॥૩૧
વિલોક્ય બ્રાહ્મણસ્તત્ર સમૃદ્ધીઃ સર્વસમ્પદામ્ । તર્કયામાસ નિર્વ્યગ્રઃ સ્વસમૃદ્ધિમહૈતુકીમ્ ૩૨
નૂનં બતૈતન્મમ દુર્ભગસ્ય શશ્વદરિદ્રસ્ય સમૃદ્ધિહેતુઃ ।

મહાવિભૂતેરવલોકતોઽન્યો નૈવોપપદ્યેત યદૂત્તમસ્ય ॥૩૩॥

નન્વબુવાણો દિશતે સમક્ષં યાચિષ્ણવે ભૂર્યપિ ભૂરિભોજઃ ।

પર્જન્યવત્તત્ સ્વયમીક્ષમાણો દાશાર્હકાણામૃષભઃ સખા મે ॥૩૪॥

વાજાંઓની ધામધૂમથી તેને માન આપવા આવ્યા.^{૨૩-૨૪} પતિને આવેલા જાણી બહુ જ આનંદ પામેલી, ભારે આદરવાળી તથા લક્ષ્મી જેવી રૂપાળી તેની સ્ત્રી ઘરમાંથી તરત બહાર આવી.^{૨૫} પતિને જોઈ પ્રેમ અને ઉત્કંઠાને લીધે જેની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં હતાં, એવી તે પતિવ્રતા આંખો મીંચીને દેઠ ભાવથી તેને પગે લાગી અને મનથી આલિંગન કર્યું.^{૨૬} વિમાનમાં બેસનારી દેવાંગનાની પેઠે ચળકતી અને કંઠભૂષણથી શણગારેલી દાસીઓના મધ્યમાં દીપી રહેલી પોતાની સ્ત્રીને જોઈને તે બ્રાહ્મણ વિસ્મય પામ્યો.^{૨૭} રાજ્ય થઈ તેની સાથે પોતે પોતાના ઘરમાં ગયો. એ ઘરમાં ઈંદ્રના ઘરની પેઠે મણિના સેંકડો સ્તંભ લાગી રહ્યા હતા.^{૨૮} દૂધના ફીણ જેવી શય્યાઓ હતી, પલંગ હાથી દાંતના અને સોનાના સામાનવાળા હતા, ચામર અને વીંઝણા સોનાની દાંડીવાળા હતા.^{૨૯} આસનો સોનાનાં અને ફૂણાં ફૂણાં પાથરણાંવાળાં હતાં. ચંદરવા મોતીની માળાના લટકણિયાંવાળા અને ભારે દીપ્તિવાળા હતા.^{૩૦} સ્વચ્છ સ્ફટિકમણિની ભીંતોમાં અને મોટા મરકતમણિના સ્થળોમાં રત્નના દીવા શોભી રહ્યા હતા અને રત્ન જેવી સ્ત્રીઓ આલેખેલી હતી.^{૩૧} એ ઘરમાં કારણ વગર પ્રાપ્ત થયેલી સર્વે સંપત્તિઓની સમૃદ્ધિ જોઈને એ બ્રાહ્મણ સ્થિર થઈ વિચાર કરવા લાગ્યો કે “આ સ્મૃદ્ધિ ક્યાંથી આવી ?”^{૩૨} અહો ! જે હું દુર્ભાગ્ય અને દરિદ્ર હતો તે મને આવી સમૃદ્ધિ મળવાનું કારણ, મોટી લક્ષ્મીવાળા ભગવાનની કૃપા દૃષ્ટિ વિના બીજું

કિञ्चित્કરોત્યુર્વપિ યત્ સ્વદત્તં સુહૃત્કૃતં ફલ્લવપિ ભૂરિકારી ।
મયોપનીતાં પૃથુકૈકમુષ્ટિં પ્રત્યગ્રહીત્ પ્રીતિયુતો મહાત્મા ॥૩૫॥
તસ્યૈવ મે સૌહૃદસઞ્ચમૈત્રી દાસ્યં પુનર્જન્મનિ જન્મનિ સ્યાત્ ।
મહાનુભાવેન ગુણાલયેન વિષજ્જતસ્તત્પુરુષપ્રસન્નઃ ॥૩૬॥

ભક્તાય ચિત્રા ભગવાન્ હિ સમ્પદો રાજ્યં વિભૂતીર્ન સમર્થયત્યજઃ ।

અદીર્ઘબોધાય વિચક્ષણઃ સ્વયં પશ્યન્ નિપાતં ધનિનાં મદોદ્ભવમ્ ॥૩૭॥

इत्थं व्यवसितो बुद्ध्या भक्तोऽतीव जनार्दने । विषयाञ्जायया त्यक्ष्यन् बुभुजे नातिलम्पटः ३८
तस्य वै देवदेवस्य हरेर्यज्ञपतेः प्रभोः । ब्राह्मणाः प्रभवो दैवं न तेभ्यो विद्यते परम् ॥३९

एवं स विप्रो भगवत्सुहृत्तदा दृष्ट्वा स्वभृत्यैरजितं पराजितम् ।

तद्भयानवेगोद्ग्रथितात्मबन्धनस्तद्धाम लेभेऽचिरतः सतां गतिम् ॥૪૦॥

કાંઈ સંભવતું નથી. ^{૩૩} જેમ સમુદ્રને પૂરનાર મહાઉદાર મેઘ કોઈ સમયે ઘણી વૃષ્ટિને પણ થોડી માનીને જાણે લજ્જાતો હોય તેમ સમક્ષ નહીં વરસતાં રાતનો ખેડૂત સૂઈ ગયો હોય, ત્યાં તેના ખેતરને જળથી ભરી આપે છે, તેમ મારા સખા શ્રીકૃષ્ણ પણ ભક્તને દેવાના ઈદ્રાદિક પદને પણ તુચ્છ માનીને અને તેણે કરેલા ભજનને ઘણું માનીને સમક્ષ નહિ બોલતાં જ આપી દે છે !!! ^{૩૪} ભગવાન પોતે ઘણું આપ્યું હોય તેને પણ થોડું માને છે અને ભક્તે થોડું કર્યું હોય તેને પણ ઘણું માને છે. જુઓ તો ખરા !!! મારી પાસે રહેલી પોંવાની એક મૂઠીને પણ મહાત્મા ભગવાને પ્રીતિથી પોતે લઈ લીધી. ^{૩૫} મને પ્રત્યેક જન્મમાં તેમના સંબંધમાં જ પ્રેમ, હિતેચ્છુપણું, ઉપકાર કરનારપણું અને સેવકપણું પ્રાપ્ત થજો; અને મોટા પ્રભાવવાળા તથા ગુણોના સ્થાનકરૂપ તે ભગવાનની સાથે પ્રેમ ધરાવનારા તેમના ભક્તોનો ઉત્તમ પ્રસંગ મળજો, પણ સંપત્તિ મળશો નહીં. ^{૩૬} ધનવાળાઓને ધનના મદથી થતા નીચ અવતારને જોતા વિચક્ષણ ભગવાન પોતાના અવિવેકી ભક્તને પણ વિચિત્ર સંપત્તિ, રાજ્ય કે વિભૂતિઓ આપતા નથી, પણ દેઢ ભક્તિ જ આપે છે. મને તો ભક્તિ નહીં હોવાથી આ સંપત્તિનું જ સુખ મળ્યું, માટે હવે તો તેમની ભક્તિને જ માગું છું. ^{૩૭} આ પ્રમાણે બુદ્ધિથી નિશ્ચય કરી, ભગવાનનો એકાંતિક ભક્ત એ સુદામા બ્રાહ્મણ વિષયોનો ત્યાગ કરવાનો ધીરે ધીરે અભ્યાસ કરતાં, બહુ આસક્તિથી રહિત થઈને સ્ત્રીની સાથે વિષયોને ભોગવવા લાગ્યો. ^{૩૮} દેવના દેવ અને યજ્ઞોના પતિ એ શ્રીકૃષ્ણને બ્રાહ્મણો જ ઈષ્ટદેવ છે. બ્રાહ્મણોથી વધારે બીજું કાંઈ પણ માન્ય નથી. ^{૩૯} આ પ્રમાણે ભગવાનનો મિત્ર એ શ્રીદામા બ્રાહ્મણ

एतद् ब्रह्मण्यदेवस्य श्रुत्वा ब्रह्मण्यतां नरः । लब्धभावो भगवति कर्मबंधाद्धिमुच्यते ॥४१

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

पृथुकोपाख्यानां नामैकाशीतितमोऽध्यायः ॥८१॥

अथ द्वयशीतितमोऽध्यायः (८२)

॥ श्रीशुक उवाच ॥

अथैकदा द्वारवत्यां वसतो रामकृष्णयोः । सूर्योपरागः सुमहानासीत् कल्पक्षये यथा ॥१
तं ज्ञात्वा मनुजा राजन् ! पुरस्तादेव सर्वतः । स्यमन्तपञ्चकं क्षेत्रं ययुः श्रेयोविधित्सया ॥२
निःक्षत्रियां महीं कुर्वन् रामः शस्त्रभृतां वरः । नृपाणां रुधिरौघेण यत्र चक्रे महाहृदान् ॥३
ईजे च भगवान् रामो यत्रास्मृष्टोऽपि कर्मणा । लोकस्य ग्राहयन्नीशो यथान्योऽघापनुत्तये ॥४
महत्यां तीर्थयात्रायां तत्रागन् भारतीः प्रजाः । वृष्णयश्च तथाक्रूरवसुदेवाहुकादयः ॥५

તે સમયમાં અજિત ભગવાનને પણ ભક્તોની પાસે પરાજય પામતા જોઈ, તેમના ધ્યાનના વેગથી દેહાભિમાન છૂટી જતાં થોડાકાળમાં સત્પુરુષોની ગતિરૂપ તેમના ધામને પામી ગયો. ^{૪૦} બ્રાહ્મણને દેવની પેઠે માનનારા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની આ બ્રહ્મણ્યપણાની કથા સાંભળવાથી માણસ ભગવાનની ભક્તિ પામીને કર્મના બંધનમાંથી છૂટે છે. ^{૪૧}

इति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो अेकाशीमो अध्याय संपूर्ण।

अध्याय ८२

सूर्यग्रहाण प्रसंगे कुरुक्षेत्रमां नंद यशोदा અને ગોપીઓને આપેલું

મળવાનું વચન સત્ય કરતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન.

શુકદેવજી કહે છે શ્રીકૃષ્ણ અને બળભદ્ર દ્વારકામાં રહેતા હતા. ત્યાં એક દિવસે જેવું પ્રલયકાળમાં થાય છે, તેવું મોટું સૂર્યગ્રહણ થયું હતું. ^૧ હે રાજા ! જોધીઓના કહેવાથી સૂર્યગ્રહણ થવાનું જાણીને પુણ્ય કરવાની ઈચ્છાથી સર્વદેશના માણસો પ્રથમથી જ કુરુક્ષેત્રમાં ગયાં હતાં, જ્યાં ઉત્તમ પરશુરામે પૃથ્વીને નિઃક્ષત્રિય કરતાં રાજાઓના લોહીના ઓઘથી મોટા ધરા કર્યા હતા, અને જ્યાં ભગવાન પરશુરામે પોતાને પાપનો સ્પર્શ નહીં છતાંપણ લોકોને ધર્મની મર્યાદા શીખવવા સારુ બીજા પ્રાકૃત મનુષ્યની પેઠે પાપ મટાડવા સારુ યજ્ઞો કર્યા હતા. ^{૨-૪} એ મોટી તીર્થયાત્રા કરવા સારુ ભરતખંડની પ્રજા, અકૂર, વસુદેવ, ઉગ્રસેન, ગદ, પ્રદ્યુમ્ન

યયુર્ભારત તત્ ક્ષેત્રં સ્વામયં ક્ષપયિષ્ણવઃ । ગદપ્રદ્યુમ્નસામ્બાદ્યાઃ સુચન્દ્રશુકસારણૈઃ ॥૬
આસ્તેઽનિરુદ્ધો રક્ષાયાં કૃતવર્મા ચ યૂથપઃ । તે રથૈર્દેવધિષ્ણ્યાભૈર્હૈયૈશ્ચ તરલપ્લવૈઃ ॥૭
ગર્જૈર્નદિદ્ધિરભ્રાભૈર્નૃભિર્વિદ્યાધરદ્યુભિઃ । વ્યરોચન્ત મહાતેજાઃ પથિ કાચ્છનમાલિનઃ ॥૮
દિવ્યસ્રગ્વસ્ત્રસન્નાહાઃ કલત્રૈઃ खेचरा इव । तत्र स्नात्वा महाभागा उपोष्य सुसमाहिताः ॥૯
બ્રાહ્મણેભ્યો દદુર્ધેનૂર્વાસઃ સ્ત્રગુક્મમાલિનીઃ । રામહૃદેષુ વિધિવત્ પુનરાપ્તુત્ય વૃષ્ણયઃ ॥૧૦
દદુઃ સ્વત્રં દ્વિજાગ્રેભ્યઃ કૃષ્ણો નો ભક્તિરસ્તિતિ । સ્વયં ચ તદનુજ્ઞાતા વૃષ્ણયઃ કૃષ્ણાદેવતાઃ
ભુક્ત્વોપવિવિશુઃ કામં સ્ત્રિગ્ધચ્છયાઙ્ગિપાઙ્ગિષુ । તત્રાગતાંસ્તે દદુશુઃ સુહૃત્સમ્બન્ધિનો નૃપાન્૧૨
મત્સ્યોશીનરકૌસલ્યવિદર્ભકુરુસૂઙ્ગયાન્ । કામ્બોજકૈકયાન્ મદ્રાન્ કુન્તીનાર્તકેરલાન્ ॥૧૩
અન્યાંશ્રૈવાત્મપક્ષીયાન્ પરાંશ્ચ શતશો નૃપ ! । નન્દાવીન્ સુહૃદો ગોપાન્ ગોપીશ્ચોત્કળિઠતાશ્ચિરમ્ ૧૪
અન્યોન્યસન્દર્શનર્ષરંહસા પ્રોત્ફલ્લહ્લવત્રસરોરુહશ્રિયઃ ।
આશિલષ્ય ગાઠં નયનૈઃ સ્રવજ્જલા હૃષ્યત્ત્વચો રુદ્ધિગિરો યયુર્મુદમ્ ॥૧૫॥

તથા સાંબ આદિ યાદવો પણ પોતાના પાપનો નાશ કરવા સારુ તે ક્ષેત્રમાં આવ્યા હતા. અનિરુદ્ધ અને સેનાપતિ કૃતવર્મા, એ બે યાદવો સુયંદ્ર, શુક અને સારણની સાથે દ્વારકાની રક્ષા કરવા સારુ રહ્યા હતા.^{૫-૬} તે યાદવો વિમાન સરખા રથ, તરંગની પેઠે ચાલનારા ઘોડા, નાદ કરતા વાદળાં જેવા હાથીઓ અને વિદ્યાધર સરખી કાંતિવાળા મનુષ્યોની સાથે તેઓ કુરુક્ષેત્રમાં ગયા હતા.^૭ મોટા તેજવાળા, સુવર્ણની માળા પહેરનારા અને માળા, વસ્ત્ર તથા કવચો જેઓનાં દિવ્ય હતાં, એવા તે લોકો સ્ત્રીની સાથે દેવતાઓની પેઠે માર્ગમાં શોભતા હતા.^૮ એ ભાગ્યશાળી લોકોએ સાવધાન અંતઃકરણથી કુરુક્ષેત્રમાં સ્નાન કરીને બ્રાહ્મણને વસ્ત્ર, ફૂલની તથા સુવર્ણની માળાવાળી ગાયોનાં દાન દીધાં.^૯ પછી યાદવોએ પરશુરામના ધરામાં વિધિ સહિત મોક્ષસ્નાન કરીને ‘અમને ભગવાનમાં ભક્તિ થજો’ એવો સંકલ્પ કરી, ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને ઉત્તમ પ્રકારનાં દાન દીધાં.^{૧૦} શ્રીકૃષ્ણને જ ઈષ્ટદેવ માનનારા યાદવો પોતે પણ બ્રાહ્મણોની આજ્ઞા લઈ, જમીને શીતળ છાયાવાળાં વૃક્ષોના મૂળમાં ઈચ્છા પ્રમાણે બેઠા.^{૧૧} ત્યાં આવેલા મત્સ્ય, ઉશીનર, કોસલ્ય, વિદર્ભ, કુરુ અને સુંજય વંશના પોતાના મિત્ર અને સંબંધી રાજાઓને યાદવોએ દીઠા.^{૧૨} કાંબોજ, કેકય, મદ્ર, કુંતી, આનર્ત અને કેરલ દેશના રાજાઓ. બીજા પણ પોતાના પક્ષના તથા પર પક્ષના સેંકડો લોકો અને એ સિવાય સ્નેહી નંદાદિ ગોવાળો અને ઘણા કાળની ઉત્કંઠાવાળી ગોપીઓ પણ જોવામાં આવી.^{૧૩} પરસ્પરનાં દર્શનથી થયેલા હર્ષના વેગથી પ્રહુલિત થયેલા હૃદય તથા મુખકમળની

સ્ત્રિયશ્ચ સંવીક્ષ્ય મિથોઽતિસૌહૃદસ્મિતામલાપાઙ્ગદૃશોઽભિરેભિરે ।

સ્તનૈઃ સ્તનાન્ કુઙ્કમપઙ્કરૂષિતાન્ નિહત્ય દોર્ભિઃ પ્રણયાશ્રુલોચનાઃ ॥૧૬॥

તતોઽભિવાદ્ય તે વૃદ્ધાન્ યવિષ્ટૈરભિવાદિતાઃ । સ્વાગતં કુશલં પૃષ્ઠા ચક્રુઃ કૃષ્ણાકથા મિથઃ ૧૭
પૃથા ભ્રાતૃન્ સ્વસૃર્વીક્ષ્ય તત્પુત્રાન્ પિતરાવપિ । ભ્રાતૃપત્નીર્મુકુન્દં ચ જહૌ સંકથયા શુચઃ ૧૮

કુન્ત્યુવાચ

આર્ય ભ્રાતરહં મન્યે આત્માનમકૃતાશિષમ્ । યદ્ વા આપત્સુ મદ્ધાર્તા નાનુસ્મરથ સત્તમાઃ ૧૯
સુહૃદો જ્ઞાતયઃ પુત્રા ભ્રાતરઃ પિતરાવપિ । નાનુસ્મરન્તિ સ્વજનં યસ્ય દૈવમદક્ષિણમ્ ॥૨૦

વસુદેવ ડ્વાચ

અમ્બ! માસ્માનસૂયેથા દૈવત્રીડનકાન્ નરાન્ । ઈશસ્ય હિ વશે લોકઃ કુરુતે કાર્યતેઽથવા૨૧
કંસપ્રતાપિતાઃ સર્વે વયં યાતા દિશં દિશમ્ । એતર્હૈવ પુનઃ સ્થાનં દૈવેનાસાદિતાઃ સ્વસઃ ॥૨૨

શોભાવાળા, રોમાંચિત થયેલા, પ્રેમથી રોકાઈ ગયેલી વાણીવાળા અને જેઓના નેત્રોમાંથી આંસુ ઝરતાં હતાં, એવા એ સર્વે લોકો પરસ્પરનું આલિંગન કરીને આનંદ પામ્યા.^{૧૬} સ્નેહને લીધે આંસુભરેલાં નેત્રવાળી અને મંદહાસ્ય વાળી સ્ત્રીઓ પરસ્પર એકબીજાને જોઈને હાથથી આલિંગન કરવા લાગી.^{૧૭} પછી નાની અવસ્થાવાળા લોકોએ વૃદ્ધોને પગે લાગીને તથા સ્વાગત અને કુશળ પૂછીને પરસ્પર ભગવાનની વાતો કરવા લાગ્યા.^{૧૮} કુંતીએ ભાઈઓ, બહેનો, તેઓના દીકરા, માબાપ, ભાઈઓની સ્ત્રીઓ અને ભગવાનને જોઈને તેઓની સાથે પરસ્પર પ્રેમની વાત કરવાથી સર્વે શોક છોડી દીધા.^{૧૯}

કુંતી વસુદેવને કહે છે હે આર્ય! હે ભાઈ! હું મારા આત્માને અપૂર્ણ મનોરથ વાળો માનું છું. કેમકે તમે સમર્થ છતાં વિપત્તિઓ પડવાના સમયમાં પણ મારી સંભાળ લેતા નથી.^{૧૬} જેને દૈવ પ્રતિકૂળ હોય તે માણસ સ્વજન હોય તોપણ તેને સંબંધી, જ્ઞાતિ, પુત્રો ભાઈઓ કે માબાપ પણ સંભારે નહીં.^{૧૭}

વસુદેવ કહે છે હે કલ્યાણી! દૈવના રમકડાં જેવા માણસ જાતના અમો ઉપર દોષ મૂકો નહીં, કેમકે જગતમાં કરવું અથવા કરાવવું ઈશ્વરની ઈચ્છા પ્રમાણે જ થાય છે.^{૨૦} હે બહેન! કંસે આપેલા દુઃખથી અમે બીજી દિશાઓમાં ભાગી ગયા હતા તે અમો દૈવની ઈચ્છાથી હમણાં જ ઠેકાણે આવ્યા છીએ.^{૨૧}

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા! અહીં જેટલા રાજાઓ આવેલા હતા, એ સર્વે રાજાઓનો વસુદેવ અને ઉગ્રસેનાદિ યદુવંશીઓએ ખૂબ સત્કાર કર્યો અને એ સર્વે રાજાઓ પણ ભગવાનનાં દર્શનના પરમ આનંદથી બહુ જ સંતોષ પામ્યા.^{૨૨}

શ્રીશુક ઉવાચ

વસુદેવોગ્રસેનાદૈર્યદુભિસ્તેઽર્ચિતા નૃપાઃ । આસન્નચ્યુતસંદર્શપરમાનન્દનિર્વૃતાઃ ॥૨૩
 ભીષ્મો દ્રોણોઽમ્બિકાપુત્રો ગાન્ધારી સસુતા તથા । સદારાઃ પાણ્ડવાઃ કુન્તી સૂઙ્ગયો વિદુરઃ કૃપઃ ॥
 કુન્તિભોજો વિરાટશ્ચ ભીષ્મકો નગ્નજન્મહાન્ । પુરુજિદ્ દ્રુપદઃ શલ્યો ધૃષ્ટકેતુઃ સકાશિરાટ્ ૨૫
 દમઘોષો વિશાલાક્ષો મૈથિલો મદ્રકેકયૌ । યુધામન્યુઃ સુશર્મા ચ સસુતા બાહ્લિકાદયઃ ॥૨૬
 રાજાનો યે ચ રાજેન્દ્ર ! યુધિષ્ઠિરમનુવ્રતાઃ । શ્રીનિકેતં વપુઃ શૌરેઃ સસ્ત્રીકં વીક્ષ્ય વિસ્મિતાઃ ૨૭
 અથ તે રામકૃષ્ણાભ્યાં સમ્યક્પ્રાસમર્હણાઃ । પ્રશંસાંસુર્મુદા યુક્તા વૃષ્ણીન્ કૃષ્ણપરિગ્રહાન્ ૨૮
 અહો ભોજપતે યૂયં જન્મભાજો નૃણામિહ । યત્ પશ્યથાસકૃત્ કૃષ્ણં દુર્દર્શમપિ યોગિનામ્ ૨૯
 યદ્વિશ્રુતિઃ શ્રુતિનુતેદમલં પુનાતિ પાદાવનેજનપયશ્ચ વચશ્ચ શાસ્ત્રમ્ ।

ભૂઃ કાલભર્જિતભગાપિ યદ્દિઙ્મપદ્મસ્પર્શોત્થશક્તિરભિવર્ષતિ નોઽસ્તિલાર્થાન્ ॥૩૦॥

તદ્દર્શનસ્પર્શનાનુપથપ્રજલ્પશય્યાસનાશનસયૌનસપિણ્ડબન્ધઃ ।

યેષાં ગૃહે નિરયવર્ત્મનિ વર્તતાં વઃ સ્વર્ગાપવર્ગાવિરમઃ સ્વયમાસ વિષ્ણુઃ ॥૩૧॥

ભીષ્મ, દ્રોણ, ધૃતરાષ્ટ્ર, ગાંધારીના પુત્રો, સ્ત્રી સહિત પાંડવો, કુંતી, સુંજય, વિદુર, કૃપાચાર્ય, કુંતીભોજ, વિરાટ, ભીષ્મક, નગ્નજીત, દ્રુપદ, શલ્ય, ધૃષ્ટકેતુ, કાશીનો રાજા, મદ્રદેશનો રાજા, કેકયદેશનો રાજા, યુધામન્યુ, સુશર્મા, બાહ્લિકાદિક, તેઓના પુત્રો અને યુધિષ્ઠિરને અનુસરતા ભીષ્મ પણ રાજાઓ હતા, તેઓ લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ ભગવાનના શરીરને અને તેમની સ્ત્રીઓને જોઈને વિસ્મય પામ્યા. ^{૨૩-}
^{૨૬} બળભદ્ર અને શ્રીકૃષ્ણે જેઓનું સારી રીતે પૂજન કર્યું હતું, એવા તે લોકો પ્રીતિ પામીને જે યાદવોને ભગવાને સ્વીકૃત કર્યા હતા, તે યાદવોને વખાણવા લાગ્યા કે “અહો ! હે ઉગ્રસેન રાજા ! અહીં મનુષ્યોમાં તમારો જન્મ સફળ છે, કેમકે જેનાં દર્શન યોગીઓને પણ દુર્લભ છે તે ભગવાનને તમે વારંવાર દેખો છો. ^{૨૭-૨૮} વેદે વખાણેલી જેની કીર્તિ, જેનાં ચરણ ધોયાનું જળ ગંગાજી અને જેના વચનરૂપ વેદ આ જગતને અત્યંત પવિત્ર કરે છે, તથા આ પૃથ્વી કાળની ગતિથી શક્તિ રહિત થઈ ગઈ છે, તોપણ જેનાં ચરણારવિંદના સ્પર્શથી ઉત્તમ શક્તિ પામીને અમોને સર્વે વસ્તુ પૂરી પાડે છે, તે ભગવાનની સાથે દર્શન, સ્પર્શ, અનુસરણ, ગોષ્ઠિ, શય્યા, આસન, ભોજન, વિવાહ અને સપિંડતાના સંબંધથી તમે જોડાએલા છો, અને તમે નરકના માર્ગરૂપ ઘરમાં રહ્યા છતાં પણ તમારા ઘરમાં સ્વર્ગ તથા મોક્ષની તૃષ્ણા જ્યાં નિવૃત્તિ પામે છે એવા વિષ્ણુ પ્રગટ થયા છે, માટે તમ લોકોનો જન્મ સફળ છે. ^{૨૯-૩૦} કુરુક્ષેત્રમાં વાસ કરવા સારુ સર્વે પદાર્થો ગાડાંઓમાં ભરીને

શ્રીશુક ઉવાચ

નન્દસ્તત્ર યદૂન્ પ્રાપ્તાન્ જ્ઞાત્વા કૃષ્ણપુરોગમાન્ । તત્રાગમદ્ વૃત્તો ગોપૈરનઃસ્થાર્થૈર્દિદુક્ષયા ॥૩૨
 તં દૃષ્ટ્વા વૃષ્ણાયો હ્યસ્તન્વઃ પ્રાણમિવોત્થિતાઃ । પરિષ્વજિરે ગાઢં ચિરદર્શનકાતરાઃ ॥૩૩
 વસુદેવઃ પરિષ્વજ્ય સમ્પ્રીતઃ પ્રેમવિહ્વલઃ । સ્મરન્ કંસકૃતાન્ ક્લેશાન્ પુત્રન્યાસં ચ ગોકુલે ૩૪
 કૃષ્ણારામૌ પરિષ્વજ્ય પિતરાવિભવાદ્ય ચ । ન કિચ્છનોચતુઃ પ્રેમ્ણા સાશ્રુકળઠૌ કુરુદ્વહ ૩૫
 તાવાત્માસનમારોપ્ય બાહુભ્યાં પરિરમ્ય ચ । યશોદા ચ મહાભાગા સુતૌ વિજહતુઃ શુચઃ ॥૩૬
 રોહિણી દેવકી ચાથ પરિષ્વજ્ય વ્રજેશ્વરીમ્ । સ્મરન્ત્યૌ તત્કૃતાં મૈત્રીં બાષ્પકળઠૌ સમૂચતુઃ ૩૭
 કા વિસ્મરેત વાં મૈત્રીમનિવૃત્તાં વ્રજેશ્વરિ । અવાપ્યાપ્યૈન્દ્રમૈશ્વર્યં યસ્યા નેહ પ્રતિક્રિયા ॥૩૮
 એતાવદ્દૃષ્ટપિતરૌ યુવયોઃ સ્મ પિત્રોઃ સમ્પ્રીણનાભ્યુદયપોષણપાલનાનિ ।

પ્રાપ્યોષતુર્ભવતિ પક્ષમ હ યદ્વદક્ષ્ણોર્ન્યસ્તાવકુત્ર ચ ભયૌ ન સતાં પરઃ સ્વઃ ॥૩૯॥

ત્યાં આવેલા નંદરાય, શ્રીકૃષ્ણ આદિ યાદવોને ત્યાં આવેલા જાણી, ગોવાળોની સાથે દર્શન કરવાની ઈચ્છાથી આવ્યા. ^{૩૧} નંદરાયને જોઈ રાજી થયેલા અને ઘણે કાળે દર્શન થવાથી સંભ્રમને પામેલા યાદવોએ પ્રાણની સામે જેમ શરીર ઊભા થાય, તેમ નંદરાયની સામા ઊભા થઈને દેઢ આલિંગન કર્યું. ^{૩૨} પ્રેમથી વિહ્વળ, કંસે આપેલાં દુઃખોને અને ગોકુળમાં દીકરાઓરૂપી થાપણ મૂકી હતી તે વાતને સંભારતા વસુદેવ નંદરાયનું આલિંગન કરીને બહુ જ રાજી થયા. ^{૩૩} હે રાજા ! શ્રીકૃષ્ણ અને બલરામ, પોતાનાં માબાપ નંદ અને યશોદાનું આલિંગન કરી તથા પ્રણામ કરી પ્રેમનાં આંસુ ગળામાં આવી જતાં કાંઈ પણ બોલ્યા નહીં. ^{૩૪} ભાગ્યશાળી નંદ અને યશોદા એ બે પુત્રોને પોતાના આસન પર બેસાડીને હાથથી આલિંગન કરી આંસુ પાડવા લાગ્યાં. ^{૩૫} યશોદાએ કરેલી મૈત્રીનું સ્મરણ આવતાં આખનાં આંસુ જેઓના કંઠ સુધી ભરાઈ ગયાં હતાં, એવાં દેવકી અને રોહિણીએ યશોદાનું આલિંગન કરીને કહ્યું કે “હે વ્રજની ઈશ્વરી ! તમારી નહીં બંધ પડેલી મૈત્રી કે જેનો બદલો ઈંદ્રનું ઐશ્વર્ય મળતાં પણ વાળી શકાય નહીં, તેને કોણ ભૂલે ? ^{૩૬-૩૭} જેઓએ માબાપ જોયાં પણ ન હતાં એવા આ બે અમારા પુત્રો પાંપણના રક્ષણ તળે જેમ આંખો રાખેલી છે, તેમ તમારા રક્ષણ તળે રાખેલા હતા, તેઓ માત પિતારૂપ તમારા હાથથી લાડ, અભ્યુદય, પોષણ અને પાલનને પામી નિર્ભય રીતે રહ્યા. ‘આ પોતાનો આ પારકો’ એવી વિષમતા સત્યુરુષોને હોતી જ નથી.” ^{૩૮} જે ગોપીઓને જોવામાં નેત્રનાં પાંપણો આડી આવતાં તે પાંપણોને બનાવનાર વિદ્યાતાને પોતે ગાળો દેતી હતી, તે પ્યારા શ્રીકૃષ્ણ ઘણે કાળે જોવામાં આવતાં

શ્રીશુક ઉવાચ

ગોપ્યશ્ચ કૃષ્ણામુપલભ્ય ચિરાદભીષ્ટં યત્પ્રેક્ષણે દૃશિષુ પક્ષમકૃતં શપન્તિ ।

દૃગ્ભર્હદીકૃતમલં પરિરભ્ય સર્વાસ્તદ્ભાવમાપુરપિ નિત્યયુજાં દુરાપમ્ ॥૪૦॥

ભગવાંસ્તાસ્તથાભૂતા વિવિક્ત ઉપસદ્ગતઃ । આશિલધ્યાનામયં પૃષ્ઠા પ્રહસન્નિદમબ્રવીત્ ॥૪૧
અપિ સ્મરથ નઃ સઃસ્વઃ સ્વાનામર્થચિકીર્ષયા । ગતાંશ્ચિરાયિતાઞ્ચત્રુપક્ષપણ ચેતસઃ ॥૪૨
અપ્યવધ્યાયથાસ્માન્ સ્વિદકૃતજ્ઞાવિશદ્ભ્યા । નૂનં ભૂતાનિ ભગવાન્ યુનક્તિ વિયુનક્તિ ચ ૪૩
વાયુર્યથા ઘનાનીકં તૃણં તૂલં રજાસિ ચ । સંયોજ્યાક્ષિપતે ભૂયસ્તથા ભૂતાનિ ભૂતકૃત્ ॥૪૪
મયિ ભક્તિર્હિ ભૂતાનામમૃતત્વાય કલ્પતે । દિષ્ટ્યા યદાસીન્મત્ત્વેહો ભવતીનાં મદાપનઃ ॥૪૫
અહં હિ સર્વભૂતાનામાદિરન્તોઽન્તરં બહિઃ । ભૌતિકાનાં યથા યં વાર્ભૂર્વાયુર્જ્યોતિરઙ્ગનાઃ ॥૪૬

નેત્રરૂપ દ્વારથી તેમને હૃદયમાં પેસાડી, આલિંગન કરીને સર્વે ગોપીઓ સમાધિમાં નિષ્ઠા રાખનારાઓને પણ ન મળે એવા તદ્દૂપપણાને પામી ગઈ. ^{૪૦} આ પ્રમાણે તદ્દૂપ થયેલી તે ગોપીઓને ભગવાને એકાંતમાં મળી આલિંગન કરી તથા આરોગ્ય પૂછી હસતાં હસતાં આ પ્રમાણે કહ્યું. ^{૪૦} ભગવાન કહે છે હે સખીઓ ! જે અમો સંબંધીઓનું કામ કરવાની ઈચ્છાથી ગયેલા અને તે પ્રસંગમાં શત્રુઓના પક્ષનો નાશ કરવામાં ચિત્ત લાગતાં ઘણા કાળ સુધી રોકાઈ ગયા છીએ તે અમોને સંભારો છો. ^{૪૧} થોડીક ‘કર્યા ઉપકારને જાણતા નથી’ એવી શંકાથી અમારા ઉપર તમને રીસ ચઢી છે ? કાળ જ પ્રાણીઓને ભેળાં કરે છે અને નોખાં પાડી દે છે એ વાત સત્ય છે. ^{૪૨} જેમ વાયુ વાદળાંના સમૂહને, ઘાસને, તૃણને અને રજને ભેળાં કરીને પાછાં નોખાં પાડી દે છે, તેમ કાળ પ્રાણીઓને ભેળાં કરીને પાછાં નોખાં પાડી દે છે. ^{૪૩} મારી ભક્તિ પ્રાણીઓને મોક્ષ આપવાને સમર્થ છે, માટે તમને મારી પ્રાપ્તિ કરાવે એવો મારામાં સ્નેહ થયો છે, એ ઘણું સારું થયું છે. ^{૪૪} હે સ્ત્રીઓ ! જેમ આકાશ, જળ, પૃથ્વી, વાયુ અને તેજ એ પંચમહાભૂત જ ઘટાદિક પદાર્થોના આદિ, અંત, અભ્યંતર અને બાહ્યરૂપ છે, તેમ હું સર્વપદાર્થોના આદિ, અંત, અભ્યંતર અને બાહ્યરૂપ છું. ^{૪૫} આ પ્રમાણે આકાશાદિ પંચ મહાભૂતો ભૌતિક દેહાદિકને વિષે પરસ્પર વ્યાપ્ય અને વ્યાપક ભાવથી રહેલાં છે. અને પંચમહાભૂતોથી રચાયેલા દેહોને વિષે તથા મહાભૂતોને વિષે ચેતનવર્ગ પોતાની જ્ઞાનશક્તિથી વ્યાપીને રહેલો છે. અને બ્રહ્મપુર ધામને વિષે દિવ્ય મૂર્તરૂપે પ્રકાશતા અને સર્વશ્રેષ્ઠ પુરુષોત્તમ એવા મને ચેતન વર્ગને વિષે તથા અચેતન વર્ગને વિષે અંતર્યામિરૂપે વ્યાપેલો તમે જાણો. આ પ્રમાણે માહાત્મ્યના અધિકપણાથી મારે

એવં હ્યોતાનિ ભૂતાનિ ભૂતેષ્વાત્માઽઽત્મના તતઃ । ઉભયં મચ્ચથ પરે પશ્યતાભાતમક્ષરે ॥૪૭

શ્રીશુક ઉવાચ

અધ્યાત્મશિક્ષયા ગોપ્ય એવં કૃષ્ણોન શિક્ષિતાઃ । તદનુસ્મરણધ્વસ્તજીવકોશાસ્તમધ્યગન્ ૪૮

આહુશ્ચ તે નલિનનાભ પદારવિદં યોગેશ્વરૈર્હૃદિ વિચિંત્યમગાધબોધૈઃ ।

સંસારકૂપપતિતોત્તરણાવલમ્બં ગેહજ્ઞુષામપિ મનસ્યુદિયાત્ સદા નઃ ॥૪૯॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

वृष्णिगोपसङ्गमो नाम द्वयशीतितमोऽध्यायः ॥८२॥

અથ ત્ર્યશીતિતમોઽધ્યાયઃ (૮૩)

॥ શ્રીશુક ઉવાચ ॥

તથાઽનુગૃહ્ય ભગવાન્ ગોપીનાં સ ગુરુર્ગતિઃ । યુધિષ્ઠિરમથાઽપૃચ્છત્સર્વાશ્ચ સુહૃદોઽવ્યયમ્ ॥૧
ત એવં લોકનાથેન પરિપૃષ્ઠાઃ સુસત્કૃતાઃ । પ્રત્યૂચુર્હૃષ્ટમનસસ્તપાદેક્ષાહતાંહસઃ ॥૨

વિષે સ્નેહનું પણ અધિકપણું થાય છે, માટે ઉપર કહેવા પ્રમાણે મને હમેશાં તમારી સમીપે જ જાણીને ભજો. ^{૪૬}

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે સ્વસ્વરૂપના ઉપદેશથી સમજાવેલી અને શ્રીકૃષ્ણના સ્મરણથી જેઓનાં લિંગ શરીર છૂટી ગયાં, એવી ગોપીઓ ભગવાનને જ પામી, અને બોલી કે “હે પદ્મનાભ ! અગાધ બોધવાળા, યોગેશ્વરોએ હૃદયમાં ચિંતવવા યોગ્ય અને સંસારરૂપી કૂવામાં પડેલાઓને આશ્રયરૂપ તમારું ચરણારવિંદ, અમે ઘરને સેવીએ તોપણ અમારા મનમાં સર્વદા પ્રકટ રહેજો. ^{૪૭-૪૮}

इति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधानो प्याशीमो अध्याय संपूर्ण.

અધ્યાય ૮૩

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જે રીતે સ્ત્રીઓને પરાણ્યા એ વિષે પોતપોતાના વિવાહની દ્રૌપદીની પાસે વાતો કહેતી અષ્ટ પટરાણીઓ.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! ગુરુ અને ગતિરૂપ ભગવાને આ પ્રમાણે ગોપીઓ પર અનુગ્રહ કરીને યુધિષ્ઠિરને તથા બીજા પણ સર્વ સંબંધીઓને કુશળ પૂછ્યું. ^૧ આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે પૂછેલા, સત્કાર કરેલા અને તેમનાં ચરણનાં દર્શનથી

કુતોઽશિવં ત્વચ્ચરણામ્બુજાસવં મહન્મનસ્તો મુખનિઃસૂતં ક્વચિત્ ।
પિબન્તિ યે કર્ણપુટૈરલં પ્રભો દેહમ્ભૃતાં દેહકૃદસ્મૃતિચ્છિદમ્ ॥૩॥
હિત્વાઽઽત્મધામવિદ્યુતાત્મકૃતત્ર્યવસ્થમાનન્દસમ્પ્લવમખણ્ડમકુળ્લબોધમ્ ।
કાલોપસૃષ્ટિનિગમાવન આત્તયોગમાયાકૃતિં પરમહંસગતિં નતાઃ સ્મ ॥૪॥

ઋષિરુવાચ

ઇત્યુત્તમશ્લોકશિખામણિં જનેષ્વભિષ્ટવત્સ્વન્ધકઠૌરવસ્ત્રિયઃ ।
સમેત્ય ગોવિન્દકથા મિથોઽગૃણંસ્ત્રિલોકગીતાઃ શૃણુ વર્ણયામિ તે ॥૫॥

દ્રૌપદ્યુવાચ

હેવૈદર્ભ્યચ્યુતો ભદ્રે! હે જામ્બવતિ! કૌસલે! । હે સત્યભામે! કાલિન્દિ! શૈબ્યે! રોહિણિ! લક્ષ્મણે!
હે કૃષ્ણપત્ન્ય એતન્નો બ્રૂત વો ભગવાન્ સ્વયમ્ । ઉપયેમે યથા લોકમનુકુર્વન્ સ્વમાયયા ॥૭

રુક્મિણ્યુવાચ

ચૈદ્યાય માર્પયિમુદ્યતકાર્મકેષુ રાજસ્વજેયભટશેખરિતાઙ્ગિરેણુઃ ।

નિન્યે મૃગેન્દ્ર ઇવ ભાગમજાવિયૂથાત્ તચ્છ્રીનિકેતચરણોઽસ્તુ મમાર્ચનાય ॥૮॥

નિષ્પાપ થયેલા તે લોકો આનંદથી નીચે પ્રમાણે બોલ્યા.^૨

સંબંધીઓ કહે છે હે પ્રભુ! મહાત્માઓના મન થકી મુખ દ્વારા કોઈ સમયે નીકળેલું અને પ્રાણીઓને જન્મ આપનારી અવિદ્યાને કાપનારું, તમારા ચરણારવિંદની કથારૂપ અમૃતને જે લોકો કાનરૂપી પડીઆઓથી બહુ જ પીએ છે, તેઓનું અમંગળ ક્યાંથી હોય? ^૩ ભક્તજીવોને વિષે અનાદિ અવિદ્યાથી કરાયેલી ત્રણે અવસ્થાઓને સ્વસ્વરૂપના જ્ઞાનથી નાશ કરનારા, આનંદના તો સમુદ્રરૂપ, અખંડિત જ્ઞાનવાળા, કાળગતિથી નાશ પામેલા વેદોનું રક્ષણ કરવા માટે પોતાના યોગૈશ્વર્યથી મત્સ્યાદિ અવતારોને ધારણ કરનારા, અને પરમહંસોના પરમ ગતિરૂપ, આવા તમોને અમો વારંવાર નમસ્કાર કરીએ છીએ.^૪

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે લોકો ભગવાનની સ્તુતિ કરી રહ્યા હતા, તે સમયે યાદવો અને કૌરવોની સ્ત્રીઓ મળીને ત્રિલોકીએ ગાયેલી ભગવાનની કથાનું પરસ્પર વર્ણન કરવા લાગી. એ સ્ત્રીઓની વાતોનું હું તમારી પાસે વર્ણન કરું છું, તે સાંભળો.^૫

દ્રૌપદી પૂછે છે હે રુક્મિણિ! હે ભદ્રા! હે જાંબવતિ! હે નાગ્નજિતિ! હે સત્યભામા! હે કાલિન્દિ! હે શૈબ્યા! હે રોહિણિ! હે લક્ષ્મણા! હે કૃષ્ણની સ્ત્રીઓ! પોતાની માયાથી મનુષ્યલોકનું અનુકરણ કરતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જેવી રીતે તમોને પરણ્યા એ વાત અમને કહો.^{૫-૭}

સત્યભામોવાચ

યો મે સનાભિવદતસહૃદા તતેન લિસાભિશાપમપમાર્ષ્ટુમુપાજહાર ।
જિત્વર્ક્ષરાજમથ રત્નમદાત્ સ તેન ભીતઃ પિતાદિશત માં પ્રભવેઽપિ દત્તામ્ ॥૯॥

જામ્બવત્યુવાચ

પ્રાજ્ઞાય દેહકૃદમું નિજનાથદેવં સીતાર્પતિં ત્રિણવહાન્યમુનાભ્યયુધ્યત્ ।
જ્ઞાત્વા પરીક્ષિત ઉપાહરદર્હણં માં પાદૌ પ્રગૃહ્ય મણિનાહમમુષ્ય દાસી ॥૧૦॥

કાલિન્દ્યુવાચ

તપશ્ચરન્તીમાજ્ઞાય સ્વપાદસ્પર્શનાશયા । સચ્ચોપેત્યાગ્રહીત્ પાણિં યોઽહં તદ્ ગૃહમાર્જની ॥૧૧॥
મિત્રવિન્દોવાચ

યો માં સ્વયંવર ઉપેત્ય વિજિત્ય ભૂપાન્ નિન્યે શ્વયૂથગમિવાત્મબલિં દ્વિપારિઃ ।
ભ્રાતૃંશ્ચ મેઽપકુરુતઃ સ્વપુરં શ્રિયૌકસ્તસ્યાસ્તુ મેઽનુભવમદ્ગ્ન્યવનેજનત્વમ્ ॥૧૨॥

રુક્મિણી કહે છે મને શિશુપાળની સાથે પરણાવવા સારુ રાજાઓ ધનુષ ધરીને સજ્જ થયા હતા, ત્યાં અજેય યોદ્ધાઓ પણ જેના ચરણની રજને માથે ચઢાવે છે એવા ભગવાન, જેમ સિંહ બકરાના અને ગાડરના ટોળામાંથી પોતાના ભાગને લઈ જાય તેમ લઈ ગયા, તે ભગવાનના ચરણનું પૂજન મને પ્રાપ્ત થજો.^૬

સત્યભામા કહે છે ભાઈ પ્રસેનના વધથી પરિતાપ પામેલા મારા પિતાએ મૂકેલા અભિશાપને મટાડવા સારુ, ભગવાને રીંછના રાજાને જીતીને મણિ લાવી મારા પિતાને આપતાં, ભગવાન ઉપર આરોપ મૂકવાના અપરાધથી ભય પામેલા મારા પિતાએ, જો કે મારું વાગ્દાન બીજાને થઈ ચૂક્યું હતું, તોપણ શ્રીકૃષ્ણને મારું દાન આપ્યું.^૬

જાંબવતી કહે છે મારા પિતાએ આ શ્રીકૃષ્ણને “પોતાના ઈષ્ટદેવ અને સ્વામી રામચંદ્ર છે” એમ નહીં જાણતાં એમની સાથે સત્યાવીશ દિવસ સુધી યુદ્ધ કર્યું. પછી સાક્ષાત્ આ જ રામચંદ્ર છે, એવું પરીક્ષા દ્વારા જ્ઞાન થતાં મારા પિતાએ પગમાં પડીને પૂજનરૂપે મણિની સાથે શ્રીકૃષ્ણને મારું પણ દાન આપ્યું. એ શ્રીકૃષ્ણની હું દાસી છું.^{૧૦}

કાલિન્દી કહે છે મને પોતાના ચરણના સ્પર્શની ઈચ્છાથી તપ કરતી જાણીને, પ્રથમ પોતાના મિત્ર અર્જુન દ્વારા મળીને જેણે મારું પાણિગ્રહણ કર્યું તે ભગવાનના ઘરમાં હું વાશીદું વાળનારી છું.^{૧૧}

મિત્રવિંદા કહે છે લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ જે ભગવાન, સ્વયંવરમાં આવીને

સત્યોવાચ

સસોક્ષણોઽતિબલવીર્યસુતીક્ષણશૃંગ્ણાન્ પિત્રા કૃતાન્ ક્ષિતિપવીર્યપરીક્ષણાય ।

તાન્ વીરદુર્મદહનસ્તરસા નિગૃહ્ય ક્રીડન્ બબન્ધ હ યથા શિશવોઽજતોકાન્ ॥૧૩॥

ય ઇત્યં વીર્યશુલ્કાં માં દાસીભિશ્ચતુરઙ્ગિણીમ્ । પથિ નિર્જિત્ય રાજન્યાન્ નિન્યે તદ્વાસ્યમસ્તુ મે ૧૪

ભદ્રોવાચ

પિતા મે માતુલેયાય સ્વયમાહૂય દત્તવાન્ । કૃષ્ણો કૃષ્ણાય તચ્ચિત્તામક્ષૌહિણ્યા સઃખીજનૈઃ ૧૫
અસ્ય મે પાદસંસ્પર્શો ભવેજ્જન્મનિ જન્મનિ । કર્મભિર્ધ્રામ્યમાણાયા યેન તચ્છ્રેય આત્મનઃ ૧૬

લક્ષ્મણોવાચ

મમાપિ રાજ્યચ્યુતજન્મકર્મ શ્રુત્વા મુહુર્નારદગીતમાસ હ ।

ચિત્તં મુકુન્દે કિલ પદ્મહસ્તયા વૃતઃ સુસમ્પૃશ્ય વિહાય લોકપાન્ ॥૧૭॥

રાજાઓને તથા અપકાર કરતા મારા ભાઈઓને પણ જીતી લઈ, સિંહ જેમ કૂતરાઓના ટોળાંમાંથી પોતાના ભાગને લઈ જાય તેમ મને દ્વારકામાં લઈ ગયા, તે ભગવાનના ચરણ ધોવાનું કામ મને દરેક જન્મમાં મળજો. ^{૧૨}

નાગનજિતી કહે છે મારા પિતાએ રાજાઓના બળની પરીક્ષા લેવાને માટે પાળેલા, તીક્ષ્ણ શીંગડાંવાળા, ભારે બળવાળા અને વીરપુરુષોના દુષ્ટ અભિમાનને ઉતારનારા સાત આબલાઓને બાળકો જેમ બકરીનાં બચ્ચાને બાંધી લે તેમ, ભગવાને રમતાં રમતાં બાંધી લીધા હતા. ^{૧૩} આ પ્રમાણે જે મારું મૂલ્ય પરાક્રમ જ હતું તે મને પરણી, માર્ગના રાજાઓને જીતીને મારા પિતાએ આપેલી દાસીઓ તથા ચાર અંગવાળી સેનાની સાથે મને ભગવાન દ્વારકામાં તેડી ગયા. તે ભગવાનનું દાસીપણું મને પ્રાપ્ત થજો. ^{૧૪}

ભદ્રા કહે છે હે દ્રૌપદી ! ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ મારા મામાના પુત્ર છે. મારું ચિત્ત એક ભગવાનમાં જ લાગેલું હતું. જ્યારે મારા પિતાને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે સ્વયં મારા પિતાએ ભગવાનને બોલાવીને અક્ષૌહિણી સેના અને દાસીઓની સાથે મને ભગવાનના ચરણોમાં સમર્પિત કરી દીધી. ^{૧૫} હું મારું પરમ કલ્યાણ એમાં જ સમજું છું, કે કર્મને અનુસારે મને જ્યાં જ્યાં જન્મ લેવો પડે, ત્યાં સર્વત્ર મને શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળનો સ્પર્શ પ્રાપ્ત થતો રહે. ^{૧૬}

લક્ષ્મણા કહે છે હે દ્રૌપદી ! વારંવાર નારદજીના ગાયનમાંથી ભગવાનનાં જન્મ કર્મ સાંભળવામાં આવતાં, લક્ષ્મીજી પણ લોકપાળોને મૂકીને ભગવાનને જ ચર્યા છે. એવો વિચાર કરી મારું ચિત્ત પણ ભગવાનમાં જ લાગ્યું હતું. ^{૧૭}

જ્ઞાત્વા મમ મતં સાધિવ પિતા દુહિતૃવત્સલઃ । બૃહત્સેન ઇતિ ચ્ચાતસ્તત્રોપાયમચીકરત્ ॥૧૮
યથા સ્વયંવરે રાજ્ઞિ મત્સ્યઃ પાર્થેપ્સયા કૃતઃ । અયં તુ બહિરાચ્છન્નો દૃશ્યતે સ જલે પરમ્ ॥૧૯
શ્રુત્વૈતત્ સર્વતો ભૂપા આયયુર્મત્પિતુઃ પરમ્ । સર્વાસ્ત્રશસ્ત્રતત્ત્વજ્ઞાઃ સોપાધ્યાયાઃ સહસ્ત્રશઃ ॥૨૦
પિત્રા સમ્પૂજિતાઃ સર્વે યથાવીર્યં યથાવયઃ । આદદુઃ સશરં ચાપં વેહ્નું પર્ષદિ મદ્ધિયઃ ॥૨૧
આદાય વ્યસૃજન્ કેચિત્ સજ્યં કર્તુમનીશ્વરાઃ । આકોટિ જ્યાં સમુત્કૃષ્ય પેતુરેકેઽમુના હતાઃ ॥૨૨
સજ્યં કૃત્વા પરે વીરા માગધામ્બષ્ટચેદિપાઃ । ભીમો દુર્યોધનઃ કર્ણો નાવિન્દંસ્તદવસ્થિતિમ્ ॥૨૩
મત્સ્યાભાસં જલે વીક્ષ્ય જ્ઞાત્વા ચ તદવસ્થિતિમ્ । પાર્થો યત્તોઽસૃજદ્ બાણં નાચ્છિનત્ પસ્પૃશે પરમ્
રાજન્યેષુ નિવૃત્તેષુ ભગ્નમાનેષુ માનિષુ । ભગવાન્ ધનુરાદાય સજ્યં કૃત્વાથ લીલયા ॥૨૫
તસ્મિન્ સન્ધાય વિશિખં મત્સ્યં વીક્ષ્ય સકૃજ્જલે । છિત્ત્વેષુનાપાતાયત્તં સૂર્યે ચાભિજિતિ સ્થિતે

દીકરી પર પ્રીતિ રાખનારા બૃહત્સેન નામના મારા પિતાએ મારો અભિપ્રાય જાણી શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિને માટે ઉપાય કર્યો. ^{૧૮} હે દ્રૌપદી ! જેમ તમારા સ્વયંવરમાં અર્જુનને આપવાની ઈચ્છાથી તમારા પિતાએ મત્સ્યવેધનું આયોજન કર્યું હતું, તેમ મારા સ્વયંવરમાં પણ મારા પિતાએ મત્સ્યવેધનું આયોજન કર્યું હતું, પરંતુ તમારા સ્વયંવરની અપેક્ષાએ મારા સ્વયંવરમાં એ વિશેષતા હતી કે, મત્સ્ય બહારથી ઢાંકેલો હતો પણ કેવળ જળમાં તેનો પડછાયો જોયામાં આવતો હતો. માટે દંષ્ટિ નીચે અને નિશાન ઉપર હોવાથી એ મત્સ્ય કૃષ્ણ વિના બીજા કોઈથી ભેદાય એમ ન હતો. ^{૧૯} આ વાત સાંભળી સર્વ અસ્ત્ર તથા શસ્ત્રના તત્ત્વને જાણનારા હજારો રાજાઓ પોતપોતાના ઉપાધ્યાયોની સાથે મારા પિતાના પુરમાં આવ્યા હતા. ^{૨૦} સૌ સૌનાં પરાક્રમ અને અવસ્થા પ્રમાણે મારા પિતાએ પૂજેલા રાજાઓએ સભામાં મત્સ્યવેધ કરવા સારુ ધનુષબાણ લીધાં, પણ સર્વેના મન મારામાં લાગવાથી વીંધી શક્યા નહીં. ^{૨૧} કેટલાકે ધનુષબાણ લઈને મૂકી દીધાં, કેટલાકે ધનુષપર દોરી જ ચઢાવી શક્યા નહીં, અને કેટલાક કાંડા સુધી દોરી ખેંચી પણ ધનુષનો ઝપાટો લાગવાથી પડી ગયા. ^{૨૨} જરાસંધ, અંબષ્ઠ, શિશુપાળ, ભીમ, દુર્યોધન, કર્ણ અને બીજા વીરલોકોએ ધનુષમાં દોરી પૂરી રીતે ચઢાવી, પણ તેઓ કોઈ મત્સ્યની સ્થિતિને જ જાણી શક્યા નહીં. ^{૨૩} પછી અર્જુને જળમાં મત્સ્યનો આભાસ જોઈ તથા તેની સ્થિતિ પણ જાણી લઈને સાવધાનપણાથી બાણ નાખ્યું, અને તે બાણ મત્સ્યને અડ્યું પણ તેથી તે કપાયો નહીં. ^{૨૪} આ પ્રમાણે અભિમાની ક્ષત્રિયો માનભંગ પામીને અટકતાં શ્રીકૃષ્ણે ધનુષ લઈ દોરી ચઢાવી તથા લીલામાત્રથી તેમાં બાણ ચઢાવીને મધ્યાહ્ન કાળના અભિજિત મુહૂર્તમાં એકવાર

દિવિ દુન્દુભયો નેદુર્જયશબ્દયુતા ભુવિ । દેવાશ્ચ કુસુમાસારાન્ મુમુચુર્હર્ષવિહ્વાલાઃ ॥૨૭
તદ્ રક્ષમાવિશમહં કલનપુરાભ્યાં પદ્ભ્યાં પ્રગૃહ્ય કનકોજ્જ્વલરત્નમાલામ્ ।
નૂત્ને નિવીય પરિધાય ચ કૌશિકાગ્રયે સત્રીડહાસવદના કબરીધૃતસ્રક્ ॥૨૮॥
ઝ્ઞીય વક્ત્રમુરુકુન્તલકુણ્ડલત્વિઙ્ગણ્ડસ્થલં શિશિરહાસકટાક્ષમોક્ષેઃ ।
રાજ્ઞો નિરીક્ષ્ય પરિતઃ શનકૈર્મુરારેરંસેઽનુરક્તહૃદયા નિદધે સ્વમાલામ્ ॥૨૯॥
તાવન્મુદ્ગ્ગપટહાઃ શઙ્ગુભેયાનકાદયઃ । નિનેદુર્નટનર્તક્યો નનૃતુર્ગાયકા જગુઃ ॥૩૦
એવં વૃતે ભગવતિ મયેશે નૃપયૂથપાઃ । ન સેહિરે યાજ્ઞસેનિ સ્પર્ધન્તો હૃચ્છ્યાતુરાઃ ॥૩૧
માં તાવદ્ રથમારોપ્ય હયરત્નતુષ્ટયમ્ । શાર્ફમુદ્યમ્ય સન્નદ્વસ્તસ્થાવાજૌ ચતુર્ભુજઃ ॥૩૨
દારુકશ્ચોદયામાસ કાઞ્ચનોપસ્કરં રથમ્ । મિષતાં ભૂખુજાં રાજ્ઞિ મૃગાણાં મૃગરાડિવ ॥૩૩
તેઽન્વસજ્જન્ત રાજન્યા નિષેદ્ધું પથિ કેચન । સંયન્તા ઁદ્ધૃતેષ્વાસા ગ્રામસિંહા યથા હરિમ્ ॥૩૪
તે શાર્ફચ્યુતબાણૌઘૈઃ કૃત્તબાહ્લિક્ષ્કન્ધરાઃ । નિપેતુઃ પ્રધને કેચિદેકે સન્યજ્ય દુદ્ધુવુઃ ॥૩૫

જળમાં મત્સ્ય જોઈને તેને બાણથી કાપીને પાડી દીધો.^{૨૫-૨૬} આ સમયમાં પૃથ્વી અને સ્વર્ગમાં દુંદુભિ વાગવા લાગ્યાં અને જય જય શબ્દો થવા લાગ્યા. હર્ષથી વિહ્વળ થયેલા દેવતાઓ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા.^{૨૭} પછી નવાં ઉત્તમ રેશમી વસ્ત્ર પહેરી અને ચોટલામાં માળાઓ ગૂંથીને લાજ સહિત હસતા મોઢાવાળી હું સુવર્ણની ઉત્તમ રત્નોવાળી માળા હાથમાં લઈને ઝાંઝરના ઝમકારાવાળા પગથી તે સભામંડપમાં આવી.^{૨૮} જે મારા હૃદયમાં પ્રેમ હતો, તે મેં ઘણા કેશવાળું અને કુંડળથી શોભી રહેલા ગાલવાળું મોઢું ઊંચું કરી તથા શીતળ હાસ્ય સહિત કટાક્ષોથી ચારેકોર ધીરે ધીરે રાજાઓને જોઈને શ્રીકૃષ્ણના ગળામાં પોતાની માળા પહેરાવી.^{૨૯} તેટલી વારમાં મૃદંગ, પટહ, શંખ, ભેરી અને આનક આદિ વાજાં વાગવા લાગ્યાં, નટ અને નર્તકીઓ નાચવા લાગી, અને ગવૈયાઓ ગાવા લાગ્યા.^{૩૦} હે દ્રૌપદી ! આ પ્રમાણે હું પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણને વરતાં, સ્પર્ધા કરનારા અને કામદેવથી પરવશ થએલા મોટા મોટા રાજાઓ તે વાતને સહન કરી શક્યા નહીં.^{૩૧} એટલી વારમાં ચાર ઉત્તમ ઘોડાથી જોડેલા રથમાં મને બેસાડી, બે હાથથી મારું આલિંગન કરી અને બે હાથથી ધનુષબાણ લઈ શ્રીકૃષ્ણ યુદ્ધમાં સજ્જ થઈ ગયા.^{૩૨} દારુક સારથિએ સોનાના સામાનવાળો રથ હાંક્યો. મૃગો જોઈ રહેતાં જેમ સિંહ ચાલ્યો જાય, તેમ રાજાઓના દેખતાં ભગવાન ચાલ્યા ગયા.^{૩૩} કેટલાક રાજાઓ ધનુષ ઉપાડીને જેમ કૂતરા સિંહની પછવાડે દોડે, તેમ ભગવાનને રોકવા સારુ તેમની પછવાડે દોડ્યા, અને કેટલાક રાજાઓ આગળથી જઈને માર્ગમાં સજ્જ થઈ

તતઃ પુરીં યદુપતિરત્યલક્ષ્મીતાં રવિચ્છદધ્વજપટચિત્રતોરણામ્ ।
કુશસ્થલીં દિવિ ભુવિ ચાભિસંસ્તુતાં સમાવિશત્તરણિરિવ સ્વકેતનમ્ ॥૩૬॥
પિતા મે પૂજયામાસ સુહૃત્સમ્બન્ધિબાન્ધવાન્ । મહાર્હવાસોઽલક્ષ્મીરૈઃ શય્યાસનપરિચ્છદૈઃ ॥૩૭
દાસીભિઃ સર્વસમ્પદ્ભિર્ભટેભરથવાજિભિઃ । આયુધાનિ મહાર્હાણિ દદૌ પૂર્ણસ્ય ભક્તિતઃ ॥૩૮
આત્મારામસ્ય તસ્યેમા વયં વૈ ગૃહદાસિકાઃ । સર્વસન્નિવૃત્ત્યાદ્ધા તપસા ચ બભૂવિમ ॥૩૯
મહિષ્ય ઋચુઃ
ભૌમં નિહત્ય સગળં યુધિ તેન રુદ્ધા જ્ઞાત્વાથ નઃ ક્ષિતિજયે જિતરાજકન્યાઃ ।
નિર્મુચ્ય સંસૃતિવિમોક્ષમનુસ્મરન્તીઃ પાદામ્બુજં પરિણિનાય ય આસકામઃ ॥૪૦॥
ન વયં સાધ્વિ સામ્રાજ્યં સ્વારાજ્યં ભૌજ્યમપ્યુત । વૈરાજ્યં પારમેષ્ઠ્યં ચ આનન્ત્યં વા હરેઃ પદમ્ ॥
કામયામહ એતસ્ય શ્રીમત્પાદરજઃ શ્રિયઃ । કુચકુઙ્કુમગન્ધાઢ્યં મૂર્ધ્ના વોદું ગદાભૃતઃ ॥૪૨
વ્રજસ્ત્રિયો યદ્વાંછન્તિ પુલિન્દ્યસ્તૃણવીરુધઃ । ગાવશ્ચારયતો ગોપાઃ પાદસ્પર્શ મહાત્મનઃ ॥૪૩
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे
त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥८३॥

ગયા.^{૩૪} શારંગ ધનુષમાંથી નીકળેલા બાણોના સમૂહોથી જેઓના હાથ, પગ અને ગળાં કપાઈ ગયાં એવા તે રાજાઓ યુદ્ધમાં પડી ગયા અને કેટલાક યુદ્ધ મૂકીને ભાગી ગયા.^{૩૫} પછી સૂર્ય જેમ અસ્તાચળમાં જાય તેમ શ્રીકૃષ્ણ બહુજ શણગારેલી, પૃથ્વીમાં તથા સ્વર્ગમાં વખણાએલી, સૂર્યને ઢાંકનાર ધ્વજાવાળી અને વિચિત્ર તોરણોવાળી પોતાની દ્વારકા નગરીમાં પધાર્યા.^{૩૬} મારા પિતાએ ઘણાં મૂલ્યનાં વસ્ત્ર, અલંકાર, શય્યા, આસન અને બીજા સામાનોથી, મિત્રો, સંબંધીઓ અને બાંધવોની પૂજા કરી.^{૩૭} શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણ છે તોપણ તેમને ભક્તિને લીધે દાસીઓ, સર્વપ્રકારની સંપત્તિઓ, યોદ્ધા, હાથી, રથ, ઘોડા અને સર્વોત્તમ આયુધો આપ્યાં.^{૩૮} આ અમે આઠજણી સર્વસંગીની નિવૃત્તિ અને તપના પ્રભાવથી તે આત્મારામ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણના ઘરની દાસીઓ થએલી છીએ.^{૩૯}

સોળહજાર અને એકસો સ્ત્રીઓ કહે છે નરકાસુરે દિગ્વિજયમાં જીતી લીધેલા રાજાઓની કન્યાઓ અમોને નરકાસુરે પોતાના મહેલમાં કેદ કરેલી હતી, અમો સંસારથી છોડાવનારા ભગવાનના ચરણારવિંદનું સ્મરણ કરતી હતી, આ વાતને જાણીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતે પૂર્ણકામ હોવા છતાં પણ યુદ્ધમાં પરિવાર સહિત નરકાસુરને મારી નાખીને પરણ્યા છે.^{૪૦} હે દ્રૌપદી ! અમે ચક્રવર્તિપણાને, ઈંદ્રપદવીને, તે બન્ને પ્રકારના વૈભવને, અણિમાદિ સિદ્ધિઓને, બ્રહ્માની પદવીને,

અથ ચતુરશીતિતમોઽધ્યાયઃ (૮૪)

॥ શ્રીશુક ઉવાચ ॥

શ્રુત્વા પૃથા સુબલપુત્ર્યથ યાજ્ઞસેની માધવ્યથ ક્ષિતિપપત્ય ઉત સ્વગોષ્યઃ ।

કૃષ્ણોઽઽખિલાત્મનિ હરૌ પ્રણયાનુબંધં સર્વા વિસિસ્મ્યુરલમશ્રુકલાકુલાક્ષ્યઃ ॥૧॥

इति सम्भाषमाणामु स्त्रीभिः स्त्रीषु नृभिर्नृषु । आययुर्मुनयस्तत्र कृष्णरामदिदृक्षया ॥२॥
द्वैपायनो नारदश्च च्यवनो देवलोऽसितः । विश्वामित्रः शतानन्दो भरद्वाजोऽथ गौतमः ॥३॥
रामः सशिष्यो भगवान् वसिष्ठो गालवो भृगुः । पुलस्त्यः कश्यपोऽत्रिश्च मार्कण्डेयो बृहस्पतिः ४॥
द्वितस्त्रितश्रैकतश्च ब्रह्मपुत्रास्तथाङ्गिराः । अगस्त्यो याज्ञवल्क्यश्च वामदेवादयोपरे ॥५॥
तान् दृष्ट्वा सहस्रोत्थाय प्रागासीना नृपादयः । पाण्डवाः कृष्णरामौ च प्रणोमुर्विश्ववन्दितान् ॥६॥

સાલોક્યાદિક મુક્તિઓને અથવા કેવલ્યમોક્ષને પણ ઈચ્છતી નથી; પરંતુ લક્ષ્મીજીના સ્તન ઉપર લગાવેલાં કેસરની સુગંધવાળી એ ભગવાનની સર્વોત્તમ ચરણરજને જ માથે ધરવાને ઈચ્છીએ છીએ.^{૪૧-૪૨} મહાત્મા છતાં પણ ગાયો ચારતા ભગવાનના ચરણની રજને ગોપીઓ, ભીલડીઓ, ખડ અને લતાઓ જેમ ઈચ્છે, અને ગોવાળો પણ જેમ તેમના ચરણના સ્પર્શને ઈચ્છે છે, તેમ અમે પણ ઈચ્છીએ છીએ.^{૪૩}

एति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो त्याशीमो अध्याय संपूर्ण।

અધ્યાય ૮૪

કુરુક્ષેત્રમાં વસુદેવજીએ કરેલો યજ્ઞ.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! કુંતી, ગાંધારી, દ્રૌપદી, સુભદ્રા, રાજાઓની સ્ત્રીઓ અને શ્રીકૃષ્ણની ભક્ત ગોપીઓ, આ પ્રમાણે ભગવાનની સ્ત્રીઓની સર્વના આત્મા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનમાં સ્નેહ સંબંધની વાત સાંભળી, સર્વે બહુ જ વિસ્મય પામી ગઈ અને સર્વનાં નેત્ર પ્રેમનાં આંસુઓથી છલકાઈ ગયાં.^૧ આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની સાથે સ્ત્રીઓ અને પુરુષોની સાથે પુરુષો વાતો કરતા હતા, ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ અને બળદેવજીનાં દર્શન કરવાની ઈચ્છાથી વેદવ્યાસ, નારદ, ચ્યવન, દેવલ, અસિત, વિશ્વામિત્ર, શતાનંદ, ભરદ્વાજ, ગૌતમ, શિષ્યો સહિત મહાત્મા પરશુરામ, વસિષ્ઠ, ગાલવ, ભૃગુ, પુલસ્ત્ય, કશ્યપ, અત્રિ, માર્કંડેય, બૃહસ્પતિ, દ્વિત, ત્રિત, એકત, સનક, સનન્દનાદિક બ્રહ્માના પુત્રો, અંગિરા, અગસ્ત્ય, યાજ્ઞવલ્ક્ય અને બીજા વામદેવાદિ ઋષિઓ પણ કુરુક્ષેત્રમાં આવ્યા.^{૨-૫} પ્રથમથી બેઠેલા પાંડવો,

तानानर्चुर्यथा सर्वे सहरामोऽच्युतोऽर्चयत् । स्वागतासनपाद्यार्घ्यमाल्यधूपानुलेपनैः ॥७॥
उवाच सुखमासीनान् भगवान् धर्मगुप्तनुः । सदसस्तस्य महतो यतवाचोऽनुशृण्वतः ॥८॥

શ્રીભગવાનુવાચ

अहो वयं जन्मभृतो लब्धं कात्स्न्येन तत्फलम् । देवानामपि दुष्प्रापं यद् योगेश्वरदर्शनम् ॥९॥
किं स्वल्पतपसां नृणामर्चायां देवचक्षुषाम् । दर्शनस्पर्शनप्रश्नप्रह्लापादर्चनादिकम् ॥१०॥
न ह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः । ते पुनन्त्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः ॥११॥

નાગિર્ન સૂર્યો ન ચ ચન્દ્રતારકા ન ભૂર્જલં ચં શ્વસનોઽથ વાઙ્મનઃ ।

उपासिता भेदकृतो हरन्त्यघं विपश्चितो घ्नन्ति मुहूर्तसेवया ॥१२॥

यस्यात्मबुद्धिः कुणपे त्रिधातुके स्वधीः कलत्रादिषु भौम इज्यधीः ।

यत्तीर्थबुद्धिः सलिले न कर्हिचिज्जनेष्वभिज्ञेषु स एव गोखरः ॥१३॥

બળદેવજી અને બીજા રાજાઓ આદિ લોકો પણ જેઓને જગત નમે છે એવા તે ઋષિઓને જોઈ તરત ઊભા થઈને પગે લાગ્યા.^૯ સર્વે લોકોએ તથા ભગવાને સ્વાગત, આસન, પાદ્ય, અર્ધ્ય, પુષ્પ, ધૂપ અને ચંદનથી તેઓની યથાયોગ્ય પૂજા કરી.^{૧૦} ધર્મનું રક્ષણ કરવા માટે જેણે દેહ ધર્યો હતો, એવા ભગવાને તે મોટી સભામાં મૌન રાખીને સર્વના સાંભળતાં સુખેથી બેઠેલા તે મુનિઓને આ પ્રમાણે કહ્યું.^૯

ભગવાન કહે છે અહો ! દેવતાઓને પણ ન મળે એવું યોગેશ્વરોનું દર્શન થયું, તેથી અમારો જન્મ સફળ થયો, અને જન્મ ધારણ કરવાનું પૂરેપૂરું ફળ આજે અમોને મળી ગયું.^૯ માત્ર તીર્થસ્નાનાદિકને તપ માનનારા અને મૂર્તિને દેવરૂપ માનનારા મનુષ્યોને, આપ લોકોનાં દર્શન, સ્પર્શ, કુશલ પ્રશ્ન, નમસ્કાર અને ચરણપૂજન આદિની પ્રાપ્તિ ક્યાંથી જ હોય ?^{૧૦} જલમય તીર્થો મનુષ્યોને પવિત્ર કરવામાં સમર્થ નથી એમ નહિ. અને માટી તથા પથ્થરની પ્રતિમારૂપ દેવો પવિત્ર નથી કરતા એમ નહિ, પણ તેઓ ઘણે કાળે પવિત્ર કરે છે, અને સાધુલોકો તો દર્શનથી જ પવિત્ર કરે છે.^{૧૧} અગ્નિ, સૂર્ય, ચંદ્ર, અને તારા, તથા પૃથ્વી, જળ, આકાશ, વાયુ, વાણી અને મન તેઓના અભિમાની દેવતાઓ જો ઉપાસેલા હોય, તો એ અગ્નિ સૂર્યાદિક દેવતાઓ જન્મ મરણ આપનાર અજ્ઞાનનો નાશ કરી શકતા નથી, પણ પ્રાકૃત ફળ વિશેષને આપે છે. પરંતુ ભગવાનના જે એકાંતિક ભક્તો છે એ તો ક્ષણમાત્રના સેવનથી પાપ માત્રને નાશ કરી નાખનારા છે.^{૧૨} જે માણસ વાત, પિત્ત અને કફમય શરીરને વિષે જેવી આત્મબુદ્ધિ છે, એવી

શ્રીશુક ઉવાચ

નિશમ્યેત્યં ભગવતઃ કૃષ્ણાસ્યાકુण्ठમેधસઃ । વચો દુરન્વયં વિપ્રાસ્તૂષ્ણીમાસન્ ભ્રમદ્વિયઃ ૧૪
ચિરં વિમૃશ્ય મુનય ઈશ્વરસ્પેશિતવ્યતામ્ । જનસંગ્રહ ઇત્યૂચુઃ સ્મયન્તસ્તં જગદુરુમ્ ॥૧૫

મુનય ઋચુઃ

યન્માયયા તત્ત્વવિદુત્તમા વયં વિમોહિતા વિશ્વસૃજામધીશ્વરાઃ ।

યદીશિતવ્યાયતિ ગૂઢ ઈહયા અહો વિચિત્રં ભગવદ્વિચેષ્ટિતમ્ ॥૧૬॥

અનીહ એતદ્ બહુધૈક આત્મના સૃજત્યવત્યત્તિ ન બદ્યતે યથા ।

ભૌમૈર્હિ ભૂમિર્બહુનામરૂપિણી અહો વિભૂમ્નશ્ચરિતં વિડમ્બનમ્ ॥૧૭॥

આત્મબુદ્ધિ તત્ત્વવેત્તા પુરુષોને વિષે કરતો નથી. અને જે પુરુષ સ્ત્રી પુત્રાદિકને વિષે જેવી આત્મબુદ્ધિ છે, એવી આત્મબુદ્ધિ તત્ત્વવેત્તા પુરુષોને વિષે કરતો નથી. તથા જલમયતીર્થને વિષે જેવી પૂજ્યબુદ્ધિ છે એવી પૂજ્યબુદ્ધિ જે પુરુષ તત્ત્વવેત્તાપુરુષોને વિષે કરતો નથી. તે પુરુષ મનુષ્ય હોવા છતાં બળદ અને ગર્દભ જેવો કહેલો છે.^{૧૩}

શુકદેવજી કહે છે અકુંઠિત જ્ઞાનવાળા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું આવું દીનતા ભરેલું વચન સાંભળી જેઓની બુદ્ધિમાં ભ્રમ થઈ ગયો, એવા મુનિઓ યુપ થઈ ગયા.^{૧૪} પછી એ મુનિઓએ ભગવાને દેખાડેલી દીનતા વિષે ઘણીવાર સુધી વિચાર કરીને હસતાં હસતાં ભગવાનને આ પ્રમાણે કહ્યું કે આ દીનતા લોકની મર્યાદા રાખવાને માટે જ આપ કરો છો.^{૧૫} જે માયા દ્વારા આપ મનુષ્ય લીલા કરવા સારુ ગૂઢ રહીને અનીશ્વરની પેઠે ચેષ્ટા કરો છો, તે માયાથી તત્ત્વવેત્તાઓમાં ઉત્તમ અમો અને પ્રજાપતિઓના અધિપતિઓ પણ મોહ પામેલા છે. આપ તો માયાના અધિપતિ છતાં મોહ પામેલાની પેઠે આચરણ કરો છો તેથી આપની લીલા અતકર્ય જણાય છે.^{૧૬} કર્માધીન ચેષ્ટાથી રહિત, ચેતનતત્ત્વ તથા અચેતનતત્ત્વના એક જ નિયામક એવા આપ, ચેતન તત્ત્વથી વિશિષ્ટ એવી અંતર્યામી શક્તિ વડે જીવોને તેનાં તેનાં કર્મોનાં ફળો આપવાને માટે દેવ મનુષ્યાદિકથી વિશિષ્ટ બહુરૂપે થઈને આ જગતને સ્મરો છો, પાલન કરો છો અને પ્રલય કરો છો, છતાં પણ એ કર્મનો તમોને લેપ લાગતો નથી, કારણ કે તમો જીવોના કર્મોની અપેક્ષા રાખીને જ એ કર્મ કરો છો. જેમ કુંભારે બનાવેલા ઘટાદિક વિકારો વડે પૃથ્વી એક હોવા છતાં બહુ નામ અને રૂપવાળી થાય છે. તેમ ચિત્ અચિત્ થી વિશિષ્ટ એવા તમોએ સર્જેલા, દેવ મનુષ્યાદિક વિકારો વડે એક એવી

અથાપિ કાલે સ્વજનાભિગુપ્તયે બિભર્ષિ સત્ત્વં ચ્ચલનિગ્રહાય ચ ।

સ્વલીલયા વેદપથં સનાતનં વર્ણાશ્રમાત્મા પુરુષઃ પરો ભવાન્ ॥૧૮॥

બ્રહ્મ તે હૃદયં શુક્લં તપઃસ્વાધ્યાયસંયમૈઃ । યત્રોપલબ્ધં સદ્ વ્યક્તમવ્યક્તં ચ તતઃ પરમ્ ॥૧૯
તસ્માદ્ બ્રહ્મકુલં બ્રહ્મન્ ! શાસ્ત્રયોનેસ્ત્વમાત્મનઃ । સભાજયસિ સદ્ભામ તદ્ બ્રહ્મણ્યાગ્રણીર્ભવાન્
અદ્ય નો જન્મસાફલ્યં વિદ્યાયાસ્તપસો દૃશઃ । ત્વયા સંગમ્ય સદૃત્યા યદન્તઃ શ્રેયસાં પરઃ ૨૧
નમસ્તસ્મૈ ભગવતે કૃષ્ણાયાકુण्ठમેધસે । સ્વયોગમાયયાચ્છન્નમહિમ્ને પરમાત્મને ॥૨૨
ન યં વિદન્ત્યમી ભૂપા એકારામશ્ચ વૃષ્ણયઃ । માયાજવનિકાચ્છન્નમાત્માનં કાલમીશ્વરમ્ ૨૩
યથા શયાનઃ પુરુષ આત્માનં ગુણતત્ત્વદૃક્ । નામમાત્રેન્દ્રિયાભાતં ન વેદ રહિતં પરમ્ ॥૨૪
એવં ત્વા નામમાત્રેષુ વિષયેષ્વિન્દ્રિયેહયા । માયયા વિભ્રમચ્ચિતો ન વેદ સ્મૃત્યુપપ્લવાત્ ॥૨૫

પણ પ્રકૃતિ જુદા જુદા નામ અને રૂપવાળી થાય છે. આવું જે તમારું મનુષ્યલોકમાં જન્મ ધારણાદિક ચરિત્ર માત્ર અનુકરણરૂપ જ છે.^{૧૭} આપ આવી રીતે નિરંજન છો, તોપણ સમયસર ભક્ત લોકોનું રક્ષણ કરવા સારુ અને બળ પુરુષોને શિક્ષા કરવા સારુ શુદ્ધ સત્ત્વમય અવતાર ધરો છો અને પોતાના આચરણથી સનાતન વેદ માર્ગનું પાલન કરો છો. વર્ણ તથા આશ્રમોના આશ્રયરૂપ આપ પરમપુરુષ છો.^{૧૮} જે વેદ તમારું શુદ્ધ હૃદય છે અને જે વેદમાં તપ, સ્વાધ્યાય અને સંયમદ્વારા શરીર અને આત્મ તત્ત્વથી વિલક્ષણ એવું આપનું પરબ્રહ્મ પરમાત્મ સ્વરૂપ જાણવામાં આવે છે.^{૧૯} હે મહારાજ! એટલા માટે જ વેદને પ્રવર્તાવનારા બ્રાહ્મણોનું કુળ, જે વેદથી જણાતા આપને જાણવાના એક સાધનરૂપ છે, તે બ્રાહ્મણોને આપ પૂજો છો, અને તેને લીધે આપ બ્રાહ્મણ ભક્તોમાં અગ્રગણ્ય થઈને કર્મ કરો છો.^{૨૦} સત્પુરુષોની ગતિરૂપ આપનો સમાગમ થવાથી આજ અમારા જન્મ, વિદ્યા, તપ અને જ્ઞાનની સફળતા થઈ; કેમકે આપ કલ્યાણોના પરમ અવધિરૂપ છો.^{૨૧} જે આપ અકુંઠિત જ્ઞાનવાળા અને પોતાની યોગમાયાથી ગૂઢ મહિમાવાળા પરમાત્મા છો. તે આપને પ્રણામ કરીએ છીએ.^{૨૨} આ આપની સાથે રહેનારા રાજાઓ અને યાદવો પણ માયારૂપી પડદાથી ઢંકાયેલા, ઈશ્વર, પરમાત્મા અને કાળરૂપ આપને જાણતા નથી.^{૨૩} જેમ સ્વપ્ન અવસ્થામાં તે અવસ્થાના વિષયોને સાચા માનતો સૂતેલો પુરુષ, પોતાને નામ માત્ર અને મનથી જ જણાએલા સિંહાદિકરૂપ માને છે, પણ તે સિંહાદિક રૂપોથી રહિત પોતાના જાગ્રત અવસ્થાના રૂપને જાણતો નથી, તેમજ નામ માત્ર અને મનથી જ જણાએલા જાગ્રત અવસ્થાના વિષયોમાં ઈન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિરૂપ માયાથી ભ્રમી ગયેલા ચિત્તવાળો પુરુષ, વિવેકનો નાશ થવાને

તસ્યાદ્ય તે દદૃશિમાદ્ઙિમઘૌઘમર્ષતીર્થાસ્પદં હૃદિ કૃતં સુવિપદ્મયોગૈઃ ।

અત્સિક્તભક્ત્યુપહતાશયજીવકોશા આપુર્ભવદ્વતિમથોઽનુગૃહાણ ભક્તાન્ ॥૨૬॥

શ્રીશુક ઉવાચ

ઇત્યનુજ્ઞાપ્ય દાશાર્હ ધૃતરાષ્ટ્રં યુધિષ્ઠિરમ્ । રાજર્ષે ! સ્વાશ્રમાન્ ગન્તું મુનયો દધિરે મનઃ ॥૨૭॥
તદ્ વીક્ષ્ય તાનુપવ્રજ્ય વસુદેવો મહાયશાઃ । પ્રણમ્ય ચોપસંગૃહ્ય બભાષેદં સુચન્નિતઃ ॥૨૮॥

વસુદેવ ઉવાચ

નમો વઃ સર્વદેવેભ્યઃ ઋષયઃ શ્રોતુમર્હથ । કર્મણા કર્મનિર્હારો યથા સ્યાન્નસ્તદુચ્યતામ્ ॥૨૯॥

નારદ ઉવાચ

નાતિચિત્રમિદં વિપ્રા વસુદેવો બુભુક્સ્યા । કૃષ્ણં મત્વાર્ભકં યત્રઃ પૃચ્છતિ શ્રેય આત્મનઃ ॥૩૦॥
સન્નિકર્ષો હિ મર્ત્યાનામનાદરણકારણમ્ । ગાઙ્ગં હિત્વા યથાન્યામ્બસ્તત્રત્યો યાતિ શુદ્ધયે ॥૩૧॥
યસ્યાનુભૂતિઃ કાલેન લયોત્પત્ત્યાદિનાસ્ય વૈ । સ્વતોઽન્યસ્માચ્ચ ગુણતો ન કુતશ્ચન રિષ્યતિ ॥૩૨॥

લીધે તમારા વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણતો નથી. ^{૨૪-૨૫} પાપના સમૂહને દૂર કરનાર, ગંગાજીના આશ્રયરૂપ અને પરિપક્વ યોગવાળા પુરુષોએ પણ માત્ર હૃદયમાં જ ધારેલાં આપનાં ચરણારવિંદને ઘણાં પુણ્યોના યોગથી આજ અમે પ્રત્યક્ષ દીઠાં છે, માટે અમોને ભક્ત માનીને અમારા ઉપર અનુગ્રહ કરો. વૃદ્ધિ પામેલી ભક્તિથી જેઓનું લીંગ શરીર નષ્ટ થઈ ગયું હતું એવા લોકો જ આપને પામ્યા છે, પણ કોઈ બીજા પામ્યા નથી. ^{૨૬}

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી તથા શ્રીકૃષ્ણ, ધૃતરાષ્ટ્ર અને યુધિષ્ઠિરની આજ્ઞા લઈ, મુનિઓએ પોતપોતાના આશ્રમોમાં જવાનું મન કર્યું. ^{૨૭} મોટી કીર્તિવાળા વસુદેવે તે ઋષિઓને આશ્રમોમાં જતા જોઈ તેઓની પાસે આવી, પ્રણામ કરી, પગ પકડી સાવધાનપણાથી આ પ્રમાણે કહ્યું. ^{૨૮}

વસુદેવ કહે છે હે ઋષિઓ ! સર્વે દેવતાઓના નિવાસરૂપ આપ લોકોને પ્રણામ કરું છું. મારી વિજ્ઞાપિ સાંભળવાને યોગ્ય છો. જે જે કર્મ જેવી રીતે કરવાથી કર્મોનો નાશ થાય તે અમોને કહો. ^{૨૯}

નારદજી કહે છે હે બ્રાહ્મણો ! શ્રીકૃષ્ણને પોતાના બાળક માનીને વસુદેવ પોતાના કલ્યાણનું સાધન જાણવાની ઈચ્છાથી આપણને પૂછે છે, એ મોટું આશ્ચર્ય નથી. ^{૩૦} આ જગતમાં પાસે રહેવું એ અનાદરનું કારણ થાય છે. ગંગાજીને કાંઠે રહેનારો માણસ ગંગાજીનાં જળને મૂકીને પોતાની શુદ્ધિને માટે બીજા તીર્થમાં જાય છે. ^{૩૧} જેનું જ્ઞાન કોઈ કાળે કરીને, આ જગતની ઉત્પત્તિ લયાદિકથી, પોતાથી,

તં ક્લેશકર્મપરિપાકગુણપ્રવાહૈરવ્યાહતાનુભવમીશ્વરમદ્વિતીયમ્ ।

પ્રાણાદિભિઃ સ્વવિભવૈરુપગૂઢમન્યો મન્યેત સૂર્યમિવ મેઘહિમોપરાગૈઃ ॥૩૩॥

અથોચુર્મુનયો રાજત્રાભાષ્યાનકદુન્દુભિમ્ । સર્વેષાં શૃણ્વતાં રાજ્ઞાં તથૈવાચ્યુતરામયોઃ ॥૩૪॥
કર્મણા કર્મનિર્હાર ઇષ સાધુ નિરૂપિતઃ । યચ્છ્રદ્ધયા યજેદ્ વિષ્ણું સર્વયજ્ઞેશ્વરં મઘ્વૈઃ ॥૩૫॥
ચિત્તસ્યોપશમોઽયં વૈ કવિભિઃ શાસ્ત્રચક્ષુષા । દર્શિતઃ સુગમો યોગો ધર્મશ્રાત્મમુદાવહઃ ૩૬
અયં સ્વસ્ત્યયનઃ પન્થા દ્વિજાતેર્ગૃહમેધિનઃ । યચ્છ્રદ્ધયાઽઽસવિત્તેન શુક્લેનેજ્યેત પૂરુષઃ ॥૩૭॥
વિત્તૈષણાં યજ્ઞદાનૈર્ગૃહૈર્દારસુતૈષણામ્ । આત્મલોકૈષણાં દેવ ! કાલેન વિસૃજેદ્ બુધઃ ।

ગ્રામે ત્યક્તૈષણાઃ સર્વે યયુર્ધૌરાસ્તપોવનમ્ ॥૩૮॥

ઋષૈસ્ત્રિભિર્દ્વિજો જાતો દેવર્ષિપિતૃણાં પ્રભો ! । યજ્ઞાધ્યયનપુત્રૈસ્તાન્યનિસ્તીર્યં ત્યજન્ પતેત્ ॥૩૯॥
ત્વં ત્વદ્ય મુક્તો દ્વાભ્યાં વૈ ઋષિપિત્રોર્મહામતે ! । યજ્ઞૈર્દેવર્ણમુન્મુચ્ય નિર્ઋણોઽશરણો ભવ ॥૪૦॥

બીજાથી કે રૂપાંતરાદિક થવાથી પણ નાશ પામતું નથી, તે શ્રીકૃષ્ણ કે જે અદ્વિતીય, ઈશ્વર અને અખંડિત જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તેને બીજા લોકો, જેમ સૂર્યને વાદળાં, હિમ અને રાહુથી ઢંકાએલો માને, તેમ કલેશ, કર્મ, સુખ-દુઃખ, ગુણના પ્રવાહ અને પોતાનાં કાર્યરૂપ પ્રાણાદિકથી ઢંકાએલા માને, એ કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. ^{૩૨-૩૩}

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! પછી એ મુનિઓએ સર્વે રાજાઓ તથા શ્રીકૃષ્ણ અને બળદેવજીના સાંભળતાં વસુદેવને સંબોધન આપીને આ પ્રમાણે કહ્યું. ^{૩૪}

બ્રાહ્મણો કહે છે સર્વજ્ઞાનોના ઈશ્વર વિષ્ણુનું યજ્ઞોથી શ્રદ્ધાપૂર્વક યજન કરવું, એ જ સૌથી સારો કર્મથી કર્મ દૂર કરવાનો ઉપાય વિદ્વાનોએ કહેલો છે. ^{૩૫} વિષ્ણુની આરાધનારૂપ આ ધર્મ, ચિત્તની શાન્તિને આપનારો છે, મોક્ષ સુખને આપનારો છે. એટલા જ માટે આજ સુગમ ઉપાય વિદ્વાનોએ શાસ્ત્રરૂપ દૈષ્ટિથી બતાવેલો છે. ^{૩૬} ન્યાય માર્ગે મેળવેલા ધનથી શ્રદ્ધાપૂર્વક ઈશ્વરનું યજન કરવું, એજ ગૃહસ્થાશ્રમવાળા દ્વિજલોકોને કલ્યાણ આપનારો માર્ગ છે. ^{૩૭} હે વસુદેવ ! સમજુ પુરુષે ધનના ફળરૂપ યજ્ઞો અને દાનો કરીને ધનની ઈચ્છા છોડી દેવી, ઘરના ભોગ ભોગવીને સ્ત્રી અને પુત્રની તૃષ્ણા છોડી દેવી અને જગતને નાશ પામનારું જાણીને પોતાને પ્રતિષ્ઠાની તથા સ્વર્ગાદિક લોકની તૃષ્ણા પણ છોડી દેવી. ^{૩૮} સઘળા ધીર પુરુષો ગામની તથા રાજ્યની સર્વે તૃષ્ણા છોડી દઈને તપોવનમાં ગયા છે. હે વસુદેવ ! દેવ, ઋષિ અને પિતૃના ત્રણ ઋણ સાથે લઈને દ્વિજ લોકો જન્મે છે. માટે યજ્ઞથી દેવના ઋણને, વેદાધ્યયનથી ઋષિઓના ઋણને અને પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાથી પિતૃના ઋણને દૂર કર્યા વિના જે સંસારનો ત્યાગ કરે તે પતિત થાય. ^{૩૯-૪૦}

વસુદેવ ! ભવાન્ નૂનં ભક્ત્યા પરમયા હરિમ્ । જગતામીશ્વરં પ્રાર્ચ્ઃ સ યદ્ વાં પુત્રતાં ગતઃ ॥૪૧

શ્રીશુક ઉવાચ

इति तद्वचनं श्रुत्वा वसुदेवो महामनाः । तानृषीनृत्वित्त्वो वव्रे मूर्ध्नाऽऽनम्य प्रसाद्य च ॥४२
त एनमृषयो राजन् ! वृता धर्मेण धार्मिकम् । तस्मिन्नयाजयन् क्षेत्रे मखैरुत्तमकल्पकैः ॥४३
तद्दीक्षायां प्रवृत्तायां वृष्णयः पुष्करस्त्रजः । स्नाताः सुवाससो राजन् ! राजानः सुष्ठ्वलंकृताः ४४
तन्महिष्यश्च मुदिता निष्ककण्ठ्यः सुवाससः । दीक्षाशालामुपाजग्मुरालिप्ता वस्तुपाणयः ४५
नेदुर्मदङ्गपटहशङ्खभेर्यान्कादयः । ननृतुर्नटनर्तक्यस्तुष्टुवुः सूतमागधाः ।

जगुः सुकण्ठ्यो गन्धर्व्यः सङ्गीतं सहभर्तृकाः ॥४६॥

तमभ्यષिञ्चन् વિધિવદક્તમભ્યક્તમૃત્વિજઃ । પત્નીભિરષ્ટાદશાભિઃ સોમરાજમિવોદુભિઃ ॥૪૭
તાભિર્દુકૂલવલયૈર્હારનૂપુરકુણ્ડલૈઃ । સ્વલંકૃતાભિર્વિવભૌ દીક્ષિતોઽજિનસંવૃતઃ ॥૪૮
તસ્યૈત્વિજો મહારાજ રત્નકૌશેયવાસસઃ । સસદસ્યા વિરેજુસ્તે યથા વૃત્રહણોઽધ્વરે ॥૪૯

હે મોટી બુદ્ધિવાળા ! તમે તો હમણાં ઋષિ અને પિતૃના બે ઋણથી મુક્ત થયા છો અને હવે યજ્ઞો કરવાથી દેવનું ઋણ દૂર કરીને ઋણ મુક્ત થઈ ઘરમાંથી ચાલી નીકળો.^{૪૧}

શુકદેવજી કહે છે મોટા મનવાળા વસુદેવે આ પ્રમાણે તેઓનું વચન સાંભળી, તે ઋષિઓને મસ્તકથી પ્રણામ કરી તથા રાજી કરીને ઋત્વિજનું કામ કરવા સારુ વરાવ્યા. ^{૪૨} હે રાજા ! ધર્મની રીતે વરાવેલા તે ઋષિઓએ કુરુક્ષેત્રમાં ધર્માત્મા વસુદેવને ઉત્તમ રચનાવાળા યજ્ઞોથી યજન કરાવવા લાગ્યા. ^{૪૩} વસુદેવે યજ્ઞની દીક્ષા લેતાં યાદવો અને રાજાઓએ સ્નાન કરી, સારાં વસ્ત્ર અને કમળની માળાઓ પહેરીને ઉત્તમ શણગાર ધરી લીધા. ^{૪૪} રાજી થયેલી ચંદનાદિકના લેપનવાળી, કંઠમાં આભૂષણવાળી અને સારાં વસ્ત્ર ધરનારી વસુદેવની સ્ત્રીઓ પૂજનના પદાર્થ લઈને દીક્ષાની શાળામાં આવી. ^{૪૫} મૃદંગ, પટલ, શંખ, ભેરી અને આનક આદિ વાજાં વાગવા લાગ્યાં, નટ અને નર્તકીઓ નાયવા લાગી, સૂત અને માગધો સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, સારા સ્વરવાળી ગાંધર્વની સ્ત્રીઓ પોતાના પતિઓની સાથે ગાયન કરવા લાગી. ^{૪૬} ચંદ્રમાનો જેમ રોહિણી આદિ સ્ત્રીઓની સાથે અભિષેક કર્યો હતો, તેમ વસુદેવનો પણ તેમના નેત્રમાં આંજણ અંજાવી તથા શરીરમાં માખણનું લેપન કરાવી, તેમની અઢાર સ્ત્રીઓ સાથે ઋત્વિજોએ અભિષેક કર્યો. ^{૪૭} દીક્ષા પામેલા અને મૃગયર્મ જેણે ઓઢ્યું હતું, એવા વસુદેવ વસ્ત્ર, કંકણ, હાર, ઝાંઝર અને કુંડળોથી સારી રીતે શણગારેલી સ્ત્રીઓથી શોભતા હતા. ^{૪૮} હે રાજા ! ઈંદ્રના

तदा रामश्च कृष्णश्च स्वैः स्वैर्बन्धुभिरन्वितौ । रेजतुः स्वसुतैर्दारैर्जीवेशौ स्वविभूतिभिः ॥५०
ईजेऽनुयज्ञं विधिना अग्निहोत्रादिलक्षणैः । प्राकृतैर्वैकृतैर्यज्ञैर्द्रव्यज्ञानक्रियेश्वरम् ॥५१
अर्थात्विग्भ्योऽददात् काले यथाम्नातं स दक्षिणाः । स्वलंकृतोभ्योऽलंकृत्य गोभूकन्या महाधनाः ॥
पत्नीसंयाजावभृथ्यैश्चरित्वा ते महर्षयः । ससू रामहृदे विप्रा यजमानपुरःसराः ॥५३
स्नातोऽलङ्कारवासांसि वन्दिभ्योऽदात् तथा स्त्रियः । ततः स्वलंकृतो वर्णानाश्चभ्योऽन्नेन पूजयत् ॥
बन्धुन् सदारान् ससुतान् पारिवर्हेण भूयसा । विदर्भकोसलकुरुन् काशिकेकयसृञ्जयान् ॥५५
सदस्यैर्विक्सुरगणान् नृभूतपितृचारणान् । श्रीनिकेतमनुज्ञाप्य शंसन्तः प्रययुः क्रतुम् ॥५६
धृतराष्ट्रोऽनुजः पार्था भीष्मो द्रोणः पृथा यमौ । नारदो भगवान् व्यासः सुहृत्सम्बन्धिबान्धवाः ॥५७
बन्धुन् परिष्वज्य यदून् सौहृदात् क्लिन्नचेतसः । ययुर्विरहकृच्छ्रेण स्वदेशांश्चापरे जनाः ॥५८
नन्दस्तु सह गोपालैर्बृहत्या पूजयार्चितः । कृष्णरामोग्रसेनाद्यैर्न्यवात्सीद् बन्धुवत्सलः ॥५९

યજ્ઞમાં જેમ ઋત્વિજો અને સભાસદો શોભ્યા હતા, તેમ વસુદેવના યજ્ઞમાં પણ ઋત્વિજો અને સભાસદો શોભતા હતા, અને તેઓએ રત્ન તથા રેશમી વસ્ત્ર ધાર્યાં હતાં. ^{૪૯} તે સમયમાં સર્વજીવોના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ અને બળદેવ પણ પોતપોતાના બંધુઓની સાથે પુત્રો, સ્ત્રીઓ અને પોતાની વિભૂતિઓથી શોભતા હતા. ^{૫૦} વસુદેવે પ્રત્યેક યજ્ઞમાં વિધિ સહિત અગ્નિહોત્રાદિક પ્રકૃતિ અને વિકૃતિરૂપ યજ્ઞોથી દ્રવ્ય, મંત્ર અને કર્મોના ઈશ્વર વિષ્ણુનું યજન કર્યું. ^{૫૧} પછી સમયસર શાસ્ત્રમાં કહેલા વિધિ પ્રમાણે સારી રીતે શણગારેલા ઋત્વિજ બ્રાહ્મણોને ગાય, પૃથ્વી, ઉત્તમ કન્યા અને ધનની દક્ષિણાઓ આપી. ^{૫૨} ‘પત્નીસંયાજ’ અને અવભૃથ્ય નામની ક્રિયાઓ કરાવીને પછી મોટા ઋષિઓ અને બ્રાહ્મણો યજમાનને આગળ કરી, પરશુરામના ધરામાં નાહ્યા. ^{૫૩} ત્યારપછી સારા શણગાર ધરીને વસુદેવે તથા તેમની સ્ત્રીઓએ બંદિજનોને અલંકાર તથા વસ્ત્રો આપ્યાં અને સર્વે વર્ણોને તથા કૂતરાં પર્યંત સર્વે પ્રાણીઓને પણ અન્નથી પ્રસન્ન કર્યાં. ^{૫૪} બંધુઓ અને તેની સ્ત્રીઓ, તેઓના પુત્રો, સભાસદો, ઋત્વિજો, દેવના ગણ, મનુષ્ય, ભૂત, પિતૃ, ચારણ અને વિદર્ભ, કૌસલ, કુરુ, કાશી, કેકય તથા સુંજય વંશના ક્ષત્રિઓનું ઘણી ઘણી પહેરામણીથી પૂજન કર્યું. પછી એ સર્વે લોકો ભગવાનની આજ્ઞા લઈ, યજ્ઞના વખાણ કરતા કરતા ત્યાંથી ગયા. ^{૫૫-૫૬} ધૃતરાષ્ટ્ર, વિદુર, ભીષ્મ, દ્રોણ, કુંતી, યુધિષ્ઠિર, ભીમ, અર્જુન, નકુલ, સહદેવ, મહાત્મા નારદજી, વ્યાસ, મિત્રો, સંબંધીઓ અને બાંધવો કે જેઓનાં ચિત્ત સ્નેહથી પલળી ગયાં હતાં, તેઓ પોતાના સંબંધી યાદવોનું આલિંગન કરી, વિરહના કષ્ટથી માંડમાંડ સ્વદેશમાં ગયા, અને

વસુદેવોઽઙ્ગસોત્તીર્ય મનોરથમહાર્ણવમ્ । સુહૃદ્તત્ પ્રીતમના નન્દમાહ કરે સ્પૃશન્ ॥૬૦

વસુદેવ ઉવાચ

ભ્રાતરીશકૃતઃ પાશો નૃણાં યઃ સ્નેહસંજિતઃ । તં દુસ્ત્યજમહં મન્યે શૂરાણામપિ યોગિનામ્ ૬૧
અસ્માસ્વપ્રતિકલ્પેયં યત્ કૃતાન્નેષુ સત્તમૈઃ । મૈત્ર્યર્પિતાફલા વાપિ ન નિવર્તેત કર્હિચિત્ ૬૨
પ્રાગકલ્પાચ્ચ કુશલં ભ્રાતર્વો નાચરામ હિ । અધુના શ્રીમદાન્ધાક્ષા ન પશ્યામઃ પુરઃ સતઃ ૬૩
મા રાજ્યશ્રીરભૂત્ પુંસઃ શ્રેયસ્કામસ્ય માનદ ! । સ્વજનાનુતબન્ધૂન્ વા ન પશ્યતિ યયાન્ધદૂક્
શ્રીશુક ઉવાચ

એવં સૌહૃદશૈથિલ્યચિત્ત આનકદુન્દુભિઃ । રુરોદ તત્કૃતાં મૈત્રીં સ્મરન્નશ્રુવિલોચનઃ ॥૬૫
નન્દસ્તુ સચ્ચુઃ પ્રિયકૃત્ પ્રેમ્ણા ગોવિન્દરામયોઃ । અદ્ય શ્વ ઇતિ માસાંસ્ત્રીન્ યદુભિર્માનિતોઽવસત્
તતઃ કામૈઃ પૂર્યમાણઃ સવ્રજઃ સહબાન્ધવઃ । પરાધ્વ્યાંભરણક્ષૌમનાનાનર્ધ્યપરિચ્છદૈઃ ॥૬૭

બીજા લોકો પણ ગયા. ^{૫૭-૫૮} શ્રીકૃષ્ણ બળદેવજી અને ઉગ્રસેન આદિ યાદવોએ મોટી પૂજાથી પૂજેલા અને બંધુઓ પર પ્રીતિ ધરાવનાર નંદરાય તો, ગોવાળોની સાથે કેટલાક દિવસ સુધી ત્યાં જ રહ્યા. ^{૫૯} અનાયાસથી મનોરથરૂપી મહાસાગરનો પાર પામી રાજી થયેલા અને સંબંધીઓથી વીંટાએલા વસુદેવે હાથ ઝાલીને નંદરાયને આ પ્રમાણે કહ્યું. ^{૬૦}

વસુદેવ કહે છે હે ભાઈ ! મનુષ્યોને સ્નેહ નામનો જે પાશ ઈશ્વરે નાખેલો છે, તે પાશ શૂરપુરુષોથી અને યોગીઓથી પણ છોડાવો કઠણ છે એમ હું માનું છું. ^{૬૧} કર્યા ઉપકારને નહીં જાણનારા અમલોકોની સાથે તમો મહાત્મા લોકોએ કરેલી અનુપમ મૈત્રી જો કે પ્રત્યુપકાર વગરની છે, તોપણ કદી મટતી જ નથી, તેથી એ તમોને ઈશ્વરે નાખેલો પાશ છે એમ જણાય છે. ^{૬૨} હે ભાઈ ! આગળ અમો અશક્ત હોવાથી તમારું કાંઈ ભલું કરી શક્યા નથી, અને હમણાં લક્ષ્મીના મદથી આંધળા થઈ જવાને લીધે આગળ ઊભેલા મહાત્માઓને પણ દેખતા નથી. ^{૬૩} હે માન આપનારા ! કલ્યાણને ઈચ્છનારા પુરુષને રાજ્ય લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થશો મા; કેમકે એથી આંધળો પુરુષ પોતાના આશ્રિતો અને બંધુઓને પણ દેખતો નથી. ^{૬૪}

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે સ્નેહથી ચિત્ત શિથિલ થઈ જતાં, જેનાં નેત્રોમાં અશ્રુ આવી ગયાં એવા વસુદેવ, નંદરાયે કરેલા ઉપકારને સંભારીને રોઈ પડ્યા. ^{૬૫} યાદવોએ માન આપેલા અને પોતાના મિત્ર વસુદેવને રાજી કરતા નંદરાય શ્રીકૃષ્ણ અને બળભદ્રના પ્રેમથી આજકાલ કરતાં ત્રણ મહિના સુધી ત્યાં રહ્યા. ^{૬૬} પછી

વસુદેવોગ્રસેનાભ્યાં કૃષ્ણોદ્ભવબલાદિભિઃ । દત્તમાદાય પારિબર્હ યાપિતો યદુભિર્યયૌ ॥૬૮
નન્દો ગોપાશ્ચ ગોપ્યશ્ચ ગોવિન્દચરણામ્બુજે । મનઃ ક્ષિપ્તં પુનર્હર્તુમનીશા મથુરાં યયુઃ ॥૬૯
બન્ધુષુ પ્રતિયાતેષુ વૃષ્ણાયઃ કૃષ્ણદેવતાઃ । વીક્ષ્ય પ્રાવૃષમાસત્રાં યયુર્દ્વારવર્તી પુનઃ ॥૭૦
જનેભ્યઃ કથયાન્નકુર્યદુદેવમહોત્સવમ્ । યદાસીત્તીર્થયાત્રાયાં સુહૃત્સંદર્શનાદિકમ્ ॥૭૧
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे
तीर्थयात्रानुवर्णनं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥८४॥

અથ પન્નાશીતિતમોઽધ્યાયઃ (૮૫)

શ્રીબાદરાયણિરુવાચ.

અથૈકદાઽઽત્મજૌ પ્રાપ્તૌ કૃતપાદાભિવન્દનૌ । વસુદેવોઽભિનન્દ્યાહ પ્રીત્યા સઙ્કર્ષણાચ્યુતૌ ॥૧
મુનીનાં સ વચઃ શ્રુત્વા પુત્રયોર્ધામસૂચકમ્ । તદ્વીર્યૈર્જાતવિશ્રમ્ભઃ પરિભાષ્યાભ્યભાષત ॥૨

અમૂલ્ય આભરણ, રેશમી વસ્ત્ર અને અનેક પ્રકારના અમૂલ્ય સામાનોથી જેની ઈચ્છા પરિપૂર્ણ કરવામાં આવતી હતી એવા નંદરાય, વસુદેવ, ઉગ્રસેન, શ્રીકૃષ્ણ, ઉદ્ભવ અને બળદેવાદિ યાદવોએ આપેલી પહેરામણી લઈને બાંધવોની સાથે ત્યાંથી ચાલ્યા. યાદવોએ તેમને પહોંચાડવા સારુ મોટું સૈન્ય સાથે મોકલ્યું. ^{૬૭-૬૮} શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદમાં પરોવાએલા મનને પાછું નહિ ખેંચી શકતા નંદરાય, ગોવાળો અને ગોપીઓ મથુરામાં ગયા. ^{૬૯} બંધુઓ ગયા પછી શ્રીકૃષ્ણને ઈષ્ટદેવ માનનારા યાદવો વર્ષાઋતુને પાસે આવેલી જોઈ પાછા દ્વારકામાં ગયા. ^{૭૦} તેઓએ તીર્થયાત્રામાં વસુદેવના યજ્ઞનો મહોત્સવ અને સંબંધીઓના સમાગમ આદિ જે કાંઈ થયું હતું, તે સર્વે વાત લોકોની પાસે કહી દેખાડી. ^{૭૧}

इति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो चोराशीमो अध्याय संपूर्ण.

અધ્યાય ૮૫

વસુદેવને ધ્રમ્જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપતા તથા દેવકીને પોતાના

છ પુત્રો લાવી આપતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! પછી એક દિવસે પાસે આવીને પગે લાગેલા પોતાના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ અને બળભદ્રને વસુદેવે પ્રીતિથી સત્કાર કરીને કહ્યું. ^૧ પુત્રોના પ્રભાવને સૂચવનારું મુનિઓનું વચન સાંભળી, જે વસુદેવને તે પુત્રોના પરાક્રમોથી વિશ્વાસ આવ્યો હતો તે વસુદેવે સંબોધન આપીને આ પ્રમાણે કહ્યું. ^૨

કૃષ્ણ! કૃષ્ણ! મહાયોગિન્! સદ્કૃષ્ણ! સનાતન ! । જાને વામસ્ય યત્ સાક્ષાત્ પ્રધાનપુરુષૌ પરૌ
 યત્ર યેન યતો યસ્ય યસ્મૈ યદ્ યદ્ યથા યદા । સ્યાદિદં ભગવાન્ સાક્ષાત્ પ્રધાનપુરુષેશ્વરઃ ॥૪
 એતન્નાનાવિદ્યં વિશ્વમાત્મસૃષ્ટમધોક્ષજ! । આત્મનાનુપ્રવિશ્યાત્મન્! પ્રાણો જીવો વિભર્ષ્યજઃ ૫
 પ્રાણાદીનાં વિશ્વસૃજાં શક્તયો યાઃ પરસ્ય તાઃ । પારતન્ત્ર્યાદ્ વૈ સાદૃશ્યાદ્દુયોશ્ચૈષ્ટૈવ ચેષ્ટતામ્ ૬
 કાન્તિસ્તેજઃ પ્રભા સત્તા ચન્દ્રાગ્ન્યર્કક્ષ્મિવિદ્યુતામ્ । યત્ સ્થૈર્યં ભૂભૃતાં ભૂમેર્વૃત્તિર્ગન્ધોઽર્થતો ભવાન્
 તર્પણં પ્રાણનમપાં દેવત્વં તાશ્ચ તદ્રસઃ । ઓજઃ સહો બલં ચેષ્ટા ગતિર્વાયોસ્તવેશ્વર ! ॥૮
 દિશાં ત્વમવકાશોઽસિ દિશઃ ખં સ્ફોટ આશ્રયઃ । નાદો વર્ણસ્ત્વમોઙ્ગાર આકૃતીનાં પૃથક્કૃતિઃ ૯
 ઇન્દ્રિયં ત્વિન્દ્રિયાણાં ત્વં દેવાશ્ચ તદનુગ્રહઃ । અવબોધો ભવાન્ બુદ્ધેર્જીવસ્યાનુસ્મૃતિઃ સતી ૧૦
 ભૂતાનામસિ ભૂતાદિરિન્દ્રિયાણાં ચ તૈજસઃ । વૈકારિકો વિકલ્પાનાં પ્રધાનમનુશાયિનામ્ ॥૧૧

વસુદેવ કહે છે કે કૃષ્ણ ! કે મોટા યોગી ! હું તમો બંનેને આ જગતના
 કારણ પ્રધાનપુરુષ જાણું છું. (શું અમો બંનેને તમોએ પ્રધાનપુરુષ જાણ્યા ?) તો
 કહે છે કે નહિ, તમો બંને પ્રધાનપુરુષથી વિલક્ષણ છો, પ્રધાનપુરુષ તો તમારું
 શરીર છે. અને તમો શરીરી આત્મા છો. ૩ જેમાં આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ
 અને લય પમાડવામાં આવે છે, તે સર્વરૂપ ભોગ્ય અને ભોક્તાના નિયંતા સાક્ષાત્
 તમે જ છો. ૪ હે પ્રભુ ! અજન્મા એવા તમો, પોતે સ્મજેલા આ અનેક પ્રકારના
 જગતમાં પોતાના રૂપથી પ્રવેશ કરી, ક્રિયાશક્તિ અને જ્ઞાનશક્તિરૂપ થઈને તેનું
 પોષણ અને ધારણ કરો છો. ૫ જગતના કારણરૂપ પ્રાણાદિકની જે શક્તિઓ છે તે
 તમારી જ છે; કેમકે ચેષ્ટા કરનારા પ્રાણાદિક પદાર્થો પરંત્ર છે, જડ છે છતાં
 ચેષ્ટાવાળાં છે, પણ શક્તિવાળાં નથી. જેમ ઘાસ આદિ પદાર્થોમાં ચલન છે પણ તે
 વાયુની શક્તિથી છે અને બાણમાં જે વેગ દેખાય છે એ પુરુષની શક્તિ છે, તેમ
 સર્વપદાર્થોની ચેષ્ટા તમારી શક્તિથી જ છે. ૬ ચંદ્રની કાંતિ, અગ્નિનું તેજ, સૂર્યની
 પ્રભા, નક્ષત્ર તથા વિજળીની સ્ફુરણ સત્તા, પર્વતોની સ્થિરતા અને પૃથ્વીની
 આધારતા તથા ગંધ એ સર્વે આપની જ શક્તિ છે. ૭ જળ, તેની તૃમ કરવાની
 શક્તિ, જીવાડવાની શક્તિ અને તેનો રસ, એ સર્વે તમે જ છો. હે ઈશ્વર ! વાયુનું
 જે પ્રવૃત્તિ સામર્થ્ય, વેગ ધારણ સામર્થ્ય, ચેષ્ટા અને ગતિ છે તે તમારાં છે. ૮
 દિશાઓનો અવકાશ, દિશાઓ, આકાશ, પરા, પશ્યંતી અને મધ્યમા વાણી, અને
 સ્પષ્ટ અક્ષરોરૂપ થઈને આકૃતિઓને ભિન્ન ભિન્ન કહેનારી વૈખરીવાણી પણ તમે
 જ છો. ૯ ઈંદ્રિયોમાં વિષયોનો પ્રકાશ કરવાની શક્તિ, ઈંદ્રિયોના અનુગ્રાહક
 દેવતાઓ, બુદ્ધિની નિશ્ચય શક્તિ અને અંતઃકરણની ઉત્તમ અનુસંધાન શક્તિ

નશ્ચરેષ્વિહ ભાવેષુ તદસિ ત્વમનશ્ચરમ્ । યથા દ્રવ્યવિકારેષુ દ્રવ્યમાત્રં નિરૂપિતમ્ ॥૧૨
 સત્ત્વં રજસ્તમ ઇતિ ગુણાસ્તદ્વૃત્તયશ્ચ યાઃ । ત્વચ્ચદ્ધા બ્રહ્મણિ પરે કલ્પિતા યોગમાયયા ॥૧૩
 તસ્માન્ન સન્ત્યમી ભાવા ર્યાહિં ત્વચિ વિકલ્પિતાઃ । ત્વં ચામીષુ વિકારેષુ હ્યન્યદાવ્યાવહારિકઃ ૧૪
 ગુણપ્રવાહ એતસ્મિન્નુબુધાસ્ત્વિલ્લાત્મનઃ । ગતિં સૂક્ષ્મામબોધેન સંસરન્તીહ કર્મભિઃ ॥૧૫
 યદ્દૃષ્ટ્યા નૃતાં પ્રાપ્ય સુકલ્પામિહ દુર્લભામ્ । સ્વાર્થે પ્રમત્સ્ય વયો ગતં ત્વન્માયયેશ્વર ! ॥૧૬
 અસાવહં મમૈવૈતે દેહે ચાસ્યાન્વયાદિષુ । સ્નેહપાશૈર્નિબધ્નાતિ ભવાન્ સર્વમિદં જગત્ ॥૧૭
 યુવાં ન નઃ સુતૌ સાક્ષાત્ પ્રધાનપુરુષેશ્વરૌ । ભૂભારક્ષત્રક્ષણ અવતીર્ણૌ તથાઽઽસ્થ હ ॥૧૮
 તત્તે ગતોઽસ્મ્યરણમદ્ય પદારવિન્દમાપન્નસંસૃતિભયાપહમાર્તબન્ધો ।

એતાવતાલમલમિન્દ્રિયલાલસેન મર્ત્યાત્મદૃક્ ત્વચિ પરે યદપત્યબુદ્ધિઃ ॥૧૯॥

તમે જ છો. ૧૦ પાંચભૂતનું કારણ તામસાહંકાર, ઈંદ્રિયોનું કારણ રાજસાહંકાર,
 ઈંદ્રિયોના દેવતાનું કારણ સાત્વિકાહંકાર અને જીવોને સંસારનું કારણ પ્રધાન
 પ્રકૃતિ તમોજ છો. ૧૧ જેમ નાશ પામનારા ઘટ અને કુંડળાદિક પદાર્થોમાં માટી
 અને સુવર્ણાદિક દ્રવ્ય નાશ પામનાર નથી, તેમ નાશ પામનારા ઉપર કહેલા સર્વ
 પદાર્થોમાં જે નહિ નાશ પામનાર પદાર્થ છે તે તમે છો. ૧૨ સત્વાદિ ત્રણગુણ અને
 તેઓના પરિણામરૂપ મહતત્વાદિક પદાર્થો સાક્ષાત્ તમારે વિષે તમારા સંકલ્પથી
 કલ્પાયેલા છે. ૧૩ એટલાજ માટે આ સૃષ્ટિને વિષે સર્જાયેલા મહદાદિક ભાવો
 સર્વેથી વિલક્ષણ એવા તમારે વિષે નથી જ. જ્યારે એ પ્રકૃતિના વિકારો તમારે
 વિષે નથી જ, ત્યારે તમો એ પ્રકૃતિના વિકારોને વિષે અંદર પ્રવેશીને રહેલા છો,
 આ વિષયમાં શાસ્ત્રો પ્રમાણરૂપ છે. ૧૪ આ ગુણોના પ્રવાહરૂપ સંસારમાં સર્વના
 આત્મા આપની સૂક્ષ્મગતિને નહિ જાણનારા લોકો, દેહાભિમાનથી કરેલાં કર્મોને
 લીધે જન્મ મરણ પામ્યા કરે છે. ૧૫ હે ઈશ્વર ! સમર્થ ઈંદ્રિયોવાળો મનુષ્યદેહ કે
 જે અહીં દુર્લભ છે, તેને પામ્યા છતાં જે હું તમારી માયાથી સ્વાર્થ સાધવામાં
 પ્રમાદ ધરાવનાર છું, તે મારી ઘણી અવસ્થા જતી રહી. ૧૬ આ દેહમાં “હું છું”
 એવા સ્નેહપાશથી અને દેહના પુત્રાદિકોમાં “આ મારા જ છે” એવા સ્નેહ પાશથી,
 તમે આ સર્વે જગતને બાંધી લો છો. ૧૭ તમો અમારા પુત્ર નથી પણ પ્રધાન તથા
 પુરુષના ઈશ્વર છો અને પૃથ્વીના ભારરૂપ ક્ષત્રિયોનો નાશ કરવા સારુ અવતર્યા
 છો, કેમકે તમે એ પ્રમાણે જ કહેલું છે. ૧૮ હે દીનબંધુ ! એટલા માટે શરણાગતોના
 સંસારરૂપી ભયને દૂર કરનારાં આપનાં ચરણારવિંદને આજ હું શરણે આવેલો
 છું. વિષયોની તૃષ્ણા આટલી રાખી તેટલાથી જ ઘણું છે કે જે તૃષ્ણાથી મને શરીરમાં

સૂતીગૃહે નનુ જગાદ ભવાનજો નૌ સંજગ્ન ઇત્યનુયુગં નિજધર્મગુપ્ત્યૈ ।

નાનાતનૂર્ગનવદ્ વિદધજ્જહાસિ કો વેદ ભૂમ્ન ઝરુગાય વિભૂતિમાયામ્ ॥૨૦॥

શ્રીશુક ઉવાચ

આકર્ષ્યેત્યં પિતૃર્વાક્યં ભગવાન્ સાત્ત્વતર્ષભઃ । પ્રત્યાહ પ્રશ્રયાનમ્નઃ પ્રહસઞ્જલક્ષ્ણયા ગિરા ૨૧

શ્રીભગવાનુવાચ

વચો વઃ સમવેતાર્થં તાતૈતદુપમન્મહે । યન્નઃ પુત્રાન્ સમુદ્દિશ્ય તત્ત્વગ્રામ ઉદાહ્તઃ ॥૨૨॥
અહં યુયમસાવાર્યં ઇમે ચ દ્વારકૌકસઃ । સર્વેઽપ્યેવં યદુશ્રેષ્ઠ ! વિમૃશ્યાઃ સચરાચરમ્ ॥૨૩॥
આત્મા હ્યેકઃ સ્વયંજ્યોતિર્નિત્યોઽન્યો નિર્ગુણો ગુણૈઃ । આત્મસૃષ્ટેસ્તત્કૃતેષુ ભૂતેષુ બહુધેયતે ૨૪
સ્વં વાયુર્જ્યોતિરાપો ભૂસ્તત્કૃતેષુ યથાશયમ્ । આવિસ્તિરોઽલ્પભૂયૈકો નાનાત્વં યાત્યસાવપિ ૨૫

આત્મબુદ્ધિ અને આપ ઈશ્વરમાં પુત્રબુદ્ધિ થયેલી છે. ^{૧૯} આપે સુવાવડના ધરમાં જ અમોને કહ્યું હતું કે “તમારું જ્યારે સુતપા અને પૃથ્વિરૂપ જોડલું હતું, અને તે પછી કશ્યપ અને અદિતિરૂપ જોડલું હતું, અને હમણાં વસુદેવ અને દેવકીરૂપ જોડલું છે, ત્યારે તમારાથી હું અજન્મા છતાં જ જન્મ્યો હતો. અને જન્મ્યો છું.” તમે આકાશની પેઠે અસંગ રહીને જ અનેક અવતાર ધરો છો અને મૂકો છો. હે પ્રભુ! સર્વત્ર વ્યાપક એવા આપની વિભૂતિરૂપ માયાનો કોણ નિશ્ચય કરી શકે. ^{૨૦}

શુકદેવજી કહે છે યાદવોમાં ઉત્તમ અને વિનયથી નમ્ર બનેલા ભગવાને, આ પ્રમાણે પિતાનું વચન સાંભળી, હસતાં હસતાં મધુર વાણીથી તેમણે આ પ્રમાણે કહ્યું. ^{૨૧}

ભગવાન કહે છે હે પિતા! અમે તમારા પુત્રો છીએ, તેઓના વિષયમાં તમે જે તત્ત્વના સમૂહનું સારી રીતે નિરૂપણ કર્યું, તે તમારા વચનને અમો યથાર્થ માનીએ છીએ. ^{૨૨} હે યાદવોમાં ઉત્તમ! હું, તમે, આ મોટાભાઈ, દ્વારકાના રહેવાસીઓ અને સર્વે આ સ્થાવર જંગમોના વિષયમાં પણ તમારે એવો વિચાર જ રાખવો. ^{૨૩} પરમાત્મા એક છે, સ્વયં પ્રકાશ છે, નિત્ય છે, પ્રાકૃતગુણોથી રહિત છે, સ્વરૂપે કરીને સર્વથી વિલક્ષણ છે, છતાં પણ પોતે જ સર્જેલા ગુણોના પરિણામભૂત મહદાદિક તત્ત્વોદારા સર્જાયેલા દેવ મનુષ્યાદિક ભૂતોને વિષે વ્યાપ્ત જણાય છે. જેમ આકાશાદિ પાંચભૂતો વ્યાપ્યને અનુસારે આવિર્ભાવ, તિરોભાવ, અભ્યભાવ, બૃહદ્ભાવ, એકભાવ અને અનેકભાવને પામે છે. તેમ આ પરમાત્મા પણ ક્યારેક આવિર્ભાવ, ક્યારેક તિરોભાવ, ક્યારેક અભ્યભાવ, ક્યારેક બૃહદ્ભાવ અને સ્વતઃ એક હોવા છતાં વ્યાપીને અનેક ભાવને પામે છે. ^{૨૪-૨૫}

શ્રીશુક ઉવાચ

એવં ભગવતા રાજન્ ! વસુદેવ ઉદાહ્તમ્ । શ્રુત્વા વિનષ્ટનાનાધીસ્તૂષ્ણીં પ્રીતમના અભૂત્ ॥૨૬॥
અથ તત્ર કુરુશ્રેષ્ઠ! દેવકી સર્વદેવતા । શ્રુત્વાઽઽનીતં ગુરોઃ પુત્રમાત્મજાભ્યાં સુવિસ્મિતા ॥૨૭॥
કૃષ્ણારામૌ સમાશ્રાવ્ય પુત્રાન્ કંસવિર્હિંસિતાન્ । સ્મરન્તી કૃપણં પ્રાહ વૈક્લવ્યાદશ્રુલોચના ૨૮

દેવક્યુવાચ

રામ! રામાપ્રમેયાત્મન્! કૃષ્ણ! યોગેશ્વરેશ્વર! । વેદાહં વાં વિશ્વસૃજામીશ્વરાવાદિપૂરુષૌ ॥૨૯॥
કાલવિધ્વસ્તસત્ત્વાનાં રાજામુચ્છસ્ત્રવર્તિનામ્ । ભૂમેર્ભારાયમાણાનામવતીર્ણૌ કિલાદ્ય મે ૩૦
યસ્યાંશાંશાંશભાગેન વિશ્વોત્પત્તિલયોદયાઃ । ભવન્તિ કિલ વિશ્વાત્મંસ્તં ત્વાદ્યાહં ગતિં ગતા ૩૧
ચિરાન્મૃતસુતાદાને ગુરુણા કાલચોદિતૌ । આનિન્યથઃ પિતૃસ્થાનાદ્ ગુરવે ગુરુદક્ષિણામ્ ॥૩૨॥
તથા મે કુરુતં કામં યુવાં યોગેશ્વરેશ્વરૌ । ભોજરાજહતાન્ પુત્રાન્ કામયે દ્રષ્ટમાહ્તાન્ ॥૩૩॥

ઋષિરુવાચ

એવં સઞ્ચોદિતૌ માત્રા રામઃ કૃષ્ણાશ્ચ ભારત ! । સુતલં સંવિવિશતુર્યોગમાયામુપાશ્રિતૌ ॥૩૪॥

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા! આ પ્રમાણે ભગવાનનાં વચન સાંભળી રાજી થયેલા અને જેની ભેદબુદ્ધિ મટી ગઈ એવા વસુદેવ યુવ રહ્યા. ^{૨૬} પછી પોતાના પુત્રોએ ગુરુના પુત્રને લાવી દીધેલો સાંભળી બહુ જ વિસ્મય પામેલાં, કંસે મારી નાખેલા પોતાના આગલા પુત્રને સંભારતાં, સર્વમાં માન પામેલાં અને વિહ્વળતાથી જેનાં નેત્રમાં આંસુ હતાં એવાં દેવકીએ, ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ અને બળદેવજીને બોલાવીને આ પ્રમાણે દીનવચન કહ્યું. ^{૨૭-૨૮}

દેવકી કહે છે હે બળદેવ! હે કળ્યામાં ન આવે એવા સ્વરૂપવાળા! હે કૃષ્ણ! હે યોગેશ્વરોના ઈશ્વર! તમો બન્ને પ્રજાપતિઓના ઈશ્વર અને આદિ પુરુષ છો એમ હું જાણું છું. ^{૨૯} કાળથી સત્ત્વગુણ નાશ પામતાં શાસ્ત્રોનું ઉલ્લંઘન કરી વર્તનારા અને પૃથ્વીને ભાર જેવા લાગતા રાજાઓનો નાશ કરવાને માટે, તમો મારા ઉદરથી અવતર્યા છો. ^{૩૦} હે વિશ્વના આત્મા! જેના અંશના અંશરૂપ માયાના ગુણોના લેશથી જગતની ઉત્પત્યાદિક થાય છે તે આપને હું શરણે આવેલી છું. ^{૩૧} હે ઈશ્વર! ઘણા કાળથી મરી ગયેલા પુત્રને લાવી આપવા ગુરુએ આજ્ઞા કરતાં, તમોએ યમલોકમાંથી તે પુત્રને લાવી, ગુરુને ગુરુદક્ષિણારૂપે આપ્યો હતો, તે પ્રમાણે મારી ઈચ્છાને પરિપૂર્ણ કરો. કંસે મારી નાખેલા મારા પુત્રોને તમોએ અહીં લાવી આપેલા જોવાને ઈચ્છું છું. ^{૩૨-૩૩}

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા! આ પ્રમાણે જનનીએ પ્રેરેલા બળદેવ અને

તસ્મિન્ પ્રવિષ્ટાવુપલભ્ય દૈત્યરાઙ્ વિશ્વાત્મદૈવં સુતરાં તથાઽઽત્મનઃ ।
 તદ્દર્શનાહ્લાદપરિપ્લુતાશયઃ સદ્યઃ સમુત્થાય નનામ સાન્વયઃ ॥૩૫॥
 તયોઃ સમાનીય વરાસનં મુદા નિવિષ્ટયોસ્તત્ર મહાત્મનોસ્તયોઃ ।
 દધાર પાદાવવનિજ્ય તજ્જલં સવૃન્દ આબ્રહ્મ પુનદ્ યદમ્બુ હ ॥૩૬॥
 સમર્હયામાસ સ તૌ વિભૂતિર્મિર્મહાર્હવસ્ત્રાભરણાનુલેપનૈઃ ।
 તામ્બૂલદીપામૃતભક્ષણાદિભિઃ સ્વગોત્રવિત્તાત્મસમર્પણેન ચ ॥૩૭॥
 સ ઇન્દ્રસેનો ભગવત્પદામ્બુજં વિભ્રન્મુહુઃ પ્રેમવિભિન્નયા ધિયા ।
 ઝ્વાચ હાનન્દજલાકુલેક્ષણઃ પ્રહ્ણરોમા નૃપ ગદ્ગદાક્ષરમ્ ॥૩૮॥

બલિરુવાચ

નમોઽનન્તાય બૃહતે નમઃ કૃષ્ણાય વેધસે । સાંખ્યયોગવિતાનાય બ્રહ્મણે પરમાત્મને ॥૩૯
 દર્શનં વાં હિ ભૂતાનાં દુષ્પ્રાપં ચાપ્યદુર્લભમ્ । રજસ્તમઃ સ્વભાવાનાં યત્રઃ પ્રાતૌ યદૃચ્છયા ॥૪૦
 દૈત્યદાનવગન્ધર્વાઃ સિદ્ધવિદ્યાધ્નચારણાઃ । યક્ષરક્ષઃપિશાચાશ્ચ ભૂતપ્રમથનાયકાઃ ॥૪૧

શ્રીકૃષ્ણ પોતાની યોગમાયાના બળથી પાતાળમાં ગયા. ^{૩૪} જગતના આત્મા તથા દૈવરૂપ અને પોતાના તો અત્યંત ઈષ્ટદેવ, એ બે ભાઈઓને પાતાળમાં આવેલા જોઈ, તેમનાં દર્શનના આનંદથી જેનું અંતઃકરણ વ્યાપ્ત થઈ ગયું એવા બળિરાજા, તરત ઊઠીને પોતાના પરિવાર સહિત પગે લાગ્યા, અને પ્રીતિથી તેઓને ઉત્તમ આસન લાવી આપ્યું. તેઓ બેઠા પછી તેઓના ચરણ ધોઈને તે જળ કે, જેણે બ્રહ્માપર્યંત જગતને પવિત્ર કર્યું છે, તેને પરિવાર સહિત બળિરાજાએ માથે યઢાવ્યું. ^{૩૫-૩૬} ઉત્તમ વસ્ત્ર, આભરણ, લેપન, તાંબૂલ, દીપ અને અમૃતભોજન આદિ વિભૂતિઓથી તથા પોતાના વંશ, ધન અને દેહના સમર્પણથી બળિરાજાએ તેઓની પૂજા કરી. ^{૩૭} હે રાજા ! પ્રેમથી આર્દ્ર થયેલી બુદ્ધિથી ભગવાનનાં ચરણારવિંદને વારંવાર ધારણા કરતા, આનંદનાં આંસુથી વ્યાકુળ નેત્રવાળા અને જેનાં રુવાંડાં ઊભાં થઈ ગયાં છે, એવા બળિરાજાએ ગદ્ગદ વાણીથી તેઓને આ પ્રમાણે કહ્યું. ^{૩૮}

બળિરાજા કહે છે મોટા શેષનાગરૂપી આપને પ્રણામ કરું છું. જગતના વિધાતા, સાંખ્ય તથા યોગને વિસ્તારનારા, બ્રહ્મ અને પરમાત્મારૂપ આપ શ્રીકૃષ્ણને પ્રણામ કરું છું. ^{૩૯} જોકે આપનું દર્શન પ્રાણીઓને દુર્લભ છે, તોપણ કેટલાકને સુલભ છે. કેમકે રજોગુણી અને તમોગુણી સ્વભાવવાળા અમોને યદૃચ્છાથી તમે દર્શન દીધું. ^{૪૦} દૈત્ય, દાનવ, ગંધર્વ, સિદ્ધ, વિદ્યાધર, ચારણ,

વિશુદ્ધસત્ત્વધામ્યદ્વા ત્વયિ શાસ્ત્રશરીરિણિ । નિત્યં નિબદ્ધવૈરાસ્તે વયં ચાન્યે ચ તાદૃશાઃ ૪૨
 કેચનોદ્ભદ્ધવૈરેણ ભક્ત્યા કેચન કામતઃ । ન તથા સત્ત્વસંરબ્ધાઃ સન્નિકૃષ્ટાઃ સુરાદયઃ ॥૪૩
 ઇદમિત્યમિતિ પ્રાયસ્તવ યોગેશ્વરેશ્ચર ! । ન વિદન્ત્યપિ યોગેશા યોગમાયાં કુતો વયમ્ ॥૪૪

તત્રઃ પ્રસીદ નિરપેક્ષવિમૃગ્યયુષ્મત્પાદારવિન્દધિષણાન્યગૃહાન્ધકૂપાત્ ।

નિષ્કમ્ય વિશ્વશરણાઙ્ઘ્રયુપલબ્ધવૃત્તિઃ શાન્તો થયૈક ઝત સર્વસર્વેશ્ચરામિ ॥૪૫॥

શાઘ્યસ્માનીશિતવ્યેશ નિષ્પાપાન્ કુરુ નઃ પ્રભો ! । પુમાન્ યચ્છ્રદ્ધયાઽઽતિષ્ઠ્ઠોદનાયા વિમુચ્યતે ।

શ્રીભગવાનુવાચ

આસન્ મરીચેઃ ષટ્ પુત્રા ઝર્ણાયાં પ્રથમેઽન્તરે । દેવાઃ કં જહસુર્વીક્ષ્ય સુતાં યથિતુમુદ્યતમ્ ૪૭
 તેનાસુરીમગન્ યોનિમધુનાવદ્યકર્મણા । હિરણ્યકશિપોર્જાતા નીતાસ્તે યોગમાયયા ॥૪૮
 દેવક્યા ઝદરે જાતા રાજન્ કંસર્વિર્હિસિતાઃ । સા તાઝ્છેચત્યાત્મજાન્ સ્વાંસ્ત ઇમેઽધ્યાસતેઽન્તિકે

યક્ષ, રાક્ષસ, પિશાચ, ભૂત, પ્રમથના પતિઓ, અમો તથા તેવા જ બીજા પણ લોકો કે જેઓ સાક્ષાત્ શુદ્ધ સત્ત્વમય અને વેદરૂપી શરીરવાળા આપની સાથે નિરંતર વૈર રાખનારા છે, છતાં પણ તેઓને તમારું દર્શન મળે છે, માટે એકલું દુર્લભ જ છે એમ કહી શકાતું નથી. ^{૪૧-૪૨} જેવી રીતે કેટલાક લોકો વૈરથી, કેટલાક ભક્તિથી, કેટલાક કામથી તમારા સ્વરૂપને પામ્યા છે, તેવી રીતે સત્ત્વગુણવાળા દેવતાઓ પણ પામ્યા નથી. ^{૪૩} હે ઈશ્વર ! ઘણું કરીને યોગીઓ પણ તમારી માયાને જાણતા નથી, ત્યારે અમો તો ક્યાંથી જાણીએ ? ^{૪૪} એટલા માટે અમારી ઉપર એવી કૃપા કરો કે જે કૃપાથી નિષ્કામ પુરુષોએ પણ શોધવા યોગ્ય આપના ચરણારવિંદરૂપી આશ્રયથી પાપયુક્ત ઘરરૂપી ઊંડા ખાડામાંથી નીકળીને, વૃક્ષોના મૂળમાં પોતાની મેળે જ પડેલાં ફલાદિકથી આજીવિકા મેળવી, હું શાંત થઈને એકલો જ અથવા સર્વના મિત્રરૂપ મહાત્મા પુરુષોની સાથે ફરું. ^{૪૫} હે સર્વના સ્વામી ! અમોને આજ્ઞા કરી નિષ્પાપ કરો, કે જે આજ્ઞાને શ્રદ્ધાથી પાળનાર પુરુષ વિધિનિષેધના બંધનમાંથી છૂટે છે. ^{૪૬}

આ સર્વે વાતની હા પાડીને ભગવાન કહે છે સ્વાયંભુવ મન્વંતરમાં મરીચિ ઋષિને ઊર્ણા નામની સ્ત્રીમાં છ પુત્રો થયા હતા. એ છ દેવો, પુત્રીમાં મૈથુન કરવા સજ્જ થયેલા બ્રહ્માને જોઈને હસ્યા હતા. ^{૪૭} તે પાપકર્મથી તરત અસુરની યોનિને પામીને હિરણ્યકશિપુના પુત્રો થયા હતા. પછી તેઓને ત્યાંથી યોગમાયા લઈ જતાં દેવકીના ઉદરથી જન્મ્યા હતા કે જેઓને કંસે મારી નાખ્યા. એ પોતાના પુત્રોનો દેવકી શોક કરે છે. તે આ છ જણ તમારી પાસે બેઠા છે, માટે માતાનો

इत एतान् प्रणेष्यामो मातृशोकापनुत्तये । ततः शापाद् विनिर्मुक्ता लोकं यास्यन्ति विज्वराः ५०
स्मरोद्गीथः परिष्वङ्गः पतङ्गः क्षुद्रभृद् घृणी । षडिमे मत्प्रसादेन पुनर्यास्यन्ति सद्गतिम् ॥५१
इत्युक्त्वा तान् समादाय इन्द्रसेनेन पूजितौ । पुनर्द्वारवतीमेत्य मातुः पुत्रानयच्छताम् ॥५२
तान् दृष्ट्वा बालकान् देवी पुत्रस्त्रेहस्नुतस्तनी । परिष्वज्याङ्गमारोष्य मूर्ध्न्यजिघ्रदभीक्ष्णशः ५३
अपाययत् स्तनं प्रीता सुतस्पर्शपरिप्लुता । मोहिता मायया विष्णोर्यया सृष्टिः प्रवर्तते ॥५४
पीत्वामृतं पयस्तस्याः पीतशेषं गदाभृतः । नारायणाङ्गसंस्पर्शप्रतिलब्धात्मदर्शनाः ॥५५
ते नमस्कृत्य गोविन्दं देवकीं पितरं बलम् । मिषतां सर्वभूतानां ययुर्धाम दिवोकसाम् ॥५६
तं दृष्ट्वा देवकी देवी मृतागमननिर्गमम् । मेने सुविस्मिता मायां कृष्णस्य रचितां नृप ! ॥५७
एवं विधान्यद्भुतानि कृष्णस्य परमात्मनः । वीर्याण्यनन्तवीर्यस्य सन्त्यनन्तानि भारत! ॥५८

सूत उवाच

य इदमनुश्रुणोति श्रावयेद्वा मुरारेश्चरितममृतकीर्तेर्वर्णितं व्यासपुत्रैः ।

जगदघभिदलं तद्भक्तसत्कर्णपूरं भगवति कृतचित्तो याति तत्क्षेमधाम ॥५९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

मृताग्रजानयनं नाम पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥८५॥

શોક મટાડવા સારુ તેઓને અહીંથી લઈ જઈશું. ત્યાંથી શાપમાંથી છૂટી સંતાપ રહિત થઈને દેવલોકમાં જશે.^{૪૮-૫૦} સ્મર, ઉદ્‌ગીથ, પરિષ્વંગ, પતંગ, ક્ષુદ્રભૃત અને ઘૃણી એ આ છ જણ મારી કૃપાથી દેવલોક પામ્યા પછી પાછા મોક્ષ પામશે.^{૫૧}

શુકદેવજી કહે છે બળિરાજાએ પૂજેલા શ્રીકૃષ્ણ અને બળદેવજી આ પ્રમાણે કહી, તેઓને લઈ દ્વારકામાં આવીને તે પુત્રો પોતાની મા દેવકીને પામ્યા.^{૫૨} એ બાળકોને જોઈ પુત્રના સ્નેહથી જેને પાનો આવ્યો, એવાં દેવકી તેઓનું આલિંગન કરી ખોળામાં વારંવાર તેઓનાં માથા સૂંઘવા લાગ્યાં.^{૫૩} જગતની સૃષ્ટિને પ્રવર્તાવનારી વિષ્ણુની માયાથી મોહ પામેલાં અને પુત્રોના સ્પર્શથી આનંદમાં મગ્ન થયેલાં દેવકીએ પ્રીતિથી તેઓને સ્તનપાન કરાવ્યું.^{૫૪} ભગવાને પીતાં બાકી રહેલું તે દેવકીનું અમૃત સરખું દૂધ પીવાથી અને નારાયણના અંગના સ્પર્શથી જેઓને આત્મજ્ઞાન મળ્યું, એવા એ છ જણ ભગવાનને, દેવકીને, વસુદેવને, અને બળદેવજીને પ્રણામ કરી, સર્વે લોકોના દેખતાં દેવલોકમાં ગયા.^{૫૫-૫૬} મૃત્યુ પામેલાઓનું આવવું અને પાછું જવું જોઈને વિસ્મય પામેલાં દેવકીએ, એ સઘળી ભગવાને રચેલી માયા જ માની.^{૫૭} હે રાજા ! અનંત શક્તિવાળા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણનાં આવાં અદ્ભુત ચરિત્રો અનંત છે.^{૫૮}

अथ षडशीतितमोऽध्यायः (८६)

॥ राजोवाच ॥

ब्रह्मन्वेदितुमिच्छामः स्वसारं रामकृष्णयोः । यथोपयेमे विजयो या ममासीत् पितामही ॥१

श्रीशुक उवाच

अर्जुनस्तीर्थयात्रायां पर्यटन्नवनीं प्रभुः । गतः प्रभासमशृणोन्मातुलेयीं स आत्मनः ॥२
दुर्योधनाय रामस्तां दास्यतीति न चापरे । तल्लिप्सुः स यतिर्भूत्वा त्रिदण्डी द्वारकामगात् ॥३
तत्र वै वार्षिकान् मासानवात्सीत् स्वार्थसाधकः । पौरैः सभाजितोऽभीक्ष्णं रामेणाजानता च सः ॥
एकदा गृहमानीय आतिथ्येन निमन्त्र्य तम् । श्रद्धयोपहृतं भैक्ष्यं बलेन बुभुजे किल ॥५
सोऽपश्यत्तत्र महतीं कन्यां वीरमनोहराम् । प्रीत्युत्फुल्लेक्षणस्तस्यां भावक्षुब्धं मनो दधे ॥६

સૂત શૌનક ઋષિને કહે છે શકદેવજીએ વર્ણવેલાં, જગતનાં પાપોને અત્યંત મટાડનારાં અને ભક્તોના કાનને ઉત્તમ આભૂષણરૂપી આ મનોહર કીર્તિવાળા શ્રીકૃષ્ણનાં ચરિત્રને જે માણસ ભગવાનમાં ચિત્ત રાખીને સાંભળે અથવા સાંભળાવે તે માણસ ભગવાનના નિર્ભય સ્થાનકને પામે છે.^{૫૯}

इति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो पंचाशीमो अध्याय संपूर्ण.

अध्याय ८६

सुभद्रानुं हरप्रा करता अर्जुन तथा मिथिला नगरीमां ज्ठने
ज्ठकराज्ठ अने श्रुतदेव विप्रने आनंद आपता श्रीकृष्ण भगवान्.

પરીક્ષિત રાજા પૂછે છે હે મહારાજ ! બળદેવ તથા શ્રીકૃષ્ણનાં બેન સુભદ્રા કે જે મારી દાદી હતાં, તેમને અર્જુન જેવી રીતે પરણ્યા તે જાણવાને ઈચ્છું છું.^૧

શુકદેવજી કહે છે સમર્થ અર્જુન તીર્થયાત્રા કરવા સારુ પૃથ્વીમાં ફરતા પ્રભાસમાં ગયા હતા, ત્યાં તેમણે સાંભળ્યું કે “પોતાના મામા વસુદેવની દીકરી સુભદ્રાને બળદેવ દુર્યોધનને આપશે અને તે સગપણ કરવામાં બીજાઓનો મત નથી.” આ ઉપરથી તે કન્યાને મેળવવાની ઈચ્છાને લીધે, અર્જુન ત્રિદંડી સંન્યાસી થઈને દ્વારકામાં ગયા.^{૨-૩} સ્વાર્થ સાધવા સારુ તે અર્જુન ત્યાં યોમાસાના ચાર મહિના સુધી રહ્યા અને ગામના લોકો તથા અજાણ્યા બળભદ્ર પણ તેમનો વારંવાર સત્કાર કરતા હતા.^૪ એક દિવસ આતિથ્યનું નોતરું આપી ઘેર તેડી લાવીને બળદેવે શ્રદ્ધાથી ભિક્ષા આપી, તે અર્જુન પામ્યા.^૫ ત્યાં વીરપુરુષોના મનને હરનારી મોટી કન્યા તેમના જોવામાં આવી. જોઈને પ્રીતિથી જેનાં નેત્ર પ્રકુલ્લિત થયાં,

સાપિ તં ચક્રમે વીક્ષ્ય નારીણાં હૃદયક્ષમમ્ । હસન્તી વ્રીહિતાપાઙ્ગી તત્ર્યસ્તહૃદયેક્ષણા ॥૭
તાં પરં સમનુધ્યાયન્નન્તરં પ્રેપ્સુરર્જુનઃ । ન લેભે શં ભ્રમચ્ચિત્તઃ કામેનાતિબલીયસા ॥૮
મહત્યાં દેવયાત્રાયાં રથસ્થાં દુર્ગનિર્ગતામ્ । જહારાનુમતઃ પિત્રોઃ કૃષ્ણાસ્ય ચ મહારથઃ ॥૯
રથસ્થો ધનુરાદાય શૂરાંશ્ચારુન્ધતો ભટાન્ । વિદ્રાવ્ય ક્રોશતાં સ્વાનાં સ્વભાગં મૃગરાડિવ ૧૦
તચ્છુત્વા ક્ષુભિતો રામઃ પ્રવર્ણીવ મહાર્ણવઃ । ગૃહીતપાદઃ કૃષ્ણેન સુહૃદ્ધિશ્ચાન્વશામ્યત ॥૧૧
પ્રાહિણોત્ પારિબર્હાણિ વરવધ્વોર્મુદા બલઃ । મહાધનોપસ્કરે ભરથાશ્વનરયોષિતઃ ॥૧૨

શ્રીશુક ઉવાચ

કૃષ્ણાસ્યાસીદ્ દ્વિજશ્રેષ્ઠઃ શ્રુતદેવ ઇતિ શ્રુતઃ । કૃષ્ણૈકભક્ત્યા પૂર્ણાર્થઃ શાન્તઃ કવિરલમ્પટઃ ૧૩
સ ઉવાસ વિદેહેષુ મિથિલાયાં ગૃહાશ્રમી । અનીહયાઽઽગતાહાર્યનિર્વર્તિતનિજક્રિયઃ ॥૧૪
યાત્રામાત્રં ત્વહરહૃદૈવાદુપનમત્યુત । નાધિકં તાવતા તુષ્ટઃ ક્રિયાશ્ચક્રે યથોચિતાઃ ॥૧૫

એવા અર્જુનનું રતિની ઈચ્છાથી ક્ષોભ પામેલું મન તેમાં ગયું.^૬ તેમજ તે કન્યા પણ સ્ત્રીઓના મનને પ્રિય લાગનાર અર્જુનની ઈચ્છા કરતી હતી, તેથી તે તેની સામું લજ્જિત થઈ હસવા લાગી. મનથી તેનો જ વિચાર કરવા લાગી, અને નેત્રથી તેને જ જોવા લાગી.^૭ પછી તેનું જ ધ્યાન કરતા, હરણ કરવાનો લાગ જોતા અને અત્યંત બળવાન કામદેવથી જેમનું ચિત્ત ભમતું હતું, એવા અર્જુનને સુખ વળ્યું નહીં.^૮ પછી મોટી દેવયાત્રાના પ્રસંગમાં રથમાં બેસીને ગઠમાંથી બહાર નીકળેલાં સુભદ્રાને તેમના માબાપ અને શ્રીકૃષ્ણની સંમતિથી મહારથી અર્જુન હરી ગયા.^૯ રથમાં બેઠેલા અર્જુન ધનુષ લઈને, જે શૂરા યોદ્ધાઓ પોતાને રોકવા આવ્યા તેઓને ભગાડીને, સિંહ જેમ પોતાના ભાગને લઈ જાય તેમ સંબંધીઓનો કોલાહલ છતાં સુભદ્રાને લઈ ગયા.^{૧૦} આ વાત સાંભળી, પૂનમની રાતમાં સમુદ્ર જેમ ક્ષોભ પામે તેમ બળદેવજી બહુ જ ક્ષોભ પામ્યા, પણ શ્રીકૃષ્ણ તથા બીજાં સંબંધીઓ પગમાં પડતાં શાંત થયા.^{૧૧} પછી બલરામે ઘણા આનંદથી તે વરવહુને ઘણા મૂલ્યવાન સરસામાન, હાથીઓ, રથ, ઘોડા, દાસ અને દાસીઓ આદિ પ્રીતિથી આપવાના પદાર્થો મોકલાવ્યા.^{૧૨}

એક શ્રુતદેવ નામનો ઉત્તમ બ્રાહ્મણ શ્રીકૃષ્ણનો ભક્ત હતો. એ બ્રાહ્મણ કેવળ ભગવાનની જ ભક્તિથી પોતાને કૃતાર્થ માનનાર, શાંત, વિદ્વાન અને વિષયોમાં વૈરાગ્યવાળો હતો.^{૧૩} વિદેહ દેશથી મિથિલા નગરીમાં એ ગૃહસ્થાશ્રમી બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. ઉદમ વગર જે કાંઈ અત્રાટિક આવે તેથી પોતાની ક્રિયાઓ કરતો હતો.^{૧૪} દરરોજ દેવગતિથી તેને નિર્વાહ જેટલું મળી રહેતું હતું, એ બ્રાહ્મણ

તથા તદ્રાષ્ટ્રપાલોઽઙ્ગ બહુલાશ્ચ ઇતિ શ્રુતઃ । મૈથિલો નિરહમ્માન ઉભાવપ્યચ્યુતપ્રિયૌ ॥૧૬
તયોઃ પ્રસન્નો ભગવાન્ દારુકેણાહૂતં રથમ્ । આરુહ્ય સાકં મુનિર્ભિવિદેહાન્ પ્રયયૌ પ્રભુઃ ॥૧૭
નારદો વામદેવોઽત્રિઃ કૃષ્ણો રામોઽસિતોઽરુણિઃ । અહં બૃહસ્પતિઃ કણ્વો મૈત્રેયશ્ચ્યવનાદયઃ ૧૮
તત્ર તત્ર તમાયાન્તં પૌરા જાનપદા નૃપ ! । ઉપતસ્થુઃ સાર્ધ્યહસ્તા ગ્રહૈઃ સૂર્યમિવોદિતમ્ ॥૧૯

આનર્તધન્વકુરુજાઙ્ગલકઙ્કમત્સ્યપાઞ્ચાલકુન્તિમધુકેકયકોસલાર્ણાઃ ।

અન્યે ચ તન્મુખસરોજમુદારહાસસ્ત્રિગ્ધેક્ષણં નૃપ ! પપુર્દૃશિર્ભિર્નૃનાર્યઃ ॥૨૦॥

તેભ્યઃ સ્વવીક્ષણવિનષ્ટતમિસ્ત્રદૃગ્મ્યઃ ક્ષેમં ત્રિલોકગુરુરર્થદૃશં ચ યચ્છન્ ।

શૃણવન્ દિગન્તધવલં સ્વયશોઽશુભઙ્ગં ગીતં સુરૈર્નૃભિરગાચ્છનકૈર્વિદેહાન્ ॥૨૧॥

તેઽચ્યુતં પ્રાપ્તમાકર્ણ્યં પૌરા જાનપદા નૃપ ! । અભીયુર્મુદિતાસ્તસ્મૈ ગૃહીતાર્હણપાણયઃ ॥૨૨
દૃષ્ટ્વા ત ઉત્તમશ્લોકં પ્રીત્યુત્ફુલ્લાનનાશયાઃ । કૈર્ધૃતાઞ્જલિભિર્નેમુઃ શ્રુતપૂર્વાસ્તથા મુનીન્ ૨૩

તેટલાથી જ સંતોષ રાખીને યથાયોગ્ય ક્રિયાઓ કરતો હતો.^{૧૫} હે પરીક્ષિત રાજા ! એ દેશનો રાજા જનકના વંશનો બહુલાશ્ચ પણ એવી જ રીતે અહંકાર રહિત અને ભગવાનનો ભક્ત હતો, એ બન્ને શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય હતા.^{૧૬} તે બન્નેની ઉપર પ્રસન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન રથમાં બેસીને મુનિઓની સાથે વિદેહ દેશમાં પધાર્યા.^{૧૭} નારદ, વામદેવ, અત્રિ, વેદવ્યાસ, પરશુરામ, અસિત, અરુણિ, હું, (શુકદેવજી) બૃહસ્પતિ, કણ્વ, મૈત્રેય અને ચ્યવનાદિ મુનિઓ તેમની સાથે હતા.^{૧૮} હે રાજા ! વિદેહ દેશમાં જતાં ભગવાન જ્યાં જ્યાં આવ્યા ત્યાં નગરના અને દેશના લોકો હાથમાં અર્ધ્ય લઈને તેમની સામા આવતા હતા. ગ્રહોની સાથે ઉગેલા સૂર્યને જેમ માન આપે, તેમ સર્વે લોકો મુનિઓની સાથે આવતા શ્રીકૃષ્ણને માન આપતા હતા.^{૧૯} આનર્ત, ધન્વ, કુરુ, જંગલ, કંક, મત્સ્ય, પાંચાલ, કુંતિ, મધુ, કેકય, કોસલ અને ઋણ દેશમાં રહેનારાં તથા બીજાં પણ પુરુષો અને સ્ત્રીઓ ઉદાર હાસ્ય અને સ્નેહ ભરેલી દૃષ્ટિવાળા તે ભગવાનના મુખારવિંદને નેત્રોથી પીતાં હતાં.^{૨૦} પોતાનાં દર્શનથી જેઓનું અજ્ઞાન નાશ પામ્યું હતું એવા તે લોકોને અભય તથા તત્ત્વજ્ઞાન આપતા અને દિશાઓના છોડા સુધી ફેલાએલી, અશુભ મટાડનારી તથા દેવ અને મનુષ્યોએ ગાયેલી પોતાની ઉજ્જવળ કીર્તિને સાંભળતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ધીરે ધીરે વિદેહ દેશમાં પધાર્યા.^{૨૧} હે રાજા ! ભગવાનને આવેલા સાંભળી, રાજા થયેલા નગરના તથા દેશના લોકો હાથમાં પૂજનના પદાર્થો લઈને તેમની સામે આવ્યા.^{૨૨} તે મોટી કીર્તિવાળા ભગવાનને તથા પૂર્વે સાંભળેલા મુનિઓને જોઈ, જેઓનાં મુખ અને અંતઃકરણ પ્રીતિથી પ્રકૃલિત થયાં હતાં,

સ્વાનુગ્રહાય સમ્પ્રાસં મન્વાનૌ તં જગદુરુમ્ । મૈથિલઃ શ્રુતદેવશ્ચ પાદયોઃ પેતતુઃ પ્રભોઃ ॥૨૪
ન્યમન્નયેતાં દાશાર્હમાતિથ્યેન સહ દ્વિજૈઃ । મૈથિલઃ શ્રુતદેવશ્ચ યુગપત્ સંહતાઞ્જલી ॥૨૫
ભગવાંસ્તદભિપ્રેત્ય દ્વયોઃ પ્રિયચિકીર્ષયા । ઉભયોરાવિશદ્ ગેહમુભાભ્યાં તદલક્ષિતઃ ॥૨૬
શ્રોતુમપ્યસતાં દૂરાન્ જનકઃ સ્વગહાગતાન્ । આનીતેષ્વાસનાગ્રેષુ સુખાસીનાન્ મહામનાઃ ॥૨૭
પ્રવૃદ્ધભક્ત્યા ઊદ્ગર્હહૃદયાસ્ત્રાવિલેક્ષણઃ । નત્વા તદદ્ગ્ધીન્ પ્રક્ષાલ્ય તદપો લોકપાવનીઃ ॥૨૮
સકુટુમ્બો વહન્ મૂર્ધ્ના પૂજયાઞ્ચક્ર ઈશ્વરાન્ । ગન્ધમાલ્યામ્બરાકલ્પધૂપદીપાર્ચ્યગૌવૃષૈઃ ॥૨૯
વાચા મધુરયા પ્રીણન્નિદમાહાન્નર્તપિતાન્ । પાદાવઙ્કગતૌ વિષ્ણોઃ સંસ્પૃશઞ્ચનકૈર્મુદા ॥૩૦

રાજોવાચ

ભવાન્ હિ સર્વભૂતાનામાત્મા સાક્ષી સ્વદૃગ્ વિષ્ણો । અથ નસ્ત્વત્પદામ્બોજં સ્મરતાં દર્શનં ગતઃ ૩૧
સ્વવચસ્તદ્દતં કર્તુમસ્મદ્દૃગ્ગોચરો ભવાન્ । યદાત્થૈકાન્તભક્તાન્મે નાનન્તઃ શ્રીરજઃ પ્રિયઃ ૩૨

એવા તે લોકો જેઓના ઉપર અંજલિઓ ધરી હતી એવાં માથાઓથી તેઓને પગે લાગ્યા. અર્થાત્ માથા ઉપર હાથ જોડીને પગે લાગ્યા.^{૨૩} તે જગતના ગુરુ ભગવાનને પોતાના ઉપર અનુગ્રહ કરવા સારુ આવેલા માની, બહુલાશ્વ રાજા અને શ્રુતદેવ બ્રાહ્મણ ભગવાનના ચરણમાં પડ્યા.^{૨૪} બહુલાશ્વે અને શ્રુતદેવે હાથ જોડી ભગવાનને મુનિઓની સાથે, એક જ સમયમાં મહેમાનીનાં નોતરાં આપ્યાં.^{૨૫} એ નોતરાંનો સ્વીકાર કરી, બંનેને રાજી કરવા સારુ ભગવાન બ્રાહ્મણોની સાથે બે રૂપ કરીને બંનેને ઘેર એક સમયમાં પધાર્યા, અને તે વાત બહુલાશ્વ તથા શ્રુતદેવના જાણવામાં આવી નહિ.^{૨૬} વૃદ્ધિ પામેલી ભક્તિથી હૃદયમાં બહુ રાજી થયેલા અને આંસુથી ભીનાં નેત્રવાળા ઉદાર જનક રાજાએ પોતાને ઘેર આવેલા અને નીચપુરુષોના તો સાંભળવામાં પણ ન આવે, એવા એ મહાત્મા પુરુષોને પોતે આણેલાં ઉત્તમ આસનો પર સારી રીતે બેસાડી પ્રણામ કરીને તેઓના પગ ધોયા, અને લોકોને પવિત્ર કરનારા પગ ધોવાના જળને પોતાના કુટુંબ સહિત માથે ચઢાવ્યું. ગંધ, પુષ્પ, વસ્ત્ર, અલંકાર, ધૂપ, દીપ, અર્ધ્ય, ગાય અને બળદોથી તે મહાત્માઓનું પૂજન કર્યું.^{૨૭-૨૮} અન્નથી તૃપ્ત કરેલા એ મહાત્માઓને મધુર વાણીથી રાજી કરતા અને ખોળામાં લીધેલાં ભગવાનનાં ચરણને પ્રેમથી ધીરે ધીરે સ્પર્શ કરતા જનક રાજા આ પ્રમાણે બોલ્યા.^{૩૦}

બહુલાશ્વ કહે છે હે પ્રભુ ! આપ સર્વપ્રાણીઓને ચેતના આપનાર સાક્ષી અને સ્વયંપ્રકાશ છો, એટલા માટે અમો કે જેઓ આપના ચરણારવિંદનું સ્મરણ કરનારા છીએ, તેઓને આપે દર્શન દીધું છે.^{૩૧} મારા સાચા ભક્ત કરતાં મને

કો નુ ત્વચ્ચરણામ્બોજમેવંવિદ્ વિસૃજેત્ પુમાન્ । નિષ્કિન્ચનાનાં શાન્તાનાં મુનીનાં યસ્ત્વમાત્મદઃ ॥
યોઽવતીર્ય યદોર્વશે નૃણાં સંસરતામિહ । યજ્ઞો વિતેને તચ્છાન્ત્યૈ ત્રૈલોક્યવૃજિનાપહમ્ ॥૩૪
નમસ્તુભ્યં ભગવતે કૃષ્ણાયાકુળ્લમેધસે । નારાયણાય ઋષયે સુશાન્તં તપ ઈયુષે ॥૩૫
દિનાનિ કતિચિદ્ ભૂમન્ ! ગૃહાન્ નો નિવસ દ્વિજૈઃ । સમેતઃ પાદરજસા પુનીહીદં નિમેઃ કુલમ્ ॥૩૬
ઇત્યુપામન્નિતો રાજા ભગવાલ્લોકભાવનઃ । ઉવાસ કુર્વન્ કલ્યાણં મિથિલાનરયોષિતામ્ ॥૩૭
શ્રુતદેવોઽચ્યુતં પ્રાસં સ્વગૃહાઞ્જનકો યથા । નત્વા મુનીન્ સુસંહ્રણે ધુન્વન્ વાસો નનર્ત હ ॥૩૮
તૃણપીઠભૃસીષ્વેતાનાનીતેષૂપવેશ્ય સઃ । સ્વાગતેનાભિનન્દ્યાદ્ગ્ધીન્ સભાર્યોઽવનિજે મુદા ॥૩૯
તદમ્ભસા મહાભાગ આત્માનં સગૃહાન્વયમ્ । સ્નાપયાઞ્ચક્ર ઊદ્ગર્ષો લબ્ધસર્વમનોરથઃ ॥૪૦

ફલાર્હણોશીરશિવામૃતામ્બુભિર્મુદા સુરભ્યા તુલસીકુશામ્બુજૈઃ ।

આરાધયામાસ યથોપપન્નયા સપર્યયા સત્ત્વવિવર્ધનાન્થસા ॥૪૧॥

શેષનાગ, લક્ષ્મી કે બ્રહ્મા પણ વધારે પ્યારા નથી” એમ જે આપે કહ્યું છે, તે આપના વચનને સત્ય કરવા સારુ આપે અમને દર્શન દીધું.^{૩૨} આવાં આપનાં વચનને જાણનારો કયો પુરુષ આપના ચરણારવિંદનો ત્યાગ કરે ? કે જે આપ નિષ્કિંચન અને શાંત મુનિઓને પોતાનું સ્વરૂપ આપો છો.^{૩૩} જેણે યદુવંશમાં અવતરી, અહીં જન્મ મરણ પામતાં મનુષ્યોને સંસારમાંથી છોડાવવા સારુ ત્રિલોકના પાપને દૂર કરનારી કીર્તિ વિસ્તારી છે. તે અખંડ જ્ઞાનવાળા, અત્યંત શાંતિ ભરેલું તપ કરનાર, નારાયણ ઋષિરૂપ આપ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પ્રણામ કરું છું.^{૩૪-૩૫} હે પ્રભુ ! મુનિઓની સાથે કેટલાક દિવસ સુધી અમારા ઘરમાં રહો, અને ચરણરજથી આ નિમિરાજના કુળને પવિત્ર કરો.^{૩૬}

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે રાજાએ પ્રાર્થના કરતાં, લોકોના રક્ષક ભગવાન મિથિલા નગરીના પુરુષો અને સ્ત્રીઓનું કલ્યાણ કરવા સારુ ત્યાં રહ્યા.^{૩૭} પોતાને ઘેર આવેલા ભગવાન સહિત મુનિઓને પ્રણામ કરી, જનકરાજાની પેઠે બહુ જ રાજી થયેલો શ્રુતદેવ બ્રાહ્મણ પણ પોતાનું વસ્ત્ર હલાવીને નાચવા લાગ્યો.^{૩૮} તૃણમય ચટાઈ, બાજોઈ અને દર્ભાસન બિંદાવી, તેના ઉપર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અને મુનિઓને બેસાડી, સ્વાગત વચનથી સત્કાર કરી, પોતાની સ્ત્રી સહિત પ્રેમથી તેઓના પગ ધોયા.^{૩૯} ભાગ્યશાળી, બહુજ હર્ષ પામેલ અને જેના સર્વે મનોરથ પૂરા થયા છે, એવા એ શ્રુતદેવ બ્રાહ્મણે તેઓના પગધોવાના જળથી પોતાના શરીરને અને ઘરના કુટુંબને નવરાવ્યા.^{૪૦} ફળ વાળાથી વાસેલાં શીતળ મીઠાં જળ, સુગંધી માટી, તુલસી, દર્ભ, કમળો એ આદિ અનાયાસે પ્રાપ્ત થયેલી

સ તર્કયામાસ કુતો મમાન્વભૂદ્ ગૃહાન્ધકૂપે પતિતસ્ય સદ્ગમઃ ।

યઃ સર્વતીર્થાસ્પદપાદરેણુભિઃ કૃષ્ણોન ચાસ્યાત્મનિકેતભૂસુરૈઃ ॥૪૨॥

સૂપવિદ્યાન્ કૃતાતિથ્યાન્ શ્રુતદેવ ઉપસ્થિતઃ । સભાર્યસ્વજનાપત્ય ઉવાચાંઘ્રયભિમર્શનઃ ૪૩
શ્રુતદેવ ઉવાચ

નાદ્ય નો દર્શનં પ્રાપ્તઃ પરં પરમપૂરુષઃ । યહીંદં શક્તિભિઃ સૃષ્ટ્વા પ્રવિદ્યો હ્યાત્મસત્તયા ॥૪૪
યથા શયાનઃ પુરુષો મનસૈવાત્મમાયયા । સૃષ્ટ્વા લોકં પરં સ્વાખમનુવિશ્યાવભાસતે ॥૪૫
શૃણવતાં ગદતાં શશ્વદર્ચતાં ત્વાભિવન્દતામ્ । નૃણાં સંવદતામન્તર્હદિ ભાસ્યમલાત્મનામ્ ॥૪૬
હૃદિસ્થોઽપ્યતિદૂરસ્થઃ કર્મવિક્ષિમચેતસામ્ । આત્મશક્તિભિરગ્રાહ્યોઽપ્યન્યુપેતગુણાત્મનામ્ ૪૭
નમોઽસ્તુ તેઽધ્યાત્મવિદાં પરાત્મને અનાત્મને સ્વાત્મવિભક્તમૃત્યવે ।

સકારણાકારણલિઙ્ગમીયુષે સ્વમાયયાસંવૃતરુદ્ધદૃષ્ટ્યે ॥૪૮॥

પૂજાની સામગ્રી અને સત્વગુણને વધારનાર અન્ન વડે, બની શકી તેવી પૂજાથી તે મહાત્માઓની આરાધના કરી. ^{૪૧} એ બ્રાહ્મણ વિચાર કરવા લાગ્યો કે “જે હું ઘરરૂપી ઊંડી બાઈમાં પડેલો છું, તે મને સર્વતીર્થોના સ્થાનકરૂપ શ્રીકૃષ્ણ અને તેમના પોતાના નિવાસ સ્થાનરૂપ મુનિઓનો સમાગમ શા પુણ્યથી થયો?” ^{૪૨} પછી સુખેથી બેઠેલા અને જેઓનું આતિથ્ય કર્યું છે. એવા એ મહાત્માઓની પાસે પોતાની સ્ત્રી, સ્વજન અને સંતાનોની સાથે બેઠેલો અને પગ ચાંપતો શ્રુતદેવ બ્રાહ્મણ આ પ્રમાણે બોલ્યો. ^{૪૩}

શ્રુતદેવ કહે છે જે આપ પરમપુરુષ છો, તે આપ આજ જ અમને મળ્યા છો એમ નથી, પણ જ્યારે પોતાની શક્તિરૂપ સત્વાદિગુણથી આ જગતને સ્પર્શને તેમાં પોતાની સત્તાથી પ્રવેશ્યા છો, ત્યારે જ મળ્યા છો, પરંતુ પ્રત્યક્ષ દર્શન આજે જ થયું, છે. ^{૪૪} જેમ સૂતેલો પુરુષ વાસનાને અનુસરનારા મનના સંકલ્પથી જ સ્વપ્ન અવસ્થાના બીજા દેહને સ્પર્શને તેમાં જાણે પ્રવેશ્યો હોય તેમ લાગે છે. છતાં તેનાથી પૃથક્ છે. તેમ આપ પણ આ જગતને સ્પર્શને જાણે તેમાં પ્રવેશ્યા હો એમ જણાવો છો. ^{૪૫} તમારું નિરંતર શ્રવણ કરતા, તમને પૂજતા, પ્રણામ કરતા અને તમારી જ વાતો કરતા નિર્મળ મનવાળા મનુષ્યોને પણ તમે હૃદયમાં જ દર્શન આપો છો, અને મને તો પ્રત્યક્ષ દર્શન દીધું, તેથી હું મારું અહોભાગ્ય સમજું છું. ^{૪૬} તમે જો કે હૃદયમાં જ રહ્યા છો, તોપણ કર્મથી વિક્ષેપ પામેલી બુદ્ધિવાળાઓને અત્યંત દૂર રહ્યા છો. તેમજ તમે અહંકારાદિકથી વ્યવધાન પામેલા છો, તોપણ જેઓના અંતઃકરણમાં શ્રવણ, કીર્તનાદિકનો સંસ્કાર લાગેલો હોય છે તેઓને

સ ત્વં શાધિ સ્વભૃત્યાન્ નઃ કિં દેવ! કરવામહે । એતદન્તો નૃણાં ક્લેશો યદ્ ભવાનક્ષિગોચરઃ ૪૯

શ્રીશુક ઉવાચ

તદુક્તમિત્યુપાકર્ણ્ય ભગવાન્ પ્રણતાર્તિહા । ગૃહીત્વા પાણિના પાણિ પ્રહસંસ્તમુવાચ હ ॥૫૦

શ્રીભગવાનુવાચ

બ્રહ્મંસ્તેઽનુગ્રહાર્થાય સમ્પ્રાપ્તાન્ વિદ્ભ્યમૂન્ મુનીન્ । સંચરન્તિ મયા લોકાન્ પુનન્તઃ પાદરેણુભિઃ ૫૧
દેવાઃ ક્ષેત્રાણિ તીર્થાનિ દર્શનસ્પર્શનાર્ચનૈઃ । શનૈઃ પુનન્તિ કાલેન તદપ્યર્હત્તમેક્ષયા ॥૫૨
બ્રાહ્મણો જન્મના શ્રેયાન્ સર્વેષાં પ્રાણિનામિહ । તપસા વિદ્યયા તુષ્ટ્યા કિમુ મત્કલયા યુતઃ ૫૩
ન બ્રાહ્મણાન્મે દયિતં રૂપમેતચ્ચતુર્ભુજમ્ । સર્વવેદમયો વિપ્રઃ સર્વદેવમયો હ્યહમ્ ॥૫૪
દુષ્પ્રજ્ઞા અવિદિત્વૈવમવજાનન્ત્યસૂયવઃ । ગુરું માં વિપ્રમાત્માનમર્ચાદાવિજ્યદૃષ્ટયઃ ॥૫૫

તમે પાસે જ છો. ^{૪૯} જે તમો દેહાદિકના અભિમાનથી રહિત પુરુષોને મોક્ષ આપનાર છો. અને દેહાદિકના અભિમાન ધરાવનાર, પુરુષને તમારા સંકલ્પથી જ મૃત્યુરૂપી સંસારને આપનારા છો. ભક્તો ઉપર અનુગ્રહ કરવા માટે કર્માધીનથી રહિત દિવ્ય શરીરને ધારણ કરનારા છો, અને જે પુરુષો માયાથી મોહિત થયેલા છે, તે પુરુષોને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન નહિ આપનાર એવા તમોને મારા પ્રણામ હોજો. ^{૪૮} હે દેવ! તે પરમેશ્વર આપ પોતાના દાસ અમ લોકોને આજ્ઞા કરો. અમો શું કામ કરીએ? આપનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય ત્યારે મનુષ્યોના કલેશનો અંત થાય છે. ^{૪૯}

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે શ્રુતદેવનાં વચન સાંભળી; ભક્તોની પીડાને હરનાર ભગવાને પોતાના હાથથી તેનો હાથ પકડી, હસીને આ પ્રમાણે કહ્યું. ^{૫૦}

ભગવાન કહે છે હે બ્રાહ્મણ! “આ મુનિઓ તમારા ઉપર અનુગ્રહ કરવા સારુ આવેલા છે એમ જાણો. પોતાની ચરણરજથી લોકોને પવિત્ર કરતા, આ મુનિઓ મારી સાથે ફરે છે. ^{૫૧} દેવ, ક્ષેત્રો અને તીર્થો, દર્શન, સ્પર્શ અને પૂજનથી ઘણે કાળે પવિત્ર કરે છે; અને આ મુનિઓ તો તરત જ પવિત્ર કરે છે. દેવાદિકમાં પવિત્ર કરવાની જે શક્તિ છે, તે પણ આવા મહાત્માઓની દૃષ્ટિ પડવાથી જ છે. ^{૫૨} આ જગતમાં મુનિઓ સર્વે પ્રાણીઓમાં ઉત્તમ છે. તેમાં પણ જે બ્રાહ્મણ મુનિઓ તપ, વિદ્યા, સંતોષ અને મારી ઉપાસનાથી યુક્ત હોય તેની તો શી જ વાત કરવી? ^{૫૩} આ મારાં ચતુર્ભુજરૂપ કરતાં પણ બ્રાહ્મણ મુનિઓ મને વધારે પ્યારા છે. બ્રાહ્મણ મુનિઓ સર્વે વેદમય છે અને હું સર્વે દેવમય છું, માટે દેવતાઓની સિદ્ધિ તેના પ્રમાણરૂપ વેદને આધીન હોવાને લીધે બ્રાહ્મણ મુનિઓ મને આ રૂપ કરતાં પણ વધારે પ્રિય છે. ^{૫૪} ગુણમાં દોષનો આરોપ કરનારા અને મૂર્તિ આદિકમાં

ચરાચરમિદં વિશ્વં ભાવા યે ચાસ્ય હેતવઃ । મદ્રૂપાણીતિ ચેતસ્યાધત્તે વિપ્રો મદીક્ષયા ॥૫૬
તસ્માદ્ બ્રહ્મઋષીનેતાન્ બ્રહ્માન્ ! મચ્છ્રદ્વયાર્ચય । એવં ચેદર્ચિતોઽસ્મ્યદ્ભા નાન્યથા ભૂરિભૂતિભિઃ ૫૭

શ્રીશુક ઉવાચ

સ ઇત્યં પ્રભુણાઽઽદિષ્ઠઃ સહકૃષ્ણાન્ દ્વિજોત્તમાન્ । આરાધ્યૈકાત્મભાવેન મૈથિલશ્ચાપ સદ્ગતિમ્ ૫૮
એવં સ્વભક્તયો રાજન્ ! ભગવાન્ ભક્તભક્તિમાન્ । ઊષિત્વાઽદિશ્ય સન્માર્ગ પુનર્દ્વારવતીમગાત્ ૫૯

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

श्रुतदेवानुग्रहो नाम षडशीतितमोऽध्यायः ॥८६॥

અથ સપ્તાશીતિતમોઽધ્યાયઃ (૮૭)

॥ પરીક્ષિદુવાચ ॥

ब्रह्मन् ! ब्रह्मण्यनिर्देश्ये निर्गुणे गुणवृत्तयः । कथं चरन्ति श्रुतयः साक्षात्सदसतः परे ॥१

જ પૂજન બુદ્ધિ ધરાવનારા દુર્બુદ્ધિ લોકો આપ્રમાણે નહિ સમજીને ગુરુ, હું અને આત્મારૂપ બ્રાહ્મણ મુનિઓનું અપમાન કરે છે. ^{૫૫} આ સ્થાવર જંગમ જગત અને તેના કારણરૂપ મહત્ત્વાદિક પદાર્થો ભગવાનનાં જ રૂપ છે. ” એમ બ્રાહ્મણ સર્વે ઠેકાણે બ્રહ્માત્મક દૃષ્ટિથી પોતાના ચિત્તમાં જાણે છે. ^{૫૬} હે બ્રાહ્મણ ! એટલા માટે મારા પર વિશ્વાસથી આ મુનિઓની પૂજા કરો, અને એમ કરશો તો જ સાક્ષાત્ મારું પૂજન થશે, આમ કર્યા વિના ઘણા વૈભવોથી પણ મારું પૂજન થતું નથી. ^{૫૭}

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે ભગવાને આજ્ઞા કરતાં તે શ્રીકૃષ્ણ સહિત બ્રાહ્મણોની એક ભાવનાથી આરાધના કરી, શ્રુતદેવ બ્રાહ્મણ શુભગતિ પામ્યો, અને મિથિલાનો રાજા બહુલાશ્ચ પણ શુભગતિ પામ્યો. ^{૫૮} હે રાજા ! આ પ્રમાણે ભક્તોપર પરમ પ્રીતિ રાખનાર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ત્યાં રહીને પોતાના ભક્ત એ બ્રાહ્મણ તથા રાજાને સન્માર્ગનો ઉપદેશ કરી, પાછા દ્વારકામાં પધાર્યા. ^{૫૯}

इति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो छाशीमो अध्याय संपूर्ण.

અધ્યાય ૮૭

વેદોચ્ચે કરેલી નિર્ગુણા બ્રહ્મણી સ્તુતિ.

પરીક્ષિત રાજા પૂછે છે હે શુકદેવજી ! સર્વાન્તર્યામી પરમાત્મા તો અનિર્દેશ્ય છે. ચેતન તત્ત્વનો અને અચેતનતત્ત્વનો શબ્દોથી જે રીતે નિર્દેશ કરી શકાય છે, એ રીતે તેઓના સમાનપણે સર્વાન્તર્યામી પરમાત્માનો નિર્દેશ કરી શકાતો નથી.

શ્રીશુક ઉવાચ

बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान् जनानामसृजत् प्रभुः । मात्रार्थं च भवार्थं च आत्मनेऽकल्पनाय च २

માટે પરમાત્માને અનિર્દેશ્ય કહેલા છે. અને એ પરમાત્મા ચેતન તથા અચેતનથી સર્વપ્રકારે વિલક્ષણ છે. તથા શબ્દોના જે જે પ્રવૃત્તિનિમિત્તક ગુણો છે, તે ગુણોના પ્રત્યક્ષ સંબન્ધથી રહિત હોવાને કારણે એ સર્વાન્તર્યામી પરમેશ્વરને નિર્ગુણ કહેલા છે. તો હે મુને ! શબ્દોના પ્રવૃત્તિનિમિત્તક ગુણોના સંબન્ધથી રહિત, એવા નિર્ગુણ પરમાત્માને વિષે પ્રવૃત્તિનિમિત્તક ગુણવાળા શબ્દાત્મક વેદો પ્રત્યક્ષપણે કેવી રીતે પ્રવર્તી શકે છે. અર્થાત્ આ શબ્દાત્મક વેદો પરમાત્માનું કેવી રીતે પ્રતિપાદન કરે છે. જાતિ, ગુણ, ક્રિયા અને સંજ્ઞા આ શબ્દોના પ્રવૃત્તિનિમિત્તક ગુણો છે. અર્થાત્ જાત્યાદિ ગુણો અર્થના નિયામક છે. જાત્યાદિક ગુણોના આધારે જ શબ્દોની અર્થમાં પ્રવૃત્તિ જોયામાં આવે છે. જેમ કે “આ ગાય છે” અહીં ઈન્દ્રિયોની સાથે ગોત્વ જાતિના પ્રત્યક્ષ સંબન્ધને આધારે જ અર્થને વિષે શબ્દની પ્રવૃત્તિ થયેલી છે. અને વળી “આ ગાય શ્વેત છે.” અહીં ઈન્દ્રિયોની સાથે શ્વેતત્વ ગુણના પ્રત્યક્ષ સંબન્ધને આધારે જ અર્થને વિષે શબ્દની પ્રવૃત્તિ થઈ છે. અને વળી “આ ગાય જાય છે” અહીં ઈન્દ્રિયોની સાથે ગમનત્વ ક્રિયાના કોઈ પણ સંબન્ધના આધારે જ અર્થને વિષે શબ્દની પ્રવૃત્તિ થઈ છે. અને વળી “આ ગાય ગંગા છે” અહીં ઈન્દ્રિયોની સાથે સંજ્ઞાના સંબન્ધના આધારે જ અર્થને વિષે શબ્દની પ્રવૃત્તિ થઈ છે. આ રીતે કોઈ પણ શબ્દોની અર્થમાં પ્રવૃત્તિ જાત્યાદિક શબ્દગુણોના આધારે જ થાય છે. અને પરમાત્માના વિષયમાં તો ઈન્દ્રિયોની સાથે જાત્યાદિક શબ્દગુણોના પ્રત્યક્ષ સંબન્ધનો અભાવ હોવાથી, શબ્દાત્મક એવા વેદો સાક્ષાત્ પરમાત્માને વિષે કેવી રીતે પ્રવૃત્તિ શકે છે ? આવો પ્રશ્નનો ભાવ છે. ^૧ શુકદેવજી કહે છે હે રાજન ! નામરૂપના નિર્વાહક એવા પરમાત્માએ, માયાના ઉદરમાં અનાદિ કાળથી પડેલા એવા જીવાત્માઓને, હસ્ત ચરણાદિકથી યુક્ત શરીર આપી કરી, તેઓની આ લોકમાં ઉત્કાન્તિને માટે, અને આરાધના કરનાર જીવોને ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપી પુરુષાર્થને આપવા પૂર્વક તેઓના અભ્યુદયને માટે, તથા મુક્તિના સાધનભૂત ઉપાસનાની સિદ્ધિને માટે, અને ઉપાસનાના અનુષ્ઠાન દ્વારા દેવ મનુષ્યાદિક ભેદોની નિવૃત્તિ પૂર્વક મુક્તિને માટે, જીવોનાં બુદ્ધિ, ઈન્દ્રિયો, મન અને પ્રાણો સર્જેલાં છે. (સ્થાવર જંગમ જગતની અંદર જીવો દ્વારા અનુપ્રવેશીને પરમાત્મા તે તે

સૈષા હ્યુપનિષદ્ બ્રાહ્મી પૂર્વેષાં પૂર્વજૈર્ધૃતા । શ્રદ્ધયા ધારયેદ્ યસ્તાં ક્ષેમં ગચ્છેદ્કિંચનઃ ॥૩
અત્ર તે વર્ણયિષ્યામિ ગાથાં નારાયણાન્વિતામ્ । નારદસ્ય ચ સંવાદમૃષેર્નારાયણસ્ય ચ ॥૪
૧૫ એકદા નારદો લોકાન્ પર્યટન્ ભગવત્પ્રિયઃ । સનાતનમૃષિં દ્રઘ્ણં યયૌ નારાયણાશ્રમમ્ ॥૫

નામરૂપના નિર્વાહક થયેલા છે. માટે તે તે શબ્દો તે તે અર્થનું પ્રતિપાદન કરવા પૂર્વક મુખ્યવૃત્તિથી પરમાત્માને વિષે જ વિરામ પામે છે. અર્થાત્ સર્વે શબ્દો મુખ્યવૃત્તિથી પરમાત્માના જ વાચક બને છે. જેમ કે આ આપણું શરીર છે, અને શરીરની અંદર જે આત્મા રહેલો છે એ શરીરી છે. તો શરીર વાચક તમામ શબ્દો શરીર દ્વારા આત્મામાં જ વિરામ પામે છે. “આ મનુષ્ય છે” અહીં મનુષ્ય શબ્દ શરીરનો વાચક છે. છતાં એ શરીરવાચક મનુષ્ય શબ્દ, મનુષ્ય શરીરથી વિશિષ્ટ જીવાત્મામાં જ વિરામ પામે છે. જેમ કે “મનુષ્ય એટલે મનુષ્ય શરીરથી વિશિષ્ટ એવો જીવ” પશુ એટલે પશુશરીરથી વિશિષ્ટ એવો જીવ.

એ જ રીતે સર્વે પદાર્થો પરમાત્માનાં શરીરો છે. અને પરમાત્મા એ સર્વે પદાર્થોના શરીરી આત્મા છે. માટે પરમાત્માના શરીર વાચક સર્વે શબ્દો તે તે અર્થોનું પ્રતિપાદન કરવા પૂર્વક, શરીરી એવા પરમાત્માના જ મુખ્યવૃત્તિથી વાચક બને છે. જેમ કે “પૃથ્વી એટલે પૃથ્વી શરીરથી વિશિષ્ટ પરમાત્મા” “જીવ એટલે જીવ શરીરથી વિશિષ્ટ પરમાત્મા” આ રીતે સર્વે શબ્દો શરીરી એવા પરમાત્માના વાચક બને છે. માટે પરમાત્માને વેદની અંદર સર્વશબ્દથી કહેલા છે. આ રીતે શબ્દાત્મક વેદો ઈન્દ્રાદિક શબ્દો દ્વારા સર્વાન્તર્યામી પરમાત્માને વિષે પ્રવર્તે છે. આવો ભાવ છે.^૩ ઉપર પ્રતિપાદન કરેલી સર્વે શબ્દોની પરમાત્માને વિષે જ મુખ્યપણે પ્રવર્તવારૂપ જે વૃત્તિ છે. એ ઉપનિષદ્ના રહસ્યરૂપ છે. અર્થાત્ ઉપનિષદ્ના અર્થનો વિચાર કરવાથી જ જાણવા યોગ્ય છે. અને આ વૃત્તિને પૂર્વના પણ પૂર્વજો જે વામદેવાદિ મુનિઓ તેમણે ધારણ કરેલી છે. અર્થાત્ વામદેવાદિ મુનિઓએ સર્વે શબ્દોનું પરમાત્મા પર્યન્ત વાચકપણું બતાવીને, પરમાત્માને વિષે જ સર્વે શબ્દોની મુખ્યવૃત્તિ બતાવેલી છે. માટે જે પુરુષ ઉપનિષદ્ના રહસ્યરૂપ આ વૃત્તિને શ્રદ્ધાથી ધારણ કરે છે, તે પુરુષ નિષ્કિંચન થઈને મોક્ષપદને પામે છે.^૩ હે પરીક્ષિત ! આ તમારા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં નારાયણ ભગવાનના સંબન્ધવાળી એક ગાથા હું વર્ણવું છું, કે જે ગાથાની અંદર નારાયણ ભગવાન અને નારદ ઋષિનો સંવાદ રહેલો છે.^૪ એક સમયને વિષે ભગવાનના પ્રિય ભક્ત નારદજી

યો વૈ ભારતવર્ષેઽસ્મિન્ ક્ષેમાય સ્વસ્તયે નૃણામ્ । ધર્મજ્ઞાનશમોપેતમાકલ્પાદાસ્થિતસ્તપઃ ૬
તત્રોપવિષ્ટમૃષિભિઃ કલાપગ્રામવાસિભિઃ । પરીતં પ્રણતોઽપૃચ્છદિદમેવ કુરુદ્વહ ॥૭
તસ્મૈ હ્યવોચદ્ ભગવાનૃષીણાં શૃણ્વતામિદમ્ । યો બ્રહ્મવાદઃ પૂર્વેષાં જનલોકનિવાસિનામ્ ૮

શ્રીભગવાનુવાચ

સ્વાયમ્ભુવ બ્રહ્મસત્રં જનલોકેઽભવત્ પુરા । તત્રસ્થાનાં માનસાનાં મુનીનામૂર્ધ્વરિતસામ્ ॥૯
શ્વેતદ્વીપં ગતવતિ ત્વયિ દ્રઘ્ણં તદીશ્વરમ્ । બ્રહ્મવાદઃ સુસંવૃત્તઃ શ્રુતયો યત્ર શેરતે ।

તત્ર હાયમભૂત્ પ્રશ્નસ્ત્વં માં યમનુપૃચ્છસિ ॥૧૦॥

તુલ્યશ્રુતતપઃશીલાસ્તુલ્યસ્વીયારિમધ્યમાઃ । અપિ ચક્રુઃ પ્રવચનમેકં શુશ્રૂષ્વોઽપરે ॥૧૧

જુદા જુદા લોકોમાં ભ્રમણ કરી, સનાતન એવા નારાયણ ભગવાનનાં દર્શન કરવા માટે બદરિકાશ્રમમાં પધારેલા હતા.^૫ જે નારાયણ ભગવાન આ ભરતખંડને વિષે મનુષ્યોના લૌકિક અભ્યુદયને માટે તથા આત્યંતિક મોક્ષને માટે, આ કલ્પના પ્રારંભથી ધર્મ, જ્ઞાન અને સંયમની સાથે મહાન તપશ્ચર્યા કરે છે.^૬ હે પરીક્ષિત ! એક દિવસ બદરિકાશ્રમને વિષે કલાપગામવાસી (બદરિકાશ્રમવાસી) સિદ્ધ ઋષિઓની મધ્યે નારાયણ ભગવાન બિરાજેલા હતા. તે સમયે નારદજીએ ભગવાનને પ્રણામ કરી નમ્રતા પૂર્વક એ જ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો કે જે પ્રશ્ન તમોએ મને પૂછેલો છે.^૭ હે રાજન્ ! નારદજીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન નારાયણે સર્વે ઋષિઓના સાંભળતાં નારદજીને એ જ કથા સંભળાવી કે જે કથાની અંદર જનલોકવાસી સનકાદિકનો પરસ્પર બ્રહ્મસંવાદ રહેલો છે.^૮ ભગવાન નારાયણ કહે છે કે હે નારદ ! પ્રાચીન સમયની એક કથા છે કે જે કથામાં જનલોકને વિષે ત્યાંના રહેવાસી અને બ્રહ્માના માનસપુત્રો, તથા ઊર્ધ્વરેતા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી એવા સનકાદિક ઋષિઓનો પરસ્પર બ્રહ્મસંવાદ થયેલો હતો.^૯ ભગવાન કહે છે હે નારદ ! તમો જ્યારે શ્વેતદ્વીપના અધિપતિ વાસુદેવ ભગવાનનાં દર્શન કરવા માટે શ્વેતદ્વીપ ગયા હતા, ત્યારે એ બ્રહ્મસંવાદ પ્રવર્તેલો હતો. જે બ્રહ્મસંવાદને વિષે શ્રુતિઓ પણ મૌન ધારણ કરીને સુખપૂર્વક ત્યાં વિરાજેલી હતી. હે નારદ ! તમોએ મને જે પ્રશ્ન પૂછેલો છે એ પ્રશ્ન બ્રહ્મસંવાદમાં વર્ણવવામાં આવેલો હતો. માટે તમારા પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરરૂપે એ સર્વે કથા હું તમારા પ્રત્યે કહું છું, તેને તમો ધ્યાન દઈને સાંભળો.^{૧૦} ભગવાન કહે છે હે નારદ ! સનક, સનન્દન, સનાતન અને સનતકુમાર આ ચારે જોડે શાસ્ત્રીય જ્ઞાન, તપશ્ચર્યા અને સ્વભાવમાં સમાન છે, અને એ ચારની દૃષ્ટિમાં શત્રુ તથા મિત્ર પણ સમાન છે. છતાં પણ એક સનન્દન

સનન્દન ઉવાચ

સ્વસૃષ્ટિમિદમાપીય શયાનં સહ શક્તિભિઃ । તદન્તે બોધયાઞ્ચક્રુસ્તલ્લિઙ્ગૈઃ શ્રુતયઃ પરમ્ ॥૧૨
યથા શયાનં સમ્રાજં વન્દિનસ્તત્પરાક્રમૈઃ । પ્રત્યૂષેઽભ્યેત્ય સુશ્લોકૈર્બોધયન્ત્યનુજીવિનઃ ॥૧૩

શ્રુતય ઋચુઃ

જય જય જહ્વાજામજિત ! ઢોષગૃહીતગુણાં ત્વમસિ યદાત્મના સમવરુદ્ધસમસ્તભગઃ ।
અગજગદોકસામખિલશક્ત્યવબોધક ! તે ક્વચિદજયાઽઽત્મના ચ ચરતોઽનુચરેન્નિગમઃ ॥૧૪

વક્તા બનેલા હતા અને સનકાદિક બીજા મુનિઓ શ્રોતા બન્યા હતા.^{૧૧} સનન્દન કહે છે જેવી રીતે પ્રાતઃકાળ થતાં સૂતેલા ચક્રવર્તી રાજાને જગાડવા માટે ભૃત્ય એવા બંદિજનો, રાજાની પાસે આવી રાજાના પરાક્રમ તથા યશનું ગાન કરી રાજાને જગાડે છે. એ જ રીતે પોતે સર્જેલા આ જગતનો સંહાર કરી, સૂક્ષ્મ અવસ્થાને પામેલી પ્રકૃતિપુરુષાદિક શક્તિઓથી વિશિષ્ટપણે જ પોઢેલા, એવા પરમાત્માને, શ્રુતિઓ તેમના અસાધારણ પરાક્રમો તથા માહાત્મ્યનું વર્ણન કરી જગાડે છે.^{૧૨-૧૩}

(વેદસ્તુતિ) શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે હે અજિત !

આપનો જય હો !!! જય હો !!! દોષરૂપ અને જીવાત્માઓને દુઃખ આપનારા સત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણથી યુક્ત એવી સ્થાવર જંગમ જીવોની જે માયા છે, તેનો તમે નાશ કરો. (પ્રલયકાળને અંતે માયાના ઉદરમાં રહેલા જીવોની અવિદ્યા નાશ કરવાને માટે શ્રુતિઓએ “અજાં જહિ” આ રીતે પ્રાર્થના કરેલી છે. તેથી પ્રલયકાળને વિષે પણ જીવો અને ઈશ્વરના ભેદનું વાસ્તવિકપણું અને માયાનું સત્યપણું સિદ્ધ થાય છે. અને વેદો પણ પ્રલયકાળને વિષે વિદ્યમાન હોવાથી વેદોનું પણ નિત્યપણું સિદ્ધ થાય છે.) અને વળી કાળ, માયા, મહતત્વાદિક સમગ્ર શક્તિઓના પ્રકાશક એવા, હે પ્રભુ ! જે કારણથી તમો અનંત શક્તિઓથી યુક્ત છો, એ જ કારણથી સ્વભાવસિદ્ધ જ પ્રાપ્ત થયેલાં સમગ્ર ઐશ્વર્યોથી યુક્ત છો, પણ જીવો તેવા નથી. કારણ કે જીવોને તમારી ઉપાસનાદિકે કરીને ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થાય છે. માટે સ્વભાવસિદ્ધ જ ઐશ્વર્યવાળા જીવો નથી. આવા હે પ્રભુ ! સર્વાન્તર્યામીપણે પ્રકૃતિપુરુષથી વિશિષ્ટપણે વર્તતા તમોને શબ્દસમૂહાત્મક એવી અમો શ્રુતિઓ, ચિત્ અચિરત્થી વિશિષ્ટપણે પ્રતિપાદન કરીએ છીએ. (રુદ્ર, ઈન્દ્ર, અગ્નિ, સૂર્યાદિકના અંતર્યામીરૂપે વર્તતા તમોને વેદો, રુદ્ર, ઈન્દ્ર, અગ્નિ, સૂર્યાદિકરૂપે જ પ્રતિપાદન કરે છે.) કારણ કે સર્વે શબ્દો મુખ્યવૃત્તિથી પરમાત્મામાં

બૃહદુપલબ્ધમેતદવ્યવચ્ચવશેષતયા યત ઉદયાસ્તમયૌ વિકૃતેર્મુદિ વાવિકૃતાત્ ।
અત ઋષયો દધુસ્ત્વયિ મનોવચનાચરિતં કથમયથા ભવન્તિ ભુવિ દત્તપદાનિ નૃણામ્ ॥૧૫

જ વિરામ પામે છે. માટે શબ્દસમૂહાત્મક વેદો, બ્રહ્માત્મક ભાવથી રુદ્ર, ઈન્દ્રાદિક શબ્દદ્વારા જ આપને વિષે સાક્ષાત્ પ્રવર્તે છે. આવો ભાવ છે.^{૧૪} (તમો તો ક્યારેક જ મારું પ્રતિપાદન કરો છો, મોટે ભાગે ઈન્દ્ર, અગ્નિ તથા વરુણાદિક દેવોનું જ પ્રતિપાદન કરો છો ? આ શંકાના પરિહારમાં વેદો પરમાત્માની સ્તુતિ કરતાં કહે છે.) હે પ્રભુ ! પ્રલયકાળને વિષે જ્યારે આ જગત નામરૂપના વિભાગથી રહિત અતિ સૂક્ષ્મપણાને પામે છે, ત્યારે અવશેષપણે રહેલું (અર્થાત્ વ્યતિરેક ભાવથી રહેલું) અને પછી સૃષ્ટિ સમયે પોતે જ સર્જેલા બ્રહ્મા, ઈન્દ્ર, વરુણાદિકને વિષે (ઉપલબ્ધમ્) અન્વયભાવને પ્રાપ્ત થયેલું જે આ તમારું અંતર્યામી સ્વરૂપ છે, તેને મંત્રદેષ્ટા મુનિઓ (બૃહત્) બ્રહ્મ આવા નામથી જાણે છે. અને જેમ અવિકારી મૃત્તિકા ઘટ શરાવાદિકરૂપે વિકારને પામે છે, છતાં એ ઘટ શરાવાદિક વિકારો મૃત્તિકાત્મક જ છે. અર્થાત્ કારણરૂપ મૃત્તિકાથી એ ઘટશરાવાદિક વિકારો પૃથક્ભૂત નથી. અને એ સર્વે વિકારો તે તે અર્થનું પ્રતિપાદન કરવા પૂર્વક મૃત્તિકામાં જ વિરામ પામે છે. જેમ કે “ઘટ” આ શબ્દ કમ્બુગ્રિવાદિવત્ અર્થનું પ્રતિપાદન કરવા પૂર્વક મૃત્તિકામાં જ વિરામ પામે છે. તેમ અવિકારી એવા જે તમારા થકી વિકારી કાર્યોની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને જે તમારે વિષે વિકારી કાર્યોનો લય થાય છે, એ તમારા થકી વિકારી કાર્યો પૃથક્ નથી. કારણ કે બ્રહ્મ એવા તમો સર્વત્ર અંતર્યામીપણે રહેલા હોવાને કારણે એ સર્વે વિકારી કાર્યો બ્રહ્માત્મક છે. એ જ કારણથી ઈન્દ્ર, વરુણાદિક દેવોનું પ્રતિપાદન કરનારા વેદો પણ મન, વાણી અને કર્મો તમારે વિષે જ ધારણ કરે છે. અર્થાત્ મનથી તમારું જ ધ્યાન કરે છે, વાણીથી તમારી જ સ્તુતિ કરે છે, અને શરીરથી તમારા સંબન્ધવાળી જ ચેષ્ટા કરે છે. (જેમ ઘટશરાવાદિકનું વર્ણન એ મૃત્તિકાનું જ વર્ણન છે, કારણ કે ઘટશરાવાદિક મૃત્તિકાત્મક છે. તેમ ઈન્દ્ર, વરુણાદિક દેવોનું વર્ણન એ પરમાત્માનું જ વર્ણન છે. કારણ કે એ સર્વેમાં પરમાત્મા અંતર્યામીપણે રહેલા હોવાથી એ સર્વે બ્રહ્માત્મક છે.) જેમ મનુષ્ય પોતાનો પગ કાઢ, પાષણાદિક કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર ધારણ કરે, એ પૃથ્વી ઉપર જ ધારણ કર્યો કહેવાય છે. કારણ કે સર્વે વસ્તુ પૃથ્વીરૂપ જ છે. તેમ તમારા શરીરભૂત ઈન્દ્ર, વરુણાદિક દેવોનું પ્રતિપાદન કરતી એવી અમો

इति तव सूरयस्त्र्यधिपतेऽखिललोकमलक्षणकथामृताब्धिभवगाह्य तपांसि जहुः ।
किमुत पुनः स्वधामविधुताशयकालगुणाः परम भजन्ति ये पदमजस्रसुखानुभवम् ॥१६
दृतय इव श्वसन्त्यसुभृतो यदि तेऽनुविधा महदहमादयोऽण्डमसृजन् यदनुग्रहतः ।
पुरुषविधोऽन्वयोऽत्र चरमोऽन्नमयादिषु यः सदसतः परं त्वमथ यदेष्ववशेषमृतम् ॥१७

શ્રુતિઓ કોઈ પણ વિભૂતિઓનું પ્રતિપાદન કરીએ, એ તમારું જ પ્રતિપાદન કર્યું કહેવાય છે. કારણ કે તમો સર્વત્ર રહેલા હોવાથી એ સર્વે વિભૂતિઓ બ્રહ્માત્મક છે.^{૧૫} (પૂર્વ શ્લોકને વિષે પ્રતિપાદન કરાયેલા સર્વાન્તર્યામી ભગવાનનું ધ્યાન, સંસારિક સર્વે તાપોનું નિવારણ કરનાર છે. એ વિષયનું પ્રતિપાદન કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે ત્રિલોકીના અધિપતિ ! જે કારણથી તમો જીવ દ્વારા અનુપ્રવેશીને જગતના નામરૂપના નિર્વાહક છો, એ જ કારણથી પ્રવૃત્તિધર્મના પ્રવર્તક બ્રહ્માદિક દેવો અને તેવા જ પ્રકારના બીજા પણ આધુનિક મુનિઓ સમગ્ર લોકોના પાપોને નાશ કરનારી એવી તમારી કથારૂપી અમૃતના સાગરમાં ડુબકી મારીને જો, અધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને આધિદૈવિક આ ત્રણ પ્રકારના તાપોને દૂર કરી શકતા હોય, તો હે સર્વોત્કૃષ્ટ ! નિવૃત્તિધર્મના પ્રવર્તક જે નારદાદિક ઋષિઓ અથવા તેવા જ પ્રકારના બીજા પણ આધુનિક ઋષિઓ તમારા સ્વરૂપના માહાત્મ્યજ્ઞાન વડે રાગાદિક મનની વૃત્તિઓનો તથા જરા, મરણાદિક કાળની વૃત્તિઓનો નાશ કરી, નિત્ય જ્ઞાનાનન્દાત્મક તમારા સ્વરૂપનો સમાધિ વડે સાક્ષાત્કાર કરીને ત્રણ પ્રકારના તાપોને દૂર કરી શકે એમાં તો કહેવું જ શું ? એ તો કરી જ શકે.^{૧૬} (પૂર્વ શ્લોકને વિષે કહેલા બન્ને પ્રકારના ભક્તજનો જો ભગવાનની ભક્તિ કરે નહિ, તો એ નિંદાને પાત્ર બને છે, એ વિષયનું નિરૂપણ કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે અનન્ત ! પ્રાણધારી પુરુષો જો કોઈ પણ પ્રકારે તમારો આશ્રય કરે છે. (અર્થાત્ જે કોઈ પણ ભાવથી તમોને ભજે તો જ એ સફળ જીવે છે.) પણ જે પ્રાણધારી પુરુષો તમારો આશ્રય નથી કરતા, અર્થાત્ કોઈ પણ ભાવથી તમારું ભજન નથી કરતા. એ તો કેવળ ધમણની પેઠે શ્વાસ લે છે. (અને વળી કદાચ તમો કહેશો કે સકામ ભાવથી મારો આશ્રય કરવાથી શું પ્રાપ્ત થાય છે ?) આ શંકાના પરિહારમાં શ્રુતિઓ કહે છે કે હે પ્રભુ ! મહત્ત્વ અહંકારાદિક તત્ત્વોના અભિમાની દેવો સકામ ભાવથી સ્તુતિરૂપ તમારો આશ્રય કર્યા પછી જ, તમારા અનુગ્રહથી વૈરાજપુરુષના શરીરરૂપ બ્રહ્માંડને સર્જી શક્યા

उदरमुपासते य ऋषिवर्त्मसु कूर्पदृशः परिसरपद्धतिं हृदयमारुणयो दहरम् ।
तत उदगादनन्त तव धाम शिरः परमं पुनरिह यत् समेत्य न पतन्ति कृतान्तमुखे ॥१८
स्वकृतविचित्रयोनिषु विशन्निव हेतुतया तरतमतश्चकास्यनलवत् स्वकृतानुकृतिः ।
अथ वितथास्वमूर्ष्ववितथं तव धाम समं विरजधियोऽन्वयन्त्यभिविपण्यव एकरसम् ॥१९

હતા. માટે કોઈ પણ ભાવથી તમોને જે ભજે છે. તેનું જ જીવન સાર્થક છે. (કદાચ તમે કહેશો કે ભક્તોને ભજવા યોગ્ય મારું સ્વરૂપ સાકાર છે કે નિરાકાર છે ?) આ શંકાના પરિહારમાં શ્રુતિઓ કહે છે કે હે પ્રભુ ! અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનન્દમય આ પાંચકોશોને મધ્યે જે અંતિમ આનન્દમય છે, જે મહદાદિક કાર્યથી પર છે તથા પ્રકૃતિ પુરુષાદિક કારણથી પણ પર છે, વિલક્ષણ છે. અર્થાત્ જે કાર્યકારણના પ્રવર્તક છે. અને ચિત્ અચિત્થી મિશ્ર એવા બ્રહ્માંડને વિષે જે અન્વય ભાવને પામેલા છે, અને પ્રલયકાળ પ્રાપ્ત થતાં નેતિ નેતિ દ્વારા સર્વેનો નિષેધ કરતાં જે એક અવશેષ રહે છે, અને જે સત્યસ્વરૂપ છે, આવા જે પરમતત્ત્વ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા છે, એ સાક્ષાત્ પુરુષાકાર છે. (અર્થાત્ હસ્ત ચરણાદિકથી યુક્ત એવા મનુષ્યની પેઠે જ, પરમાત્મા દિવ્ય હસ્ત ચરણાદિકથી યુક્ત પુરુષાકાર છે, આવો ભાવ છે.)^{૧૭} (પૂર્વ શ્લોકને વિષે પુરુષાકાર આનન્દમય પરમાત્માનું જે સ્વરૂપ નિરૂપણ કર્યું, એ સ્વરૂપની ઉપાસનાના ભેદથી ઉપાસના કરનારા ત્રણ પ્રકારના ઉપાસકોનું નિરૂપણ કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે અનન્ત ! આપની પ્રાપ્તિને માટે ઋષિઓએ અનેક ઉપાસનાના માર્ગો નિશ્ચિત કરેલા છે. એ માર્ગોને વિષે જે સુક્ષ્મબુદ્ધિવાળા છે. અને તેમાં પણ જે અરુણ ઋષિના માર્ગને અનુસરનારા છે. (અર્થાત્ દહર વિદ્યામાં નિષ્ઠાવાળા છે) એ પુરુષો હૃદયમાં રહેલા અને દહર શબ્દથી વાચ્ય એવા તમારી ઉપાસના કરે છે. અને જે કેટલાક વૈશ્વાનર વિદ્યામાં નિષ્ઠાવાળા છે, એ જઠરાગ્નિ સ્વરૂપે તમારી ઉપાસના કરે છે. અને વળી કેટલાક તો (પરિસરપદ્ધતિ) સુષુપ્ત માર્ગની ઉપાસના કરે છે. (અર્થાત્ સુષુપ્ત નાડી દ્વારા આપની ઉપાસના કરે છે.) કે જે સુષુપ્ત નાડી તમારી ઉપાસનાનું પરમ સ્થળ છે. અને હૃદયથી આરંભીને બ્રહ્મરન્ધ્ર પર્યન્ત ઉપર નીકળેલી છે. કે જે બ્રહ્મરન્ધ્રને પામીને પુરુષ ફરીવાર આ પ્રકૃતિમંડળને વિષે, તેમાં પણ યમરાજાના મુખની સમાન આ સંસારમાં ફરીવાર પડતો નથી.^{૧૮} (પરમાત્મા અપવિત્ર શરીરને વિષે પ્રવેશ કરીને રહેલા છે, છતાં

સ્વકૃતપુરેષ્વમીષ્વબહિરન્તરસંવરણં તવ પુરુષં વદન્ત્યખિલશક્તિધૃતોઽશકૃતમ્ ।
ઇતિ નૃગતિં વિવિચ્ય કવયો નિગમાવપનં ભવત ઉપાસતેઽઙ્ગિમભવં ભુવિ વિશ્વસિતાઃ ॥૨૦

તેના લેપથી રહિત શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. આ વિષયનું નિરૂપણ કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે પ્રભુ ! તમો જીવોના કર્મને અનુસારે સર્જેલી એવી ઊંચ નીચ યોનિયોને વિષે કારણપણે જાણે પ્રવેશ કરીને રહેલા છો. “જાણે પ્રવેશ કરીને રહેલા છો” આમ કહ્યું તેણે કરીને હે પ્રભુ ! તમારો વ્યતિરેકભાવ પણ સૂચવેલો છે. અર્થાત્ મૂર્તિમાન દિવ્ય સ્વરૂપે તમારા ધામમાં પણ વિરાજો છો. અને વળી હે ભગવન્ ! જેમ અગ્નિ સ્વભાવસિદ્ધ તારતમ્યભાવથી રહિત છે, છતાં પણ નાના મોટા કાષ્ટને અનુસારે નાનો મોટો જણાય છે. તેમ તમો પણ સ્વભાવ સિદ્ધ તારતમ્યતાથી રહિત છો. અર્થાત્ સર્વત્ર સમભાવથી પ્રવેશ કરીને રહેલા છો, છતાં પણ કર્મને અનુસારે સર્જાયેલી ઊંચ નીચ યોનિને અનુસારે તારતમ્યભાવથી પ્રકાશો છો. (કદાચ તમો કહેશો કે પ્રાકૃત એવી ઊંચ અને નીચ યોનિઓનો જ્યારે નાશ થાય છે. ત્યારે તેની અંદર પ્રવેશ કરીને રહેલો એવો જે હું તે મારો પણ થવો જોઈએ ?) આ શંકાના પરિહારમાં શ્રુતિઓ કહે છે કે હે પ્રભુ ! તમો સર્વત્ર પ્રવેશીને રહેલા છો છતાં સર્વે યોનિઓના નાશની સાથે તમારો નાશ થતો નથી. કારણ કે તમારું સ્વરૂપ સમ છે. અર્થાત્ એક જ રૂપે રહેનારું છે, વિકારથી રહિત છે. તેથી કાર્યોમાં અનુપ્રવેશને લીધે લાગતા દોષના સ્પર્શથી રહિત છે. અને વળી તમારું સ્વરૂપ એકરસ છે. અર્થાત્ અપરિચ્છિન્ન આનંદસ્વરૂપ છે. આવું ધામમાં રહેલું જે તમારું સ્વરૂપ છે તેને માયિક ગુણોથી રહિત નિર્મળબુદ્ધિવાળા પુરુષો આલોક તથા પરલોક સંબન્ધી કર્મફળથી રહિત થઈને પામે છે. (અર્થાત્ પુણ્ય અને પાપથી રહિત થયેલા ગુણાતીત પુરુષો જ ધામમાં રહેલા આ તમારા સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે.^{૧૯} (પૂર્વ શ્લોકને વિષે દિવ્ય મૂર્તિમાન અને ધામમાં રહેલા પરમાત્માના સ્વરૂપની ઉપાસના કરનારા પુરુષોને જે સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કહેલી છે, એ જ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ અંતર્યામી સ્વરૂપની ઉપાસના કરનારને પણ થાય છે. એ વિષયનું નિરૂપણ કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે પ્રભુ ! સમગ્ર શક્તિઓને ધારણ કરનારા એવા તમારા સંકલ્પાત્મક જ્ઞાનથી ગ્રહણ કરાયેલું, અને તમોએ સર્જેલા આ દેવ-મનુષ્યાદિક શરીરોમાં રહેલું, એવું જે તમારું અંતર્યામી અંગુષ્ઠમાત્ર પુરુષાકાર સ્વરૂપ છે, તેને વેદાન્તો બહાર

દુરવગમાત્મતત્ત્વનિગમાય તવાત્તતનોશ્ચરિતમહામૃતાબ્ધિપરિવર્તપરિશ્રમણાઃ ।
ન પરિલઘન્તિ કેચિદપવર્ગમપીશ્વર ! તે ચરણસરોજહંસકુલસઙ્ગવિસૃષ્ટગૃહાઃ ॥૨૧

અને અંદરના આવરણથી રહિત કહે છે, અર્થાત્ બહાર અને અંદર વ્યાપવામાં સમર્થ કહે છે. અને જ્ઞાન સંકોચના હેતુરૂપ અજ્ઞાનના આવરણથી રહિત કહે છે. આવા અંતર્યામી અંગુષ્ઠમાત્ર પુરુષાકાર સ્વરૂપનો વિચાર કરીને તથા મનુષ્યોની ગતિનો વિચાર કરીને તમારા સ્વરૂપનું યથાર્થ માહાત્મ્ય જાણનારા કેટલાક વિવેકી પુરુષો શ્રદ્ધાવાળા થઈને, એ અંતર્યામી સ્વરૂપના ચરણની ઉપાસના કરે છે. કે જે ચરણ વેદો દ્વારા પ્રતિપાદ્ય છે, અને સંસારના ભયને નિવારણ કરનારાં છે. (ધામમાં રહેલા દિવ્ય પુરુષાકાર, એવા તમારા ચરણની ઉપાસના કરનારા, તથા સર્વાન્તર્યામિપણે રહેલા અંગુષ્ઠમાત્ર દિવ્ય પુરુષાકાર એવા તમારા ચરણની ઉપાસના કરનારા, બન્ને પણ તમારી ઉપાસનાએ કરીને સમાન મોક્ષગતિને પામે છે, આવો ભાવ છે.)^{૨૦} (કદાચ તમે કહેશો કે માયાના ઉદરમાં રહેલા અને તેથી જ માયાના ત્રણે ગુણોથી બંધાયેલા એવા અલ્પજ્ઞ અજ્ઞાની જીવો, પરથી પણ પર રહેલું એવું જે અક્ષરધામ તેને વિષે રહેલો અને પ્રકૃતિપુરુષથી પર એવો જે હું તે મારી ઉપાસના કેવી રીતે કરી શકે ?) આ શંકાના પરિહારમાં શ્રુતિઓ કહે છે કે- હે દયાળુ ! ધામમાં વિરાજેલા પરમતત્ત્વ પરમાત્માનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું અત્યંત કઠિન છે. છતાં જીવાત્માઓને એ પરમતત્ત્વનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવવા માટે પોતાની મૂર્તિને વિષે રહેલ અપરિમિત દિવ્ય પ્રકાશ, ઐશ્વર્યાદિકને ઢાંકીને જ્યારે તમો રામકૃષ્ણાદિક મનુષ્યરૂપે સર્વે જનોને દેશ્યરૂપે થાઓ છો, ત્યારે તમારા ચરિત્રરૂપી મહાસાગરમાં ડૂબકી મારીને, આધ્યાત્મિક આદિક સંસારના ત્રિવિધ તાપોથી રહિત થયેલા એવા તે જનો, તમારા ચરણકમળને વિષે હંસોની પેઠે કીડા કરતા ભાગવત ભક્તોના સમાગમથી સમગ્ર ઘરની અભિલાષાઓ ત્યાગ કરી દે છે. અને હે ઈશ્વર ! પછી એ જનો મોક્ષની પણ અભિલાષા રાખતા નથી. કેવળ તમારી સેવાને જ ઈચ્છે છે.^{૨૧} (પ્રથમ ધામમાં રહેલા હોય ત્યારે મનુષ્યોને પ્રાપ્ત કરવા કઠિન એવા ભગવાન અજ્ઞાની જીવો ઉપર દયા કરીને રામકૃષ્ણાદિકરૂપે પ્રાદુર્ભાવને પામેલા હોય, છતાં પણ જે જનો તેને ભજતા નથી, તે જનો નિંદાને પાત્ર બને છે. અને સંસારને વિષે ભ્રમણ કર્યા કરે છે. એ વિષયનું વર્ણન કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે પ્રભુ ! મહાન ખેદની વાત છે કે તમારી

ત્વદનુપથં કુલાયમિદમાત્મસુહૃદ્વિયવચ્ચરતિ તથોન્મુખે ત્વયિ હિતે પ્રિય આત્મનિ ચ ।
 ન બત રમન્ત્યહો અસદુપાસનયાઽઽત્મહનો યદનુશયા ભ્રમન્ત્યુરુભયે કુશરીરભૃતઃ ॥૨૨
 નિભૃતમરુન્મનોઽક્ષદૃઢયોગયુજો હૃદિ યન્મુનય ડપાસતે તદરયોઽપિ યયુઃ સ્મરણાત્ ।
 સ્ત્રિય ઝરગેન્દ્રભોગભુજદળવિષક્તધિયો વયમપિ તે સમાઃ સમદૃશોઽઙ્ગિસરોજસુધાઃ ॥૨૩

સેવાને અનુકૂળ વર્તતું, અને પક્ષીના માળાની સમાન આ શરીર આત્માની પેઠે પોતાને અનુકૂળ વર્તતું હોય, (જેમ આત્મા ઈષ્ટ સાધનની પ્રવૃત્તિમાં અનુકૂળ વર્તે, તેમ અનુકૂળ વર્તતું હોય) મિત્રની પેઠે પોતાને અનુકૂળ વર્તતું હોય, પોતાના પ્રિયની પેઠે પોતાને અનુકૂળ વર્તતું હોય, (પોતાનો પ્રિય જેમ પ્રેરણા કર્યા વિના પોતાનું હિત કરવામાં અનુકૂળ વર્તે, તેમ) આ રીતે સર્વપ્રકારે શરીર પોતાને અનુકૂળ હોય, શરીરમાં કોઈ પ્રકારના રોગો ન હોય, છતાં પણ જે આત્મ હત્યારા જનો અસત્પુરુષોના પ્રસંગે કરીને કે પુત્ર, સ્ત્રી, દેહ અને ઘરાદિકને વિષે આસક્તિએ કરીને, રામકૃષ્ણાદિકરૂપે રહેલા હોવાથી સર્વપ્રકારે આશ્રય કરવા યોગ્ય, ઉપદેશાદિકે કરીને સર્વપ્રકારે હિતકારક અને પ્રેમના સ્થાનરૂપ એવા તમારે વિષે ધ્યાનાદિકે કરીને રમતા નથી. અર્થાત્ તમારું ભજન કરતા નથી. એ પુરુષો અસત્પુરુષોના પ્રસંગે કરીને કે પુત્ર, સ્ત્રી, દેહ ઘરાદિકને વિષે વાસનાએ કરીને, અતિ નિંદિત દેહોને પામીને બહુ ભયથી યુક્ત એવા સંસારને વિષે ભ્રમણ કર્યા કરે છે.^{૨૨} (કલ્યાણના આશ્રયરૂપ પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ ભગવાનના સ્વરૂપનું કોઈ પણ ભાવથી સ્મરણ કરનારા જીવો એકાંતિક ભક્તોની સમાન ગતિને પામી જાય છે. એ વિષયનું નિરૂપણ કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે કૃપાના સાગર ! પ્રાણ અંતઃકરણ અને બાહ્યેન્દ્રિયોને સંયમિત કરીને દેહપણે યોગમાં નિષ્ઠાવાળા મુનિઓ હૃદયને વિષે જે તમારા સ્વરૂપની ઉપાસના કરે છે, એ જ તમારા સ્વરૂપને ક્રોધના આવેશથી નિરંતર સ્મરણ કરનારા શત્રુઓ પણ પામી ગયા છે. તેવી જ રીતે મહાસર્પના શરીરની સમાન જે તમારા ભુજદંડ તેને વિષે આસક્ત થયેલી અર્થાત્ આલિંગનની અભિલાષાવાળી અને તેથી જ કામભાવે કરીને સ્મરણ કરનારી એવી ગોપીઓ પણ તે જ તમારા સ્વરૂપને પામી ગયેલી છે. અને તમારા ચરણ કમળનું સારી રીતે ધ્યાન કરનારી એવી જે અમો શ્રુતિઓ પણ, મનુષ્યાદિકની પેઠે જ સમદૃષ્ટિવાળા એવા તમારા એજ સ્વરૂપને શબ્દોની મુખ્યવૃત્તિથી અને તાત્પર્યવૃત્તિથી પામીએ છીએ.^{૨૩} (ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ અવસ્થાને

ક ઇહ નુ વેદ બતાવરજન્મલયોઽગ્રસરં યત ઉદગાદૃષિર્યમનુ દેવગણા ઉભયે ।
 તર્હિ ન સન્ન ચાસદુભયં ન ચ કાલજવઃ કિમપિ ન તત્ર શાસ્ત્રમવકૃષ્ય શયીત યદા ॥૨૪
 જનિમસતઃ સતો મૃતિમુતાત્મનિ યે ચ ભિદાં વિપણમૃતં સ્મરન્ત્યુપદિશન્તિ ત આરુપિતૈઃ ।
 ત્રિગુણમયઃ પુમાનિતિ ભિદા યદબોધકૃતા ત્વયિ ન તતઃ પરત્ર સ ભવેદવબોધરસે ॥૨૫

વિષે તેમાં પણ ભગવાનના પ્રાદુર્ભાવ સમયે જીવો ધ્યાન ભજનાદિકનું સુખ મેળવી શકે છે. પણ પ્રલયસમયે જીવો પરમાત્માની સમીપે રહેવા છતાં ધ્યાનભજનાદિકનું સુખ મેળવી શકતા નથી, એ વિષયનું નિરૂપણ કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે ભગવન્ ! આપ અગ્રસર છો. અર્થાત્ સૃષ્ટિથી પૂર્વે પણ (પ્રલયકાળને વિષે પણ) સૂક્ષ્મ એતન અચેતનથી વિશિષ્ટ કારણપણે રહેલા છો. અને વળી આપ અનન્ત છો. તેથી આપની પાછળ જ કાળે કરીને ઉત્પત્તિ અને લયને પામેલો કયો પુરુષ આપને જાણી શકે !!! અર્થાત્ શાસ્ત્ર વિના કોઈ પણ જાણી શકે નહિ. જે તમારા થકી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા, જે બ્રહ્મા થકી નિવૃત્તિ ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા સનકાદિકો અને પ્રવૃત્તિ ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા મરીચ્યાદિકો ઉત્પન્ન થયા. અને એમના પછી મનુષ્યાદિક ઉત્પન્ન થયા છે. આ રીતે મનુષ્યો તો આપથી બહુ જ પાછળ ઉત્પન્ન થયા છે. અને વળી જ્યારે તમો શાસ્ત્રનું આકર્ષણ કરીને (સ્થિતિનું આકર્ષણ કરીને, અથવા તો પ્રકૃતિ સહિત સર્વે કાર્યને અક્ષરના તેજને વિષે લીન કરીને) શયન કરો છો. ત્યારે પ્રલય સમયે કાર્યરૂપે રહેલી એતન વસ્તુ અને અચેતન વસ્તુ પણ ન હતી. અને ક્ષણ, મુહૂર્ત અને સંવત્સરાદિક કાળની પ્રવૃત્તિ પણ ન હતી. બહુ શું કહેવું, તે સમયે કાંઈ પણ ન હતું. એ જ કારણથી પ્રલય સમયે જીવાત્માઓને તમારા ધ્યાન ભજનાદિકનું જ્ઞાન પણ હોતું નથી. એટલા જ માટે મનુષ્યોને કેવળ ઉત્પત્તિ તથા સ્થિતિ અવસ્થાને વિષે તમારા અવતારભૂત જે રામકૃષ્ણાદિકની ભક્તિ છે, એજ પરમ કલ્યાણના સાધનરૂપ છે, એમ જણાય છે.^{૨૪} (જેઓ શાસ્ત્રને જાણનારા હોય, છતાં જો ભગવાનના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણનારા એવા એકાંતિક ભક્તોનો સમાગમ ન હોય, તો પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ ભગવાનના જન્મ અને કર્મનું દિવ્યપણું જાણી શકતા નથી. આ વિષયનું નિરૂપણ કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે પ્રભુ ! અસતઃ - અતિ સૂક્ષ્મપણે ધામમાં રહેલા, અજન્મા અને દિવ્યમૂર્તિમાન એવા જે તમો તે તમારા જન્મને જે પુરુષો કર્માધીન જીવની સમાન કહે છે. અને સર્વે જનોના નેત્રોથી ગ્રહણ કર્યામાં આવતા એવા રામકૃષ્ણાદિકરૂપે રહેલા, નટની પેઠે કીડા કરનારા, સત્યમૂર્તિ

સદિવ મનસ્ત્રિવૃત્તચિ વિભાત્યસદામનુજાત્ સદભિમૃશન્યશેષમિદમાત્મતયાઽઽત્મવિદઃ ।
 ન હિ વિકૃતિં ત્યજન્તિ કનકસ્ય તદાત્મતયા સ્વકૃતમનુપ્રવિષ્ટમિદમાત્મતયાવસિતમ્ ॥૨૬

એવા જે તમો, તે તમારા અંતર્ધાનલીલાને જે પુરુષો કર્માધીન જીવની સમાન કહે છે, તમારા દિવ્ય આકારને વિષે અને મનુષ્ય આકારને વિષે જે પુરુષો ભેદ કહે છે, અને મોક્ષને આપનાર હોવાથી સત્ય સ્વરૂપ તથા દિવ્ય એવાં તમારાં ચરિત્રોને જે પુરુષો માયિક કહે છે. અર્થાત્ જીવોએ કરેલા વ્યવહારની સમાન જ કહે છે, તે પુરુષો માત્ર પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પેલા ભ્રમો વડે કરીને જ કહે છે. અને ભ્રમો વડે બીજા જનોને ઉપદેશ પણ કરે છે. (આ રીતે એ જીવો જો ભ્રાન્ત જ થયેલા હોય તો કેવી રીતે ઉપદેશ કરી શકે ?) આ શંકાના પરિહારમાં શ્રુતિઓ કહે છે કે પ્રભુ ! એ ઉપદેષ્ટા જીવો ત્રણે ગુણોની પ્રધાનતાથી યુક્ત છે, અને તેથી જ અજ્ઞાનતાથી ભરેલા છે. અને તેને કારણે જ પોતપોતાની રુચિને અનુસારે વર્ણવેલો સર્વે ભેદ દિવ્ય મૂર્તિમાન એવા તમારા સ્વરૂપના અજ્ઞાનથી જ વર્ણવેલો છે, કે જે અજ્ઞાન સર્વે ભેદોથી પર, જ્ઞાનસ્વરૂપ એવા તમારે વિષે નથી. અર્થાત્ ભેદને ઉત્પન્ન કરનારું અજ્ઞાન, જ્ઞાનસ્વરૂપ એવા તમને સ્પર્શી શકતું નથી.^{૨૫} (અસંખ્ય કલ્યાણકારી ગુણોથી યુક્ત, દિવ્યમૂર્તિ એવા પરતત્ત્વ પરમાત્માનો આ વિશ્વને વિષે અન્વયભાવનો પ્રકાર વર્ણવતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે અનન્ત ! કેવળ મનના વિલાસરૂપ તમારા સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થયેલું. ત્રણગુણનું વર્તન જેને વિષે રહેલું છે, અર્થાત્ ત્રિગુણાત્મક એવું આ વિશ્વ મનુષ્યથી આરંભીને વિરાટપુરુષ પર્યંત અસત્ છે, છતાં પણ તમો અંતર્યામીપણે રહેતાં અજ્ઞાનીપુરુષોને સત્ની સમાન જણાય છે. તમારા સ્વરૂપને જાણનારા પુરુષો તો કર્મફળને આપનારી અંતર્યામી શક્તિ દ્વારા આ વિશ્વને સત્ જાણે છે, પણ જીવો દ્વારા આ વિશ્વને સત્ જાણતા નથી. જેમ સુવર્ણને ઈચ્છનારા પુરુષો ચાંદીથી મિશ્ર એવાં પણ કડાં, કુંડળાદિક વિકારોને સુવર્ણાત્મકપણે ગ્રહણ કરે છે, અર્થાત્ ચાંદીનો પણ સુવર્ણની સમાન આકાર જોઈને ચાંદીને પણ સુવર્ણ પણે ગ્રહણ કરે છે. તેમ હે પ્રભુ ! તમારા સ્વરૂપને જાણનારા પુરુષો તમારી અંતર્યામીશક્તિથી યુક્ત ક્ષેત્રક્ષેત્રજરૂપ વિકારોને બ્રહ્માત્મકપણે ગ્રહણ કરે છે. અર્થાત્ અસત્ એવા પણ વિકારોને બ્રહ્માત્મકપણે સત્ માનીને સ્વીકારે છે. (સુવર્ણ જેમ કડાં, કુંડળાદિક વિકારોરૂપે પરિણામને પામે છે, માટે એ વિકારો સુવર્ણથી ભિન્ન નથી. અર્થાત્

તવ પરિ યે ચરન્ત્યખિલસત્ત્વનિકેતતયા ત ઉત પદાઽઽક્રમન્ત્યવિગણવ્ય શિરો નિર્ઘ્નૈઃ ।
 પરિવયસે પશૂનિવ ગિરા વિબુધાનપિ તાંસ્ત્વચિ કૃતસૌહદાઃ ખલુ પુનન્તિ ન યે વિમુઘ્નાઃ ॥૨૭

સુવર્ણમય જ છે. તેમ બ્રહ્મ જ જો ક્ષેત્ર તથા ક્ષેત્રજરૂપે થયેલા હોય તો ક્ષેત્રક્ષેત્રજરૂપી વિકારો અને બ્રહ્મની અભિન્નતા હોવી જોઈએ. પણ અહીં સુવર્ણના દૃષ્ટાન્તથી અભિન્નતા શા માટે વર્ણવવામાં આવી નથી ?) આ શંકાના પરિહારમાં કહે છે કે હે પ્રભુ ! તમો પોતે ક્ષેત્ર તથા ક્ષેત્રજરૂપે પરિણામને પામતા નથી. પણ ક્ષેત્ર તથા ક્ષેત્રજથી વિશિષ્ટ તમારી અંતર્યામી શક્તિ પરિણામને પામે છે. તમો તો નિત્ય છો. આદિ અંતથી રહિત નિત્ય એવા તમો, નિત્ય એવા જીવોના કર્મફળ આપવાને માટે અંતર્યામીરૂપે અનુપ્રવેશ કરો છો. તેથી આ વિશ્વને વિદ્વાન પુરુષો બ્રહ્માત્મક તમારા રૂપ કહે છે. પણ વસ્તુતાએ આ વિશ્વ બ્રહ્માત્મક તમારા રૂપ નથી. અર્થાત્ તમારા વિકારરૂપ નથી કારણ કે તમો અને જીવો આ બંને નિત્ય છો, અને અજન્મા છો. તથા માયા જડ છે. આ રીતે ત્રણે પૃથક્ હોવા છતાં તમારી અંતર્યામીશક્તિથી જીવ અને માયા તમારી સાથે જોડાયેલાં રહે છે.^{૨૬} (પરમાત્માના સ્વરૂપને જાણનારા જે પુરુષ અંતર્યામીશક્તિ દ્વારા આ જગતને સત્ જાણવા પૂર્વક ઉપાસના કરે છે, તે પુરુષો મૃત્યુને તરી જાય છે, એ બાબતનું વર્ણન કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે અનન્ત ! સમગ્ર પ્રાણીઓના આધારપણે જે પુરુષો તમોને સેવે છે. અર્થાત્ સર્વપ્રાણીઓના અંતર્યામીપણે તમારા સ્વરૂપને જાણીને જે પુરુષો તમારી ઉપાસના કરે છે, તે પુરુષો મૃત્યુનો અનાદર કરીને મૃત્યુના મસ્તક ઉપર પગ મૂકીને ઉલ્લંઘી જાય છે. અર્થાત્ મૃત્યુ ઉપર વિજય મેળવે છે. અને જે જનો વિમુખ છે. અર્થાત્ તમારી ઉપાસનાથી રહિત છે, તે પુરુષો ભલે શાસ્ત્રોને જાણનાર હોય છતાં પણ વ્યવહારિક નામરૂપવાળી વાણી વડે પશુની પેઠે જ બંધાઈ જાય છે. (અર્થાત્ જીવો તમારી ઉપાસના વિના મૃત્યુ ઉપર વિજય મેળવી શકતા નથી, અને વાસ્તવિક રીતે જીવો મનુષ્યો, પશુ, પક્ષી એ આદિ નામરૂપથી રહિત છે. છતાં વારંવાર જન્મ દ્વારા મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી એ આદિ નામરૂપનો સ્વીકાર કરીને બંધનને પામે છે) અને જે પુરુષો તમારે વિષે સ્નેહ કરેલો છે, તમારા પરમ ભક્ત છે, એ પુરુષો તો પોતાને અને બીજાને પણ પવિત્ર કરે છે. પણ તમારી ભક્તિથી રહિત વિમુખ પુરુષો તો પોતે જ વિઘ્નોથી પરાભવ પામીને નાશ પામી જાય છે.^{૨૭} (પ્રકૃતિ પુરુષાદિકની અંદર શક્તિને ધારણ કરનારા

ત્વમકરણઃ સ્વરાડચિલકારકશક્તિધરસ્તવ બલિમુદ્ગહન્તિ સમદન્ત્યજયાનિમિષાઃ ।
વર્ષભુજોઽચિલક્ષિતિપતેરિવ વિશ્વસૃજો વિદધતિ યત્ર યે ત્વધિકૃતા ભવતશ્ચક્રિતાઃ ॥૨૮
સ્થિરચરજાતાયઃ સ્યુરજયોત્થનિમિત્તયુજો વિહર ડ્વીક્ષયા યદિ પરસ્ય વિમુક્ત તતઃ ।
ન હિ પરમસ્ય કશ્ચિદપરો ન પરશ્ચ ભવેદ્ વિચિત ઇવાપદસ્ય તવ શૂન્યતુલાં દધતઃ ॥૨૯

પરમાત્મા છે. તેથી પ્રકૃતિ પુરુષાદિક દ્વારા થતી જે સૃષ્ટિ તેના કર્તા પણ પરમાત્મા જ છે. અને એજ કારણથી બ્રહ્માદિક દેવો પરમાત્મા થકી ભય પામીને સૃષ્ટ્યાદિક કાર્યોને કરે છે. એ વિષયનું વર્ણન કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે ભગવન્ ! તમો પ્રાકૃત ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણથી રહિત દિવ્ય મૂર્તિમાન છો. અથવા તો હે પ્રભુ ! તમો માયા, પુરુષ, કાલ આદિક કારણો વિના પણ સૃષ્ટિ કરવાને માટે સમર્થ છો. એટલા જ માટે તમો સ્વરાટ છો. અર્થાત્ સ્વતંત્ર એશ્વર્યથી યુક્ત છો. (કદાચ તમો એમ કહેશો કે પ્રકૃતિ પુરુષાદિક જ સૃષ્ટિના કર્તા છે. હું કાંઈ સૃષ્ટિનો કર્તા નથી ?) આ શંકાના પરિહારમાં શ્રુતિઓ કહે છે કે હે પ્રભુ ! તમો જ પ્રકૃતિ પુરુષાદિકની શક્તિના પ્રવર્તક છો, અને ધારણ કરનારા પણ તમેજ છો. વાસ્તવિક સૃષ્ટિના કર્તા તમો જ છો. એટલા જ માટે હે અજય ! બ્રહ્માદિક દેવતાઓ અને વિશ્વને સ્વજનારા પ્રકૃતિ પુરુષાદિક સર્વે તમોને જ પૂજાના ઉપહારો, એ રીતે નિવેદન કરે છે. અને એ ઉપહારોને તમો એ રીતે ગ્રહણ કરો છો. કે જે રીતે ખંડિયા રાજાઓ ચક્રવર્તી રાજાને કર અર્પણ કરે છે, અને ચક્રવર્તી રાજા ખંડિયા રાજાઓએ અર્પણ કરેલા કરને ગ્રહણ કરે છે. અને વળી બ્રહ્માદિક સર્વેને તમોએ જે જે કાર્યોમાં નિયુક્ત કરેલા છે, તે તે કાર્યોને બ્રહ્માદિક દેવતાઓ તમારા થકી ભય પામી કરી, સાવધાન થઈને કરે છે.^{૨૮} (પરમાત્મા જે આ વિચિત્ર અને વિષમ જગતની સૃષ્ટિ કરે છે, એ જીવોના કર્મને અનુસારે જ કરે છે. પણ પરમાત્માની અંદર વિષમપણું કે નિર્દયપણું નથી. એ વિષયનું વર્ણન કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે નિત્યમુક્ત ! જ્યારે તમારો પ્રકૃતિની સાથે પુરુષરૂપે વિહાર થાય છે. ત્યારે તમો ક્ષેત્રજ જીવત્માઓના કર્મને અનુસારે દૃષ્ટિ કરો છો. અને એ તમારી દૃષ્ટિથી સાત્વિક, રાજસ અને તામસ એવાં પ્રાચીન કર્મો જાગ્રત થાય છે. અને જાગ્રત થયેલાં પ્રાચીન કર્મોને આધારે જ સર્વે સ્થાવર જંગમ પ્રાણીઓના દેહો ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ પ્રકૃતિના ઉદરમાં રહેલા જીવોના સ્થાવર, જંગમ જે દેહો ઉત્પન્ન થાય છે, એ પરમ પુરુષ એવા તમારી દૃષ્ટિથી જ ઉત્પન્ન થાય છે.

અપરિમિતા ધ્રુવાસ્તનુભૂતો યદિ સર્વગતાસ્તર્હિ ન શાસ્યતેતિ નિયમો ધ્રુવ નેતરથા ।
અજનિ ચ યન્મયં તદ્વિમુચ્ય નિયન્તુ ભવેત્ સમમનુજાનતાં યદમતં મતદુષ્ટતયા ॥૩૦

(કદાચ તમે કહેશો કે પુરુષ દ્વારા પ્રકૃતિની સાથે મારો વિહાર કહ્યો પણ સાક્ષાત્ પ્રકૃતિની સારે મારો વિહાર કહેવામાં શું દોષ છે ?) આ શંકાના પરિહારમાં શ્રુતિઓ કહે છે કે હે પ્રભુ ! જે કારણથી તમારી આગળ ઊભી રહેવા માટે પણ માયા લજ્જાને પામે છે. અને ઊભી પણ રહી શકતી નથી. એજ કારણથી તમો સર્વોત્કૃષ્ટ છો. અને સર્વોત્કૃષ્ટ હોવાથી જ આકાશની સામાન આધાર રહિત છતા સર્વાધાર, અને વ્યાપક છો. અને વળી તમો શૂન્યની સમાનપણાને ધારણ કરો છો. અર્થાત્ કોઈ શૂન્ય ઘર હોય, તેને વિષે નિવાસને સૂચવનાર લેપાદિ હોતા નથી, તેમ તમારે વિષે જગતની વિચિત્ર અને વિષમ સૃષ્ટિના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થયેલ વિષમપણું અને નિર્દયપણું એ આદિ દોષોનો લેપ નથી. આવા વિશેષોથી યુક્ત એવા તમોને કોઈ પોતાનો કે પારકો પણ નથી. તેથી તમારે વિષે જે વિષમપણું જોયામાં આવે છે. એ કેવળ જીવોના કર્મને અનુસારે જ જોયામાં આવે છે, પણ વાસ્તવિક રીતે નથી.^{૨૯} (જીવાત્માઓ નિત્ય છે અને પરમાત્મા દ્વારા શાસ્ય છે. આ વિષયનું નિરૂપણ કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે નિત્ય ! જીવો નિત્ય છે અને અસંખ્ય છે. નિત્ય તથા અસંખ્યપણાને વિષે તો શ્રુતિઓ પ્રમાણરૂપ હોવાથી એ સત્ય જ છે. પણ જીવો જો તમારી ઉપાસનાએ કરીને સ્વરૂપથી સર્વવ્યાપક બની જતા હોય અર્થાત્ સ્વરૂપે કરીને વિભુ બની જતા હોય તો તમારી સમાન જ બની જાય. અને તેથી જીવોને વિષે જે શાસ્યતા શાસ્ત્રોએ નિશ્ચિત કરેલી છે એ રહે નહિ. અને એમ થવાથી શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ શાસ્ય શાસકતારૂપ જે નિયમ છે તેનું ખંડન થઈ જાય. માટે જીવોની સ્વરૂપે કરીને સર્વવ્યાપકતા નથી. સ્વરૂપે કરીને તો જીવ મુક્તિ દશામાં પણ અણુસ્વરૂપ જ છે. કેવળ ધર્મભૂતજ્ઞાનથી જ જીવ વિભુ બની શકે છે. આ રીતે સ્વરૂપે કરીને જીવોના સર્વ વ્યાપકપણાના અભાવને વિષે તો શાસ્ય અને શાસકપણાનો જે નિયમ છે એ ઘટી શકે છે. (સ્વરૂપે કરીને જીવાત્માઓના સર્વવ્યાપકપણાના અભાવપક્ષને વિષે મારા દ્વારા જીવોની જે શાસ્યતા છે, એ શાસ્યતા રાજાઓની પેઠે બહારથી છે ? કે અંદર પ્રવેશીને છે ?) આ શંકાના પરિહારમાં શ્રુતિઓ કહે છે કે હે પ્રભુ ! વ્યાપક એવા જે તમારાથી વિશિષ્ટ આ સંપૂર્ણ જગત ઉત્પન્ન થયેલું છે, એ જ તમો અંદર પ્રવેશીને જ જગતનું નિયંત્રણ

ન ઘટત ડ્ઙ્ઙવઃ પ્રકૃતિપૂરુષયોરજયોરુભયયુજા ભવન્ત્યસુભૃતો જલબુદ્ધુદવત્ ।
ત્વયિ ત ડ્ઙ્ઙમે તતો વિવિધનામગુણૈઃ પરમે સરિત ઇવાર્ણવે મધુનિ લિલ્યુરશેષરસાઃ ॥૩૧
નૃષુ તવ માયયા ભ્રમમમીષ્વવગત્ય ભૃશં ત્વયિ સુધિયોઽભવે દધતિ ભાવમનુપ્રભવમ્ ।
કથમનુવર્તતાં ભવભયં તવ યદ્ભ્રુકુટિઃ સૃજતિ મુહુસ્ત્રિણોમિરભવચ્છરણેષુ ભયમ્ ॥૩૨

કરો છો, પણ રાજાઓની પેઠે બહારથી નહીં, આ પ્રમાણે સારી રીતે જાણનારા પ્રમાણિક પુરુષોને દુષ્ટપણે જે મત અભિમત ન હોય. (અર્થાત્ પ્રમાણથી વિરુદ્ધ હોય) એ મતનો અનાદર કરી દેવો જોઈએ.^{૩૦} (પ્રકૃતિ પુરુષનું અજન્માપણું, નિત્ય એવા ક્ષેત્રજ જીવોના દેહોની ઉત્પત્તિનો પ્રકાર અને પ્રલય કાળને વિષે પ્રકૃતિના કાર્યભૂત નામ, રૂપ અને ગુણોનો નાશ, આ સર્વેનું વર્ણન કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) કે હે અનંત! “અજ્ઞેકાં” “અજે હ્નેકે” આ પ્રમાણે વેદને વિષે અજન્માપણે પ્રસિદ્ધ એવા પ્રકૃતિપુરુષની ઉત્પત્તિ ઘટી શકતી નથી. (તો પછી કોની ઉત્પત્તિ થાય છે?) આ શંકાના પરિહારમાં શ્રુતિઓ કહે છે કે હે પ્રભુ! જો કે અજન્મા હોવાથી પ્રકૃતિપુરુષની ઉત્પત્તિ નથી. છતાં પણ જેમ વાયુના યોગે કરીને જળ થકી પરપોટા ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ પુરુષના યોગે કરીને પ્રકૃતિ થકી ક્ષેત્રજ જીવોના માત્ર દેહો આધારભૂત એવા તમારે વિષે ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ આધારભૂત એવા તમારા સંકલ્પથી પ્રકૃતિપુરુષ દ્વારા જીવોના દેહો ઉત્પન્ન થાય છે, પણ સ્વતંત્રપણે થતા નથી. અને ત્યાર પછી જ્યારે પ્રાકૃત પ્રલય થાય છે, ત્યારે નામ, રૂપ અને ગુણોથી ઉપલક્ષિત એવા વિરાટથી આરંભીને તૃણ પર્યંત ક્ષેત્રજ જીવોના દેહો તમારા શરીરભૂત પ્રકૃતિને વિષે લય પામે છે. અર્થાત્ પ્રલય દશામાં નામ રૂપનો ત્યાગ કરીને અતિ સૂક્ષ્મપણાને પામે છે. નદીઓ જેમ પોતાના નામ, રૂપનો ત્યાગ કરીને સમુદ્રને વિષે એવી રીતે લય પામે છે કે પૃથક્ પોતાનું અસ્તિત્વ હોવા છતાં જોઈ શકાતું નથી. અને વળી અનેક પુષ્પના રસો જેમ નામ, રૂપનો ત્યાગ કરીને મધને વિષે એવી રીતે લયને પામે છે કે મધને વિષે પુષ્પોના રસનું પૃથક્ અસ્તિત્વ હોવા છતાં જોઈ શકાતું નથી. તેમ પ્રલયકાળને વિષે આ સર્વે જગત નામરૂપનો ત્યાગ કરીને આપના શરીરભૂત પ્રકૃતિને વિષે એવી રીતે લયને પામે છે, અર્થાત્ એવી રીતે અતિ સૂક્ષ્મપણાને પામે છે કે પ્રકૃતિને વિષે સર્વે તત્ત્વોનું પૃથક્ અસ્તિત્વ હોવા છતાં પૃથક્ જોઈ શકાતું નથી.^{૩૧} (પ્રાકૃત એવા શરીરના ભોગોને વિષે આસક્ત થયેલા જે જીવો છે, અને દેહને વિષે આત્મભ્રમ

વિજિતહૃષિકવાયુભિરદાન્તમનસ્તુરગં ય ઇહ યતન્તિ યન્તુમતિલોલમુપાયચિદઃ ।
વ્યસનશતાન્વિતાઃ સમવહાય ગુરોશ્ચરણં વણિજ ઇવાજ સન્ત્યકૃતકર્ણધરા જલધૌ ॥૩૩
સ્વજનસુતાત્મદારધનધામધરાસુરથૈસ્ત્વયિ સતિ કિં નૃણાં શ્રયત આત્મનિ સર્વરસે ।
ઇતિ સદજાનતાં મિથુનતો રતયે ચરતાં સુખયતિ કો ન્વિહ સ્વવિહતે સ્વનિરસ્તભગે ॥૩૪

તથા સ્વતંત્રપણાનો ભ્રમ ધારણ કરનારા જે જીવો છે, તે જ જીવોને ઉત્પત્તિ પ્રલયાદિકને વિષે કાલકૃત ભય રહેલો છે, પણ તમારા ભક્તોને કાલકૃત ભય નથી. એ વિષયનું વર્ણન કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) કે હે ભગવન્ ! પ્રાકૃત દેહના વિષયોને વિષે આસક્ત થયેલા આ જીવોને વિષે તમારી માયાએ કરીને જન્મોજન્મ ઉત્પન્ન થયેલો જે દેહાત્મભ્રમ તથા સ્વતંત્રપણાનો જે ભ્રમ છે, એ જ સંસૃતિમાં કારણરૂપ છે. એમ જાણીને રૂડી બુદ્ધિવાળા પુરુષો મુક્તિને આપનારા એવા તમારે વિષે જ અત્યંત પ્રેમભાવને ધારણ કરે છે, અને તમારે વિષે જ પ્રેમભાવને ધારણ કરીને તમારું સેવન કરતા એવા પુરુષોને સંસારનો ભય ક્યાંથી હોય ? ન જ હોય. કારણ કે ક્રોધને સૂચવનારી તમારી ભ્રુકુટિના ભંગરૂપ જે સંવત્સરાત્મક કાળ છે, એ તમારા શરણથી રહિત એવા પુરુષોને વિષે જ વારંવાર સંસારનો ભય સર્જે છે.^{૩૨} (શાસ્ત્રોક્ત લક્ષણોથી સંપન્ન એવા સદ્ગુરુના સેવન વિના તો રૂડી બુદ્ધિવાળા પુરુષોને પણ વિદ્વંથી પરાભવ થતો હોવાથી કોઈ પણ કલ્યાણના સાધનની સિદ્ધિ થતી નથી, આ વિષયનું વર્ણન કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) કે હે અજન્મા ! જે મનુષ્યો વસુદેવાદિકને ઘેર પુત્રપણે પ્રાદુર્ભાવને પામેલા, અને ઉપદેષ્ટા એવા તમારા ચરણના સેવનનો ત્યાગ કરીને અતિશે ચંચળ અને ઈન્દ્રિયો તથા પ્રાણવાયુને જીત્યા વિના વશ કરવા અશક્ય એવા, મનરૂપી ઘોડાને વશ કરવા માટે પ્રાણાયામાદિક બીજાં અનેક સાધનો વડે ખેદ પામતા પ્રયત્ન કરે છે. તે મનુષ્યો સો એ સો દુઃખોથી યુક્ત થઈને આ સંસારને વિષે ભ્રમણ કરતા દુઃખોને પામે છે. જેમ નાવિકોનો આશ્રય કર્યા વિના જે વણિકો સમુદ્રને પાર પામવા ઈચ્છે, તે વણિકો સમુદ્રમાં જ ડૂબકાં ખાતા દુઃખને પામે છે. તેમ સદ્ગુરુના શરણ વિના પ્રાણાયામાદિક અનેક સાધનો વડે મનને વશ કરીને સંસાર સાગરને તરવા ઈચ્છતા પુરુષો સંસારને વિષે જ દુઃખને પામે છે. અર્થાત્ જન્મ મરણને તરી શકતા નથી.^{૩૩} (સદ્ગુરુના સેવનથી ભગવાનમાં ભક્તિને પામેલા વિવેકી પુરુષોને

ભુવિ પુરુપુણ્યતીર્થસદનાનૃષયો વિમદાસ્ત ઉત ભવત્યદામ્બુજહ્લોઽઘભિદ્ઙ્ઘિજલાઃ ।
દધતિ સકૃન્મનસ્ત્વયિ ય આત્મનિ નિત્યસુખે ન પુનરુપાસતે પુરુષસારહરાવસથાન્ ॥૩૫

એક ભગવાનને વિષે સુખ હોય છે, ભગવાન વિના અન્ય પદાર્થોમાં સુખ હોતું નથી. વિષયોમાં આસક્ત થયેલા અવિવેકી પુરુષોએ પ્રાકૃત મનુષ્યોને અને પ્રાકૃત પદાર્થોને સુખકારી માનેલાં છે, પણ એ સર્વે દુઃખદાયક છે. એ વિષયનું વર્ણન કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે પ્રભુ ! અતિ સુખરૂપ, સર્વના અંતર્યામી એવા આપ વિદ્યમાન રહેતાં જીવોને મધ્યે કોઈ પણ જીવ તમારા અથવા સદ્ગુરુના ચરણનું સેવન કરે છે. એ જીવને પિતાદિક સ્વજનો, પુત્રો, દેહ, પત્ની, ધન, ઘર, પૃથ્વી, પ્રાણો અને રથ એ આદિ પદાર્થોની સાથે શું પ્રયોજન છે ? અર્થાત્ શું સુખ છે ? કાંઈ પણ સુખ નથી. એ સર્વે પદાર્થોને વિષે સુખનો તો એક લેશ છે, પણ દુઃખ અપાર છે. અને આ રીતે એક તમારે વિષે જ સુખ છે, તથા તમારા સિવાય અન્યત્ર દુઃખ છે. આવા સાચા વિવેકને નહિ જાણનારા, એટલા જ માટે પરસ્પર રતિસુખને માટે દંપતી ભાવથી વર્તતા એવા મનુષ્યોને સ્વભાવસિદ્ધ નાશવંત અને સ્વભાવ સિદ્ધ જ સાર રહિત એવા, આ સંસારરૂપી નરકને વિષે કયું પદાર્થ સુખને આપનાર થાય છે ? કોઈ પણ પદાર્થ સુખને આપનાર થતું નથી. ^{૩૪} (ગૃહસ્થાશ્રમને વિષે અતિ અલ્પસુખમાં આસક્ત થયેલા જનોને વિષે સંસાર સંબન્ધી અપાર દુઃખ રહેલું છે, તેને જાણીને અતિ આનંદસ્વરૂપ પરમાત્માને પમાડનારા સદ્ગુરુના સમાગમને વિષે અત્યંત આસક્ત થયેલા જે વિવેકી પુરુષો છે, તે ગૃહસ્થાશ્રમને વિષે રહેતા નથી. એ વિષયનું વર્ણન કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે ભગવન ! તમારા ચરણ કમળને હૃદયમાં ધારી રહેલા, એટલા જ માટે જેઓનું ચરણતીર્થ પણ સર્વપાપોને નાશ કરનાર છે. આવા મુનિઓ પણ આ પૃથ્વી ઉપર આ દેહને વિષે આત્માભિમાનના મદથી તથા આત્માને વિષે સ્વતંત્રપણાના અભિમાનરૂપી મદથી રહિત થઈને ગંગાદિક જલપ્રધાન પૂણ્યક્ષેત્રો તથા દ્વારિકાદિ સ્થલપ્રધાન તીર્થક્ષેત્રોનું સેવન કરે છે, પણ દંપતીભાવથી ઘરમાં રહેતા નથી. (જો કે ગંગાદિક પૂણ્યક્ષેત્ર તથા દ્વારિકાદિક તીર્થક્ષેત્રના સેવન વિના પણ તમારા તથા તમારા સાધુપુરુષોના સમાગમે કરીને જ પવિત્રપણાને પામેલા એ મહાપુરુષોને તીર્થાદિકનું સેવન કરવાનો કોઈ મતલબ હોતો નથી. છતાં પણ લોક સંગ્રહને માટે અને તીર્થમાં

સત દ્વદમુલ્લિતં સદિતિ ચેન્નનુ તર્કહતં વ્યભિચરતિ ક્વચ ક્વચ મૃષા ન તથોભયયુક્ ।
વ્યવહૃતયે વિકલ્પ ઇષિતોઽન્ધપરમ્પરયા ભ્રમયતિ ભારતી ત ઝરુવૃત્તિભિરુક્થજડાન્ ॥૩૬

રહેલા જનો તથા સ્વયં તીર્થને પણ પવિત્ર કરવાને માટે, એ મહાત્માપુરુષોનું તીર્થ સેવન હોય છે, આવો ભાવ છે.) અથવા તો જે કારણથી નિત્ય સુખરૂપ પરમાત્મા એવા તમારે વિષે જે પુરુષો એક જ વાર પણ મન સ્થિર કરે છે. અર્થાત્ એક જ લેશ તમારા સુખનો આસ્વાદ મેળવે છે, તે જનો પણ પુરુષોના ભક્તિ, જ્ઞાનાદિકના બળને હરી લેનારાં ઘરોનું સેવન કરી શકતા નથી. એ જ કારણથી વિરક્ત મુનિઓને ઘરનો ત્યાગ કરીને તીર્થોનું સેવન કરવું એ યોગ્ય જ છે. (જો એકવાર પરમાત્માના સુખનો આસ્વાદ મેળવેલો હોય, તો તે પુરુષને પણ ગૃહસ્થાશ્રમના દંપતી ભાવને વિષે અનાદર થઈ જાય છે. તો પછી નિરંતર પરમાત્માના સુખનો આસ્વાદ મેળવનારા પુરુષોને ગૃહસ્થાશ્રમના દંપતીભાવમાં અનાદર થાય તેમાં તો કહેવું જ શું ? એ તો થાય જ. તેથી વિરક્ત મુનિઓને ભક્તિ જ્ઞાનાદિક બળને હરી લેનારાં ઘરોનો (દંપતીભાવનો) ત્યાગ કરીને તીર્થોનું સેવન કરવું એ જ યોગ્ય છે, આવો ભાવ છે.) ^{૩૫} (આ વિશ્વ કેવું છે ? અને શા માટે પરમાત્માએ સર્જેલું છે ? આ વિષયનું વર્ણન કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે પ્રભુ ! કોઈ પણ જો એવું વિચારતા હોય કે આ વિશ્વ સત્ થકી (ચેતન અચેતનથી વિશિષ્ટ એવા પરમાત્મા થકી) ઉત્પન્ન થયેલું છે, માટે સત્ છે. અર્થાત્ અવિનાશી છે. તો તેનો એ વિચાર તર્કથી હણાયેલો જ છે. અર્થાત્ તર્કસંગત નથી જ, આવો નિશ્ચય છે. કારણ કે આ વિશ્વ (ક્વ ચ મૃષા) કોઈ એક ભાગમાં અસત્ છે. અર્થાત્ નાશવંત છે. (આ વિશ્વ બે વિભાગથી યુક્ત છે, તેમાં એક જડ વિભાગ છે અને બીજો ચેતન વિભાગ છે. તેમાં જે જડ વિભાગ છે એ અસ્થિર હોવાથી નાશવંત છે, તેથી તેને અસત્ કહેવામાં આવે છે. માટે આ વિશ્વ એકદેશને વિષે (મૃષા) નાશવંત છે.) અને વળી આ વિશ્વ (ક્વ ચ વ્યભિચરતિ) કોઈ એક ભાગમાં વ્યભિચારને પામે છે. અર્થાત્ ચેતન વિભાગ નિત્ય હોવાથી ચેતન પક્ષને વિષે આ વિશ્વ સ્થિર છે, માટે આ વિશ્વ એક દેશને વિષે અવિનાશી અને સત્ ઠરે છે. (તો પછી આ વિશ્વને સત્ માનવું ? અસત્ માનવું ? કે સદસત્ માનવું ?) આ શંકાના પરિહારમાં શ્રુતિઓ કહે છે કે હે પ્રભુ ! (ઝમયયુક્) આ વિશ્વ સદસત્ છે. અર્થાત્ ચેતન અને અચેતનથી મિશ્ર છે. (તો આવા વિચિત્રપણાથી યુક્ત આ

ન યદિદમગ્ર આસ ન ભવિષ્યદતો નિધનાદનુમિતમન્તરા ત્વયિ વિભાતિ મૃષૈકરસે ।
અત ઉપમીયતે દ્રવિણજાતિવિકલ્પપથૈર્વિતથમનોવિલાસમૃતમિત્યવ્યન્યબુધાઃ ॥૩૭

વિશ્વને ઈશ્વરે શા માટે સર્જેલું છે ?) આ શંકાના પરિહારમાં કહે છે કે (વ્યવહાર્યે વિકાલ્પ ઇષિતાઃ) આ વિશ્વમાં પામર વિષયી જીવોને તથા મુમુક્ષુ જીવોને ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ આ ચાર પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ કરવા રૂપ વ્યવહારને માટે, ઈન્દ્રિયો શરીરાદિરૂપ આ વિકલ્પ - ભેદ તમોએ સર્જેલો છે. તેમાં અતિ દુઃખરૂપ સંસારથકી ઉદ્વેગને પામેલા જે મુમુક્ષુ જીવો છે, એ કેવળ મોક્ષરૂપી વ્યવહારને માટે પ્રયત્ન કરે છે. અને બીજા સંસાર સુખમાં આસક્ત પામર વિષયી જીવો છે, એ કેવળ ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપી વ્યવહારને માટે જ પ્રયત્ન કરે છે. કારણ કે અનાદિકાળનાં પાપોથી દૂષિત બનેલા અને કર્મમાં જ જડ્ એવા પુરુષોને જ, સ્વર્ગાદિકને જણાવનારી વેદરૂપી તમારી વાણી (અરુવૃત્તિભિ) સ્વર્ગાદિકને જણાવનારાં વચનો દ્વારા ઉપનિષદ્જન્ય જ્ઞાન દૃષ્ટિથી રહિત એવા પુરુષોની પરંપરાએ ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે. પણ મુમુક્ષુ પુરુષોને એ સ્વર્ગાદિકને જણાવનારી તમારી વાણી ભ્રમ ઉત્પન્ન કરતી નથી. માટે મુમુક્ષુ જીવો કેવળ મોક્ષને માટે જ પ્રયત્ન કરે છે. અને પામર વિષયી જીવો ધર્મ, અર્થ અને કામને માટે પ્રયત્ન કરે છે. ^{૩૬} (અત્યારે સ્થૂલરૂપે જોયામાં આવતું જગત સૃષ્ટિથી પહેલાં ન હતું, અને ફરી પ્રલય પછી પણ નહીં હોય, કેવળ મધ્યે જ જોયામાં આવે છે એ વિષયનું વર્ણન કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે પ્રભુ! સ્વતઃ ત્રિગુણાત્મક, જીવાત્માઓના કર્મના ફળરૂપ અને પ્રત્યક્ષપણે જોયામાં આવતું. એવું આ સ્થૂલ જગત સૃષ્ટિથી પહેલાં સ્થૂલરૂપે જોયામાં આવતું ન હતું. તેથી કહેવામાં આવે છે કે આ જગત સૃષ્ટિથી પહેલાં ન હતું. અર્થાત્ સૂક્ષ્મરૂપે તો હતું જ. અને વળી પ્રલય પછી પણ સ્થૂલરૂપે નહિ હોય. એજ કારણથી કેવળ મધ્યે જ સ્થૂલરૂપે સર્વને જોયામાં આવતું જે આ જગત, તેને અજ્ઞાની પુરુષોએ સત્યપણે (અનુમિતમ્) જાણેલું છે. છતાંપણ જ્યારે આનંદની પરાકાષ્ટારૂપ તમારા સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે ત્યારે, આદિને વિષે અને અંતને વિષે સૂક્ષ્મરૂપે રહેલું. આ જગત (મૃષા વિભાતિ) દુઃખરૂપ હોવાથી અતિ તુચ્છ અને નહિ વર્ણન કરવા યોગ્ય થાય છે. છતાં આ જગત જીવાત્માઓના કર્મફળરૂપ હોવાને કારણે જ અમો શ્રુતિઓ, દ્રવ્ય એટલે જીવોના સ્વરૂપનું આવરણ કરનારી પ્રકૃતિ, જાતિઓ એટલે સત્ત્વગુણ,

સ યદજયા ત્વજામનુશયીત ગુણાંશ્ચ જુષન્ ભજતિ સરૂ પતાં તદનુ મૃત્યુમપેતભગઃ ।
ત્વમુત જહાસિ તામહિરિવ ત્વચમાત્તભગો મહસિ મહીયસેઽષ્ટગુણિતેઽપરિમેયભગઃ ॥૩૮

રજોગુણ અને તમોગુણરૂપ પ્રકૃતિની સ્વરૂપભૂત જાતિઓ, તથા જાતિઓના વિકલ્પો એટલે દેવ, મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી એ આદિક ભેદો, તથા તે ભેદોના માર્ગો એટલે ઊંચ નીચ રૂપ અવાન્તર ભેદો, તેઓની સમાનપણે આ જગતનું નિરૂપણ કરીએ છીએ. આ રીતે અમો શ્રુતિઓ દ્વારા વર્ણન કરાયેલું અને નાશવંત એવા મનના વિલાસો જેને વિષે રહેલા છે. (અર્થાત્ કેવળ મનના વિલાસરૂપ) એવું આ જગત અસત્ય અને દુઃખરૂપ છે, છતાંપણ હે પ્રભુ! અજ્ઞાની પુરુષો સત્ય અને સુખરૂપ એવા તમારો ત્યાગ કરીને જગતને જ સત્ય અને સુખરૂપ જાણે છે. ^{૩૭} (આ જગતને વિષે ત્રણ પ્રકારના પુરુષો છે. તેમાં એક કર્મપરતંત્ર અજ્ઞાની પુરુષો, અને બીજા સ્વતંત્ર પરમાત્માના અવતાર પુરુષો તથા ત્રીજા સકામ અને નિષ્કામ પરમાત્માના ભક્ત પુરુષો, આ ત્રણે પુરુષોનું વર્ણન અનુક્રમે કરતાં ત્રણ શ્લોકથી શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે ભગવન! કર્મ પરતંત્ર અજ્ઞાની પુરુષો જે કારણથી અનાદિ અવિદ્યારૂપ માયા વડે મોહિત થયેલા છે, એ જ કારણથી પ્રકૃતિના પરિણામરૂપ દેવ, મનુષ્યાદિક આકારોમાં શયન કરે છે. અર્થાત્ દેવ મનુષ્યાદિકના શરીરોને ધારણ કરે છે. અને ત્યારપછી શબ્દાદિક વિષયોને સેવતાં તેના સમરૂપપણાને પામે છે. અર્થાત્ દેવ મનુષ્યાદિકના શરીરોને વિષે જ આત્માભિમાની થાય છે. અને ત્યાર પછી મૃત્યુને પામે છે. આ રીતે જીવો જન્મમરણરૂપી સંસૃતિના ભોક્તા હોવાથી જાણે જ્ઞાન ઐશ્વર્યાદિકથી રહિત હોય તેવા થાય છે, પણ એ બદ્ધ જીવો જ્ઞાન ઐશ્વર્યાદિકથી રહિત થતા નથી, પરંતુ કેવળ જ્ઞાન ઐશ્વર્યાદિકની સંકુચિત અવસ્થાવાળા થાય છે. (આ પ્રમાણે કર્મપરતંત્ર અજ્ઞાની પુરુષોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું, હવે સ્વતંત્ર પરમાત્માના અવતારપુરુષોનું વર્ણન કરતી શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે) કે હે પ્રભુ! અપહતપામ્ત્વાદિ કલ્યાણકારી ગુણોથી યુક્ત એવા તમો તો પરમ દયાથી મનુષ્યોના કલ્યાણને માટે રામકૃષ્ણાદિક દેવ મનુષ્યરૂપે પ્રાદુર્ભાવને પામો છો. અને પોતાના સ્વભાવનો અને ઐશ્વર્યનો ત્યાગ કર્યા વિના જ દેવમનુષ્યાદિકને અનુકૂળ પોતાનો સ્વભાવ બનાવી કરી, ભક્તજનોએ અર્પણ કરેલા ભોગોને ભોગવો છો. અને પછી સર્પ જેમ ઉપરની ત્વચાનો ત્યાગ કરે, તેમ તમો

यदि न समुद्भरन्ति यतयो हृदि कामजटा दुरधिगमोऽसतां हृदि गतोऽस्मृतकण्ठमणिः ।
असुतृपयोगिनामुभयतोऽप्यसुखं भगवन्ननपगतान्तकादनधिरूढपदाद् भवतः ॥३९
त्वदवगमी न वेत्ति भवदुत्थशुभाशुभयोर्गुणविगुणान्वयांस्तीर्हि देहभृतां च गिरः ।
अनुयुगमन्वहं सगुण गीतपरम्परया श्रवणभृतो यतस्तवमपवर्गगतिर्मनुजैः ॥४०

દેવમનુષ્યાદિકને અનુરૂપ સ્વીકારેલ સ્વભાવરૂપ પ્રકૃતિનો ત્યાગ કરો છો. અને પછી સમસ્ત મહા ઐશ્વર્યોથી સંપન્ન અચિન્ત્ય મહિમાવાળા થઈ, અપહતપાપ્મત્વાદિ આઠ ગુણોથી યુક્ત સ્વયંપ્રકાશ એવા સ્વસ્વરૂપને વિષે વિરાજો છો.^{૩૯} (ભગવાનને વિષે ભક્તિવાળા છતાં સવાસનિક સકામપુરુષો યોગભ્રષ્ટ થવાથી બે પ્રકારના દુઃખને પામે છે, એ બાબતનું વર્ણન કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે ભગવન્ ! તમારા ચરિત્રોના શ્રવણ કીર્તનાદિક ભક્તિમાં તત્પર થયેલા એવા પણ મુનિઓ, જો હૃદયમાં રહેલી વાસનાને નિર્મૂળ કરે નહિ તો એ સવાસનિક સકામભક્તોના હૃદયમાં આપ સમીપે જ રહેલા હોવા છતાં પણ પ્રાપ્ત કરવા અતિ કઠિન છે. અન્યત્ર આસક્તિના કારણે સમીપે રહેવા છતાં પણ દૂર રહેલાની પેઠે આપ જણાતા નથી. જેમ કંઠને વિષે મણી ધારણ કરેલો હોય, છતાં પણ જો એ મણિ વિસ્મૃતિને પામેલો હોય તો તે મણિ કંઠમાં સમીપે હોવા છતાં અપ્રાપ્તની સમાન જણાય છે. તેમ આપ સમીપે હૃદયમાં જ રહેવા છતાં સવાસનિક સકામીભક્તોને દૂર જણાવો છો. કેવળ એટલું જ નહિ પોતાના પ્રાણોને જ તૃપ્ત કરનારા, અર્થાત્ કામભોગને વિષે તૃપ્તિથી રહિત એવા જે સવાસનિક યોગીઓ છે, તેમને બે પ્રકારનું દુઃખ જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં એક તો સવાસનિક હોવાથી તમારું અક્ષર નામનું સ્થાન તેને પ્રાપ્ત થતું નથી, પણ યોગભ્રષ્ટ એવા તે યોગીઓ તમારી ભક્તિના પ્રતાપથી નરકની સમાન બહુ દુઃખથી ભરેલા સ્વર્ગ સ્થાનને પામે છે. અને એ સ્વર્ગ સ્થાનનું સુખ તમારા ધામના સુખની આગળ નરકની સમાન છે. માટે એ સ્વર્ગનું સુખ પણ એક દુઃખ જ છે. અને એ સ્વર્ગને વિષે નહિ નિવૃત્તિને પામેલા મૃત્યુ થકી ભય પ્રાપ્ત થાય છે. માટે કાળનો ભય એ બીજું દુઃખ છે. આ પ્રમાણે સવાસનિક, સકામી ભક્તોને બે પ્રકારનું દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે.^{૩૯} (હવે નિર્વાસનિક એવા જે નિષ્કામી ભક્તો છે, એ આત્યંતિક સુખને પામે છે. એ વિષયનું વર્ણન કરતાં શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે.) હે ભગવન્ ! દિવ્ય જન્મ અને કર્મથી યુક્ત એવા તમારા સ્વરૂપ, સ્વભાવ,

द्युपतय एव ते न ययुरन्तमनन्ततया त्वमपि यदन्तराण्डनिचया ननु सावरणाः ।
ख इव रजांसिवाप्ति वयसा सह यच्छ्रुतयस्त्वयि हि फलन्त्यतन्निरसनेन भवन्निधनाः ॥४१

ગુણ, અને વિભૂતિને યથાર્થ જાણનારા અને નિષ્કામી એવા જે એકાંતિક જ્ઞાની ભક્તો છે, એ કર્મફળપ્રદાતા એવા તમારી પ્રેરણાથી ફળ આપવા સજ્જ થયેલાં શુભ અને અશુભ કર્મના ફળરૂપ સુખદુઃખના સંબન્ધનું અનુસંધાન રાખતા નથી. અર્થાત્ આત્મા પરમાત્માના યથાર્થ જ્ઞાનથી સુખ અને દુઃખને ગણકારતા નથી, તો પછી દેહધારી પુરુષોનાં સ્તુતિ અને નિંદાનાં વાક્યોને ન ગણકારે એમાં કહેવું જ શું ? ન જ ગણકારે. અને વળી દરેક યુગમાં સચ્છાસ્ત્રોની અંદર કહેલા સત્ય-શૌચાદિ ગુણોની સાથે વર્તતી એવી જે કથાઓ, તેઓની પરંપરાએ પ્રતિદિન સાધુપુરુષો થકી મુમુક્ષુ પુરુષોએ કર્ણ ઈન્દ્રિયો દ્વારા ચિત્તને વિષે ધારણ કરેલા એવા તમો જ, એ એકાંતિક ભક્તોના દેહને અંતે મોક્ષના પરમ ગતિરૂપ છો. અર્થાત્ એ એકાંતિક ભક્તોના હૃદયમાં રહેલાં સર્વે અમંગળોને દૂર કરીને તેઓને આપ આત્યંતિક સુખ આપો છો.^{૪૦} (ભગવાનના ગુણ વિભૂત્યાદિક તો અનન્ત હોવાથી સમગ્રપણે એ ગુણવિભૂત્યાદિકનું વર્ણન કરવું એ અતિ કઠિન છે. તેથી હવે શ્રુતિઓ પરમાત્માની સ્તુતિનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.) હે અપરિમિત-ગુણગણ ! તમારાં સ્વરૂપો અને ગુણ વિભૂત્યાદિક અનંત હોવાથી સ્વર્ગાદિક લોકોના અધિપતિઓ જે ઈન્દ્ર, બ્રહ્માદિક દેવો પણ તમારા સ્વરૂપ સ્વભાવાદિકના પારને પામતા નથી, અક્ષરપુરુષાદિ કરોડે કરોડ મુક્તો પણ તમારા સ્વરૂપ સ્વભાવાદિકના પારને પામતા નથી. બહુ શું કહેવું ? સર્વે દેવો તથા મુક્તોના અધિપતિ તમો પણ તમારા સ્વરૂપ સ્વભાવાદિકના પારને પામતા નથી. કારણ કે તમારા સ્વરૂપ સ્વભાવાદિક અપરિચ્છિન્ન છે. જેમ આકાશને વિષે કાળ સહિત અનેક પરમાણુઓ ઊડતાં ફરે છે. તેમ આઠ આઠ આવરણો સહિત અનેક બ્રહ્માંડો આપના એક રંવાડાંના છિદ્રને વિષે ઊડતાં ફરે છે. હે પ્રભુ ! જે કારણથી તમો આવા મહિમાવાળા છો, એ જ કારણથી અમો શ્રુતિઓ (અતન્નિરસનેન) અતત્ ક્ષર અક્ષર શબ્દથી કહેવા યોગ્ય બદ્ધમુક્ત ક્ષેત્રજ્ઞ જીવોના ઉત્કૃષ્ટપણાનો નિષેધ કરીને (તમારી અપેક્ષાએ બદ્ધમુક્ત સર્વે જીવો ઉત્કૃષ્ટ નથી.) તમારે વિષે પ્રવેશ પામી કરી સફળ થઈએ છીએ. (શબ્દવૃત્તિથી કે તાત્પર્યવૃત્તિથી બદ્ધમુક્ત જીવોની સાથે સાદૃશ્યપણાનો નિષેધ કરી, એ સર્વથી વિલક્ષણ તમારા સ્વરૂપનું નિરૂપણ

શ્રીભગવાનુવાચ

इत्येतद् ब्रह्मणः पुत्रा आश्रुत्यात्मानुशासनम् । सन्नदनमथानर्चुः सिद्धा ज्ञात्वाऽऽत्मनो गतिम् ४२
इत्यशेषसमाम्नायपुराणोपनिषद्रसः । समुद्धृतः पूर्वजातैर्व्योमयानैर्महात्मभिः ॥४३
त्वं चैतद् ब्रह्मदायाद् श्रद्धयाऽऽत्मानुशासनम् । धारयंश्चर गां कामं कामानां भर्जनं नृणाम् ४४

શ્રીશુક ઉવાચ

एवं स ऋषिणाऽऽदिष्टं गृहीत्वा श्रद्धयाऽऽत्मवान् । पूर्णःश्रुतधरो राजन्नाह वीरव्रतो मुनिः ४५

નારદ ઉવાચ

नमस्तस्मै भगवते कृष्णायामलकीर्तये । यो धत्ते सर्वभूतानामभवायोशतीः कलाः ॥४६
इत्याद्यमृषिमानम्य तच्छिष्यांश्च महात्मनः । ततोऽगादाश्रमं साक्षात् पितुर्द्वैपायनस्य मे ॥४७

કરીને કૃતાર્થ થઈએ છીએ.) પણ સમગ્રપણે તમારા સ્વરૂપ સ્વભાવાદિકનું વર્ણન કરવા માટે અમો સમર્થ નથી, આવો ભાવ છે.^{૪૧} નારાયણ ભગવાન કહે છે હે નારદ ! આ પ્રમાણે પરમાત્માના માહાત્મ્યને બતાવનાર ઉપદેશરૂપી આ ઉત્તરને સાંભળી, પરમાત્માનું યથાર્થ માહાત્મ્ય જાણી, બ્રહ્માના માનસપુત્રો જે સનકાદિકો પોતે સિદ્ધ હોવા છતાં વક્તા એવા સનન્દનની પૂજા કરી.^{૪૨} હે દેવર્ષિ ! આ પ્રમાણે સૃષ્ટિના પ્રારંભમાં સર્વથી પહેલાં ઉત્પન્ન થયેલા, યોગશક્તિથી આકાશમાર્ગે વિચરણ કરનારા એવા બુદ્ધિમાન સનકાદિકોએ પ્રશ્નોત્તરદ્વારા મંથન કરીને માખણરૂપે સમગ્રવેદો, પુરાણો અને ઉપનિષદોનો સાર બહાર કાઢેલો છે.^{૪૩} બ્રહ્માના માનસપુત્ર એવા હે નારદ ! તમો પણ મનુષ્યોની સમગ્ર વાસનાઓને બાળીને ભસ્મ કરી નાખનાર આ પરમાત્માના સ્તવનરૂપ બ્રહ્મવિદ્યાને શ્રદ્ધાથી હૃદયમાં ધારણ કરીને ઈચ્છાનુસાર પૃથ્વી ઉપર વિચરણ કરો.^{૪૪} શુકદેવજી કહે છે હે પરીક્ષિત ! મહાન સંયમી, જેવું સાંભળેલું હોય તેવું જ તરત ધારણ કરી લેનાર, નૈષ્ઠિકબ્રહ્મચારી અને પૂર્ણ એવા નારદજી, આ પ્રમાણે બદરિકાશ્રમવાસી નારાયણ ભગવાને આપેલા ઉપદેશને શ્રદ્ધા વડે ગ્રહણ કરીને, ગુરુ એવા નારાયણ ભગવાનને આગળ કહેવાશે એ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.^{૪૫} નારદ કહે છે હે પ્રભુ ! તમો સર્વને સુખ કરનારા છો, સમગ્ર ઐશ્વર્યથી સંપન્ન છો. તમારી મૂર્તિ કર્માધીનથી રહિત પરમ પવિત્ર છે. જે તમો સમગ્ર પ્રાણીઓના મોક્ષને માટે નિર્મળ વિદ્યાઓને ધારણ કરનારા છો. આવા તમોને હું નમસ્કાર કરું છું.^{૪૬} હે રાજન ! આ પ્રમાણે સર્વના આદિ એવા નારાયણ ભગવાનને નમસ્કાર કરી, સભામાં બિરાજેલા સર્વે ઋષિઓને પણ નમસ્કાર કરી મહામનવાળા નારદજી ત્યાંથી

सभाजितो भगवता कृतासनपरिग्रहः । तस्मै तद् वर्णयामास नारायणमुखाच्छ्रुतम् ॥४८
इत्येतद् वर्णितं राजन्! यन्नः प्रश्नः कृतस्त्वया । यथा ब्रह्मण्यनिर्देश्ये निर्गुणेऽपि मनश्चरेत् ४९

યોઽસ્યોત્પેક્ષકાદિમધ્યનિધને યોઽવ્યક્તજીવેશ્વરો ।

યઃ સૃષ્ટેદમનુપ્રવિશ્ય ઋષિણા ચક્રે પુરઃશાસ્તિ તાઃ ॥

યં સંપદ્ય જહાત્યજામનુશયી સુમઃ કુલાયં યથા ।

તં કૈવલ્યનિરસ્તયોનિમભયં ધ્યાયેદજસ્રં હરિમ્ ॥૫૦॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

नारदनारायणसंवादे वेदस्तुतिर्नाम सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥८७॥

મારા પિતા એવા સાક્ષાત્ વ્યાસજીના આશ્રમમાં પધાર્યા.^{૪૭} ભગવાન વ્યાસજીએ નારદજીનો યથાયોગ્ય સત્કાર કર્યો, નારદજીએ આસનનો સ્વીકાર કર્યો. અને ત્યારપછી મહાત્મા નારદજીએ નારાયણ ભગવાનના મુખથી જે સાંભળેલું હતું, એ સર્વે મારા પિતા વ્યાસજીને સંભળાવ્યું.^{૪૮} હે પરીક્ષિત ! મનવાણીથી અગોચર, સર્વવ્યાપક અને નિર્ગુણ એવા પરમાત્માના સ્વરૂપને વિષે જે રીતે મન પ્રવેશી શકે છે, એ સર્વે મેં તમારી આગળ વર્ણન કર્યું. કે જે તમોએ મને પૂર્વે પ્રશ્ન કરેલો હતો.^{૪૯} જે ભગવાન આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયના નિમિત્તે સંકલ્પ કર્તા છે. (અર્થાત્ સંકલ્પ કર્તા હોવાથી પરમાત્મા જ આ જગતના નિમિત્ત કારણ છે.) જે ભગવાન કારણ અવસ્થાએ રહેલાં પ્રકૃતિપુરુષની અંદર પ્રવેશીને તેના નિયંત્રણ કરે છે. તેથી એ પરમાત્મા જ ઉપાદાન કારણ છે. જે ભગવાન મહત્વથી આરંભીને પૃથ્વી પર્યંતના સમષ્ટિ તત્ત્વોને સર્જી, જીવદ્વારા તેની અંદર અનુપ્રવેશીને સમગ્ર શરીરો નિર્માણ કરેલાં છે. અને ત્યાર પછી એ જ પરમાત્મા એ શરીરોનું નિયંત્રણ કરે છે, અને વળી જેમ માળાને વિષે થોડો સમય સૂતેલું પક્ષી પણ સમય પ્રાપ્ત થતાં માળાનો ત્યાગ કરીને ઊડી જાય છે, તેમ કર્મવશ અજ્ઞાની જીવ જે પરમાત્માને પામી કરી પ્રકૃતિસંબન્ધનો ત્યાગ કરે છે. (અર્થાત્ મુક્તિ દશાને પામે છે.) અને જે પરમાત્મા સંસારી જીવોને મોક્ષનું પ્રદાન કરીને મનુષ્યાદિક યોનિઓના દુઃખને દૂર કરનારા છે. જે પરમાત્મા નિર્ભય છે, અને શરણે આવેલાઓની પીડાને હરનારા છે. આવા પરમાત્માનું નિરંતર ધ્યાન કરવું જોઈએ.^{૫૦}

इति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशमस्कंधनो सप्ताशीतिमो अध्याय संपूर्णः

અથ અષ્ટાશીતિતમોઽધ્યાયઃ (૮૮)

॥ રાજોવાચ ॥

દેવાસુરમનુષ્યેષુ યે ભજંત્યશિવં શિવમ્ । પ્રાયસ્તે ધનિનો ભોજા ન તુ લક્ષ્મ્યાઃ પતિં હરિમ્ ॥૧
 એતદ્ વેદિતુમિચ્છમઃ સંદેહોઽત્ર મહાન્ હિ નઃ । વિરુદ્ધશીલયોઃ પ્રભ્વોવિરુદ્ધા ભજતાં ગતિઃ ૨
 શ્રીશુક ઉવાચ

શિવઃ શક્તિયુતઃ શશ્વત્ ત્રિલિङ્ગો ગુણસંવૃતઃ । વૈકારિકસ્તૈજસશ્ચ તામસશ્ચેત્યહં ત્રિધા ॥૩
 તતો વિકારા અભવન્ ષોડશામીષુ કચ્છન । ઉપધાવન્ વિભૂતીનાં સર્વાસામશ્નુતે ગતિમ્ ॥૪
 હરિર્હિ નિર્ગુણઃ સાક્ષાત્ પુરુષઃ પ્રકૃતેઃ પરઃ । સ સર્વદૃગુપદ્રષ્ટા તં ભજન્ નિર્ગુણો ભવેત્ ॥૫

અધ્યાય ૮૮

વિષ્ણુના ભક્તને મોક્ષ પ્રાપ્તિનું વાર્ણન તથા બીજા દેવોના
 ભક્તને ઐશ્વર્ય પ્રાપ્તિનું વાર્ણન.

પરીક્ષિત રાજા પૂછે છે હે મુને ! દેવ અસુર અને મનુષ્યોમાં જે લોકો શિવ કે જેમણે ભોગસુખનો તિરસ્કાર કરેલ છે તેમને ભજે છે; તેઓ ઘણું કરીને ધનવાન અને ભોગ ભોગવનારા થાય છે. અને જેઓ વિષ્ણુ કે જે લક્ષ્મીના પતિ છે તેમને ભજે છે તેઓ ધનવાન તથા ભોગ ભોગવનારા થતા નથી. આ વિષયનું કારણ જાણવાને ઈચ્છીએ છીએ. શિવ અને વિષ્ણુ કે જેઓ નિર્ધનપણા અને ધનવાનપણાને લીધે વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળા છે તેઓને ભજનારાઓની સ્થિતિ વિરુદ્ધ થાય છે. એટલે શિવને ભજનારા ધનવાન થાય છે, એ વિષયમાં અમને મોટો સંદેહ છે.^{૧-૨}

શુકદેવજી કહે છે પાર્વતી નામની શક્તિથી યુક્ત શિવ સર્વદા સાત્વિક, રાજસ અને તામસ આ ત્રણ પ્રકારના અહંકારથી યુક્ત છે. તેમાં શિવને વિષે તમોગુણ પ્રધાન છે. એ ત્રણપ્રકારના અહંકાર થકી અગિયાર ઈન્દ્રિયો અને તન્માત્રાઓ સહિત પાંચભૂતો, આ સોળ વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે. આ વિકારોના અધિ દેવતાઓને ભજનારો પુરુષ એ અધિદેવતા દ્વારા પ્રાપ્ત થવાને શક્ય તમામ ઐશ્વર્યને પામે છે.^{૩-૪} સર્વના કારણપણે પ્રસિદ્ધ વિષ્ણુ તો નિર્ગુણ છે. અર્થાત્ સત્વાદિમિશ્ર પ્રાકૃત ગુણોથી રહિત સદા શુદ્ધ સત્વમય છે તેથી નિર્ગુણ છે, અને જ્ઞાન ઐશ્વર્યાદિ છ ભગોથી યુક્ત છે. પરા પ્રકૃતિ અને અપરા નામની પ્રકૃતિથી વિલક્ષણ છે, સર્વજ્ઞ છે, માટે વિષ્ણુને ભજનારા પુરુષો નિર્ગુણ થાય છે, અર્થાત્

નિર્વૃત્તેષ્વશ્વમેધેષુ રાજા યુષ્મત્પિતામહઃ । શૃણ્વન્ ભગવતો ધર્માનપૃચ્છદિદમચ્યુતમ્ ॥૬
 સ આહ ભગવાંસ્તસ્મૈ પ્રીતઃ શુશ્રૂષ્વે પ્રભુઃ । નૃણાં નિઃશ્રેયસાર્થાય યોઽવતીર્ણો યદોઃ કુલે ॥૭

શ્રીભગવાનુવાચ

યસ્યાહમનુગૃહ્ણામિ હરિષ્યે તદ્ધનં શનૈઃ । તતોઽધનં ત્યજન્ત્યસ્ય સ્વજના દુઃખદુઃખિતમ્ ॥૮
 સ યદા વિતથોદ્યોગો નિર્વિણ્ણઃ સ્યાદ્ ધનેહયા । મત્પરૈઃ કૃતમૈત્રસ્ય કરિષ્યે મદનુગ્રહમ્ ॥૯
 તદ્ બ્રહ્મ પરમં સૂક્ષ્મં ચિન્માત્રં સદનન્તકમ્ । અતો માં સુદુરારાધ્યં હિત્વાન્યાન્ ભજતે જનઃ ॥૧૦
 તતસ્ત આશુતોષેભ્યો લબ્ધરાજ્યશ્રિયોદ્ધતાઃ । મત્તાઃ પ્રમત્તા વરદાન્ વિસ્મરન્ત્યવજાનતે ॥૧૧

શ્રીશુક ઉવાચ

શાપપ્રસાદયોરીશા બ્રહ્મવિષ્ણુશિવાદયઃ । સદ્યઃશાપપ્રસાદોઽદ્ભુ શિવો બ્રહ્મા ન ચાચ્યુતઃ ॥૧૨

પ્રાકૃત ગુણોના સંબંધથી રહિત થઈને મુક્ત દેશાને પામે છે.^૫ તમારા દાદા યુધિષ્ઠિર રાજાએ પોતાના અશ્વમેધ યજ્ઞો પૂરા થયા પછી ભગવાન પાસેથી ધર્મ સંબંધી વિષયોનું શ્રવણ કરતાં ભગવાનને આ વાત પૂછી હતી.^૬ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મનુષ્યોનું કલ્યાણ કરવા સારું યદુકુળમાં અવતર્યા હતા, તે શ્રીકૃષ્ણે શ્રવણ કરવાની ઈચ્છા રાખનાર યુધિષ્ઠિર રાજાને પ્રસન્ન થઈને આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો.^૭

ભગવાન કહે છે જે મારો ભક્ત વિષયોને છોડી દેવાની ઈચ્છા કરતો હોય તોપણ વાસનાની પ્રબળતાથી છોડી શકતો ન હોય અને ભોગવતાં મુંઝાતો હોય, તેના ઉપર અનુગ્રહ કરવા સારું હું ધીરે ધીરે તેના ધનને હરી લઉં છું. પછી તે નિર્ધન અને બહુ જ દુઃખી જેવો જણાતાં તેના સંબંધીઓ તેને છોડી દે છે.^૮ એ ભક્ત પાછો બંધુઓના અનુગ્રહથી ધન મેળવવાના ઉદ્યોગ કરે, પણ મારા અનુગ્રહથી જ્યારે તેના ઉદ્યોગ વ્યર્થ જાય અને તેમ થતાં જ્યારે પ્રબળ વૈરાગ્ય થાય ત્યારે તે ભક્ત મારા બીજા ભક્તોની સાથે મિત્રતા કરે એટલે પછી તેના ઉપર હું પરમ અનુગ્રહ કરું છું.^૯ મારો પરમ અનુગ્રહ એજ હોય છે કે ચૈતન્યમાત્ર, સત્ય, અનંત અને સૂક્ષ્મ એવું મારું પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ તેમને હું આપું છું. આ પ્રમાણે જે મારી આરાધના કરવી બહુ જ કઠણ છે, તેથી મને છોડીને લોકો બીજા દેવતાઓને ભજે છે.^{૧૦} પછી બીજા દેવતાઓ કે જેઓ તરત પ્રસન્ન થાય એવા છે, તેઓની પાસેથી રાજ્ય લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થતાં ઉદ્ધત અને મદોન્મત્ત થયેલા તે લોકો પ્રમાદમાં પડીને પોતાને વરદાન દેનારાઓને ભૂલી જાય છે એટલું જ નહીં પણ તેઓનું અપમાન કરે છે.^{૧૧}

શુકદેવજી કહે છે હે પરીક્ષિત રાજા ! બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ એ ત્રણેદેવ

અત્ર ચોદાહરન્તીમમિતિહાસં પુરાતનમ્ । વૃકાસુરાય ગિરિશો વરં દત્ત્વાઽઽપ સદ્ગૃહમ્ ॥૧૩
વૃકો નામાસુરઃ પુત્રઃ શકુનેઃ પથિ નારદમ્ । દૃષ્ટ્વાઽઽશુતોષં પપ્રચ્છ દેવેષુ ત્રિષુ દુર્મતિઃ ॥૧૪
સ આહ દેવં ગિરિશમુપાધાવાશુ સિદ્ધ્યસિ । યોઽલ્પાભ્યાં ગુણદોષાભ્યામાશુ તુષ્યતિ કુષ્યતિ ॥૧૫
દશાસ્યબાણયોસ્તુષ્ટઃ સ્તુવતોર્વન્દિનોરિવ । એશ્વર્યમતુલં દત્ત્વા તત આપ સુસદ્ગૃહમ્ ॥૧૬
ઇત્યાદિષ્ટસ્તમસુર ઉપાધાવત્ સ્વગાત્રતઃ । કેદાર આત્મક્રવ્યેણ જુહ્વાનોઽગ્નિમુર્ખં હરમ્ ॥૧૭
દેવોપલબ્ધિમપ્રાપ્ય નિર્વેદાત્ સમમેઽહ્નિ । શિરોઽવૃશ્ચત્ સ્વધિતિના તત્તીર્થં કિલત્રમૂર્ધજમ્ ॥૧૮

તદા મહાકારુણિકઃ સ ધૂર્જટિર્યથા વયં ચાગ્નિરિવોત્થિતોઽનલાત્ ।

નિગૃહ્ય દોમ્યાં ભુજયોર્ન્યવારયત્ તત્સ્પર્શનાદ્ ભૂય ઉપસ્કૃતાકૃતિઃ ॥૧૯॥

તમાહ ચાઙ્ગાલમલં વૃણીષ્વ મે યથાભિકામં વિતરામિ તે વરમ્ ।

પ્રીયેય તોયેન નૃણાં પ્રપદ્યતામહો ત્વયાઽઽત્મા ભૃશમર્દ્યતે વૃથા ॥૨૦॥

શાપ તથા અનુગ્રહ કરવામાં સમર્થ છે. તેઓમાં શિવ અને બ્રહ્મા એ બે દેવ પ્રસન્ન પણ તરત થાય છે અને શાપ પણ તરત આપે છે, અને વિષ્ણુ તો તરત પ્રસન્ન પણ થતા નથી અને તરત શાપ પણ આપતા નથી.^{૧૨} સદાશિવ વૃકાસુરને વરદાન આપીને પોતે સંકટ પામ્યા હતા, એ જૂનો ઈતિહાસ આ વિષયમાં ઉદાહરણ રૂપે કહ્યું છે.^{૧૩} શકુનિના દીકરા દુર્બુદ્ધિવાળા વૃકાસુરે માર્ગમાં નારદજીને જોઈને તેમને પૂછ્યું કે ત્રણ દેવમાં તરત પ્રસન્ન થાય એવા કયા દેવ છે ?^{૧૪} નારદજીએ કહ્યું કે “તું સદાશિવને શરણે જા કે જે સદાશિવ થોડા ગુણથી તરત પ્રસન્ન થાય છે અને થોડા દોષથી તરત રીસ કરે છે, આમ કરીશ તો તને તરત સિદ્ધિ મળશે.”^{૧૫} રાવણ અને બાણાસુર સદાશિવની બંદિજનની પેઠે સ્તુતિ કરતા હતા, તેમના પર પ્રસન્ન થઈને સદાશિવે ભારે ઐશ્વર્ય આપ્યું હતું, પણ તેમાંથી પોતાને જ ભારે સંકટ પ્રાપ્ત થયું હતું.^{૧૬} આ પ્રમાણે નારદજીના કહેતાં તે વૃકાસુર કેદારક્ષેત્રમાં સદાશિવ ઉપર તપ કરવા લાગ્યો. મહાદેવને પ્રસન્ન કરવા સારુ પોતાના શરીરમાંથી માંસ કાપી કાપીને અગ્નિમાં હોમવા લાગ્યો.^{૧૭} આમ કરતાં સાત દિવસ થયા તો પણ મહાદેવ દર્શન નહિ દેતાં વૃકાસુરે કાયર થઈને પોતાનું માથું પોતાના હથિયારથી કાપી નાખવા માંડ્યું.^{૧૮} તે સમયમાં મહા દયાળુ સદાશિવે અગ્નિમાંથી દેહધારી અગ્નિની પેઠે નીકળીને, વૃકાસુરને પોતાના હાથથી તેના બે હાથ પકડીને વાર્યો. મહાદેવનો સ્પર્શ થતાં વૃકાસુરનો દેહ પાછો સાજો થઈ ગયો.^{૧૯} મહાદેવે તે વૃકાસુરને કહ્યું કે “હે ભક્ત ! વરદાન માગ, જે તને જોઈતું હોય તે આપીશ. અહો !!! હું મારા શરણાગતો ઉપર જળના અભિષેકથી પણ પ્રસન્ન

દેવં સ વત્રે પાપીયાન્ વરં ભૂતભયાવહમ્ । યસ્ય યસ્ય કરં શીર્ષિણ ધાસ્યે સ પ્રિયતામિતિ ॥૨૧
તચ્છૃત્વા ભગવાન્ રુદ્રો દુર્મના ઇવ ભારત ! । ઓમિતિ પ્રહસંસ્તસ્મૈ દદેઽહેરમૃતં યથા ॥૨૨
ઇત્યુક્તઃ સોઽસુરો નૂનં ગૌરીહરણલાલસઃ । સ તદ્વરપરીક્ષાર્થં શમ્ભોર્મૂર્દ્ધિન કિલાસુરઃ ।

સ્વહસ્તં ધાતુમારેભે સોઽભિષ્યત્ સ્વકૃતાચ્છિવઃ ॥૨૩

તેનોપસૃષ્ટઃ સંત્રસ્તઃ પરાધાવન્ સવેપથુઃ । યાવદન્તં દિવો ભૂમેઃ કાષ્ઠાનામુદગાદુદક્ ॥૨૪
અજાનન્તઃ પ્રતિવિદિધિં તૂષ્ણીમાસન્ સુરેશ્વરાઃ । તતો વૈકુળ્ઠમગમદ્ ભાસ્વરં તમસઃ પરમ્ ॥૨૫
યત્ર નારાયણઃ સાક્ષાઞ્ચાસિનાં પરમા ગતિઃ । શાન્તાનાં ન્યસ્તદ્વડાનાં યતો નાવર્તતે ગતઃ ૨૬
તં તથાવ્યસનં દૃષ્ટ્વા ભગવાન્ વૃજિનાર્દનઃ । દૂરાત્ પ્રત્યુદિયાદ્ ભૂત્વા વટુકો યોગમાયયા ॥૨૭
મેખલાજિનદ્વડાક્ષૈસ્તેજસાગ્નિરિવ જ્વલન્ । અભિવાદયામાસ ચ તં કુશપાણિર્વિનીતવત્ ॥૨૮

શ્રીભગવાનુવાચ

શાકુનેય ભવાન્ વ્યક્તં શ્રાન્તઃ કિં દૂરમાગતઃ । ક્ષણં વિશ્રમ્યતાં પુંસ આત્માયં સર્વકામધૃક્ ॥૨૯

થાઉં છું, માટે તારા દેહને તું વૃથા પીડા કરે છે.”^{૨૦} મહાપાપી વૃકાસુરે સદાશિવ પાસેથી લોકોને ત્રાસ આપે એવું વરદાન માગ્યું કે “હું જેની ઉપર હાથ મૂકું તે મરી જવો જોઈએ.”^{૨૧} હે રાજા ! આ વચન સાંભળી જાણે ઉદાસ થયેલા હોય એવા શંકરે, સર્પને જેમ દૂધ આપે તેમ હસીને તે દૈત્યને “તથાસ્તુ” એમ બોલીને તેવું વરદાન આપ્યું.^{૨૨} આવું વરદાન પામીને તે દૈત્યને પાર્વતીનું હરણ કરવાની ઈચ્છા થઈ. પછી તે વરદાનની પરીક્ષા લેવા સારુ તે દૈત્યે મહાદેવને માથે જ પોતાનો હાથ મૂકવાની ઈચ્છા કરી. મહાદેવ પોતાના આપેલા વરદાનથી પોતે ભય પામ્યા. દૈત્ય શિવની પછવાડે દોડતાં ત્રાસ પામેલા મહાદેવ પૃથ્વીના અંત સુધી ભાગ્યા અને દિશાઓમાં ઉત્તરાદિકોર પણ ગયા.^{૨૩-૨૪} કોઈ ઉપાય નહીં જાણવામાં આવતાં સર્વે મોટા દેવતાઓ યુપ થઈ રહ્યા. પછી અંધકારથી પર, સુપ્રકાશિત, શાંત, સર્વને અભય આપનારા નારાયણ જ્યાં રહ્યા છે એવા શ્વેતદ્વીપમાં ગયા કે ત્યાં ગયેલાને પાછો ભવનો ફેરો હોતો નથી.^{૨૫-૨૬} મહાદેવનું એ દુઃખ જોઈ, કષ્ટને દૂર કરનાર ભગવાન પોતાની યોગમાયાથી બટુક થઈને દૂરથી તે દૈત્યની સામે આવ્યા.^{૨૭} મેખળા, મૃગયર્મ, દંડ અને માળાને ધરનાર, તેજથી અગ્નિની પેઠે પ્રકાશતા અને જેના હાથમાં દર્ભ હતા એવા એ બટુકે નમ્રતાથી દૈત્યનું અભિવાદન કરી આ પ્રમાણે કહ્યું.^{૨૮}

ભગવાન કહે છે હે શકુનિના પુત્ર ! તમે અવશ્ય થાકી રહેલા જણાઓ છો. આટલા દૂર પ્રદેશમાં શા માટે આવ્યા છો ? થોડીવાર વિસામો લો, કેમકે આ દેહ

યદિ નઃ શ્રવણાયાલં યુષ્મદ્વ્યવસિતં વિભો! । ધ્વજયાતાં પ્રાયસઃ પુષ્પિર્ધૃતૈઃ સ્વાર્થાન્ સમીહતે ૩૦

શ્રીશુક ઉવાચ

એવં ભગવતા પૃષ્ઠો વચસામૃતવર્ષિણા । ગતક્લમોઽબ્રવીત્ તસ્મૈ યથાપૂર્વમનુષ્ઠિતમ્ ॥૩૧

શ્રીભગવાનુવાચ

એવં ચેત્તર્હિ તદ્વાક્યં ન વયં શ્રદ્ધધીમહિ । યો દક્ષશાપાત્ પૈશાચ્યં પ્રાપ્તઃ પ્રેતપિશાચરાટ્ ॥૩૨

યદિ વસ્ત્રત્ર વિશ્રમ્ભો દાનવેન્દ્ર ! જગદ્ગુરૌ । તર્હ્યાઙ્ગાશુ સ્વશિરસિ હસ્તં ન્યસ્ય પ્રતીયતામ્ ॥૩૩

યદ્યસત્યં વચઃ શમ્ભોઃ કથંચિદ્ દાનવર્ષભ ! । તદૈનં જહ્યાસદ્વાચં ન યદ્વક્તાનૃતં પુનઃ ॥૩૪

ઇત્યં ભગવતશ્ચિત્રૈર્વચોભિઃ સ સુપેશલૈઃ । ભિન્નધીર્વિસ્મૃતઃ શીર્ષિર્ણિ સ્વહસ્તં કુમતિર્વ્યધાત્ ॥૩૫

અથાપતદ્ ભિન્નશિરા વજ્રાહત ઇવ ક્ષણાત્ । જયશબ્દો નમઃ શબ્દઃ સાધુશબ્દોઽભવદ્દિવિ ॥૩૬

મુમુચુઃ પુષ્પવર્ષાણિ હતે પાપે વૃકાસુરે । દેવર્ષિપિતૃગન્ધર્વા મોચિતઃ સઙ્કટાચ્છિવઃ ॥૩૭

મુક્તં ગિરિશમભ્યાહ ભગવાન્ પુરુષોત્તમઃ । અહો દેવ મહાદેવ પાપોઽયં સ્વેન પાપ્મના ॥૩૮

સર્વ મનોરથોને આપનાર છે માટે તેને બહુ પરિશ્રમ નહીં દેવો જોઈએ. ^{૨૯} હે સમર્થ ! તમારું ધારેલું અમને સાંભળવા યોગ્ય હોય તો તે કહો. કેમકે બીજાઓની સંમતિ અને સહાયતા લેવાથી પુરુષના સ્વાર્થ સિદ્ધ થાય છે. ^{૩૦}

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! આ પ્રમાણે જાણે અમૃત વરસતું હોય એવાં વચનથી ભગવાને પૂછતાં જેનો પરિશ્રમ મટી ગયો છે, એવા વૃકાસુરે પોતે પ્રથમ કરેલી સર્વે વાત કહી દેખાડી. ^{૩૧}

ભગવાન કહે છે જો એમ હોય તો અમે મહાદેવના વચનને સાચું માનતા નથી; કેમકે મહાદેવ તો દક્ષના શાપને લીધે પિશાચપણું પામેલ છે અને પ્રેત તથા પિશાચોનો રાજા છે. ^{૩૨} હે દાનવોના ઈંદ્ર ! એ જગતના ગુરુ કહેવાતા મહાદેવ ઉપર તમને વિશ્વાસ હોય તો તમે પોતાના માથા ઉપર હાથ મૂકીને વચનની પરીક્ષા કરો. ^{૩૩} હે દાનવોમાં ઉત્તમ ! જો કોઈ રીતે પણ મહાદેવનું વચન ખોટું જણાય તો એ ખોટું બોલનારને મારી નાખજો કે જેથી ફરીવાર ખોટું ન બોલે. ^{૩૪}

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે વિચિત્ર અને સુકોમળ ભગવાનનાં વચનોથી જેની બુદ્ધિ ફરી ગઈ, એવા દુર્બુદ્ધિ વૃકાસુરે ભૂલ ખાઈને પોતાનો હાથ પોતાના માથા ઉપર મૂક્યો. ^{૩૫} મૂકતાં જ જાણે વજ્ર વાગ્યું હોય તેમ માથું ફાટી પડતાં તે દૈત્ય પડીને મરી ગયો. દેવતાઓ “જય જય, નમો નમઃ, સારું થયું સારું થયું” એમ કહેવા લાગ્યા. ^{૩૬} પાપી વૃકાસુર મરણ પામતાં દેવ, ઋષિ, પિતૃ અને ગંધર્વો પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. આવી રીતે ભગવાને સદાશિવને સંકટમાંથી

હતઃ કો નુ મહત્સ્વીશ જન્તુર્વૈ કૃતકિલ્બિષઃ । ક્ષેમી સ્યાત્ કિમુ વિશ્વેશે કૃતાગસ્કો જગદ્ગુરૌ ॥૩૯

ય એવમવ્યાકૃતશક્ત્યુદન્વતઃ પરસ્ય સાક્ષાત્ પરમાત્મનો હરેઃ ।

ગિરિત્રમોક્ષં કથયેચ્છૃણોતિ વા વિમુચ્યતે સંસૃતિભિસ્તથારિભિઃ ॥૪૦॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

रुद्रमोक्षणं नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥૮૮॥

અથ એકોનનવતિતમોઽધ્યાયઃ (૮૯)

॥ શ્રી શુક ઉવાચ ॥

સરસ્વત્યાસ્તટે રાજનૃષયઃ સત્રમાસત । વિતર્કઃ સમભૂત્તેષાં ત્રિષ્વધીશેષુ કો મહાન્ ॥૧
તસ્ય જિજ્ઞાસયા તે વૈ ભૃગું બ્રહ્મસુતં નૃપ ! । તજ્જ્ઞપ્ત્યૈ પ્રેષયામાસુઃ સોઽધ્યગાદ્ બ્રહ્મણઃ સભામ્ ॥૨
ન તસ્મૈ પ્રહ્વણં સ્તોત્રં ચક્રે સત્ત્વપરીક્ષયા । તસ્મૈ ચુક્રોધ ભગવાન્ પ્રજ્વલન્ સ્વેન તેજસા ॥૩

છોડાવ્યા. ^{૩૭} કષ્ટથી મૂકાએલા સદાશિવની પાસે આવીને ભગવાને કહ્યું કે “અહો !! હે મહાદેવ ! એ પાપી પોતાના પાપથી જ મરી ગયો. હે ઈશ્વર ! કોઈ જીવ બીજા મહાત્માઓનો અપરાધ કરે તો તેનું કલ્યાણ થાય નહીં, ત્યારે આપ કે જે જગતના ગુરુ અને ઈશ્વર છો તેના અપરાધ કરનારનું તો કેમ જ કલ્યાણ થાય. ! ^{૩૮-૩૯} આ પ્રમાણે વાણી કે મનથી ન પહોંચાય એવી શક્તિઓના સમુદ્રરૂપ અને માયાથી પર સાક્ષાત્ પરમાત્મા ભગવાને સદાશિવને કષ્ટથી છોડાવ્યાની કથાને જે પુરુષ કહે અથવા સાંભળે તે પુરુષ જન્મ મરણથી તથા શત્રુઓથી પણ છૂટે છે. ^{૪૦}

इति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो अठ्याशीमो अध्याय संपूर्ण.

અધ્યાય ૮૯

ત્રાણ દેવની પરીક્ષા કરીને વિષ્ણુની મહત્તા વર્ણવતા ભૃગુઋષિ, તથા મૃત બ્રાહ્મણના પુત્રને પાછા લાવી આપતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! સરસ્વતીને કાંઠે ઋષિઓ યજ્ઞ કરવા બેઠા હતા, તેઓને તર્ક ઉત્પન્ન થયો કે “ત્રણ દેવોમાં કોણ મોટો હશે ?” આ વાત જાણવાની ઈચ્છાથી તેનો નિશ્ચય કરવા સારુ તેઓએ બ્રહ્માના પુત્ર ભૃગુઋષિને મોકલ્યા. ભૃગુઋષિ બ્રહ્માની સભામાં ગયા. ^{૧-૨} બ્રહ્માની મહત્તાની પરીક્ષા કરવા

સ આત્મન્યુત્થિતં મન્યુમાત્મજાયાત્મના પ્રભુઃ । અશીશમદ્ યથા વહ્નિં સ્વયોન્યા વારિણાઽઽત્મભૂઃ ॥
તતઃ કૈલાસમગમત્ સ તં દેવો મહેશ્વરઃ । પરિરબ્ધું સમારેભે ઉત્થાય ભ્રાતરં મુદા ॥૫
નૈચ્છત્ત્વમસ્યુત્પથગ ઇતિ દેવશ્ચુકોપ હ । શૂલમુદ્યમ્ય તં હન્તુમારેભે તિગ્મલોચનઃ ॥૬
પતિત્વા પાદયોર્દેવી સાન્ત્વયામાસ તં ગિરા । અથો જગામ વૈકુણ્ઠં યત્ર દેવો જનાર્દનઃ ॥૭
શયાનં શ્રિય ઉત્સન્ને પદા વક્ષસ્યતાડયત્ । તત ઉત્થાય ભગવાન્ સહ લક્ષ્મ્યા સતાં ગતિઃ ॥૮
સ્વતલ્પાદવરુદ્ધાથ નનામ શિરસા મુનિમ્ । આહ તે સ્વાગતં બ્રહ્મન્ નિષીદાત્રાસને ક્ષણમ્ ।

અજાનતામાગતાન્ વઃ ક્ષન્તુમર્હથ નઃ પ્રભો ! ॥૧

અતીવ કોમલૌ તાત! ચરણૌ તે મહામુને! । ઇત્યુક્ત્વા વિપ્રચરણૌ મર્દયન્ સ્વેન પાણિના ॥૧૦
પુનીહિ સહલોકં માં લોકપાલાંશ્ચ મદ્ગતાન્ । પાદોદકેન ભવતસ્તીર્થાનાં તીર્થકારિણા ॥૧૧
અદ્યાહં ભગવલ્લક્ષ્મ્યા આસમેકાન્તભાજનમ્ । વત્સ્યત્યુરસિ મે ભૂતિર્ભવત્પાદહતાંહસઃ ॥૧૨

સારુ ભૃગુઋષિ બ્રહ્માને નમ્યા નહીં અને સ્તુતિ પણ કરી નહીં. પોતાના તેજથી પ્રકાશતા બ્રહ્માએ ભૃગુ ઉપર ક્રોધ કર્યો.^૩ પછી બ્રહ્માએ પોતાના મનમાં ઊઠેલા ક્રોધને “ભૃગુ મારો પુત્ર છે” એમ કરીને શમાવ્યો. અગ્નિને શાંત કરવામાં જેમ અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલું જળ કામ આવે તેમ બ્રહ્માનો ક્રોધ શાંત થવામાં ભૃગુનું પુત્રપણું કામ આવ્યું.^૪ પછી ઋષિ કૈલાસ પર્વતમાં ગયા. ત્યાં સદાશિવે પ્રેમથી ઊભા થઈને તે પોતાના ભાઈ ભૃગુને મળવાનો આરંભ કર્યો.^૫ “તું અવળે માર્ગે ચાલનાર છે” એમ કહીને ભૃગુએ સદાશિવને મળવાની ઈચ્છા ન કરી, તેથી સદાશિવને ક્રોધ ચડ્યો. ભયંકર નેત્રવાળા શંકરે ત્રિશૂળ ઉપાડીને ભૃગુને મારી નાખવાનો આરંભ કર્યો.^૬ પાર્વતીએ પગમાં પડીને વચનથી સદાશિવને શાંત કર્યા. પછી વૈકુંઠલોક કે જેમાં વિષ્ણુદેવ રહે છે ત્યાં ભૃગુઋષિ ગયા.^૭ લક્ષ્મીના ખોળામાં વિષ્ણુ સૂતા હતા ત્યાં તેમની છાતીમાં ભૃગુએ લાત મારી. સત્પુરુષોના શરણરૂપ ભગવાન, લક્ષ્મીજીની સાથે જાગી, પોતાના શયનમાંથી ઊતરીને, મસ્તકથી ભૃગુને પગે લાગ્યા. ભગવાને કહ્યું કે “હે મહારાજ ! તમે ભલે આવ્યા, થોડીવાર આ આસન પર બેસો, હે પ્રભુ ! તમારા પધારવાને અમો જાણતા ન હતા. તેથી અમારા ઉપર આપ ક્ષમા કરવાને યોગ્ય છો.^૮ હે બાપ ! હે મોટા મુનિ ! તમારા પગતો બહુ જ સુકોમળ છે તે મારી છાતીમાં લાગવાથી દુઃખતા હશે.” એમ કહી પોતાના હાથથી ઋષિના પગને ચાંપવા લાગ્યા.^{૧૦} વળી ભગવાન બોલ્યા કે “તીર્થોને પણ પવિત્રપણું આપનાર આપના ચરણ ધોવાના જળથી લોક સહિત મને તથા મારામાં રહેલા લોકપાળોને પવિત્ર કરો.^{૧૧} હે મહારાજ ! હું આજ લક્ષ્મીના અવિચળ

શ્રીશુક ઉવાચ

એવં બ્રુવાણે વૈકુણ્ઠે ભૃગુસ્તન્મન્દ્રયા ગિરા । નિર્વૃતસ્તર્પિતસ્તૂર્ણાં ભક્ત્યુત્કળ્ઠોઽશ્રુલોચનઃ ૧૩
પુનશ્ચ સત્રમાત્રજ્ય મુનીનાં બ્રહ્મવાદિનામ્ । સ્વાનુભૂતમશોષેણ રાજન્ ! ભૃગુર્વર્ણયત્ ॥૧૪
તન્નિશમ્યાથ મુનયો વિસ્મિતા મુક્તસંશયાઃ । ભૂયાંસં શ્રદ્ધુર્વિષ્ણું યતઃ શાન્તિર્ચતોઽભયમ્ ॥૧૫
ધર્મ સાક્ષાદ્ યતો જ્ઞાનં વૈરાગ્યં ચ તદન્વિતમ્ । ઐશ્વર્યં ષાષ્ઠ્યા યસ્માદ્ યશ્શાત્મમલાપહમ્ ૧૬
મુનીનાં ન્યસ્તદળ્ઠાનાં શાન્તાનાં સમચેતસામ્ । અકિચ્છનાનાં સાધૂનાં યમાહુઃ પરમાં ગતિમ્ ૧૭
સત્ત્વં યસ્ય પ્રિયા મૂર્તિર્બ્રાહ્મણાસ્તિષ્ટદેવતાઃ । ભજન્ત્યનાશિષઃ શાન્તા યં વા નિપુણબુદ્ધયઃ ૧૮
ત્રિવિધાકૃતયસ્તસ્ય રાક્ષસા અસુરાઃ સુરાઃ । ગુણિન્યા માયયા સૃષ્ટાઃ સત્ત્વં તત્તીર્થસાધનમ્ ૧૯

શ્રીશુક ઉવાચ

એવં સારસ્વતા વિપ્રા નૃણાં સંશયનુત્તયે । પુરુષસ્ય પદામ્બોજસેવયા તદ્ગતિં ગતાઃ ॥૨૦

સ્થાનકરૂપ થયો. તમારું ચરણ છાતીમાં વાગવાથી મારાં પાપ મટી ગયાં, તેથી હવે મારી છાતીમાં લક્ષ્મી અવિચળ રહેશે.”^{૧૨} વિષ્ણુ ભગવાન આ પ્રમાણે બોલતા હતા, ત્યારે ભૃગુઋષિ સુખ અને તૃપ્તિ પામીને યુપ રહ્યા. ભક્તિથી ઉત્કંઠા થવાને લીધે ભૃગુના નેત્રમાં આંસુ આવ્યાં.^{૧૩} હે રાજા ! ભૃગુઋષિએ બ્રહ્મવાદી મુનિઓના યજ્ઞમાં પાછા આવીને જે કાંઈ પોતાના જાણવામાં આવ્યું તે સર્વે કહી સંભળાવ્યું.^{૧૪} આ વાત સાંભળી વિસ્મય પામેલા મુનિઓએ સંશય છોડી દઈને વિષ્ણુને મોટા માન્યા કે જે વિષ્ણુમાં શાંતિ અને અભય છે.^{૧૫} ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, આઠ પ્રકારની સિદ્ધિઓ અને અંતઃકરણના મેલને મટાડનાર યશ જેમાં રહેલ છે, તે વિષ્ણુ સર્વોત્તમ છે એમ માન્યું.^{૧૬} સર્વને અભય આપનાર, શાંત, સમચિત્તવાળા અને અભિમાન રહિત સાધુ મુનિઓના જે શરણરૂપ કહેવાય છે તે વિષ્ણુને મોટા માન્યા.^{૧૭} શુદ્ધ સત્વગુણ જેના પ્રિય શરીરરૂપ છે, બ્રાહ્મણો જેના ઈષ્ટદેવ છે અને શાંત તથા નિપુણ બુદ્ધિવાળા નિષ્કામ લોકો જેને ભજે છે તે વિષ્ણુને મોટા માન્યા.^{૧૮} ભગવાનની ત્રિગુણાત્મક માયાથી સર્જાએલા રાક્ષસો, અસુરો અને દેવતાઓ આ ત્રણ પ્રકારની વિષ્ણુની જ આકૃતિઓ છે, અર્થાત્ વિષ્ણુનાં શરીરો છે. “દેવતાઓ સત્વગુણ પ્રધાન છે, અસુરો રજોગુણ પ્રધાન છે, અને રાક્ષસો તમોગુણ પ્રધાન છે.” આ ત્રણે ત્રિગુણાત્મક અને ભગવાનનાં શરીરો હોવાથી સર્વપ્રકારે ભગવાનને આધીન છે. માટે સાત્વિક, રાજસ અને તામસ ત્રણે ભાવો ઉપાસનીય નથી. ત્રણે ગુણોથી પર જે શુદ્ધ સત્વ છે, એ જ વિષ્ણુની પ્રાપ્તિનું સાધન છે.^{૧૯}

શુકદેવજી કહે છે આ પ્રમાણે મનુષ્યોના સંશય ટાળવાને માટે નિશ્ચય કરી

સૂત ઉવાચ

इत्येतन्मुनितनयास्यपद्मगन्धपीयूषं भवभयभित् परस्य पुंसः ।

सुश्लोकं श्रवणपुटैः पिबत्यभीक्ष्णं पान्थोऽध्वभ्रमणपरिश्रमं जहाति ॥२१॥

શ્રીશુક ઉવાચ

एकदा द्वारवत्यां तु विप्रपत्न्याः कुमारकः । जातमात्रो भुवं स्पृष्ट्वा ममार किल भारत! ॥२२
विप्रो गृहीत्वा मृतकं राजद्वार्युपधाय सः । इदं प्रोवाच विलपन्नातुरो दीनमानसः ॥२३
ब्रह्मद्विषः शठधियो लुब्धस्य विषयात्मनः । क्षत्रबन्धोः कर्मदोषात् पञ्चत्वं मे गतोऽर्भकः ॥२४
हिंसाविहारं नृपतिं दुःशीलमजितेन्द्रियम् । प्रजा भजन्त्यः सीदन्ति दरिद्रा नित्यदुःखिताः ॥२५
एवं द्वितीयं विप्रर्षिस्तृतीयं त्वेवमेव च । विसृज्य स नृपद्वारि तां गाथां समगायत ॥२६
तामर्जुन उपश्रुत्य कर्हिचित् केशवान्तिके । परेते नवमे बाले ब्राह्मणं समभाषत ॥२७

ભગવાનના ચરણારવિંદની સેવા કરવાથી સરસ્વતીને કાંઠે રહેનારા બ્રાહ્મણો
ભગવાનના સ્વરૂપને પામ્યા હતા.^{૨૦}

સૂત શૌનકને કહે છે આ પ્રમાણે શુકદેવજીના મુખ કમળમાંથી નીકળેલ
સુગંધી જેમાં રહેલી છે એવો અમૃત સમાન, સંસારના ભયને ટાળનાર અને
વર્ણન કરવા યોગ્ય આ ભગવાનના યશને સંસારરૂપી માર્ગમાં ફરનારો જે પુરુષ
કાનરૂપી પડીઆથી વારંવાર પીએ; તેને સંસારરૂપી માર્ગમાં ભટકવાનો પરિશ્રમ
મટી જાય છે.^{૨૧}

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! એક દિવસે દ્વારકામાં કોઈ બ્રાહ્મણની સ્ત્રીનો
દીકરો જન્મતાં જ ધરતીને અડીને મરી ગયો.^{૨૨} આતુર અને રાંક મનનો બ્રાહ્મણ
એ શબને લઈ રાજદ્વારમાં મૂકીને વિલાપ કરતાં આ પ્રમાણે બોલ્યો.^{૨૩}

બ્રાહ્મણ કહે છે બ્રાહ્મણોનો દ્વેષ કરનાર, લોભી, વિષયોમાં લંપટ અને શઠ
બુદ્ધિવાળા ક્ષત્રિયોનાં કુકર્મને લીધે મારો બાળક મરણ પામ્યો છે.^{૨૪} હિંસાને
વિહારરૂપ માનનારા, અજિતેન્દ્રિય અને દુષ્ટ સ્વભાવવાળા રાજાને ભજનારી
પ્રજા પીડાય છે, દરિદ્રી રહે છે અને નિરંતર દુઃખી જ કહેવાય છે.^{૨૫}

શુકદેવજી કહે છે આ બાળકને લાવીને બ્રાહ્મણ જેમ રાજદ્વારમાં બોલ્યો,
તેમજ બીજીવારના અને ત્રીજીવારના બાળકને પણ રાજદ્વારમાં મૂકીને તે પ્રમાણે
જ બોલ્યો. (આવી રીતે આઠ બાળક મરણ પામ્યાં.)^{૨૬} પછી એક દિવસે
ભગવાનની પાસે અર્જુન બેઠા હતા, ત્યાં નવમીવારનો બાળક મરણ પામતાં એ
બ્રાહ્મણ એ પ્રમાણે જ બોલ્યો, તે સાંભળીને અર્જુને બ્રાહ્મણને આ પ્રમાણે કહ્યું.^{૨૭}

किंस्विद् ब्रह्मंस्त्वन्निवासे इह नास्ति धनुर्धरः । राजन्यबन्धुरेते वै ब्राह्मणाः सत्र आसते ॥२८
धनदारात्मजापृक्ता यत्र शोचन्ति ब्राह्मणाः । ते वै राजन्यवेषेण नटा जीवन्त्यसुम्भराः ॥२९
अहं प्रजा वां भगवन्! रक्षिष्ये दीनयोरिह । अनिस्तीर्णप्रतिज्ञोऽग्निं प्रवेक्ष्ये हतकल्मषः ॥३०

બ્રાહ્મણ ઉવાચ

सङ्कर्षणो वासुदेवः प्रद्युम्नो धन्विनां वरः । अनिरुद्धोऽप्रतिरथो न त्रातुं शक्नुवन्ति यत् ॥३१
तत्कथं नु भवान् कर्म दुष्करं जगदीश्वरैः । चिकीर्षसि त्वं बालिश्यात् तन्न श्रद्धमहे हि वयम् ३२
अर्जुन उवाच

नाहं सङ्कर्षणो ब्रह्मन्! न कृष्णः काष्णिरिव च । अहं वा अर्जुनो नाम गाण्डीवं यस्य वै धनुः ॥३३
मावमंस्था मम ब्रह्मन्! वीर्यं त्र्यम्बकतोषणम् । मृत्युं विजित्य प्रधने आनेष्ये ते प्रजां प्रभो! ॥३४
एवं विश्रम्भितो विप्रः फाल्गुनेन परंतप ! । जगाम स्वगृहं प्रीतः पार्थवीर्यं निशामयन् ॥३५
प्रसूतिकाल आसन्ने भार्याया द्विजसत्तमः । पाहि पाहि प्रजां मृत्योरित्याहार्जुनमातुरः ॥३६

અર્જુન કહે છે હે બ્રાહ્મણ ! તારા ગામમાં કોઈ ધનુષધારી ક્ષત્રિય નથી શું ?
ધન, સ્ત્રી અને પુત્રોમાં લાગી રહેલા આ યાદવો તો યજ્ઞમાં જમવા ભેળા થયેલા
બ્રાહ્મણો જેવા જણાય છે. જે ક્ષત્રિયોના જીવતાં બ્રાહ્મણો શોક કરે તે પેટભરા
ક્ષત્રિયો તો ક્ષત્રિયના વેષથી નટ લોકો જ જીવે છે એમ સમજવું.^{૨૮-૨૯} હે મહારાજ !
દીન એવાં જે તમો બંનેનું હું રક્ષણ કરીશ, અને જો આ મારી પ્રતિજ્ઞાને સાચી નહીં
કરી શકું તો હું અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને પવિત્ર થઈશ.^{૩૦}

બ્રાહ્મણ કહે છે બળદેવ, કૃષ્ણ, ધનુષ ધરનારાઓમાં ઉત્તમ પ્રદ્યુમ્ન અને
જેની સામો યુદ્ધમાં કોઈ ઊભો રહી શકે નહીં, એવા અનિરુદ્ધથી પણ મારા
બાળકોનું રક્ષણ કરી શકાયું નથી, તો જે કામ જગતના ઈશ્વરોને પણ કરવું કઠણ
લાગ્યું છે, તે કામને તું મૂર્ખપણાથી કેમ કરવા ધારે છે ? તારી વાતનો અમે વિશ્વાસ
રાખતા નથી.^{૩૧-૩૨}

અર્જુન કહે છે હે બ્રાહ્મણ ! હું, બળદેવ, કૃષ્ણ, પ્રદ્યુમ્ન કે અનિરુદ્ધ નથી
પણ હું તો અર્જુન છું કે જેનું ગાંડીવ નામનું ધનુષ પ્રખ્યાત છે.^{૩૩} જેથી મહાદેવ
પણ પ્રસન્ન થયા હતા, એવા મારા પરાક્રમનું તારે અપમાન કરવું નહીં, યુદ્ધમાં
મૃત્યુને જીતીને પણ હું તારી પ્રજાને લાવી આપીશ.^{૩૪}

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! આ પ્રમાણે અર્જુને વિશ્વાસ આપતાં, અર્જુનના
પરાક્રમોને સાંભળતો તે બ્રાહ્મણ રાજી થઈને પોતાને ઘેર ગયો.^{૩૫} સ્ત્રીને પ્રસવનો
સમય પાસે આવતાં આતુર થયેલા તે ઉત્તમ બ્રાહ્મણે “મારી પ્રજાની મૃત્યુથી રક્ષા

સ ઉપસ્પૃશ્ય શુચ્યમ્ભો નમસ્કૃત્ય મહેશ્વરમ્ । દિવ્યાન્યસ્ત્રાણિ સંસ્મૃત્ય સજ્યં ગાણડીવમાદદે ॥૩૭
ન્યરુણત્ સૂતિકાગારં શનૈર્નાનાસ્ત્રયોજિતૈઃ । તિર્યગૂર્ધ્વમધઃ પાર્થશ્ચકાર શરપઞ્જરમ્ ॥૩૮
તતઃ કુમારઃ સંજાતો વિપ્રપત્ન્યા રુદન્ મુહુઃ । સદ્યોડદર્શનમાપેદે સશરીરો વિહાયસા ॥૩૯
તદાડહવિપ્રો વિજયં વિનિન્દન્ કૃષ્ણાસન્નિઘૌ । મૌઢ્યં પશ્યત મે યોડહં શ્રદ્ધે ક્લીબકત્થનમ્ ॥૪૦
ન પ્રદ્યુમ્નો નાનિરુદ્ધો ન રામો ન ચ કેશવઃ । યસ્ય શેકુઃ પરિત્રાતું કોડન્યસ્તદવિતેશ્વરઃ ॥૪૧
ધિગર્જનં મૃષાવાદં ધિગાત્મશ્લાઘિનો ધનુઃ । દૈવોપસૃષ્ટં યો મૌઢ્યાદાનિનીષતિ દુર્મતિઃ ॥૪૨
એવં શપતિ વિપ્રર્ષો વિદ્યામાસ્થાય ફાલ્ગુનઃ । યયૌ સંયમનીમાશુ યત્રાસ્તે ભગવાન્ યમઃ ॥૪૩
વિપ્રાપત્યમચક્ષાણસ્તત એન્દ્રીમગાત્ પુરીમ્ । આગ્નેયીં નૈર્ઠ્ઠીં સૌમ્યાં વાયવ્યાં વારુણીમથ ॥૪૪
રસાતલં નાકપૃષ્ઠં ધિષ્ણ્યાન્યાન્યાનુદાયુધઃ ॥૪૫
તતોડલબ્ધદ્વિજસુતો હ્યનિસ્તીર્ણપ્રતિશ્રુતઃ । અર્ગિન વિવિક્ષુઃ કૃષ્ણેન પ્રત્યુક્તઃ પ્રતિષેઘતા ॥૪૫

કરો” એમ અર્જુનને કહ્યું.^{૩૬} અર્જુને પવિત્ર જળનું આચમન લઈ, શ્રીકૃષ્ણને બ્રાહ્મણોની ઉપેક્ષા કરનાર જાણી, તેમને નમસ્કાર નહીં કરતાં મહાદેવજીને નમસ્કાર કરીને, દિવ્ય અસ્ત્રોનું સ્મરણ કરી, દોરી ચઢાવેલું ગાંડીવ ધનુષ ઉપાડ્યું.^{૩૭} અનેક અસ્ત્રોથી જોડેલાં બાણોવતે આડું, ઊંચું અને નીચું સૂવાવડીના ઘરને રોકીને બાણોનું પાંજરું કરી દીધું.^{૩૮} પછી વિપ્રપત્ની થકી ઉત્પન્ન થયેલો બાળક વારંવાર રુદન કરતાં કરતાં બ્રાહ્મણને ઘેર દીકરો આવ્યો કે તરત જ તેના શરીર સહિત આકાશમાર્ગે ગયો કે જે દેખવામાં પણ આવ્યો નહીં.^{૩૯} તે સમયમાં બ્રાહ્મણ શ્રીકૃષ્ણના સમીપમાં અર્જુનની નિંદા કરતાં કરતાં બોલ્યો કે “મારી મૂર્ખતા તો જુઓ, કે મેં નપુંસકના બકવાદ ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો.^{૪૦} પ્રદ્યુમ્ન, અનિરુદ્ધ, બળદેવ અને શ્રીકૃષ્ણ જેનું રક્ષણ કરી શક્યા નહીં તેનું રક્ષણ કરવાને બીજો કોણ સમર્થ થાય ?^{૪૧} ખોટું બોલનારા અર્જુનને ધિક્કાર છે. પોતાના વખાણ કરનાર અર્જુનના ધનુષને ધિક્કાર છે કે જે દુર્બુદ્ધિવાળો અર્જુન દેવે નહીં રાખવા ઈચ્છતા પદાર્થને મૂઢતાથી રાખવા ધારે છે.^{૪૨} આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ ગાળો દેતાં, અર્જુન વિદ્યાનો ઉપયોગ કરી તરત સંયમનીપુરીમાં ગયા, ત્યાં યમપુરીમાં પણ બ્રાહ્મણનો પુત્ર નહીં દેખતાં, ત્યાંથી હથિયાર ઉપાડીને ઈંદ્ર, અગ્નિ, સોમ, વાયુ અને વરુણની પુરીઓમાં ગયા. ત્યાં પણ નહીં દેખવામાં આવતાં પાતાળમાં સ્વર્ગમાં અને બીજાં સ્થાનકોમાં પણ ગયા.^{૪૩-૪૪} કોઈ સ્થાનકમાં બ્રાહ્મણનો પુત્ર નહીં મળતાં પ્રતિજ્ઞા પૂરી નહીં થવાને લીધે અર્જુને અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાને ધાર્યું, ત્યાં તેને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ના પાડીને કહ્યું કે “હું તમને બ્રાહ્મણના પુત્રો દેખાડું છું કે જેથી નિંદા

દર્શયે દ્વિજસૂનુંસ્તે માવજ્ઞાત્માનમાત્મના । યે તે નઃ કીર્તિં વિમલાં મનુષ્યાઃ સ્થાપયિષ્યન્તિ ॥૪૬
ઇતિ સમ્ભાષ્ય ભગવાનર્જુનેન સહેશ્વરઃ । દિવ્યં સ્વરથમાસ્થાય પ્રતીર્ષીં દિશમાવિશત્ ॥૪૭
સપ્ત દ્વીપાન્ સપ્ત સિન્ધૂન્ સપ્તસપ્તગિરીનથ । લોકાલોકં તથાતીત્ય વિવેશ સુમહત્તમઃ ॥૪૮
તત્રાશ્વાઃ શૈબ્યસુગ્રીવમેઘપુષ્પબલાહકાઃ । તમસિ ભ્રષ્ટગતયો બભૂવુર્ધરતર્ષભ ! ॥૪૯
તાન્ દ્વૈષ્ટ્ય ભગવાન્ કૃષ્ણો મહાયોગેશ્વરેશ્વરઃ । સહસ્ત્રાદિત્યસંકાશં સ્વચક્રં પ્રાહિણોત્ પુરઃ ॥૫૦
તમઃ સુગોરં ગહનં કૃતં મહદ્ વિદારયદ્ ભૂરિતરેણ રોચિષા ।
મનોજવં નિર્વિવિશે સુદર્શનં ગુણચ્યુતો રામશરો યથા ચમૂઃ ॥૫૧॥
દ્વારેણ ચક્રાનુપથેન તત્તમઃપરં પરં જ્યોતિરનન્તપારમ્ ।
સમશ્નુવાનં પ્રસમીક્ષ્ય ફાલ્ગુનઃ પ્રતાડિતાક્ષોડપિદધેડક્ષિણી ઉષ્ઠે ॥૫૨॥
તતઃ પ્રવિષ્ટઃ સલિલં નભસ્વતા બલીયસૈજદ્બૃહદૂર્મિભૂષણમ્ ।
તત્રાદ્ભુતં વૈ ભવનં દ્યુમત્તમં ભ્રાજન્મણિસ્તમ્ભસહસ્ત્રશોભિતમ્ ॥૫૩॥
તસ્મિન્ મહાભીમમનન્તમદ્ભુતં સહસ્ત્રમૂર્ધન્યફણામણિદ્યુભિઃ ।
વિભ્રાજમાનં દ્વિગુણોલ્બળેક્ષણં સિતાચલાભં શિતિકણ્ઠજિહ્વમ્ ॥૫૪॥

કરનારા માણસો જ તમારી કીર્તિને અવિચળ કરશે. તમે પોતાથી પોતાનું અપમાન ન કરો.^{૪૫-૪૬} એમ કહી શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનની સાથે પોતાના દિવ્ય રથમાં બેસીને પશ્ચિમ દિશામાં ચાલ્યા.^{૪૭} સાત દ્વીપ, સાત સમુદ્ર, સાત પર્વત અને લોકાલોક પર્વતને મૂકીને ભારે પ્રબળ અંધારામાં પ્રવેશ્યા.^{૪૮} હે રાજા ! અંધારામાં પેસતાં શૈબ્ય, સુગ્રીવ, મેઘપુષ્પ અને બાલાહક નામના ચાર ભગવાનના ઘોડા ચાલતાં અટક્યા.^{૪૯} એ જોઈને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને હજાર સૂર્ય જેવા પોતાના ચક્રને આગળ ચલાવ્યું.^{૫૦} બહુભારે તેજથી એ પ્રકૃતિના પરિણામરૂપ, એ ઘાટા અંધારાને કાપી નાંખતું એ ભગવાનનું ચક્ર, જેમ દોરીમાંથી છૂટેલું રામનું બાણ, રાવણની સેનાઓમાં જતું, તેમ મન સરખા વેગથી ચાલવા લાગ્યું.^{૫૧} ચક્રે કરી આપેલા માર્ગમાં ચાલતાં અંધારાથી ઘણું છોટું, અંત અને પાર વગરનું તથા વ્યાપ્ત થતું પરમ તેજ જોવામાં આવ્યું. તેને જોઈને આંખો અંજાઈ જતાં અર્જુને બન્ને આંખો મીંચી દીધી.^{૫૨} પછી ભારે પવનથી ઊછળતા મોટા મોટા તરંગોથી શોભી રહેલાં જળમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં મોટા પ્રકાશ વાળું અને શોભી રહેલા હજારો મણિઓના થાંભલાઓથી દીપતું અદ્ભુત ઘર જોવામાં આવ્યું.^{૫૩} એ ઘરમાં મહાભયંકર અને માથા ઉપર ફણોમાં રહેલા મણિઓની કાંતિઓથી શોભતા, ભયંકર બેહજાર નેત્રવાળા, ધોળા પર્વત સરખા અને કંઠ તથા જીભો જેની શ્યામ છે એવા શેષનાગ

દર્શન તદ્ભોગસુખાસનં વિભું મહાનુભાવં પુરુષોત્તમોત્તમમ્ ।

સાન્દ્રામ્બુદામં સુપિણ્દ્રવાસસં પ્રસન્નવક્ત્રં રુચિરાયતેક્ષણમ્ ॥૫૫॥

મહામણિવાતકિરીટકુण्डलप्रभापरिक्षिप्तसहस्रकुन्तलम् ।

प्रलम्बचार्वर्षभुजं सकौस्तुभं श्रीवत्सलक्ष्मं वनमालया वृतम् ॥૫૬॥

સુનન્દનન્દપ્રમુઘૈઃ સ્વપાર્ષદૈશ્ચક્રાદિભિર્મૂર્તિધરૈર્નિજાયુઘૈઃ ।

पुष्ट्या श्रिया कीर्त्यजयाखिलर्द्धिर्भिर्निषेव्यमाणं परमेष्ठिनां पतिम् ॥૫૭॥

વવન્દ આત્માનમનન્તમચ્યુતો જિષ્ણુશ્ચ તદ્દર્શનજાતસાધ્વસઃ ।

तावाह भूमा परमेष्ठिनां प्रभुर्बद्धाञ्जली सस्मितमूर्जया गिरा ॥૫૮॥

દ્વિજાત્મજા મે યુવયોર્દિદૃક્ષુણા મયોપનીતા ભુવિ ધર્મગુપ્તયે ।

कलावतीर्णाववनेर्भरासुरान् हत्वेह भूयस्त्वरयेतमन्ति मे ॥૫૯॥

પૂર્ણકામાવપિ યુવાં નરનારાયણાવૃષી । ધર્મમાચરતાં સ્થિત્યૈ ઋષભૌ લોકસંગ્રહમ્ ॥૬૦

જોવામાં આવ્યા.^{૫૪} તે શેષનાગના શરીર ઉપર સુખપૂર્વક બિરાજેલા, મોટા પ્રભાવવાળા, અને મનુષ્યો તથા ઈંદ્રાદિક દેવો કરતાં ઉત્તમ એવા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ કરતાં પણ ઉત્તમ ઘાટા મેઘની સમાન શ્યામ કાંતિવાળા, પીળાં વસ્ત્રો ધારી રહેલા, પ્રસન્ન મુખકમળથી યુક્ત અને સુંદર તથા લાંબા નેત્રોવાળા એવા ભૂમાપુરુષ ભગવાન, શ્રીકૃષ્ણ અને બળદેવજીના જોયામાં આવ્યા.^{૫૫} અનેક મોટા મણિઓવાળા કિરીટ અને કુંડળની કાંતિથી કેશનો સમૂહ ચળકતો હતો. લાંબી અને સુંદર આઠ ભુજાઓ હતી. કૌસ્તુભમણિ ધર્યો હતો. શ્રીવત્સને શોભા આપનારી વનમાળાથી વીંટાયા હતા.^{૫૬} નંદ અને સુનંદ આદિ પોતાના પાર્ષદો, ચક્ર આદિ આયુધો, પુષ્ટિ, લક્ષ્મી આદિ આઠ સિદ્ધિઓ સેવતી હતી. અક્ષરધામના અધિપતિ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતાના અવતારભૂત ભૂમાપુરુષને નમસ્કાર કર્યા. તેવી જ રીતે ભૂમાપુરુષ ભગવાનનાં દર્શનથી ભક્તિપૂર્વક, જેને ભય ઉત્પન્ન થયેલો છે એવા અર્જુને પણ વંદન કર્યા, તે સમયે બ્રહ્માદિકોના પણ ઈશ્વર ભૂમા ભગવાને બે હાથ જોડી, હસીને ગંભીર વાણીથી આ પ્રમાણે કહ્યું.^{૫૭-૫૮}

ભૂમા ભગવાન કહે છે તમારાં દર્શનની ઈચ્છાથી બ્રાહ્મણના પુત્રને હું અહીં લાવ્યો છું. તમો બન્ને આ પૃથ્વી ઉપર ધર્મનું રક્ષણ કરવા માટે જ્ઞાનના પૂર્ણાંશથી અવતરેલા છો, એટલા જ માટે પૃથ્વીના ભારરૂપ દૈત્યોને મારીને સ્વધામ જતી વખતે અમારા સ્થાનને વિષે ફરીવાર પણ મને દર્શન આપવા માટે મારી સમીપે શીઘ્ર પધારજો.^{૫૯} જે તમો ઋષિ નરનારાયણના અવતારરૂપ અને સર્વોત્તમ છો,

इत्यादिष्टौ भगवता तौ कृष्णौ परमेष्ठिना । ओमित्यानम्य भूमानमादाय द्विजदारकान् ॥६१॥
ન્યવર્તતાં સ્વકં ધામ સમ્પ્રહૃષ્ટૌ યથાગતમ્ । વિપ્રાય દદતુઃ પુત્રાન્ યથારૂપં યથાવયઃ ॥૬૨॥
નિશામ્ય વૈષ્ણવં ધામ પાર્થઃ પરમવિસ્મિતઃ । યત્ કિંચિત્ પૌરુષં પુંસાં મેને કૃષ્ણાનુકમ્પિતમ્ ૬૩
इतीदृशान्यनेकानि वीर्याणीह प्रदर्शयन् । बुभुजे विषयान् ग्राम्यानीजे चात्यूर्जितैर्मखैः ॥६४॥
પ્રવવર્ષાંચિલ્લાન્ કામાન્ પ્રજાસુ બ્રાહ્મણાદિષુ । યથાકાલં યથૈવન્દ્રો ભગવાઞ્ઞૈષ્ઠ્યમાસ્થિતઃ ૬૫
हत्वा नृपानर्धर्मिष्ठान् घातयित्वाजुनादिभिः । अञ्जसा वर्तयामास धर्मं धर्मसुतादिभिः ॥६६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे

द्विजकुमारानयनं नाम एकोनवतितमोऽध्यायः ॥८९॥

અથ નવતિતમોઽધ્યાયઃ (૯૦)

॥ શ્રી શુક ડ્વાચ ॥

सुखं स्वपुर्यां निवसन् द्वारकायां श्रियः पतिः । सर्वसंपत्समृद्धायां जुष्टायां वृष्णिपुंगवैः ॥१॥
સ્ત્રીભિશ્ચોત્તમવેષાભિર્નવયૌવનકાન્તિભિઃ । કન્દુકાદિભિર્હૃમ્યેષુ ક્રીડન્તીભિસ્તડિદ્વ્યુભિઃ ॥૨॥
નિત્યં સંકુલમાર્ગાયાં મદચ્ચુદ્ધિર્મતઙ્ગજૈઃ । સ્વલઙ્કૃતૈર્ભટૈરશ્ચૈ રથૈશ્ચ કનકોજ્જ્વલૈઃ ॥૩॥
उद्यानोपवनाढ्यायां पुष्पितद्रुमराजिषु । निर्विशङ्कङ्गविहगैर्नादितायां समन्ततः ॥४॥

તે તમો જગતની સ્થિતિ અને મર્યાદા રાખવા સારું ધર્મનું આચરણ કરો છો.^{૬૦} શુકદેવજી કહે છે, ભૂમાપુરુષે આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરતાં રાજી થયેલા શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન તેમની આજ્ઞાને માથે ચઢાવી બ્રાહ્મણના પુત્રોને લઈ, ભૂમાપુરુષને પ્રણામ કરીને જે માર્ગથી આવ્યા હતા તે જ માર્ગથી પાછા દ્વારકામાં આવ્યા. બ્રાહ્મણને પ્રથમના જેવા જ રૂપ અને અવસ્થાવાળા તેના પુત્રો આપ્યા.^{૬૧-૬૨} વિષ્ણુનું ધામ જોઈને બહુજ વિસ્મય પામેલા અર્જુને માન્યું કે “જે કાંઈ પુરુષોમાં પુરુષાર્થ હોય તે સર્વે ભગવાનની કૃપાથી જ હોય છે.”^{૬૩} આ લોકમાં એવાં અનેક પરાક્રમો દેખાડતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સંસાર સંબંધી વિષયોને ભોગવતા હતા અને મોટા સમૃદ્ધિવાળા યજ્ઞોથી યજન કરતા હતા.^{૬૪} શ્રેષ્ઠપણાને ધારણ કરતા ભગવાન ઈંદ્રની પેઠે બ્રાહ્મણાદિક પ્રજાઓના સમયસર સર્વે મનોરથો પૂરતા હતા.^{૬૫} અધર્મ કરનારા રાજાઓને મારીને તથા અર્જુનાદિકની પાસે મરાવીને યુધિષ્ઠિર આદિ ધાર્મિક રાજાઓદ્વારા અનાયાસથી ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરાવતા હતા.^{૬૬}

इति श्रीमद्महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो नेव्याशीमो अध्याय संपूर्ण.

રેમે ષોડશસાહસ્રપત્નીનામેકવલ્લભઃ । તાવદ્વિચિત્રરૂપોઽસૌ તદ્ગૃહેષુ મહર્ષિષુ ॥૫
પ્રોત્ફલ્લોત્પલકહારકુમુદામ્બોજરેણુભિઃ । વાસિતામલતોયેષુ કૂજદ્વિજકુલેષુ ચ ॥૬
વિજહાર વિગાહ્યામ્બો દ્વિદિનીષુ મહોદયઃ । કુચકુદ્ધુમલિસાઙ્ગઃ પરિરબ્ધશ્ચ યોષિતામ્ ॥૭
ઉપગીયમાનો ગન્ધર્વૈર્મૃદ્ભૂપણવાનકાન્ । વાદ્યદ્વિર્મુદા વીણાં સૂતમાગધવન્દિભિઃ ॥૮
સિચ્યમાનોઽચ્યુતસ્તાભિર્હસન્તીભિઃ સ્મ રેચકૈઃ । પ્રતિષિષ્વન્ વિચિત્રક્રીડે યક્ષીભિર્ચક્ષરાડિવ૧
તાઃ કિલન્નવસ્ત્રવિવૃતોરુકુચપ્રદેશાઃ સિચ્ચન્ત્ય ઉદ્ભૂતબૃહત્કબરપ્રસૂનાઃ ।
કાન્તં સ્મ રેચકજિહ્વીરુષયોપગુહ્ય જાતસ્મરોત્સવલસદ્વદના વિરેજુઃ ॥૧૦॥

અધ્યાય ૯૦

શ્રીકૃષ્ણો કરેલી લીલાઓનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન.

શુકદેવજી કહે છે રાજા ! સર્વે સંપત્તિઓની સમૃદ્ધિવાળી, મોટા યાદવોથી સેવેલી ફૂલ તથા ફળની વાડીઓથી સંપન્ન, ચારેકોર ફૂલઝાડની પંક્તિઓમાં વિહાર કરતા ભ્રમર અને પક્ષીઓના નાદવાળી પોતાની પુરી દ્વારકા કે જેના માર્ગો મદ ઝરનારા હાથીઓ, શણગારેલા યોદ્ધા તથા ઘોડા અને સુવર્ણથી દીપતા રથોથી નિરંતર ભીડવાળા જ રહેતા હતા, તથા જેમાં ઉત્તમ વેષવાળી, નવીન યૌવાનથી શોભતી, હવેલીઓમાં દડા આદિથી ક્રીડા કરતી અને વીજળી સરખી કાંતિવાળી સ્ત્રીઓ વિલાસ કરતી હતી. તેમાં સુખેથી રહેતા લક્ષ્મીના પતિ અને સોળ હજાર સ્ત્રીઓના એક જ પ્યારા ભગવાન મોટી સમૃદ્ધિવાળાં તે સ્ત્રીઓનાં ઘરોમાં તેટલાંજ વિચિત્ર રૂપ ધારણ કરીને રમતા હતા.^{૧-૫} એ ઘરની અંદર નિર્મળ જળાશયોનાં જળ, પ્રકૃત્સ્લિત થયેલાં ઉત્પલ, કલ્હાર, કુમુદ અને પદ્મોના સુગંધથી વાસિત થયેલાં હતાં, અને પક્ષીઓનાં ટોળાં શબ્દ કરતાં હતાં.^૬ મોટા વૈભવવાળા ભગવાન તલાવડીઓના જળમાં પ્રવેશ કરીને વિહાર કરતા હતા. સ્ત્રીઓએ આલિંગન કરવાને લીધે તેઓના સ્તન ઉપરના કેશરોથી ભગવાનનું શ્રીઅંગ લીંપાતું હતું.^૭ પ્રેમથી મૃદંગ, પણવ, આનક અને વીણાઓને વગાડતા ગંધર્વલોકો અને સૂત, માગધ તથા બંદિજનો ભગવાનનું ગાયન કરતા હતા.^૮ સ્ત્રીઓ હસતી હસતી ભગવાનને પિયકારિઓથી પલાળતી હતી અને ભગવાન તેઓને પલાળતા હતા. યક્ષિણીઓની સાથે જેમ કુબેરજી વિહાર કરે, તેમ ભગવાન સ્ત્રીઓની સાથે વિહાર કરતા હતા.^૯ ભગવાનને પલાળતી, વસ્ત્ર ભીંજાવાને લીધે જેઓનાં સાથળ અને સ્તનના પ્રદેશો દેખાઈ રહેતા હતા એવી, પિયકારિથી બચવાની ઈચ્છાને લીધે

કૃષ્ણાસ્તુ તત્સ્તનવિષજ્જિતકુદ્ધુમસ્ત્રક્ક્રીડાભિષદ્ધુતકુન્તલવૃન્દબન્ધઃ ।
સિચ્ચન્ મુહુર્યુવતિભિઃ પ્રતિષિચ્યમાનો રેમે કરેણુભિરિવેભપતિઃ પરીતઃ ॥૧૧॥
નટાનાં નર્તકીનાં ચ ગીતવાદ્યોપજીવિનામ્ । ત્રીડાલઙ્કારવાસાંસિ કૃષ્ણોઽદાત્તસ્ય ચ સ્ત્રિયઃ ૧૨
કૃષ્ણાસ્થૈવં વિહરતો ગત્યાલાપેક્ષિતસ્મિતૈઃ । નર્મશ્કવેલિપરિષ્વદ્ઙૈઃ સ્ત્રીણાં કિલ હતા ધિયઃ ॥૧૩
ઊચુર્મુકુન્દૈકધિયોઽગિર ઉન્મત્તવજ્જડમ્ । ચિન્તયન્ત્યોઽરવિન્દાક્ષં તાનિ મે ગદતઃ શૃણુઃ ॥૧૪
મહિષ્ય ઋચુઃ

કુરરિ વિલપસિ ત્વં વીતનિદ્રા ન શેષે સ્વપિતિ જગતિ રાત્ર્યામીશ્વરો ગુમ્બોધઃ ।
વયમિવ સરિખ કચ્ચિદ્ ગાઢનિર્ભિન્નચેતા નલિનનયનહાસોદારલીલેક્ષિતેન ॥૧૫॥
નેત્રે નિમીલયસિ નક્તમદૃષ્ટબન્ધુસ્ત્વં રોરવીષિ કરુણં બત ચક્રવાકિ ।
દાસ્યં ગતા વયમિવાચ્યુતપાદજુષ્ટાં કિં વા સ્વજં સ્પૃહયસે કબરેણ વોદુમ્ ॥૧૬॥
મો મોઃ સદા નિષ્ઠનસે ! ઉદન્વન્નલબ્ધનિદ્રોઽધિગતપ્રજાગરઃ ।
કિં વા મુકુન્દાપહતાત્મલાઙ્છનઃ પ્રાસાં દશાં ત્વં ચ ગતો દુરત્યયામ્ ॥૧૭॥

ભગવાનનું આલિંગન કરતાં ઉત્પન્ન થયેલા કામદેવના ઉત્સવથી શોભતાં મુખવાળી, અને જેઓના મોટા ચોટલાઓમાંથી ફૂલ ખરતાં હતાં એવી તે સ્ત્રીઓ બહુજ દીપતી હતી.^{૧૦} ભગવાને પહેરેલી માળાઓમાં સ્ત્રીઓના સ્તનનું કેસર લાગી રહ્યું હતું અને પોતે ક્રીડાના અભિનિવેશથી કેશના બંધનોને હલાવતા હતા. સ્ત્રીઓને પલાળતા અને સ્ત્રીઓએ વારંવાર પલાળાતા ભગવાન હાથણીઓથી વીંટાએલા મોટા હાથીની પેઠે વિહાર કરતા હતા.^{૧૧} નટ, નાયનારી અને ગીત તથા વાજાંથી જીવનારાઓને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ક્રીડાના અલંકાર અને વસ્ત્રો દેતા હતા. અને ભગવાનની સ્ત્રીઓ પણ દેતી હતી.^{૧૨} આ પ્રમાણે વિહાર કરતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ગતિ, ભાષણ, દૃષ્ટિ, હસવું, હાસ્યનું વચન અને આલિંગનથી સ્ત્રીઓની બુદ્ધિ હરાઈ હતી.^{૧૩} ભગવાનનું ચિંતવન કરતી અને ભગવાનમાં જ જેઓની બુદ્ધિ લાગી રહી હતી, એવી તે સ્ત્રીઓ ઉન્મત્ત અને જડની પેઠે જે વચનો બોલતી હતી તે વચનો હું તમને કહું છું, સાંભળો.^{૧૪}

સ્ત્રીઓ બોલે છે હે ટીટોડી ! જગતમાં ગુપ્ત બોધવાળા શ્રીકૃષ્ણ રાત્રિમાં પોઢ્યા છે અને તું વિલાપ કરી કરીને નિદ્રાનો ભંગ કરે છે પણ સૂતી નથી એ યોગ્ય નથી. હે સખા ! અમારી પેઠે તારું ચિત્ત પણ ભગવાનનાં ઉદાર હાસ્ય અને લીલાપૂર્વક જોવાથી અત્યંત ભેદાઈ ગયું છે કે શું ?^{૧૫} હે ચકવી ! તું નેત્ર કેમ મીચી ગઈ છે ? રાત્રિમાં પતિને નહીં દેખવાથી તું દયામણી રીતે રુવે છે કે શું ? જેમ

ત્વં ચક્ષમણા બલવતાસિ ગૃહીત ઇન્દો ! ક્ષીણસ્તમો ન નિજદીધિતિભિઃ ક્ષિણોષિ ।
 કચ્ચિન્મુકુન્દગદિતાનિ યથા વયં ત્વં વિસ્મૃત્ય ભોઃ સ્થગિતગીરુપલક્ષ્યસે નઃ ॥૧૮॥
 કિં ત્વાચરિતમસ્માભિર્મલયાનિલ ! તેઽપ્રિયમ્ । ગોવિન્દાપાઙ્ગનિર્ભિન્ને હૃદીરચસિ નઃ સ્મરમ્ ૧૯
 મેઘ શ્રીમંસ્ત્વમસિ દયિતો યાદવેન્દ્રસ્ય નૂનં શ્રીવત્સાઙ્કં વયમિવ ભવાનુ ધ્યાયતિ પ્રેમબદ્ધઃ ।
 અત્યુત્કઠઃ શબલહૃદયોઽસ્મદ્વિધો બાષ્પધારાઃ સ્મૃત્વા સ્મૃત્વા વિસૃજસિ મુહુર્દુઃખદસ્તત્પ્રસન્નઃ ।
 પ્રિયરાવપદાનિ ભાષસે મૃતસન્નીવિકયાનયા ગિરા ।

કરવાણિ કિમદ્ય તે પ્રિયં વદ મે બલિગતકઠ ! કોકિલ ! ॥૨૧॥

ન ચલસિ ન વદસ્યુદારબુદ્ધે ક્ષિતિધર ચિન્તયસે મહાન્તમર્થમ્ ।

અપિ બત વસુદેવનન્દનાઙ્ગિં વયમિવ કામયસે સ્તનૈર્વિધર્તુમ્ ॥૨૨॥

દાસીપણું પામેલી અમો ભગવાનના ચરણામાં રહેલી માળાને ચોટલામાં ધારણ કરવા ઈચ્છીએ છીએ, તેમ તું પણ ઈચ્છે છે કે શું ?^{૧૬} હે સમુદ્ર ! ઊંઘ નહીં આવતાં ઉજાગરો થવાથી તું નિરંતર ચીસો પાડ્યા કરે છે કે શું ? અથવા અમને જે ન મટે તેવી દશા પ્રાપ્ત થઈ છે તે દશાને તું પણ પામ્યો છે કે શું ? જેમ અમારાં સ્તન કુંકુમાદિક લાંચ્છન ભગવાને હર્યાં છે, તેમ તારાં પણ લક્ષ્મી અને કૌસ્તુભાદિક લાંછન ભગવાને હરી લીધાં છે કે શું ?^{૧૭} હે ચંદ્ર ! તું ભારે ક્ષયરોગથી પકડાઈને ક્ષીણ થવાથી કે ભગવાનની રહસ્ય વાતો સંભારીને તેની જ ચિંતામાં મગ્ન થવાથી પોતાનાં કિરણોવડે અંધારાને દૂર કરતો નથી ? અમારી પેઠે તારું બોલવું પણ બંધ થઈ ગયું છે એમ જણાય છે.^{૧૮} હે મલયાચળના પવન ! અમોએ તારું શું ભૂંડું કર્યું છે ? કે જેથી તું ભગવાનના નેત્રની અણીઓથી ભેદાઈ ગયેલા અમારા હૃદયમાં કામદેવને મોકલે છે.^{૧૯} હે રૂપાળા મેઘ ! તારામાં પણ તાપ હરવાનો ગુણ હોવાને લીધે તું અવશ્ય ભગવાનનો સખા છે અને તેથી જ પ્રેમથી બંધાઈને તું અમારી પેઠે ભગવાનનું ધ્યાન કરતો જણાય છે. કેમકે બહુ ઉત્કંઠાથી હૃદય ઘેરાઈ જતાં તું ભગવાનને સંભારી સંભારી અમારી પેઠે જ આંસુની ધારાને વરસાવે છે. અરે ! તેની સાથે તારે મિત્રતા શા માટે કરવી પડે ? કેમકે ભગવાનનો પ્રસંગ તો વારંવાર દુઃખદાયી જ થાય છે.^{૨૦} હે સુંદર કંઠવાણી ! હે કોયલ ! તું મુવાને પણ જીવાડે એવી આ કોમળ વાણીથી ભગવાનના શબ્દો બોલે છે, માટે આજ હું તારું શું પ્રિય કરી આપું ?^{૨૧} હે ઉદાર બુદ્ધિવાળા પર્વત ! તું હાલતો નથી અને બોલતો પણ નથી, તેથી કોઈ મોટા વિષયનો વિચાર કરે છે એમ જણાય છે. અમારી પેઠે તું પણ ભગવાનના ચરણને સ્તન ઉપર ધારવાને ઈચ્છે છે કે શું ? જો એમ હશે તો

શુષ્યદ્ધવાઃ કર્શિતા બત સિન્ધુપત્ન્યઃ સમ્પ્રત્યપાસ્તકમલશ્રિય ઇષ્ટભર્તુઃ ।
 યદ્વદ્ વયં મધુપતેઃ પ્રણયાવલોકમપ્રાપ્ય મુષ્ટહૃદયાઃ પુરુકર્શિતાઃ સ્મ ॥૨૩॥
 હંસ ! સ્વાગતમાસ્યતાં પિબ પયો બ્રૂહાઙ્ગ શૌરેઃ કથાં
 દૂતં ત્વાં નુ વિદામ કચ્ચિદજિતઃસ્વસ્ત્યાસ્ત ઁક્તં પુરા ॥
 કિં વા નશ્ચલસૌહૃદઃ સ્મરતિ તં કસ્માદ્ ભજામો વયં
 ક્ષૌદ્રાલાપય કામદં શ્રિયમૃતે સૈવૈકનિષ્ઠા સ્ત્રિયામ્ ॥૨૪॥

ઇતીદૃશેન ભાવેન કૃષ્ણો યોગેશ્વરેશ્વરે । ક્રિયમાણેન માધવ્યો લેભિરે પરમાં ગતિમ્ ॥૨૫
 શ્રુતમાત્રોઽપિ યઃ સ્ત્રીણાં પ્રસહ્યાકર્ષતે મનઃ । ઝરુગાયોરુગીતો વા પશ્યન્તીનાં કુતઃ પુનઃ ॥૨૬
 યાઃ સમ્પર્યચરન્ પ્રેમણા પાદસંવાહનાદિભિઃ । જગદ્ગુરું ભર્તૃબુદ્ધ્યા તાસાં કિં વર્ણયતે તપઃ ॥૨૭
 એવં વેદોદિતં ધર્મમનુતિષ્ઠન્ સતાં ગતિઃ । ગૃહં ધર્માર્થકામાનાં મુહુશ્ચાદર્શયત્ પદમ્ ॥૨૮

તારી પણ અમારા જેવી સ્થિતિ થશે.^{૨૨} હે સમુદ્રની સ્ત્રીઓ નદીઓ ! જેમ અમો ભગવાનનો કૃપાકટાક્ષ નહીં મળતાં હૃદય ચોરાઈ જવાથી બહુ દુર્બળ થયેલી છીએ, તેમ તમો પણ હમણાં મેઘદ્વારા સમુદ્રનું જળ નહીં મળવાથી, દુર્બળ સુકાઈ ગયેલા ધરાવાણી અને કમળની શોભા વગરની થયેલી છો.^{૨૩} અરે રે ! ! ! (દેવગતિથી આવેલા હંસને ભગવાનનો દૂત કલ્પીને કહે છે.) હે હંસ ! તું ભલે આવ્યો બેસી જા. દૂધ પી, અને ભગવાનની વાત કર. તું દૂત થઈને આવ્યો છે તે અમે જાણીએ છીએ. કોઈના વશમાં ન થનારા ભગવાન સકુશળ તો છે ને ? ક્ષણિક સ્નેહ રાખનારા ભગવાન, પોતે અમારી પાસે જે આગળ કહ્યું હતું તેને સંભારે છે ? હે ક્ષુદ્રના દૂત ! અમારે ભગવાનનું શું કામ છે ? ભગવાન અમને સંભોગને માટે બોલાવતા હોય તો તેમને જ અહીં બોલાવી લાવ. પણ લક્ષ્મી અમોને ઠગીને એકલી જ ભગવાનને સેવે છે, માટે લક્ષ્મી વિના એકલા ભગવાનને બોલાવી લાવજે. લક્ષ્મી એક નિષ્ઠાવાળી છે માટે તેને શી રીતે મૂકી દેવાય ? એમ તારા મનમાં હોય, તો સ્ત્રીઓમાં લક્ષ્મી જ એકનિષ્ઠાવાળી છે અને શું અમો તેવી નથી ?^{૨૪} શુકદેવજી કહે છે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનમાં આવો પ્રેમ કરવાથી ભગવાનની સ્ત્રીઓ પરમગતિને પામી.^{૨૫} ઘણાં ગીતોથી ગાતાં અને શ્રવણ કરતાં પણ જે ભગવાન સ્ત્રીઓના મનને બળાત્કારથી ખેંચી લે છે, તે ભગવાનને જોનારી સ્ત્રીઓનાં મન ખેંચાઈ જાય તેમાં શું કહેવું ?^{૨૬} જે સ્ત્રી જગતના ગુરુ ભગવાનને પતિ સમજીને પ્રેમપૂર્વક પગ ચાંપવા આદિથી સેવતી હતી, તેઓના તપનું કેટલુંક વર્ણન કરી શકાય ?^{૨૭} આ પ્રમાણે વેદોક્ત ધર્મ પાળતા અને સત્પુરુષોના શરણરૂપ

આસ્થિતસ્ય પરં ધર્મ કૃષ્ણસ્ય ગૃહમેધિનામ્ । આસન્ ષોડશસાહસ્રં મહિષ્યશ્ચ શતાધિકમ્ ॥૨૧
તાસાં સ્ત્રીરત્નભૂતાનામષ્ટૌ યાઃ પ્રાગુદાહતાઃ । રુક્મિણીપ્રમુખા રાજંસ્તત્પુત્રાશ્ચાનુપૂર્વશઃ ॥૩૦
એકૈકસ્યાં દશ દશ કૃષ્ણોઽજીજનદાત્મજાન્ । યાવત્ય આત્મનો ભાર્યા અમોઘગતિરીશ્વરઃ ૩૧
તેષામુદ્દામવીર્યાણામષ્ટદશ મહારથાઃ । આસન્નુદારયશસસ્તેષાં નામાનિ મે શૃણુ ॥૩૨
પ્રદ્યુમ્નશ્ચાનિરુદ્ધશ્ચ દીપ્તિમાન્ ભાનુરેવ ચ । સામ્બો મધુર્બૃહદ્ધાનુશ્ચિત્રભાનુર્વૃકોઽરુણઃ ॥૩૩
પુષ્કરો વેદબાહુશ્ચ શ્રુતદેવઃ સુનન્દનઃ । ચિત્રબાહુર્વિરૂપશ્ચ કવિન્યગ્રોધ એવ ચ ॥૩૪
એતેષામપિ રાજેન્દ્ર ! તનુજાનાં મધુદ્વિષઃ । પ્રદ્યુમ્ન આસીત્ પ્રથમઃ પિતૃવદ્ રુક્મિણીસુતઃ ॥૩૫
સ રુક્મિણો દુહિતરમુપયેમે મહારથઃ । તસ્માત્ સુતોઽનિરુદ્ધોઽભૂન્નાગાયુતબલાન્વિતઃ ॥૩૬
સ ચાપિ રુક્મિણઃ પૌત્રીં દૌહિત્રો જગૃહે તતઃ । વજ્રસ્તસ્યાભવદ્ યસ્તુ મૌસલાદવશેષિતઃ ॥૩૭
પ્રતિબાહુરભૂતસ્માત્ સુબાહુસ્તસ્ય ચાત્મજઃ । સુબાહોઃ શાન્તસેનોઽભૂચ્છતસેનસ્તુ તત્સુતઃ ॥૩૮
ન હ્યોતસ્મિન્ કુલે જાતા અધના અબહુપ્રજાઃ । અલ્પાયુષોઽલ્પવીર્યાશ્ચ અબ્રહ્મણ્યાશ્ચ જઙ્ગિરે ॥૩૯
યદુવંશપ્રસૂતાનાં પુંસાં વિચ્છ્યાતકર્મણામ્ । સંખ્યા ન શક્યતે કર્તુમપિ વર્ષાયુતૈર્નૃપ ! ॥૪૦

ભગવાને ઘર જ ધર્મ, અર્થ અને કામનું સ્થાનક છે એમ વારંવાર દેખાડ્યું.^{૨૯}
ગૃહસ્થાશ્રમ-વાળાઓના ઉત્તમ ધર્મને પાળતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને સોળ હજાર,
એકસો અને આઠ સ્ત્રીઓ હતી.^{૨૯} સ્ત્રીઓમાં રત્ન જેવી રુક્મિણી આદિ જે આઠ
સ્ત્રીઓ પ્રથમ કહેલી છે તેઓના પુત્રોનાં નામ પણ પ્રથમ આપેલાં છે.^{૩૦}
સત્યસંકલ્પવાળા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે જેટલી પોતાની સ્ત્રીઓ હતી. તે દરેકમાં
દશ દશ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા.^{૩૧} મહાપરાક્રમી એ પુત્રોમાં અઢાર તો મોટા
યશવાળા મહારથી હતા. તેઓનાં નામ મારી પાસેથી સાંભળો.^{૩૨} પ્રદ્યુમ્ન,
દિપ્તિમાન, ભાનુ, સાંબ, મધુ, બૃહદ્ભાનુ, ચિત્રભાનુ, વૃક, અરુણ, પુષ્કર,
વેદબાહુ, શ્રુતદેવ, સુનંદન, ચિત્રબાહુ, વિરૂપ, કવિ અને ન્યગ્રોધ એ સત્તર અને
અઢારમા પ્રદ્યુમ્નના પુત્ર અનિરુદ્ધ એ મહારથી હતા.^{૩૩-૩૪} હે પરીક્ષિત !
ભગવાનના એ સર્વે પુત્રોમાં પણ રુક્મિણીના પુત્ર પ્રદ્યુમ્ન પોતાના પિતાની પેઠે
સર્વોત્તમ મહારથી હતા.^{૩૫} એ મહારથી પ્રદ્યુમ્ન રુક્મીની પુત્રીને પરણ્યા હતા,
તેમાં તેમને દશહજાર હાથીના બળવાળા અનિરુદ્ધ નામના પુત્ર થયા હતા.^{૩૬} એ
અનિરુદ્ધ રુક્મીની પૌત્રીને પરણ્યા હતા, તેમનો વજનાભ નામે પુત્ર થયો કે જે
મુશળથી થયેલા નાશમાંથી અવશેષ રહેલ છે.^{૩૭} વજનાભનો પ્રતિબાહુ, તેનો સુબાહુ,
તેનો શાંતસેન, અને તેનો શતસેન નામે પુત્ર થયો.^{૩૮} એ કુળમાં જેઓ જન્મ્યા હતા તે
કોઈ નિર્ધન, થોડી પ્રજાવાળા, થોડાં આયુષ્યવાળા કે બ્રાહ્મણોને ન માને એવા થયા ન

તિસ્રઃ કોટ્યઃ સહસ્ત્રાણામષ્ટાશીતિશતાનિ ચ । આસન્ યદુકુલાચાર્યાઃ કુમારાણામિતિ શ્રુતમ્ ૪૧
સંખ્યાનાં યાદવાનાં કઃ કરિષ્યતિ મહાત્મનામ્ । યત્રાયુતાનામયુતલક્ષેણાસ્તે સ આહુકઃ ॥૪૨
દેવાસુરાહવહતા દૈતેયા યે સુદારુણાઃ । તે ચોત્પન્ના મનુષ્યેષુ પ્રજા દૃષ્તા બબાધિરે ॥૪૩
તન્નિગ્રહાય હરિણા પ્રોક્તા દેવા યદોઃ કુલે । અવતીર્ણાઃ કુલશતં તેષામેકાધિકં નૃપ ! ॥૪૪
તેષાં પ્રમાણં ભગવાન્ પ્રભુત્વેનાભવદ્ધરિઃ । યે ચાનુર્વર્તિનસ્તસ્ય વવૃધુઃ સર્વયાદવાઃ ॥૪૫
શય્યાસનાટનાલાપક્રીડાસ્નાનાદિકર્મસુ । ન વિદુઃ સન્તમાત્માનં વૃષ્ણયઃ કૃષ્ણચેતસઃ ॥૪૬
તીર્થં ચક્રે નૃપોનં યદજનિ યદુષુ સ્વઃસરિત્પાદશૌચં ।
વિદ્વિદ્વૈસ્ત્રિઘ્નાઃ સ્વરૂપં યચુરજિતપરા શ્રીર્યદર્થેઽન્યયત્નઃ ॥
યત્રામામઙ્ગલઘ્નં શ્રુતમથ ગદિતં યત્કૃતો ગોત્રધર્મઃ ।
કૃષ્ણસ્યૈતન્ન ચિત્રં ક્ષિતિભરહરણં કાલચક્રાયુધસ્ય ॥૪૭॥

હતા.^{૩૯} હે રાજા ! પ્રખ્યાત કર્મવાળા યદુવંશમાં જન્મેલા પુરુષોની સંખ્યા લાખો વર્ષે
પણ ગણી શકાય એમ નથી.^{૪૦} યદુકુળના અસંખ્યાત કુમારોને ભણાવનારા અધ્યાપકો
ત્રણ કરોડ અને અઠ્યાશી સો હતા, એવું અમે સાંભળ્યું છે.^{૪૧} જે દ્વારિકાને વિષે
અનેક લાખ યાદવોની સાથે ઉગ્રસેન રહેતા હતા, તે યાદવોની સંખ્યાને કોણ કહી
શકશે ?^{૪૨} દેવ અને અસુરોના વચ્ચેના સંગ્રામમાં જે ભયંકર દૈત્યો મરણ પામ્યા
હતા તેઓ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થઈ ગર્વધરીને પ્રજાઓને પીડતા હતા.^{૪૩} તેઓનો નાશ
કરવાને માટે ભગવાનની આજ્ઞાથી યદુકુળમાં દેવતાઓ અવતર્યા હતા. તેઓનાં
એકસો અને એક કુળ હતાં.^{૪૪} એ સર્વે યાદવોને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પ્રભુતાને લીધે
પ્રમાણરૂપ હતા. ભગવાનને અનુસરનારા જે યાદવો હતા તેઓ સર્વે વૃદ્ધિ પામ્યા
હતા.^{૪૫} જેઓનું ચિત્ત ભગવાનમાં જ લાગી રહ્યું હતું એવા યાદવોને સૂતાં, બેસતાં,
ફરતાં, બોલતાં, રમતાં, નહાતાં અને એવાં બીજાં કર્મો કરતાં પણ પોતાના શરીરનું
ભાન જ રહેતું ન હતું.^{૪૬} હે રાજા ! પ્રથમ ભગવાનના ચરણ ધોવાના જળરૂપ ગંગાજી
જ સર્વોત્તમ તીર્થરૂપ હતાં, પણ ભગવાનની કીર્તિરૂપ જે તીર્થ પાછળથી યાદવોમાં
ઉત્પન્ન થયું તેણે એ ગંગાજીને પણ ન્યૂન કરી નાખ્યાં. શ્રીકૃષ્ણના સ્નેહીઓ અને
શત્રુઓ પણ સ્વરૂપને પામી ગયા, એ કાંઈ આશ્ચર્ય સમજવું નહિ; કેમકે એ મહા
દયાળુ હતા. કોઈને પ્રાપ્ત ન થયેલ એવી પરિપૂર્ણ લક્ષ્મી કે જેને માટે મોટા મોટા
દેવતાઓ પણ પ્રયત્ન કરે છે, તે લક્ષ્મીજી ભગવાનની જ પાસે હતી, એ કાંઈ
આશ્ચર્યરૂપ નથી; કેમકે સાંભળેલું અથવા ઉચ્ચારણ કરેલું ભગવાનનું કેવળ નામ
પણ અમંગળને મટાડનાર છે અને ઋષિઓના વંશમાં ધર્મ પણ ભગવાને જ ચલાવેલો
છે. કાળરૂપી અને ચક્રરૂપ આયુધવાળા એ ભગવાને પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો, એ

જયતિ જનનિવાસો દેવકીજન્મવાદો યદુવરપર્ષત્સ્વૈર્દોંભિરસ્યન્નધર્મમ્ ।
 સ્થિરચરવૃજિનઘ્નઃ સુસ્મિતશ્રીમુખેન વ્રજપુરવનિતાનાં વર્ધયન્ કામદેવમ્ ॥૪૮॥
 ઇત્થં પરસ્ય નિજવર્ત્મરિરક્ષયાઽઽત્તલીલાતનોસ્તદનુરૂપવિડમ્બનાનિ ।
 કર્માણિ કર્મકષણાનિ યદૂત્તમસ્ય શ્રૂયાદમુષ્ય પદયોરનુવૃત્તિમિચ્છન્ ॥૪૯॥
 મર્ત્યસ્તયાઽનુસવમેધિતયા મુકુંદશ્રીમત્કથાશ્રવણકીર્તનચિન્તયૈતિ ।
 તદ્દામ દુસ્તરકૃતાન્તજવાપવર્ગ ગ્રામાદ્ધનં ક્ષિતિભુજોપિ યયુર્ચદર્થાઃ ॥૫૦॥
 ઇતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દશમસ્કન્ધે ઉત્તરાર્ધે
 શ્રીકૃષ્ણચરિતાનુવર્ણનં નામ નવતિતમોઽધ્યાયઃ ॥૧૦॥

इति दशमस्कन्धोत्तरार्धः सम्पूर्णः

श्रीकृष्णार्पणमस्तु

આશ્ચર્યરૂપ કહેવાય જ નહીં.^{૪૦} ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સર્વેજીવોના આશ્રયરૂપ છે. જો કે એ શ્રીકૃષ્ણ સર્વદા સર્વત્ર રહેલા જ છે, છતાં કહેવા માત્ર દેવકીના ગર્ભ થકી જન્મ ધારણ કર્યો છે. યાદવો વીર પાર્ષદોના રૂપમાં એ શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરી રહ્યા છે. જે શ્રીકૃષ્ણે પોતાના ભુજબળથી અધર્મનો નાશ કર્યો છે. જે શ્રીકૃષ્ણ સ્વભાવ સિદ્ધ સ્થાવર જંગમ જીવોના સંસારરૂપી દુઃખને નાશ કરનારા છે, અને જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું મંદ મંદ હાસ્યથી યુક્ત સુંદર મુખકમળ વ્રજની અને પુરની સ્ત્રીઓના હૃદયમાં પ્રેમ ભાવનો સંચાર કરી રહ્યું છે. આવા શ્રીકૃષ્ણ આ પૃથ્વી ઉપર જયકારી પ્રવર્તો.^{૪૧} પોતાના વેદ માર્ગની રક્ષા કરવા સારુ લીલાથી અનેક અવતાર ધરનાર અને યાદવોમાં ઉત્તમ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણનાં જે સર્વે ચરિત્રો કર્મબંધનને મટાડનાર છે, તે સર્વે ચરિત્રોને ભગવાનના ચરણની સેવા ઈચ્છનારા પુરુષે અવશ્ય સાંભળવાં જોઈએ.^{૪૨} દરેક સમયમાં શ્રીકૃષ્ણની સુંદર કથાનું શ્રવણ અને કીર્તન સહિત ચિંતન કરવાને લીધે વૃદ્ધિ પામેલી ભક્તિથી માણસ, ભગવાનનું જે ધામ, કાળના દુસ્તર વેગથી રહિત છે. એવા એ ધામને પામે છે. મોટા મોટા રાજાઓ પણ એવી ભક્તિ કરવાની ઈચ્છાથી જ પોતાના નગર છોડીને વનમાં ગયા હતા.^{૪૦}

इति श्रीमद् महापुराण भागवतना दशम स्कंधनो श्रीकृष्ण चरित्र वर्णन
 नामनो नेवुंमो अध्याय संपूर्ण.

-: श्रीमद्भागवत दशम स्कंध समाप्त :-

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवत माहात्म्य संक्षिप्त

अध्याय :- १

અકે સમયે કથારસના રસીયા શૌનકમુનિએ નૈમિષારણ્યમાં બેઠેલા સૂતજીને પૂછ્યું, અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ કરનાર હે સૂત ! ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યથી મળતો વિવેક કઈ રીતે વધે, મોહમાયાનો ત્યાગ શી રીતે થાય, કળિયુગમાં દુઃખી જીવને શુદ્ધ કરવા ઉત્તમ ઉપાય, શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ કરાવનાર પવિત્ર સાધન કયું છે તે અમોને કહો.

સૂત કહે છે હે શૌનક ! ભવભય હરનાર શ્રીકૃષ્ણને પ્રસન્ન કરનાર એવું કળિયુગમાં કાળરૂપી સર્પથી બચાવનાર શાસ્ત્ર તે શુકદેવજીએ ‘ભાગવત શાસ્ત્ર’ કહ્યું છે. દેવોએ અમૃતના કુંભના બદલામાં મનની શુદ્ધિ કરનાર ભાગવતની કથારૂપ અમૃતની માગણી પરીક્ષિત રાજાને કથા સંભળાવવા સભામાં બેઠેલ શુકદેવજી પાસે કરી, પરંતુ અભક્ત દેવોને શુકદેવજીએ કથારૂપી અમૃત આપ્યું નહીં. બ્રહ્માએ સત્યલોકમાં બીજાં સાધનો કરતાં ભાગવત પ્રમાણમાં વધી ગયું હતું. આ ભાગવત બ્રહ્માએ નારદજીને અને નારદજીએ સનત્કુમારોને વિધિના જ્ઞાન સાથે આપ્યું.

સત્સંગમાટે બદરિકાશ્રમમાં આવેલા ચાર સનત્કુમારોએ ત્યાં આવેલા નારદજીને ઉદાસ જોઈ તેમને ચિંતાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે નારદજીએ જણાવ્યું કે પૃથ્વીપર અનેક તીર્થોમાં ફરતાં ક્યાંય સુખ ન જોયું અને સર્વત્ર અધર્મના મિત્ર કળીયુગની પીડા વ્યાપી ગઈ છે. લોકો અધર્મી બની રોગાદિક ઉપદ્રવોથી પીડાય છે, સંતો વૈરાગીઓ પાખંડી અને ઘરબારી થઈ ગયા છે, પરિવારમાં સ્ત્રીઓ ધણી થઈ ગઈ છે. સાળાઓની બુદ્ધિ સલાહનું ચલણ થયું છે. કન્યાઓ વેચાય છે. પવિત્ર સ્થળોમાં યવનો જામી ગયા છે. જ્ઞાની સત્પુરુષો રહ્યા નથી. બ્રાહ્મણો વેદ વેચે છે, સ્ત્રીઓ દેહ વેચે છે. ફરતાં ફરતાં જમનાજીને કાંઠે ગયો ત્યાં એક યુવાન સ્ત્રી પાસે બે વૃદ્ધ પુરુષો બે ભાન જેવા પડ્યા હતા. સ્ત્રી તે પુરુષોની સેવા કરતી હતી. અને રડતી હતી. સેંકડો સ્ત્રીઓ તેને પવન નાખતી હતી. યુવાન સ્ત્રીએ મને કહ્યું સાધુ પુરુષનું દર્શન દુઃખહરનાર, ચિંતાનો નાશ કરનાર છે. આપ મારી ચિંતાનો નાશ કરો. મેં તેની વિગત પૂછી. તો તેણે કહ્યું હું ભક્તિ છું. આ બે વૃદ્ધ તે મારા જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય પુત્રો છે. દ્રવિડ દેશમાં જન્મેલી, કર્ણાટક-મહારાષ્ટ્રમાં વૃદ્ધિ પામેલી, ગુજરાતમાં પાખંડોએ મારાં અંગો ભાંગી નાખતાં પુત્રો સાથે અશક્ત થઈ ગઈ છું. વૃંદાવનમાં આવવાથી જીવાન રૂપાળી થઈ ગઈ છું. હું વૃદ્ધ થવાને બદલે જીવાન થઈ છું. મારા પુત્રો જીવાન

હોવાને બદલે વૃદ્ધ છે. યોગના ભંડારરૂપ હે નારદ ! આમાં જે કારણ હોય તે મને કહો.

ક્ષણવાર વિચારી નારદજીએ કહ્યું હે સુંદરી ! દારુણ કળિયુગથી લોકો અઘાસુર જેવા થઈ સદાચાર યોગ તપને તજી શઠતા અને નિચ કર્મને વર્યા છે. વિષયોથી અંધ દુષ્ટજનો સત્પુરુષોને પીડાતા જોઈ રાજી થાય છે. આવા લોકોએ તારી ઉપેક્ષા કરવાથી તું વૃદ્ધ થઈ ગઈ હતી. જ્યાં ભક્તિ નાચે છે એવા વૃન્દાવનનો યોગ થતાં તું જીવાન રૂપાડી બની ગઈ. તારા પુત્રોને અહીં કાંઈક સુખ થવાથી તેમને નિદ્રા આવી ગઈ છે.

ભક્તિએ પૂછ્યું, પરીક્ષિત રાજા અને દયાળુ ભગવાને કળિયુગ તેમજ અધર્મને શા વાસ્તે રહેવા દે છે ? હે નારદજી ! તે તમારી સુખદાયક વાણીમાં મને કહો.

નારદજી કહે હે સુંદરી ! પરીક્ષિત રાજાએ કળિયુગમાં રહેલો એક ગુણ જોયો. કે જે ફળ સમાધિથી ન મળે તે કળિયુગમાં ભગવાનના કીર્તનમાત્રથી મળે છે. તેમણે ભ્રમરની માફક આ સાર સ્વીકારી સત્પુરુષોના કલ્યાણને માટે કળિયુગને રહેવા દીધો. જેથી ભગવાનની કીર્તનભક્તિ કરીને લોકો સુખ મેળવે. કળિયુગના પ્રભાવથી હાલમાં ભાગવત કથાનો, તીર્થોનો, તપનો, ધ્યાન અને યોગનો સાર જતો રહ્યો છે. કારણકે લોભી, નાસ્તિક, કોધી, વ્યાકુળ, ઢોંગી, પાખંડી, તૃષ્ણાથી વ્યાકુળ અને પાડાની જેમ પોતાની સ્ત્રી સાથે વિહાર કરનારા પંડિતજનો સમાજમાં વધી ગયા છે. અને તેમનું વર્ચસ્વ છે.

નારદજીનાં વચનથી વિસ્મય પામેલ ભક્તિએ નારદજીને કહ્યું, સંત દર્શન ઉત્તમ અને સિદ્ધિ આપનાર છે. મારું અહો ભાગ્ય કે હું આપનાં દર્શન પામી, દરેક કલ્યાણના પાત્ર આપને હું પ્રણામ કરું છું. ॥૧॥

નારદજી કહે છે હે સુંદરી ! તું જેમને વહાલી છે, એવા શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કર, એથી તારું દુઃખ દૂર થશે. ચૈતન્યમૂર્તિ ભગવાને તને આજ્ઞા કરેલી છે કે 'તારે મારા ભક્તોનું પોષણ કરવું.' તને મુક્તિરૂપ દાસી અને જ્ઞાન તથા ભક્તિરૂપ સાથી આપ્યા. એમને લઈ તું પૃથ્વી પર આવી. કળિયુગમાં તારી ઉપેક્ષાને લિધે તારા બન્ને પુત્રો નિર્બળ વૃદ્ધ થઈ ગયા છે. હું તેનો ઉપાય કરી ઘેર ઘેર દરેક માણસમાં તારું સ્થાપન કરીશ. ભક્તિવાળા જીવ પાપી હશે તો પણ વૈકુંઠમાં જશે. ચિત્તમાં ભક્તિવાળાને પ્રેત આદિ તત્ત્વો સ્પર્શ કરી શકતા નથી. પ્રેમ ભક્તિથી ભગવાન વશ થાય છે. ભક્તિનો દ્રોહ કરનાર દુઃખી થાય છે. ભક્તિથી જ મુક્તિ મળે છે.

પોતાનું માહાત્મ્ય સાંભળી ભક્તિએ નારદજીને કહ્યું, હે નારદ ! હું સર્વદા તારા ચિત્તમાં રહીશ પછી તેણે પોતાના બેભાન પડેલા પુત્રોને જગાડવા કહ્યું.

નારદજીએ જ્ઞાન, વૈરાગ્ય બન્ને જગાડવા કાનમાં વેદવેદાંતના શબ્દોથી, ગીતાના શ્લોકથી, મોટા અવાજે જગાડતાં તેઓ માંડ ઉઠ્યા અને આળશને લીધે બગલાની પેઠે પાછા પડી ગયા. નારદજી ચિંતામાં પડ્યા, ત્યાં આકાશવાણી થઈ, હે નારદજી શીલવાન સાધુપુરુષો તમને સત્કર્મનો ઉપદેશ કરશે, એ પ્રમાણે સત્કર્મ કરો. એથી આ બન્ને જાગૃત થશે અને તેનું વૃદ્ધત્વ જતું રહેશે, આકાશવાણી સાંભળ્યા પછી નારદજી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. તીર્થ સ્થળોમાં ફરતા ફરતા મુનીશ્વરોને સત્કર્મ અંગે પુછવા લાગ્યા પણ કોઈ પાસેથી ઉપાય મળ્યો નહિ.

ચિંતાતુર નારદજી બદ્રીકાશ્રમમાં ગયા ત્યાં ભાગ્યવશ મુનીશ્વર સનકાદિકનો મેળાપ થયો. નારદજી કહે હે દયાવાન સનકાદિક ! જેનાથી ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યને સુખ થાય અને સર્વવર્ણોમાં તેઓનું સ્થાન થાય તેવું આકાશવાણીએ કહ્યું તે સાધન કયું ? અને તે કેવી રીતે કરવું તે દયા કરીને કહો.

સનત્કુમારે નારદજીને કહ્યું હે નારદજી ! ચિંતા કરો નહિ, સત્કર્મ સૂચવનાર સાધન કહું તે સાંભળો, શુકાદિક મુનિઓએ ગાયેલ શ્રીમદ્ભાગવતના આલાપરૂપ એક જ્ઞાનરૂપી યજ્ઞ જ સત્કર્મ સૂચવનારો છે. વેદ, ઉપનિષદ્, ગીતાના સારમાંથી થયેલ શ્રીમદ્ભાગવત કથારૂપ ફળ અતિ ઉત્તમ છે. ભાગવતનું પ્રકાશન ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યના સ્થાપન માટે જ કહેલું છે, તેનું શ્રવણ શોક તથા દુઃખનો નાશ કરનારું છે. નારદજી કહે છે હે સનકાદિક ! તમારું દર્શન પાપનો નાશ કરનારું તેમજ ભવદુઃખના દાવાનળથી પીડાએલાઓને કલ્યાણ કરનાર છે, તેથી હું આપને શરણે છું. ॥૨॥

સનકાદિકે કહ્યું, હે નારદ ! હરિદ્વારની પાસે આનંદ નામે તટ છે એ સ્થળે તમારે જ્ઞાનયોગ કરો, ભાગવતની કથા થતી હોય ત્યાં ભક્તિ પોતે જ્ઞાન તથા વૈરાગ્યને લઈને આવે એવો નિયમ છે. એટલે એ ત્રણે કથા પ્રસંગે આવશે. આ સાંભળી સનકાદિક ભાગવતનો મહિમા સંભળાવે તે માટે તેમને લઈ આનંદ તટે આવ્યા.

સનકાદિકો મહાત્મા નારદજીને ભાગવત કથાનું મહાત્મ્ય કહેવા લાગ્યા, ભાગવત કથા ઘટને તીર્થરૂપ બનાવે છે હજારો યજ્ઞો તેના સોળમા ભાગ જેટલા પણ નથી. ભાગવત કથાનો સાર્થ પાઠ કરનારનાં અનેક જન્મનાં પાપ નાશ પામે છે. મૃત્યુ સમયે ભાગવત સાંભળનાર વૈકુંઠમાં જાય છે. અને જેને ભાગવતની કથા સાંભળી નથી તેનો જન્મ વૃથા છે.

સનકાદિકોએ આ રીતે સભામાં ધર્મનો પ્રકાશિત કરવા માંડ્યો તે સમયમાં ભગવાનના નામનો ઉચ્ચસ્વરે આલાપ કરતી ભક્તિ પોતાના બે યુવાન પુત્રો સાથે પ્રગટ થઈ, અને નમ્રભાવે સનત્કુમારને કહ્યું, કથારસનું પાન કરાવી તમોએ મને

હમણાંજ પૃષ્ઠ કરી છે હવે મારે ક્યાં રહેવું તે આજ્ઞા કરો. સનકાદિકે તેને કહ્યું, ધૈર્યશાળી વૈષ્ણવોના ચિત્તમાં રહો એટલે કળિયુગના પ્રબળ દોષ તારી સામે પણ જોઈ શકશે નહીં. આ સાંભળીને ભક્તિ ભગવાનના દાસોના ચિત્તમાં જઈ નિવાસ કર્યો, જેના ચિત્તમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ભક્તિ વસે છે તેના ચિત્તમાં ભગવાન પણ પ્રવેશ કરે છે. અને ભાગવત સાંભળનારને પણ ભગવત્સમાનપણું પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૩૩॥

વૈષ્ણવોના ચિત્તમાં ભક્તિને જોઈને ભગવાને તેઓના ચિત્તમાં પ્રવેશ કર્યો, સર્વ શ્રોતાઓને કથા શ્રવણથી દેહ, ઘર, સ્વભાવનું વિસ્મરણ થઈ ગયું, નારદજીએ પૂછ્યું, હે મુનીશ્વરો ! ભાગવત કથાનું શ્રવણ કરવાથી કોણ કોણ શુદ્ધ થાય છે તે મને કહો. સનકાદિકે કહ્યું, કોઈ પણ પ્રકારનું પાપ કરનાર કોષી, કુટીલ, કામી, પંચમહાપાપ કરનાર, નિર્દય, મન-વાણી કાયાથી પાપ કરનાર તમામ કળિયુગમાં ભગવાનની કથા યજ્ઞથી પવિત્ર થાય છે.

ત્યારપછી સનકાદિકે આ વિષયમાં જુના વખતની એક ઘટના કહી. આત્મદેવ નામે બ્રાહ્મણની મનચલી પત્ની ધુંધલી હતી. આત્મદેવે સન્તાન પ્રાપ્તિ માટે સન્યાસીએ આપેલું ફળ ધુંધલીને ખાવા માટે આપ્યું પણ તેણે તે ફળ ગાયને ખવડાવી દીધું. સમય જતાં પોતાની બહેનને જન્મેલ પુત્ર પોતાને ઘેર લાવી પોતાને પુત્ર થયાની વધામણી આત્મદેવને આપી, વળી કહ્યું કે મારી બહેનનો પુત્ર જન્મીને મરી ગયો છે તેથી તે આ પુત્રનું પોષણ કરશે, બીજી બાજુ ગાયને ફળ આપ્યું હોવાથી ગાયના પેટે બાળકનો જન્મ થયો. એ બાળક રૂપાળો, દિવ્ય, સોનેરી કાન્તિવાળો હતો, આ ઘટનાનું રહસ્ય કોઈના જાણવામાં આવ્યું નહિ. તેના કાન ગાયના સરખા હોવાથી તેનું નામ ગોકર્ણ રાખ્યું, ધુંધલીના પુત્રનું નામ ધુંધુકારી રાખ્યું, ગોકર્ણ પંડિત અને જ્ઞાની થયો. જ્યારે ધુંધુકારી મહા ખડ દુરાચારી થયો, અને પિતાના ધનનો નાશ કર્યો.

ભીખારી હાલતમાં આવેલો આત્મદેવ દુઃખી થઈ રહ્યો હતો. ત્યારે ગોકર્ણ આવી પિતાને બોધ આપ્યો કે, સંસારમાં ક્યાંય સુખ નથી, દિકરા, ધન અને ચક્રવર્તી રાજ્યમાં પણ સુખ નથી પરંતુ વૈરાગ્યવાળા એકાંતવાસી મુનિને સુખ છે. માટે તમે આ દેહ પડી જાય તે પહેલાં વનમાં જાઓ. દેહમાં અભિમાન છોડી સ્ત્રી, પુત્રની મમતા મુકી દઈ જગત ક્ષણભંગુર છે એવો નિરંતર વિચાર કરવો. વૈરાગ્યમાં વૃત્તિ રાખી ભક્તિમાં નિષ્ઠા રાખવી, ધર્મ તથા સાધુ પુરુષોનું સેવન કરવું અને વિષય તુષ્ણાનો ત્યાગ કરી ભગવત્કથારસનું પાન કરવું.

વૃદ્ધ આત્મદેવ પુત્ર ગોકર્ણે આપેલ બોધથી વનમાં ગયા. સ્થિરચિત્તવાળા થઈ ભગવત્સેવા પરાયણ રહ્યા. ભાગવત દશમસ્કંધના પાઠનો નિત્ય નિયમ ધારી શ્રીકૃષ્ણ

પરમાત્માને પામ્યા. ॥૪॥

પિતાના મૃત્યુ પછી ધુંધુકારી પૈસા માટે માતાને ત્રાસ દેતો તેથી ધુંધલી કુવામાં પડી મરી ગઈ. ગોકર્ણ તીર્થયાત્રામાં નીકળી ગયા, ઘરમાં એકલા પડેલ ધુંધુકારીએ પાંચ વેશ્યાઓ રાખી. તેમને રાજી કરવા ચોરી કરી ધન, ધરેણાં આદિ લઈ આવતો. વેશ્યાઓએ વિચાર્યું કે આ ચોરી કરે છે તેથી રાજા અને કોઈકવાર પકડશે. અને ધન પણ લઈ જશે. તેમણે ધુંધુકારીને મારી નાખ્યો અને બધું ધન ધરેણાં લઈને ચાલી ગઈ. કર્મનો મહેલો ધુંધુકારી મોટો પ્રેત થયો. ટાઢ, તડકો, ભૂખ, તરસ વગેરેથી પીડાતો વંટોળિયા રૂપે દશે દિશામાં દોડતો રક્ષણ કે શાન્તિ વગર તે હાય દૈવ કરતો હતો.

સમય જતાં ગોકર્ણે તેનું મૃત્યુ થયાનું જાણી તીર્થોમાં તેનું શ્રાદ્ધ કરતા કરતા પોતાના ગામમાં આવ્યા. ધુંધુકારીએ મધરાતે ગોકર્ણને વિકરાળ રૂપ બતાવા માંડ્યું. પાડો, અગ્નિ, પુરુષ એવાં રૂપ બતાવ્યાં. અલ્યા તું પ્રેત, પિશાચ, રાક્ષસ છે કે કોણ છે ? ગોકર્ણ એમ પુછતાં તે બોલ્યો હું તમારો ભાઈ ધુંધુકારી છું. મારા કુકર્મોથી પ્રેત થયો છું, હે દયાળુ ભાઈ ! મને આ યોનિમાંથી મુક્ત કરો, ગયાજીમાં પિંડદાન કરવા છતાં ધુંધુકારીની મુક્તિ થઈ નહિ તેથી ગોકર્ણને વિસ્મય થયો, સવારે મળવા આવેલા વિદ્વાનો સાધુપુરુષો આદિ લોકો સાથે વાત કરી અને શાસ્ત્રો પણ જોયાં, પરંતુ ધુંધુકારીને પ્રેતમાંથી છુટકારો આપવાનો ઉપાય ન મળવાથી સૂર્યનારાયણને પ્રેત મુક્તિનો ઉપાય પૂછ્યો. એટલે સૂર્યનારાયણે કહ્યું કે શ્રીમદ્ભાગવતથી પ્રેતની મુક્તિ થશે, માટે ભાગવતની સમ્પાદ પારાયણ કરો.

ગોકર્ણે કથાનું આયોજન કર્યું, કથા સાંભળવા અનેક લોકો પોતાના પાપનું નિવારણ થાય તે માટે આવ્યા. ધુંધુકારી પણ આવ્યો, ત્યાં સાત ગાંઠવાળા એક પોલા વાંસને જોઈ પોતે તેના મૂળના છીદ્રમાં પ્રવેશ કરી કથા સાંભળવા બેઠો, પ્રથમ દિવસે સાંજે કથા પૂર્ણ થઈ ત્યારે વાંસની એક ગાંઠ ભારે અવાજ સાથે તૂટી, એ રીતે દરરોજ એક એક ગાંઠ તૂટે અને સાતમા દિવસે સાંજે સાતમી ગાંઠ તૂટી અને ધુંધુકારીનું પ્રેતપણું ટળી ગયું. અને તે દિવ્ય રૂપવાળો પુરુષ બની ગયો. તે પોતાના ભાઈ ગોકર્ણને પગે લાગ્યો અને કહ્યું, ભાગવતને ધન્ય છે અને તમને પણ ધન્ય છે, કે જે કથા સાંભળવાથી મારી મુક્તિ થઈ. એટલામાં તો ભગવાનના પાર્ષદો ધુંધુકારીને વૈકુંઠમાં તેડી ગયા. આ રીતે ધુંધુકારી પરમ મોક્ષને પામ્યો. ॥૫॥

આ રીતે જે મનુષ્યો સાત દિવસ ઉપવાસ કરી સ્થિર ચિત્તે ભાગવતકથા સાંભળે છે તેનો પણ અવશ્ય મોક્ષ થાય છે.